

YÖNETİM VE EKONOMİ

YÖNEKO

Yıl: 2015 Cilt: 22 Sayı: 2 ISSN:1302-0064

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

JOME

Year: 2015 Volume: 22 Issue: 2 ISSN:1302-0064

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

YÖNETİM VE EKONOMİ

YÖNEKO

Yıl: 2015 Cilt: 22 Sayı: 2 ISSN:1302-0064

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

JOME

Year: 2015 Volume: 22 Issue: 2 ISSN:1302-0064

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

YÖNETİM VE EKONOMİ

(ISSN-1302-0064)

Sahibi:

Yönetim Kurulu Adına İ.İ.B.F. Dekanı
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT

Editör:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Editör Yardımcıları:

Yrd. Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT

Yrd. Doç. Dr. Serkan CURA

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ
Prof. Dr. Mustafa ÖKMEN
Prof. Dr. Sevinç KÖSE
Prof. Dr. İbrahim EROL

Prof. Dr. Mustafa MIYNAT
Prof. Dr. Semra ÖNCÜ
Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR

Sekreteryası:

Araş. Gör. Osman GÜLDEN

Hakem Kurulu

◆Prof. Dr. C.Can AKTAN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Rabia AKTAŞ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Nejla ADANUR AKLAN(Uludağ Üniv.), ◆Doç. Dr. Mehmet AKTEL(SDÜ), ◆Doç. Dr. Volkan ALPTEKİN(CBÜ), ◆Prof. Dr. Nilgün ANAFARTA(Akdeniz Üniv.), ◆Prof. Dr. Zeynep ARIKAN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU(Muğla Üniv.), ◆Prof. Dr. Berrin Ceylan ATAMAN(Ankara Üniv.) ◆Prof. Dr. Canan AY(CBÜ), ◆Prof. Dr. Abdurrahman AYHAN(Muğla Üniv.), ◆Doç. Dr. Serhat BAŞTAN(CBÜ), ◆Prof. Dr. Orhan BATMAN(Sakarya Üniv.), ◆Prof. Dr. Faruk BİLİR(Selçuk Üniv.), ◆Doç. Dr. Necdet BİLGİN(CBÜ), ◆Doç. Dr. Elias BOUKRAMI(Regent's Uni.), ◆Doç. Dr. Tülin CANBAY(CBÜ), ◆Prof. Dr. A.Güldem CERİT(DEÜ), ◆Doç. Dr. Cenap ÇAKMAK(Osmangazi Üniv.), ◆Prof. Dr. Tamer ÇAVUŞGİL(Michigan State Üniv.), ◆Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Emin ÇİVİ(New Brunswick Üniv.), ◆Doç. Dr. Fatih DEMİR(CBÜ), ◆Prof. Dr. Nevin DEMİRBAŞ(Ege Üniv.), ◆Doç. Dr. İlkay DİLBER(CBÜ), ◆Prof. Dr. Bünyamin DURAN(CBÜ), ◆Doç. Dr. Oktay EMİR(Anadolu Üniv.), ◆Prof. Dr. İbrahim EROL(CBÜ), ◆Prof. Dr. Abdullah ERSOY(Gazi Üniv.), ◆Prof. Dr. M.Faysal GÖKALP(Muğla Üniv.), ◆Doç. Dr. Şenay GÖKBAYRAK(Ankara Üniv.), ◆Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR(CBÜ), ◆Doç. Dr. Ali Rıza GÖKBUNAR(CBÜ), ◆Doç. Dr. Asena ALTIN GÜLOVA(CBÜ), ◆Prof. Dr. Şevkinaz GÜMÜŞOĞLU(DEÜ), ◆Doç. Dr. Şule GÜNEŞ(ODTÜ), ◆Prof. Dr. İbrahim GÜNGÖR(Akdeniz Üniv.), ◆Prof. Dr. Demet GÜRÜZ(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Vasfi HAFTACI(Kocaeli Üniv.), ◆Prof. Dr. Muhsin HALİS(Sakarya Üniv.), ◆Doç. Dr. C.Erdem HEPAKTAN(CBÜ), ◆Prof. Dr. Sayım İŞİK(Akdeniz Üniv.), ◆Doç. Dr. Şule İŞİN(Ege Üniv.), ◆Doç. Dr. Hilal ONUR İNCE(Hacettepe Üniv.), ◆Doç. Dr. Sevilay KAHRAMAN(ODTÜ), ◆Prof. Dr. Metin KARADAĞ(Ege Üniv.) ◆Prof. Dr. Oğuz KARADENİZ(Pamukkale Üniv.), ◆Prof. Dr. Fahmi KARASIOĞLU(Selçuk Üniv.), ◆Doç. Dr. Kadir KARAGÖZ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Mahmut KARGİN(CBÜ), ◆Doç. Dr. Sibel KARGİN(CBÜ), ◆Doç. Dr. Burak KARTAL(CBÜ), ◆Doç. Dr. Cevdet A. KAYALI(CBÜ), ◆Doç. Dr. Koray KAYALIDERE(CBÜ), ◆Prof. Dr. C. Yenil KESBİÇ(CBÜ), ◆Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ(DEÜ), ◆Prof. Dr. Birol KOVANCILAR(CBÜ), ◆Prof. Dr. Sasho KOZUHAROV (Uni. of Tourism and Management), ◆Prof. Dr. Sevinç KÖSE(CBÜ), ◆Prof. Dr. Asilbek KULMIRZAEV(Kyrgyz Turkish Manas Uni.), ◆Prof. Dr. Rana Özen KUTANİŞ(Sakarya Üniv.), ◆Prof. Dr. Önder KUTLU(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Bülent MİRAN(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Mustafa MIYNAT(CBÜ), ◆Doç. Dr. Sinan NARDALI(Katip Çelebi Üniv.), ◆Doç. Dr. Abdülmeccid NUREDİN (Int. Vision Uni.), ◆Prof. Dr. İbrahim ORGAN(Pamukkale Üniv.), ◆Prof. Dr. Adem ÖGÜT(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Mustafa ÖKMEN(CBÜ), ◆Prof. Dr. Semra ÖNCÜ(CBÜ), ◆Prof. Dr. Ersan ÖZ(Pamukkale Üniv.), ◆Doç. Dr. Tuncer ÖZDİL(CBÜ), ◆Doç. Dr. Ahmet ÖZEN(DEÜ), ◆Doç. Dr. Buğra ÖZER(CBÜ), ◆Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR(Pamukkale Üniv.), ◆Doç. Dr. Nezih Metin ÖZMUTAF(Katip Çelebi Üniv.) ◆Prof. Dr. Tulay ÖZÜERMAN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Vedat PAZARLIOĞLU(DEÜ), ◆Prof. Dr. Mustafa SAKAL(DEÜ), ◆Prof. Dr. Süreyya SAKINÇ(CBÜ), ◆Prof. Dr. Mehmet SARIŞIK(Sakarya Üniv.), ◆Prof. Dr. Sibel SELİM(CBÜ), ◆Doç. Dr. Cemal SEZER(Sakarya Üniv.), ◆Prof. Dr. İbrahim SIRKEÇİ(Regent's Uni.), ◆Doç. Dr. Çiğdem SOFYALIOĞLU(CBÜ), ◆Prof. Dr. Haluk SOYUER(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Ali ŞAHİN(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Ayşe ŞAHİN(Mersin Üniv.), ◆Doç. Dr. Güven ŞEKER(CBÜ), ◆Prof. Dr. Rezzan TATLIDİL(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Mustafa TEPECİ(CBÜ), ◆Prof. Dr. Mirko TRIFUNOSKI (Fon Uni.), ◆Prof. Dr. Kamil TÜGEN(DEÜ), ◆Doç. Dr. Oğuz TÜRKAY(Sakarya Üniv.), ◆Prof. Dr. Anaruk URDALETOVA (Kyrgyz Turkish Manas Uni.), ◆Prof. Dr. Utku UTKULU(DEÜ), ◆Prof. Dr. Doğan UYSAL(CBÜ), ◆Prof. Dr. Yaşar UYSAL(DEÜ), ◆Doç. Dr. Ayşe UZMAY(Ege Üniv.), ◆Doç. Dr. Agah Sinan ÜNSAR(Trakya Üniv.), ◆Doç. Dr. Aylin ÜNAL(CBÜ), ◆Prof. Dr. Seyfettin Ünal(DPÜ), ◆Prof. Dr. Sevinç ÜRETEK(Başkent Üniv.), ◆Doç. Dr. Ketii VENTURA(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Halit YANIKKAYA(GYTE), ◆Prof. Dr. Atilla YAPRAK(Wayne State Üniv.), ◆Prof. Dr. Kaan YARALIOĞLU(DEÜ), ◆Doç. Dr. Ayşe N. YERELİ(CBÜ), ◆Prof. Dr. Cengiz YILMAZ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Hüseyin YILMAZ(Uşak Üniv.), ◆Prof. Dr. Konca YUMLU(Ege Üniv.).

İletişim Adresi:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uncubozköy Mevkii 45030 MANISA

Tel: 0 (236) 233 06 57

Fax: 0 (236) 233 27 29

e-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr

URL: <http://www2.cbu.edu.tr/yonetimekonomi/>

Yönetim ve Ekonomi yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli bir dergidir.

Dergimiz **EconLit** Veri Tabanı, **EBSCO** Veri Tabanı, **ULAKBİM** Sosyal Bilimler Veri Tabanı, **DergiPark**, **ASOS** Veri Tabanı, **DOAJ** Veri Tabanı, **Index Copernicus** Veri Tabanı ve **ProQuest** Veri Tabanı'na kayıtlıdır. Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurumu bağlamaz.

©Copyright: C.B.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi - Aralık 2015

Basım Yeri: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Matbaası - MANISA

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

(ISSN-1302-0064)

Owner:

The Faculty of Dean
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT

Editor:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Assistant Editors:

Assist. Prof. Dr. Coşkun ÇILBANT

Assist. Prof. Dr. Serkan CURA

Editorial Board:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Prof. Dr. Mustafa MIYNAT

Prof. Dr. Mustafa ÖKMEN

Prof. Dr. Semra ÖNCÜ

Prof. Dr. Sevinç KÖSE

Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ

Prof. Dr. İbrahim EROL

Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR

Secretariat:

Res. Assist. Osman GÜLDEN

Advisory Board

◆ Prof. Dr. C.Can AKTAN(DEÜ), ◆ Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ(CBÜ), ◆ Doç. Dr. Rabia AKTAŞ(CBÜ), ◆ Doç. Dr. Nejla ADANUR AKLAN(Uludağ Üniv.), ◆ Doç. Dr. Mehmet AKTEL(SDÜ), ◆ Doç. Dr. Volkan ALPTEKİN(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Nİlgün ANAFARTA(Akdeniz Üniv.), ◆ Prof. Dr. Zeynep ARIKAN(DEÜ), ◆ Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU(Muğla Üniv.), ◆ Prof. Dr. Berrin Ceylan ATAMAN(Ankara Üniv.) ◆ Prof. Dr. Canan AY(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Abdurrahman AYHAN(Muğla Üniv.), ◆ Doç. Dr. Serhat BAŞTAN(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Orhan BATMAN(Sakarya Üniv.), ◆ Prof. Dr. Faruk BİLİR(Selçuk Üniv.), ◆ Doç. Dr. Necdet BİLGİN(CBÜ), ◆ Doç. Dr. Elias BOUKRAMI(Regent's Uni.), ◆ Doç. Dr. Tülin CANBAY(CBÜ), ◆ Prof. Dr. A.Güldem CERİT(DEÜ), ◆ Doç. Dr. Cenap ÇAKMAK(Osmangazi Üniv.), ◆ Prof. Dr. Tamer ÇAVUŞGİL(Michigan State Üniv.), ◆ Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ(CBÜ), ◆ Doç. Dr. Emin ÇİVİ(New Brunswick Üniv.), ◆ Doç. Dr. Fatih DEMİR(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Nevin DEMİRBAŞ(Ege Üniv.), ◆ Doç. Dr. İlkay DİLBER(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Bünyamin DURAN(CBÜ), ◆ Doç. Dr. Oktay EMİR(Anadolu Üniv.), ◆ Prof. Dr. İbrahim EROL(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Abdullah ERSOY(Gazi Üniv.), ◆ Prof. Dr. M.Faysal GÖKALP(Muğla Üniv.), ◆ Doç. Dr. Şenay GÖKBAYRAK(Ankara Üniv.), ◆ Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR(CBÜ), ◆ Doç. Dr. Ali Rıza GÖKBUNAR(CBÜ), ◆ Doç. Dr. Asena ALTIN GÜLOVA(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Şevkinaz GÜMÜŞOĞLU(DEÜ), ◆ Doç. Dr. Şule GÜNEŞ(ODTÜ), ◆ Prof. Dr. İbrahim GÜNGÖR(Akdeniz Üniv.), ◆ Prof. Dr. Demet GÜRÜZ(Ege Üniv.), ◆ Prof. Dr. Vasfi HAFTACI(Kocaeli Üniv.), ◆ Prof. Dr. Muhsin HALİS(Sakarya Üniv.), ◆ Doç. Dr. C.Erdem HEPAKTAN(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Sayım İŞİK(Akdeniz Üniv.), ◆ Doç. Dr. Şule İŞİN(Ege Üniv.), ◆ Doç. Dr. Hilal ONUR İNCE(Hacettepe Üniv.), ◆ Doç. Dr. Sevilay KAHRAMAN(ODTÜ), ◆ Prof. Dr. Metin KARADAĞ(Ege Üniv.) ◆ Prof. Dr. Oğuz KARADENİZ(Pamukkale Üniv.), ◆ Prof. Dr. Fehmi KARASIOĞLU(Selçuk Üniv.), ◆ Doç. Dr. Kadir KARAGÖZ(CBÜ), ◆ Doç. Dr. Mahmut KARĞIN(CBÜ), ◆ Doç. Dr. Sibel KARĞIN(CBÜ), ◆ Doç. Dr. Burak KARTAL(CBÜ), ◆ Doç. Dr. Cevdet A. KAYALI(CBÜ), ◆ Doç. Dr. Koray KAYALIDERE(CBÜ), ◆ Prof. Dr. C. Yenal KESBİÇ(CBÜ), ◆ Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ(DEÜ), ◆ Prof. Dr. Birol KOVANCILAR(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Sasho KOZUHAROV (Uni. of Tourism and Management), ◆ Prof. Dr. Sevinç KÖSE(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Asilbek KULMIRZAEV(Kyrgyz Turkish Manas Uni.), ◆ Prof. Dr. Rana Özen KUTANIŞ(Sakarya Üniv.), ◆ Prof. Dr. Önder KUTLU(Selçuk Üniv.), ◆ Prof. Dr. Bülent MIRAN(Ege Üniv.), ◆ Prof. Dr. Mustafa MIYNAT(CBÜ), ◆ Doç. Dr. Sinan NARDALI(Katip Çelebi Üniv.), ◆ Doç. Dr. Abdülmeccid NUREDİN (Int. Vision Uni.), ◆ Prof. Dr. İbrahim ORGAN(Pamukkale Üniv.), ◆ Prof. Dr. Adem ÖGÜT(Selçuk Üniv.), ◆ Prof. Dr. Mustafa ÖKMEN(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Semra ÖNCÜ(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Ersan ÖZ(Pamukkale Üniv.), ◆ Doç. Dr. Tuncer ÖZDİL(CBÜ), ◆ Doç. Dr. Ahmet ÖZEN(DEÜ), ◆ Doç. Dr. Buğra ÖZER(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR(Pamukkale Üniv.), ◆ Doç. Dr. Nezih Metin ÖZMUTAF(Katip Çelebi Üniv.) ◆ Prof. Dr. Tülay ÖZÜERMAN(DEÜ), ◆ Prof. Dr. Vedat PAZARLIOĞLU(DEÜ), ◆ Prof. Dr. Mustafa SAKAL(DEÜ), ◆ Prof. Dr. Süreyya SAKINÇ(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Mehmet SARİŞİK(Sakarya Üniv.), ◆ Prof. Dr. Sibel SELİM(CBÜ), ◆ Doç. Dr. Cemal SEZER(Sakarya Üniv.), ◆ Prof. Dr. İbrahim SİRKEÇİ(Regent's Uni.), ◆ Doç. Dr. Çiğdem SOFYALIOĞLU(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Haluk SOYUER(Ege Üniv.), ◆ Prof. Dr. Ali ŞAHİN(Selçuk Üniv.), ◆ Prof. Dr. Ayşe ŞAHİN(Mersin Üniv.), ◆ Doç. Dr. Güven ŞEKER(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Rezzan TATLIDİL(Ege Üniv.), ◆ Prof. Dr. Mustafa TEPECİ(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Mirko TRIFUNOSKI (Fon Uni.), ◆ Prof. Dr. Kamil TÜĞEN(DEÜ), ◆ Doç. Dr. Oğuz TÜRKAY(Sakarya Üniv.), ◆ Prof. Dr. Anarkul URDALETOVA (Kyrgyz Turkish Manas Uni.), ◆ Prof. Dr. Utku UTKULU(DEÜ), ◆ Prof. Dr. Doğan UYSAL(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Yaşar UYSAL(DEÜ), ◆ Doç. Dr. Ayşe UZMAY(Ege Üniv.), ◆ Doç. Dr. Agah Sinan ÜNSAR(Trakya Üniv.), ◆ Doç. Dr. Aylin ÜNAL(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Seyfettin Ünal(DPÜ), ◆ Prof. Dr. Sevinç ÜRETEN(Başkent Üniv.), ◆ Doç. Dr. Ketii VENTURA(Ege Üniv.), ◆ Prof. Dr. Halit YANIKKAYA(GYTE), ◆ Prof. Dr. Atilla YAPRAK(Wayne State Üniv.), ◆ Prof. Dr. Kaan YARALIOĞLU(DEÜ), ◆ Doç. Dr. Ayşe N. YERELİ(CBÜ), ◆ Prof. Dr. Cengiz YILMAZ(CBÜ), ◆ Doç. Dr. Hüseyin YILMAZ(Uşak Üniv.), ◆ Prof. Dr. Konca YUMLU(Ege Üniv.).

Contact:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Manisa Celal Bayar University

The Faculty of Economic and Administrative Sciences

Uncubozköy Mevkii 45030 MANİSA-TURKEY

The Journal of Management and Economics is a refereed journal published twice a year

The Journal of Management and Economics is indexed in [EconLit](#), [EBSCO](#), [ULAKBİM](#), [DERGİPARK](#), [ASOS](#), [DOAJ](#), [IC](#) and [ProQuest](#)

The author(s) is (are) the sole responsible for the opinion and views stated in the articles.

©Copyright: C.B.U. The Faculty of Economic and Administrative Sciences - December 2015

Place of Publication: The Printing House of Manisa Celal Bayar University - MANİSA

Tel: 0 (236) 233 06 57

Fax: 0 (236) 233 27 29

e-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr

URL: <http://www2.cbu.edu.tr/yonetimekonomi/>

YÖNETİM VE EKONOMİ

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl: 2015 Cilt: 22 Sayı: 2

ISSN-1302-0064

İÇİNDEKİLER

Ahmet ÖZEN- Bilge Kaan ALTUNOĞLU- Engin ÖZTORNACI	Orta Öğretim Düzeyindeki Öğrencilerin Vergi Algılama Düzeylerine İlişkin Ampirik Bir Değerlendirme.....	279
Ali Rıza GÖKBUNAR- Selim DURAMAZ	Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Bir Sosyo-Ekonomik Politika Göstergesi Olan Sağlık Verileri Kapsamında Değerlendirilmesi: TRB1 Bölgesi Örneği.....	291
Arman Zafer YALÇIN	Yerel Yönetimlerde Katılımcı Bütçeleme.....	311
Aşkın ÖZDAĞOĞLU	Bilişim Sektöründeki Şirketlerin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi.....	331
Aysun KAHRAMAN- Canan AY	İçsel Markalaşma Uygulamalarıyla Markanın Örgüt İçerisinde Tutundurulması: ARKAS Holding Örnek Olayı.....	341
Cengiz YILMAZ- Ayça TÜMTÜRK	İnternet Üzerinden Alışveriş Niyetini Etkileyen Faktörlerin Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli Kullanarak İncelenmesi Ve Bir Model Önerisi.....	355
Erkan ARI- Veysel YILMAZ- Murat DOĞAN	Üniversite Öğrencilerinin İnternet Üzerinden Alışverişlerine İlişkin Tutum ve Davranışların Önerilen Bir Yapısal Eşitlik Modeliyle Araştırılması.....	385
Eyren İPEK- Özlem AYYVAZ KIZILGÖL	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yurtiçi Yatırımlara Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Ekonometrik Bir Analiz.....	401
Fatih DEMİR- Mehmet MERT	Türkiye Sanayi Üretim Endeksi'nde Mevsimsel Birim Kökün Araştırılması.....	415
Harun CANSIZ	Defterdarlık Çalışanlarının Vergi Algıları: Afyonkarahisar Örneği.....	433
Harun KILIÇASLAN	Belediyelerin Raylı Ulaşım Hizmetlerinin Yaygınlaştırılması: Bursa Büyükşehir Belediyesi Örneği.....	451
Hüseyin ÖZDEŞER	Avrupa Merkez Bankası'nın (AMB) Euro Yönetimindeki Etkinlik Sorununun Analizi.....	467
Levent B. KIDAK- Zehra Nuray NİŞANCI- Serhat BURMAOĞLU	Sağlık Hizmetlerinde Kalite Ölçümü: Kamu Hastanesi Örneği.....	483
Mahmut KARGİN- Rabia AKTAŞ- Nuray DEMİREL ARICI	Kurumsal Yönetimin Finansal Raporlama Kalitesindeki Rolü: Borsa İstanbul Üzerine Karşılaştırmalı Bir Uygulama.....	501

Musa ATGÜR- N. Oğuzhan ALTAY	Enflasyon ve Nominal Faiz Oranı İlişkisi: Türkiye Örneği (2004-2013) Etkileri.....	521
Mustafa MIYNAT- M. Kemal BOSTAN	Mali Kural Uygulamalarının Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkileri.....	535
Mustafa ÖKMEN- Neslihan KOÇ	Türkiye’de Belediye Gelirleri İçinde Borçlanma ve Borçların Azaltılması İçin Öneriler.....	551
Nejla ADANUR AKLAN- Mehmet ÇINAR- Hülya KANALICI AKAY	Türkiye’de Finansal Stres ve Ekonomik Aktivite İlişkisi: 2002 Sonrası Dönem.....	567
Ramazan GÖKBUNAR- Alper DOĞAN- Ahmet UTKUSEVEN	Obezite İle Mücadelede Bir Kamu Politikası Aracı Olarak Vergilerin Değerlendirilmesi.....	581
Rüştü YAYAR- M. Necati ÇOBAN- Bilge TEKİN	Otomobil Sahipliğini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Tokat İli Kentsel Alanda Bir Uygulama.....	603
Salih MEMİŞ- Dilara KESKİN	Tarımsal Mamullerde Lisanslı Depoculuk Sisteminin Rolü.....	619
Selçuk İPEK- Mehmet ÖKSÜZ	Giresun İlinin Kentsel Rekabet Gücünün DOKA Kapsamında İncelenmesi ve Değerlendirilmesi.....	636
Taner TURAN	Türkiye’de Bütçe Dengesi ve Finans Hesabı Dengesi Arasında Bir İlişki Var Mı?.....	651
Ufuk BAŞAR- Nejat BASIM	Örgütsel Özdeşleşmenin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Örgütsel Politikanın Düzenleyici Rolü.....	663
Uğur BİLGEN- Coşkun ÇILBANT	Manisa Gördes’de 2008-2014 Yılları Arasında Tarımsal Üretim-Fiyat İlişkisi.....	685
MAKALE YAZIM KURALLARI.....		699

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

Year: 2015 Volume: 22 Issue: 2 ISSN-1302-0064

CONTENTS

Ahmet ÖZEN- Bilge Kaan ALTUNOĞLU- Engin ÖZTORNACI	The Empirical Assesment Of Tax Perception Level Of Students At Secondary School.....	279
Ali Rıza GÖKBUNAR- Selim DURAMAZ	As A Socio-Economic Policy, Researching Regional Development Differences With Health Datas: TRB1 Region.....	291
Arman Zafer YALÇIN	Participatory Budgeting in Local Governments.....	311
Aşkın ÖZDAĞOĞLU	Evaluation Of The Efficiency Values Of The Companies In Information Technology Sector With Data Envelopment Analysis.....	331
Aysun KAHRAMAN- Canan AY	Promoting Brand Within Organization Via Internal Branding: ARKAS Holding Case Study.....	341
Cengiz YILMAZ- Ayça TÜMTÜRK	An Investigation And A Model Suggestion For Factors Affecting Online Shopping Intention Using Extended Technology Acceptance Model.....	355
Erkan ARI-Veyssel YILMAZ- Murat DOĞAN	A Proposed Structural Equation Model Research On Attitudes And Behaviours Of University Students Regarding Internet Shopping.....	385
Evren İPEK- Özlem AYVAZ KIZILGÖL	The Contribution Of FDI Flows To Domestic Investment: An Econometric Analysis Of Developing Countries.....	401
Fatih DEMİR- Mehmet MERT	Investigation of Seasonal Unit Root in Turkey Industrial Production Index.....	415
Harun CANSIZ	Tax Perceptions By Employees In State Tax Revenue Departments A Case Study In Afyonkarahisar.....	433
Harun KILIÇASLAN	Expanding The Rail Transport Services Of Municipalities: The Case Of Bursa Metropolitan Municipality.....	451
Hüseyin ÖZDEŞER	Efficiency Management Problem Of European Central Bank(ECB) About The Euro	467
Levent B. KIDAK- Zehra Nuray NİŞANCI- Serhat BURMAOĞLU	Quality Measurement In Health Services: A Public Hospital Case.....	483
Mahmut KARGİN- Rabia AKTAŞ- Nuray DEMİREL ARICI	The Role Of Corporate Governance On The Quality Of Financial Reporting: A Comparative Study On Borsa Istanbul.....	501

Musa ATGÜR- N. Oğuzhan ALTAY	Relationship Between The Inflation And Nominal Interest Rate: The Case Of Turkey (2004-2013).....	521
Mustafa MIYNAT- M. Kemal BOSTAN	The Impacts of Fiscal Rules on Macroeconomic Variables.....	535
Mustafa ÖKMEN- Neslihan KOÇ	Borrowing as a Municipal Revenues in Turkey and Suggestions About Debt Reduction.....	551
Nejla ADANUR AKLAN- Mehmet ÇINAR- Hülya KANALICI AKAY	Financial Stress and Economic Activity Relationship In Turkey: Post-2002 Period.....	567
Ramazan GÖKBUNAR- Alper DOĞAN- Ahmet UTKUSEVEN	Evaluation Of Taxes As A Political Tool Concern In Struggle With Obesity.....	581
Rüştü YAYAR- M. Necati ÇOBAN- Bilge TEKİN	Identifying the Factors Affecting the Car Ownership: A Case Study in Urban Areas of the Province of Tokat	603
Salih MEMİŞ- Dilara KESKİN	The Role of The Licensed Warehousing System In Agricultural Products.....	619
Selçuk İPEK- Mehmet ÖKSÜZ	Evaluating And Examing Urban Competitiveness Of Giresun Province Within The Scope Of Eastern Black Sea Development Agency.....	636
Taner TURAN	Is There A Relationship Between The Budget Balance And Financial Account Balance In Turkey?.....	651
Ufuk BAŞAR- Nejat BASIM	Effects Of Organizational Identification On Job Satisfaction: Moderating Role Of Organizational Politics.....	663
Uğur BİLGEN- Coşkun ÇILBANT	Crop Yield-Price Relation Between The Years 2008-2014 in Gordes, Manisa.....	685
GUIDELINES FOR SUBMITTING ARTICLES.....		699

Orta Öğretim Düzeyindeki Öğrencilerin Vergi Algılama Düzeylerine İlişkin Ampirik Bir Değerlendirme

Ahmet ÖZEN*

Bilge Kaan ALTUNOĞLU**

Engin ÖZTORNACI***

ÖZ

Vergi, toplumsal bütünlüğün simgesi olan devlet kurumunun devamlılığı için temel kaynak niteliği taşımaktadır. Bu amaçla toplumdaki her bireyin üzerine düşen vergisel mükellefiyeti yerine getirme yükümlülüğü bulunmaktadır. Elbette bunun için her bireyin vergiyi ne şekilde algıladığı, hangi bilinç düzeyine sahip olduğu ve nasıl bir tutum sergilediği önemlidir. Nitekim böyle bir çalışmanın vergi sisteminde yapılması öngörülen düzenlemelere de katkı sağlaması muhtemeldir. Çalışma kapsamında yasal izinler alınmış ve İzmir’de ortaokul düzeyindeki bazı öğrenciler üzerine anket çalışması yapılarak elde edilen veriler bir dizi analize tabi tutulmuştur. Elde edilen bulgular öğrencilerin vergi konusunda belirli bir algı düzeyine ulaştıklarını göstermiştir. Buna karşın, ailelerinin eğitim ve gelir durumlarının öğrencilerin algı düzeylerinde farklılıklar ortaya çıkarabildiği de tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi algısı, Z Kuşağı.

JEL Sınıflandırması: H29.

The Empirical Assesment Of Tax Perception Level Of Students At Secondary School

ABSTRACT

Tax is the basic resource for the continuity of government which is the symbol of social cohesion. For this purpose, each individual in a society has an obligation of tax liability. Of course, it's important that how individuals perceive tax, what level of tax consciousness they have and how they have attitude to taxes. Indeed, such a study will contribute also to the arrangements envisaged in such a study for tax system. Regulatory approvals have been obtained for this study and the data obtained from several students at secondary level survey carried out in İzmir has been subjected to a series of analyzes. The findings showed that students reach a certain level of perception about taxes. In contrast, education and family can reveal differences in students' perceptions of the level of income have been identified.

Key Words: Tax Perception, Z Generation.

JEL Classification: H29.

GİRİŞ

Devletin temel yapıtaşlarından biri vergi olup, devletin devamlılığı için düzenli vergi geliri elde etmesi elzemdir. Eğer bir devlet vergilendirmede istikrar sağlayamazsa bir dizi mali sıkıntılarla karşı karşıya kalabilir ve kaçınılmaz olarak mali krizle yüzyüze gelebilir. Verginin, kamu mali yönetiminin maliye politikası kapsamında kullandığı araçların başında gelmesine yönelik değerlendirme, aynı zamanda, devletin ekonomik ve sosyal hayat üzerinde de etkisinin ve

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ahmet.ozen@deu.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, bilgekaan.altunoglu@deu.edu.tr

*** Bilim Uzmanı, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, engin.oztornaci@deu.edu.tr

müdahalesinin olduğunun ifadesi olabilmektedir (Cura & Kovancılar, 2013). Bunun için devletin düzenli bir vergi rejiminin oluşturulması ve toplumun vergiye gönüllü uyumunun sağlanması zaruridir. Bir toplumun vergiyi ne şekilde algıladığı, hangi bilinç düzeyine sahip olduğu ve nasıl bir tutum sergilediği vergiye gönüllü uyumun sağlanması açısından önemli faktörlerdir.

Vergi ödeme gücüne sahip olan toplum bireylerinin her biri birer vergi mükellefi olup harcamaları, gelirleri veya servetleri üzerinden vergi ödeyebilmektedir. Yani vergi mükellefi olmak için bir bireyin gelir elde etmesi, harcamaya yapması veya servet edinmesi yeterlidir. Bu noktada demografik açıdan farklı yaş gruplarında olsalar veya farklı sosyolojik yapılar sahip olsalar dahi tüm bireyler mutlaka bir şekilde vergi ödemektedir. Buna karşın mükellefler yasal olmayan yollara başvurarak vergi ödemezlerse vergi kaçakçılığı ortaya çıkmakta ve vergilemede istikrar ciddi şekilde zarar görebilmektedir (Cura & Kovancılar, 2013). Nitekim mükelleflerin vergi algılarının vergilemede istikrar ilkesi için doğru biçimde şekillendirilmesi gerekmektedir. Bunun için en önemli adımlardan biri elbette geleceğin yetişkin fertleri olacak çocukların vergi konusundaki algılarının incelenmesi ve bu konuda hangi adımların atılabileceğinin değerlendirilmesidir.

Vergi bilinci; bireylerin verginin farkında olmaları ve verginin neden alındığını kavramaları şeklinde tanımlanabilir. Bir toplumda vergi bilincinin oluşması için verginin ilk olarak bireyler tarafından algılanması ve bu değerlerin içselleştirilmesi gerekmektedir. Vergi bilincine sahip bir toplum; kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi bakımından vergi gelirlerinin devlet için anlamını kavrayan ve vergi ile ilgili ödevlerini yerine getirme arzusunda olan bireylerden oluşmaktadır. Çalışmada Z kuşağında yer alan ve farklı demografik özelliklere sahip ortaokul öğrencilerin vergiyi ne şekilde algıladıkları tespit edilerek vergi konusundaki bilinç düzeyleri ve tutumları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I. ORTA ÖĞRETİM DÜZEYİNDEKİ ÖĞRENCİLERİN ORTAK ÖZELLİKLERİ (Z KUŞAĞI)

Günümüz itibariyle ortaokul düzeyindeki öğrenciler; Z kuşağı olarak da ifade edilen ve 2000 yılı sonrası doğanları kapsayan nesli ifade etmektedir. Bu nesildekilerin en büyükleri 13 yaşında olup, 5 ile 8.sınıf arasındaki tüm ortaokul öğrencileri de Z kuşağına girmektedir.

Z kuşağının 1965-1979 yılları arasında doğan X kuşağı ile 1980-1999 yılları arasında doğan Y kuşağına göre farklı davranışsal özellikler taşıdıkları söylenebilir. Öyle ki Z kuşağı, internet ve mobil teknolojilere hâkim olup akıllı telefonları, sosyal medyayı ya da tablet bilgisayarları yaygın şekilde kullanabilmektedir. Bu grup özellikle internet aracılığıyla sosyalleşmeyi tercih etmekte ve diğer nesillerden farklı olarak, internet ve teknoloji ile doğdukları tabir edilmektedir. Ülkemizin %17'sini oluşturan bu nesil oyuncak yerine ipad'lerle oynamakta ve teknoloji ile birlikte büyümektedir. Çabuk tüketen bir nesil olarak kabul edilseler bile bu kuşak internet ile fazla yoğunlaşmakta ve aynı anda birden fazla konu ile ilgilenebilme yeteneklerine de sahip bulunabilmektedir (Açık bilim.com, 2015).

Z kuşağın olaylara yönelik ilgileri çabuk kaybolabilmekle birlikte, teknolojiden yararlanılarak bunun belirli alanlara yönlendirilebilmesi de mümkündür. Nitekim çalışmanın niteliği itibariyle vergi algılama konusu ele alındığından bu neslin vergiye karşı kanaatlerinin ne olduğu ve buna nereden ulaştıkları da tespit edilmesi gereken bir husustur. Eğer bu neslin vergi konusunda algılarında bazı yanlış noktalar tespit edilirse, bunların hangi araçlar vasıtasıyla değiştirilebileceği de mümkün olabilecektir.

II. MÜKELLEFLERİN VERGİ ALGILAMA DÜZEYLERİNİN ÖLÇÜMÜNE YÖNELİK ÇEŞİTLİ ÇALIŞMALAR

Türkiye’de mükelleflerin vergiyi ne şekilde algıladıkları, hangi kanaatlere sahip olduklarının tespiti açısından bir dizi akademik çalışma yürütülmüştür. Bu tür çalışmalar demografik açıdan farklı tür mükellefler üzerine uygulanmış olmakla birlikte, vergiye karşı toplumsal bakışı yansıtacak önemli bulgulara sahiptir. Çalışma kapsamında literatürde yer alan benzer bazı çalışmalara değinilecektir.

2005 yılında İ.Sağbaş ve A.Başoğlu tarafından Afyonkarahisar ilinde ortaokul düzeyindeki toplam 170 öğrenciyi kapsayan bir çalışma yürütülmüş ve çalışmada ilköğretim çağındaki öğrencilerin vergiyi doğru algılamadıkları ve algılama yanlışlarının olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin algılamalarını etkileyen sosyal faktörlerin başında aile ve iletişim araçlarının geldiği bulgusu elde edilmiştir.

M.Taytak tarafından 2010 yılında Uşak İli’ne bağlı çeşitli ilköğretim II. Kademedeki toplam 410 öğrenci üzerine gerçekleştirilmiş olan bir çalışmada ise öğrencilerin vergi kelimesini ilk olarak ailelerinden öğrendikleri ve ailelerin yanında vergi idaresi ve okullar tarafından da vergi adına çalışmalar yapılması gerektiği tespit edilmiştir. Yine aynı çalışmada ilköğretim çağındaki öğrencilerin vergi ile kamu hizmetleri arasındaki bağı doğru algıladıkları ve vergi bilincine sahip oldukları bulgusu elde edilmiştir.

III. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Çalışmada milenyum çağı çocukları olarak da ifade edilen Z kuşağının vergiyi ne şekilde algıladığının tespitine yönelik bir anket hazırlanarak ortaokul düzeyindeki öğrencilere uygulanması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda yasal izinler alınmış ve İzmir Buca ve Gaziemir ilçelerine bağlı beş okulda anket uygulaması yapılmıştır.

A. Araştırma Yöntemi

İlköğretim 5., 6., 7., 8. sınıf öğrencilerinin vergi ile ilgili algılarının değerlendirilmesi için 20 sorudan oluşan bir soru formu oluşturulmuştur. Soru formu oluşturulmasında literatürde daha önce algıyla ilgili yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır. Ayrıca özel bir okulda odak grup çalışması yapılarak öğrencilerin vergi algısındaki bilgileri ve düşünceleri soru formunun oluşturulmasında kullanılmıştır. İlköğretim düzeyindeki öğrencilerin vergi algılarını değiştiren demografik değişkenler de literatürden yararlanılarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada öncelikle soru formunda yer alan ifadelere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilecektir. Daha sonra faktör analizi yapılarak soru formunun güvenilirliği ve geçerlilik hakkında bilgi verilecektir. Faktör analizi sonucu faktör dağılımları belirlenecek ve dağılımlar arasındaki bağıntının gücü korelasyon analizi ile test edilecektir. Demografik değişkenlere göre t-Testi, ANOVA testleri yapılarak demografik sorulara verilen cevaplarda farklılık olup olmadığı analiz edilecektir. Son olarak Regresyon Analizi ile vergi ödemenin gerekliliğinin faktör analizi sonucu oluşan değişkenlere göre ağırlıkları belirlenerek tahminleme yapılmaya çalışılacaktır.

B. Katılımcıların Demografik Özellikleri

2014-15 eğitim öğretim döneminde İzmir ili Buca ve Gaziemir ilçelerinde yer alan özel ve kamu ortaokullarından elde edilen 2000'e yakın soru formundan güvenilirlik açısından 930 tanesi analizde kullanılmıştır. Demografik değişkenler için ise 5. sınıf 314, 6. sınıf 247, 7. sınıf 142 ve 8. sınıftan 227 öğrenci değerlendirme yapmıştır.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

	Frekanslar				
	1	2	3	4	5
1. Vergi devletin sunduğu hizmetlerin karşılığı olarak ödenir.	52	35	184	270	382
2. Vergi kazandığımız paradan alınır.	53	35	157	237	442
3. Vergi harcamalardan alınır.	103	87	255	185	271
4. Sahip olduğumuz mallar için vergi öderiz.	60	46	185	238	388
5. Her vatandaş vergi öder.	58	55	122	174	504
6. Vergiden alınan paralar yol, su, elektrik, eğitim sağlık gibi hizmetler için kullanılır.	64	49	131	225	450
7. Ailem vergisini öder.	12	10	45	80	767
8. Vergi ödememek devlet ceza verir.	58	47	177	215	422
9. Vergi zorla alınır.	234	145	237	114	185
10. Her vatandaş eşit vergi öder.	278	176	197	110	157
11. Vergi ödeyince paramız azalır.	86	89	237	168	337
12. Devlet vergi ödemediğimizde affeder.	66	58	274	157	365
13. Çalıştığım zaman vergimi ödemek isterim.	129	46	181	206	352
14. Devletin aldığı vergiler doğru yere harcanır.	130	74	286	182	250
15. Vergi olarak alınan paralar çok fazladır.	48	64	336	166	303
16. Vergi ödemeyen kişi kötü vatandaşdır.	229	135	260	132	163
17. Vergi ödemeyen kişi akıllı vatandaşdır.	104	47	180	191	393
18. Vergi tam ödenmediğinde hizmetler aksar.	84	72	215	256	290
19. Okulumda vergi algısında bilgilendirilmek isterim.	126	69	215	185	329
20. Genel olarak değerlendirdiğimde vergi ödemek gereklidir.	77	36	183	217	415

Anket çalışmasına katılan öğrencilerden 476'sı erkek ve 449'u kız öğrencidir. Öğrencilerin ailelerinin eğitim durumları ise %47,4'ü üniversite mezunu ve %23,5'i lise mezunu olduğu görülmektedir. Çalışmaya katılan öğrencilerin ailelerinin büyük çoğunluğu eğitilmiş olduğu söylenebilir. Öğrenciler; annelerinin mesleği sorulduğunda %55,1'i çalışmadığını ve babalarının mesleği sorulduğunda ise %50'si serbest meslekte çalıştığını ifade etmişlerdir. Ankete katılan öğrencilerin %44,3'ünün ailesinin aylık gelirinin 4001 TL ve üstü olduğu tespit edilmiştir. Vergi kelimesinin nereden öğrenildiğine dair soruda ise öğrencilerin %44,2'si ailelerinden öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Soru formunda yer alan ifadelere verilen cevaplara ilişkin Tablo 1 oluşturulmuştur. Genel olarak öğrencilerin verdiği yanıtlardan ortalamaların yüksek olduğu ifade edilebilir.

C. Anket Uygulaması Ve Elde Edilen Bulgular

1. Faktör Analizi

Ankete katılan 930 öğrenciden elde edilen veriler faktör analizine tabi tutulmuş ve bu analiz sonucu sorular üç başlık altında toplanmıştır. Analizde ölçeğin güvenilirliği 0,718 olarak bulunmuş olup, bu değer ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir. Nitekim soru formunun $p < 0,01$ anlamlılık düzeyinde geçerliliği tespit edilmiş ve Kaiser-Meyer-Olkin değeri ise 0,794 olarak bulunmuştur. Faktör analizindeki üç boyut ise toplam varyansın %42,917'sini açıklamaktadır.

Tablo 2: Faktör Analizi

	Faktörler		
	Vergi Bilinci	Vergi Algısı	Vergi Tutumu
6. Vergiden alınan paralar yol, su, elektrik, eğitim sağlık gibi hizmetler için kullanılır.	0,763		
14. Devletin aldığı vergiler doğru yere harcanır.	0,719		
1. Vergi devletin sunduğu hizmetlerin karşılığı olarak ödenir.	0,625		
5. Her vatandaş vergi öder.	0,548		
18. Vergi tam ödenmediğinde hizmetler aksar.	0,481		
4. Sahip olduğumuz mallar için vergi öderiz.		0,662	
8. Vergi ödemezsek devlet ceza verir.		0,644	
3. Vergi harcamalardan alınır.		0,625	
2. Vergi kazandığımız paradan alınır.		0,572	
17. Vergi ödemeyen kişi akıllı vatandaştır.			0,706
13. Çalıştığım zaman vergimi ödemek isterim.			0,692
16. Vergi ödemeyen kişi kötü vatandaştır.			0,513

Cronbach's Alpha 0,718 ; $p < 0,01$; Kaiser-Meyer-Olkin 0,794

2. Korelasyon Analizi

Faktör analizi sonucu bulunan vergi tutumu, algısı ve bilincinin aralarındaki ilişki korelasyon analizi ile incelenmiştir. Vergi algısı ile vergi tutumu arasında 0,246; vergi bilinci ile vergi tutumu arasında 0,386 ve vergi bilinci ile vergi algısı arasında 0,295'lik düşük düzeyde ilişki tespit edilmiştir.

3. Kız ve Erkek Öğrencilerin Verdikleri Yanıtlarda Farklılık Olup Olmadığına İlişkin T-Testi

Vergi tutumu, algısı ve bilinci boyutları için kız ve erkek öğrencilerin verdikleri cevaplarda farklılık olup olmadığının değerlendirildiği t-Testinde kızların verdikleri cevapların ortalamalarının erkeklerin verdikleri cevapların ortalamasından daha fazla olduğu bulunmuştur.

Veriler ışığında vergi tutumu değişkenine kızlar ve erkeklerin verdikleri cevaplarda anlamlı bir farklılık vardır. $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde t değeri -3,18'dir. Vergi bilinci değişkenine göre ise kızların ve erkeklerin verdikleri cevaplarda anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde t değeri -4,6'dır.

4. ANOVA Testi

Yapılan çalışmada ailenin eğitim durumu, öğrencilerin anne ve babalarının meslekleri, ailenin aylık geliri ve öğrencilerin vergi kavramını ilk defa nereden öğrendiklerine ilişkin veriler ışında tek yönlü Anova testi uygulanmıştır.

a. Tek Yönlü ANOVA (Ailenin Eğitim Düzeyi)

İlköğretim düzeyindeki çocukların ailelerinin eğitim düzeyinin vergi ile ilgili değişkenlere verdikleri cevaplarda bir değişiklik meydana getirip getirmediği Tek Yönlü Anova testiyle analiz edilmiştir. Değişkenlere ait varyansların homojenliği değerlendirildiğinde vergi tutumu ($p > 0,05$) ve vergi bilinci ($p > 0,05$) değişkenlerinin varyansları homojendir. Fakat vergi algısının varyansı ($p < 0,05$) homojen değildir.

Vergi algısı değişkeni için p değeri 0,000 olduğundan ailelerin eğitim durumlarına göre verilen cevapların ortalamasında bir farklılık bulunmaktadır. Vergi algısı için $Sd_1=3$, $Sd_2=902$ olan F değerinin 9,565 olarak elde edildiği gözlenmektedir. Vergi tutumu ve vergi bilinci algısında ailenin eğitim durumuna göre verilen cevapların ortalamasında bir farklılık bulunmamaktadır.

Ailenin eğitim durumuna göre öğrencilerin vergi algısına yönelik verdikleri cevaplar incelendiğinde; ailesi üniversite mezunu olanların okuryazar ve ilköğretim mezunu olanlara göre verdikleri cevaplarda daha yüksek ortalamaya sahip oldukları gözlenmiştir.

b. Tek Yönlü ANOVA (Anne Mesleği Değişkenine Göre)

Anne mesleği demografik değişkeni için Vergi Tutumu, Verginin algısı ve vergi bilinci Tek Yönlü ANOVA testi ile değerlendirilmiştir.

Anne mesleği demografik değişkeni için Vergi Tutumu (p değeri 0,299), Verginin algısı (p değeri 0,249) ve vergi bilincinin (p değeri 0,119) varyanslarının homojen olduğu görülmektedir.

Vergi algısı ölçeği için p değeri 0,000; Sd1=3 Sd2=914 ve F değeri 7,510 olarak gözlenmektedir. Verginin algısı ölçeğinde anne mesleğine göre verilen cevapların ortalamalarının farklı olduğuna karar verilmektedir.

Öğrencilerden anneleri kamuda çalışanlar ile özel sektörde çalışanlar ve çalışmayanların verginin algısı için verdikleri yanıtlar incelenmiştir. Annesi kamuda çalışan öğrencilerin çalışmayan veya özel sektörde çalışan annelerin çocuklarına oranla cevapların ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Scheffe testi sonuçları incelendiğinde p değerinin 0,05 ten küçük olduğu ölçülmüştür. Annesi kamuda çalışanlar 2. Kümede, özel sektör, serbest meslek ve çalışmayanlar 1. Kümede yer almaktadırlar. Annesi kamuda çalışan öğrencinin vergi algısı ölçeğine verdiği cevapların ortalaması ile özel sektör, çalışmayan ve serbest meslek için verilen cevapların ortalaması farklıdır. Annesinin kamu sektöründe çalıştığı öğrencilerin diğerlerine göre ortalamaları daha yüksektir.

c. Tek Yönlü ANOVA (Baba Mesleği)

Baba mesleği demografik değişkeni için Vergi Tutumu, Verginin algısı ve vergi bilinci Tek Yönlü ANOVA testi ile değerlendirilmiştir.

Baba mesleği demografik değişkeni için vergi tutumu (p değeri 0,538), vergi algısı (p değeri 0,947) ve vergi bilincinin (p değeri 0,758) varyanslarının homojen olduğu ölçülmüştür. Nitekim baba mesleği demografik değişkeni için vergi tutumu (p değeri 0,671), vergi algısı (p değeri 0,184) ve vergi bilinci (p değeri 0,115) kapsamında verilen cevapların ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

d. Tek Yönlü ANOVA (Aylık Gelir)

Aylık Gelir demografik değişkeni için Vergi tutumu, Verginin algısı ve vergi bilinci Tek Yönlü ANOVA testi ile değerlendirilmiştir.

Aylık gelir demografik değişkeni için vergi tutumu (p değeri 0,000), vergi algısı (p değeri 0,166) ve vergi bilinci (p değeri 0,000) olduğu görülmektedir. Vergi algısı için varyansların homojen olduğu fakat vergi tutumu ve vergi bilinci varyanslarının homojen olmadığı görülmektedir.

Vergi algısı ölçeği için p değeri 0,000; Sd1=2 Sd2=867 ve F değeri 14,427 olarak gözlenmektedir. Vergi algısı aylık gelire göre verilen cevapların ortalamalarının farklı olduğuna karar verilmektedir.

Öğrencilerin ailelerinin aylık geliri için verginin algısına verdikleri cevaplar incelendiğinde gelir düzeyi 4001 TL ve üstü olanların diğer gelir grubunda yer alanlara göre verdikleri cevapların ortalamaları daha yüksektir.

Scheffe testi sonucu incelendiğinde p değerinin 0,05 ten küçük olduğu görülmektedir. Aylık geliri 4001 ve üstü olanlar 2. Kümede, 4000 ve altı olanlar 1. Kümede yer almaktadır. Aylık geliri 4001 TL ve üstü olanlar için vergi algısı ölçeğine verilen cevapların ortalaması ile 4000 TL ve altı olanlar için verilen cevapların ortalaması farklıdır. Aile gelirleri 4001 TL ve üstü olan öğrencilerin diğerlerine göre ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

e. Tek Yönlü ANOVA (Vergiye nereden öğrendin)

Vergiye nereden öğrendin demografik değişkeni için Vergi Tutumu, Verginin algısı ve vergi bilinci Tek Yönlü ANOVA testi ile değerlendirilmiştir.

Vergiye nereden öğrendin demografik değişkeni için vergi tutumu (p değeri 0,773), vergi algısı (p değeri 0,314) ve vergi bilinci (p değeri 0,103) varyanslarının homojen olduğu görülmektedir. Vergi tutumu ölçeği için p değeri 0,018; Sd1=3 Sd2=903 ve F değeri 3,385 olarak gözlenmektedir. Vergi tutumu ölçeğinde vergiyi nereden öğrendiğine göre verilen cevapların ortalamalarının farklı olduğuna karar verilmektedir. Vergi bilinci ölçeği için p değeri 0,002; Sd1=3 Sd2=903 ve F değeri 4,957 olarak gözlenmektedir. Vergi bilinci ölçeğinde vergiyi nereden öğrendiğine göre verilen cevapların ortalamalarının farklı olduğuna karar verilmektedir.

Vergi bilinci değişkeni için vergiyi nereden öğrendiğinin sorulduğu soruya verilen yanıtların ortalamaları incelenmiştir. Verginin anlamını aileden öğrenenlerin verdikleri yanıtların ortalaması, çevreden veya medyadan öğrenenlerin yanıtlarının ortalamasından daha yüksektir.

Scheffe testi sonucu incelendiğinde p değerinin 0,05 ten küçük olduğu görülmektedir. Vergiyi ailesinden öğrenenlerin 2. Kümede, alışveriş merkezinde öğrenenler ise 1. Kümede yer almaktadırlar. Çevresinden ve medyadan öğrenenler ise 1. Kümede yer almaktadır. Vergiyi ailesinden öğrenenlerin alışveriş merkezinde öğrenenlerden vergi tutumu değişkeni için daha yüksek bir ortalamaya dahil olduğu gözlenmektedir.

5. Regresyon Analizi

“Vergi ödemek gereklidir” bağımlı değişkenini vergi tutumu, vergi algısı ve Vergi bilinci bağımsız değişkenlerinden ne kadar etkilendiğinin analiz edildiği çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Vergi ödemenin gerekliliğinin, vergi bilinci, vergi tutumu ve verginin algısı ile açıklandığı çoklu doğrusal regresyon modelinin belirlilik katsayısı 0,395’tir.

Tablo 3: Vergi Ödemenin Gerekliliği Algısını Etkileyen Değişkenlere İlişkin Regresyon Analizi

Değişkenler	β	t	Sig.
SABİT	-,324	-1,647	,100
Vergi tutumu	,500	13,697	,000
Vergi algısı	,173	4,144	,000
Vergi bilinci	,485	11,052	,000

R : ,628 ; R Square: ,395 ; Adjusted R Square : ,393 F: 200.715 ; p: 0,000

Yukarıdaki tablodan elde edilen sonuçlara göre:

Y: Vergi ödemenin gerekliliği

X₁: Vergi Tutumu

X₂: Verginin algısı

X₃: Vergi Bilinci

$$Y = -0,324 + 0,5* X_1 + 0,173* X_2 + 0,485* X_3$$

(0,197)	(0,036)	(0,042)	(0,044)
(-1,647)	(13,697)	(4,144)	(11,052)

Vergi tutumu ile ilgili algıda bir birimlik artış vergi ödemenin gerekliliği algısını 0,5 birimlik artıracaktır. Vergi bilinci algısındaki bir birimlik artış ise vergi ödemenin gerekliliğini 0,485 birim artıracaktır.

D. Analizden Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi

Bu çalışmada ortaokul düzeyinde eğitim alan çocukların vergi kavramının anlamı, vergi vermenin ve vermemenin olası sonuçları hakkındaki algıları değerlendirilmiştir. Faktör analizi sonucunda özellikle verginin hizmet karşılığı olarak alındığı ve doğru yerlere harcandığı konusunda öğrenciler büyük oranda hemfikir olmuşlar ve vergi bilinci konusunda belirli bir düzeye ulaşmışlardır. Ayrıca öğrencilerin verginin nelerden alındığı ve vergi ödemenin cebri olduğu ve ödenmemesi halinde cezai sorumluluğun bulunduğu konularında verdikleri yanıtlardan vergi konusunda bilgi sahibi oldukları da anlaşılmaktadır. Geleceğin yetişkinleri olacak çocukların çalıştıklarında büyük oranda vergilerini ödemek istemeleri vergi konusunda belirli bir tutuma sahip olduklarını göstermektedir.

Öğrencilerin verdikleri yanıtlarda vergi tutumu, algısı ve bilinci değişkenleri arasında pozitif yönde düşük bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Bu durum öğrencilerin bu kavramları birbirleriyle çok fazla ilişkilendirmediklerini göstermektedir. Ayrıca ailelerin eğitim düzeylerindeki mevcut farklılıkların verilen cevaplar açısından farklılık meydana getirdiği de tespit edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda üniversite mezunu ailelerin çocuklarının okuryazar, ilköğretim ve lise mezunu olan ailelerin çocuklarına göre daha yüksek bir ortalamaya sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bu durum ise vergi algısı konusunda eğitilmiş ailelerin çocuklarının daha bilinçli olduklarına yönelik bir kanaat oluşturmuştur.

Çalışmada babanın eğitim durumunun değişkenlere verilen cevaplar açısından bir farklılık oluşturmadığı tespit edilmişken; öğrencilerinin anne mesleklerindeki değişiklikler vergi algısı değişkenine verilen cevaplarda bir farklılık oluşturmuştur. Ayrıca annesi kamuda çalışan çocukların verdikleri yanıtların ortalamaları diğer annelerin çocuklarının verdikleri yanıtların ortalamasından daha yüksektir. Bu durumda kamuda çalışan annelerin çocuklarının çalışmayan ve özel sektörde çalışan annelerin çocuklarına kıyasla verginin konusu konusunda daha bilinçli oldukları söylenebilir.

Aylık gelir demografik değişkeni değerlendirildiğinde vergi algısı değişkeni için verilen yanıtların ortalaması aylık gelire göre farklılık göstermektedir. 4001 TL ve üstü aylık geliri olan ailelerin çocuklarının verdikleri yanıtların ortalaması 0-2000TL ve 2001-4000TL aylık geliri olan ailelerin

çocuklarının ortalamasından daha fazladır. Bu durum yüksek gelir grubu ailelerin çocuklarının verginin konusu hakkında daha bilinçli olduklarını göstermektedir.

Öğrencilerin vergiyi nereden öğrendiklerinin değerlendirildiği demografik değişkene verilen yanıtlar incelendiğinde; vergiyi ailesinden öğrenen çocuklarının verdikleri yanıtların ortalamasının; çevreden, medyadan ve alışveriş merkezinden öğrenen çocukların ortalamasından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum ailenin vergi konusunda çocukları daha fazla bilgilendirdiklerini düşündürmektedir.

Vergi ödemenin gerekliliğinin değerlendirildiği regresyon analizinden çıkan sonuçlar incelendiğinde, vergi tutumu ve vergi bilinci değişkenlerinin önemli olduğu göze çarpmaktadır. Vergi tutumu ile ilgili algıda bir birimlik artışın vergi ödemenin gerekliliği algısını 0,5 birimlik artıracığı görülürken, vergi bilinci algısındaki bir birimlik artış ise vergi ödemenin gerekliliğini 0,485 birim artıracaktır. Bu durum vergi tutumu ve vergi bilinci değişkenlerinin vergi ödemenin gerekliliği konusunda ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Öğrenciler verginin yararları hakkında eğitime tabi tutularak bilinçlendirilebilir ve gelecekte vergiye gönüllü uyumları kuvvetlendirilmek suretiyle mali politikalarda daha tutarlı sonuçlar alınabilir.

SONUÇ

Z kuşağındaki çocuklardan ortaokul düzeyinde olanlar arasında yapılan bu araştırmada geleceğin yetişkinleri olacak öğrencilerin vergi konusunda belirli bir algı düzeyine ulaştıkları tespit edilmiştir. Nitekim ankete katılan öğrencilerin çoğunluğu meslek sahibi oldukları zaman vergilerinin ödemek istediklerini ifade etmişlerdir. Ancak özellikle eğitilmiş ve yüksek gelir düzeyine sahip ailelerin çocuklarında vergi bilincinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca çocukların vergi algılarını daha ziyade annelerinden kazandıkları ve özellikle annesi kamu kesiminde çalışan çocuklarda düzeyin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Tüm bulgular göstermektedir ki Z kuşağındaki çocuklar aslında vergi konusunda belirli bir kanaate ulaşmışlardır ancak buldukları sosyo-ekonomik çevre bilinç düzeylerinde sapmalara yol açabilmektedir. Elbette toplumda herkesin yüksek gelirli ve eğitilmiş olması yakın gelecekte kolay görünmemektedir. Bu yüzden bu kuşağın vergi konusunda bilinç düzeylerinin yükseltilerek kamu politikalarına uygun tutum sergileyebilmeleri için özellikle okullarda bu konuda seçmeli de olsa ders konulması önerilmektedir. Ayrıca bu kuşağın yoğun şekilde kullandığı sosyal medyadan veya sanal ortamdan da yararlanılarak vergi bilincinin yükseltilmesi sağlanabilir. Sonuç olarak devletin tüm organlarını besleyen ve gelişimini sağlayan kan gibi betimleyebileceğimiz vergi; ancak düzenli akışını sağlayabilecek bir toplum içinde devletin devamlılığını mümkün kılacaktır.

KAYNAKÇA

- Cura, S. & Kovancılar, B. (2013). Vergilemenin Girişimcilik Üzerine Etkisi. 4. Uluslararası Girişimcilik Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (s.549-557). Manisa: C.B.Ü. Rektörlük Matbaası.
- Sağbaş,İ., Başoğlu, A. (2005). İlköğretim Çağındaki Öğrencilerin Vergileri Algılaması: Afyonkarahisar İli Örneği. Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, C.VII, S.2, ss.123-144., <http://www.iibfdergi.aku.edu.tr/pdf/7-2/7.pdf>
- Taytak, M. (2010). İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinde Vergi Bilincinin Tespiti: Ampirik Bir Araştırma. Maliye Dergisi, Sayı:158, ss.496-512., http://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/158/26.Mustafa.TAYTA K.pdf
- Açık bilim.com. (2015). <http://www.Acikbilim.com/2013/09/dosyalar/nesiller-ayriliyor-x-y-ve-z-nesilleri.html>.(15.04.2015)

Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Bir Sosyo-Ekonomik Politika Göstergesi Olan Sağlık Verileri Kapsamında Değerlendirilmesi: TRB1 Bölgesi Örneği

Ali Rıza GÖKBUNAR* Selim DURAMAZ**

ÖZ

Küreselleşme ile birlikte ülkeler birçok alanda birbirleriyle etkileşime geçmiştir. Teknolojinin de getirdiği yeniliklerle ekonomi, eğitim, sağlık gibi alanlarda hızlı bir gelişim sürecine girilmiştir. Nitekim bazı ülkeler ve bölgeler hızla büyürken, bazı bölgeler de ekonomik ve sosyal gelişim açısından sorunlarla karşılaşmıştır. Dolayısıyla günümüzde, küreselleşmenin yanında yerelleşme ve bölgeselleşme kavramları sıkça gündeme gelir olmuşlardır. Ülkemizde bölgesel kalkınma sorununa yönelik farklı düzeylerde bölge sınıflandırmaları yapılarak, geri kalmış bölgelerin daha iyi belirlenmesi ve bu bölgelerin ihtiyaçlarının hızla karşılanması hedeflenmiştir. Bu kapsamda gerek kalkınma ajansları gerekse yerel ve merkezi otoritelerce farklı politikalar yürütülmektedir. Çalışmamız TRB1 bölgesinin sağlık alanında bölgesel gelişmişlik düzeyini ortaya koymak amacıyla bölgenin sağlık verilerini Türkiye geneliyle karşılaştırmaktadır. İncelenen veriler kapsamında bölgedeki sağlık yatırımlarını da kapsayan kamu yatırımları artış trendi bölgede ve Türkiye’de benzer bir seyir izlemektedir. Bölgede sağlık personeli artış hızı incelenen dönemde Türkiye ortalamasının üzerinde yer almaktadır. Bölgedeki yüzbin kişiye düşen yatak sayısı da Türkiye ortalamasının üzerinde yer almaktadır. İncelenen sağlık göstergelerinden negatif bir gösterge olarak sadece bebek ölüm oranı bölgede Türkiye ortalamasının üzerinde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, TRB1 bölgesi, Sağlık Verileri.

JEL Sınıflandırması: H51, H75, R58.

As A Socio-Economic Policy, Researching Regional Development Differences With Health Datas: TRB1 Region

ABSTRACT

With globalization, countries interact with each other in many areas. With innovations brought by the technology, there are rapid development process in the field of economy, education, health etc. Indeed, some countries and regions grow rapidly, while some regions also faced problems in terms of economic and social development. So, today we hear about the concepts of decentralization and regionalization with the globalization. In our country, to solve the regional development, there are different regional classification and this policy aims to determine undeveloped regions and aims to serve the purpose. In this concept, development agencies, local and central authorities carry out different policies. Our study aims to show the health indication differences between Turkey and TRB1 region. The scope of the data examined, increasing trend in public investments including health investments is the same in Turkey and TRB1 region. The growth rate of new health personnel in the region in the period under review is located above on the average of Turkey. And again number of beds per one hundred thousand people in the region is located above the average of Turkey. As a negative indicator of the health indicators in region is only infant mortality rate is located above the average of Turkey.

Key Words: Regional Development, TRB1 Region, Health datas

JEL Classification: H51, H75, R58.

*Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, UBYO, Bankacılık ve Finans Bölümü, argokbunar@hotmail.com

**Araş. Gör., Celal Bayar Üniversitesi, UBYO, Bankacılık ve Finans Bölümü, selimduramaz@hotmail.com

(Makale Gönderim Tarihi: 11.09.2015 / Yayına Kabul Tarihi: 25.12.2015)

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bölgesel entegrasyonlar ülkeler arasındaki siyasal, ekonomik, askeri sınırları kaldırmış ve küreselleşme olgusunu beraberinde getirmiştir. Küreselleşme ile birlikte ülkeler birçok alanda birbirleriyle etkileşime geçmiş ve teknolojinin de getirdiği yeniliklerle ekonomi, eğitim, sağlık gibi alanlarda hızlı bir gelişim sürecine girilmiştir. Ancak bu hızlı süreç bazı bölgeler için olumlu, bazı bölgeler ise olumsuz etkileri beraberinde getirmiştir. Nitekim bazı ülkeler ve bölgeler hızla büyürken, bazı bölgeler de ekonomik ve sosyal gelişim açısından sorunlarla karşılaşmıştır. Ortaya çıkan bölgesel gelişim farklılıklarının sonucunda da, günümüzde, küreselleşme olgusuyla birlikte yerelleşme ve bölgeselleşme kavramları sıkça gündeme gelen konular olmuştur.

Tarım, ticaret ve sanayi hizmetlerinin bölgeler arasında farklı dağılımıyla bölgeler arasında işsizlik, yoksulluk, eğitim ve sağlık açısından birçok sosyal ve ekonomik farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu hizmetlerin bölgeler arasında farklı dağılımının nedenleri arasında coğrafi koşullar, yanlış uygulanan kalkınma stratejileri, ulaşım, hedef kitleye yakınlık, beşeri sermaye olan yetişmiş işgücünün olmaması gibi faktörler etkili olmuştur. Yaşanan gelişmeler kapsamında bölgesel kalkınma teorik olarak ele alınarak farklı bölgesel kalkınma ve bölgesel büyüme teorileri öne sürülmüştür.

Beşeri sermaye olan insanın üzerindeki en önemli etkenler eğitim ve sağlık olmuştur. Sağlıksız bir bireyin ekonomiye katkı yapamayacağından hareketle, sağlık yönünden gelişmişlik hem ekonomi hem de bireyler açısından olmazsa olmazlardandır. Dolayısıyla bölgesel gelişmişlik farkının önemli unsurlardan biri de sağlık faktörüdür. Bu anlamda dünyada ve Türkiye'de sağlık hizmetleri bir sosyal politika aracı olarak sunulan önemli politikalarındandır.

Ülkemizde Cumhuriyet'in ilanından günümüze Beş Yıllık Kalkınma Planları, Entegre Bölgesel Kalkınma Planları, Kırsal Kalkınma Projeleri, Yatırım Teşvikleri, Kalkınmada Öncelikli Yörelere, Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Siteleri gibi farklı bölgesel kalkınma stratejileri uygulamaya konulmuştur. Ancak 1980'lerden sonra özellikle AB'ye uyum sürecinde uygulamaya konulan İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması uygulamasıyla Türkiye farklı bölgeleri farklı düzeyde sınıflandırılmaları ayrılmış, bölgeler için kalkınma ajansları kurulmuş, bölgelere daha etkin hizmet sunumu ve bölgeler arasındaki farklılıkların daha hızlı giderilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada bu bölgelerden olan ve Fırat Kalkınma Ajansının faaliyet gösterdiği Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli illerinden meydana gelen TRB1 bölgesi ele alınmıştır. Bölge, ekonomik, sosyal vb. göstergeler açısından diğer bölgelere göre geride kalması nedeniyle özellikle ele alınmış, bölgenin sağlık göstergeleri incelenerek ulusal rakamlarla karşılaştırılmış ve sonuçları yorumlanmış, çözüm konusunda öneriler getirilmiştir. Bununla birlikte sosyal politika aracı olarak ülkemizdeki sağlık politikaları değerlendirilmiş, genel olarak sağlık rakamlarının bölgesel kalkınma noktasındaki önemi açıklanmaya çalışılmış ve önerilerde bulunulmuştur. Ayrıca bölgesel kalkınma konusundaki teorik yaklaşımlar incelenerek bölgesel gelişmişlik farklarının

giderilmesinde teorilerin ve pratikteki uygulamaların ortaya konulması ve bölgesel kalkınma planlarının bu kapsamda şekillenmesine yol gösterici olunması amaçlanmıştır. Böylelikle çalışmada konunun teorik olarak ele alınması, devamında da rakamsal göstergeler çerçevesinde değerlendirilmesi ve yeni öneriler sunması bakımından hem literatüre hem de pratik hayata uygulanabilirliği önem ifade etmektedir. Çalışmada nicel araştırma yöntemi kapsamında rakamlar ve oranlar ortaya koyularak sağlık göstergeleri toplanarak yorumlanmış, tespitlerde bulunulmuş, üzerinde durulması gereken konular hakkında önerilerde bulunulmuştur.

I. BÖLGESEL KALKINMA

Bölgelerarası kalkınmışlık kavramı, nispeten daha az gelişmiş bölge ve bölgelerin daha gelişmiş olan bölgelerin sosyal refah düzeyine yakınlştırılması, yani bu bölgeler arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması politikasını beraberinde getirmektedir. Bu yöndeki gelişmeler de “bölge” ve “kalkınma” kavramlarını birleştirerek bütünsel olarak ele alınmasını sağlamış, aynı zamanda planlamada ve bölgesel kalkınma noktasında farklı uygulama ve politika arayışlarını gündeme getirmiştir (Arslan, 2005, s. 276).

Kalkınma genel bir ifadeyle bir ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel vb. alanlarda ilerlemesi ve bununla birlikte kurumsal olarak kapasitesinin daha da güçlenmesini, insan kaynaklarının niteliksel olarak gelişmesini, çevreye karşı daha duyarlı olunmasını ve bireylerin refahının daha iyi noktalara gelmesini kapsayan çok boyutlu ve geniş kapsamlı bir kavramı ifade eder. Burada ülkenin genelini kapsayan ulusal nitelikli gelişme ile bölgesel nitelikli bir gelişmenin arasındaki temel fark, gelişmenin ele alındığı mekânın büyüklüğüdür. Bu anlamda bölgesel bir gelişme, sınırları belirli bir mekânsal alanın gelişme yönündeki politikaları ve uygulamalarının söz konusu olmasını ifade eder. Yine bu noktada da bölgesel nitelikli bir gelişmede temel amaç, bölgenin yaşam kalitesinin artırılması için bölgede her türlü imkânın geliştirilmesi ve de artırılmasıdır (DDK, 2014, s. 766).

Günümüzde büyüme sadece ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik olmaktan ziyade sosyal ve çevresel faktörler de sürdürülebilir kalkınma da odak noktasına alınmıştır. Bu noktada sürdürülebilir bir kalkınmanın etkin bir şekilde planlanıp yürütülebilmesi için de merkezden yürütülen planlama tekniği yerine, yerel güçlerin devreye alındığı geniş katılımlı bir bölgesel planlama tekniği kuvvet kazanmıştır. Bölgesel kalkınma için geniş bir bölgesel birliktelik için de küresel koşullar da göz önüne alınarak daha girişimci, daha yenilikçi ve daha rekabetçi bir yaklaşımla kalkınmayı bulunduğu yerde yapılması amacıyla süreç içerisinde kalkınma ajanslarının kurulması gündeme gelmiştir (FKA, 2010, s. II).

Bölgelerin arasındaki ortaya çıkan farklılıklar, sanayileşmenin dengesiz olarak yayılmasının sonucu olarak, bölgelerin farklı kalkınma hızlarına ulaşmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ortaya çıkan sosyal ve aynı zamanda ekonomik farklılıklar, farklı ülkelerde farklı biçimlerde kendini gösterebilmektedirler. Bölgeler arasındaki bu farklılıkların giderilmesine yönelik uygulanan bölgesel politikalar, kalkınma faktörlerine, bölgenin ya da sektörün farklı problemlerine göre farklı şekillerde hazırlanarak uygulamaya konmaktadır. Yine aynı veya benzer

sonuçlara farklı politika araçlarıyla ulaşmayı amaçlayan farklı bölgesel politikalar da söz konusu olabilmektedir. Bölgeler arasındaki farklılıklar birçok olumsuzluğu beraberinde getirmekle beraber konumuzla ilgili olması açısından ekonomik ve sosyo-politik olarak bazı olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir. Bölgesel gelişmişlik farklılıkların farklı sonuçları olmakla birlikte, kaynakların eksik kullanımı, sektörler arasında kaynakların etkin dağılımını önlemesi ve kentlerin gerektiğinden fazla büyümesi bölgesel farklılıkların ekonomik sonuçlarıyken, bölgesel farklılıkların sosyo-politik sonuçları ise farklı şekillerde ortaya çıkabilir ve birlikte yaşanması halinde aşırı derecede önem arz etmeyen sosyal etmenler bölgelerde bir anda huzursuzluğun etkili olmasına sebebiyet verebilir. Bununla birlikte etnik veya mezhepsel farklılıklardan dolayı, bölgenin ihmal edilerek geri bırakıldığı inancı ve düşüncesi de bölgede huzursuzluk ortaya çıkarabilecektir (Şen, 2004, s. 6-7).

Bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermeye yönelik politikalar dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gündeminde 1950’lerde gündeme gelerek uygulamaya başlamıştır. Bu anlamda OECD ülkelerinin birçoğunda bölgesel kalkınma politikaları 1950 ve 1960’lı yıllar içinde uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemler, dünyada genel olarak güçlü bir ekonomik büyümenin hedeflendiği, aynı zamanda mali bir genişlemenin yaşandığı ve işsizlik oranlarının düşük olduğu bir döneme denk gelmektedir. Bölgesel gelişme politikalarında hedeflenen temel amaç; hızlı bir sanayileşmeyle beraber artan bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılarak dengeli ve daha adil bir gelişmenin sağlanmasına yönelik olmuştur. Amaçlanan politikalar teorik anlamda, doğrudan müdahalelerle devletin gelişmemiş bölgelerin talep yapılarının dönüştürülebileceği varsayımıyla uygulanmaktaydı. Doğrudan müdahalelerde temel uygulamalar merkezi hükümetin bu bölgelere transferler yardımları yapması ve yine hükümetin gelişmemiş bölgelerde büyük kamu yatırımlarının gerçekleştirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir (DDK Rapor, 2014, s.766). Bölgesel kalkınma sürecinde yerel nitelikli unsurların ve yerel kurumların önemi bir taraftan artmakta iken, diğer bir yandan merkezi hükümetin bu süreçteki rolü ise azalmaktan ziyade yeniden şekillenmektedir. Günümüzde merkezi hükümetlerin bölgesel kalkınmada önemli ve büyük bir fon kaynağı ve etkin bir otorite olma görevleri halen sürdürmekte iken, bölgesel politika uygulamalarında yerel unsurların ortaya çıkması ve onlara da roller biçilmesiyle merkezi hükümetin bölgesel nitelikli müdahaleler yapması gibi bazı rolleri eskiye göre azalmaktadır. Bu noktada merkezi hükümetlerin rolü, bölgesel kalkınma politikalarında daha kapsayıcı ve daha birleştirici bir sürece doğru gitmektedir. Diğer bir ifadeyle, merkezi hükümet, bölgesel politikaların şekilleneceği ve uygulanabileceği koordinasyonun ve ilkelerin hazırlanmasından sorumlu hale gelmektedir (DDK, 2014, s. 768).

Bölgesel kalkınma açısından geçmişten günümüze, gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde farklı bölgeleri ele alan araştırmalar, yabancı ve yerli kaynaklar bulunmaktadır. Rowland (1996), Bölgesel ve endüstriyel programların farklı amaçları bulunduğunu ve bunlardan bazılarının da coğrafik, sektörel, firma ölçeği, üretim aktivitesi gibi temel hedefler olabileceğini belirtmiş ve Kanada’daki

bölgesel kalkınma sorununu ele almıştır. Bloch (1968), 1960'lı yıllarda bölgesel kalkınma ve kalkınmanın finansmanı konusunu ele alarak, bölgesel kalkınma bankalarının milli veya global nitelikli kuruluşlar olarak bölgesel bakış açısıyla bölgesel kalkınmaya odaklandığını ve gelişmemiş bölgelere ekonomik destekte bulunduğunu belirtmiştir. Christensen vd. (1979) bölgesel kalkınma ve gelişmeyi teorik olarak ele aldıktan sonra bir proje kapsamında Jutland bölgesindeki bölgesel gelişmeyi analiz etmişlerdir. Nath (1971), bölgesel kalkınma için yeni politikaların üretilmesi, mevcut politikaların yenilenmesi ya da daha etkili hale getirilmesi için geri kalmış bölgelerin geliştirilmesi, endüstriyel bölgelerin oluşturulması ve kırsal büyümenin olmazsa olmaz olduğunu belirtmiştir. Pike vd.(2007), bölgesel ve yerel kalkınmanın kimler için ve nasıl olacağı ele aldığı çalışmasında kalkınma politikalarının adalet, demokrasi gibi değerlerden uzaklaşmaması gerektiğini ifade etmektedirler. Sayın ve Oral (2013), Manisa ilinin sağlık verilerini ele alarak bölgeyle karşılaştırmışlardır.

Bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine yönelik teorik nitelikteki yaklaşımlar, bölgesel büyüme oranlarını temel alarak beş farklı görüş altında ortaya çıkmıştır (İKV, 1988, Akt. Arslan, 2005, s. 283): Neo-klasik yaklaşım, bölgesel büyüme hızının belirleyicilerini; sermaye birikimi, işgücü arzındaki artış ve teknik gelişme gibi üç farklı aracın belirlediğini savunur. Bölgesel kalkınmaya altyapı yatırımlarının etkisi, neo-klasik teoriye göre sınırlıdır ve kamu sektörünün ve müdahalelerinin etkisi de adeta yok hükmündedir. İhracat çıkışlı yaklaşıma göre, bölgesel ekonominin büyümesine yönelik faktörlerin diğer bölgelerden gelebilecek taleplere dayanıldığı savunularak, bölgesel kalkınmanın ilk şartının bölgenin doğal kaynaklarının işletilmesinin gerekliliğidir. Polarizasyon (kutuplanma) teorileri, bölgesel nitelikli kalkınmanın bir sanayi veya altyapı yatırımı gibi itici bir güç tarafından başlatılarak harekete geçirilmesinden ve bunun sonradan kümülatif bir süreç olduğu düşüncesine dayanır. Meso-Structure yaklaşımında ise bölgesel kalkınmada sübvansiyon gibi dolaylı kamu müdahalelerinin etkisiz olduğunu, aksine yatırımların doğrudan teşviklerle merkezi planlama yolu ile gerçekleştirilmesini öngörmektedir.

II. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK FARKI ve İSTATİSTİKİ BÖLGE BİRİMLERİ SINIFLANDIRMASI

Türkiye'nin yaşadığı en temel ekonomik ve sosyal sorunların başında bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları gelmektedir. Ülkemizde bölgeler arasında kalkınma farklılıklarının önemli nedenleri arasında bölgelerin bulunduğu coğrafi koşullar, yetişmiş insan gücü yani beşeri sermayenin farklı dağılımı, uygulanan yanlış kalkınma modelleri, alt yapı kapasitesinin eksikliği, bölgenin pazara ve/veya girdi piyasalarına yakınlığı gibi farklı birçok etken sayılabilir. Bu etkenler dolayısıyla az gelişmiş bölgeler ülkedeki diğer bölgeleri ile tam olarak entegrasyon gerçekleşmemektedir (Eşiyok ve Sekmen, 2012, s. 1).

Önemli bir kalkınma sorunu olarak Türkiye'nin bölgeleri arasındaki gelişmişlik farklarının giderilmesine yönelik 1960'lı yıllardan günümüze kadar farklı bölgesel kalkınma politikaları uygulanmıştır. Bu politikaların başlıca araçları; "Beş Yıllık Kalkınma Planları, Entegre Bölgesel Kalkınma Planları, Kırsal

Kalkınma Projeleri, Yatırım Teşvikleri, Kalkınmada Öncelikli Yörelere, Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Siteleri” uygulamaları olmuştur. Bu farklı kalkınma planlarının bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasında kullanılmasının yanında, farklı iller için hazırlanan illere göre gelişim planları da süreç içinde uygulanmıştır. Bununla birlikte ülkemizde söz konusu araçlar içerisinde en yaygın uygulama, teşvik sistemi uygulamasının sektörlerin ve de yörelere özelliğine göre farklılaştırılmış şekilde uygulamasıdır. İllerin gruplandırılarak, gelişmişlik düzeylerine göre farklı oranlarda uygulanan teşviklerle birlikte genel olarak kullanılan ve uygulanan bir diğer araç da kamu yatırımlarıdır (DDK Rapor, 2014, s. 771).

1980’lerde bölgesel kalkınma kavramı daha da ön plana çıkarken, 1990’lı yıllarda ise bölgesel kalkınmada yerel dinamiklerin daha etkin olması gerekliliği daha yaygın bir şekilde kabul edilir olmuştur. Yine bu yıllarda kalkınma için dinamikler ulusal alandan daha bölgesel ve yerel alana indirgenmesi gerekliliği kabul edilerek ve bu kapsamda bir takım politikalar benimsenmeye ve uygulanmaya başlanmıştır. Hem küreselleşme, hem de yerelleşme kavramlarının eş zamanlı kullanılarak iç içe geçtiği bu dönemde gelişmiş ve gelişmemiş yörelere kalkınma sürecinde uyumlu ve başarılı olabilmesi için yerel dinamiklerin artan bir önemle dikkate alınması ve küresel alanda daha güçlü olmak önemli hedeflerden olmuştur (Atay, 2011, s. 3).

Bölge kavramı, farklı disiplinlere araştırma konusu olmuştur ve olmaktadır. Özellikle son dönemde dünyada, bölgesel kalkınmanın bir gereği olarak “bölge ile planlama” kavramları beraber anılmaya başlanmıştır. Ulusal kalkınma için öncelikle bölgesel kalkınmanın gerekliliğinden yola çıkarak öncelikle bir bölgede/bir mekanda planlama yapılmalı ve planlama yapılmadan önce de o bölgenin sahip olduğu mevcut potansiyel belirlenmelidir. Bu potansiyeli saptamanın en basit yolu da, sağlıklı istatistiksel bilgilerin toplanarak sistem çerçevesinde değerlendirilmesidir. Avrupa Birliği (AB) 1981 yılında istatistiksel bilgilerin toplanması ve aynı zamanda değerlendirilmesi amacıyla, üye ülkelerde “İstatistiksel Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)” adı verilen sistemi uygulamaya koymuştur (Taş, 2006, s. 185). AB’de uygulamaya konulan bu sistem, Türkiye’nin Avrupa Birliği adaylık sürecinde olması nedeniyle Türkiye’de de bölgesel farkındalığı daha ön plana çıkarmış, bölgesel politikalarda gelişim ve dönüşüm çabalarını kuvvetlendirerek arttırmıştır. Bu kapsamda dünyada olduğu üzere ülkemizde de yeni şekillenen bölgesel politika süreci, bölgelerin kapasitelerini arttırmaya ve merkezden çok bölgelerin kendi içindeki dinamiklerini harekete geçirmeye yönelik olmuştur. Bölge politikalarının farklı unsurlara göre şekil aldığı saptanarak ve bu unsurlardan bazılarının da genel altyapı, teknolojik ve bilgi altyapısı, beşeri kaynaklar, girişimcilik, sektörel farklılıklar, küreselleşme, inovasyon, kurumsal kapasite, uzmanlaşma ve sosyal sermaye gibi farklı bazı unsurlar olduğu göz önünde bulundurulmuştur (DDK Rapor, 2014, s. 771).

Türkiye’nin AB’ye 1999’da Helsinki’deki zirvede aday ülke kabul edilmesiyle Türkiye Avrupa Birliği Katılım Ortaklığı’nı imzalayarak, izleyen süreçte Türkiye tam üye olabilmek için gerekli şartları sağlamak amacıyla ulusal

bir program hazırlamıştır. 2001’de program çerçevesinde Türkiye’de tıpkı AB’deki gibi istatistiki bölgelerin oluşumu noktasında başlangıç adımı atılmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı, Devlet İstatistik Enstitüsü (Günümüzde Türkiye İstatistik Kurumu) ve İçişleri Bakanlığı temsilcilerinden meydana gelen komisyon, istatistik bölgelerinin oluşturulması için çalışmaya başlamıştır (Taş, 2006, s. 190). Çalışmaların sonucunda İBBS ancak 22 Eylül 2002 tarihinde, 24884 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanmak suretiyle yürürlüğe girmiştir. İBBS’de 81 ilin tamamı “Düzyey 3” olarak tanımlanmış; ekonomik, sosyal ve coğrafi gibi yönlerden birbirine benzerlik gösteren ve komşu olan iller ise bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri de dikkate alınarak “Düzyey 1” ve “Düzyey 2” olarak gruplandırılmıştır. “Düzyey 3” kapsamındaki komşu illerin gruplandırılması sonucu tanımlanan grup yirmi altı alt birimden oluşmaktadır. “Düzyey 2” istatistikî bölge birimlerinin gruplandırılması da on iki adet alt birimden oluşmaktadır (Yılmaz ve Temurlenk, 2005, s.76; Kargı, 2009, s. 31).

Tablo 1. İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması

Düzyey 1	Düzyey 2	Düzyey 3
İstanbul	İstanbul	İstanbul
Batı Marmara	Tekirdağ	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
	Balıkesir	Balıkesir, Çanakkale
Ege	İzmir	İzmir
	Aydın	Aydın, Denizli, Muğla
	Manisa	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak
Doğu Marmara	Bursa	Bursa, Eskişehir, Bilecik
	Kocaeli	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
Batı Anadolu	Ankara	Ankara
	Konya	Konya, Karaman
Akdeniz	Antalya	Antalya, Isparta, Burdur
	Adana	Adana, Mersin
	Hatay	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
Orta Anadolu	Kırıkkale	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
	Kayseri	Kayseri, Sivas, Yozgat
Batı Karadeniz	Zonguldak	Zonguldak, Karabük, Bartın
	Kastamonu	Kastamonu, Çankırı, Sinop
	Samsun	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
Doğu Karadeniz	Trabzon	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum	Erzurum, Erzincan, Bayburt
	Ağrı	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
Ortadoğu Anadolu	Malatya	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
	Van	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
	Şanlıurfa	Şanlıurfa, Diyarbakır
	Mardin	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

Kaynak: TÜİK, 2011, s.VIII; Yılmaz ve Temurlenk, 2005, s. 92.

Bu kapsamda çalışmamıza konu teşkil eden Düzey 1 sınıflandırmasında Ortadoğu Anadolu bölgesi, Düzey 2 sınıflandırmasında Malatya bölgesi, ve Düzey 3 bölgesinde ise Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli illeri bulunmaktadır.

III. SOSYO-EKONOMİK POLİTİKA ARACI OLARAK SAĞLIK POLİTİKALARI ve TÜRKİYE

Günümüzde; işsizlik, yoksulluk, eğitim ve sağlık gibi temel yaşam noktalarındaki sorunlar karşısında, işgücü piyasasının dışına çıkıldığında-kalındığında yani işsiz kalındığında dayanılacak emeklilik, sosyal yardımlar gibi imkanlar, barınma sorununa yönelik uygulamalar sosyal ekonomik politikaların temel alanlarını oluşturmaktadır. Bu uygulamalar sadece risk altındaki ve sorunu doğrudan yaşayan birey ve grupları değil, sonrasında ortaya çıkaracağı sonuçlar ve maliyetleri nedeniyle toplumun tümünü etkilemektedir. Bu açıdan ele alındığında sosyal ekonomi politikaları daha geniş perspektifte, bütüncül bir gelişme stratejisinin ve kalkınma planlarının en vazgeçilmez parçası olarak karşımıza çıkarlar (Özer, 2012, s. 51).

Kalkınma planlarına bakıldığında hem sosyal sektörlere gem de sanayi, tarım gibi sektörlere göre eğitim ve sağlık alanlarının bölgesel boyutu daha farklı ve daha etkilidir. Buna neden olan farklı etkenler söz konusudur. İlk olarak, iller bazında eğitim ve sağlık sektörlerine ait verilerin bulunması, bölgesel düzeyde bu sektörlerde yaşanan dengesizliği ortaya çıkararak görünür kılmakta ve bu duruma müdahale edilmesini kolaylaştırmaktadır. Diğer bir etken ise, eğitim hizmetlerinin temel sosyal mekanizmalardan en önemlilerinden olması, sağlık konusunun ise insan hayatı için olmazsa olmazlığıdır. Dolayısıyla sağlık ve eğitim sektörlerindeki sorunlar diğer sektörlerden daha önemlidir. Son olarak ise her ne sebeple olursa olsun sağlık ve eğitim sektörlerine duyulan talep her zaman ve her yerde yüksektir ve dolayısıyla bu hizmetler bölgelerin arasında eşit imkanlarda sunulmaya çalışılmalıdır ve büyük bir hassasiyet gösterilmelidir (Yazar vd., 2013, s. 19).

Fiziksel sermaye ile birlikte beşeri sermaye de kalkınmanın kaynakları arasında yer almakta ve önemli bir katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla sermaye kavramı farklı içerikleri de bünyesine alarak büyümüş ve bütün olarak yeniden farklı bir şekilde tanımlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Beşeri sermaye, özünde fiziki sermayeden farklı olarak, üretim sürecindeki diğer faktörlerin en önemlisi insan faktörünün verimli ve etkin bir şekilde kullanılmasını, aynı zamanda yeni teknolojilerin bulunarak bunların rasyonel bir şekilde kullanılmasına imkan sağlamaktadır. Beşeri sermaye araştırmalarda ülkenin veya bölgenin kalkınmasını pozitif yönde etkilemektedir. Ancak beşeri sermaye sadece eğitimle değil insanı esas alması nedeniyle sağlık, dinamik nüfus ve beyin göçü gibi bazı diğer faktörlerle de ilişkilidir. Eğitim kadar sağlıkla da çok yakından ilişkili olan beşeri sermaye, ekonomik büyümenin olması için sağlığın ve ülkenin/bölgenin sağlık seviyesinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Yumuşak ve Yıldırım, 2009, s. 57).

Beşeri sermaye kuramı, bir kişinin bilgi ve becerisini geliştirmesi ne kadar üst seviyedeysen iktisadi faaliyetlerdeki üretkenliği de aynı yödedir. Teorik olarak toplumun ekonomik gelişmişliği ve sağlıklı ve eğitilmiş olan bir toplumun arasında

yakından bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Dolayısıyla sağlıklı bir toplumun beşeri sermayesi daha kolay artırılabilir. Buradan hareketle bir ülkede veya bölgede beşeri sermaye stoku artırmak istenildiğinde öncelikle toplumun sağlık düzeyinin yükseltilmesi gerekli olacaktır (Yumuşak ve Yıldırım, 2009, s. 57-58).

Sosyal politikanın ve unsurlarının dünyada olduğu üzere ülkemizde daha dar çerçevede yayılabilmesi ve farklılaştırılabilmesi için öncelikle eğitim ve sağlık göstergelerinde olduğu üzere diğer birçok sosyal göstergenin de il ve esasen ilçe gibi daha alt mekanlara yayılması gerekmektedir. Sosyal politika tanımına giren kamu hizmetlerinin artarak tüm bölgelere yayılmasıyla bölgelerde bu hizmetlere yönelik talep de artacak, böylelikle bölgenin de önemi daha ön plana çıkacaktır. Bu süreçte yapılması gereken en önemli süreçlerden biri de yerel unsurların sosyal politikaların oluşturulması sürecine dahil edilmesidir. Bu yönden bakıldığında, sosyal politika ve bölgesel politika kavramlarının ilişkilendirilerek, hem kalkınma planlarında hem de diğer tüm kamu politikalarında dikkate alınması göz ardı edilmemelidir (Yazar vd., 2013, s. 19). Eğitime ve sağlık alanına yapılan yatırımlar büyüme kapasitesini arttırdıkça, eşitlik ve yoksulluk gibi temel sorunlarda azalmalar meydana gelecek ve zamanla ortadan kalkabilecektir (Özbek, 2013, s. 20).

Sağlık harcamalarının nitel ve de nicel olarak gelişimi, beşeri sermayenin düzeyini etkileyecek; bu iyileşme de milli gelir üzerinde doğrudan ve dolaylı bir etki ortaya çıkaracaktır. Nitekim aşı olan bir çocuk veya yetişkin, hasta olmadan ve/veya sakat kalmadan yaşayacak, yapılan aşı maliyeti de kişinin hastalıktan korunduğu ve kurtulduğu yıl sayısı arttıkça azalacaktır. Yine aşı olan çocuğun sakat kalmayarak verimli bir şekilde çalışabilmesiyle bireye yapılan yatırım, verimlilik azalışını önleyerek uzun bir zaman sonra da olsa büyümeyi olumlu olarak etkileyecektir. Diğer yandan hem rehabilite edici, hem de koruyucu/tedavi edici sağlık harcamaları etkisini veya etkilerini her ne kadar uzun zaman sonra gösterse de beşeri sermaye yatırımları olarak değerlendirildiklerinde geri dönüşü pozitif yönlü olacaktır (Yumuşak ve Yıldırım, 2009, s. 68).

Ülkemizde şimdiye dek uygulanan bölgesel politikalar ve bu politikaların uzun dönemli sonuçları, bölgelerin kalkınmışlık farklılıklarının giderilmesi noktasında ülkemizde pek de etkin olamamıştır. Özellikle 1980'lerden sonra küresel ekonomik gelişmeler ve diğer yandan bütçenin her anlamda sınırlı olması, bölgesel programlara yeteri kadar kaynak ayrılmasına imkân vermemiştir. Yine önceki dönemlerde uygulanan bölgesel politikalar da yeteri kadar etkili olamamış ve bölgesel kalkınmanın yeniden ele alınması noktasında yeni görüş ayrılıkları başlamıştır. Böylelikle izleyen süreçte bölgesel kalkınma için yukarıdan aşağıya doğru merkezi hükümet tarafından şekillendirilme yani kalkınma politikalarının merkezden yerele uygulanması yerine; yerel grupların katılımıyla yerelden merkeze ve geniş kapsamlı bölgesel stratejilerin oluşumu ile bölgeler arasındaki rekabetçiliğin artırılması görüşü güç kazanmaya başlamıştır. Bu eğilimlerle birlikte, bölgesel gelişme dışarıdan müdahaleden ziyade bölgenin kendi içsel potansiyelinin ve yeteneklerinin, yenilik odaklı yapısının ön plana çıkarılması noktasında daha etkili olacaktır (DDK Rapor, 2014, s. 767).

Türkiye’de mevcut sağlık sistemi içerisinde sağlık hizmetleri genel bütçeye bağlı kurumlar olan Sağlık Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Üniversiteler, özerk bütçeli KİT’ler ve yine özel bütçeli belediyeler ile Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından karşılanmaktadır. Bununla birlikte sağlık hizmeti sunan kurumlar arasında kendi bünyesine bağlı olarak sağlık kuruluşlarını işleten vakıflar, yabancı ve azınlık gruplar ve özel sektör kuruluşları bulunmaktadır (Yurdadoğ, 2007, s. 592).

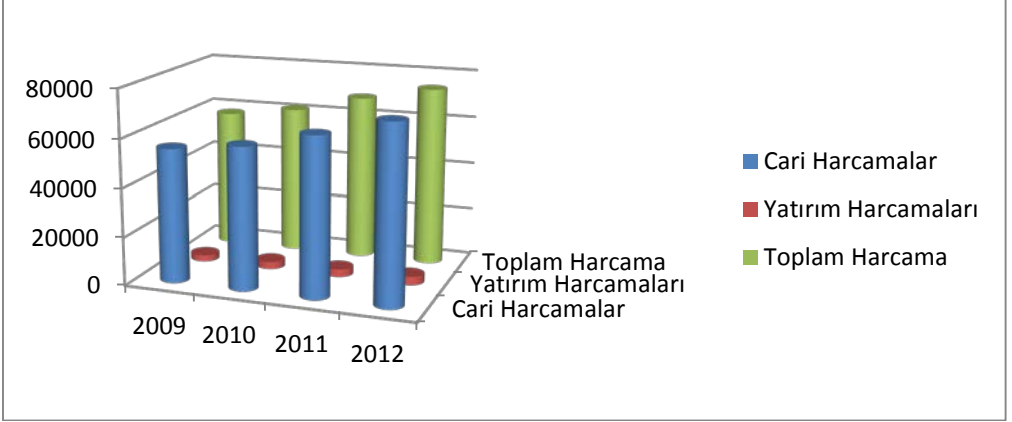
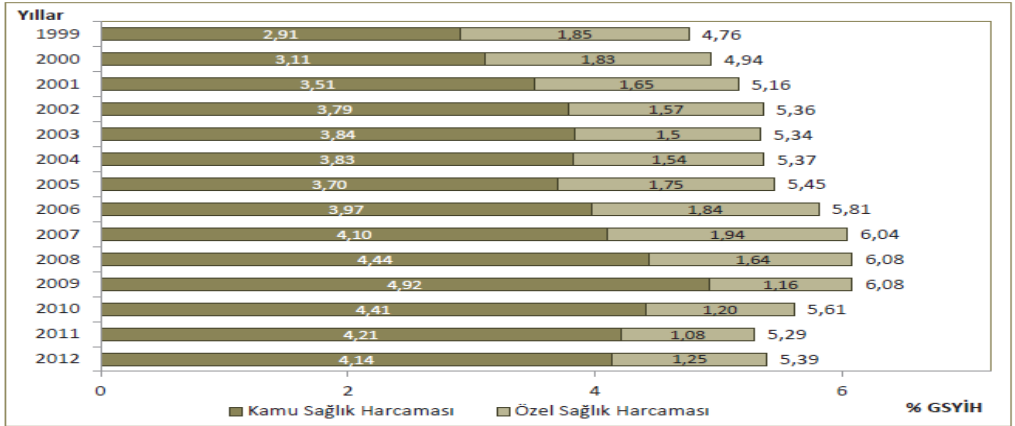
Sağlık harcamaları ülkemizde genel olarak; tedavi ve sağlık malzemeleri giderleri, genel ilaç giderleri, yeşil kartlıların tedavi, sağlık malzemeleri ve ilaç giderlerinden oluşmaktadır (Akar, 2014, s. 316).

Tablo 2. Sağlık harcamaları ile ilgili göstergeler, 1999-2013

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Toplam sağlık harcaması (Milyon TL)	35 359	44 069	50 904	57 740	57 911	61 678	68 607	74 189	84 390
Toplam sağlık harcamasının gayri safi yurtiçi hasılaya oranı (%)	5,4	5,8	6,0	6,1	6,1	5,6	5,3	5,2	5,4

Kaynak: TÜİK.

Türkiye genelinde toplam sağlık harcaması, 2009 yılında 57 milyar 911 milyon TL olup, 2010 yılında %6,5 oranında artarak 61 milyar 678 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Harcama rakamı 2011 yılında %11,2 oranında bir artışla 68 milyar 607 milyon TL’ye, 2012 yılında ise %11,3 oranında bir artışla 76 milyar 358 milyon TL’ye ulaşmış, 2013’te ise 84 milyar 390 milyona ulaşmıştır. Toplam sağlık harcamaları içerisinde cari sağlık harcaması 2009 için 55 milyar 294 milyon TL, 2010 için 58 milyar 626 milyon TL, 2011 ve 2012 yıllarında ise sırasıyla 65 milyar 372 milyon TL ve 72 milyar 820 milyon TL olarak gerçekleşirken oransal olarak cari sağlık harcamalarının, toplam sağlık harcaması içindeki payı 2009 yılında %95,5, 2010 yılında %95 ve 2011 yılında %95,3, 2012 yılında ise %95,4 olarak gerçekleşmiştir. Yine yukarıdaki tabloda, hem de aşağıdaki grafikte görüleceği üzere ülkemizdeki toplam sağlık harcamaları ele alınan yıllar içerisinde artış göstermiş, yine bununla birlikte de cari ve yatırım harcamaları da artmıştır (TÜİK, 2013, s. 1).

Grafik 1. Toplam Sağlık Harcamaları 2009-2012**Tablo 3.** Yıllara Göre Kamu ve Özel Sağlık Harcamasının GSYİH İçindeki Payı

Kaynak: TÜİK (2014). *Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2013* (Yayın No: 956). Ankara, s.166.

Özel ve sağlık ve kamu sağlık harcaması olarak ikiye ayırabileceğimiz sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı grafikte verilmiştir. Toplam sağlık harcamalarının GSYİH'daki payı yıllar içinde dalgalı bir seyir izlemiştir. 1999'da bu oran % 4,76 iken, 2009'a kadar sağlık harcamalarının toplam GSYİH içindeki payı birkaç yıl hariç sürekli artış göstermiştir. Yine Sağlık harcamalarının büyük bir oranı ülkemizde kamu sağlık harcaması olarak gerçekleşmektedir. 1999'da GSYİH içindeki toplam sağlık harcamalarının içindeki kamu sağlık harcamaları oranı yüzde 2,91 iken, ele alınan dönemde 2009'da bu oran en üst seviyeye çıkarak yüzde 4,92 olmuş, 2012'de ise 4,14 olarak gerçekleşmiştir. Özel sağlık harcamaları da yine yıllar içerisinde hemen hemen sürekli olarak artmış, 2012 içindeki payı yüzde 1,15 olmuştur.

IV. TRB1 BÖLGESİ İLLERİNİN SAĞLIK VERİLERİ ve ULUSAL BAZDA KARŞILAŞTIRILMASI

Ülkemizde önceki dönemlerde bölgesel kalkınma farklılıklarını ortadan kaldırmaya yönelik çalışma ve uygulamaların çoğu başarılı olamamış ya da kısmi başarı sağlamış, dolayısıyla bölgeler arasındaki kalkınma farklılıkları giderek ilerlemiştir. Hem ithal ikameci politika döneminde, hem de 1980’den sonra benimsenen ihracata dayalı büyüme modelinde hem özel kesim, hem de kamu kesimi kaynak tahsisinde tercihini öncelikle Marmara bölgesi ve de nispeten daha gelişmiş batı bölgeleri lehinde kullanmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de az gelişmiş bölgeler daha az yatırım alarak diğer bölgelere göre yatırım tercihlerinin dışında kalmıştır. Böylece bölgeler arasında zaten mevcut kalkınma farklılıkları daha da artmış; bu durum da halihazırda birçok sosyoekonomik soruna kaynak teşkil etmiştir (Eşiyok, 2012, s. 1).

Bu şekilde ilerleyen süreç sonunda, bölgeler arasında kişi başına GSYİH, işsizlik oranı, sağlık, eğitim gibi çeşitli sosyo-ekonomik göstergeler noktasında bölgelerde önemli ölçüde gelişmişlik farklılıkları söz konusu olmuştur. Bu farklılıklarının ortaya çıkmasında bu anlamda kaynakların yanlış yönlendirilmesi sonucu farklı dağılımlar ve yine kaynakların etkin kullanılmaması ile birlikte elverişsiz topografik yapı, iklim koşullarının zorluğu, hem iç hem de dış pazarlara uzaklık, yerleşim yapısının dağınıklığı ve yatırımların yetersizliği gibi nedenler etkili olmuştur. Aynı zamanda gelişmemiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru yaşanan göç olgusu ile gelişmiş bölgelerde de yeni sosyo ekonomik sorunlar ortaya çıkmış, işsizliğin artması, yeni alt yapı yatırımlarına ihtiyaç, kaçak yapılaşma ve olumsuz çevresel faktörler gibi birçok sorun yaşanmıştır (Kargı, 2009, s. 20).

Bu kapsamda çalışmamızın yoğunlaştığı Ortadoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Malatya Bölgesi, 35.916,6 kilometrekare’lik yüzölçümü ile Türkiye yüzölçümünün % 4,7 ’sini kapsamaktadır. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2010 Nüfus Sayımı) verilerine göre bölgenin kilometrekareye 45 kişi olan nüfus yoğunluğu, 96 olan ülke nüfus yoğunluğunun altındadır. Bölge illerinden Malatya’nın 63 ve Elazığ’ın 65 olan nüfus yoğunluğu bölge değerinin üstünde, Bingöl’ün 31, Tunceli’nin 10 olan nüfus yoğunluğu ise bölge değerinin altında kalmıştır. Bölgenin 2010 yılı yıllık nüfus artış hızı % -0,72’dir (TÜİK, 2011, s. VIII).

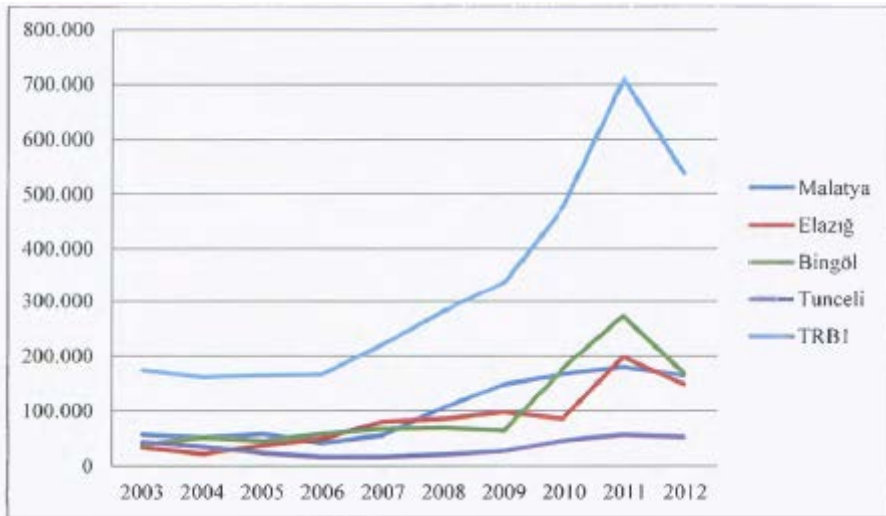
Bölgenin toplam nüfusu 1965 yılında 1.080.047 kişi iken, bu rakam 2012 yılında 1.673.852 olmuş, 2014’te ise 1.690.843 kişiye ulaşmıştır ve Türkiye nüfusunun yaklaşık %2,2’sini oluşturmaktadır. Bölge illerinde toplam nüfusu en fazla olan 5 ilçe sırasıyla; Malatya Merkez, Elazığ Merkez, Bingöl Merkez, Doğanşehir (Malatya), Yeşilyurt (Malatya)’dır. Tunceli Merkez ilçe nüfus büyüklüğü bakımından Kovancılar ilçesinden sonra diğer ilçeler arasında 7. Sırada yer almaktadır (FKA, 2014, s. 16).

Ülkemizin hem sınır, hem de liman bölgelerinden uzak olmasıyla birlikte aynı zamanda iç kesimlerinde yer almanın olumsuzluklarını yaşayan TRB1 Bölgesi’nin ülkemizde Gayri Safi Katma Değeri (GSKD) içindeki payı % 1,3’tür ve bölgenin tarıma dayalı bir ekonomisi bulunmaktadır (FKA, 2014, s. 3). Yine kırsal

ve kentsel nüfus oranı sırasıyla yüzde 13,3 ve yüzde 86,7 olan Türkiye geneli ile karşılaştırıldığında TRB1 bölgesini de kapsayan Ortadoğu Anadolu bölgesinde bu oran yüzde 30 ve yüzde 70'tir (Sağlık Bakanlığı, 2013, s. 5). TRB1 bölgesi ile ilgili genel bilgiler bu şekildeyken, bölge illerinin sağlık verileri incelendiğinde aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Ülkemizdeki sağlık kurumlarının büyük çoğunluğu kamu hastanelerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla bölgedeki sağlık göstergelerinin olumlu yönde gelişmesi bölgeye yapılan kamu yatırımlarının da artmasının bir göstergesidir. Kamu yatırımlarının illere ve bölgeye göre dağılımının son 10 yıllık verilerine bakıldığında, bölgede yatırımlarda genel bir artış trendi yaşandığı görülmektedir. Özellikle 2007-2011 arası dönemde bölgedeki kamu yatırımları neredeyse 4 kat daha artmıştır. Bölgedeki iller açısından bakıldığında da, Tunceli'nin kamu yatırımlarından aldığı pay bölgedeki diğer illere göre daha azdır. Bingöl'de ise bu durum tam tersi yönde olup, son dönemde bölgedeki diğer üç ilden daha fazla kamu yatırımı Bingöl'de gerçekleştirilmiştir. 2011-2012 periyodundaysa bölge genelindeki kamu yatırımları tutarının 10 yıldan sonda ilk kez azalma eğilimine girmiştir (FKA, 2014, s. 38-39). 10 yıllık bir süreç sonunda bir azalma yaşanması, küresel ekonomik krizin bölgeye negatif olarak dolaylı bir şekilde yansımaları şeklinde değerlendirilebilecek noktalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Grafik 2. Kamu Yatırımlarının İllere ve Bölgeye Göre Dağılımı (Bin TL) (2003 - 2012)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Fırat Kalkınma Ajansı (FKA) 2014. *TRB1 2014-2023 Bölge Planı*, Malatya, s.39.

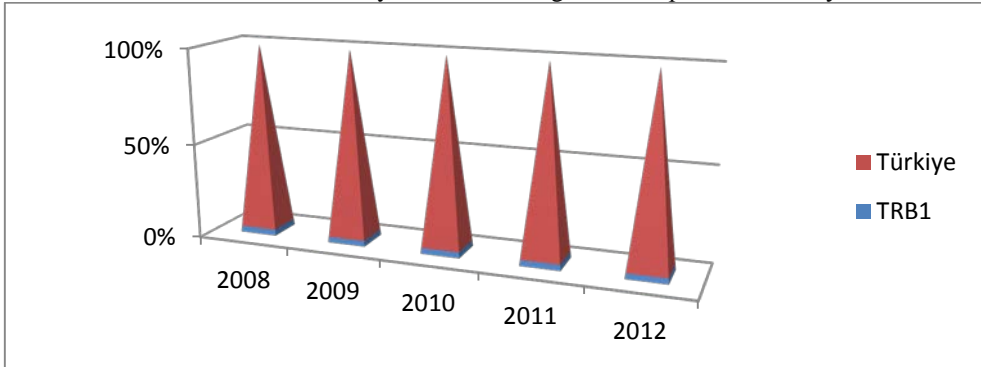
Tablo 4. Türkiye ve TRB1 Bölgesinde Toplam Sağlık Kurumu ve Kurum Yatak Sayıları

Türkiye	Toplam Kurum	Toplam yatak	Sağlık Bakanlığı Kurum	Sağlık Bakanlığı Yatak	Üniversite Kurum	Üniversite yatak	Özel Kurum	Özel Yatak	Diğer kamu	Diğer Kamu
2008	1308	167283	847	114428	57	29912	400	20938	4	2005
2009	1347	172738	834	115443	59	30112	450	25178	4	2005
2010	1397	184339	843	120180	62	35001	489	28063	3	1095
2011	1410	188047	840	121297	65	34802	203	31648	2	300
2012	1483	200072	832	122322	65	35150	541	35767	45	6833
TRB1										
2008	42	5360	29	3448	2	1561	11	351	-	-
2009	41	5136	27	3132	2	1561	12	443	-	-
2010	42	5660	27	3493	2	1670	13	497	-	-
2011	43	5912	26	3587	2	1670	15	755	-	-
2012	45	6006	26	3423	2	1670	15	763	2	150

Kaynak: TÜİK.

Ülkemizde sağlık hizmeti Sağlık Bakanlığı ve Üniversite hastaneleri olmak üzere kamu sektörü ve diğer yandan özel hastaneler olmak üzere özel sektör tarafından sunulmaktadır. Bununla beraber belediye gibi bazı yerel otoritelerce sağlanan sağlık hizmetleri söz konusudur ki bunlarda sağlık hizmetlerinde diğer kamu kurumları olarak adlandırılmaktadır. Bu noktada tablodan görüleceği üzere sağlık hizmeti veren kurumların büyük bir bölümü kamuya aittir ve sağlık hizmetleri ülkemizde ağırlıklı olarak kamu tarafından sunulmaktadır. Türkiye'deki toplam yatak sayısı 2008-2012 döneminde sürekli bir artış göstermişken 2012 itibariyle yatak sayısı 200 bini geçmiştir. Yatak sayısındaki artış oranı 2008-2012 döneminde yaklaşık yüzde 17 olmuştur. TRB1 bölgesinde ise toplam yatak sayısı 2008'de 5360 iken, 2012'de 6006 olmuş ve artış oranı yaklaşık yüzde 11 olarak Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

Grafik 3. Türkiye ve TRB1 Bölgesinde Toplam Yatak Sayısı

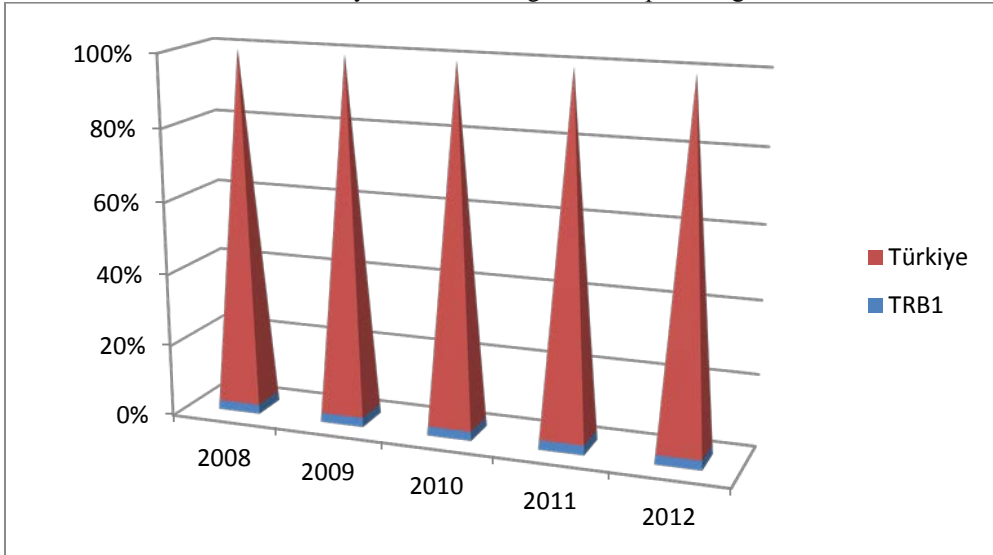
Kaynak: TÜİK.

Tablo 5. Türkiye ve TRB1 Bölgesinde Sağlık Personeli Sayıları

	Yıl	Uzman Hekim	Pratisyen Hekim	Asistan Hekim	Toplam Hekim	Diş Hekimi	Eczacı	Sağlık Memuru	Hemşire	Ebe
Türkiye	2008	56973	35763	20415	113451	19959	24778	89450	99910	47673
	2009	60655	35911	22075	118641	20589	25201	93550	105176	49357
	2010	63563	38818	21066	123447	21432	26506	99302	114772	50343
	2011	66064	39712	20253	126029	21099	26089	110862	124982	51905
	2012	70103	38877	20792	129772	21404	26571	122663	134906	53466
TRB1	2008	1195	886	600	2681	280	402	2809	2873	1627
	2009	1254	882	655	2791	273	418	2866	3001	1669
	2010	1357	959	606	2922	326	430	3123	3055	1647
	2011	1462	985	553	3000	314	442	3571	3671	1798
	2012	1536	1013	560	3109	295	463	3698	3946	1863

Kaynak: TÜİK.

Ülkemizde sağlık personelleri hekim, hemşire, diş hekimi, eczacı, sağlık memuru ve ebelerden oluşmaktadır. Bu anlamda tablo incelendiğinde her bir kalemden 2008'den sonra sürekli bir artış yaşanmıştır. Dolayısıyla toplam sağlık personeli incelenen dönemde sayısı Türkiye'de sürekli bir artış göstermiştir. TRB1 bölgesine bakıldığında pozitif yöndeki trend bölgede de söz konusu olmuştur. Her bir kalem bazında ve toplamda sağlık personeli sayısında bölgede artış yaşanmıştır. Bu anlamda Türkiye'de sağlık personeli bazında ele alınan dönemde yüzde 12,5'lük bir artış söz konusu olmuş iken, TRB2 bölgesinde bu oran yüzde 12,7 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 4. Türkiye ve TRB1 Bölgesinde Toplam Sağlık Personeli

Kaynak: TÜİK.

Tablo 6. Türkiye ve TRB1 Bölgesinde Yüz bin Kişi Başına Düşen Yatak Sayısı, Hekim ve Hemşire Sayısı-2012

	Yüzbin Kişi Başına Düşen Yatak	Sıra	Toplam Hekim	%	Sıra	Hemşire	%	Sıra
Türkiye	265	-	129772	100	-	-	-	-
Malatya	302	18	1468	1,13	23	1917	1,42	18
Elazığ	516	1	1228	0,95	27	1342	0,99	27
Bingöl	237	45	299	0,23	65	518	0,38	57
Tunceli	211	59	114	0,09	80	169	0,13	80

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2014). *Seçilmiş Göstergelerle Elazığ 2013* (Yayın No. 4312). Ankara, s.48-49.

Hasta başına düşen yatak sayılarına bakıldığında Türkiye’de yüzbin kişi başına düşen yatak sayısı 265 olmuştur. TRB1 bölgesi illerinden Elazığ’a bakıldığında yüzbin kişi başına düşen yatak sayısı Türkiye’de çok iyi bir seviyededir. Nitekim Elazığ neredeyse Türkiye ortalamasının iki katı bir rakama ulaşmıştır ve Elazığ Türkiye’de kişi başına düşen en yüksek yatak sayısına sahip olan il olmuştur. Yine bu noktada Elazığ’ın, ildeki toplam hekim ve hemşire sayısında Türkiye’de 27. il olması Elazığ’ın bu kategorilerde iyi bir noktada olduğunu ortaya koymaktadır. Yine Malatya’nın da yüzbin kişi başına düşen yatak sayısında 18., toplam hekim sayısında 23. ve hemşire sayısında 18. olmuş ve Türkiye ortalamasının üzerinde bir gösterge ortaya koymuştur. Ancak Bingöl ve Tunceli yüzbin kişi başına düşen yatak sayısında Türkiye ortalamasının altında kalmış ve toplam hekim ve hemşire sıralamasında son sıralarda yer almaktadır.

Ülkelerin sağlık göstergeleri olarak farklı birçok değişken ele alınabilir. Bunlardan bazıları genel ölüm oranı ile çocuk ölüm oranlarıdır (Yumuşak ve Yıldırım, 2009: 57-58).

Tablo 7. Nüfus Sayıları ve Ölüm Oranları-2014

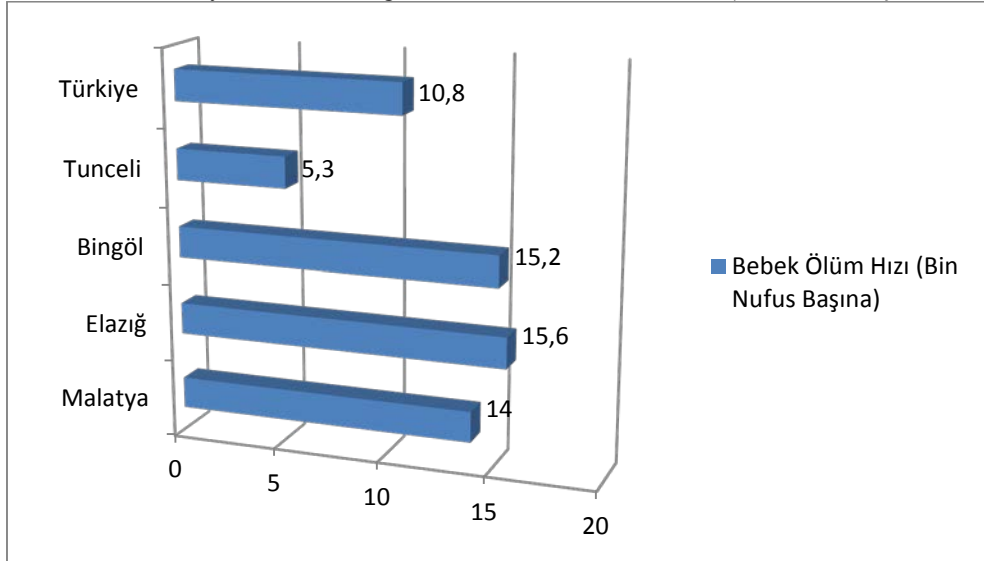
	Nüfus	Ölüm	Ölüm Oranı
Bingöl	266.019	963	%3,06
Elazığ	568.753	2867	%5,04
Malatya	769.544	3700	%4,80
Tunceli	86.527	506	%5,84
TRB1	1.690.843	8036	%4,75
Türkiye	77.695.904	375.291	%4,83

Kaynak: TÜİK.

TÜİK verilerine göre 2014 yılında TRB1 bölgesinin nüfusu 1.690.843 kişiden oluşmaktadır. Bu rakam içerisinde Türkiye’de hayatını kaybeden kişi sayısı yine 2014 itibariyle 375.291 olarak kayıtlara geçmiştir. Oransal olarak bakıldığında ise Türkiye’de 2014 yılında gerçekleşen ölüm oranı % 4,83 olmuştur. Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde 2,2’sini oluşturan TRB1 bölgesi nüfusu ise yine 2014’te 1.690.843 kişidir. TRB1 bölgesinde 2014’te hayatını kaybedenlerin sayısı da 8036

olarak kayıtlara geçmiş ve bu rakamın TRB1 bölgesi içindeki oranı Türkiye ortalamasının altında kalmış ve yüzde 4,75 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 5. Türkiye ve TRB1 Bölgesinde Bebek Ölüm Hızı 2013 (Bin Nüfus Başına)

Kaynak: TÜİK (2014). *Seçilmiş Göstergelerle Tunceli* (Yayın No. 4316). Ankara, s.20.

Türkiye’de önceki yıllarda çok daha yüksek olan bebek ölüm hızı grafikte görüleceği üzere son dönemde binde 10,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam Tunceli’de binde 5,3 ile Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Ancak Bingöl, Elazığ ve Malatya bu noktada Türkiye ortalamasının üzerinde kalarak üzerinde durulması ve bu oranın aşağı çekilmesi gereken bir oran olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye ortalamasında kişi başına düşen doktor ve hemşire sayısı iyi sayılabilecek düzeyde olan Malatya ve Elazığ’da bebek ölüm hızının Türkiye ortalamasının üzerinde olması da karşımıza bir tezat olarak çıkmaktadır. Yine Tunceli’de de toplam hekim ve hemşire sıralamasında neredeyse son sırada olan Tunceli’de de bebek ölüm hızı Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

SONUÇ

Büyüme de içine alan daha bir bakış açısıyla kalkınma; gerek sosyal gerek kültürel gerekse eğitim ve sağlık gibi alanlarda daha iyi noktalara ulaşılmasını hedefleyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda yerelden genele ulaşma noktasında kalkınma kavramının bölgesel olarak ele alınmasıyla bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermeye yönelik “bölgesel kalkınma” kavramı gittikçe gelişen ve üzerinde durulan önemli konulardan olmuştur. Gerek Dünyada gerekse Türkiye’de ticaret, sanayi, eğitim, sağlık gibi birçok farklı alanda bölgeler arasında kendisini gösterebilen bu farklılıkların giderilmesine yönelik farklı politikalar söz konusu olmuştur ve olmaktadır. Bu farklılıkların ortadan kaldırılmasına yönelik hem merkezi ve yerel hükümetlerce

farklı ekonomik ve sosyal politikalar yürütülmekte, hem de kalkınma ajansları ve çeşitli kuruluşlarca da çalışmalar gerçekleştirilmektedir.

Ülkemizde ekonomik faaliyetlerin gerek coğrafi, gerek ekonomik nedenlerle belirli bölgelerde yoğunlaşması da bölgesel gelişmişlik farklılıklarına neden önemli unsurlar olmuştur. Dolayısıyla bazı bölgeler daha çok gelişmişken bazı bölgelerde sanayi ve üretim faaliyetlerinin tam olarak gerçekleştirilememesi gibi nedenlerle daha az gelişmiştir. Bu noktada da nüfus kırsal yaşama devam etmiş ve tarımsal faaliyetle ilgilenmiştir. İncelediğimiz TRB1 bölgesi de bu anlamda sanayinin gelişmediği, kırsal nüfusun yüksek olduğu ve tarımsal faaliyetin yoğunlaştığı bir bölgedir.

Ülkemizde sağlık hizmetlerinin büyük bir bölümü kamu tarafından sunulmaktadır. Dolayısıyla GSYİH’de sağlık harcamalarının 4’te 3’ü kamu sağlık harcaması olarak gerçekleştirilmektedir. İncelediğimiz TRB1 bölgesi sanayi alanında yatırımların tam olarak bölgeye aktarılmaması nedeniyle yaşadığı kalkınma sorununun sağlık alanında daha az olduğunu belirtebiliriz. Her ne kadar bölgenin kırsal olması, ilçelerin merkez etrafında dağılmış olması gibi nedenlerle sağlık hizmetlerinde önceki dönemlerden kalan olumsuz etkenler dönem dönem geçerli olsa da, toplam sağlık kurumları, yatak sayıları, hekim, hemşire, ebe gibi sağlık personeli sayıları açısından bölgeye yapılan yatırımlar son yıllarda Türkiye ortalamasının üzerindedir. Yine de sağlık alanında bölgede devlet teşviklerinin artırılması, özel sektöre hastane, sağlık merkezi vb. kurulması yönünde destek sağlanması bölgeyi sağlık açısından daha etkin kılacaktır. Aynı şekilde bölgede desteklenmesi ve önem verilmesi gereken bir diğer konu da sağlık turizmidir. Nitekim Bingöl’deki Kös Kaplıcaları, Elazığ’daki Golan Kaplıcaları, Malatya’daki İspendere Kaplıcaları ve Tunceli’deki Bağın (Dedeagaç) Kaplıcalarının tesislerinin geliştirilmesi ve tanıtımı bölgeye artı bir katma değer oluşturacaktır. Yine bölgenin ekonomik anlamda gelişmesine önem verilmesiyle birlikte beraberinde sağlık, eğitim gibi göstergelerin de bu durumdan olumlu anlamda etkileneceği unutulmamalıdır. Aynı şekilde bölgesel kalkınma ajanslarına da bu anlamda önemli roller düşmektedir. Ajanslar bölgede uygulanabilirliğinin analizi doğrultusunda dünyadaki farklı uygulamaları inceleyerek ve bölgenin şartları doğrultusunda kaynaklarını aktarmalıdır. Bununla birlikte bölgedeki kalkınma projelerinin artması ve AB kaynaklarının da bu projeler kapsamında bölgeye kazandırılması büyük önem ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akar, S. (2014). Türkiye’de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 21 (1), 311-322.
- Arslan, K. (2005). Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler*, 7275 (1), 275-294.
- Atay, N. (2011). AB Bölgesel Gelişme Politikası. *Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı*, 22-23 Eylül, Malatya.
- Bloch, H.S. (1968). Regional Development Financing, *International Organization, The Global Partnership: International Agencies and Economic Development* , 22(1), Winter, 182-203.

- Christensen, A., Christensen, P.R., Jensen, S.S., Tonboe, J.C. (1979). Regional Development and Planning. *Acta Sociologica*, 22(2), 191-195.
- Eşiyok, B.A., Sekmen, F. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları, Doğu Anadolu'nun Bölgesel Gelişmedeki Yeri ve Çözüm Önerileri Raporu*, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası.
- Fırat Kalkınma Ajansı (FKA) (2010). *TRB1 2010-2013 Bölge Planı*, Malatya.
- Fırat Kalkınma Ajansı (FKA) (2014). *TRB1 2014-2023 Bölge Planı*, Malatya.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) (1988). *Avrupa Topluluklarının Bölgesel Kalkınma Politikası* (Yayın No. 6). İstanbul: İKV.
- Kargı, N. (2009). Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarındaki Gelişmeler ve AB Perspektifi Altında Türkiye'nin Bölgesel Politika Analizi, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler*, 3(1), 20-40.
- Özbek, A. (2013). Sosyal Politika-Sosyal Kalkınma İlişkisi. *Karacadağ Bölgesel Kalkınma*, 3(4), 20-22.
- Özer, M. A. (2012). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Sosyal Ekonomik İşlevleri. *Kamu-İs*, 12(2), 37-74.
- Nath, V. (1971). Regional Development Policies. *Economic and Political Weekly*, 6 (30/32), 1601+1603-1608.
- Pike, A., Pose, A.R., Tomaney, J. (2007). What Kind of Local and Regional Development and for Whom?. *Regional Studies*, 41(9), 1253-1269.
- Rowland, D. (1996). Regional Development in Canada: Problems and Prospects, *Canadian Journal of Economics*, 29, Special Issue, 340-343.
- Sayın, F. ve Oral, B.G. (2013). Bölgesel Eşitsizliklerin Sağlık Göstergeleri İle Analizi: Manisa İlinin Sağlık Statüsü. *V. Yerel Ekonomiler Kongresi*, 9-11 Mayıs, Salihli, Manisa.
- Şen, Z. (2004). Türkiye'nin Avrupa Birliği Adaylığı ve Katılım Öncesi Stratejisi Çerçevesinde Bölgesel Politika Alanında Uyum Durumunun Değerlendirilmesi, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Taş, B. (2006). AB Uyum Sürecinde Türkiye için Yeni bir Bölge Kavramı: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 5(2), Aralık, 185-197.
- TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu (DDK) (2014), *Türkiye'nin Kalkınma Ajansları Uygulamasının Değerlendirilmesi* (Rapor No. 2014/3). Ankara.
- TC. Sağlık Bakanlığı (2014). *2013 Sağlık İstatistikleri Yıllığı* (Yayın No. 956). Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2011). *Bölgesel Göstergeler TRB1* (Yayın No: 3571). Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2013). *Sağlık Harcamaları İstatistikleri 2009-2012*, Haber Bülteni, Sayı: 15871, 10 Ekim 2013.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2014). *Seçilmiş Göstergelerle Elazığ 2013* (Yayın No. 4312). Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2014). *Seçilmiş Göstergelerle Tunceli* (Yayın No. 4316). Ankara.
- Yazar, D., Doğan, T., Kuzu, İ. (2013). Kalkınma Planlarında Bölgesel Politika ve Sosyal Politika İlişkisi. *Karacadağ Bölgesel Kalkınma*, 3(4), Temmuz, 16-19.
- Yılmaz, Ö., Temurlenk, Ö.Y. (2005). Türkiye'deki İstatistik Bölgelerinin Kişi Başına Düşen Gelir Açısından Hiyerarşik ve Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Analizi İle Değerlendirilmesi: 1965-2001. *Atatürk Üniversitesi İİBF*, 19(2), 75-92.
- Yumuşak, İ. G., Yıldırım, D. Ç. (2009). Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi*, 4(1), 57-70.
- Yurdadoğ, V. (2007). Türkiye'de Sağlık Harcamalarının Finansmanı ve Analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 16(1), 591-610.

Yerel Yönetimlerde Katılımcı Bütçeleme

Arman Zafer YALÇIN*

ÖZ

Katılımcı bütçeleme, yerel yönetimlerin harcama önceliklerini halkın doğrudan katılımı ve tercihleri doğrultusunda şekillendirdiği bir bütçeleme sürecidir. Bu anlamda, katılımcı bütçeleme temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye geçişin en önemli demokratik adımlarından biri olarak kabul edilmektedir. İlk defa 1989'da Brezilya'nın Porto Alegre kentinde uygulanan katılımcı bütçeleme modeli, daha sonraki yıllarda Latin Amerika ülkelerinden başlayarak dünyanın birçok ülkesindeki binlerce kente uygulanmıştır. Katılımcı bütçeleme ile yerel kamu hizmetlerinin sunumunda hizmetten faydalanan vatandaşlarla yerel yönetimler arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır. Bu yapısal ilişki, hem yerel yönetimlerin halka hesap verme sorumluluğunu yerine getirmesi, hem de yerel yönetimler üzerindeki kamuoyu denetiminin sağlanması için elverişli bir ortam olmaktadır. Bu nedenle, hem dünyada hem de ülkemizde katılımcı bütçelemenin yaygınlaşması, demokratik gelişim ve kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması açısından son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetimler, Katılımcı Demokrasi, Katılımcı Bütçeleme

JEL Sınıflandırması: H72, H79, H83.

Participatory Budgeting in Local Governments

ABSTRACT

Participatory budgeting is shaped by local administrations that is a budgeting process in accordance with public priorities and preferences. In this sense, participatory budgeting is considered to one of the most important step in transition from representative democracy to participatory democracy. In 1989 for first time applied in Brazilian city of Porto Alegre participatory budgeting model is that applied in thousands of cities and very successful results have been obtained. A structural relationship is established with citizens who benefit from the local services and local administrations in the provision of local services in participatory budgeting. This structural relationship is creates a favorable environment both to provide public accountability and ensuring public control in local governments. Therefore, the spread of participatory budgeting is extremely important in point of democratic development and ensuring efficiency of resource use.

Key Words: Local Governments, Participatory Democracy, Participatory Budgeting.

JEL Classification: H72, H79, H83

GİRİŞ

Dünya tarihinde geride bıraktığımız son otuz yıl, insanlık tarihinin on bin yıllık geçmişi ile kıyaslandığında çok önemli değişimlerin yaşandığı, uygarlık seviyesinin oldukça ilerlediği ve devlet- birey ilişkilerinin yepyeni bir sürece evrildiği bir dönem olarak nitelendirilebilir. Sosyal bilimler açısından bu değişimin en önemli yönünü hiç şüphesiz ki devlet ve birey arasındaki karşılıklı ilişkiler oluşturmaktadır. Binlerce yıl boyunca dünyanın hangi köşesinde olursa olsun birey, devlet ve devleti temsil eden tek bir kişi ya da grup karşısında son derece güçsüz ve edilgen bir konumda iken, günümüzde dünyanın önemli bir

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir MYO, armanzafer@hotmail.com.

(Makale Gönderim Tarihi: 14.08.2015 / Yayına Kabul Tarihi: 30.11.2015)

bölümünde siyasi ve ekonomik bakımdan edilgenlikten çıkmış, demokrasi sayesinde devlet yönetimine farklı şekillerde etkide bulunabilme hakkına kavuşmuştur.

Dünya’da gelişen demokratik standartlar sayesinde bireyler, üyesi oldukları devletlerin siyasi ve ekonomik yönetimlerinde söz sahibi olmaya başlamışlar, devletlerinden kendileri için daha ileri düzeyde hizmet ve ekonomik refah talep eder duruma gelmişlerdir. Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde devletler, halkın kendisinden kamusal hizmet anlamında ne tür bir beklenti içinde olduğu sorusu üzerinden faaliyetlerini düzenlemeye başlamışlardır.

Günümüz modern yapılanma süreci içinde devletler, gerek halka hizmet edecek kurumlarını oluştururken, gerekse de hukuki, sosyal ve ekonomik anlamda politikalarını oluştururken toplum yararına davranma ilkesini temel olarak almaktadır.

Bilindiği gibi kamu hizmetlerinin sunumu için gerekli kaynağın elde edilmesi ve elde edilen kaynağın farklı kamusal ihtiyaçlara tahsis edilmesi siyasal süreç içinde gerçekleşmektedir. Devlet tarafından oluşturulan politikaların hedeflenen etkinlikte yaşama geçirilmesi ise, kamu bütçesi ile pratiğe dönüştürülmektedir (Ergen, 2012:317). Bu anlamda bütçe, devletin toplumsal yaşamdaki önceliklerini belirleyen en önemli siyasi belgedir. Son yıllarda kamusal karar alma süreçlerine aktif katılım anlayışının vatandaşlarca benimsenmesi, katılımcı bütçe tekniğinin uygulanması konusunda önemli bir itici güç olmuştur.

Demokratik bir ülkede vatandaşın bütçeleme sürecine katılımı, kıt olan kamusal kaynakların daha etkili kullanılması, vatandaşın kamusal ihtiyaçlarının daha gerçekçi belirlenmesi bakımından oldukça önemlidir.

Özellikle yerel yönetimlerde daha yaygın olarak uygulanmaya başlamış olan ve günümüzde pek çok ülkede çok farklı şekillerde kullanılan katılımcı bütçeleme anlayışı, MagnaCarta’dan başlayarak günümüze kadar çok önemli değişimler geçiren bütçeleme ve bütçe hakkının kullanılması açısından önemli bir aşamadır (Özen ve Yontar, 2009:281).

Bu çalışmanın amacı, özellikle yerel yönetimlerde uygulama olanağı bulan katılımcı bütçelemenin kavramsal olarak incelenmesi ve demokratik standartların gelişmesine önemli bir katkı sağlayacağı düşüncesinden hareketle ve Türkiye’de uygulanabilirliği açısından bilimsel bir çerçeve ortaya konmasına katkı sağlamaktır. Bu amaçla çalışmada öncelikle katılımcı bütçelemeye temel oluşturması bakımından katılımcı demokrasi anlayışı özet düzeyde incelenecek, daha sonra katılımcı bütçeleme anlayışı kavramsal açıdan ele alınacak, dünyadaki farklı uygulamalar ve sonuçları üzerinde durulacaktır. Son bölümde ise, katılımcı bütçelemenin Türkiye uygulamalarına değinilerek, özellikle kent konseyleri ve stratejik planlama bağlamında katılımcı bütçelemenin belediyelerde uygulanabilirliği üzerinde durulacaktır.

I. KATILIMCI BÜTÇELEMEYE TEMEL OLUŞTURMASI AÇISINDAN KATILIMCI DEMOKRASİ

Köken olarak demos (halk) ve kratos (yönetim) sözcüklerinin bileşimlerinden oluşan demokrasi, ülkenin tüm vatandaşlarının devletin siyasetini şekillendirmede eşit haklara sahip olduğu bir yönetim biçimidir. Antik çağda Yunanistan'da çoğunluğun yönetim şekli olarak başlayan demokrasi, yönetim biçimlerine uyarlanabilen bir siyasi sistemdir. Ancak, günümüzde demokrasi için kullanılan yönetim biçimi deyişi, demokrasiyi tanımlamaya yetmemektedir. Bu sistemde, tüm vatandaşlar kendilerine uygulanan kuralların ve bunlarla ilgili kararların kendileri tarafından alınması ve yaptırıma bağlanması için hem eşit haklara hem de ödevlere sahiptir (Yıldırım, 1993:19). Bu anlamda günümüzde demokrasi, bir yönetim sisteminden çok, tüm vatandaşların eşit hak ve sorumluluklara sahip olduğuna vurgu yapan bir felsefi anlayışı yansıtmaktadır.

Temsili demokrasilerden farklı olarak, halkın karar verme sürecinde aktif rol oynamasını ifade eden katılımcı demokrasi anlayışı ise, vatandaşın karar verme sürecinde gözlemci olması, katkıda bulunması, bazen de müdahil olması durumudur. Vatandaşların siyasal sürece aktif katılımı sayesinde politikalar oluşturulurken farklı kesimlerin çıkarları arasında uzlaşma sağlanır. Böylelikle, vatandaşlar kendi bireysel çıkarlarının ötesinde ortak çıkar için hareket edebilmektedir. Temsili demokrasiden farklı olarak katılımcı demokrasi, halka seçim günü dışında da söz hakkı veren bir yönetim anlayışını yansıtmaktadır (Kösekahya, 2003:34).

Günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle değişen ve gelişen yeni toplumun ihtiyaçlarına temsili demokrasi anlayışının cevap verememesi ve karmaşıklaşan siyasal yapı nedeniyle, temsili demokrasiden katılımcı ve karşılıklı etkileşime dayalı yeni bir demokratik devlet modeline geçişin yolu açılmıştır (Tekeli, 2004:2). Katılımcı demokrasi anlayışı, kavramsal düzeyde demokrasi için oldukça ideal bir durumu ifade etmekle birlikte, pratikte uygulamanın kolay olmadığı ifade edilebilir. Vatandaşların eğitim düzeylerinin düşük olması, nitelikli bir katılımın gerçekleşmesini engelleyen en önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. Çünkü, eğitim düzeyinin düşük olduğu bir siyasal karar alma sürecinde, alınan kararın ne kadar nitelikli veya sağlıklı olduğu sorgulanmaya neden olmaktadır. Yine, vatandaşların refah düzeyleri arasındaki farklılıklar, kamusal kaynağın nereye kullanılacağı konusunda ve alınacak kararın ne kadar doğru olacağı noktasında şüpheler oluşturmaktadır (Şahin, 2013:189-190).

Katılımcı demokrasinin potansiyel olumsuzluklarına karşılık, böylesi bir demokratik anlayışın bir toplumda yerleşmesi ve yaygınlaşması, vatandaşların kendi kentleri ve mahalleleri ile ilgili kararların alınmasında ve ödedikleri vergilerin nerelere harcanacağı konusunda karar verme inisiyatifine sahip olmaları nedeniyle genel anlamda toplumların refahını artırma noktasında önemli bir role sahip olduğu açıktır. Dünyanın birçok ülkesinde kamu sektörünün daha etkin işleyebilmesi için devletin düzenleme ve denetleme faaliyetlerinde katılımcı bir anlayışı benimsemesi, hizmet sunduğu alanlarda rekabetçi piyasa yapısından

yararlanması ve önceliklerin belirlenmesinde toplumun taleplerine daha fazla kulak veren katılımcı mekanizmalar oluşturması gerekmektedir (Ergen, 2012:319)

II. KATILIMCI BÜTÇELEME KAVRAMI

Bütçe, genel anlamda devletin belli bir süre için gelir ve giderlerini tahmini olarak belirleyen, devletin üstlendiği görevlerin somutlaşmış ve parasallaşmış hali, kamu gelirlerinin kaynaklarını, kamu giderlerinin sarf yerlerini gösteren bir belge ve ayrıca devletin iktisadi ve sosyal amaçlarını belirleyen bir düzenleme ve hükümetlerin temel siyasi programı olarak kabul edilmektedir (Meriç, 2013:156).

1215'te Magna Carta ile başlayan bütçe hakkına uygun kamu bütçeleme süreci, bireyin, toplumun, siyasetin ve ekonominin geçirdiği evrime paralel olarak ciddi bir değişim yaşamıştır. Batı toplumlarında 17.yüzyıla kadar bütçe, devletin sadece ne kadar gelir elde edeceğini gösterir bir belge niteliğindedir, 17.yüzyıldan itibaren gelirin yanında devletin hangi toplumsal ihtiyaçlara ne kadar harcama yapacağını gösterir hale gelmiş ve bütçenin geleneksel olarak bir yönetim aracı olduğu kabul edilmiştir.

1950'li yıllardan itibaren bütçe, artık geleneksel bir yönetim aracı olmaktan çıkarak devletin yaptığı kamu harcamalarından toplumun ne kadar fayda elde ettiğine odaklanmıştır. Kamusal hizmetlerin sadece yerine getirilmesi değil, plan ve programlara dayalı olmasının yanı sıra fayda ve maliyetleri de ön plana çıkmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan bütçe sistemleri arasında Program Bütçe Sistemi, Planlama-Programlama Bütçeleme Sistemi(PPBS), Performans Bütçe Sistemi ve Stratejik Plana Dayalı Bütçe Sistemi yer almaktadır (Meriç, 2013:156).

1990'lı yıllardan itibaren ise dünyadaki küreselleşme sürecine paralel olarak kamu bütçesi alanında daha sosyal değişimler yaşanmaya başlamıştır. Bu yeni dönemde, devletlerin o zamana kadar mali nitelikte alınan kararların halkın temel kamusal ihtiyaçlarını yeterince karşılamadığına yönelik eleştiriler giderek artmış, bu eleştirilerin sonucunda sivil toplum kuruluşları ve belediyeler aracılığıyla organize edilen sosyal bütçe düzenlemeleri yapılmaya başlanmıştır.

Söz konusu sosyal bütçe düzenlemeleri içinde katılımcı bütçeleme anlayışı oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Katılımcı bütçeleme, çoğunlukla yerel yönetimlerin harcama önceliklerinin halkın katılımı ve tercihleri doğrultusunda belirlendiği ve bütçelendirildiği bir süreci tarif etmektedir.

Katılımcı bütçeleme kavramının iki boyutu bulunmaktadır. İlki, katılımcı demokrasi boyutu, ki bu kavrama makalede katılımcı bütçelemeye temel oluşturması bakımından kısa ve genel özellikleri itibarıyla değinilmiştir. İkinci boyutu ise, katılımcı bütçelemenin teknik veya uygulamaya dönük boyutudur.

Katılımcı demokrasi penceresinden katılımcı bütçeleme kavramına bakıldığında, katılımcı bütçeleme bir ülkedeki sıradan insanların kamu bütçesinin dağılımı hakkındaki kararlara katılabildiği bir süreçtir. Bu anlamda katılımcı bütçeleme, 1980'lerin sonlarında Brezilya'nın Porto Alegre kentinde ilk defa uygulanan ve o günlerden bugüne müzakereci demokrasinin en iyi örneklerinden biri haline gelmiş demokratik bir yeniliktir (Fung ve Wright, 2003:17).Bir başka

bakış açısıyla katılımcı bütçeleme, seçilmemiş insanların kamusal finansman sürecine katılımına izin veren bir modeldir ve beş temel unsuru içermektedir (Sintomer, 2012:2):

- i) Bütçe sürecinin geniş bir katılımı ile tartışılması,
- ii) Kent bütçesinden belli miktarda kaynak tahsisi,
- iii) Sağlıklı bir izleme ve değerlendirme için uzun yıllar boyunca devam etmesi,
- iv) Katılımcı bütçeleme sürecinin görüşülmesinde kurumsallaşmış forumlar,
- v) Mümkün olan en üst düzeyde şeffaflık.

Bu bütçeleme uygulamasında vatandaşlar doğrudan karar verme sürecinde yer aldıkları için yıl boyunca birçok forum gerçekleştirilmekte ve böylece vatandaşlar kamu kaynaklarının ne şekilde kullanıldığını izleme, sosyal politikalar arasında tercihte bulunma ve kamusal kaynakları önceliklerine göre dağıtma fırsatı bulabilmektedir. Bu uygulama sayesinde, gelir düzeyi düşük ve politik açıdan dezavantajlı kesimlerin de karar alma süreçlerine katılma fırsatı oluşmaktadır. Öte yandan, bu tür bir anlayış ile mümkün olduğunca açık ve toplumsallaşmış bir bütçeleme sürecinin oluşturularak geçmişten bu yana süregelen yolsuzlukların ve benzeri sorunların ortadan kaldırılması mümkün olabilmektedir (Wampler, 2000; akt. Özen ve Yontar, 2009: 284).

Günümüzde bütçeleme sürecinde çoğulculuğu sağlamak, bütçelerin meşruluğu ve etkinliği açısından gerekli olsa da, pratikte bunu sağlayabilmek kolay olmamaktadır. Bu nedenle, bütçelerin meşruluğunu ve etkinliğini sağlamak açısından nasıl bir katılım sorusunu tartışmak ve bütçeleme sürecini gerçekten katılımcı yapan unsurları tespit etmek gerekir. Bu tespit için bütçeleme sürecinde katılımcılığı oluşturacak geniş ve anlamlı bir katılım düzeyinin ne olduğunu, nasıl olması gerektiğini tartışmak gerekmektedir (Şahin, 2013: 191-192).

Arzulanan çoğulculuğu ve katılımcılığı gerçekleştirebilecek geniş ve anlamlı katılımın ne olduğu ve nasıl olması gerektiği iki temel noktada açıklanabilir (Moynihan, 2008:61):

- i) Katılım düzeyi
- ii) Katılım alanı (katılımın niceliğini ifade eder)

Aşağıdaki Tablo 1’de uygulamada katılımcı bütçe sürecine vatandaş katılımına ilişkin sınıflandırma yer almaktadır.

Tablo 1. Bütçeleme Sürecinde Vatandaş Katılımının Sınıflandırılması

		KATILIM ARALIĞI (ALANI)	
KATILIM DÜZEYİ (SEVİYESİ)	GENİŞ KATILIM	DAR KATILIM	
TAM KATILIM	<u>Tam Karar:</u> Kamu görevlilerince kararlar alınır, fakat vatandaşların kararlar üzerinde güçlü etkisi bulunur.	<u>Tam Karar:</u> Kamu görevlileri ve seçilmiş çıkar gruplarınca kararlar alınır.	
	<u>Katılım:</u> Geniş ve farklı vatandaş grupları devletle anlamlı ve sonuç odaklı görüşmeler yapmaktadır.	<u>Katılım:</u> Çıkar gruplarının kararlar üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır, ancak çoğu vatandaş katılım fırsatından yoksundur.	
KISMİ KATILIM	<u>Kısmi Karar:</u> Kamu görevlilerince kararlar alınır, vatandaşların kararlar üzerinde sınırlı etkisi bulunmaktadır.	<u>Kısmi Karar:</u> Hükümet elitlerince kararlar alınır, çıkar gruplarının kararlar üzerinde sınırlı etkisi bulunmaktadır.	
	<u>Katılım:</u> Geniş ve farklı vatandaş grupları devletle sınırlı fakat anlamlı görüşmeler yapmaktadır.	<u>Katılım:</u> Çıkar gruplarının kararlar üzerinde sınırlı etkisi bulunmaktadır, ancak çoğu vatandaş katılım fırsatından yoksundur.	
SEMBOLİK KATILIM	<u>Sembolik Kararlar:</u> Kararlar sadece kamu görevlilerince alınmaktadır.	<u>Sembolik Karar:</u> Kamu görevlilerince şeffaf olmayan bir şekilde kararlar alınır.	
	<u>Katılım:</u> Katılım semboliktir, fakat Geniş ve farklı grupları kapsamaktadır.	<u>Katılım:</u> Katılım semboliktir, Sadece çok az sayıda vatandaş kapsamaktadır.	

Kaynak: (Moynihan, 2007:64).

Katılımcı bütçelemenin ilk hedefi, bütün vatandaşların karar alma sürecine doğrudan katılımıdır. Bu nedenle, bütçeleme sürecine vatandaş katılımına ilişkin sınıflandırmanın birinci unsurunu vatandaş katılım aralığı (doğrudan katılımın kapsamı) oluşturmaktadır (Moynihan, 2008:61). Bu noktada ne kadar vatandaşın ve örgütün bütçeleme sürecine katılarak öncelik tercihini beyan ettiğini ifade eden “katılım alanı” son derece önemlidir (TEPAV, 2007:3). Burada temel kriter, katılımcı süreçlerin çok sayıda vatandaşın katılımına müsait yapıda olması ve katılımcıların toplumun geniş bir kesimini temsil eder nitelikte olmasıdır (Ebdon ve Franklin, 2004:35-36). Sadece birkaç vatandaşın veya belli bir sosyo-ekonomik grubun karar alma sürecine katıldığı ve etkilediği bir bütçeleme süreci dar katılım düzeyine işaret etmektedir. Farklı sosyo-ekonomik grupları temsil eden çok sayıda vatandaşın katıldığı bir bütçeleme sürecinde ise, geniş katılım düzeyinden bahsedilebilir. Arzulanan katılım ise, toplumdaki tüm farklılıkları yansıtacak şekilde çok sayıda vatandaşın veya onların temsilcilerinin katıldığı geniş bir katılım düzeyidir (Moynihan, 2007:61).

Katılımcı bütçelemenin ikinci temel hedefi, devletin vatandaşlarıyla gerçekten görüşmeler yapması, onları dinlemesi ve ciddiye alması, kamusal kararlar üzerinde vatandaş görüşlerinin etkilerinin olmasıdır. Bu nedenle, katılımcı bütçelemeye ilişkin sınıflandırmanın ikinci unsurunu “katılımın niteliği” oluşturmaktadır (Moynihan, 2007:61). Bütçeleme sürecinde tercihlerin nasıl gerekçelendirildiği, tercihlerin bilgiye dayalı olup olmadığı, katılım sürecindeki farklılıkların ve tercihlerin nasıl ortaya konduğu ve bunların arasında nasıl bir uzlaşma sağlandığı ve bunun bütçe kararlarına nasıl eklemlendiği son derece önemlidir (Şahin, 2013:194).

III. KATILIMCI BÜTÇELEMENİN GELİŞİMİ

Katılımcı bütçeleme, demokratik bir yenilik olarak ilk defa 1989 yılında Brezilya'nın Porto Alegre kenti belediyesi tarafından uygulanmış, ardından Brezilya'nın birçok kentine yayılmış, 2000'li yıllardan itibaren de dünyaya yayılmaya başlamıştır (Goldfrank, 2012:1). 2010 yılında Avrupa'da katılımcı bütçelemeyi uygulayan kent sayısı 300'e ulaşmıştır. Yine 2010 yılında, dünya genelinde bu bütçeleme yöntemini uygulayan kent sayısı 1400'ü aşmıştır (Sintomer vd., 2012:3).

Porto Alegre'deki katılımcı bütçe uygulaması ilk olarak 1989 yılında Belediye Başkanı Olivio Dutra yönetiminde başlatılmış, 1990 yılındaki kent bütçesinde ise fiili olarak uygulamaya geçilmiştir. Bu süreçte kentte katılımcı bütçenin uygulanmasıyla birlikte halk katılımı, halk planlaması ve halk denetimi, yerel yönetim bütçesi üzerinde uygulanmaya başlamıştır (Bayramoğlu, 2015:134).

Aslında, Brezilya'da katılımcı bütçe tartışmalarının 1970'li yılların sonu ile 1980'li yılların ilk yarısında Brezilya Demokratik Halk Partisi (PMDB) tarafından yerel yönetimlerde uygulanabilmesiyle ilgili önerilerle başladığı bilinmektedir (Goldfrank, 2006:5). Breziya Demokratik Halk Partisi'nin 1970 ve 1980'li yıllardaki katılımcı bütçe önerilerine karşın, 1988 yılında Brezilya İşçi Partisinin iktidara gelişinden sonra ilk çalışmalar başlamıştır. 1988 yılında Brezilya İşçi Partisi'nin iktidara gelişi ve demokratik katılımı benimsemesi ile bu yöndeki çalışmalar hız kazanmıştır. Brezilya İşçi Partisi'nin siyasi yelpazenin solunda yer alması ve katılımcı bütçelemenin ideolojik açıdan sosyalizmin değer yargılarıyla bağdaşıyor olmasına bağlanabilirse de, özellikle Dünya Bankası gibi uluslararası kalkınma kuruluşları bu tip bir ideolojik bakış açısını reddederek katılımcı bütçelemeyi kalkınmanın bir aracı olarak görme ve gösterme eğilimine girmiştir. Abers, Baiocchi ve Avritzer gibi yazarlar, Brezilya'nın katılımcı demokrasi ve katılımcı bütçeleme anlayışına adaptasyonundaki bu istekliliği, başta sivil toplum kuruluşlarındaki çabalarına, daha sonra da açık ve şeffaf bir bütçeleme sürecine istek duyan Brezilya halkının politika yapma sürecine katılım konusundaki kararlılığına bağlamaktadır (Wampler, 2006:3-4, akt. Ergen, 2012:325).

Porto Alegre'de başlayan katılımcı bütçeleme uygulaması, 1990 ile 2004 yılları arasında Brezilya'da Sao Paulo, Recife, Belo Horizonte, Rio Claro, Blumenau, Santo Andre ve İpatinga gibi 250 belediyede hayata geçirilmiştir (Gret ve Sintomer, 2004:32). Brezilya'da büyük kentlerdeki katılımcı bütçe

uygulamalarının yaygınlaşması oldukça göze çarpıcı niteliktedir. 1989-1992 yılları arasında Brezilya'da 100.000'den büyük kentlerin %4.3'ü katılımcı bütçelemeyi uygularken, 2005-2008 yılları arasında bu oran %41'e yükselmiştir. Yine 2005-2008 yılları arasında katılımcı bütçelemeyi uygulayan kentlerin toplam nüfusu 44 milyona yükselmiştir (Wampler, 2009: 8).

Brezilya dışındaki Latin Amerika'da 2010 yılına kadar toplamda 920 kent belediyesi kısmen ya da tamamen bütçelemede katılımcılık ilkelerini kullanmıştır. Peru'da yapılan anayasal değişiklik sonucunda katılımcı bütçelemeyi, bütün yerel yönetim düzeylerinde uygulama zorunluluğu getirilmiştir (McNulty, 2011:25). 1990'lı yılların başında Latin Amerika'da başlayan katılımcı bütçeleme fikri, 2000'li yıllardan itibaren hızlı bir şekilde dünyanın diğer kıtalarına yayılmaya başlamıştır. Önce Avrupa, daha sonra Asya ve Afrika kıtalarındaki birçok kent belediyesi katılımcı bütçeleme fikrini benimseyerek kendi içlerinde ciddi bir değişim başlatmışlardır (Sintomer vd., 2012:8).

IV. YEREL YÖNETİMLERDE KATILIMCI BÜTÇELEME UYGULAMALARI VE DÜNYADAN ÖRNEKLER

Katılımcı bütçeleme, çoğunlukla yerel yönetimlerin harcama önceliklerinin halkın katılımı ve öncelikleri doğrultusunda belirlendiği ve bütçelendirildiği bir süreci tarif etmektedir. 1989'da porto Alegre'de temelleri atılan bu süreç, bugün farklı biçimlerde Amerika kıtasından Avrupa'ya, oradan da Asya ve Afrika'ya uzanan binlerce şehirde farklı şekillerde uygulanan bir yerel demokrasi modelidir (TEPAV, 2007:2).

Katılımcı bütçeleme modelinde vatandaşlar, gelecek yılın belediye bütçesini oluşturmaya ve bir önceki yılın gerçekleşmiş sonuçlarını tartışmaya karar verici düzeyde katılmaktadırlar. Bu süreçte, uygulanacak proje ve hizmetler belirlenerek bu proje ve hizmetlerin gerçekleşmesi için gerekli finansal çerçeve çizilmekte ve ayrıntılarıyla tartışılmaktadır. Vatandaşların ikamet ettikleri bölgelerdeki yerel yönetim birimlerinin, çoğunlukla belediyelerin, halka karşı açık, mali saydamlık ve hesap verme sorumluluğu içinde hareket etmeleri, katılımcı bütçeleme sürecinin başarısı için son derece önemli bir faktördür. Alışlagelmiş edilgen vatandaş profilinden katılımcılık ögesiyle beslenmiş aktif yurttaşlığa geçiş süreci, vatandaşların yaşadığı kenti daha çok sahiplenmelerine ve kamu kaynaklarının daha etkili kullanılmasına yol açacaktır (Ergen, 2012:326).

Katılımcı bütçeleme, teoride hem ulusal düzeyde hem de yerel düzeyde uygulanabilir olsa da, pratikte en iyi sonucu vermesi muhtemel olanı yerel yönetimlerdir. Yerel yönetimler içerisinde ise dünyada belediye pratikleri, katılımcı bütçelemenin en uygun uygulama alanı olarak görülmektedir. Zira, belediyeler halka en yakın hizmet birimleridir ve halkın katılımının hem kolay, hem de etkili olabileceği yönetim birimleridir.

A. Katılımcı Bütçelemenin Yerel Yönetimlerdeki Başarısının Bağlı Olduğu Değişkenler

Katılımcı bütçelemenin yerel yönetimlerde istenen olumlu sonuçları doğurabilmesi esasen üç temel değişkene bağlıdır. Bunlar: Finansal Otonomi, Politik Kültür ve Yerel Yönetimlerin Yapısıdır (Cabannes, 2004:14).

(1) Finansal Otonomi

Yerel yönetimin katılımcı bütçeyi uygulayabilmesi için belli bir ölçüde finansal otonomiye sahip olması gerekir. Bu noktada, finansal otonomi iki yönlü olmak zorundadır. Birincisi, yerel yönetim biriminin katılımcı bütçelemeye belirtilen faaliyeti gerçekleştirebilmesi için belli ölçüde harcama özerkliğine sahip olmalıdır. İkincisi ise, belli ölçüde gelir elde edebilme özerkliğidir (Cabannes, 2004:14).

(2) Politik Kültür

Katılımcı bütçelemenin yerel yönetimlerde uygulanabilmesi, o ülkedeki bazı politik özelliklere bağlıdır. Öncelikle, hem vatandaşların hem de belediye bürokratlarının bütçeleme sürecine vatandaşların katılımı konusunda hazır ve istekli olmaları gerekmektedir. Yani, yerel siyasi aktörlerin bütçeleme sürecine katılacak bireyleri birer tehdit unsuru veya potansiyel rakip olarak görmemeleri, bu süreci bir yerel yönetim süreci olarak görmeleri gerekmektedir (Cabannes, 2004:14). Bu noktada, yerel yönetici ve siyasetçilerin bu sürece katkıları hayati öneme sahiptir.

(3) Yerel Yönetimin Özellikleri

Katılımcı bütçeleme sürecinin yerel yönetim düzeyinde başarılı sonuç verebilmesi için hem yerel yönetimin hem de kentin belli başlı üç özelliğinin gözden uzak tutulmaması gerekir. Bunlar, kentin nüfusu, kentin demografik özellikleri ve yerel yönetimin finansal imkânlarının düzeyidir (Krenjova ve Raudla, 2013:29).

Eğer kentin nüfusu kalabalık ise, katılımcı bütçeleme sürecine doğrudan katılım yerine delege seçimleri yoluyla katılım sağlanabilir. Büyük kentler için diğer bir katılım yöntemi ise, konu bazında temsilci seçim yöntemidir. Bu yöntemde, yerel hizmet türleri belirlenerek her hizmet türü için ayrı bir delegasyon seçimi yapılmaktadır. Küçük kentlerde ise, bütçeleme sürecine katılım daha doğrudan bir yapıya sahiptir. Küçük kent ya da kasabalarda doğrudan seçim ve açık toplantılar yoluyla halkın tümünün sürece katılımı sağlanabilmektedir (Cabannes, 2004:34).

Kentin demografik yapısı, yerel yönetimlerin katılımcı bütçeleme sürecini etkileyen diğer bir unsurdur. Kentin nüfusunun farklı din, dil, mezhep gibi çeşitliliklere sahip olması, her farklı özellikten insan kümesinin yerel yönetim bütçesinden farklı taleplerde bulunmasına yol açacaktır. Bu durum, bütçeleme sürecinde etkin bir diyalog ve uzlaşma sürecini gerektirmektedir (Ebdon ve Franklin, 2004:41).

Yerel yönetimin sahip olduğu finansal imkan düzeyi, katılımcı bütçeleme sürecini etkileyen yerel yönetim özelliklerinden üçüncüsüdür. Yerel yönetimin kişi başına harcama düzeyinin yüksek olması, kentte farklı katılımcı bütçeleme modellerinin uygulanmasını kolaylaştıracaktır. Katılımcı bütçelemeyi uygulayan kentlerden elde edilen verilere göre, toplam yatırım bütçelerinin %1 ile % 10'u katılımcı bütçeye tahsis edilmektedir (Cabannes, 2007:34). Dahası, yerel yönetimlerin sahip oldukları harcama düzeyi, kentin gelecek için büyük çaplı projeleri hakkındaki görüşmeleri etkileyebilecek önemli bir özelliktir. Harcama

düzeyi düşük belediyeler ise, bütçe tartışmalarında genel politik öncelikleri, yeni harcama ve proje taleplerine göre daha fazla tercih etmektedirler (Wampler, 2007:11). Bu anlamda, katılımcı bütçeleden beklenen başarının elde edilmesinde daha önceki kent pratiklerinin de oldukça önemli olduğu söylenebilir.

B. Dünyadan Katılımcı Bütçeleme Örnekleri

Katılımcı bütçeleme, daha önce de belirtildiği gibi, ilk defa 1989 yılında Brezilya'nın Porto Alegre kentinde uygulanmış bir bütçeleme tekniğidir. Porto Alegre'den sonra gerek Brezilya'nın diğer birçok kentinde gerekse de dünyanın birçok kentinde bu bütçeleme tekniği uygulanmıştır. Bu uygulamalar içinde Porto Alegre modeli, ilk uygulama olması nedeniyle dünyanın birçok kentindeki uygulamalar açısından örnek bir model olmuştur. Porto Alegre Katılımcı Bütçeleme modeli dışında farklı katılımcı bütçeleme modelleri dünyanın farklı kentlerinde uygulanmıştır. Bu çalışmada, birbirinden farklılık arz eden katılımcı bütçeleme modellerinin üzerinde durulacaktır.

(1) Porto Alegre Katılımcı Bütçeleme Modeli

Porto Alegre'de uygulanan katılımcı bütçe modeli, belediye bütçesinin belli bir kısmının halk tarafından belirlenecek önceliklere göre ayrılması düşüncesine dayanır. Porto Alegre'yi başarılı kılan ve diğer benzer uygulamalardan ayırt eden husus, bu modelde halkın kendi sorunlarını tartışacağı mekanizmaları kurmayı başarması ve bu mekanizmalardan geçerek halkın belediye yönetimine katılmasını sağlayan demokratik katılım mekanizmasını sürekli işler hale getirmesidir (Bayramoğlu, 2015:137).

Porto Alegre'deki katılımcı bütçeleme modeli, eş zamanlı paralel bir mekanizma ile işlemektedir. Bir yanda, bölgesel düzeyde yapılandırılmış ve hemşehrilerin mahalle temelli katılımlarıyla örülen sistem, diğer yanda bununla eş zamanlı olarak ve tematik bir mantıkla oluşturulan halk meclisleri bulunmaktadır (Gret ve Sintomer, 2004:37).

Porto Alegre modelinin ilk düzeyi, mikro yerel düzeydir. İkincisi düzeyi ise, mahalleleri oluşturan bölgelerdir. Kent sakinleri tarafından mikro yerel düzeyde (mahalleler) dile getirilen somut öneriler, bölgesel düzeyde öncelikleri belirlemek üzere sıralanıp sınıflandırılır. Üçüncü düzeyde, belediye yatırımlarını bölüştürmek için şehrin farklı bölgelerinin önceliklerini bir araya getiren "Katılımcı Bütçe Konseyi" yer alır. Eş zamanlı çalışan tematik halk meclisleri ise dinamik bir yapıdır ve belli konularda çözüm üretmeye odaklıdır (Gret ve Sintomer, 2004:49).

Mikro yerel düzeyde mahalle, sokak ve apartman ölçeğinde örgütlenmiş küçük gruplar, kendi önemli meselelerini kamusal alanda tartışır. Bölgesel düzeyde sosyal, demografik ve siyasal ölçütler temelinde 16 alt düzeye bölünür. Bunlar, genellikle en küçüğü 23 bin, en büyüğü ise 271 bin nüfusa sahip bölgelerdir. Bu bölgelerde, her bir mahallenin sorunlarını kıyaslamak, karşılaştırmalı değerlendirme yapmak ve öncelikleri belirlemek gerekir. 16 bölge forumu için belediye sözcülüğü yapacak delegelerin sayısı belirlenir ve katılımcı bütçe konseyinin üyeleri atanır. Katılımcı Bütçe Konseyi, piramidin en üstünde yer alır. 16 alt bölgenin ve 16 tematik meclisin her biri iki daimi konsey üyesi ve

iki vekil seçer. Porto Alegre Mahalle Dernekleri Birliği ve Porto Alegre Çalışanlar Sendikası birer adet daimi meclis üyesi tayin eder. Belediye yönetimi ise ikisi daimi olmak üzere dört adet meclis üyesi verir. Belediye yönetimini temsil edenlerin tartışmalara katılma hakkı olmakla birlikte oy kullanma hakları yoktur (Gret ve Sintomer, 2004:53).

Uygulamada süregelen sorunlara karşın, Porto Alegre’de katılımcı bütçeleme süreci olumlu sonuçlar ortaya koymuştur. Örneğin 2002 yılında mahalle düzeyinde yapılan toplantılara 17.200 kişi katılmıştır. Katılımcılar daha çok düşük gelir grubundan olanlar ile kadınlar ve gençlerden oluşmaktadır. Katılımcı bütçelemenin en önemli olumlu çıktılarından biri de, çalışanların sivil toplum içinde daha güçlü bir örgütlenme ve temsil hakkına kavuşmaları olmuştur (Worldbank, 2008:23).

Porto Alegre katılımcı bütçeleme süreci, daha iyi bir kamu yönetimi ve kamu harcamalarında şeffaflığa yol açmıştır. Yolsuzluk yapmak, daha zor hale gelmiştir. Katılımcı Bütçe Konseyi sayesinde, belediye görevlileri ile vatandaşlar arasında daha yoğun bir diyalog olmuş, bu durum Porto Alegre Belediyesi’nin sunduğu yerel hizmetlerin kalite düzeyinin artmasına ve aynı zamanda vatandaşların yerel hizmetlerden elde ettiği memnuniyet düzeyinin de artmasına yol açmıştır. Bu olumlu sonuçların yanında, kentte uzun vadeli yatırımların azalarak yatırımların daha çok kısa vadeli fayda sağlayan yerel hizmetlere yönelmesi gibi olumsuz bazı sonuçlar da ortaya çıkmıştır (Worldbank, 2008:42).

Bütün olumlu ve olumsuz sonuçlarıyla birlikte Porto Alegre Katılımcı Bütçeleme Modeli, katılımcı bütçeleme alanında ilk ve en göze çarpıcı deneyimdir. Bu uygulama, küreselleşme sürecinin en hızlı olduğu 1990’lar ve 2000’li yılların başında Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı gibi uluslararası kuruluşların ciddi desteğini almıştır (Sintomer vd., 2004:6).

(2) Washington D.C. Bütçe İçin Vatandaş Zirvesi

ABD’nin başkenti Washington D.C.’de 1999 yılında başlatılan bu uygulamanın amacı, kent bütçesi ve stratejik plan yoluyla vatandaşın demokratik katılımının sağlanmasıdır. Vatandaş zirvesi aynı zamanda, teknolojiyi bütçe ve stratejik planlama faaliyetlerine katılım için etkin bir araç olarak kullanmayı amaçlamaktadır (Moynihan, 2007:68).

1999 yılında kentin belediye başkanı Anthony Williams, kente ilişkin stratejik planlama ve bütçe sürecine halkın aktif katılımını sağlamak için bir dizi toplantılar düzenledi. Özellikle bölge stratejik toplantılarına katılımı organize etmek için Semt Eylem Büroları (The Office of Neighborhood Action) oluşturuldu. Toplantılarda, stratejik planın oluşturulması için dört sayfalık amaç ve hedefleri sistematize eden doküman hazırlandı. Bu doküman, vatandaşları stratejik plana ilişkin temel konularda bilgilendirmeyi hedeflemiştir. Yedi saatten fazla süren toplantılarda kent ve semt düzeyinde gelecek vizyonları, kentin temel öncelikleri ile her bir semtin aksiyon planlarının oluşturulması üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Toplantılara yaklaşık 30.000 kişi katılmış ve on adet tematik çalışma grubu oluşturulmuştur. Toplantılarda ilk adımda, daha çok mikro ölçekteki Stratejik Semt Eylem Planları (Stratejik Neighborhood Action Plans)

oluşturulmuş ve yine bu planlamalarda mikro ölçekte kaynak sağlama ve muhtemel faaliyetler üzerinde de durulmuştur. Stratejik Semt Eylem Planlarındaki amaçların etkin yürütülebilmesi için belediye bürokratlarına performans standartları getirilmiştir. Stratejik planda öngörülen 10 tematik çalışma grubunun her biri için performans hedefleri belirlenmiş. Ayrıca, başarı veya başarısızlığın ölçümü için birer sayfalık kriterler oluşturulmuştur. Birinci tur toplantıların ardından ikinci tur toplantılara geçilmiş ve bu tur toplantılarda stratejik plan revizyonları yapılmıştır. İkinci tur görüşmelere katılım birinci tura katılımın % 60'ı olmuştur. Sunulan yeni teklif ve yorumların ardından stratejik plan kabul edilerek yürürlüğe konulmuştur (Moynihan, 2007. 69-70).

(3) Hindistan'da Bütçe Kolaylaştırma ve Kamu Harcamalarını İzleme Programı

Hindistan'ın batı eyaletlerinden Gujarat'ta 1996 yılında başlayan bir bütçe programı, katılımcı bütçelemenin farklı bir modelini temsil etmektedir. 80.000'den fazla üyeye sahip bir sivil toplum örgütü olan Sosyal ve İnsani Eylem için Kalkınma Girişimi (Development Initiative for Social and Human Action-DISHA), bütçe ödeneklerinin uygulanmasını izleyecek nispeten basit ama oldukça etkili bir katılımcı bütçeleme süreci başlattı. Eyalet bütçesindeki ödenekler oldukça teknik ve detaylı hazırlandığı için kamu kaynaklarının nereye harcandığı ve ne sonuç alındığı konusunda bir fikir vermekten uzaktı. DISHA, ortaya koyduğu modellerle eyalet ve belediye bütçesinin yönetiminde şeffaflığı sağlayacak, bütçe izlemeyi kolaylaştıracak ve mümkün olduğunca az çalışanla gerçekleştirilecek bir fırsat sundu (Moynihan, 2007:73).

Hindistan hükümeti, 1980'lerden itibaren kabile yaşamının egemen olduğu geri kalmış kırsal bölgelere yönelik bir planı yürürlüğe koymuştu. Zira, kırsal bölgelere yönelik kamu harcamaları artarken, bu bölgelerdeki refah düzeyi giderek kötüleşiyordu. Bu noktada DISHA, yerel düzeyde kamu harcamalarının artmasına karşılık kalkınma düzeyinin gerilemesinin nedenlerini anlamak için kamu kaynaklarının nasıl ve nerede kullanıldığını anlamaya yönelik bir çalışma başlattı. Köyler bazında yapılan çalışmalarda, yolsuzluk ve rüşvet gibi olumsuzlukların oldukça yaygın olduğu ve köylülerin politik güç bakımından zayıf olmaları nedeniyle bütçe ödeneklerinin önemli bir bölümünün amaç dışı kullanıldığı tespit edildi. DISHA, köylüler için kırsal alanlarda politik farkındalığın artırılmasına yönelik olarak köy idarelerine bütçe ile ilgili bilgi sunmayı hedefledi. Bu amaçla DISHA, köylüler için lobi faaliyetlerini destekleyecek bir takım eylemlerde bulundu. 2000 yılında 140 farklı köyden seçilen 300 delege, köy bütçelerinin tartışıldığı bir çalışmaya katıldı. Köy temsilcileri, bütçeyi okuma ve analiz etmeyi öğrendiler. Ayrıca, kendi köyleri için yatırım ve diğer temel hizmetler konusunda müzakere etme, lobicilik faaliyetlerini planlama ve gerektiğinde eylem yapma gibi alternatifler için donanım kazandılar (Moynihan, 2007:74).

DISHA, kırsal kesime yönelik bütçe eğitimlerinin yanı sıra, yine kırsal kesim bütçelerinin analizini yaparak, elde ettiği verileri hem vatandaşlarla hem de yerel yönetim yetkilileriyle paylaşmak suretiyle bütçenin kırsal kesim insanı için

daha etkili kullanımını sağlayacak bir bütçe tartışmaları sürecini de başlatmıştır. Bütçe uygulamaları sonucunda kırsal kesimin ne kadar hizmet aldığı, ne kadar harcama yapıldığı, önceki ödeneklerle şimdiki ödeneklerin karşılaştırılması, temel hizmetlerin ne kadar etkili verildiği gibi sorular, eyalet hükümeti ile sivil toplum arasında bir diyalog sürecinin başlamasında önemli bir etken olmuştur (Worldbank, 2001:23).

DISHA'nın başlattığı süreç, kırsal kesime yönelik bütçe tartışmalarının kalitesini arttırmış, tartışmaları araştırma bulgularına dayandırmıştır. Bu süreç sonunda, kırsal bölgelere yönelik bütçe ödeneklerinin önceliklere göre dağıtılmasına, bütçenin daha şeffaflaşmasına, basit fakat etkili bir iletişimle bütçe ödeneklerinin önceliklere göre yeniden dağıtılabileceğine iyi bir örnektir (Moynihan, 2007:75).

(4) Polonya'nın Sopot Kentinde Katılımcı Bütçeleme Uygulaması

Polonya'nın Sopot kentinde 2011 yılında uygulanan katılımcı bütçeleme süreci, modelin özgünlüğü ve 130.000 nüfuslu kentte ulaşılan başarı nedeniyle son derece önemlidir.

Sopot'ta uygulanan katılımcı bütçe sürecinin aşamalarını şu şekilde özetleyebiliriz (Milewska ve Jozwik, 2014:130-131):

- 2011 yılının mayıs ayından kasım ayına kadar Sopot kenti sakinleri kentlerinin geleceği için proje tekliflerini sundular.
- Sopot kenti sakinlerini sürece daha iyi motive edebilmek için belediye web sitesinden, yerel gazetelerden, radyolardan ve belediye gazetesinden duyurular yapıldı.
- Katılımcı bütçe sürecinin nasıl yürütüleceğini açıklayan 18.000 broşür halka dağıtıldı.
- Broşürlere ek olarak reklam panolarında süreci tanıtan reklamlara yer verildi.
- Kent sakinlerinin proje tekliflerinde finansal ya da fiziki hiçbir sınırlama getirilmedi.
- Proje tekliflerinin içeriğinde ise altyapı ve yenilikçilikle ilgili olması şartı getirildi.
- Gelen 500 tekliften 200 tanesi incelenmeye değer bulundu, kentin dört seçim bölgesinden oluşturulan ve tamamıyla sivil toplum kuruluşlarından seçilen dokuz kişilik seçici kurul, 22 proje teklifini uygulamaya değer bulmuştur.
- Söz konusu 22 proje teklifi, daha sonra iki kategoriye ayrılmış, projelerden 17 tanesi vatandaşın günlük yaşamını ilgilendiren ve yaşamı kolaylaştırıcı yenilikçi proje teklifleri iken, 5 tanesi şehrin bütününe ilgilendiren daha çok yeni altyapı gerektiren proje teklifleri olmuştur. 2012 belediye bütçesi 7 milyon PLN iken, bu tutarın 1 milyonu katılımcı bütçeleme ile oluşturulan ve kabul edilen projelere ayrılmıştır.

V. TÜRKİYE'DE KATILIMCI BÜTÇELEMEYE ÖRNEK OLARAK ÇANAKKALE BELEDİYESİ KATILIMCI BÜTÇELEME UYGULAMASI VE POTANSİYEL KATILIMCI BÜTÇELEME ALANLARI

Türkiye’de katılımcı bütçeleme anlayışına yönelik ilk çalışmalar 2007 yılında “Yerel Yönetim Reformuna Destek Projesi” kapsamında başlatılmış ve bu kapsamda “hizmet geliştirme planlarının hazırlanması”, “stratejik planlama araçlarının geliştirilmesi” ve “çok yıllık yatırım programlaması” başlıkları üzerinden katılımcı bütçeleme yaklaşımları geliştirilmesi amaçlanmıştır (Sakinç ve Bursalıoğlu, 2014:8). Katılımcı bütçelemeye yönelik bir başka önemli çalışma da yine 2007 yılında başlayan ve Türkiye’den 23 belediye ve İsveç’ten 6 belediyenin katıldığı “Belediye Ortaklık Ağları” projesidir. Bu proje kapsamında yerel yönetimlerin hizmet alanlarına giren teknik ve sosyal konularda etkinliğin sağlanması ve yerel demokrasinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Katılımcı bütçeleme ise projenin kapsamına giren alt başlıklardan biri olarak belirlenmiştir. (<http://projects.sklinternational.se/tuselog/tr/tusenet/tusenet-belediye-ortaklik-aglari>).

Türkiye’de yerel yönetimlerde katılımcı bütçeleme uygulamasına yönelik ilk ve tek pratik örnek, Çanakkale Belediyesi’dir. 2007 yılında merkezi yönetim tarafından yürürlüğe konulan “Yerel Yönetimlere Destek Projesi” kapsamında katılımcı bütçeleme uygulamasına pilot belediye olarak Çanakkale Belediyesi seçilmiştir. Katılımcı bütçeleme çalışmasında Çanakkale Fevzipaşa Mahallesinde 16 yaşından büyüklerin katıldığı oylamaya mahalle nüfusunun % 34.4’ü katılmıştır. (i)Kentsel altyapı, (ii)ortak kullanım alanları, (iii) toplu taşıma, (iv) yol- kaldırım- trafik, (v) çevre koruma ve çevre sağlığı, (vi) sosyal hizmetler şeklinde belirlenen altı yerel hizmet türünde katılımcılardan önceliklendirme yapılması istenmiş ve katılımcıların %43’ü ortak kullanım alanlarının düzeltilmesini temel öncelik olarak belirtmiştir. İkinci seçenek ise %29.6 ile sosyal hizmetlerin geliştirilmesi talebi olmuştur. Bu oylamadan sonra mahallelinin tercihleri doğrultusunda Sarıçay Kıyısı ve Zafer Meydanı’nın düzenlenmesi Çanakkale Belediyesi’nin 2008 yılı yatırım programına alınmıştır (Uysal, 2013: 145).

A. Türkiye Katılımcı Bütçeleme İçin Uygun Bir Fırsat Alanı Olarak Kent Konseyleri

Türkiye’de yerel yönetim sistemi içinde belediyeler hiç şüphesiz ki en önemli yere sahiptir. Ancak, Türkiye’de genel yönetim sistemi içinde yerel yönetimlerin gerek mali gerekse de idari açıdan merkezi yönetime aşırı bağımlılığı, belediyelerin hem hizmet üretme açısından hem de katılımcı bütçeleme gibi yenilikçi uygulamaları rahatlıkla uygulayabilmelerini güçleştirmektedir. Ancak, yine de belediyelerin işleyişini sağlayan temel yasalarda katılımcı bütçeleme gibi demokratik ve yenilikçi uygulamaları hayata geçirebilecek hükümler bulunmaktadır.

5393 sayılı ve 2005 tarihli Belediyeler Kanununun 13.maddesine göre “hemşehrilerin belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye hizmetleri

hakkında bilgilendirme ve belediye idaresinin yardımlarından faydalanma hakları vardır". Yine aynı kanunun 76.maddesinde Kent Konseylerinin kurulması ile ilgili düzenleme yer almaktadır. Bu maddeye göre kent konseyi, kent yaşamında kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışır (Sakınç,2014:8).

Türkiye’de belediyeler kanununda yer bulan bir yönetim modeli olarak kent konseyleri, (i) katılımcı bütçe sürecinde hesap verme/ hesap sorma ilişkisinin kurulması, (ii) kentin stratejik yöneliminin belirlenmesi, (iii) vatandaşlar ve sivil toplum kuruluşlarının bütçeleme sürecine ilgisinin sürdürülmesi ve (iv) yerel bütçeleme süreci içinde alınan yatırım ve hizmet kararlarının izlenmesi için ideal bir yapı olarak görünmektedir. Bununla birlikte, her belediye bünyesinde kent konseyi bulunmadığı gibi, kent konseyi olan kentlerde de kent konseylerini yerel toplumun sahiplenmesi, ortak çalışma kültürünün benimsenmesi açısından farklılıklar göstermektedir. Başarılı bir kent konseyi deneyimine sahip kentlerde katılımcı bütçe sürecinin uygulanması görece kolaylaşmaktadır. Diğer yandan, henüz olgunlaşmamış ya da yerel toplum tarafından henüz yeterli ilgiyi görmemiş kent konseyleri için de katılımcı bütçeleme süreci konseyin işlevselliğinin artması ve daha çok sahiplenilmesi için önemli bir fırsat sunmaktadır. Özetle, katılımcı bütçe süreci ile kent konseyleri arasında karşılıklı bir fayda ilişkisi bulunmaktadır (TEPAV, 2007:5).

Ülkemizde yerel yönetimlerde katılımcı bütçelemenin uygulanması bakımından kent konseyleri çok önemli bir fırsat alanı oluşturmaktadır. 5393 sayılı Belediye Kanunu, kent konseylerine önemli görevler vermiş; belediyeler, il özel idareleri, üniversiteler, siyasi partiler, kamu kurumları, muhtarlıklar, vakıflar, dernekler, cemiyetler, kamu kurumları niteliğindeki meslek odaları gibi çeşitli toplum kesimlerine dayanan en önemli kurumlar kent konseylerinin doğal katılımcısı olarak sayılmıştır. Ülkemizdeki hemen hiçbir oluşum, bu denli bir toplumsal katılım yapısına sahip değildir (Özdemir, 2011:33). Bu nedenle, ülkemizde kent konseyleri sadece yerel düzeyde katılımcı bütçelemenin hayata geçirilmesi açısından değil, kent yaşamı ve demokratik standartların geliştirilmesi açısından da çok önemli bir fırsat penceresi sağlamaktadır. Ancak, gerek belediye kanunu gerekse de kent konseylerinin çalışma düzenini belirleyen 2006 tarihli Kent Konseyleri Yönetmeliğinde kent konseylerinin aldığı kararların belediye meclisi ve belediye başkanı açısından bağlayıcılığı olmadığı için kent konseylerinin hem katılımcı bütçeleme hem de diğer faaliyetlerinin ne kadar ciddiye alınacağı noktasında çok ciddi bir şüphe oluşturmaktadır.

B. Potansiyel Bir katılımcı Bütçeleme Alanı Olarak Stratejik Planlama

Ülkemizde yerel düzeyde katılımcı bütçeleme anlayışının geliştirilmesi açısından bir başka fırsat alanı da, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunudur. 2003 yılında kabul edilip yürürlüğe giren 5018 sayılı kanunun 9. Maddesine göre, kamu yönetim sistemi içindeki tüm kamu kuruluşlarının stratejik

plan hazırlamasını şart koşmaktadır. Buna paralel olarak, 5393 sayılı Belediye kanununun 41. Maddesi de nüfusu 50.000'in üzerindeki bütün belediyelerin yıllık stratejik plan hazırlamasını şart koşmaktadır ve ayrıca varsa üniversite ve meslek odaları ile konuyla ilgili sivil toplum örgütlerinin görüşlerinin de alınabileceğini hüküm altına almıştır. Buna ek olarak, belediye bütçesi hazırlanırken mutlaka stratejik plan hedeflerine uygun olarak hazırlanması gerektiği de belirtilmektedir.

İlgili kanunlarda stratejik planlar hazırlanırken sivil toplum örgütleri, meslek odaları ve üniversitelerin görüşlerine başvurulması yönündeki ifadeler, belediyelerde stratejik planlama ile katılımcı bütçeleme sürecinin Türkiye'de entegre olarak ele alınabileceğini göstermektedir.

Standart bir belediye stratejik plan belgesinde kentte ulaşılmak istenen durum ve kurumsal yapıyı tarif eden bir vizyon, bu vizyona bağlı olarak geliştirilen ve belediyelerin genel hizmet alanını belirleyen stratejik amaçlar, birimler düzeyine indirgenen stratejik hedefler ve bu stratejik hedeflere ulaşmak için yapılması gereken belli hizmet ve yatırımları içeren faaliyetler yer almaktadır. Faaliyet düzeyine kadar indirgenen planlarda çoğunlukla yatırımların niteliği ve hangi mahallede yapılacağı tanımlanmaktadır. Bu şekilde, mahallelerde yapılacak büyük ve orta ölçekli yatırımlar önceden belirlenmiş olduğundan katılımcı bütçe sürecine konu olabilecek yatırımlardan bahsedebilmek mümkün olamamaktadır. Bu noktada, kentin orta ve uzun vadeli yönelimini belirleyen stratejik amaçlarıyla, mahalle düzeyinde ihtiyaç ve beklentilerin birbiriyle uyumlu olabilmesi için katılımcı bütçeleme sürecinin stratejik planlara entegre edilebilmesi son derece önemlidir. Böylece, katılımcı bütçeleme sürecinde stratejik plan hedefleri ile uyumlu bir şekilde önceliklendirme yapılması ve faaliyetlerin (yatırım ve hizmetler) belirlenmesi mümkün hale gelebilir (TEPAV, 2007:8-9).

SONUÇ

Dünyada 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ekonomik, siyasi ve toplumsal değişim, sosyal ve ekonomik nitelikli birçok kavramı değiştirdiği gibi maliye alanında bütçeleme kavramı üzerinde de bir hayli etkili olmuştur. Zira önceleri bütçe, daha çok klasik bir yönetim aracı olarak görülürken, 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkili bir iktisat politikası aracı haline gelmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren ise bütçe, devletin iktisadi politikaları şekillendirmenin önemli bir aracı olmasının yanında, ülkede demokratik standartları geliştirmenin, temsili demokrasiden doğrudan katılımcı demokrasiye geçişin bir aracı olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Katılımcı bütçeleme düşüncesi, temsili demokrasiden katılımcı doğrudan demokrasiye geçiş sürecinde en önemli politika araçlarından bir olarak değerlendirilmektedir. İlk defa 1989'da Brezilya'da uygulanan bu bütçeleme modelinin en önemli özelliklerinden biri de, uygulamada yerel yönetimlerin daha ağırlıkta olmasıdır. Teoride ulusal düzeyde de uygulanabilir olmasına rağmen, pratikte yerel yönetimler düzeyinde daha etkili ve başarılı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

Katılımcı bütçelemeden beklenen olumlu sonuçlar, yerelde vatandaşın kamusal ihtiyaçlarının yine vatandaşın aktif katılımı ile en etkin şekilde karşılanması, bunun sonucunda yerel kamusal kaynakların etkinliğinin artması ve çok farklı toplum kesimlerinin beklentilerinin uzlaşma ve diyalog zemininde tartışılması olanağını doğurmasıdır.

İletişimin ve teknolojinin olağanüstü ölçüde dönüşüm yaşadığı günümüz dünyasında bütün kavramlar değişirken kamu mali yönetiminde ve genel olarak ta yönetim anlayışında değişim ve dönüşümün yaşanması kaçınılmazdır. Yerel yönetimlerin bütçeleme sürecinde daha fazla vatandaşın aktif katılımının sağlanması, açıklık, şeffaflık, hesap verebilirlik, etkili yönetim gibi temel demokratik değerlerin yerel yönetimler yoluyla tabana yayılmasını sağlayacaktır. Zira, içinde bulunduğumuz modern çağda demokrasinin temel ilkelerinin hayata geçirilebileceği en uygun yönetim birimleri yerel yönetimlerdir. Ancak, yerel yönetimlerin katılımcı bütçeleme gibi yenilikçi demokrasi uygulamalarını gereği gibi yerine getirebilmesi için etkili ve verimli hizmet üreten kamusal birimler haline getirilmesi gerekmektedir.

Yerel yönetimlerin etkili ve verimli işleyen birer demokratik kurum haline gelebilmesi için özellikle Türkiye gibi güçlü merkezi yönetim geleneğine sahip ülkelerde, yerel yönetimlerin belli ölçüde özerk hareket alanlarına sahip olmaları gerekir. Katılımcı bütçelemenin başarılı olduğu ülkelerin yerel yönetim yapıları incelendiğinde, bu ülkelerde yerel yönetimlerin idari ve mali açıdan kısmen özerkliğe sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla, katılımcı bütçelemenin başarılı olabilmesi için uygulandığı ülkede yerel yönetimlerin merkezi yönetimler karşısında belli ölçülerde idari ve mali açıdan bağımsız hareket edebilmeleri gerekmektedir.

Türkiye katılımcı bütçeleme konusunda henüz emekleme aşamasında olmakla birlikte, belediyelerimizin katılımcı bütçelemenin uygulanması konusunda istekli olduğu görülmektedir. Fakat, katı merkezizetçi yapımız ve sahip olduğumuz politik kültürümüz, katılımcı bütçelemenin etkili bir şekilde uygulanması noktasında ciddi sorunlar yaratmaktadır.

2000’li yılların başında belediyeler bünyesinde kurulmaya başlanan kent konseyleri, katılımcı bütçelemenin ülkemizde etkili bir şekilde uygulanması için oldukça önemli bir fırsat yaratmaktadır. Zira, kent konseyleri doğası gereği sivil toplumun katılımına açık olmak zorundadır. Ancak, mevcut mevzuatta kent konseylerinin sadece danışma ve forum niteliğinde olması, aldığı kararların belediye yönetimi nezdinde bir bağlayıcılığının olmaması, kent konseyleri içinde katılımcı bütçe uygulamasının hayata geçirilmesini zorlaştırıcı bir faktördür. Bu nedenle, gerek yerel yönetim sistemimizin daha demokratik bir yapıya kavuşması, gerekse de yerel yönetimlerde kullanılan kamu kaynaklarının etkinliğinin arttırılması için kent konseylerinin katılımcı bütçeleme yapabilecek mevzuat değişikliğine ihtiyacı vardır.

Türkiye’de yerel yönetim düzeyinde katılımcı bütçelemenin uygulanmasını sağlayacak diğer potansiyel bir düzenleme de, belediyeler bünyesinde yapılan stratejik planlamalardır. 2006 yılında nüfusu 50.000’in

üzerindeki tüm belediyelerde yapılması zorunlu hale gelen stratejik planlar, eğer yapım aşamasında sivil topluma yeteri kadar açılabilirse, kaynak kullanımında etkinlik ve demokratik gelişim açısından oldukça olumlu sonuçlar verecek potansiyele sahip bir mali yönetim aracıdır.

KAYNAKÇA

- Bayramoğlu, S., (2015). Toplumcu Belediye. Ankara: Nota Bene
- Cabannes, Y., (2004). Participatory Budgeting: A Significant Contribution To Participatory Democracy. *Environment&Urbanization*, 16(1), 27-46.
- Ebdon, C., Franklin, A., (2004). Searching for a Role for Citizens in the Budget Process. *Public Budgeting and Finance*, 24(1), 32-49. Doi:10.1111/j.0275-1100.2004.02401002.x
- Ergen, Z., (2012). Yönetimden Yönetişime: Katılımcı Bütçeleme Modeli. *Maliye Dergisi*, sayı 163, Temmuz-Aralık, 316-334.
http://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/163/163-17.pdf
- Fung, A., Wright, O., (2003). Deepening Democracy: Innovations in Empowered Participatory Governance. *Politics and Society*, 29(1), 5-41. Doi: 10.1177/0032329201029001002
- Goldfrank, B., (2012). The World Bank and the Globalization of Participatory Budgeting. *Journal of Public Deliberation*, Vol. 8 [2012], Iss. 2, Art. 7
<http://www.publicdeliberation.net/jpd/vol8/iss2/art7>
- Goldfrank, B., (2006). *Lessons from Latin American Experience in Participatory Budgeting*.
<http://www.internationalbudget.org/themes/PB/LatinAmerica.pdf> erişim tarihi: 27.07.2015
- Gret, M., Sintomer, Y., (2004). *Porto Alegre*. İthaki Yayınları, İstanbul.
- Kösekahya, G., (2003). Katılımcılık ve İyi Yönetişim.
<http://www.deu.edu.tr/userweb/hilmi.coban/odevler/katilimcilik.pdf> erişim tarihi:01.08.2015
- Krenjova, J., Randa, R., (2013). Participatory Budgeting at the Local Level: Challenges and Opportunities for New Democracies. *Administrative Culture*, 14(1), 18-46.
<http://halduskultuur.eu/journal/index.php/HKAC/article/view/78>
- Mc Nulty, S., (2011). *Voice and Vote: Decentralization and Participation in Post Fujimori Peru*, Stanford University Press. www.amazon.com.uk erişim tarihi: 29.07.2015.
- Meriç, M., (2013). Bütçe Sistemlerinde Dönüşüm ve Değişim. Ed.F.Altuğ, A.Kesik, M.Şeker, *Kamu Bütçesinde Yeni Yaklaşımlar*, Ankara: Seçkin.
- Milewska, A., Jozwik, M., (2014). Organization and Changes of Local Government Finance System In View Of Implementation of Participatory Budgeting. *ACTA Economica*, 13(4), 125-134.
- Moynihian, D., (2007). Citizen Participation in Budgeting: Prospect for Developing Countries. *Participatory Budgeting*, ed. Anvar Shah, Worlbank Public Sector Governance and Accountability Series 39498.
- Özdemir, A.T., (2011). Mahalli İdarelerde Halk Katılımı Bağlamında Kent Konseyleri. *Sayıştay Dergisi*, Sayı:83, 31-56. <http://dergi.sayistay.gov.tr/icerik/der83m2.pdf>
- Özen, A., Yontar, İ.G., (2009). Katılımcı Demokrasi Anlayışında Bütçeleme: Katılımcı Bütçeleme. *Maliye Dergisi*, sayı:156,Ocak-Haziran, 280-293.
http://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/156/17.Ahmet.oZEN_ibrahim.Guray.YONTAR.pdf
- Sakınç, S., Bursalioğlu, S., (2014). Bütçelemede Demokratik Bir Değişim: Katılımcı Bütçeleme. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Mayıs, 1-9.
http://www.ejovoc.org/makaleler/may_2014/pdf/01.pdf
- Sintomer, Y., Herzberg C., Röcke, A., Allegretti G., (2012). Transnational Models of Citizen Participation: the Case of Participatory Budgeting. *Journal of Public Deliberation*, 8(2), article 9. <http://www.publicdeliberation.net/jpd/vol8/iss2/art9>.
- Şahin, D., (2013). Bütçeleme Sürecinde Çoğulculuk. Ed.F.Altuğ, A.Kesik, M.Şeker, *Kamu Bütçesinde Yeni Yaklaşımlar*, Ankara: Seçkin.
- Tekeli, İ., (2004). Tek ve Çok Katmanlı Demokrasi Kuramlarının Ontolojik Kabulleri Üzerine. *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, sayı 28, 127-139.

- TEPAV, (2007). İyi Yönetişim için Örnek Bir Model: Katılımcı Bütçeleme. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırmaları Vakfı Yönetişim Etüdüleri Programı, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271229711r9770.Iyi_Yonetisim_Icin_Ornek_Bir_Model_Katilimci_Butceleme.pdf Erişim Tarihi: 21.05.2015
- Uysal, A. B., (2013). Katılımcı Senaryo Tekniği Yardımıyla Tarihi Kentsel Alan İçin İyileştirme Stratejisinin Belirlenmesi. *ODTÜ Journal of Faculty Architecture*, 30(2), 137-162. Doi: 10.4305/METO.JFA.2013.2.1
- Wampler, B., (2000). A Guide to Participatory Budgeting. www.commddev.org/userfiles/files/1613_file_GPB.pdf.
- Wampler, B., (2007). *The Difusion of Brazil's Participatory Budgeting: Sholud Best Practises Be Promoted* ?. <http://www.internationalbudget.org/themes/PB/AdoptingParticipatoryDemocracy.pdf>.
- Wampler, B., (2009). *Participatory Budgeting in Brazil*, Pennsylvania: Penn State Universty.
- Worldbank, (2001). Case Study 3: Gujarat India. Participatory Approaches in Budgeting and Public Expenditure Managment. Participation Group Social Development Depertmant. <http://sitesources.worldbank.org/INTPCENG/1433721116506093229/20511035/sdn72.pdf>.
- World Bank, (2008), " Brazil : Toward a More Inclusive and Effective Participatory Budget in Porto Alegre", Volume 1. Main Report. Washington.
- Yıldırım, S., (1993). *Yerel Yönetim ve Demokrasi*. Ankara: Başbakanlık Toplu Konut İdaresi. <http://projects.sklinternational.se/tuselog/tr/tusenet/tusenet-belediye-ortaklik-aglari>

Bilişim Sektöründeki Şirketlerin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi

Aşkın ÖZDAĞOĞLU*

ÖZ

Etkinlik değeri işletmelerin başarı düzeylerinin ölçülmesinde kullanılan önemli araçlardan biridir. Ancak etkinlik değerinin ölçülmesi sırasında çok sayıda girdi ve çıktının birlikte düşünülmesi gereklidir. Birçok girdi ve çıktının birlikte incelenmesine imkan sağlayan tekniklerden biri veri zarflama analizidir. Bu çalışmada sırasıyla, Veri Zarflama Analizi (VZA) hakkında bilgi verilmiş, yöntemin matematiksel işleyişi açıklanmış, konu ile ilgili yapılmış çalışmalara değinilmiş ve BIST Bilişim endeksinde yer alan oniki firmanın etkinlik değerleri veri zarflama analizi (VZA) ile belirlenerek sonuçlar değerlendirilmiştir. Buna göre bazı firmaların çok düşük yatırımla oldukça tatminkar kazanç elde ettiği bazı firmaların ise tam tersine yüksek yatırıma rağmen oransal olarak karının düşük olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bilişim Sektörü, Veri Zarflama Analizi (VZA), Doğrusal Programlama (DP)

JEL Sınıflaması: M11, C61

Evaluation Of The Efficiency Values Of The Companies In Information Technology Sector With Data Envelopment Analysis

ABSTRACT

Efficiency value is one of the important tools which is used for measuring success levels of the companies. However, many input and output factors must be taken into consideration for measuring the efficiency level. Data Envelopment Analysis (DEA) is one of the techniques that provides to evaluate many different input and output factors together. In this study, the information has been given about Data Envelopment Analysis, the mathematical process has been explained, the literature review has been made and the efficiency values of the twelve companies in BIST Information Index have been determined with data envelopment analysis and the results have been evaluated respectively. The results show that some companies have got satisfactory profit levels with low investment and some companies have got low profit in spite of huge investment.

Key Words: Information Sector, Data Envelopment Analysis (DEA), Linear Programming (LP)

JEL Classification: M11, C61

I. GİRİŞ

Veri Zarflama Analizi (VZA) ilk olarak Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından 1978 yılında geliştirilmiştir. Yöntem daha sonra Banker vd., tarafından genişletilmiştir. Bu yöntem Karar Verme Birimlerinin (KVB) teknik etkinliklerini tahminlemek amacıyla yaygın bir şekilde kullanılmıştır. VZA bir çok girdi ve çıktıyı birlikte analiz ederek tek bir etkinlik değeri elde etmeyi sağlayan bir yöntemdir. Yöntem çok sayıda girdi ile çok sayıda çıktıyı kullanarak en iyi firma için sınır değerini hesaplar. Her bir KVB'nin göreceli olarak etkinliği en iyi

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, askin.ozdagoglu@deu.edu.tr

(Makale Gönderim Tarihi: 19.12.2014 / Yayına Kabul Tarihi: 01.10.2015)

firmanın sınır değerine olan uzaklığa dayalı olarak ölçülmektedir. VZA her bir KVB için tipik olarak $[0,1]$ aralığında yer alan bir etkinlik puanı hesaplar. Özet olarak belirtmek gerekirse, sınır değerinden en uzak olan KVB en düşük etkinlik puanına sahip olan birim olmaktadır. Bununla beraber, VZA etkinlik sınır değeri, etkin olmayan firmaların en iyi firmanın etkinlik değerine ulaşmak amacıyla girdi ve çıktılarını iyileştirebilmesi için bir rehber olarak kullanılabilir (Costa vd., 2015: 49).

Her geçen gün bir çığ gibi büyüyen ve hızlanarak küreselleşen dünyanın evrensel gelişme aracı bilişim teknolojisi (Aydın, 2012: 180). Bilişim teknolojisi, bilgisayarlardan, cep telefonlarına, tabletlerden, giyilebilir teknolojilere kadar birçok alanı kapsamaktadır (<http://www.srdrylmz.com/bilisim-sektorune-genel-bakis/>, 19.08.2015).

Mobil iletişim cihazları vasıtasıyla sosyal medyanın ülkemizde yaygın bir şekilde kullanımı da bilişim sektörünün hızlı gelişimini yansıtmaktadır. Bu nedenlerden dolayı çalışma konusu olarak bilişim sektörü seçilmiştir. VZA yönteminin kullanımında gözönünde bulundurulması gereken özelliklerden biri de birbiriyle uyumlu ve denk üreticiler veya firmaların karşılaştırılması için kullanılabilir olmasıdır (Yılmaz vd., 2002: 176). VZA yönteminin kullanımında göz önünde bulundurulması gereken bu özellikten dolayı farklı sektörler analiz kapsamına alınmamıştır. Ayrıca birbiriyle uyumlu firmaların kullanılması gerektiğinden ötürü BIST bilişim endeksinde yer alan firmalar (toplam 12 firma) analiz edilmiştir.

Bu çalışma kapsamında, BIST bilişim endeksinde yer alan on iki firmanın hazır değerler, stoklar, maddi duran varlıklar ve özsermaye girdi faktörleri ile brüt satışlar ve vergi öncesi kar çıktı faktörleri kullanılarak VZA ile etkinlik değerleri hesaplanacaktır.

II. VZA YÖNTEMİNİN İŞLEYİŞİ

VZA yöntemi temelde her bir KVB için farklı bir doğrusal programlama (DP) modeli kurularak ilgili KVB'ye ait etkinlik değerinin hesaplanmasını amaçlamaktadır. Bu DP modelinde amaç fonksiyonu bir enküçükleme problemi şeklinde yazılmakta ve KVB'ye ilişkin etkinlik değerine eşit olmaktadır. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde modelin kurulmasında farklı çalışmalarda farklı sembollerle ifade edildiği görülmekle birlikte ana yapının aynı olduğu görülmektedir (Costa vd., 2015: 49; Zhao, 2014: 2; Charles ve Kumar, 2014: 72; Khalili-Damghani vd., 2015: 765; Huguenin, 2015: 2572; Asandului vd., 2014: 263; Yılmaz vd., 2002: 177). DP modelinin kurulmasında kullanılan semboller aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

j: karar verme birimi, $j = 1, 2, 3, \dots, J$

i: girdi faktörü, $i = 1, 2, 3, \dots, I$

r: çıktı faktörü, $r = 1, 2, 3, \dots, R$

k: karar verme birimi, $k = 1, 2, 3, \dots, K$

Bu sembollere göre I toplam girdi faktörü sayısı, R toplam çıktı faktörü sayısı, J ve K ise toplam karar verme birimi sayısını göstermektedir. Bu sembollere bağlı olarak modeldeki değişkenler şu şekilde açıklanabilir.

e_j : j . karar verme biriminin etkinlik değeri

x_{ik} : k . karar verme biriminin i . girdi faktörü açısından sahip olduğu değer

y_{rk} : k . karar verme biriminin r . çıktı faktörü açısından sahip olduğu değer

λ_k : veri zarflama analizi modelindeki k . karar verme biriminin ağırlığı

Bu değişkenlere bağlı olarak, DP modeli için amaç fonksiyonu Eşitlik 1’de görüldüğü şekilde ifade edilebilir.

$$z_{\min(j)} = e_j \quad (1)$$

Her bir karar verme biriminin etkinlik değerini etkileyen çıktı kısıtları Eşitlik 2’deki gibi yazılabilir.

$$\sum_{k=1}^K \lambda_k y_{rk} \leq y_{rj}, \forall r = 1, 2, 3, \dots, R \quad (2)$$

Her bir karar verme biriminin etkinlik değerini etkileyen girdi kısıtları Eşitlik 3’teki gibi gösterilebilir.

$$\sum_{k=1}^K \lambda_k x_{ik} \leq e_j x_{ij}, \forall i = 1, 2, 3, \dots, I \quad (3)$$

DP modelinin yazılmasında son olarak negatif olmama koşulu yazılmalıdır. Karar verme birimlerinin ağırlıklarına ilişkin negatif olmama koşulu Eşitlik 4’te, firma etkinlik değerine ilişkin negatif olmama koşulu ise Eşitlik 5’te belirtilmiştir.

$$\lambda_k \geq 0, \quad \forall k = 1, 2, 3, \dots, K \quad (4)$$

$$e_j \geq 0 \quad (5)$$

Sembollerin açıklamalarında dikkat edilecek olursa, karar verme birimini göstermek üzere hem j hem de k sembolleri kullanılmıştır. Bunu nedeni yukarıda amaç fonksiyonu ve kısıtları belirtilen DP modelinden karar verme birimi sayısı ($\forall j = 1, 2, 3, \dots, J$) diğer bir deyişle I kadar kurularak çözümlenmelidir. Bu sayede her bir KVB’nin etkinlik değeri ayrı ayrı hesaplanmış olacaktır.

III. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında VZA yönteminin yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Güney İtalya’da sağlığa ilişkin hükümetin gerçekleştirdiği reform planlarından en fazla etkilenen sağlık kuruluşlarını değerlendirmek üzere VZA kullanılmıştır (Dotoli vd., 2015).

Vergi dairelerinin etkinliklerini belirlemek amacıyla VZA kullanılmıştır (Fuentes ve Lillo-Banuls, 2015). Brezilya’da zirai araştırma enstitülerinin performanslarının değerlendirilmesi için VZA kullanılmıştır (Souza ve Gomes, 2015).

Günümüzde çevre bilincinin artması ve temiz enerji alternatiflerinin araştırılması kapsamında VZA uygulaması yapılmış çeşitli çalışmalar da görülmektedir. İspanya’da atık su arıtma tesislerinin ekolojik etkinlik değerlerinin bulunması amacıyla VZA yapılmıştır (Lorenzo-Toja vd., 2015). Benzer şekilde ekolojik etkinliği belirlemek için enerji üretiminde arzu edilmeyen çıktılar mevcut olduğunda değerlendirmeler yapmak amacıyla VZA kullanılmıştır (Arabi vd., 2015). Çevresel etkileri açısından binaların dış cephelerinin yapımında kullanılan bileşenlerin seçiminde VZA yönteminden yararlanılmıştır (Iribarren, 2015). Rüzgar enerjisi elde etmek amacıyla kullanılabilir alanlar VZA ile değerlendirilmiştir (Ederer, 2015).

Yöntemin hizmet sektöründe de kullanıldığı görülmektedir. Turizm faaliyeti olarak görülen fuar düzenlemelerinde firmaların ürün teşhir alan ve faaliyetlerinin etkinliğini belirlemek üzere VZA uygulanmıştır (Alberca-Oliver vd., 2015). Banka şubelerinin etkinliklerinin değerlendirilmesinde VZA kullanılmıştır (LaPlante ve Paradi, 2015).

VZA yönteminin farklı yöntemlerle bütünleştirilerek kullanıldığı güncel çalışmalar da bulunmaktadır. İran’da elektrik dağıtım şirketlerinin performans değerlendirmesinde daha sağlıklı sonuçlara ulaşılma hedefi doğrultusunda VZA ve temel bileşenler analizi yöntemleri birlikte kullanılmıştır (Omrani vd., 2015). Yine aynı ülkede elektrik dağıtım birimlerinin sıralamasını yapmak amacıyla VZA ve ayırma analizi yöntemleri birlikte uygulanmıştır (Tavassoli vd., 2015). Çok ölçütlü karar verme yöntemlerinden biri olan Analitik Hiyerarşi Süreci yönteminin VZA ile birlikte kullanıldığı görülmektedir (Huguenin, 2015). Çevre sorunları konusunda farkındalık yaratmak amacıyla tarım alanlarının değerlendirilmesinde sezgisel çözüm araçlarından biri olan çok amaçlı genetik algoritma ile VZA birlikte kullanılmıştır (Khoshnevisan, 2015).

Literatür incelemesinde VZA yöntemi kullanılan birçok yeni çalışma bulunması yöntemin halen güncelliğini koruduğunu göstermektedir.

IV. UYGULAMA

Çalışma kapsamında, BIST bilişim endeksinde yer alan bütün (toplam oniki adet) firmaların etkinlik değerleri hesaplanmıştır. Bu amaçla, bilişim firmalarına ait resmi olarak açıklanan bilanço ve gelir tabloları incelenmiş ve güncel veriler üzerinden değerlendirme yapmak amacıyla 2014 yılına ilişkin rakamlar toplanmıştır.

İlk aşamada verileri elde etmek amacıyla Finnet Analiz programından üyelik kapsamında ham veriler çekilmiştir. Ardından temel girdi ve çıktı unsurları olabilecek kalemler belirlenmiştir.

Temel girdi unsurları olarak belirlenen dört girdi kalemi; hazır değerler, stoklar, maddi duran varlıklar ve özsermayedir. Gelir tablosundaki kalemler de incelenerek iki çıktı unsuru saptanmıştır. Bu çıktı unsurları ise brüt satış değerleri ve vergi öncesi kardanır. BIST bilişim endeksinde yer alan bütün firmalara ait girdi değerleri Tablo 1’de, çıktı değerleri ise Tablo 2’de sunulmuştur. Buna göre uygulamada dört adet girdi unsuru, iki adet çıktı unsuru ve oniki KVB

bulunmaktadır. KVB sayısının yeterliliğini değerlendirmek amacıyla literatür taraması yapılmış ve yeterli bir büyüklük olduğu tespit edilmiştir.

Örnek vermek gerekirse, Dotoli ve arkadaşlarının 2015 yılında yaptıkları çalışmada, onbeş KVB (hastane), dört girdi unsuru (doktor sayısı, hemşire sayısı, diğer personel sayısı, yatak sayısı) ve üç çıktı unsuru (taburcu sayısı, ameliyat sayısı, hastanede tedavi sayısı) bulunmaktadır.

Tablo-1: Firmaların Girdi Değerleri

	Hazır Değerler (TL)	Stoklar (TL)	Maddi Duran Varlıklar (TL)	Öz Sermaye (Azınlık Payı Dahil) (TL)
Firma No 1	1.409.794	22.208.437	377.909	51.523.984
Firma No 2	70.320.706	73.775.581	25.369.923	161.751.077
Firma No 3	9.082.139	8.081.332	8.976.279	32.520.033
Firma No 4	126.554.708	29.245.864	10.020.751	51.797.144
Firma No 5	138.093	1.078.185	108.765	34.062.643
Firma No 6	46.989.272	160.653.390	5.949.862	157.482.068
Firma No 7	22.320.361	56.872.340	3.553.264	76.861.179
Firma No 8	29.670.655	29.302.721	46.067	39.391.801
Firma No 9	164.835	25.668	6.578.447	75.074.139
Firma No 10	111.965.405	170.285.057	8.472.157	171.923.298
Firma No 11	48.639.563	516.649	15.073.538	87.574.455
Firma No 12	84.325.174	54.923.946	38.123.931	322.898.016

Kaynak: Finnet Analiz Programı Verilerinden derlenmiştir

Yılmaz ve arkadaşlarının 2002 yılında yaptıkları çalışmada dokuz KVB (otomotiv firmaları), üç girdi unsuru (net aktif, özsermaye, işçi sayısı) ve üç girdi unsuru (ciro, vergi öncesi kar, ihracat) mevcuttur.

Tablo-2: Firmaların Çıktı Değerleri

	Brüt Satışlar (TL)	Vergi Öncesi Kar/Zarar (TL)
Firma No 1	175.550.920	10.306.094
Firma No 2	265.929.850	8.820.648
Firma No 3	59.039.454	232.264
Firma No 4	373.784.387	3.496.797
Firma No 5	53.413.487	4.499.967
Firma No 6	1.299.074.728	27.135.541
Firma No 7	749.471.835	17.117.909
Firma No 8	469.177.115	10.675.166
Firma No 9	1.199.566	3.802.727
Firma No 10	2.293.811.732	37.502.979
Firma No 11	109.860.327	27.178.324
Firma No 12	740.959.124	6.045.467

Kaynak: Finnet Analiz Programı Verilerinden derlenmiştir

Verilerin derlenmesinin ardından etkinlik değerlerinin bulunması için her bir firma için ayrı ayrı DP modeli kurulmuştur. İlk firma için kurulan DP modeli aşağıda sunulmuştur.

İlk olarak amaç fonksiyon tanımlanmalıdır.

$$z_{\min(1)} = e_1$$

Amaç fonksiyonunun ardından girdi kısıtları aşağıdaki gibi oluşturulabilir. İlk girdi faktörü olan hazır değerler için kısıt aşağıdadır.

$$1409794\lambda_1 + 70320706\lambda_2 + 9082139\lambda_3 + 126554708\lambda_4 + 138093\lambda_5 \\ + 46989272\lambda_6 + 22320361\lambda_7 + 29670655\lambda_8 + 164835\lambda_9 \\ + 111965405\lambda_{10} + 48639563\lambda_{11} + 84325174\lambda_{12} \\ - 1409794e_1 \leq 0$$

İkinci girdi olan stoklar için kısıt aşağıdaki gibi yazılmaktadır.

$$22208437\lambda_1 + 73775581\lambda_2 + 8081332\lambda_3 + 29245864\lambda_4 + 1078185\lambda_5 \\ + 160653390\lambda_6 + 56872340\lambda_7 + 29302721\lambda_8 + 25668\lambda_9 \\ + 170285057\lambda_{10} + 516649\lambda_{11} + 54923946\lambda_{12} - 22208437e_1 \\ \leq 0$$

Üçüncü girdi olan maddi duran varlıklar için kısıt aşağıdaki gibi yazılmaktadır.

$$\begin{aligned} & 377909\lambda_1 + 25369923\lambda_2 + 8976279\lambda_3 + 10020751\lambda_4 + 108765\lambda_5 \\ & + 5949862\lambda_6 + 3553264\lambda_7 + 46067\lambda_8 + 6578447\lambda_9 \\ & + 8472157\lambda_{10} + 15073538\lambda_{11} + 38123931\lambda_{12} - 377909e_1 \\ & \leq 0 \end{aligned}$$

Son girdi olan özsermaye için kısıt aşağıdaki gibidir.

$$\begin{aligned} & 51523984\lambda_1 + 161751077\lambda_2 + 32520033\lambda_3 + 51797144\lambda_4 + 34062643\lambda_5 \\ & + 157482068\lambda_6 + 76861179\lambda_7 + 39391801\lambda_8 + 75074139\lambda_9 \\ & + 171923298\lambda_{10} + 87574455\lambda_{11} + 322898016\lambda_{12} \\ & - 51523984e_1 \leq 0 \end{aligned}$$

Girdi kısıtlarının ardından çıktı kısıtları yazılmalıdır. Brüt satışlar için çıktı kısıtı aşağıdadır.

$$\begin{aligned} & 175550920\lambda_1 + 265929850\lambda_2 + 59039454\lambda_3 + 373784387\lambda_4 + 53413487\lambda_5 \\ & + 1299074728\lambda_6 + 749471835\lambda_7 + 469177115\lambda_8 \\ & + 1199566\lambda_9 + 2293811732\lambda_{10} + 109860327\lambda_{11} \\ & + 740959124\lambda_{12} \geq 175550920 \end{aligned}$$

Son kısıt olan vergi öncesi kar için gerekli denklem aşağıda belirtilmiştir.

$$\begin{aligned} & 10306094\lambda_1 + 8820648\lambda_2 + 232264\lambda_3 + 3496797\lambda_4 + 4499967\lambda_5 \\ & + 27135541\lambda_6 + 17117909\lambda_7 + 10675166\lambda_8 + 3802727\lambda_9 \\ & + 37502979\lambda_{10} + 27178324\lambda_{11} + 6045467\lambda_{12} \geq 10306094 \end{aligned}$$

DP modelinin son aşamasında negatif olmama koşulları yazılmalıdır. Karar verme birimlerinin ağırlıklarına ilişkin negatif olmama koşulu aşağıda belirtilmiştir.

$$\lambda_k \geq 0, \quad \forall k = 1, 2, 3, \dots, 12$$

Firma etkinlik değerine ilişkin negatif olmama koşulu da aşağıda sunulmuştur.

$$e_1 \geq 0$$

Bu DP modelinin tüm firmalar için ayrı ayrı kurulup çözülmesi sonucunda bulunan etkinlik değerleri ise Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo-3: Firmaların Etkinlik Değerleri

	Etkinlik değeri
Firma No 1	1
Firma No 2	0,280096
Firma No 3	1
Firma No 4	1
Firma No 5	1
Firma No 6	1
Firma No 7	1
Firma No 8	1
Firma No 9	1
Firma No 10	1
Firma No 11	1
Firma No 12	1

Tablo 3’te bulunan etkinlik değerleri ile Tablo 2’de yer alan çıktı unsurları incelendiğinde, bazı çarpıcı sonuçlar görülebilmektedir. 2 numaralı firma brüt satışlar açısından bakıldığında ortada yer alırken etkinlik değeri açısından BIST bilişim endeksindeki oniki firma arasında sonuncu sırada yer almıştır. Ayrıca Tablo 1’deki girdi değerlerine göre ilk girdi unsuru olan hazır değerler açısından üst sıralarda olması firmanın kaynaklarını etkin kullanmadığını göstermektedir. Diğer bir çarpıcı noktada 9 numaralı firmada görülmektedir. Bu firma girdi unsurlarından hazır değerler açısından çok düşük girdi miktarına sahip iken etkin çalışmayı başarmış, stoklarını ve likit değerlerini hızlı bir şekilde döndürebilmiştir. 2 nolu firmanın etkin olmadığı sermaye değeri ile vergi öncesi kar karşılaştırıldığında da görülebilmektedir. 161.751.077 TL özsermayesi (Azınlık Payı Dahil) bulunan firma 8.820.648 TL vergi öncesi kar elde ederken yaklaşık aynı miktarda sermaye değeri olan 6 ve 10 nolu firmalar 3-4 kat fazla kar elde etmişlerdir.

SONUÇ

Birçok faktörü birarada incelemeye olanak sunan VZA literatürdeki çalışmalar incelendiğinde halen güncelliğini koruyan bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, BIST bilişim endeksinde yer alan oniki firma için VZA yöntemi ile etkinlik değerleri bulunmuş ve ilginç sonuçlar elde edilmiştir. Brüt satışlar açısından büyük görünen bazı firmaların aslında etkin olmadıkları, sektör ortalamasına göre küçük sayılabilecek bazı firmaların ise tam tersine oldukça etkin firmalar oldukları tespit edilmiştir. Elde edilen bu etkinlik değerleri de çok sayıda girdi ve çıktı unsuru birarada düşünüldüğünde, VZA yönteminin sağlıklı sonuçlar üretebileceğini göstermektedir. Bu etkinlik değerleri firmalara zayıf yönlerini ve iyileştirme çabalarına ihtiyaç duyulduğunu göstermesi açısından da önemlidir.

Çalışmada yer alan firmalardan bazılarının hemen hemen aynı miktarda sermaye değerleri mevcut olmasına rağmen vergi öncesi karlarında bariz farklar bulunması VZA yönteminin türettiği sonuçları desteklemektedir. Bilişim gibi çok hızlı büyüyen bir sektörde firmaların hayatta kalabilmesi için de öz değerlendirme yapmaları önemli bir gereklilik olarak görülmektedir. Vergi öncesi karın sermayeye oranı, stok devir hızı gibi değerler sürekli analiz edilerek sektör ortalamaları ile karşılaştırılmalı ve piyasadaki değişimlere hızla cevap verebilmeyi sağlayacak tedbirler alınmalıdır. Bunun için firmaların geri besleme mekanizmalarını oluşturmaları gereklidir. Bu geri besleme mekanizmaları düzeltici önlemlerin belirlenmesini sağlayacak ve aynı miktarda girdi ile daha fazla pazarlanabilir çıktı alınmasını sağlayarak firmaların performanslarını arttırmasını sağlayacaktır.

Bu çalışmada bilişim sektörünün değerlendirmek için kullanılan modelin özellikle Türkiye’de lokomotif sektörlerden biri kabul edilen inşaat sektörü vb. farklı sektörler için sektöre özgü girdi ve çıktı unsurları dikkate alınarak hazırlanması ve firmaların performanslarını değerlendirmek için kullanılması mümkündür.

KAYNAKÇA

- Alberca-Oliver, P., Rodríguez-Oromendía, A., Parte-Esteban, L. (2015). Measuring The Efficiency Of Trade Shows: A Spanish Case Study. *Tourism Management*, 47, 127-137. [doi:10.1016/j.tourman.2014.09.007](https://doi.org/10.1016/j.tourman.2014.09.007)
- Asandului, L., Roman, M., Fatulescu, P. (2014). The Efficiency of Healthcare Systems in Europe: A Data Envelopment Analysis Approach. *Procedia Economics and Finance*, 10, 261 – 268. [doi:10.1016/S2212-5671\(14\)00301-3](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00301-3)
- Aydın, İ. (2012). Bilişim Sektörü ve Türkiye’nin Sektördeki Potansiyeli. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education*, 1(1), 180-200. http://ijtase.net/ijtase/v1_i1_article16.pdf
- Banker, R.D., Charnes, A., Cooper, W.W. (1984) Some Models For Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis. *Management Science*, 30(9), 1078-1092. <http://pubsonline.informs.org/doi/abs/10.1287/mnsc.30.9.1078>
- Charles, V., Kumar, M. (2014). Satisficing Data Envelopment Analysis: An Application To SERVQUAL Efficiency, *Measurement*, 51, 71–80. [doi:10.1016/j.measurement.2014.01.023](https://doi.org/10.1016/j.measurement.2014.01.023)
- Charnes, A., Cooper, W. Rhodes, E. (1978). Measuring The Efficiency of Decision Making Units. *European Journal of Operational Research*, 2(6), 429-444. [doi:10.1016/0377-2217\(78\)90138-8](https://doi.org/10.1016/0377-2217(78)90138-8)
- Costa, M. A., Lopes, A. L. M., Matos, G.B.B.D.P. (2015). Statistical evaluation of Data Envelopment Analysis versus COLS CobbeDouglas benchmarking models for the 2011 Brazilian tariff revision. *Socio-Economic Planning Sciences*, 49, 47-60. <http://isiarticles.com/bundles/Article/pre/pdf/44427.pdf>
- Dotoli, M. Epicoco, N., Falagario, M., Sciancalepore, F. (2015). A Cross-Efficiency Fuzzy Data Envelopment Analysis Technique For Performance Evaluation of Decision Making Units Under Uncertainty. *Computers & Industrial Engineering*, 79, 103–114. [doi:10.1016/j.cie.2014.10.026](https://doi.org/10.1016/j.cie.2014.10.026)
- Ederer, N. (2015). Evaluating Capital and Operating Cost Efficiency of Offshore Wind Farms: A DEA Approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 42, 1034–1046. [doi:10.1016/j.rser.2014.10.071](https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.10.071)
- Emrouznejad, A. Munisamy, S., Arabi, B. (2015). A New Slacks-Based Measure of Malmquist–Luenberger Index in The Presence of Undesirable Outputs. *Omega*, 51, 29–37. [doi:10.1016/j.omega.2014.08.006](https://doi.org/10.1016/j.omega.2014.08.006)

- Fuentes, R., Lillo-Bañuls, A. (2015). Smoothed Bootstrap Malmquist Index Based On DEA Model To Compute Productivity of Tax Offices. *Expert Systems with Applications*, 42, 2442–2450. **doi:10.1016/j.eswa.2014.11.002**
<http://www.srdrylmz.com/bilisim-sektorune-genel-bakis/>, 19.08.2015
- Huguenin, J-M. (2015). Data Envelopment Analysis and Non-Discretionary Inputs: How To Select The Most Suitable Model Using Multi-Criteria Decision Analysis. *Expert Systems with Applications*, 42, 2570–2581. **doi:10.1016/j.eswa.2014.11.004**
- Iribarren, D., Marvuglia, A., Hild, P., Guiton, M., Popovici, E., Benetto, E. (2015). Life Cycle Assessment and Data Envelopment Analysis Approach For The Selection of Building Components According To Their Environmental Impact Efficiency: A Case Study For External Walls. *Journal of Cleaner Production*, 87, 707-716. **doi:10.1016/j.jclepro.2014.10.073**
- Khalili-Damghani, K., Tavana, M., Haji-Saami, E. (2015). A Data Envelopment Analysis Model with Interval Data and Undesirable Output For Combined Cycle Power Plant Performance Assessment. *Expert Systems with Applications*, 42, 760–773. **doi:10.1016/j.eswa.2014.08.028**
- Khoshnevisan, B., Bolandnazar, E., Shamshirband, S., Shariati, H. M., Anuar, N. B., Kiah, M.L.M. (2015). Decreasing Environmental Impacts of Cropping Systems Using Life Cycle Assessment (LCA) and Multi-Objective Genetic Algorithm. *Journal of Cleaner Production*, 86, 67-77. **doi:10.1016/j.jclepro.2014.08.062**
- Laplante, A.E., Paradi, J.C. (2015). Evaluation of Bank Branch Growth Potential Using Data Envelopment Analysis. *Omega*, 52, 33–41. **doi:10.1016/j.omega.2014.10.009**
- Lorenzo-Toja, Y., Vazquez-Rowe, I., Chenel, S., Marín-Navarro, D., Moreira, M. T., Feijoo, G. (2015). Eco-Efficiency Analysis of Spanish Wwtps Using The LCA - DEA Method. *Water Research*, 68, 651-666. **doi:10.1016/j.watres.2014.10.040**
- Omrani, H., Beiragh, R. G., Kaleibari, S.S. (2015). Performance Assessment of Iranian Electricity Distribution Companies By An Integrated Cooperative Game Data Envelopment Analysis Principal Component Analysis Approach. *Electrical Power and Energy Systems*, 64, 617–625. **doi:10.1016/j.ijepes.2014.07.045**
- Souza, G. D. S., Gomes, E.G. (2015). Management of Agricultural Research Centers in Brazil: A DEA Application Using A Dynamic GMM Approach. *European Journal of Operational Research*, 240, 819–824. **doi:10.1016/j.ejor.2014.07.027**
- Tavassoli, M., Faramarzi, G. R., Saen, R.F. (2015). Ranking Electricity Distribution Units Using Slacks-Based Measure, Strong Complementary Slackness Condition, and Discriminant Analysis. *Electrical Power and Energy Systems*, 64, 1214–1220. **doi:10.1016/j.ijepes.2014.09.018**
- Yılmaz, C., Özdil, T., Akdoğan, G. (2002). Seçilmiş İşletmelerin Toplam Etkinliklerinin Veri Zarflama Yöntemi ile Ölçülmesi. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları : 20, Süreli Yayınlar Dizisi : 6, Sayı 4, Bişkek, 174-183. http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol02_Issue04_2002/268.pdf
- Zhao, X., Zhou, C., Zhao, L., Zhang, S., Wen, P., Jiang, J. (2014). Condition Evaluation Model of Fluid Power System in Gradual Failure Based on Data Envelopment Analysis. *Computers & Fluids*, 110, 219-226. **doi:10.1016/j.compfluid.2014.06.001**

İçsel Markalaşma Uygulamalarıyla Markanın Örgüt İçerisinde Tutundurulması: ARKAS Holding Örnek Olayı*

Aysun KAHRAMAN** Canan AY***

ÖZ

İçsel markalaşma; çalışanların, çalıştıkları işletmenin marka vaadini, marka değerini anlaması ve benimmesi sonucunda, dış müşterilerin de markayı daha kolay benimseyeceğini savunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, ülkemiz literatüründe yeterince ele alınmamış olan içsel markalaşma olgusunu teorik temeller ve uygulama aşamaları açısından açıklığa kavuşturmak. Çalışmada ilk olarak markalaşmanın önemine ve markalaşma sürecinde çalışanların rollerine değinilmiştir. Daha sonra içsel markalaşma kavramı, içsel markalaşma uygulamalarında kullanılan teknikler ve araçlar teorik olarak incelenmiştir. Çalışmanın uygulama bölümü için bir hizmet işletmesi olan Arkas Holding'in iki yöneticisiyle, Arkas Holding'deki içsel markalaşma uygulamalarıyla ilgili olarak derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmeler sonrasında elde edilen bulgular değerlendirildikten sonra Arkas Holding'de içsel markalaşmanın önemi, içsel markalaşma uygulamalarının nasıl gerçekleştiği, bu süreçte dikkat edilmesi gereken unsurlar ve karşılaşılan zorluklar ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çalışanlar, iç müşteri, içsel pazarlama, içsel markalaşma

JEL Sınıflaması: M12, M31, M54

Promoting Brand Within Organization Via Internal Branding: ARKAS Holding Case Study

ABSTRACT

Internal branding supports the idea that external customers will internalize the brand more easily if employees understand and adopt the brand promise and brand values of the company which they work for. The aim of this study is to clarify internal branding phenomenon, which has not been discussed enough in the Turkish literature, in terms of literature and application areas. Firstly the study has discussed the importance of branding process and the role of employees in this process. Then, the concept of internal branding, the technics and the tools whics are used for application of internal branding is examined theoretically. In the application part in-depth interviews were conducted with two managers of Arkas Holding about internal branding activities in Arkas Holding. After findings of in-depth interviews were examined the importance of internal branding activities, application process of internal branding, factors should be considered in and the difficulties occurred in internal branding process of Arkas Holding were discovered.

Key Words: Employees, internal customer, internal marketing, internal branding

JEL Classification: M12, M31, M54

* Bu çalışma, ilk yazarın "Marka Vaadinin İletilmesi: İçsel Markalaşma" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Araş. Gör., Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, aysun.kahraman@cbu.edu.tr

*** Prof. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, canan.ay@cbu.edu.tr

I. GİRİŞ

Günümüz pazar koşulları işletmeleri rakiplerinden farklılaşmalarını sağlayacak yöntemler aramaya zorlamaktadır. İşletmeler, bu amaca ulaşabilmek için markalaşma çalışmalarına önem vermeye başlamışlardır. Markalaşma sürecinde genel olarak dış müşterilere odaklanılmaktadır. Öte yandan süreçte kurum içi çalışmaların önemini fark eden işletmeler çalışanların da markalaşma sürecine dahil edilmeleri gerektiğini fark etmişlerdir. Bu gerekliliğin ön plana çıkmasıyla beraber, içsel markalaşma olgusu gündeme gelmiştir.

İçsel markalaşma, markanın örgüt içerisinde tutundurulmasıdır. İçsel markalaşma faaliyetleri aracılığıyla çalışanların markayı benimsemeleri ve ortak bir marka anlayışı oluşturulması amaçlanmaktadır. İçsel markalaşma sürecinde, markanın temel değerleri çalışanlara iletilmekte ve benimsetilmekte, bu değerleri özümseyen çalışanların davranışları işletmenin marka değerleriyle uyumlu hale gelmektedir. Böylece dış müşteriler, kendileriyle ilgilenen, sorumluluk sahibi, bilgili bir muhatapla karşılaşacaktır. Bu sayede, sözü veren pazarlamacılar ile bu sözü tutan çalışanlar arasındaki tutarsızlıklar ortadan kalkacaktır. Daha üstün kalitede hizmet alan dış müşterilerin memnuniyetleri artacaktır. Böylelikle, dış müşterilerin markayı benimsemeleri ve markaya bağlılık duymaları da kolaylaşacaktır.

II. MARKA KAVRAMI VE MARKALAŞMA SÜRECİNDE ÇALIŞANLARIN ÖNEMİ

Günümüz işletme çevresi sürekli değişmekte ve birçok parametreden etkilenmektedir. İşletmelerin bu dinamik ve rekabetçi pazar koşullarında hayatta kalabilmeleri ve kâr elde ederek gelişmeleri, rakiplerinden farklı birtakım değerler sunmalarına bağlıdır. Bu noktada “farklılaştırıcı bir değer” olarak ifade edilen markalaşma kavramı karşımıza çıkmaktadır. Marka, “bir satıcının ürün ve/veya hizmetlerini tanıtan ve rakiplerinden farklılaştıran bir isim, terim, işaret, sembol, tasarım veya diğer özelliklerdir” (AMA Dictionary). Markanın temel amaçları; farklılık yaratmak, işletmenin kendisini ifade etmesini sağlamak, marka ve hedef kitlesi arasında özgün ve güçlü bir bağ oluşturarak daha fazla müşteri sadakati yaratmaktır (Erdil ve Uzun, 2009, Bergstorm vd. 2002). Markanın başarılı bir şekilde oluşturulması ve devamlılığının sağlanması için dış müşterilere yönelik olarak gerçekleştirilen uygulamaların yanı sıra kurum içi faaliyetler de önemlidir. Kurum içi faaliyetlerin yürütülmesi ve stratejik planların başarılı bir şekilde uygulanması çalışanlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Çalışanlar, hem fonksiyonel (ne iletiliyor?) hem de duygusal (nasıl iletiliyor?) değerlerin iletilmesi görevini üstlenmesi nedeniyle, müşteriler ve diğer paydaşların marka algıları üzerinde de etkili olmaktadır (de Chernatony, 2002). Bu nedenle, çalışanların marka değerlerini doğru bir biçimde iletmeleri son derece önemlidir. İşletmenin verdiği söz ile çalışanların davranışları arasında tutarlılığın sağlanmasıyla müşteri beklentileri karşılanmaktadır. Hedeflenen tutarlılığın sağlanması için tüm işletme çalışanlarının marka kimliği kavramına aşina olmaları, söz ve davranışlarıyla müşteri beklentilerini karşılamaları gerekmektedir (Burmam ve Zeplin, 2005). Bunun için üst yönetim de dahil tüm çalışanların aynı hedefe ulaşmak yönündeki

çabaları paylaşımları ve kurum içinde paylaşılan mesajların kendi içinde istikrarlı olması gerekmektedir (Tatlıdil, 2010).

III. İÇSEL MARKALAŞMANIN TANIMI, AMACI VE KAPSAMI

Birçok işletme markalaşmayı, işletmenin faaliyet gösterdiği pazarla karşılaştığı anda oluşan marka imajı olarak düşünmektedir. Bu yüzden sadece dışsal markalaşma faaliyetlerine odaklanmaktadır. Ancak markaların, işletme stratejisinin tamamlayıcı bir unsuru olması nedeniyle, markalaşma çabalarının işletme içinde de yürütülmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü işletme için kritik bir unsur olan markalaşma stratejilerinin çalışanlar tarafından bilinmemesi veya anlaşılması halinde, işletmeler marka vadini müşterilere iletmede başarısız olmaktadır (Tavassoli, 2008). Bu nedenle, işletmeler dış müşterileri hedef alan dışsal markalaşma çabalarının yanında, iç müşterileri olan çalışanlara yönelik markalaşma faaliyetleri de yürütmelidirler. Söz konusu bu faaliyetler içsel markalaşma olarak adlandırılmaktadır.

İçsel markalaşma, “marka vadini tutarlı bir biçimde iletebilmeleri için çalışanların eğitilmeleri, tüm işlemlerle ve süreçlerle uyumlaştırılmaları sürecidir” (Semmans, 2004). Diğer bir tanıma göre içsel markalaşma, “tutarlı bir müşteri deneyimi sağlamak için çalışanları güçlendiren ve marka değerleriyle uyumlaştıran stratejik süreçler kümesidir.” (MacLaverly vd., 2007).

İçsel markalaşmanın, Berry (1981) tarafından içsel pazarlama kavramının öne sürülmesiyle ortaya çıktığı söylenebilir (Mahnert ve Torres, 2007). İçsel pazarlama; “motive edilmiş ve müşteri yönlü çalışanlar yaratma süreci içerisinde, müşteri memnuniyeti sağlamak amacıyla, değişime karşı gelen örgütsel direnci kırmak; kurumsal ve fonksiyonel stratejilerin etkin bir biçimde uygulanması doğrultusunda çalışanları uyumlaştırmak, motive etmek, koordine etmek ve bütünleştirmek üzere gerçekleştirilen ve pazarlama benzeri bir yaklaşımı benimseyen planlı çabalar” (Rafiq ve Ahmed, 2000). İçsel markalaşma, içsel pazarlama uygulamalarının geniş bir bölümünü oluşturmakta ve içsel pazarlama faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için kullanılan spesifik bir araç olarak tanımlanabilmektedir (Mahnert ve Torres, 2007). Berry ve Parasuraman (1991) çalışmalarında, marka ile ilgili geliştirilen stratejilerin ve yapılan araştırmaların çalışanlarla paylaşılmasının önemine değinmişlerdir. Bu süreç, yaratıcı içsel iletişim çabalarını, markanın güçlendirilmesi için çalışanların eğitilmesini, örnek davranışların ödüllendirilmesini kapsamaktadır. Ambler ve Barrow (1996), markaya değerleriyle içselleşen ve davranışları markayla uyumlu hale gelen çalışanların markanın savunucuları olacağını ifade etmiştir. Marka değerleriyle çalışan değerlerinin tutarlı hale getirilmesi ve marka değerleriyle uyumlu çalışan davranışlarının geliştirilmesinin önemine farkına varan araştırmacılar içsel markalaşma konusuna yönelik araştırmalar yapmaya devam etmişlerdir (Thomson vd., 1999’dan aktaran Yamaç, 2003; Davis, 2000’dan aktaran Aurand vd., 2005; Harris ve de Chernatony, 2001; Tosti ve Stotz, 2001; Pringle ve Gordon, 2001; Bergstorm vd., 2002; Mitchell, 2002; Jacobs, 2003; deChernatony ve Segal-Horn, 2003). İçsel markalaşma yaklaşımıyla ilgili ilk konferans ise 2003 yılında Chicago’da gerçekleştirilmiştir (Berthon vd., 2005).

İçsel markalaşma yaklaşımından literatürde “Janus etkisi” olarak da bahsedilmektedir. Janus, mitolojide geçitlerin tanrısı olarak bilinmekte ve iki yüzü olan bir insan şeklinde resmedilmektedir. İşletmeler de bu şekilde Janus’a benzetilebilir: dış çevreye ve müşterilere bakan birinci yüz ve kurum içindeki çalışanlara çevrilmiş olan ikinci yüz. Bu yaklaşıma göre müşterilerin karşılaştıkları işletmenin yüzü, çalışanların işletmelerini gördükleri şeklin bir yansımasıdır (Tosti ve Herbst, 2009). Bu durumda, işletmelerin dışsal imajları için geniş kaynaklar harcarken, içsel imajları için genelde çok az bir kaynak ayırmaları veya hiç kaynak ayırmamaları ironik görünmektedir. Çünkü, içsel yüzün yansıması olmadan, dış yüz hiçbir zaman anlamlı olamayacaktır. İçsel markalaşmanın önemsenmediği bazı işletmelerde çalışanların, işletmelerinin misyon, vizyon, değer ve markalarını benimsememesi sonucu, marka vaatlerini yerine getirmeleri oldukça güç olacaktır ve dışarıya çelişkili bir görüntü yansıyacaktır. Diğer yandan vaat edilenleri bulamayan müşterilerin rakip firmalara yönelmesi ve kimi zaman firmayı geri dönmek üzere terk etmesi olasıdır (Ay vd., 2007).

III. İÇSEL MARKALAŞMANIN AVANTAJLARI

İçsel markalaşma yaklaşımının benimsenip uygulanması, işletmelere birçok avantaj kazandırmaktadır. Söz konusu bu avantajları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Çalışanların markayı benimsemeleri ve markaya bağlılık duymaları: Çalışanlar çalıştıkları işletmeyi ve onun markasını kendi kendilerine, hiçbir etkiye maruz kalmadan sevmeyebilirler. Çalışanların işletmelerinin markalarını sevmeleri ve benimsemeleri için yönlendirilmeye ihtiyaçları vardır. İçsel markalaşma, çalışanların örgütteki deneyimlerini ve algılarını yönetmek için stratejik bir örgütsel girişim olarak ortaya çıkmıştır (King ve Grace, 2008; Khan, 2009).
- Marka değerleriyle uyumlu davranışların sergilenmesi: İçsel markalaşma çabalarıyla, çalışanların tutum ve davranışları marka kimliğiyle uyumlu hale getirilmekte ve çalışanların markayla olan ilişkileri güçlendirilerek onların markaya bağlılık duymaları sağlanmaktadır. İçsel markalaşma uygulamalarıyla markaya bağlılık duyan ve davranışları markayla uyumlu hale gelen çalışanlar markanın savunucuları olmaktadır (Jacobs, 2003).
- Marka vaadinin yerine getirilmesi: Markanın vaat ettiği değer, ürünün/hizmetin sahip olduğu özellikler, reklamlar ve diğer tutundurma çalışmaları, fiyatlandırma politikaları gibi pazarlama uygulamalarıyla müşterilere iletilmektedir. Tüm bunlara ek olarak, verilen vadin yerine getirilmesi için marka elçilerine de ihtiyaç vardır. Marka vaadini gerçeğe dönüştüren marka elçileri, işletmenin çalışanlarıdır (McEwen ve Robinson, 2007; Haris, 2007). Burada önemli olan nokta çalışanın, markanın vaadini iletebilmesi için marka vaadini bilmesinin gerekliliğidir. İçsel markalaşma çabalarıyla çalışanlar marka vaadini öğrenmekte, benimsemekte ve müşterilere açık bir şekilde iletebilecek hale gelmektedir.
- Müşteri memnuniyetinin sağlanması: İçsel markalaşma uygulamaları sayesinde çalışanlar marka unsurları ve müşteri beklentileri hakkında

bilgiye sahip olmaktadır. Aynı zamanda içsel markalaşma uygulamaları kapsamında verilen eğitimlerle çalışanların yetenekleri geliştirilmektedir. Çalışanların davranışlarının markayla uyumlu olması durumunda herhangi bir talep veya problemle gelen müşteri kendisi ile gerçekten ilgilenen ve sorumluluk duyan uygun bir muhatapla karşılaşmaktadır (Kahraman, 2011).

- **İşletme stratejilerinin uygulanmasına katkı sağlaması:** İçsel markalaşma, işletme stratejilerinin başarılı bir biçimde uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Üst düzey yöneticiler tarafından geliştirilen stratejiler çalışanlar aracılığıyla uygulamaya konulmaktadır (Goom vd., 2008). Verilen sözlerin tutulması, marka kimliği ve değerlerinin dış müşterilere doğru bir biçimde iletilerek marka imajı oluşturulmasının her bir basamağında çalışanlar yer almaktadır. Ancak planların uygulamaya konulması için çalışanları belirli konular hakkında bilgi sahibi olmaları ve belirli ölçüde yetkin olmaları gerekmektedir. Bu nedenle strateji ve uygulamaları uyumlu hale getiren faaliyetlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlardan bir tanesi içsel markalaşmadır.

IV. İÇSEL MARKAŞMA TEKNİKLERİ VE ARAÇLARI

Kanada Pazarlama Derneği içsel markalaşma kapsamında yapılan çalışmalardan yola çıkarak içsel markalaşmanın uygulanması sürecinde kullanılacak teknikleri ve araçları belirlemiştir. Bu araçlar şu şekildedir (MacLaverly vd., 2007):

1. **İçsel İletişim:** Çalışan bültenleri, çalışan toplantıları, genel müdürün mesajları ve bu mesajları destekleyen davranışları, görüntülü mesajlar, hikâye anlatımı, üst yönetimin personel ziyaretleri.
2. **Eğitim Desteği:** Marka özelliklerinin ve rollerinin açıklanmasını kapsayan oryantasyon programları, marka çalıştayları (workshops), müşteriye karşı duyarlılığın oluşturulması, e-öğrenme, eğitim programına dahil edilmiş marka değerleri, marka araçları kümesi, müşteri videoları.
3. **Liderlik Uygulamaları:** Yönetici geliştirme programları, üst yönetimin personel ziyaretleri, düzenli performans değerlendirmeleri
4. **Ödül ve Tanıma:** Başarıların kutlandığı özel olaylar, grup üyeleri tanıma programları, markayı destekleyen davranışları kapsayan performans değerlendirmeleri, 360 derece geribildirim sistemi
5. **İşe Alım Uygulamaları:** Marka vadinin iletilmesi amacıyla örgüt içindeki yeteneklerin sürekli olarak geliştirilmesi için uzun dönemli stratejiler
6. **Sürdürülebilirlik Faktörleri:** İçsel iletişim, çalışanların neyi farklı yapabileceğini tanımlamak ve bağlılığı derinleştirmek için ön hat çalışanlarıyla içsel odak grup görüşmeleri, sürekli müşteri temas grupları
7. **Diğer:** Projeye özgü değerlendirmeler, daha fazla çalışanın katılımı için planlama yapılması

V. İÇSEL MARKALAŞMA FAALİYETLERİNE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA

A. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu araştırma, içsel markalaşma uygulamalarının temelini oluşturan unsurları açığa çıkarmak üzere tasarlanmıştır. Çalışmada, incelenen işletmenin içsel markalaşma uygulamalarına ilişkin derin ve kapsamlı bilgilerin elde edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca uygun olarak araştırma problemleri geliştirilmiştir:

- ✓ Araştırma Problemi 1: İçsel markalaşma çalışmaları önemli midir?
- ✓ Araştırma Problemi 2: İçsel markalaşma uygulamalarından hangi birim(ler) sorumludur?
- ✓ Araştırma Problemi 3: İçsel markalaşma uygulamalarında hangi araçlar kullanılmaktadır?
- ✓ Araştırma Problemi 4: İçsel markalaşma uygulamalarının değerlendirilmesi nasıl yapılmaktadır?
- ✓ Araştırma Problemi 5: İçsel markalaşma faaliyetleri için kritik başarı faktörleri nelerdir?
- ✓ Araştırma Problemi 6: İçsel markalaşma sürecinde karşılaşılan zorluklar nelerdir?

B. Araştırma Yöntemi ve Analiz Birimi

Araştırma amacı itibarıyla keşfedici niteliktedir. Araştırma yöntemi örnek olay incelemesidir. Örnek olay incelemesi bir olgunun gerçek yaşam koşullarında derinlemesine incelenmesine dayanmaktadır (Yin, 2003). Araştırma sürecinde araştırma konusuna ilişkin keşfin yapılabilmesi için “nasıl”, “niçin” soruları yöneltilmektedir (Yin, 2003). Araştırma yöntemi olarak örnek olay incelemesinin seçilmesinin nedeni; bu yöntemin sadece birkaç değişkene odaklanmadan var olan yapılanmayı tüm yönleriyle ortaya koyabilme ve belirli bir konu hakkında derin bilgiler elde etme imkânı sunmasıdır. Belirli bir işletmenin içsel markalaşma uygulamalarının anlaşılması, bu doğrultuda derin ve kapsamlı bilgilerin elde edilmesi çalışma amaçlarına ulaşabilmek için önem arz etmektedir.

Bu doğrultuda ilk aşamada hangi işletmelerin içsel markalaşma yaklaşımını benimsediğini öğrenmek için araştırma yapılmıştır. Bunun için internetten ve basılı yayın organlarından işletmelerin çalışanlarına yönelik uygulamaları, markalaşma sürecinde çalışanlarına verdikleri önem araştırılmıştır ve içsel markalaşma uygulamalarında bulunan işletmelerin listesi çıkarılmıştır. Tespit edilen bu işletmelerle iletişime geçilmiş ve görüşme talep edilmiştir. Görüşme talebini kabul eden Arkas Holding ile uygulama gerçekleştirilmiştir. Arkas Holding, 1902 yılında İzmir’de, Gabriel J.B. Arcas tarafından ithalatçı olarak kurulmuştur. Faaliyet alanını 1944 yılında genişleten Arkas, bugün uluslararası taşımacılık sektöründe entegre hizmet veren büyük bir şirketler grubudur.

Gerek duyulan bilgiler, incelenen işletmenin yöneticileriyle ikili derinlemesine görüşmeler (paired depth interview) yapılarak elde edilmiştir. İkili görüşme yapılmasının nedeni yaratılacak etkileşim sayesinde daha fazla veri elde etme imkânı sunmasıdır. Bu doğrultuda içsel markalaşma konusunda yeterli bilgiye

sahip olan Arkas Holding İnsan Kaynakları Müdürü ve Arkas Holding Kurumsal İletişim Müdürü ile 1 saat 5 dakika süren bir görüşme yapılmıştır.

Görüşme için soru formu hazırlanmıştır. Görüşme soruları, Punjaisri vd. (2009b), Pappasolomou ve Vrontis (2006), Leberecht (2004), Henkel vd. (2007) tarafından içsel markalaşmaya ilişkin yapılan çalışmalarda kullanılan araştırma sorularına uyarlamalar yapılarak hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra literatür taraması sonucu elde edilen teorik bilgilerden ve daha önce yapılmış araştırmaların sonuçlarından da yararlanılarak görüşme sorularına eklemeler yapılmıştır. Görüşme formunda 19 adet soru yer almaktadır. Konuyla ilgili genel bilginin verildiği bir belge ve hazırlanan görüşme formu, görüşme yapılacak kişilere de iletilmiştir. Çünkü görüşülecek kişilerin görüşmenin kapsamı hakkında önceden bilgi sahibi olmasıyla daha zengin bilgiler elde edileceği düşünülmüştür. Ayrıntıların korunması ve verilerin eksiksiz olarak elde edilmesi amacıyla, görüşmeler sırasında görüşme yapılan kişilerin izinleri dahilinde ses kayıt cihazı kullanılarak tüm görüşmeler kayıt altına alınmıştır.

C. Araştırma Bulguları

İçsel Markalaşmaya Verilen Önem: Arkas Holding, içsel markalaşma kavramından haberdardır ve içsel markalaşma yaklaşımının öneminin farkındadır. Çalışanlarını beşeri sermayesi ve rekabet üstünlüğü sağlayan bir unsur olarak gören Arkas Holding içsel markalaşma faaliyetlerinin, çalışanların markayı benimseyerek marka değerleriyle tutarlı davranışlar sergilemelerini sağladığına, bunun sonucunda da müşteri memnuniyeti yaratıldığına inanmaktadır.

İçsel Markalaşma Faaliyetlerinden Sorumlu Birimler: Arkas Holding'de içsel markalaşma çalışmaları "Kurumsal İletişim Direktörlüğü" ve "İnsan Kaynakları Direktörlüğü" ortaklığıyla yürütülmektedir. Kurumsal İletişim Direktörlüğü bu süreç içerisinde kurum kültürü unsurlarının oluşturulmasından, içsel iletişim faaliyetleriyle en üst kademeden en alt kademeye kadar tüm personelin marka ve işletme faaliyetleriyle ilgili bilgilendirilmelerinden, kurum içindeki sosyal organizasyonların düzenlenmesinden sorumludur. İnsan Kaynakları Direktörlüğünün içsel markalaşma sürecinde üstlendiği temel sorumluluk marka değerlerine uyum sağlayan personellerin seçilmesi, personelin kurum kültürü ve marka değerlerini kavraması için eğitilmesi ve markayla tutarlı davranışlar sergileyen personelin ödüllendirilmesidir. Çalışanlara daha rahat ulaşabilmeleri ve daha net gözlem yapabilmeleri nedeniyle, içsel markalaşmanın uygulanmasından departman yöneticileri de sorumlu tutulmaktadır.

İçsel Markalaşma Faaliyetlerinde Kullanılan Araçlar: Arkas Holding'in içsel markalaşma sürecinde yararlandığı araçlar; seçme ve yerleştirme uygulamaları, oryantasyon programları, eğitim, içsel iletişim faaliyetleri, yönetici ve lider geliştirme programları, koçluk programları, takım ruhunun yaratılması ve çalışanların güçlendirmesi, iç rotasyonlardır. Her bir araç şu şekilde kullanılmaktadır:

- ✓ **Seçme ve Yerleştirme Uygulamaları:** Marka değerleriyle uyumlu çalışanların işe alınmasına dikkat edilmektedir. Bu uyumun markanın benimsenmesini kolaylaştıracağına inanılmaktadır. Uyumun

sağlanabilmesi için marka değerleriyle örtüşen dört temel yetkinlik geliştirilmiştir. Bu yetkinlikler: Dayanışma, işine bağlılık, sürekli öğrenme-gelişme ve takımdaşıktır. Bütün departmanlar için eleman arayışında bulunurken bu dört temel ögeye mutlaka dikkat edilmektedir. Daha sonraki aşamalarda adayın çalışacağı departmana ve görev tanımına göre farklı yetkinlikler aranmaktadır.

- ✓ **Oryantasyon Programları:** İşe yeni alınan personeller, işe ve pozisyona göre planlanmış oryantasyon programlarına alınmaktadır. Arkas Holding, işe alım sürecinde markanın değerleriyle çalışanların değerlerinin uyumlu olmasına dikkat edilmektedir. Bununla birlikte yeni çalışanlar işe başladıklarında birtakım uyum sorunu yaşayabilmekte; işletme hakkında, işin yapılışı hakkında yeterli bilgileri olmadığını ifade etmektedirler. Hissedilen bu zorluk sosyalizasyon süreci ve oryantasyon eğitimleriyle aşılmaya çalışılmaktadır.
- ✓ **Eğitim ve Gelişim:** Eğitim departmanı ve çalışan ilişkileri departmanının koordineli bir şekilde çalışmasıyla yürütülmektedir. Eğitim faaliyetlerinin temel amacı; çalışanın yerine getirmekte olduğu göreviyle ilgili teknik bilgi ve beceri düzeyini arttırmak, kariyer planlarıyla ilişkili olarak bir sonraki görevinde ihtiyaç duyacağı becerileri kazandırmaktır. Bunun yanı sıra, Arkas Holding eğitimlerin çalışanların kendilerini değerli hissetmesine yardımcı olacağına inanmaktadır. Çalışanların görev tanımlarına göre eğitimlerin kapsamında birtakım değişiklikler olmaktadır. Eğitim sürecinde marka değerleri, kurum kültürüyle ilgili bilgiler verilmektedir. Çalışanın potansiyeli yüksekse onu desteklemek için özel eğitimler verilmektedir. Eğitime ihtiyaç duyan çalışanlara eğitim talebinde bulunabilme imkânı sağlanmıştır. Çalışanlar eğitim taleplerini insan kaynakları bölümüne veya bağlı buldukları müdürlere iletmektedir. Talepler gerekli onaylardan geçerse çalışan eğitime alınmaktadır.
- ✓ **İçsel İletişim Faaliyetleri:** Arkas markanın içselleştirilmesi için iletişim araçları olarak kurum kimliği kitabını, periyodik yayınları, sosyal organizasyonları, afişleri, işletme televizyonlarını, intranet sistemini ve elektronik postayı kullanmaktadır. Kurum felsefesi kitapçığında Arkas'ın amacı, kurum kültürü, hedefleri ve ilkeleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Kurum felsefesi kitapçığı işe yeni başlayan çalışanlara dağıtılmaktadır. Bu sayede, çalışanlar işe başlar başlamaz Arkas kurum kültürü ve marka değerleri konusunda bilgilendirilmiş olmaktadır. Arkas Holding Kurumsal İletişim Direktörlüğü, "Seyir Defteri" ve "News" adlarında iki dergi yayınlamaktadır. News dergisi müşterilerine yönelik olarak hazırlanırken Seyir Defteri Arkas personeline yönelik olarak hazırlanmaktadır ve 1999 yılından beri yayımlanmaktadır. Bu yayın aracılığıyla, çalışanlar holdingin gerçekleştirdiği aktiviteler konusunda bilgilendirilmektedir. Arkas'ta çalışmakta olan kıdemli personeller için geleneksel olarak her yıl Arkas Hizmet Ödül Törenleri düzenlenmektedir. Bu törenler sırasında marka değerlerine ve kurum felsefesine değinilmektedir. Bütün holdingi

kapsayacak sosyal organizasyonların her zaman yapılması zor olduğu için birimler bazında organizasyonlar da yapılmaktadır. Arkas Holding bünyesindeki diğer önemli bir organizasyon Deniz Yıldızları Sosyal Sorumluluk Çalışmaları'dır. Deniz Yıldızları Sosyal Sorumluluk Grubu, Arkas çalışanlarının bir araya gelmesiyle oluşturulan bir platformdur. Projelerin çalışanlar tarafından gerçekleştirilmesi nedeniyle Deniz Yıldızları sosyal sorumluluk projeleri Holding'in diğer sosyal sorumluluk projelerinden farklıdır. Afişler markanın içselleştirilmesi açısından önemli bir uygulamadır. Arkas Holding'in yönetim binasının koridorlarında içsel markalaşma çalışmalarının başlangıcında oluşturulan ve kurum felsefesini anlatan karikatürler afişler şeklinde yer almaktadır. Kurum kültürü, amacı, hedefleri ve ilkeleri her bir afişte ayrı ayrı duyurulmaktadır. Çalışanlar koridorlardan geçerken bu afişleri sürekli olarak görmektedir. Böylece çalışanların kurum felsefesini sürekli olarak anımsamaları sağlanmaktadır. Toplantı odaları ve yemekhane gibi toplu alanlarda televizyonlar bulunmaktadır. Bu televizyonlarda, holding ile ilgili çeşitli bilgiler yayınlanmaktadır. Arkas Holding iletişimini büyük ölçüde intranet üzerinden gerçekleştirmektedir. Yeni ve eski birçok duyuru intranet sistemi üzerinden takip edilebilmektedir. Kurumsal ilişkiler departmanı modülünden markayla ve kurum kültürü ile ilgili bilgilere ulaşılmaktadır. Genellikle günlük iş süreçleri için tercih edilen e-posta ile markaya yönelik bilgilendirmeler de yapılmaktadır. Marka ile ilgili bilgilendirmeler, kurumsal iletişim departmanı tarafından yürütülmektedir.

- ✓ Yönetici/Lider Geliştirme ve Koçluk Programları: Arkas'ın yönetici ve lider geliştirme programları, 29 Mart 2007 tarihinde başlatılan Yönetici Rotası Programı kapsamında yürütmektedir. Bu programda yöneticilerinin kendilerini ve çevrelerini tanımalarını, farklı açılardan olaylara ve kişilere bakabilmelerini, kendilerinin ve ekiplerinin potansiyellerini ortaya çıkartarak bu yetenekleri değerlendirebilmelerini, sahip oldukları bilgi ve becerilerin yanı sıra tutumlarını ve bakış açılarını, kişisel etkinliklerini geliştirmelerini hedeflemektedir. Arkas Holding'de yöneticiler, kendi çalışma arkadaşlarına koçluk da yapmaktadır. Holding'de takımlar halinde çalışılmaktadır ve her bir takımın lideri vardır. Liderler, iş yapış biçiminin yanında kurum kimliğini ve marka değerlerini de sorumlu olduğu kişiye aktarmakta ve hatırlatmaktadır.
- ✓ Takım Ruhunun Yaratılması ve Çalışanların Güçlendirilmesi: Takım ruhunun yaratılması Arkas Holding için çok önemlidir. Tüm çalışanlara ortak bir marka kavrayışı benimsetilerek takım ruhu yaratılacağına inanılmaktadır. Faaliyet alanları içinde inisiyatif alması desteklenerek çalışanların özgüven kazanmaları da istenmektedir.
- ✓ İç Rotasyonlar: İş rotasyonu uygulamaları sayesinde çalışanlar farklı birimlerde bulunabilmektedir. Böylece tüm birimler birbiriyle iletişim içindedir. Rotasyon uygulamaları zorunlu olabildiği gibi yöneticinin

talebine bağlı da olabilmektedir. Örneğin; pazarlama kadroları için rotasyon her zaman sağlanmaktadır.

İçsel Markalaşma Uygulamalarının Değerlendirilmesi: Arkas Holding’de içsel markalaşma uygulamalarının başarısının ölçülmesinde, çalışan performans değerlendirme, çalışan ve müşteri memnuniyet ölçümlerinden yararlanılmaktadır.

İçsel Markalaşma Faaliyetleri İçin Kritik Başarı Faktörleri: Arkas Holding’e göre içsel markalaşma sürecinde başarılı olmak için göz önünde bulundurulması gereken unsurlar şunlardır: Yönetici desteği, takım ruhunun yaratılması ve markaya uygun insanların işe alınmasıdır. Özellikle, işe alım faaliyetleri içsel markalaşma uygulamalarının başarılı olmasının ön koşulu olarak görülmektedir. Adayların işe alınabilmeleri için holding tarafından belirlenen ve markanın temel değerleriyle örtüşen dört temel yetkinliği mutlaka taşıması gerekmektedir. Ayrıca, yönetici desteğinin sağlanması için yöneticilerin iyi bir biçimde bilgilendirilmesi ve eğitilmesi gerektiğine inanılmaktadır.

İçsel Markalaşma Sürecinde Karşılaşılan Zorluklar: Arkas Holding’in içsel markalaşma sürecinde karşılaştığı zorluk çalışanlara marka değerlerinin benimsetilmesidir. Özellikle, işe yeni giren çalışanlardan ziyade çok uzun süredir holdingde çalışan kişilere değerlerin benimsetilmesi zor olmaktadır. Çünkü yeni elemanların işe alım sürecinde marka değerlerine ve kurum kültürüne uyumu mutlaka göz önüne alınmaktadır. Dolayısıyla, zaten uyum baştan sağlandığı için değerlerin benimsetilmesi zor olmamaktadır. Ancak, insan kaynakları faaliyetlerinin aktif ve sistemli bir biçimde yürütülmediği dönemlerde işe alınanların değerleriyle markanın değerleri arasında uyumun sağlanması oldukça zor olmuştur.

VI. SONUÇ VE ÖNERİLER

Başarılı bir şekilde yönetilen markalaşma faaliyetleri işletmelerin rakipleri arasından sıyrılarak farklılıklarını vurgulamalarını mümkün kılmaktadır. Markalaşma sürecinde işletmeler pazarlama iletişimi çabalarıyla sundukları değerleri tüketicilere iletmektedir. İşletmenin vaadini iletme sürecinde, pazarlama iletişimi araçlarına ek olarak ele alınması gereken bir diğer unsur çalışanlardır. Bütün çalışanların marka değerleriyle uyumlu bir şekilde hareket etmeleri arzulanan marka imajının sunulması açısından önemlidir. Bu doğrultuda, çalışanların işletmenin markası hakkında bilgilendirilmeleri ve markayı benimsemeleri için çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar içsel markalaşma olarak adlandırılmaktadır. İçsel markalaşma çalışanların, işletmenin ve markanın değerlerini benimsemeleri sonucunda, dış müşterilerin de markayı daha kolay kabulleneceğini varsayan bir yaklaşımdır. İçsel markalaşma sürecinde işletmenin vizyonu, misyonu, stratejileri ve markalaşma çabaları hakkında bilgi sahibi olan çalışanlar, vaat edilen değerlerin müşterilere iletilmesini mümkün kılmakta, işletme stratejilerinin uygulanmasını kolaylaştırmakta, sadık müşteriler yaratılmasına yardımcı olmaktadır.

İçsel markalaşmaya olan ilgi dünya çapında hızla artarken ülkemizde ise içsel markalaşma kavramı hala derinlemesine incelenmemiş konular arasında yer

almaktadır. Bu çalışmada, içsel markalaşma uygulamalarının temelini oluşturan unsurları ve içsel markalaşma uygulamalarının ne şekilde gerçekleştiğini açığa çıkartmak için içsel markalaşma yaklaşımını benimsemiş olan Arkas Holding yöneticileriyle derinlemesine yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bulgular değerlendirilmiştir. Arkas Holding, çalışanlarını beşeri sermayeleri olarak görmektedir. Yöneticiler içsel markalaşma kavramından haberdardır ve içsel markalaşma uygulamalarının önemli olduğunu vurgulamışlardır. Bir hizmet işletmesi olması nedeniyle müşterileriyle sürekli olarak doğrudan iletişimde bulduklarını vurgulayan yöneticiler, içsel marka uygulamalarının marka ve işletme performansına olumlu katkıları olduğunu ifade etmişlerdir. Arkas Holding’de içsel markalaşma çalışmaları kurumsal iletişim ve insan kaynakları departmanlarının ortak çalışmalarıyla yürütülmektedir. Bu bulgu literatürle paralellik göstermektedir. Literatüre göre de içsel markalaşma uygulamaları, çoğunlukla pazarlama ve/veya kurumsal iletişim ve insan kaynakları fonksiyonlarının ortak çalışmasıyla yürütülmektedir. Arkas Holding, içsel markalaşma faaliyetlerinin yerine getirilmesinde Arkas Holding seçme ve yerleştirme uygulamaları, oryantasyon programları, eğitim programları, iç iletişim faaliyetleri, lider/yönetici yetiştirme programları, koçluk/mentorluk programları, takım ruhu yaratılması ve çalışanların güçlendirilmesi, iç rotasyonlar olmak üzere birtakım araçlardan yararlanmaktadır. Bu araçlar arasında işe alım uygulamaları, sosyalizasyon süreci ve oryantasyon eğitimleri, diğer eğitim programları ve içsel iletişim faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. İçsel iletişim ve eğitim faaliyetlerinde genel olarak işletme ile ilgili genel bilgiler çalışanlara aktarılmaktadır ve büyük ölçüde kurum kültürüne odaklanılmıştır. Markaya ilişkin bilgiler ise geri planda kalmakta, sadece markaya odaklı faaliyetlere çok sık rastlanılmamaktadır. Markaya ilişkin daha fazla bilginin verilmesi içsel markalaşma uygulamalarının daha başarılı sonuçlar vermesini sağlayacaktır. Arkas Holding yöneticilerine göre içsel markalaşma sürecinde başarılı olmak için göz önünde bulundurulması gereken unsurlar şunlardır: Yönetici desteği, takım ruhunun yaratılması ve marka değerlerine uygun çalışanların işe alınmasıdır. İçsel markalaşma sürecinde Arkas Holding’in karşılaştığı en önemli zorluk; çalışanlara marka değerlerinin benimsetilmesidir. Arkas Holding’de içsel markalaşma uygulamalarının başarısının ölçülmesinde, çalışan performansını değerlendirme, çalışan ve müşteri memnuniyet ölçümlerinden yararlanılmaktadır. Performans değerlendirme formunda marka değerlerine uyum kriteri vardır. Öte yandan, çalışanların marka değerlerini ve marka vaadini bilip bilmedikleri ölçülmemektedir. Bu eksikliğin giderilmesi için çalışanların bu konulardaki bilgi düzeylerinin ölçülmesi amacıyla anketler uygulanabilir.

İçsel markalaşma tecrübelerinin ve farklı işletmelerin bu konudaki görüşlerinin ortaya çıkarılması önemlidir. Daha sonra yapılacak çalışmalarda farklı sektörlerden işletmelerin içsel markalaşma uygulamaları incelenebilir ve karşılaştırmalar yapılabilir. Bu çalışmada içsel markalaşma uygulamaları yöneticilerin bakış açısından ele alınmış ve incelenmiştir. Gelecek çalışmalarda çalışanların içsel markalaşma uygulamalarına bakış açısı, çalışanların markaya

yönelik tutumları ve iletilmek istenen marka vaadini nasıl algıladıkları araştırılabilir. Ayrıca, dış müşteriler de araştırma sürecine dahil edilerek marka vaadinin algılanması konusunda iç ve dış müşteriler arasında farklılık olup olmadığı incelenebilir. Çalışma kapsamında yapılan görüşmeler sonrası elde edilen bulgular gerek literatüre katkı yapması, gerekse işletmelere yol göstermesi bağlamında önemlidir. Her ne kadar araştırmanın genellenmesi mümkün olmasa da, hizmet işletmelerinde içsel markalaşma uygulamalarının nasıl gerçekleştiğini ve uygulama sürecinde nelere dikkat edilmesi gerektiğini ortaya çıkarması açısından yararlı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ambler, T., Barrow, S. (1996). The Employer Brand. *Journal of Brand Management*, 4(3), 185-206. doi:10.1057/bm.1996.42
<http://www.marketingpower.com/layouts/Dictionary.aspx?dLetterB>
- Aurand, T. W., Gorchels, L., Bishop, T. R. (2005). Human Resource Management's Role in Internal Branding: an Opportunity for Cross- Functional Brand Message Synergy. *Journal of Product & Brand Management*, 14(3), 163-169. <http://dx.doi.org/10.1108/10610420510601030>
- Ay, C., Kartal, B., Çevikoğlu, O. (2007). Pazarlama ve İnsan Kaynakları Departmanları Arasında İşbirliği Gerektiren Bir Yaklaşım: İçsel Markalaşma, 15. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Kitabı, Sakarya, 25-27 Mayıs, 431-440.
- Bergstorm, A., Blumenthal, D., Crothers, S. (2002). Why Internal Branding Matters: The Case of Saab, *Corporate Reputation Review*, 5 (2/3), 133-142. doi:10.1057/palgrave.crr.1540170
- Berry, L. L., Parasuraman, A. (1991). *Marketing Services: Competing through Quality*. New York: Free Press.
- Berry, L. L. (1981). The Employee as Customer, *Journal of Retail Banking*, 3(1), 33-40.
- Berthon, P., Ewing, M., Hah, L. L. (2005). Captivating Company: Dimensions of Attractiveness in Employer Branding, *International Journal of Advertising*, 24 (2), 151-172. <https://han08hrm.files.wordpress.com/2010/02/week1-berthon.pdf>
- Burmam, C., Zeplin, S. (2005). Building Brand Commitment: A Behavioural Approach to Internal Brand Management. *Brand Management*, 12(4), 279-300. doi:10.1057/palgrave.bm.2540223
- Davis, S. M. (2000). *Brand Asset Management: Driving Profitable Growth through Your Brands*. San Francisco: Jossey-Bass.
- de Chernatony, L. (2002). Living the Corporate Brand: Brand Values and Brand Enactment. *Corporate Reputation Review*, 5 (2/3), 115-132. <http://connection.ebscohost.com/c/articles/7539210/living-corporate-brand-brand-values-brand-enactment>
- de Chernatony, L., Segal-Horn, S. (2003). The Criteria for Successful Services Brands. *European Journal of Marketing*, 37(7/8), 1095-1118. <http://dx.doi.org/10.1108/03090560310477681>
- Erdil, T. S., Uzun, Y. (2009). *Marka Olmak*. İstanbul: Beta Basım.
- Harris, P. (2007). We the People: The Importance of Employees in the Process of Building Customer Experience, *Brand Management*, 15(2), 102-114. doi:10.1057/palgrave.bm.2550123
- Harris, F., deChernatony, L. (2001). Corporate Branding and Corporate Brand Performance. *European Journal of Marketing*, 35 (3/4), 441-456. <http://dx.doi.org/10.1108/03090560110382101>
- Goom, S., Maclaverty, N., Mcquillan, P., Oddie, H. (2008). Internal Branding: A Human Resources Perspective. *Third in a Series of Research Initiatives Sponsored by Canadian Marketing Association Branding and Strategic Planning Council*, August, 2-18.

- Jacobs, R. (2003). Turn Employees into Brand Ambassadors, *ABA Bank Marketing*, 35(3), 22-26. <http://connection.ebscohost.com/c/articles/9547887/turn-employees-brand-ambassadors>
- Kahraman, A. (2011). Marka Vaadinin İletilmesi: İçsel Markalaşma. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Celal Bayar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Khan, B. M. (2009). Internal Branding: Aligning Human Capital Strategy with Brand Strategy, *The Icfai University Journal of Brand Management*, 6(2), 22-36.
- King, C., Grace, D. (2008). Internal Branding: Exploring the Employee's Perspective, *Brand Management*, 15(5), 358-372.
- MacLavery, N., Mcquillan, P., Oddie, H. (2007). Internal Branding Best Practices Study, Canadian Marketing Association, June, 1-12, <http://www.odditie.com/pdf/InternalBranding.pdf>
- McEwen W. J., Robinson, J. (2007). Who Are Your Promise Keepers, *Gallup Business Journal*, November, <http://www.gallup.com/businessjournal/102541/who-your-promise-keepers.aspx>
- Mahnert, K. F., Torres, A. M. (2007). The Brand Inside: The Factors of Failure and Success in Internal Branding. *Irish Marketing Review*, 19(1/2), 54-63. <https://www.dit.ie/media/newsdocuments/2008/neweditionofirishmarketingreview/06MahnertTorres.pdf>
- Mitchell, C. (2002). Selling Brand Inside. *Harvard Business Review*, 80(1), 99-104. <https://hbr.org/2002/01/selling-the-brand-inside>
- Papasolomou, I., Vrontis, D. (2006). Building Corporate Branding through Internal Marketing: The Case of The UK Retail Bank Industry. *Journal of Product & Brand Management*, 15(1), 37-47. <http://dx.doi.org/10.1108/10610420610650864>
- Pringle, H., Thompson, M. (2001). Sosyal Sorumluluk Kampanyalarıyla Marka Yaratmak, Zeynep Yelçe ve Canan Feyyat (Çev.), İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Rafiq, M., Ahmed, P., K. (2000). Advances in the Internal Marketing Concept: Definition, Synthesis and Extension. *Journal of Services Marketing*, 14(6/7), 449-462. <http://dx.doi.org/10.1108/08876040010347589>
- Semmans, D. (2004). The Brand You Save, *Marketing Management*, May/June, 29-32. <https://archive.ama.org/archive/ResourceLibrary/MarketingManagement/Pages/2004/13/3/MMMay04Semans.aspx>
- Tatlıdil, R. (2010). Marka Planlama Süreci, http://www.tedariksistemi.com/jm/index.php?option=com_content&view=article&id=127:marka-planlama&catid=50:marka&Itemid=2.
- Thompson, T. W., Berry, L.L., Davidson, P.H., (1978). *Banking Tomorrow: Managing Markets Through Planning*. New York: Van Nostrand Reinhold Company.
- Tavassoli, N. (2008). Branding from the inside out. *Business Strategy Review*, 19(2), 94-95. doi: 10.1111/j.1467-8616.2008.00542.x
- Tosti, D., Herbst, S., A. (2009). Organizational Performance and Customer Value. *Journal of Organizational Behavior Management*, 29(3/4), 294-314. doi:10.1080/01608060903092151
- Yamaç, D. (2003). İçsel Pazarlama: Hizmet İşletmelerinde İşgören Tatmininin Müşteri Tatminine Dönüşmesi ve Örnek Bir Araştırma. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Celal Bayar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Yin, R. K. (2003). *Case Study Research: Design and Methods*, 3rd Edition. USA: Sage Publications Inc.

İnternet Üzerinden Alışveriş Niyetini Etkileyen Faktörlerin Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli Kullanarak İncelenmesi Ve Bir Model Önerisi¹

Cengiz YILMAZ* Ayça TÜMTÜRK**

ÖZ

İşletmeler için müşterilere ulaşmada internetin kullanımı giderek daha fazla cazip hale gelmektedir. TÜİK'in 2014 Ağustos'ta yayınladığı Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçlarına göre İnternet kullanan bireylerin internet üzerinden kişisel kullanım amacıyla mal veya hizmet siparişi verme ya da satın alma oranı %30,8 olmuştur. İnternet kanalıyla mal ve hizmet satan işletmelere, müşterilerin alışveriş niyetini etkileyen faktörler hakkında yol gösterici olmak giderek daha çok önem kazanmaktadır. Bu nedenle çalışma, internet üzerinden alışveriş yapan tüketicilerin niyetini etkileyen faktörler için, 1989 yılında Davis tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul Modeli'nden (TKM) yola çıkmıştır. Bu araştırma, internet kullanan toplam 680 kişiden elde edilen verilerle, online alışveriş niyetini etkileyen faktörleri, Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanarak incelemiştir. Algılanan kullanım kolaylığı, algılanan kullanılabilirlik, algılanan haz, tutum ve niyetin yanı sıra modelde algılanan bilgi kalitesi, algılanan sistem kalitesi, algılanan hizmet kalitesi, mağaza bilinirliği, güven ve öznel norm değişkenlerine de yer verilmiştir. Önerilen model, yeterli uyum iyiliği değerlerini vermiştir. Araştırmanın bulgularına göre öznel norm hariç olmak üzere modelde kullanılan tüm değişkenler arasındaki yol katsayıları anlamlıdır. Çalışmaya göre, öznel norm, tüketicilerin online alışveriş niyetini belirlemede rol oynamamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapısal Eşitlik Modeli (YEM), Teknoloji Kabul Modeli (TKM), Online alışveriş

JEL Sınıflaması: C44, M15, M31

An Investigation And A Model Suggestion For Factors Affecting Online Shopping Intention Using Extended Technology Acceptance Model

ABSTRACT

The usage of internet while reaching to customers is getting more attractive day by day to firms. According to the TurkStat results of consumers information technology usage report that published in August 2014, individual internet users orders or buyings rate for their own usage was %30,8. It is getting more important today to help firms that are selling goods and services online, understand the buying intensions of internet consumers. Therefore, in order to understand those intensions, this study inspired from Technology Acceptance Model (TAM) which was developed by Davis in 1989. The data used in this research is gathered from a sample of 680 internet users and with the help of the relevant theory, the factors affecting online shopping intention are analyzed by structural equation modelling. In addition to perceived ease of use, perceived usefulness, perceived enjoyment, attitude and intention, information quality, perceived system quality, perceived service quality, store familiarity, trust and subjective norm variables are also used in the model. The

¹Bu çalışma "İnternet Üzerinden Alışveriş Niyetini Etkileyen Faktörlerin Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli Kullanarak İncelenmesi Ve Bir Model Önerisi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

* Prof. Dr. Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, yilmazce@hotmail.com

** Araş. Gör. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, aycademirbilek@hotmail.com

(Makale Gönderim Tarihi: 14.08.2015 / Yayına Kabul Tarihi: 27.11.2015)

proposed model submitted sufficient goodness of fit values. According to the findings of the research, it can be said that except of subjective norm, all other path coefficients between variables are significant. Subjective norm does not play any role in determining the consumers online shopping intention.

Key Words: *Structural Equation Modeling (SEM), Technology Acceptance Model (TAM), Online Shopping*

JEL Classification: *C44, M15, M31*

I. GİRİŞ

Tarihsel olarak pazarlar, alıcı ve satıcıların belli bir zamanda, belli bir yerde karşılaşmalarına imkan veren, satın alma ve satma isteklerini belirterek aralarında bir iletişimin başladığı fiziksel mekanlar olarak tanımlanmıştır. Bu pazarlar, günümüzde de mevcuttur. Ancak iletişim teknolojisindeki gelişmeler ve internetin yaygınlaşması, pazarlardaki yer ve zaman kısıtlamalarını ortadan kaldırarak, tarafların yeni buluşma noktasının internet olmasını sağlamıştır (Barutçu, 2008). İnternet, sürekli artan rekabet şartlarında işletmenin faaliyetlerini güvenli bir şekilde sürdürmesi için pazarlar, ürünler, müşteriler, tedarikçiler, rakipler ile ilgili bilgileri elde etmede önemli kaynaklardan biridir ve kullanımı sürekli olarak artmaktadır (Roberts ve Mackay, 1998; Deeter-Schmelz vd., 2001). Son zamanlarda, elektronik ticaret ve yeni teknolojiler pazar alanlarını genişleterek böylece hizmet sağlayıcılara coğrafi erişilebilirlik ile ilgili müşteri algılarını değiştirmiş görünmektedir (Cho, 2010).

İnternet, müşteri gereksinimlerinin web sayfaları ve elektronik kataloglar ile tespit edilmesini ve işletmeler arasındaki iletişimin artırılarak çalışma planlarının hazırlanmasını ve uygulanmasını sağlamaktadır. E-ticarette yüzlerce bağımsız işletme veya zincir üzerindeki işletmeler arasında e-posta ile aynı anda bilgi alışverişi yapılabilmesi, işletmelere önemli zaman ve emek tasarrufu sağlar. Buna göre, internet ve e-ticaretin işletmelere faydası, maliyetlerin azaltılmasından daha önemli bir düzeydedir (Roberts ve Mackay, 1998; Deeter-Schmelz vd., 2001). İnternet, tüm var olan teknolojileri, telefon, kablolu tv ve bilgisayar gibi tüm iletişim sistemlerinin altyapısını kullanmakta ve az bir sermaye yatırımı ile gerçekleşmektedir. İnternet kullanımının yaygınlaşmasıyla e-ticaretteki kullanıcı sayısı da artmış ve elektronik pazar yeri birçok katılımcıya açık hale gelmiştir (Alan, 2002).

Elektronik ticaret yeni bir kavram olmasına karşın, çoğunlukla geleneksel ticaretin ilkelerinden faydalanmaktadır. Dolayısıyla elektronik ticaret geleneksel ticaretin alternatifi değildir. Ancak ticaretin geleneksel yapıdan ve usullerden giderek uzaklaştığı, elektronik ortama taşındığı ve yeni ilke ve esaslar getirdiği de unutulmamalıdır. Elektronik ticaretle geleneksel ticaret arasındaki en önemli farkın pazarların genişliği konusunda olduğu ifade edilebilir (Şimşek, 2012). E-ticarette pazar yeri sanal bir düzlemedir. Pazar yerinin değişmesi tek başına önemli sayılmayabilir. Ancak bununla birlikte alışveriş yöntemleri tümüyle yeni bir biçim almaktadır. Alıcı-satıcı ilişkisinin sanal ortama taşınmasıyla birlikte geleneksel aracılık ortadan kalkmıştır. E-ticarete bağlı olarak lojistik hizmeti gibi hizmetler de yeni biçimde sürdürülmekte ve bu işlevleri gerçekleştirecek nitelikli

insan gücü ortaya çıkmaktadır.

Elektronik ticaret ilk başlarda bir devrim olarak nitelendirilmiştir. Yatırım yapmaya istekli yatırımcıların ve girişimcilerin binlercesini çekmiştir. E-ticaret en geniş kapsamda ele alındığında pek çok tarafı içermektedir. Bunlar; tüketici-satıcı, satıcı-üretici, üretici-üretici olduğu gibi tüketici-hizmet sektörü işletmeleri (sigorta, banka, acente vb.), üretici-hizmet sektörü işletmeleri, hizmet sektörü işletmeleri- hizmet sektörü işletmeleri de olabilir. Ayrıca e-ticaretin avantajlarından kamu kurumları da faydalanmaktadır. Bu nedenle bu tarafların her biri kamu kurumları ile de e-ticaret yapmaktadır (Alan, 2002).

21. yüzyılın başlarından bu yana e-ticaret tarafları, türleri ya da modelleri birçok akademik yayının konusunu oluşturmuştur. Ancak e-ticaretin teknolojinin gelişimine bağlı olması sebebiyle e-ticarete konu olan taraflar gün geçtikçe artmaktadır. Birçok kaynak tarandığında e-ticaret türleri farklı alınmış olmasına rağmen yine de bir genelleme yapmak mümkündür. Buna göre e-ticaretin işletme, tüketici, devlet ve vatandaş olmak üzere başlıca dört tarafı olduğunu söylemek yanlış olmaz.

B2C e-ticaret, ürün ya da hizmetlerini doğrudan tüketicilere elektronik ortamda sunan işletme ya da kuruluşlar için geçerlidir. İnternet teknolojisindeki hızlı gelişmeler sonucunda ortaya çıkan sanal mağaza uygulamalarıyla işletmeler elektronik ortamda; bilgisayardan otomobile, kitaptan pizzaya birçok ürünü doğrudan tüketiciye ulaştırmaya başlamışlardır. Bu sanal mağazalar yardımıyla işletmeler, tüketicilere 7 gün 24 saat hizmet verme şansına erişmişlerdir (Atalar, 2012; İşler, 2008). B2C, firmanın internet üzerinden tüketiciye çeşitli ürünler satması veya bankacılık, borsa aracı kurumculuğu gibi hizmetler vermesi gibi işlemleri içerir. B2B e-ticaretten farkı taraflardan birinin nihai tüketici olmasıdır. B2C, en yalın tanımla, işletme ve tüketici arasında elektronik olarak işlemleri gerçekleştirme sistemidir.

B2C ya da nihai tüketici odaklı e-ticaret denince ilk akla gelen ürünler internet ortamında teslim edilebilen (download) ürünler olmaktadır. Bu ürünlerin pazarlaması, satışı ve teslimatı için başka bir aracı kuruluşa gerek duymadan taraflar interneti kullanırlar. Fiziksel bir mağaza işletiyor olmanın sorunlarından uzaklaşarak; çevrimiçi olarak tüketici gereksinimlerine karşılık vererek ticaret yapmaktadırlar (Koçak, 2004; Şimşek, 2012).

İnternet üzerinden download edilebilen ürünler dışında hizmetlerin de fiziksel teslimatı gerekeceği için yine bu işlemlerin hepsi hizmetler için de geçerlidir. Diğer fiziksel teslimatı gerektiren ürünler için ise işletmeler 3PL (3. Parti Lojistik) hizmeti veren işletmeler ile anlaşmalar yaparlar. Müşterilere sunulan sitelerin ara yüzünde teslimat ve ödeme ile ilgili seçenekler bulunmaktadır. Müşteri buradan dilediği seçeneği seçer ve teslimat ile ilgili esaslar belirlenmiş olur.

Online alışveriş, perakendeciler ve müşteriler herhangi bir konumdayken müşterilere ticari ürünleri internetten satın alma imkânı verir. Tüketici tarafından online alışveriş müşterinin zamanını ve parasını perakende mağazalara gitmek zorunda olmadıklarından ötürü kurtarır ve belki daha da önemlisi perakendeciler

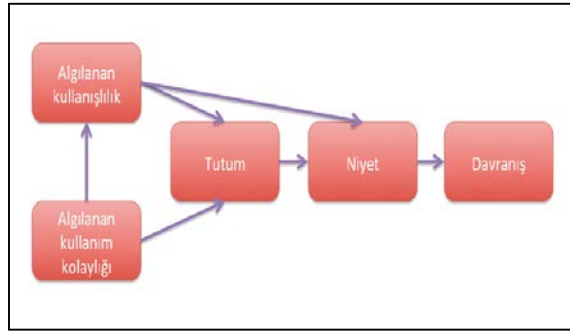
de gerçek mağaza konumlarına yatırım yapmak zorunda kalmazlar. Online alışveriş tedarikçi açısından büyük miktarda maliyeti kurtararak online alışveriş ürünlerini rekabetçi fiyattan sunmayla sonuçlanır. İnternet kullanımının yayılmasıyla birlikte online alışverişin satış hacmi de tutarlı şekilde büyür (Lim, 2009). ABD’de online alışveriş yapanlar 2011 yılında 202 milyar \$ ve 2012 yılında 226 milyar \$ para harcarken Forrester Research şirketinin araştırmasına göre 2016 yılında %45’lik bir büyüme ile 327 milyar \$ para harcayacaklar. Yine 2016 yılında online perakende satışların toplam perakende satışların %9’unu oluşturacağı beklenmektedir. 2012’de 167 milyon olan online tüketici sayısının 2016’da %15 artarak 192 milyon’a ulaşması beklenmektedir (www.census.gov).

Nielsen araştırma şirketine göre dünya nüfusunun %74’ü internet erişimine sahiptir ve internet erişimi olanların %84’ü internetten alışveriş yaparken Türkiye’de TÜİK istatistiklerini evden internet erişimi olanlar şeklinde kısıtlamıştır. Bu nedenle sağlıklı bir karşılaştırma yapılamayacağı gibi yine de 2014 yılındaki Türkiye nüfusunun internet erişiminin %60,2 olduğu ve dünya nüfusuna göre geride kaldığı söylenebilir.

2014 yılı TÜİK verilerine bakıldığında internet kullanan bireylerin internet üzerinden mal hizmet sipariş verme ve satın alma oranı 2013 yılında %24,1 iken 2014 yılında bu oran %30,8 olarak açıklanmıştır. İnternet kullanım amaçları dikkate alındığında, 2014 yılının ilk üç ayında internet kullanan bireylerde sosyal medya kullanımı %78,8 iken, mal ve hizmetler hakkında bilgi arama oranı %67,2’dir. Tüm bu istatistikler dikkate alındığında internet üzerinden perakende satışların işletmeler açısından giderek önem kazandığı söylenebilir. Günümüzde birçok geleneksel mağaza, web sitelerini oluşturmakla kalmamış, siteleri üzerinden ürün satışına yönelmiştir. Ayrıca birçok marka ürünlerinin satışını gerçekleştirmek için özel alışveriş kulüplerini kullanmaktadır. Bu derece büyüyen bir pazarın müşteri isteklerini anlamak işletmeler açısından önem taşımaktadır. İnternet üzerinden alışveriş yapma niyeti, internet kullanımı ile; internet kullanımı ise internet kullanımının kişi tarafından kabulü ile bağlantılıdır.

II. TEKNOLOJİ KABUL MODELİ

Davis tarafından 1989 yılında geliştirilen Teknoloji Kabul Modelinin (technology acceptance model, TAM) amacı teknolojinin kullanıcı kabulü, özellikle de bilgisayar kullanımı davranışını anlamaktır. TAM’ın ana amacı kullanıcıların bilgisayarı kabulü ve davranışlarını teorik olarak açıklamaktır (Davis, 1989). Yirmi beş yıldır TAM sağlam ve güçlü bir model olduğunu kanıtlamıştır (Şekil 1).

Şekil 1: Teknoloji Kabul Modeli (TAM)

Davis (1989), algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığını bilgi sistemlerinin kullanımında bireylerin niyetlerini etkileyen önemli faktörler olarak tanımlamaktadır. Davis (1989) algılanan kullanılabilirliği, bir bireyin belirli bir sistemi kullanmanın onun iş performansını arttıracığına inanma derecesi, algılanan kullanım kolaylığını ise belli bir sistemi kullanmanın çaba göstermeden kolayca öğrenilmesine inanma derecesi olarak tanımlamaktadır.

Davis, TAM'daki 14 maddeden oluşan algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan kullanılabilirlik yapılarına regresyon ve korelasyon analizi yapmıştır. Bu algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığı yapıları TAM içindeki inançlar olarak düşünülebilir. TAM'a göre bu iki inanç tutuma etki ettiği gibi, doğrudan ya da dolaylı olarak niyete de etki edebilir. TAM'da inancın bir sistem kullanım niyeti üzerindeki doğrudan etkisi, kullanıcının sistemle ilgili negatif tutuma sahip olmasına rağmen yine de kendi performansını arttırmak için sistemi kullanabileceği gerçeği ile kanıtlanır (Davis ve Venkatesh, 1996).

TAM'ı psikometrik ve teorik olarak kullanıcıların teknoloji kabulünde daha titiz bir model haline getirmek için Davis ve arkadaşları TAM'ı farklı teknoloji kullanımlarına uygulayarak ve farklı ölçekler kullanarak tekrar geçermişlerdir. Davis algılanan kullanılabilirliğin niyet üzerindeki etkisine tutumun aracılık etkisini de incelemiştir. Davis ve arkadaşları tutumun kullanılabilirlik ve niyet arasında tam aracı olmadığını, yani kullanılabilirliğin sadece tutum üzerinden değil, niyeti doğrudan da etkilediğini bulmuşlardır (Hur, 2007).

Benzer şekilde Igarria, Schiffman ve Wiekowski (1994), tutumun bireyin teknolojiyi kabul ya da red etmesi kararını etkilediğini ve algılanan kullanılabilirliğin kullanıcıların tutumuna ve davranışsal niyetine doğrudan ve dolaylı pozitif etkisi olduğunu bulmuşlardır (Crisostomo, 2007).

İlk yapılan TAM araştırmaları anonim şirketlere ait bilgi sistemlerini hedef almış ve profesyonel kullanıcılar ile şirket çalışanları ana odağı oluşturmuştur. Ancak online alışverişi benimsemek için kullanıcıların kararları birkaç ana farklılığa sahiptir. E-ticaret sistemlerini kullanan pek çok kullanıcı profesyonel bilgi teknolojisi çalışanı değildir. Bazıları bilgi teknolojileri ile tanışık bile değildirler. Bilgi teknolojileri sistemlerini (örneğin; alışveriş web siteleri) kullanan kullanıcılar genellikle bir işletmenin üyesi ya da çalışanı

değildirler (Lingyun ve Dong, 2008). Günümüzde e-ticaret web siteleri, tüketicilerin birçok ihtiyacını karşılayacak şekilde düzenlenmektedir. Bunun içinde klasik TAM'da var olan değişkenler dışında yeni yapılan araştırmalarda modelleme sürecinde başka faktörler de modele dahil edilmektedir. Bu modeller genişletilmiş TAM olarak adlandırılmaktadır. Yapılan farklı çalışmalarda TAM'ın kapsamı genişletilerek online alışveriş kabul modelinin şekillendirilmesine çalışılmıştır (Çelik, 2009; Gefen, vd., 2003; Pavlou, 2003; Wu ve Chen, 2005; Lingyun ve Dong, 2008).

Son zamanlarda yapılan çalışmalar göstermiştir ki TAM, internet ile ilgili teknolojilerin kabulünde de kullanılabilir bir modeldir. TAM'ın internet tabanlı teknolojilerin kullanımında güçlü ve uygun bir model olması, internetin de bilgisayar tabanlı olarak çalışmasına bağlanabilir (O'cass ve Fenech, 2003). Buradan hareketle TAM'ın online alışveriş için de kullanılabilir bir model olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim birçok akademisyen online alışveriş davranışlarını anlamada teknoloji kabul modelinden yola çıkmıştır. Ancak orijinal TAM'ın online alışverişte tüketici davranışlarını açıklamada yetersiz kaldığı ve bu nedenle genişletilmiş TAM kullanıldığı birçok çalışmada görülmüştür (Ahn, vd.,2007; Childers vd., 2001 vs).

Straub, Keil ve Brenner (1997) TAM kullandıkları çalışmalarında modelin tüm kültürlerde uygulanıp uygulanamayacağını test etmek için Amerika, Japonya ve İsviçre'de bilgi teknolojilerinin kullanımına odaklanmışlardır. Bu üç ülkede aynı teknolojiyi kullanan üç farklı havayolu şirketi çalışanlarına uygulanan TAM sonucu göstermiştir ki Japonya'da TAM uygulanabilir değildir. Bu nedenle TAM'ın tüm kültürlerde kullanılabilen bir model olamayacağı genelleme yapılmıştır. Jarak ve arkadaşları ise 2009 yılında yaptıkları çalışmalarında Tayland'taki yükseköğrenim öğrencilerinin mobil öğrenme kabulünü değerlendirmede TAM'den geliştirilmiş bir model kullanmışlardır. Model sonucuna göre yükseköğrenim öğrencilerinin mobil öğrenmeyi kabullenme seviyeleri yüksektir. Türkiye'de ise TAM'ı tüketicilerin online alışveriş davranışını incelemede kullanan başarılı çalışmalar mevcuttur (Çakır, 2012; Çelik, 2009).

Hausman ve Siekpe (2009) web arayüzü özelliklerinin tüketicilerin online satın alma niyeti üzerine etkisini incelerken yine TAM'dan yararlanmışlardır. Çalışmanın faydası tüketicilerin satın alma davranışlarının web arayüzünden etkilendiği şeklinde ifade edilebilir.

Choi ve Chung (2013), TAM'ı sosyal ağ sitelerinin kullanıcı kabulünde kullanmışlar, subjektif norm ve sosyal sermaye değişkenlerinin sosyal ağ siteleri kullanım niyetine etkisini incelemişlerdir. Çalışma algılanan kullanım kolaylığı, algılanan kullanılabilirliğin sosyal ağ sitelerini kullanma niyeti üzerinde güçlü etkiye sahip olduğunu ve subjektif norm ve sosyal sermayenin de algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan kullanılabilirlik yapılarının ikisinde birden güçlü etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Vijayarathy, 2004 yılında yaptığı çalışmada online alışveriş kullanımında tüketici niyetini tahminlemede genişletilmiş teknoloji kabul modeli

kullanmıştır. Algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığının yanında uyumluluk, gizlilik, güvenlik, normatif inançlar ve öz yeterlilik değişkenleri de modele dahil edilmiştir. 281 tüketici üzerinde yapılan çalışmada tüketicilerin hepsinin online alışveriş tecrübesi olmadığı ve ölçek maddelerinin buna göre düzenlendiği görülmüştür. Çalışma sonucunda güvenlik dışındaki tüm değişkenlerin online alışverişe ilişkin tutumun önemli tahminicileri olduğu bulunmuştur.

Turner vd (2010) TAM'ın gerçek kullanımı tahminleyip tahminlemediği ile ilgili sistematik bir literatür taraması gerçekleştirmiştir. Araştırmacı TAM kullanan çalışmaların gerçek kullanım, yani davranış yerine davranışsal niyeti bir ölçü olarak aldığı durumundan yola çıkarak davranışsal niyetin gerçek kullanım ile ilişkili olduğu sonucuna varmıştır.

Liao ve Cheung (2001), tüketici tutumlarının etkilerinin belirlenmesi amacıyla Singapur'da regresyon analizi kullanarak deneysel bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada; ürünlerin ömür süresi, işlemlerin güvenliği, fiyat, sağlayıcı kalitesi, bilgi teknolojileri eğitimi ve internet kullanımının internet üzerinden alışveriş yapmada bireyleri etkilediği belirlenmiştir.

Shih (2004), tüketicilerin online alışverişini kabullenmesiyle ilgili TAM ve akla dayalı davranış teorisine (TRA) dayanan bir model geliştirmiştir. E-alışveriş davranışını tahmin etmek için TAM merkezli genişletilmiş bir model kullanmıştır. Shih, yedi faktör altında tanımladığı 29 maddeli ölçme aracını 212 katılımcıya uygulamıştır. Çalışmada kullanılan faktörler, algılanan kullanılabilirlik, algılanan kullanım kolaylığı, tutum, kalite, kullanıcı memnuniyeti, güvenlik ve kullanıcı kabulüdür. Test edilen genişletilmiş model neticesinde, kullanıcı kabulünün kullanıcı memnuniyetinden e-alışveriş niyetleri açısından daha iyi bir gösterge olduğu belirlenmiştir. E-alışverişe ilişkin bireysel tutumların kullanıcı kabulünü pozitif ve anlamlı bir biçimde etkilediği, ayrıca TAM'ın kuramsal varsayımlarını doğruladığı saptanmıştır. Algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığının e-alışverişe ilişkin tutumları tanımladığı belirtilmiştir.

Koufaris (2002) tarafından yapılan çalışma, bir e-ticaret web sitesinden ilk satın alma kararı için tüketicileri neyin motive ettiği ve daha sonra yeniden aynı sitede müşteri olma nedenlerini anlamak için gerçekleştirilmiştir. Koufaris, algılanan kullanılabilirliğin alışveriş yapma üzerinde çok fazla etkiye sahip olduğunu belirlemiştir. Web sitesini kullanmaya ilişkin deneyimler ve tüketicilerin istediği ürünlerin ilgili web sitesinde olmasının ilk alışveriş deneyimi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu araştırmacı tarafından belirtilmiştir.

Burton-Jones ve Hubona (2006), TAM'da dışsal değişkenlerin tutum ve davranışı, algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığı inançları üzerinden etkilediği varsayımının geçerliliğini test etmişlerdir. Dışsal değişken olarak bireysel özelliklerin alındığı çalışmada dışsal değişkenlerin sadece inançlar üzerinden değil doğrudan da davranışa etkisi olduğu görülmüştür. Çalışma aynı zamanda TAM'ın sistem kullanımındaki hacimden çok sıklığı ölçtüğü sonucuna ulaşmıştır.

Davis ve Venkatesh 1996 yılında yaptıkları bir çalışmada TAM'daki yapıları ölçerken kullanılan maddelerin gruplandırılarak kullanıcılara sorulmasının önyargı oluşturabileceği ve çalışmaların geçerlilik ve güvenilirliğini etkileyebileceği yönünde bir hipotez öne sürmüşlerdir. Çalışma göstermiştir ki TAM ölçümünde soruların (maddelerin) gruplandırılarak yapılması bilgi teknolojileri kabulünde en iyi yoldur.

Kim, Fiore ve Lee'nin (2007) çalışması bir online alışveriş mağazasının sürekli müşterisi olma niyetinde online mağaza algısı, alışveriş hazzı ve alışveriş bağlılığının etkisini incelemiştir. Çalışma sonucu bu yapılar arasında önemli ilişkiler olduğu görülmüştür.

Kartavianus ve Nipitupulu'nun 2012 yılında yaptıkları çalışmanın amacı firma bilinirliği, bilgi kalitesi, ödeme kolaylığı, güven, websitesi tasarımı ve online alışverişin yararları yapılarının online alışveriş kararına etkisini incelemektir. Çalışmanın sonucunda online alışveriş kararını etkileyen en önemli yapının güven olduğu görülmüştür. Endonezya'da 171 kişiden alınan verilerle yapılan çalışmada beklenenin aksine firma bilinirliği ve web sitesi tasarımının online alışveriş kararına etkisi istatistiksel olarak önemli düzeyde değildir.

Park (2003) doktora tezi çalışmasında teknoloji kabul modeli, akılcı davranış teorisi, planlı davranış teorisi ve ayrılmış planlı davranış teorisini tüketicilerin online alışveriş niyetini anlamada kıyaslamıştır. 733 tüketiciye yapılan anket verileri kullanarak yapılan kıyaslama sonucu akla dayalı davranış teorisi (TRA) hariç diğer üç teorinin tüketicilerin online alışveriş niyetini açıklamada gayet iyi sonuçlar verdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışma kullanılabilirlik, kullanım kolaylığı, haz ve güven yapılarının ve öz yeterlilik ve teknoloji kolaylaştırıcı durumlar kontrol yapılarının online alışveriş niyeti üzerinde önemli dolaylı etkisi olduğu görülmüştür.

Kim'in (2006) doktora tezi ise online tekstil alışverişinde duyuları harekete geçiren teknolojilerin müşteri satın alım niyetlerine etkisini incelemeyi amaçlamıştır. TAM'dan türetilen modelde tüketicilerin duyularına hitap eden 2 boyutlu büyüme ve diğer açılardan görünüş, 3 boyutlu döndürerek görünüm gibi teknolojilere adaptasyonun ürün riski algısını azalttığı ve alışverişin haz boyutunu arttırdığı görülmüştür.

Flick (2009), doktora tez çalışmasında tüketicilerin online alışverişini kabullenmesi ile ilgili niyetlerini etkileyen faktörleri araştırmıştır. Algılanan site kalitesi hem güven üzerinden hem de doğrudan tüketici tutumunu etkilemektedir. Yine tüketici tutumunun online alışveriş niyetini güçlü bir şekilde etkilediği literatürdeki gibi desteklenmiştir.

Bhattacharjee (2001) çalışması B2C e-ticareti hizmetlerini kullanmaya devam etmelerine ilişkin tüketici niyetinin ana belirleyicilerini incelemiştir. Genişletilmiş TAM kullanılmış ve devam eden niyeti tatmin ve algılanan kullanılabilirliğin belirlediği görülmüştür.

Kim ve arkadaşları (2008), güven temelli tüketici karar verme-yapma olarak tanımladıkları ve 7 faktörden oluşan kuramsal modelin geçerliliğini araştırmışlardır. Çalışmada kullanılan faktörler, bilgi kalitesi, algılanılan kişisel

gizliliğin korunması, algılanılan güvenlik koruması, pozitif ün, aşinalık ve güvendir. Yapılan çözümler sonucunda güvenin alışveriş niyetini doğrudan ve dolaylı olarak etkilediği belirlenmiştir. Bir tüketicinin güven algısının alışveriş niyeti üzerinde güçlü bir pozitif etkiye sahip olduğu ve aynı zamanda bir tüketicinin algıladığı risk ile arasında güçlü bir negatif ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Tüketicilerin algıladığı risk satın alma niyetini azaltırken, tüketicilerin algıladığı faydanın satın alma niyetini artırdığı ifade edilmiştir. Çalışmanın sonucunda e-ticarette güvenin yüksek derecede önemli olduğu ve algılanılan riskin azaltılmasında önemli bir unsur olduğu belirtilmiştir.

A. Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modelinde Kullanılan Bileşenler

Araştırma modelinin içerdiği değişkenler, literatür taramasından yola çıkarak belirlenmiştir. Modele katılan değişkenler hakkında bilgi bu bölümde verilmiştir.

Algılanan Kullanışlılık: Algılanan kullanılabilirlik, bir kişinin belirli bir sistemi kullanarak kendi iş yapabilirliğini geliştirme düzeyinin artacağına inanma derecesi olarak tanımlanmıştır (Davis, 1989).

Online alışverişte algılanan kullanılabilirlik, algılanan faydalar ile ilgilidir. Bunlar maliyetlerin azalması, ürünü elde etmek için gereken sürenin azalması, rahatlığın artması ve işlemler esnasındaki zamanın kısalığıdır (Shih, 2004). Bu nedenle tüketiciler online alışverişin etkinliğini değerlendirirken onun maliyet ve faydaları üzerinden bir değerlendirme yaparlar.

Algılanan kullanım kolaylığı: Algılanan kullanım kolaylığı “bir kişinin belirli bir sistemi kullanırken herhangi bir efor göstermeyeceğine inanma düzeyidir” (Davis, 1989). Algılanan kullanılabilirliğe ek olarak Algılanan kullanım kolaylığı teknoloji kullanımındaki tutumu ölçmek için diğer bir önemli unsurdur (Hur, 2007).

Online alışveriş tüketicilerin ve işletmelerin internet üzerinden bir arada hareket ederek araştırma, mesajlaşma, veri yükleme veya indirme işlemlerinin web sayfası üzerinden önemli ölçüde yapıldığı bir ortamdır (Shih, 2004). Algılanan kullanım kolaylığı, bilgi sistemleri veya bilgi teknolojileri kullanımında doğrudan bir etkiye sahiptir (Chiu vd., 2009).

Algılanan haz: İki temel yapıya (algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığı) ek olarak Davis ve diğerleri (1992), algılanan hazzın, kullanıcının kabulünü etkileyen diğer bir esas motivasyon kaynağı olduğunu bulmuşlardır. Algılanan haz “bilgisayar kullanma faaliyetinin kişi açısından ne kadar eğlenceli olduğunun algısına dayanmaktadır ve burada kişinin herhangi bir performans beklentisi dahil edilmemektedir” (Davis vd., 1992; Parboteeah, 2005). Algılanan haz, algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığı ile birlikte teknoloji kabulünde ve web siteleri (Eighmey ve Mccord, 1998; Jarvenpaa ve Todd, 1997) kullanımında tutuma etki eden önemli bir faktördür (Davis vd., 1992).

Mağaza Bilinirliği: Rowley (2009), mağaza bilinirliğinin elektronik ortamda alışveriş yapma kanalı kullanma üzerinde önemli bir etki yaptığını ileri sürmektedir. Yeh vd. (2012), genellikle internet üzerinden alışveriş yapan

kişilerin görüşlerinde olumsuzluk olmasını, satıcı hakkında çok fazla bilgi sahibi olmamalarına bağlamaktadır. Heijden ve Verhagen'in (2004) gibi, bazı araştırmalarda online mağaza imajı, güvenilirliği, yerleşikliği, performansı, kullanılabilirliği doğrudan faktörler ve de bilinirlik, algılanan kullanım kolaylığı ve tarz ise dolaylı faktörler olarak alınmaktadır. Mağaza bilinirliği tek başına ve kapsamlı bir yapı olarak değerlendirilmekle beraber mağaza bilinirliği mağazalar hakkındaki bütün özelliklerin toplamı olarak ifade edilmesinden ziyade mağazalar hakkında elde edilen biricik bir algı olarak ele alınmaktadır.

Öznel Norm: Öznel norm, bir kişi için önemli olan insanların o kişi hakkındaki sorularının o kişi tarafından gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği konusu hakkında kişinin algısıdır (Fishbein ve Ajzen, 1975). Öznel norm niyet üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Çünkü birey, bir davranış doğrultusundaki tutumu ne olursa olsun, öncelikle kendi referanslarına göre kendi davranışını belirleyecektir.

Öznel normun niyet üzerindeki etkisi, genişletilmiş TAM'da önerilmiştir (Davis, 1989). Kişinin referans aldığı görüşleri belirten öznel normlar, ki bu referans alınan kişiler birey için önemli kişi veya gruplar olabilir, normatif inançlar ve kişinin razı olduğu güdülerden etkilenmektedir (Ajzen, 1985).

Güven: Güven bir kişinin karşı taraftan beklentilerini, karşı tarafın gösterdiği yetenek, ahlak ve bağlılık davranışlarını gösterdiği inanç olarak tanımlanmaktadır (Chiu, 2014; Mayer vd., 1995). Güven karmaşık bir bileşendir ve çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Güveni ölçen ölçekler, konusuna göre oldukça farklılaşabilmektedir. Online alışveriş davranışını belirleyen etkenlerde, güveni ölçen ölçekler de kendi aralarında ayrılmaktadır. Güven özellikle hizmet kalitesi ve algılanan kullanılabilirlik ile benzer yapıları içerdiğinden, güveni ölçen ve diğer yapılarla karışmasını engelleyen bir ölçek bulmak önemlidir.

Sistem Kalitesi: Sistem kalitesi kullanıcının ihtiyaçlarına bağlıdır. Bu ihtiyaçlar, sistemin analizi ve gelişimi esnasındaki ihtiyaçlardır. Sistem kalitesi, kullanıcının internet üzerinden satın alım yaparken memnuniyetini gösteren önemli bir faktördür. İnternet teknolojileri geliştikçe daha sofistike ve kullanıcı dostu çözümler teknolojilere eklenmektedir. Bu ekler de görsel destekler, kullanıcı kişiselleştirmeleri ve görsel gerçeklerdir. Sistem bazlı görüş tüketicinin genel olarak teknolojiyi kabul edememesini teknoloji kaynaklı göstermektedir. Yüksek düzeyde bir sistem kalitesi kullanıcılara daha rahat, özel ve hızlı cevaplar sağlayabilir. Lederer ve diğerleri (2000) ve Liao ve Cheung (2001) sistem kalitesinin, algılanan kullanım kolaylığı ve web sitesinin kullanımı üzerinde önemli bir etki yaptığını göstermişlerdir.

Bilgi Kalitesi: Bilginin çeşitliliği, detay seviyesi ve türü genel olarak sistem tasarımında ve gelişiminde, sistem işlemlerindeki zaman, doğruluk ve güvenilirlik kısımlarında belirlenmektedir. Srinivasan (1985) "içerik ve formun raporlanması"nın sistemin, içeriğin doğruluğu, güvenilirlik, yeterlilik ve raporların anlaşılabilirliğinin kullanıcı tarafından ne kadar etkin ölçüldüğünü görmek için seçmiştir. Aynı zamanda bu formlar; biçimin kalitesi, raporların zamanı, sunumların şekli ve bilginin sıralanması şeklinde seçenekleri de içermektedir.

İnternet ortamında bilgi yalnızca raporlara bağlı değil aynı zamanda kullanıcıların onları yorumlamasına da bağlıdır. En çok kullanılan ölçümler içerik ve içerik kalitesidir (Ranganathan vd., 2002). Günümüzde internet teknolojileri kolayca anlaşılabilen ve interaktif multimedya veya kişiye özel içerikler sağlamaktadır.

Hizmet Kalitesi: Hizmet kalitesi internet alışveriş web siteleri aracılığı ile kullanıcıların elde ettikleri hizmet seviyesinin memnuniyetlerinin düzeylerine ne kadar etki ettiği ile ilgilidir (Ahn vd., 2007; Santouridis vd., 2009). Hizmet kalitesi hem çevrimiçi hem de çevrimdışı desteği kapsar (DeLone ve McLean 2003; 2004). İnternet üzerinden alışveriş yüz yüze temas gerektirmediği için hizmet kalitesi internet üzerinden alışveriş işlerinde en önemli unsurdur (Zeithaml vd., 2002; Ahn vd., 2007). Hizmet kalitesi kendi içinde hem çevrimiçi hem de çevrimdışı unsurları barındırır. Çevrimiçi yani online faktörler siparişin kolaylığı ve müşteri şikayetlerine verilen geribildirimleri içermektedir. Çevrimdışı faktörler ise ürün veya hizmetlerin hızlı teslimatı ve müşteriler memnun olmadığında önerilen fon veya değişim araçlarının iadesinin kabulü gibi süreçleri içerir (Khalifa ve Liu 2007). İnternet üzerinden alışveriş işi, hızlı teslimat, sipariş değişimleri, iptalleri, iadeleri ve para iadesi gibi çeşitli müşteri taleplerine anında tepki verebilecek şekilde hazırlanmalıdır (Lin, 2007). Müşteriler tarafından algılanan alışveriş değeri bir kez sipariş verildikten sonra doğru ürünlerin ne kadar hızlı teslim edildiği ile yakından ilgilidir (Zeithaml vd., 2002; Hui ve Wan 2007; Comegys vd., 2009).

Tutum: Fishbein ve Ajzen (1975) tutumun doğasını şu şekilde tanımlamıştır: “tutum öğrenilen, önceden hazırlığı yapılan ve bir objeye doğru olumlu veya olumsuz yönde sürekli olan bir eylemdir”. Bu nedenle tutum “bir kişinin bir objeye karşı olumlu veya olumsuz olan değerlendirmesidir” (Fishbein ve Ajzen, 1975). Araştırmacılar tutumun bir nesneye karşı verilen çift kutuplu etki veya değerlendirme boyutu ile ölçülebileceğini ileri sürmektedirler. Bir bireyin bir davranış karşısındaki tutumları davranışın sonuçları hakkında kişinin sahip olduğu inançlar ve değerler tarafından belirlenir. TRA ve TAM’da belirtildiği gibi tutumun bir bilgi sistemi kullanımında davranışsal niyeti etkileyeceği beklenir.

Niyet: Niyet, bir insanın davranışının asıl belirleyicisidir. Bilişsel uyumsuzluk teorisinde ortaya çıkan bu yargıya göre, insanın davranışı ile niyeti arasındaki fark bir gerilim yaratmaktadır ve insanlar niyetleri ile davranışları arasında bir tutarlılık olmasını isterler (Bhattacharjee, 2001). Niyet ve davranış arasındaki ilişki insanların sahip oldukları bilgiye göre rasyonel kararlar aldıklarını kabul eder (Kim vd., 2003). Niyet ve davranış arasındaki bu korelasyon Davis tarafından (1989) geçerli kılınmıştır.

III. METODOLOJİ

Müşteri memnuniyeti, müşterilerin ödedikleri fiyata uygun mal ve hizmetlerin sağlanmasına ilişkin algılamalarının bir sonucudur. İşletmeler ileri düzeyde müşteri memnuniyeti sağlamak için, olumlu bir imaj inşa etmek ve müşteri bağlılığı yaratmak için sürekli bir şekilde müşterilerine yüksek bir değer sağlamalıdır. Sağlanan bu değer, memnun kalmış ve sadık müşterilerin yaratılması yoluyla yeniden ürün alımlarını ve uzun dönemli ilişkiye dayalı

başarıyı getirir (Kayabaşı, 2010). Girişimciler genellikle markalaşmayla, farklılaşmayla, ürünlerini kişiselleştirmeye ve müşteriye sağlanan hizmetleri arttırmayla müşteri memnuniyetini arttırıp rekabetçi olmaya çalışırlar (Visser, 2003). E-ticaret, tedarik zincirindeki araçları ortadan kaldırarak ve üretici ile tüketici arasında etkin bir bağ kurarak işletmelerin rekabet gücünü arttırır. Bu nedenle birçok işletme son birkaç yılda internet mağazaları açmış ve yeni işler kurmuşlardır. E- ticaretin işletmeden tüketiciye olan B2C pazarında internet üzerinden alışveriş yapan müşterilerin dikkat ettikleri kriterler ve bu kriterlerin alışveriş niyetine etki dereceleri girişimciler açısından önem taşır. Böyle bir amaca ulaşabilmek için öncelikle online alışveriş yapan ve online alışveriş yapmayan ancak özellikle internet kullanımına yatkın ve internet üzerinden alışveriş yapmaya meyilli tüketici kitlesine ulaşmak gerekliliği açıktır.

A. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Orijinal teknoloji kabul modelinde algılanan kullanım kolaylığı, algılanan kullanışlılığı ve tutumu pozitif yönde etkilemektedir. Ancak orijinal teknoloji kabul modelinde bile algılanan kullanım kolaylığının tutuma etkisinde daha az tutarlı olduğu görülmüştür. Bazı çalışmalarda ise algılanan kullanım kolaylığının tutumu etkilediği yönündeki hipotezler doğrulanamamıştır (Lee ve Chang, 2011; Ha ve Stoel, 2009). Bu nedenle ilk hipotez aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H1: algılanan kullanım kolaylığı algılanan kullanışlılığı pozitif yönde etkiler.

Teknoloji kabul modelinin esasları ve ampirik sonuçlarına göre, algılanan kullanışlılık bir bilgi sistemine ve kullanımına ilişkin tutumla pozitif olarak ilişkilidir (Shih, 2004). Bu nedenle ikinci hipotez aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H2: algılanan kullanışlılık online alışveriş yapma tutumunu pozitif yönde etkiler.

Akla dayalı davranış teorisi (TRA), Planlı davranış teorisi (TPB) ve Teknoloji kabul modeli gibi birçok niyete dayalı teoride görülmüştür ki tutum inançlar ve niyetler arasında arabulucu görevi görür. Tutumun niyeti etkilediğiyle ilgili yeterli teorik ve ampirik kanıt bulunmaktadır. Böylece üçüncü hipotez oluşturulmuştur.

H3: online alışveriş yapma tutumu online alışveriş yapma niyetini pozitif yönde etkiler.

Bilgi kalitesi, özellikle online alışverişte ürün ve hizmet aramayla ilgili web kullanımının etkisinin değerlendirilmesinde kullanılır. Bilgi kalitesinin tüketici niyetini etkileyen modellerde algılanan kullanım kolaylığına etkisinin olduğu görülmüştür (Shih,2004, Çelik, 2009, Ha ve Stoel, 2009, Ahn vd., 2004, Ahn vd., 2007). Bu saptama dördüncü hipotezin oluşturulmasını sağlamıştır.

H4: algılanan bilgi kalitesi algılanan kullanım kolaylığını pozitif yönde etkiler.

Sistem kalitesi bir bilgi sisteminin süreç karakteristiklerini ifade eder. Birçok çalışma bilgi sistemlerinin performansını ölçmek için sistem kalitesini kullanmıştır. Bilgi sistemlerinin destek fonksiyonları sistem kalitesi olarak ölçülür. Böylece web siteleri tarafından sağlanan bilgi arama ile ilgili destek

fonksiyonları algılanan sistem kalitesi olarak ölçülebilir (Shih, 2004). Bu saptama beşinci hipotezin oluşturulmasını sağlamıştır.

H5: algılanan sistem kalitesi algılanan kullanım kolaylığını pozitif yönde etkiler.

Hizmet kalitesi tek başına birçok alanda etkili bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Parasuraman (2005), geliştirdiği ESQUAL ölçeği ile online ortamdaki işletmelerin hizmet kalitesini ölçmeyi amaçlamıştır. Bu konudaki literatürden faydalanarak altıncı hipotez oluşturulmuştur.

H6: algılanan hizmet kalitesi algılanan kullanım kolaylığını pozitif yönde etkiler.

Algılanan haz, teknoloji kabul modelinde algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan kullanışlılıktan sonra en çok kullanılan değişkenlerden olmuş, bu nedenle araştırma modeline dahil edilmiştir. Araştırmacılar yeni teknolojilerde kullanışlılığın tutumu birinci derecede etkilediğini önerirken, kullanım kolaylığı ve hazın ikincil derecede etkilediğini önermişlerdir (Childers vd., 2001; Davis vd., 1992). Böylece yedinci hipotez oluşturulmuştur.

H7: algılanan alışveriş hazı algılanan kullanışlılığı pozitif yönde etkiler.

TRA'yı geliştiren Ajzen ve Fishbein'in inançlar, tutumlar ve davranışsal niyetler arasındaki doğrudan ilişki varsayımının tam olarak geçerli olmadığı durumlar söz konusu olmaktadır. Toplum ve davranış uzmanları bunun nedeni olarak mağaza bilinirliği gibi dışsal değişkenlerin varlığını öne sürmektedir (Keat, Mohan, 2004). Bu nedenle sekizinci ve dokuzuncu hipotezler oluşturulmuştur.

H8: mağaza bilinirliği algılanan kullanışlılığı pozitif yönde etkiler.

H9: mağaza bilinirliği online alışveriş yapma tutumunu pozitif yönde etkiler.

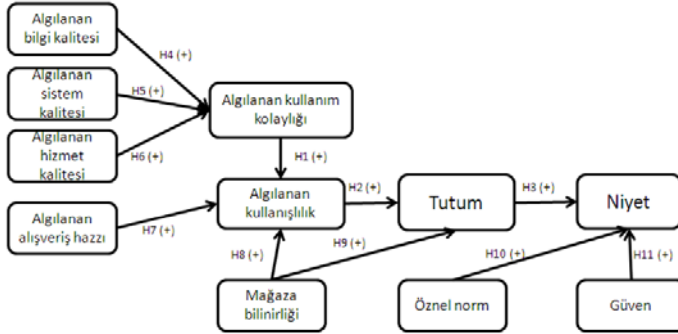
Gerek Akla dayalı davranış teorisi (TRA) gerekse Planlı davranış teorisi'nde (TPB) görülmüştür ki, öznel norm niyeti pozitif yönde etkiler. Davis (1989), genişletilmiş teknoloji kabul modelinde öznel normu kullanmıştır. Bu yol izlenerek onuncu hipotez oluşturulmuştur.

H10: öznel norm online alışveriş yapma niyetini pozitif yönde etkiler.

Özellikle finansal işlemler internet üzerinden yapıldığında güven tüketiciler açısından oldukça önemli hale gelmektedir. Tüketiciler bir web sitesine güven duymaya başladıklarında işlemlerini gerçekleştirirler. Bu nedenle on birinci hipotez aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H11: güven online alışveriş yapma niyetini pozitif yönde etkiler.

Hipotezlerin önerilen model üzerindeki şematik gösterimi Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2: Hipotezlerin şematik gösterimi

B. Örneklem ve Veri Toplama Aracı

Bütün durumlar için en iyi anket metodu diye bir şey yoktur. Bundan ötürü en iyi anket yöntemini seçebilmek için araştırma yapmak gerekir. En iyi anket yöntemini seçmek için belirli kriterler vardır. Bunlar; veri gerekliliği, ilgililik, doğruluk, bütçe kısıtları ve katılımcıların özellikleridir (Malhotra ve Birks, 2003). Veri toplamanın nicelik ve niteliğini maksimum yaparken araştırmacıların maliyet ve araştırma süresini minimum tutabileceği bir dengeyi sağlamaları gerekir (Hair vd., 2003).

Bu çalışmada ise ölçme aracı olarak online anket kullanılmıştır. Anketin girişi çalışmanın amacı, yanıtlamak için gerekli zaman ve bilgilerin gizliliğinin açıklanmasından ve katılımcılara teşekkürden oluşmaktadır. Ana anket ise üç bölümü içermektedir. Bunlar; internet kullanımına yönelik bilgiler, internet üzerinden alışverişe yönelik ifadeler ve demografik özelliklerdir.

İnternet kullanımına yönelik bilgiler bölümü toplam 5 sorudan oluşmaktadır. Tüm sorular kapalı uçlu cevaplardan oluşur. Bu soruları sormadaki amaç katılımcıların internet kullanımı ve online alışveriş yapma süresini tespit etmek ve online alışverişte hangi mal ve hizmetlerin alınımının daha çok tercih edildiğini görmektir. Satın alınan mal ve hizmetlerin tespitine yönelik soruda bir de diğer seçeneği bulunmaktadır. Diğerlerinden farklı olarak bu soruda birden fazla seçenek işaretlenebilir. Ayrıca isteyen katılımcılar diğer seçeneğinde aldıkları diğer mal ve hizmetleri de belirtebilmişlerdir.

İnternet üzerinden alışverişe yönelik ifadelerin bulunduğu bölüm anketin en önemli kısmı olarak görülmekte ve en uzun bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde ise yapısal eşitlik modelinde aralarında ilişki olduğu düşünülen gizil değişkenleri temsil eden maddeler, ifadeler şeklinde katılımcılara yöneltilmiştir. Burada gizil değişkenleri en iyi şekilde temsil ettiği düşünülen maddelerin kullanılması amaçlanmıştır. Cevaplar 5'li likert ölçeği ile ölçülmüştür.

Demografik özelliklerin istendiği bölüm ise toplam 5 sorudan oluşmakta ve cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek ve medeni hal ile ilgili bilgiler istenmektedir.

Bütün bölümler kapalı uçlu sorulardan oluşmaktadır ve katılımcıların anketi karmaşık bulmaması için mümkün olduğunca sadelik tercih edilmiştir. Çalışma başlatıldığı gün anket toplam 3 sayfa olarak sunulmuştur, ancak anketi cep telefonundan yanıtlayan katılımcıların ilk sayfadan sonrasına geçmemesi problemi nedeni ile anket tek parça olarak düzenlenmiş, yine de bu problem nedeniyle 102 katılımcı anketi yarım bırakmıştır.

Bu çalışmada anketlerin yayılması için Facebook, Twitter, Instagram ve LinkedIn sosyal ağ siteleri kullanılmıştır. Çalışmanın ana kitlesini internet kullanarak alışveriş sitelerinde gezinen ve alışveriş yapan kişiler oluşturmaktadır. Çalışmanın internet kullanımı ile ilgili olması nedeni ile anketi internet üzerinden yaymanın tutarlı olduğu düşünülmüştür. 28.05.14-23.06.14 tarihleri arasında anketin URL'si paylaşılmış, toplam 699 kişiye ulaşılmıştır. Ancak kullanılabilir anket sayısı 680'dir.

C. Kullanılan Yöntem

Sosyal bilim araştırmalarında nedensellik tartışmaları, yüzyılı aşan bir geçmişe sahiptir. Çalışmada kullanılan yapısal eşitlik modelinin kullanımı psikoloji ve sosyal bilimlerde giderek artmaktadır. Nedensel ilişkiler yalnızca deneysel desenlerle ortaya konulabilirken, yapısal eşitlik modeli kavramı çerçevesinde yapılan çalışmalar, değişkenler arasında nedensel ilişkilerin tanımlanması tartışmalarına çok önemli bir boyut kazandırmıştır ve kazandırmaya devam etmektedir (Çokluk vd., 2012). Popülaritesinin bir nedeni de araştırmacılara teorik modellerini değerlendirme ve değiştirmeyi sağlayan doğrulayıcı yöntemlerin kullanılmasıdır. Bu yöntemler teori geliştirmeyi sürdürebilmek için büyük potansiyel sunmaktadırlar (Lu, 2007).

Bu çalışmadaki bir sınırlama ampirik sonuçlar için, veri analizi tekniği olan yapısal eşitlik modellemesinin kullanılmasıdır. Hair ve arkadaşları 1998 yılında yaptıkları çalışmalarında yapısal eşitlik modellemesinin özellikle bağımlı ilişkiler aynı anda incelenmek istendiğinde ve yapı arasındaki olası yapısal ilişkileri belirlemek gerektiğinde yararlı olduğunu göstermişlerdir. Bu nedenle, yapısal eşitlik modellemesi (YEM), yapılar arasındaki nedensel ilişkileri araştırmak için kullanılır. Ancak bir kez model geliştirilip ölçek tanımlandığı andan itibaren veriler bu ölçek üzerinden toplanır ve veriler literatüre bakılarak doğru olduğu düşünülen model üzerinden değerlendirilir.

YEM, regresyon modelindeki değişkenler arasındaki nedensel yapısal ilişkiyle, faktör analizindeki gizli faktör yapılarını kapsamlı tek bir analizde birleştirmektedir. Diğer bir deyişle YEM, ortaya konan ilişkisel modellerin, faktör analizi ve regresyonun bir arada kullanılarak test edilebilmesini kolaylaştıran bir metodlar dizisidir. YEM, doğrulayıcı faktör analizi ve yol analizinin birleşimi olarak düşünülebilir. Çünkü YEM gerçekte 2 tip model içerir: ölçüm modeli ve yapısal model. Model bir bütün olarak çeşitli uyum iyiliği indeksleri ile değerlendirilirken ayrıca YEM'de ölçüm ve yapısal modeller veriye uyumda farklılaşabilecekleri ihtimalinden ötürü ayrı ayrı da değerlendirilirler.

Ölçüm modeli, gözlenen değişkenlerin (maddelerin) örtük faktörü ne derece yakaladığının ölçüsünü verir. Ölçüm modeli esasında her örtük değişkenin

doğrulamayı faktör analizinin birleşimidir. Ölçüm modeli diye adlandırılmasının nedeni ise gözlenen değişkenlerin soyut, ölçülemeyen faktörlerin göstergesi veya bu faktörlere erişmeyi sağlayan ölçme değişkenlerinin kullanılmasıdır. Yapısal model ise teoride ilgilenilen ana değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri göz önüne alan yol analizi gibidir (Meyers vd., 2005).

Yapısal eşitlik modeli açıklayıcı olmaktan çok büyük ölçüde doğrulamayı tekniklerden oluşur. Bu çerçevede yapısal eşitlik modelinde araştırmacılar uygun bir model bulmak yerine bu model geçerli mi sorusuna cevap ararlar (Çokluk vd., 2012).

IV. BULGULAR

Hedef kitleye yapılacak küçük ölçekli bir anket uygulaması yanıtlayanların cevaplarındaki motifleri ve anket sorularındaki problemleri görmeye yardım eder. Ayrıca pilot çalışmaya dayanarak anketteki bölümlerin çalışıp çalışmadığı belirlenebilir ve anket sorularındaki bazı maddeler çıkarılabilir. Ek olarak anketin anlaşılabilirliği de pilot çalışma sayesinde kontrol edilmiş olur. Pilot çalışma tasarımı ve kullanılan araçlardaki zayıflığı tespit etmek için ve temsili veri sağlamak için kullanılır.

Veri toplamaya başlamadan önce bir veya daha fazla pilot çalışmanın yürütülmesi her zaman tavsiye edilir. Pilot grubun büyüklüğü 25 ile 100 arasında değişebilir (Cooper ve Schindler, 1998). Bu çalışmada pilot çalışma uzman görüşünü almak için anket tasarımı konusunda uzman akademisyenler (%40) ve internet üzerinden alışverişini en çok yapan kesim olan öğrenciler (%40) başta olmak üzere 46 kişi ile yürütülmüştür.

Bu araştırmada maddeler arası tutarlılığın güvenilirliğini ölçmede en çok kullanılan Cronbach alfa katsayısı kullanılmıştır. Alfa katsayısı ölçek içinde bulunan maddelerin iç tutarlılığının bir ölçüsüdür. Diğer bir deyişle alfa katsayısı ile ölçekte yer alan k tane sorunun türdeş bir yapıyı açıklamak üzere bir bütün oluşturup oluşturmadıklarının sorgulanması konusunda bilgi elde edilir. İlgili ölçeğin alfa katsayısı ne kadar yüksek olursa bu ölçekte bulunan maddelerin o ölçüde birbirleriyle tutarlı ve aynı özelliğin öğelerini yoklayan maddelerden oluştuğu ya da tüm maddelerin o ölçüde birlikte çalıştığı yorumu yapılır. Eğer alfa katsayısı 0,80-1,00 arasında ise geliştirilen ölçek yüksek güvenilirliğe sahiptir. 0,60-0,79 arası ise geliştirilen ölçek oldukça güvenilirdir. 0,40-0,59 arası ise geliştirilen testin güvenilirliği düşüktür. 0,00-0,39 arası ise geliştirilen ölçek güvenilir değildir denir. Bu çalışmada kullanılan 11 faktör için hesaplanan 11 cronbach alfa değeri de 0.80 üzerindedir.

A. Demografik Bilgiler

Çalışmada toplam 680 anketin verileri analiz edilmiştir. Ankete katılanların demografik özellikleri, cinsiyet, yaş, medeni hal, meslek ve eğitim durumu ile değerlendirilmiştir. Katılımcıların cinsiyete göre dağılımlarına bakıldığında %61,5 oranla kadınların, %38,5 oranla erkeklerin anketi cevapladığı görülmektedir. Yaşa göre dağılıma bakıldığında ise en büyük çoğunluğu %47,78 ile 25-34 arası yaş grubu oluşturmaktadır. 18-24 yaş aralığının payı ise %30,19'dur. Bu yüksek oranlar katılımcıların gençlerden oluştuğu sonucunu

doğurmaktadır. Medeni hale bakıldığında ise katılımcıların %37,1' i evli iken %62,9'unun bekar olduğu görülmektedir. Meslek gruplarına göre dağılıma bakıldığında, ankete katılan kesimin %32,8'ini öğrencilerin oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılımı incelendiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun (%58,7) üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Ankette bu soru sorulurken "Lütfen mezun olduğunuz okulu işaretleyiniz" ifadesi bulunmasına rağmen bu yüksek oran mezun durumundaki öğrencilerin de daha mezun olmadan üniversite seçeneğini işaretlediği şüphesini doğurmaktadır.

B. Önerilen Modelin Yapısal Eşitlik Analizi

Jöreskog ve Sörbom (2001), verinin normal dağılmadığı durumlarda aslında maksimum benzerlik ile ağırlıklandırılmış en küçük kareler metotları arasında bir seçim yapmanın ne gibi sonuçlar doğuracağı konusunda kesin bir araştırma sonucu olmadığını belirtmekte ve iki yol önermektedirler. Yöntemlerden biri ağırlıklandırılmış en küçük kareler ile örneklem büyüklüğünü arttırarak asimptotik kovaryans matrisini kullanmaktır. Diğer bir yöntem ise örneklemin genişletilemediği durumlarda yine maksimum benzerlik yöntemini kullanmaktır. Bu ikinci yol için du Toit ve du Toit (2001) Lisrel programında normal puanlardan yola çıkarak hesaplanan kovaryans matrisinin kullanılmasını önermektedirler (Şimşek, 2007). Bu çalışmada örneklem hacmi 680 olduğu için yöntem olarak maksimum benzerlik metodu ve normal puanlardan türetilen kovaryans matrisi kullanılmıştır.

Ölçüm modeli 5'li Likert ölçeğine göre hazırlanan ölçeğe uygulanan doğrulayıcı faktör analizi metoduna göre geliştirilmiştir (Hansen, 2006). Yapı bütünüyle incelenerek ölçüm modelinin uyum verilerinin iyiliği incelenmiştir. Bu çalışmada χ^2/df , RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation), NFI (Normed Fit Index) ve CFI (Comparative Fit Index) kullanılarak, modelin kabul edilebilir olup olmadığına bakılmıştır. Ölçüm için kullanılan model uyum indeksleri ve kabul değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Yapısal eşitlik modellemesinde uyum indekslerinin kriterleri ve kabulü için kesme noktaları

Uyum indeksi	Kabul durumu	Kesme noktaları
χ^2/sd	Mükemmel uyum (küçük örneklem)	$\leq 2,5$
	Mükemmel uyum (büyük örneklem)	≤ 3
	Orta düzeyde uyum	≤ 5
RMSEA	Mükemmel uyum	$\leq 0,05$
	İyi uyum	$\leq 0,08$
CFI	Mükemmel uyum	$\geq 0,95$
	İyi uyum	$\geq 0,90$
NFI	İyi uyum	$\geq 0,90$

Kaynak: Çokluk, vd., 2012

Modelin uyum iyiliği indekslerine bakıldığında Ki-kare: 4613,59 sd:1375, RMSEA:0,059, NFI:0,97, CFI:0,98 olduğu görülmüştür. Bu değerlere göre ölçüm modelinde iyi uyumun yakalandığı söylenebilir.

İkinci olarak tahmin edilen modelin sonuçları incelenmiştir. Burada her parametrenin faktör yükleri, t değerleri verilerek istatistiksel olarak parametrelerin anlamlı olup olmadığı belirtilmiştir. Örneğin faktör yükleri her bir ölçümün ne derecede önemli olduğunu anlamak için kullanılmaktadır. Hair vd. (1998), standardize edilmiş faktör yüklerinin 0,5 ve üstü olmasını ve ideal olarak 0,7 ve üstü olmasını önermektedir. t değerlerine bakarak da %95 güven düzeyinde katsayıların anlamlı olup olmadığına bakılmıştır. Ayrıca yüksek faktör yükleri soruların geçerliliği konusunda da belirleyicidir (Turan, 2011).

Tablo 2: Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

ÖRTÜK ve GÖZLENEN DEĞİŞKENLER			
Algılanan Kullanım Kolaylığı	Std. yükler	t- değeri	R²
<i>İnternet üzerinden alışveriş sitelerini kullanmak kolaydır (EAS).</i>	0,83	25,51	0,68
<i>İnternet üzerinden alışveriş sitelerinde istediğimi bulmak kolaydır (V25).</i>	0,74	21,75	0,55
<i>İnternet üzerinden alışveriş sitelerinden alışveriş yapmayı öğrenmek kolaydır (V26).</i>	0,81	24,71	0,65
<i>İnternet üzerinden alışveriş sitelerindeki işlemler oldukça açık ve anlaşılardır(V27).</i>	0,80	24,36	0,64
<i>İnternet üzerinden alışveriş sitelerini kullanmada becerikliyim(V28).</i>	0,72	20,84	0,52
Algılanan Kullanışlılık	Std. yükler	t- değeri	R²
<i>İnternet üzerinden alışverişte ürünleri normal alışverişten ucuza bulurum(USE).</i>	0,65	18,21	0,42
<i>İnternet üzerinden alışverişini normal alışverişten daha hızlı tamamlarım(V30).</i>	0,61	16,89	0,38
<i>İnternet üzerinden alışveriş ürün aramada ve satın almada kullanışlıdır(V31).</i>	0,76	22,58	0,58
<i>İnternet üzerinden alışverişte hertür ürünü bulurum(V32).</i>	0,73	21,36	0,54
<i>İnternet üzerinden alışverişte almak istediğim ürünlerle ilgili tüm bilgiye ulaşıyorum(V33).</i>	0,68	19,36	0,47
<i>İnternet üzerinden alışverişte karşılaştırma yapmak kolaydır(V34).</i>	0,73	21,13	0,53
<i>İnternet üzerinden alışveriş daha az stresli alışveriş deneyimi sağlar(V35).</i>	0,66	18,64	0,44
Güven	Std. yükler	t- değeri	R²
<i>İnternet üzerinden alışveriş yapılan sitelerin dürüst olduğunu düşünürüm(TRU).</i>	0,82	25,33	0,67
<i>İnternet üzerinden alışveriş yapılan sitelerin fırsatçı olmadığını düşünürüm(V37).</i>	0,68	19,53	0,46
<i>İnternet üzerinden alışveriş yapılan sitelerin müşterilerine verdikleri sözleri tuttuklarını düşünürüm(V38).</i>	0,85	26,64	0,72
<i>İnternet üzerinden alışveriş yapılan sitelerin inanılır olduğunu düşünürüm(V39).</i>	0,91	29,87	0,83

Öznel Norm	Std. yükler	t- değeri	R2
<i>Sosyal çevremdeki insanlar internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler(SUB).</i>	0,86	28,08	0,75
<i>Saygı duyduğum insanlar internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler(V41).</i>	0,88	28,80	0,77
<i>Arkadaşlarım internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler(V42).</i>	0,94	32,48	0,89
<i>Ailem ve akrabalarım internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler(V43).</i>	0,89	29,69	0,80
<i>Kişisel öneriler internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler(V44).</i>	0,79	24,22	0,62
Algılanan Haz	Std. yükler	t- değeri	R2
<i>İnternet üzerinden alışveriş yapmak normal alışverişe göre daha zevklidir(ENJ).</i>	0,90	30,03	0,81
<i>İnternet üzerinden alışveriş yapmak normal alışverişe göre daha eğlencelidir(V46).</i>	0,94	32,34	0,88
<i>İnternet üzerinden alışveriş yapmak normal alışverişe göre daha heyecan vericidir(V47).</i>	0,88	29,06	0,78
<i>İnternet üzerinden alışveriş yapmak normal alışverişe göre daha ilginçtir(V48).</i>	0,76	23,21	0,58
<i>İnternet üzerinden alışveriş yapmak hayal gücümü harekete geçirir(V49).</i>	0,68	19,83	0,46
<i>İnternet üzerinden alışveriş yapmak merakımı uyandırır(V50).</i>	0,62	17,70	0,39
Algılanan Bilgi Kalitesi	Std. yükler	t- değeri	R2
<i>Sunulan bilginin doğruluğu internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler(INF).</i>	0,89	29,66	0,79
<i>Sunulan bilginin bütünlüğü internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler(V52).</i>	0,91	30,78	0,83
<i>Sunulan bilginin anlaşılabilirliği internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler(V53).</i>	0,94	32,84	0,89
<i>Sunulan bilginin güncelliği internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler(V54).</i>	0,93	31,70	0,86
<i>Sunulan bilginin kullanılabilirliği internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler(V55).</i>	0,90	30,41	0,82
Algılanan Sistem Kalitesi	Std. yükler	t- değeri	R2
<i>Web sitelerinin tüketici yorumlarına açık olma işlevi internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler(SYS).</i>	0,87	27,85	0,76
<i>Web sitelerinin soru destekleme işlevi internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler(V57).</i>	0,88	28,23	0,77
<i>Site içi arama motorlarının işlevi internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler(V58).</i>	0,72	21,13	0,52
<i>Web sitesinin güvenilirliği internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler(V59).</i>	0,72	20,81	0,51
Algılanan Hizmet Kalitesi	Std. yükler	t- değeri	R2
<i>Ürünü teslim etme hızı internet üzerinden alışveriş sitesini kullanma kararımı etkiler(SER).</i>	0,81	25,31	0,66
<i>Satın alınan ürünün iade etme kolaylığı internet üzerinden alışveriş sitesini kullanma kararımı etkiler(V61).</i>	0,88	28,73	0,78

<i>Ödeme kolaylığı internet üzerinden alışveriş sitesini kullanma kararımı etkiler(V62).</i>	0,88	28,71	0,78
<i>Kişisel bilgilerimin korunması internet üzerinden alışveriş sitesini kullanma kararımı etkiler(V63).</i>	0,86	27,57	0,74
Mağaza Bilinirliği	Std. yükler	t- değeri	R2
<i>Medyada internet alışveriş siteleri hakkında haber ve reklamlara rastlarım(FAM).</i>	0,65	17,86	0,42
<i>Çevremdeki insanlar arasında alışveriş yapılan bazı internet sitelerinden bahsedilir(V65).</i>	0,72	20,33	0,52
<i>Çevremdeki insanlara internet üzerinden alışveriş yapılan bazı sitelerden bahsederim(V66).</i>	0,84	25,17	0,70
<i>İnternet üzerinden alışveriş yapılan siteleri bildiğimi düşünürüm(V67).</i>	0,71	20,07	0,51
Tutum	Std. yükler	t- değeri	R2
<i>Alışveriş için interneti kullanmak iyi bir fikirdir(ATT).</i>	0,89	29,46	0,79
<i>Alışveriş için interneti kullanmak akıllıca bir fikirdir(V69).</i>	0,89	29,54	0,79
<i>Alışveriş için interneti kullanmak tatmin edici bir fikirdir(V70).</i>	0,85	27,26	0,72
<i>Alışveriş için interneti kullanmak olumlu bir fikirdir(V71).</i>	0,92	30,99	0,84
<i>Alışveriş için interneti kullanmak çekici bir fikirdir(V72).</i>	0,84	26,75	0,70
<i>Alışveriş için interneti kullanmak hoş bir fikir olabilir(V73).</i>	0,86	27,82	0,74
Niyet	Std. yükler	t- değeri	R2
<i>Gelecekte alışveriş için interneti kullanmaya devam edeceğim(INT).</i>	0,81	25,49	0,66
<i>Gelecekte alışveriş için interneti düzenli olarak kullanacağım(V75).</i>	0,93	31,79	0,86
<i>Gelecekte alışveriş için interneti sık sık kullanacağım(V76).</i>	0,93	32,09	0,87
<i>Gelecekte diğer kanalları yerine internet üzerinden alışverişini tercih edeceğim(V77).</i>	0,71	20,87	0,50
<i>Etrafımdaki insanlara alışveriş için interneti kullanmalarını tavsiye edeceğim(V78).</i>	0,83	26,26	0,69

Tablo 2’de faktör yükleri, t değerleri ve R² değerleri rapor edilmiştir. Algılanan kullanım kolaylığı örtük değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok “İnternet üzerinden alışveriş sitelerini kullanmak kolaydır” maddesi açıklarken (R²=0,68), en az ise “İnternet üzerinden alışveriş sitelerini kullanmada becerikliyim” ifadesini içeren madde (R²=0,52) açıklamıştır. Bu örtük değişkene ait standart değerler 0,70’in üstündedir ve t değerleri de anlamlıdır.

Algılanan kullanışlılık örtük değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok “İnternet üzerinden alışveriş ürün aramada ve satın almada kullanışlıdır.” maddesi açıklarken (R²=0,58), en az ise “İnternet üzerinden alışverişini normal alışverişten daha hızlı tamamlarım.” ifadesini içeren madde (R²=0,38) açıklamıştır. Bu örtük değişkene ait standart değerler 0,60’ın üstündedir ve t değerleri de anlamlıdır. Güven örtük değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok “İnternet üzerinden alışveriş yapılan sitelerin inanılır olduğunu düşünürüm” maddesi açıklarken (R²=0,83), en az ise “İnternet üzerinden alışveriş yapılan sitelerin fırsatçı olmadığını düşünürüm” ifadesini içeren madde (R²=0,46)

açıklamıştır. Bu örtük değişkene ait standart değerler 0,70'e yakın ve üstündedir ve t değerleri de anlamlıdır.

Öznel norm örtük değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok "Arkadaşlarım internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler." maddesi açıklarken ($R^2=0,89$), en az ise "Kişisel öneriler internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler." ifadesini içeren madde ($R^2=0,62$) açıklamıştır. Bu örtük değişkene ait standart değerler 0,70'in üstündedir ve t değerleri de anlamlıdır.

Algılanan haz örtük değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok "İnternet üzerinden alışveriş yapmak normal alışverişe göre daha eğlencelidir" maddesi açıklarken ($R^2=0,88$), en az ise "İnternet üzerinden alışveriş yapmak merakımı uyandırır" ifadesini içeren madde ($R^2=0,39$) açıklamıştır. Bu örtük değişkene ait standart değerler 0,60'ın üstündedir ve t değerleri de anlamlıdır.

Algılanan Bilgi Kalitesi örtük değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok "Sunulan bilginin anlaşılabilirliği internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler" maddesi açıklarken ($R^2=0,89$), en az ise "Sunulan bilginin doğruluğu internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler" ifadesini içeren madde ($R^2=0,79$) açıklamıştır. Bu örtük değişkene ait standart değerler 0,70'in üstündedir ve t değerleri de anlamlıdır.

Algılanan Sistem Kalitesi örtük değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok "Web sitelerinin soru destekleme işlevi internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler" maddesi açıklarken ($R^2=0,77$), en az ise "Web sitesinin güvenilirliği internet üzerinden alışveriş yapma kararımı etkiler" ifadesini içeren madde ($R^2=0,51$) açıklamıştır. Bu örtük değişkene ait standart değerler 0,70'in üstündedir ve t değerleri de anlamlıdır.

Algılanan Hizmet Kalitesi örtük değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok "Satın alınan ürünün iade etme kolaylığı internet üzerinden alışveriş sitesini kullanma kararımı etkiler" maddesi ve "Ödeme kolaylığı internet üzerinden alışveriş sitesini kullanma kararımı etkiler" maddesi açıklarken ($R^2=0,78$), en az ise "Ürünü teslim etme hızı internet üzerinden alışveriş sitesini kullanma kararımı etkiler" ifadesini içeren madde ($R^2=0,66$) açıklamıştır. Bu örtük değişkene ait standart değerler 0,80'in üstündedir ve t değerleri de anlamlıdır.

Mağaza Bilinirliği örtük değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok "Çevremdeki insanlara internet üzerinden alışveriş yapılan bazı sitelerden bahsedirim" maddesi açıklarken ($R^2=0,70$), en az ise "Medyada internet alışveriş siteleri hakkında haber ve reklamlara rastlarım" ifadesini içeren madde ($R^2=0,42$) açıklamıştır. Bu örtük değişkene ait standart değerler 0,60'ın üstündedir ve t değerleri de anlamlıdır.

Tutum örtük değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok "Alışveriş için interneti kullanmak olumlu bir fikirdir" maddesi açıklarken ($R^2=0,84$), en az ise "Alışveriş için interneti kullanmak çekici bir fikirdir" ifadesini içeren madde ($R^2=0,70$) açıklamıştır. Bu örtük değişkene ait standart değerler 0,80'in üstündedir ve t değerleri de anlamlıdır.

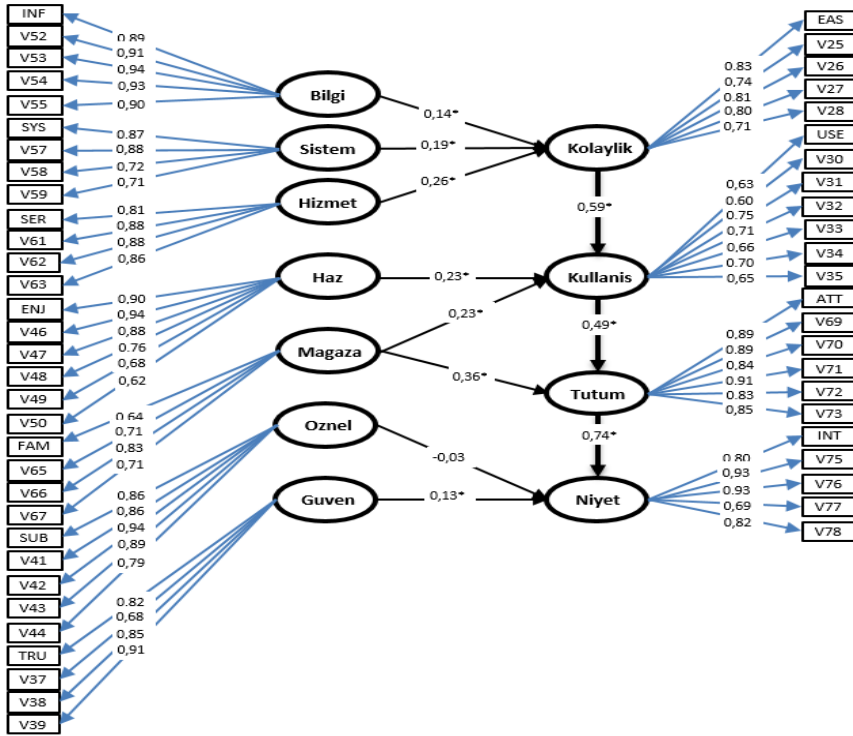
Niyet örtük değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok "Gelecekte alışveriş için interneti sık sık kullanacağım" maddesi açıklarken ($R^2=0,87$), en az

ise “Gelecekte diğer kanallar yerine internet üzerinden alışverişi tercih edeceğim” ifadesini içeren madde ($R^2=0,50$) açıklamıştır. Bu örtük değişkene ait standart değerler 0,70’in üstündedir ve t değerleri de anlamlıdır.

Tabloya genel olarak bakıldığında faktör yüklerinin çoğunun 0,70 ve üstü olduğu, bir kısmının ise 0,60-0,70 arasında bulunduğu görülmektedir. t değerleri ise göstermektedir ki, tüm maddeler %99 olasılıkla istatistiksel olarak anlamlıdır.

Önerilen model iyi uyum iyiliği değerleri göstermiştir ve ki-kare değeri anlamlıdır (ki-kare=4965,17, sd=1398, CFI=0,97, NFI=0,96, RMSEA=0,061). Şekil 3’te gösterildiği gibi öznel norm hariç diğer bütün yollar anlamlıdır ve pozitif ilişkiyi göstermektedir. Teker teker yollar incelendiğinde bilgi kalitesi, sistem kalitesi ve hizmet kalitesi değişkenleri algılanan kullanım kolaylığını pozitif yönde etkilemişlerdir ve sırayla 0,14 (t=2,68), 0,19 (t=3,10), 0,26, (t=4,55) standart yük değerleri ile 4, 5, ve 6 nolu hipotezlerin geçerli olduğu görülmüştür. Hazın algılanan kullanışlılığa etkisine bakıldığında ise 0,23 (t=6,71) standart değeri ile pozitif yönde bir etki yaptığı görülmektedir. Böylece 7 nolu hipotezin de desteklendiği belirtilebilir. Mağaza bilinirliği hem algılanan kullanışlılığa hem de tutuma etki ettirilmiştir. Mağaza bilinirliği algılanan kullanışlılığa 0,23 (t=5,92) standart değeri ile etki ederken, tutuma 0,36 (t=9,17) standart değeri ile etki etmektedir. Bu sonuçlar da iki yolu da içeren 8 ve 9 nolu hipotezlerin geçerli olduğunu göstermektedir. Güven değişkeninden niyet değişkenine doğru giden yol ise 0,13 (t=4,43) standart değeri ile pozitif bir ilişki göstermekle beraber bu yolu içeren H11 hipotezinin desteklendiği görülmektedir.

Teknoloji kabul modelinin iskeletini oluşturan algılanan kullanım kolaylığından algılanan kullanışlılığa, algılanan kullanışlılıktan tutuma, tutumdan niyete olan yolların katsayıları sırasıyla 0,59 (t=12,60), 0,49 (t=10,86) ve 0,74 (t=19,31) tür. Aynı zamanda bu yolların ilişkisini içeren H1, H2 ve H3 hipotezlerinin desteklendiği de görülmektedir. Yalnızca öznel norm değişkeninden niyet değişkenine giden yol negatif ve anlamsız bir sonuç vermiştir. -0,03 (t=-1,16) standart değerinin gösterildiği yol istatistiksel olarak anlamsızdır ve dolayısıyla H10 hipotezi geçersizdir.

* $p < 0,01$

Şekil 3: Önerilen model için yol katsayıları

Tablo 3, dışsal değişkenlerin içsel değişkenlere dolaylı ve toplam etkilerini göstermektedir. Tablo incelenecek olursa algılanan kullanım kolaylığı değişkenine güven ve öznel değişkenlerinin doğrudan ya da dolaylı bir etkisi olmadığı görülmektedir. Bilgi, sistem ve hizmet değişkenlerinin ise algılanan kullanım kolaylığına etki ettiği, tabloda görülen diğer değişkenlerin doğrudan ya da dolaylı etkilerinin olmadığı görülmektedir. Öte yandan algılanan kullanışlılık değişkenine etki eden dışsal değişkenlerde durum daha farklıdır. Haz, mağaza ve algılanan kullanım kolaylığı değişkenlerinin toplam etkileri aynı zamanda doğrudan etki olmakla birlikte katsayıları yapısal modelde de görülebileceği gibi sırasıyla 0,23, 0,23 ve 0,59'dur. Bilgi, sistem ve hizmetin ise algılanan kullanışlılığa dolaylı etkilerinin olduğu söylenebilir. Tutum değişkenine güven ya da öznel değişkeninin doğrudan ya da dolaylı etkisi görülmemektedir. Ancak haz, bilgi, sistem ve hizmet değişkenlerinin dolaylı etkileri olduğu ve bu etkilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tablodan görülebilir. Mağaza değişkeninin tutuma olan etkisi incelendiğinde doğrudan etkisinin 0,36, dolaylı etkisinin 0,11 olduğu tablodan görülmektedir. Yani mağaza değişkeninin tutum üzerindeki toplam etkisi 0,47'dir. Tutuma dolaylı olarak etki eden bir diğer önemli değişken ise 0,29'luk katsayıya sahip olan algılanan kullanım kolaylığıdır. Algılanan

kullanışlılığın tutum üzerindeki toplam etkisi ise 0,49'dur ve bu etkinin tamamı doğrudan etkidir. Niyete etki eden güven ve öznel değişkenlerinden öznel değişkeninin etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır. Niyet üzerinde en önemli etki 0,74'lük katsayı ile tutum değişkenine aittir. En yüksek dolaylı etkiler ise sırasıyla algılanan kullanışlılık (0,36) ve mağaza (0,35) değişkenleridir.

Tablo 3: İçsel değişkenlerin dışsal değişkenler üzerindeki doğrudan-dolaylı etkileri

	Toplam etki	Doğrudan Etki	Dolaylı Etki
Algılanan Kullanım Kolaylığı			
Güven	-	-	-
Öznel	-	-	-
Haz	-	-	-
Bilgi	0,14*	0,14	-
Sistem	0,19*	0,19	-
Hizmet	0,26*	0,26	-
Mağaza	-	-	-
Algılanan Kullanışlılık			
Güven	-	-	-
Öznel	-	-	-
Haz	0,23*	0,23	-
Bilgi	0,08*	-	0,08*
Sistem	0,11*	-	0,11*
Hizmet	0,15*	-	0,15*
Mağaza	0,23*	0,23	-
Algılanan kullanım kolaylığı	0,59*	0,59	-
Tutum			
Güven	-	-	-
Öznel	-	-	-
Haz	0,11*	-	0,11*
Bilgi	0,04*	-	0,04*
Sistem	0,06*	-	0,06*
Hizmet	0,07*	-	0,07*
Mağaza	0,47*	0,36	0,11*
Algılanan kullanım kolaylığı	0,29*	-	0,29*
Algılanan kullanışlılık	0,49*	0,49	-
Niyet			
Güven	0,13*	0,13	-
Öznel	-0,03	-0,03	-
Haz	0,08*	-	0,08*
Bilgi	0,03*	-	0,03*
Sistem	0,04*	-	0,04*
Hizmet	0,05*	-	0,05*
Mağaza	0,35*	-	0,35*
Algılanan kullanım kolaylığı	0,21*	-	0,21*
Algılanan kullanışlılık	0,36*	-	0,36*
Tutum	0,74*	-	-

* p<0,01

V. SONUÇ

Anketten elde edilen veriler ile önerilen modelin testi gerçekleştirilmiş ve model iyi uyum istatistiği değerleri yakalamıştır. Modelde kullanılan değişkenler ve niyet üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri aşağıda tartışılmıştır.

Online satın alma niyeti üzerine doğrudan etkiler

Online alışveriş niyetini doğrudan etkileyen tutum, öznel norm ve güven incelenmiştir. Tutum ve güven değişkenlerinin niyet üzerindeki etkisi anlamlı iken öznel norm değişkeninin niyet üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır.

Tutum: Bu çalışma, literatürdeki çalışmalara (Gefen ve Straub, 2000; Lederer vd., 2000; Venkatesh ve Davis, 1996; Venkatesh ve Morris, 2000; Park, 2003) benzer şekilde, niyet üzerindeki en önemli etkinin tutumdan geldiğini bulmuştur. Standartlaştırılmış katsayı yüklerine göre tutum, niyeti 0,74'lük bir katsayı ile etkilemektedir. Bu noktada müşterilerin tutumunu değiştirmek, niyetini değiştirmek için önemli bir adım olarak görünmektedir.

Güven: Tüketiciler için web sitesine olan güven önemli bir konudur. Güven ile ilgili literatüre bakıldığında güveni ölçmek için çok farklı alanlarda çalışmalar yapıldığı ve çok çeşitli ölçekler kullanıldığı görülebilir. Bu çalışmada kullanılan güven ölçeği Chiu vd. (2009) kaynağından uyarlanmıştır ve yüksek geçerlik ve güvenilirlik değerlerine sahiptir. Çalışmanın sonucuna göre önerilen modelde güven'in niyet üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır ve güven, niyet'i 0,13'lük bir katsayı ile etkiler. Güven'in algılanan kullanım kolaylığı, algılanan kullanılabilirlik ve tutum üzerinde hiçbir dolaylı etkisinin olmadığını not etmekte fayda vardır.

Öznel norm: Bu çalışma öznel norm'u niyetin önemli bir belirleyicisi olarak bulmamıştır. Literatürde bu çalışmaya benzer şekilde öznel norm'un niyet üzerinde anlamlı etkisi yoktur bulgusuna ulaşan başka çalışmalar da bulunmaktadır (Park, 2003; Çakır, 2012). Söylenbilir ki bu çalışmada kullanılan 680 kişinin verilerine göre öznel norm niyet'i belirlemede bir etken değildir. Öznel norm'un niyet dışındaki içsel değişkenler üzerinde de herhangi bir dolaylı etkisi olmadığını belirtmekte fayda vardır.

Online satın alma niyeti üzerine dolaylı etkiler

Beklendiği gibi algılanan kullanım kolaylığı, algılanan kullanılabilirlik ve tutum üzerinde bu faktörlerin belirleyicileri olarak kabul edilen algılanan bilgi kalitesi, algılanan sistem kalitesi, algılanan hizmet kalitesi değişkenlerinin, algılanan haz ve mağaza bilinirliği değişkenlerinin önemli doğrudan etkileri olduğu görülmektedir. Aşağıda niyete dolaylı etkisi olan değişkenler ve bu değişkenlerin belirleyicisi olan yapıların etkisi tartışılmıştır.

Algılanan kullanım kolaylığı: Sonuçlar göstermektedir ki Algılanan kullanım kolaylığının niyete dolaylı etkisi algılanan kullanılabilirlik ve tutum üzerindedir. Tablo 3'te de görülebileceği gibi algılanan kullanım kolaylığı'nın tutum üzerindeki dolaylı etkisi 0,29 ve niyet üzerindeki dolaylı etkisi 0,21'dir. Bu değişkenin algılanan kullanılabilirlik üzerindeki etkisine de bakarak söylenbilir ki bu değişken web sitelerinin kullanılabilir olup olmadığının algısını belirlemede, online alışverişe yönelik tutumda ve online alışveriş niyetini belirlemede algılanan kullanım kolaylığı önemli bir değişkendir. Algılanan kullanım kolaylığının belirleyicileri olarak seçilen değişkenler olan algılanan bilgi kalitesi, algılanan sistem kalitesi ve algılanan hizmet kalitesinin de bu değişken üzerindeki etkileri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu üç değişken literatürde algılanan

kullanım kolaylığının belirleyicileri olarak sıklıkla kullanılmıştır (Örn. Çelik, 2009; Ahn vd., 2007; Shih, 2004). Ayrıca bu üç değişken algılanan kullanılabilirlik, tutum ve niyet üzerinde de anlamlı dolaylı etkilere sahiptir.

Algılanan kullanılabilirlik: Önceki online alışveriş çalışmaları (Childers vd., 2001; Gefen ve Straub, 2000; Heijden ve Verhagen, 2002; Koufaris, 2002; Limayem vd., 2000; Park, 2003) ile tutarlı olarak bu çalışma da algılanan kullanılabilirlik'in online alışveriş niyeti üzerinde dolaylı etkisi olduğunu bulmuştur. Burada algılanan kullanılabilirliğin niyet üzerindeki etkisinin algılanan kullanım kolaylığı değişkeninin etkisinden daha önemli düzeyde olduğunu belirtmekte fayda vardır (algılanan kullanım kolaylığı için 0,21; algılanan kullanılabilirlik için 0,36). Algılanan kullanılabilirlik değişkenine etki eden algılanan haz değişkeninin etkisi 0,23 düzeyindedir. Ancak algılanan haz değişkeninin tutum ve niyet üzerindeki dolaylı etkileri incelendiğinde, bu etkilerin anlamlı olmasına karşın algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan kullanılabilirlik değişkenlerine göre daha zayıf kaldığı görülmektedir. Bu sonuçlar tüketiciler için online alışverişin hem fayda hem de eğlence içerdiğini, ancak faydanın eğlenceden önce geldiğini göstermektedir. Buna göre web sitesi ne kadar eğlenceli olursa olsun eğer o web sitesi ihtiyaç olunan faydayı sağlayamıyorsa tüketici alışveriş yapmayabilir (Gefen ve Straub, 2000; Jarvenpaa ve Todd, 1997; Koufaris, 2002). Mağaza bilinirliği değişkeni ise algılanan kullanılabilirliği belirlemede algılanan haz kadar etkilidir (mağaza bilinirliği 0,23; algılanan haz, 0,23). Mağaza bilinirliği değişkeninin tutum üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri de anlamlıdır (doğrudan etki 0,36; dolaylı etki 0,11). Ayrıca niyet üzerindeki toplam etkilere bakıldığında (Tablo 3), mağaza bilinirliğinin niyet üzerindeki toplam etkisinin neredeyse algılanan kullanılabilirlik kadar olduğunu belirtmekte fayda vardır (mağaza bilinirliği için 0,35; algılanan kullanılabilirlik için 0,36).

Bu bulgular altında, hipotezi geçersiz olan tek değişken olan öznel norm'un etkisini online alışveriş deneyimi bazında inceleyen daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca bu model, diğer ülkelerden de veriler toplanarak ülke bazlı online alışveriş tüketicilerinin niyetini etkileyen faktörler açısından farklılık araştırılabilir. Model oldukça kapsamlı tutulmaya çalışılmıştır. Ancak yine de buradaki modele dahil edilmeyen oldukça fazla değişken olduğu açıktır. İleriki çalışmalarda özellikle yeni teknolojilerin de tüketici niyetlerini etkileyen değişkenler olarak modele katılabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahn, T., Ryu, S., & Han, I. (2004). The Impact of The Online and Offline Features On The User Acceptance of Internet Shopping Malls. *Electronic Commerce Research and Applications*, 3(4), 405-420. <http://doi.org/10.1016/j.elerap.2004.05.001>
- Ahn, T., Ryu, S., & Han, I. (2007). The Impact of Web Quality and Playfulness On User Acceptance of Online Retailing. *Information & Management*, 44(3), 263-275. <http://doi.org/10.1016/j.im.2006.12.008>
- Ajzen, I. (1985). From Intention to Actions: A Theory of Planned Behavior, In: J. Kuhl, J. Bechmann (Eds.), *Action Control: From Cognition to Behavior*, Springer, New York.
- Alan, M. A. (2002). *Elektronik Ticaret ve İşletmeden Tüketicilere (B2C) Modeli Uygulaması*. (Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Atalar, G. (2012). *Online Alışveriş Yönelimleri Ve Sanal Mağaza Atmosferi*. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Barutçu, S. (2008). İnternet Tabanlı Tedarik Zinciri Yönetimi (Denizli Tekstil İşletmelerinin İnternet Tabanlı Tedarik Zinciri Yönetiminden Yararlanma Durumuna Yönelik Bir Araştırma).
- Bhattacharjee, A. (2001). An Empirical Analysis of The Antecedents of Electronic Commerce Service Continuance. *Decision Support Systems*, 32(2), 201–214. [http://doi.org/10.1016/S0167-9236\(01\)00111-7](http://doi.org/10.1016/S0167-9236(01)00111-7)
- Burton-Jones, A., & Hubona, G. S. (2006). The Mediation of External Variables In The Technology Acceptance Model. *Information & Management*, 43(6), 706–717. <http://doi.org/10.1016/j.im.2006.03.007>
- Çakır, M. (2012). *Development and Validation of B2c E-Commerce Adoption Model: An Empirical Investigation Using Structural Equation Modeling and Interpretative Phenomenological Analyses*. (Doctor of Philosophy, The Graduate School of Informatics of The Middle East Technical University).
- Çelik, H. E. (2009). *Yapısal Eşitlik Modellemesi Ve Bir Uygulama: Genişletilmiş Online Alışveriş Kabul Modeli*. (Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Childers, T. L., Carr, C. L., Peck, J., & Carson, S. (2001). Hedonic and Utilitarian Motivations For Online Retail Shopping Behavior. *Journal of Retailing*, 77(4), 511–535. [http://doi.org/10.1016/S0022-4359\(01\)00056-2](http://doi.org/10.1016/S0022-4359(01)00056-2)
- Chiu, C.-M., Chang, C.-C., Cheng, H.-L., & Fang, Y.-H. (2009). Determinants of Customer Repurchase Intention In Online Shopping. *Online Information Review*, 33(4), 761–784. <http://doi.org/10.1108/14684520910985710>
- Chiu, C.-M., Lin, H.-Y., Sun, S.-Y., & Hsu, M.-H. (2009). Understanding Customers' Loyalty Intentions Towards Online Shopping: An Integration of Technology Acceptance Model and Fairness Theory. *Behaviour & Information Technology*, 28(4), 347–360. <http://doi.org/10.1080/01449290801892492>
- Cho, S. E. (2010). Perceived Risks and Customer Needs of Geographical Accessibility In Electronic Commerce. *Electronic Commerce Research and Applications*, 9(6), 495-506.
- Choi, G., & Chung, H. (2013). Applying the Technology Acceptance Model to Social Networking Sites (SNS): Impact of Subjective Norm and Social Capital on the Acceptance of SNS. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 29(10), 619–628. <http://doi.org/10.1080/10447318.2012.756333>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2012). Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları. Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Comegys, C., Hannula, M., & Väisänen, J. (2009). Effects of Consumer Trust and Risk On Online Purchase Decision-Making: A Comparison of Finnish and United States Students. *International Journal of Management*, 26(2), 295.
- Cooper, M. R & Schindler, P. S. (1998). *Business Research Methods* Singapore: McGraw-Hill International Editions.
- Crisostomo, E. A. (2007). *Pacific Islanders and Internet Shopping: Perceived Usefulness, Internet Usage, Demographics, and Likelihood to Shop Online*. (Texas Woman's University).
- Davis, F. D. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technology. *MIS quarterly*, 319-340.
- Davis, F. D., & Venkatesh, V. (1996). A Critical Assessment of Potential Measurement Biases In The Technology Acceptance Model: Three Experiments. *International Journal of Human-Computer Studies*, 45(1), 19–45. <http://doi.org/10.1006/ijhc.1996.0040>
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1992). Extrinsic and Intrinsic Motivation to Use Computers In The Workplace. *Journal of applied social psychology*, 22(14), 1111-1132.
- Deeter-Schmelz, D. R., Bizzari, A., Graham, R., & Howdyshell, C. (2001). Business-to-Business Online Purchasing: Suppliers' Impact On Buyers' Adoption and Usage Intent. *Journal of Supply Chain Management*, 37(4), 4-10.
- Delone, W. H., & McLean, E. R. (2003). The Delone and Mclean Model of Information Systems Success: A Ten-Year Update. *Journal of management information systems*, 19(4), 9-30.

- Delone, W. H., & Mclean, E. R. (2004). Measuring E-Commerce Success: Applying The Delone & Mclean Information Systems Success Model. *International Journal of Electronic Commerce*, 9(1), 31-47.
- Eighthmey, J., & McCord, L. (1998). Adding Value In The Information Age: Uses and Gratifications of Sites On The World Wide Web. *Journal of business research*, 41(3), 187-194.
- Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Reading, MA: Addison Wesley.
- Flick K., L. (2009). *Assessing Consumer Acceptance of Online Shopping: Examining Factors Affecting Purchase Intentions*. (Doctor of Philosophy, Northcentral University).
- Gefen, D., & Straub, D. W. (2000). The Relative Importance of Perceived Ease of Use In IS Adoption: A Study of E-Commerce Adoption. *Journal of the Association for Information Systems*, 1(1), 8.
- Gefen, D., Karahanna, E., & Straub, D. W. (2003). Trust and TAM In Online Shopping: An Integrated Model. *MIS quarterly*, 27(1), 51-90.
- Ha, S., & Stoel, L. (2009). Consumer E-Shopping Acceptance: Antecedents In a Technology Acceptance Model. *Journal of Business Research*, 62(5), 565-571. <http://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.06.016>
- Hair, J. F., Rober P. B. & David J. Ortinau. (2003) Marketing Research. Boston, MA: McGraw-Hill.
- Hair, J. R, Anderson, R. E., Tatham R. L. & Black, W.C. (1998). *Multivariate Data Analysis* (5th edition). New Jersey: Prentice Hall International Inc.
- Hansen, T. (2006). Determinants of Consumers' Repeat Online Buying of Groceries. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 16(1), 93-114. <http://doi.org/10.1080/09593960500453617>
- Hausman, A. V., & Siekpe, J. S. (2009). The Effect of Web Interface Features On Consumer Online Purchase Intentions. *Journal of Business Research*, 62(1), 5-13. <http://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.01.018>
- Hui, T. K., & Wan, D. (2007). Factors Affecting Internet Shopping Behaviour In Singapore: Gender and Educational Issues. *International Journal of Consumer Studies*, 31(3), 310-316.
- Hur, Y. (2007). *Determinants of Sport Website Acceptance: An Application and Extension of The Technology Acceptance Model* (Doctoral dissertation, Washington State University).
- Igbaria, M., Schiffman, S. J., & Wieckowski, T. J. (1994). The Respective Roles of Perceived Usefulness and Perceived Fun In The Acceptance of Microcomputer Technology. *Behaviour & Information Technology*, 13(6), 349-361.
- İşler, D. B. 2008. Rekabetçi Avantaj Yaratma Çerçevesinde Kobi'lerde E-Ticaret Ve E-Ticaretin Stratejik Kullanımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.13, S.3 S.277-291.
- Jairak, K., Praneetpolgrang, P., & Mekhabunchakij, K. (2009, December). An Acceptance of Mobile Learning For Higher Education Students In Thailand. In *Sixth International Conference on eLearning for Knowledge-Based Society, Thailand* (Vol. 17, No. 18, pp. 361-368).
- Jarvenpaa, S. L., & Todd, P. A. (1996). Consumer Reactions to Electronic Shopping On The World Wide Web. *International Journal of electronic commerce*, 59-88.
- Jöreskog, K. G & Sörbom, D. (1993). LISREL8: User's Reference Guide. Chicago, IL: Scientific Software Inc.
- Kartavianus, O., & Napitupulu, T. A. (2012). Determining Factors on Purchasing Decision Through E-Commerce: a Structural Equations Modelling Framework. *Procedia Engineering*, 50(Icasce), 463-473. <http://doi.org/10.1016/j.proeng.2012.10.052>
- Kayabaşı, A. (2010). Elektronik (online) Alışverişte Lojistik Faaliyetlere Yönelik Müşteri Şikayetlerinin Analizi ve Bir Alan Araştırması. *İşletme Araştırmaları Dergisi* 2/2, pp. 21-42
- Keat, T. K., & Mohan, A. (2004). Integration of TAM Based Electronic Commerce Models For Trust. *Journal of American Academy of Business*, 5(1/2), 404-410.

- Khalifa, M., & Liu, V. (2007). Online Consumer Retention: Contingent Effects of Online Shopping Habit and Online Shopping Experience. *European Journal of Information Systems*, 16(6), 780-792.
- Kim, D. J., Ferrin, D. L., & Rao, H. R. (2008). A Trust-Based Consumer Decision-Making Model In Electronic Commerce: The Role of Trust, Perceived Risk, and Their Antecedents. *Decision Support Systems*, 44(2), 544–564. <http://doi.org/10.1016/j.dss.2007.07.001>
- Kim, D., & Benbasat, I. (2003). Trust-Related Arguments in Internet Stores: A Framework for Evaluation. *J. Electron. Commerce Res.*, 4(2), 49-64.
- Kim, J., (2006). *Sensory Enabling Technology Acceptance Model (Se-Tam): The Usage of Sensory Enabling Technologies For Online Apparel Shopping*. (Doctor of Philosophy, Auburn University).
- Kim, J., Fiore, A. M., & Lee, H.-H. (2007). Influences of Online Store Perception, Shopping Enjoyment, and Shopping Involvement On Consumer Patronage Behavior Towards an Online Retailer. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 14(2), 95–107. <http://doi.org/10.1016/j.jretconser.2006.05.001>
- Koçak, O. (2004). *Elektronik Ticaret Ve Çalışma Hayatına Etkisi*. (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Koufaris, M. (2002). Applying The Technology Acceptance Model and Flow Theory to Online Consumer Behavior. *Information systems research*, 13(2), 205-223.
- Lederer, A. L., Maupin, D. J., Sena, M. P., & Zhuang, Y. (2000). The Technology Acceptance Model and The World Wide Web. *Decision support systems*, 29(3), 269-282.
- Lee, H.-H., & Chang, E. (2011). Consumer Attitudes Toward Online Mass Customization: An Application of Extended Technology Acceptance Model. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 16(2), 171–200. <http://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2010.01530.x>
- Liao, Z., & Cheung, M. T. (2001). Internet-Based E-Shopping and Consumer Attitudes: An Empirical Study. *Information & Management*, 38(5), 299-306.
- Lim, H. (2009). *Geographical Implications of Online Shopping On Physical Distribution Networks*. (State University of New York at Buffalo).
- Limayem, M., Khalifa, M., & Frini, A. (2000). What Makes Consumers Buy From Internet? A Longitudinal Study of Online Shopping. *Systems, Man and Cybernetics, Part A: Systems and Humans, IEEE Transactions on*, 30(4), 421-432.
- Lin, H.-F. (2007). Predicting Consumer Intentions to Shop Online: An Empirical Test of Competing Theories. *Electronic Commerce Research and Applications*, 6(4), 433–442. <http://doi.org/10.1016/j.elerap.2007.02.002>
- Lu, X. L. (2007). *Relationship Quality and Customer Loyalty in Internet Grocery Shopping in the UK*. (Doctor of Philosophy of the Loughborough University).
- Malhotra, N. K. & David F. B. (2003). *Marketing Research: An Applied Orientation*. in Essex: Pearson Education Limited.
- Mayer, R. C., Davis, J. H., & Schoorman, F. D. (1995). An Integrative Model of Organizational Trust. *Academy of management review*, 20(3), 709-734.
- O’Cass, A., & Fenech, T. (2003). Web Retailing Adoption: Exploring The Nature of Internet Users Web Retailing Behaviour. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 10(2), 81–94. [http://doi.org/10.1016/S0969-6989\(02\)00004-8](http://doi.org/10.1016/S0969-6989(02)00004-8)
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Malhotra, A. (2005). ES-QUAL a Multiple-Item Scale For Assessing Electronic Service Quality. *Journal of service research*, 7(3), 213-233.
- Parboteeah, D. V. (2005). *A Model of Online Impulse Buying*. (Doctoral dissertation, Washington State University).
- Park, J. J. (2003). *Understanding Consumer Intention to Shop Online: A Model Comparison*. (Doctor of Philosophy, University of Missouri).
- Pavlou, P. A. (2003). Consumer Acceptance of Electronic Commerce: Integrating Trust and Risk With The Technology Acceptance Model. *International journal of electronic commerce*, 7(3), 101-134.
- Qiu, L., & Li, D. (2008). Applying TAM in B2C E-Commerce Research: An Extended Model. *Tsinghua Science & Technology*, 13(3), 265-272.

- Ranganathan, C., & Ganapathy, S. (2002). Key Dimensions of Business-to-Consumer Web Sites. *Information & Management*, 39(6), 457-465.
- Roberts, B., & Mackay, M. (1998). IT Supporting Supplier Relationships: The Role of Electronic Commerce. *European Journal of Purchasing & Supply Management*, 4(2), 175-184.
- Rowley, J. (2009). Online Branding Strategies of UK Fashion Retailers. *Internet Research*, 19(3), 348-369.
- Santouridis, I., Trivellas, P., & Reklitis, P. (2009). Internet Service Quality and Customer Satisfaction: Examining Internet Banking In Greece. *Total Quality Management*, 20(2), 223-239.
- Shih, H.-P. (2004). An Empirical Study On Predicting User Acceptance of E-Shopping On The Web. *Information & Management*, 41(3), 351-368. [http://doi.org/10.1016/S0378-7206\(03\)00079-X](http://doi.org/10.1016/S0378-7206(03)00079-X)
- Şimşek, Ö. F. (2007). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş, Temel İlkeler ve Lisrel Uygulamaları. Ekinoks Yayınları, Ankara, 212 s.
- Şimşek, S. (2012). *Türkiye'de Elektronik Ticaret Ve E-Ticaretin Kobiler Üzerindeki Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Srinivasan, A. (1985). Alternative Measures of System Effectiveness: Associations and Implications. *MIS quarterly*, 243-253.
- Straub, D., Keil, M., & Brenner, W. (1997). Testing The Technology Acceptance Model Across Cultures: A Three Country Study. *Information & Management*, 33(1), 1-11. [http://doi.org/10.1016/S0378-7206\(97\)00026-8](http://doi.org/10.1016/S0378-7206(97)00026-8)
- Turan, A. H. (2011). İnternet Alışverişini Tüketici Davranışını Belirleyen Etmenler: Planlı Davranış Teorisi (TPB) İle Ampirik Bir Test. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 128-143.
- Turner, M., Kitchenham, B., Brereton, P., Charters, S., & Budgen, D. (2010). Does The Technology Acceptance Model Predict Actual Use? A Systematic Literature Review. *Information and Software Technology*, 52(5), 463-479. <http://doi.org/10.1016/j.infsof.2009.11.005>
- van der Heijden, H., & Verhagen, T. (2004). Online Store Image: Conceptual Foundations and Empirical Measurement. *Information & Management*, 41(5), 609-617. <http://doi.org/10.1016/j.im.2003.07.001>
- Venkatesh, V., & Davis, F. D. (1996). A Model of The Antecedents of Perceived Ease of Use: Development and Test*. *Decision sciences*, 27(3), 451-481.
- Venkatesh, V., Davis, F. D. (2000). A Theoretical Extension of The Technology Acceptance Model: Four Longitudinal Field Studies. *Management Science*, 46, (2), pp. 186-204.
- Venkatesh, V., Morris M. G. (2000). Why Don't Men Ever Stop to Ask For Directions? Gender, Social Influence, and Their Role In Technology Acceptance and Usage Behavior. *MIS quarterly*, 115-139.
- Vijayasarathy, L. R. (2004). Predicting Consumer Intentions to Use On-Line Shopping: The Case For an Augmented Technology Acceptance Model. *Information & Management*, 41(6), 747-762. <http://doi.org/10.1016/j.im.2003.08.011>
- Visser, E. J., & Lanzendorf, M. (2004). Mobility and Accessibility Effects of B2C E-Commerce: A Literature Review. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 95(2), 189-205.
- Wu, L., & Chen, J. L. (2005). An Extension of Trust and TAM Model With TPB In The Initial Adoption of On-Line Tax: An Empirical Study. *International Journal of Human-Computer Studies*, 62(6), 784-808.
- Yeh, J. C., Hsiao, K. L., & Yang, W. N. (2012). A Study of Purchasing Behavior In Taiwan's Online Auction Websites: Effects of Uncertainty and Gender Differences. *Internet Research*, 22(1), 98-115.
- Zeithaml, V. A., Parasuraman, A., & Malhotra, A. (2002). Service Quality Delivery Through Web Sites: A Critical Review of Extant Knowledge. *Journal of the academy of marketing science*, 30(4), 362-375.
- <http://www.census.gov/econ/estats/2010/2010reportfinal.pdf>, Erişim tarihi: 23.11.2013
- <http://www.tuik.gov.tr>, Erişim tarihi: 15.5.2015

Üniversite Öğrencilerinin İnternet Üzerinden Alışverişlerine İlişkin Tutum ve Davranışların Önerilen Bir Yapısal Eşitlik Modeliyle Araştırılması

Erkan ARI*

Veysel YILMAZ**

Murat DOĞAN***

ÖZ

Çalışmada, üniversite öğrencilerinin internet üzerinden alışverişlerine ilişkin tutum ve davranışlarını etkileyen faktörleri Planlı Davranış Teorisi (PDT) yardımıyla ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçla, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde eğitim gören 385 öğrenciye 2014-2015 eğitim öğretim yılında bir anket uygulanmıştır. Verilerin analizinde, üniversite öğrencilerinin internet üzerinden alışverişlerine ilişkin tutum ve davranışlarını etkileyen faktörler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve modelin uyumunu değerlendirmek amacıyla Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) kullanılmıştır. YEM Analizi sonucunda, tavır, algılanan davranış kontrolü ve memnuniyet değişkenlerinin davranışa yönelik niyeti pozitif yönde etkilediği, davranışa yönelik niyetin de internet üzerinden alışverişe ilişkin davranışı pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnternet Üzerinden Alışveriş, Planlı Davranış Teorisi (PDT), Yapısal Eşitlik Modeli (YEM).

JEL Sınıflaması: M10; M15;M30;033

A Proposed Structural Equation Model Research On Attitudes And Behaviours Of University Students Regarding Internet Shopping

ABSTRACT

In the study it is aimed to bring out the factors affect the attitudes and behaviors of University Students' internet shopping by the help of Planned Behavior Theory. For this purpose, a survey was implemented on 385 students of Eskişehir Osmangazi University in the academic year 2014-2015. In analyzing the data, Structural Equation Model (SEM) was used in order to determine the relationship between the factors that influence the attitudes and behaviors of university students while making internet shopping and in order to evaluate the coherence of the model. As the result of SEM analysis it was concluded that attitude, perceived behavioral control and satisfaction variables affect the intention towards behavior positively and intention towards behavior affect internet shopping behavior positively.

Key Words: Internet Shopping, Theory of Planned Behavior (TBP), Structural Equation Modeling (SEM).

JEL Classifications:M10; M15;M30;033

I. GİRİŞ

Teknolojinin akıl almaz bir hızla ilerlediği günümüz dünyasında; internet hayatımızın değişmez bir parçası olmuştur. İnternet; milyonlarca bilgisayarın birbiriyle bağlantılı ve bu bilgisayarlardan herhangi birisiyle veri, ileti ve dosya

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, e-mail:erkan.ari@dpu.edu.tr

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, vyilmaz@ogu.edu.tr

*** Araş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, mdogan@ogu.edu.tr

alışverişi yapmaya olanak sağlayan, bilgisayar sistemi olarak tanımlanabilir (Allen, 1998:2; Cop ve Oyan: 2010:100).

Hemen her alanda hayatımıza giren internet özellikle tüketicilerin satın alma davranışında hızlı bir değişim yaratmaktadır. İnternet üzerinden alışveriş geleneksel perakendecilik sektörünün gösterdiği gelişime paralel bir şekilde hızla gelişmektedir. Değişen tüketici ve yaşam biçimleri giderek daha fazla sayıda tüketiciyi sanal ortama dahil etmektedir (Saydan, 2008:387; Turan, 2011: 129).

Doyle'ye göre (2003:967-968) online alışverişin, firmadan firmaya, firmadan tüketiciye, tüketiciden firmaya ve tüketiciden tüketiciye olmak üzere dört farklı türü vardır (Saydan, 2008: 387). Bu türlerden tüketiciden firmaya sınıfına koyulan, e-perakendecilik; İnternet aracılığıyla müşterinin ürünleri, hizmetleri ve bunlara ilişkin bilgileri uzaktan arama, seçme ve satın almasına olanak sağlayan süreç olarak tanımlanmaktadır (Murray vd., 2004:264; Whyte, 2001:12; Çelik, 2009: 95).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2014 yılı Hane Halkı Bilişim Teknolojileri araştırmasına göre internet kullanan bireylerin, internet üzerinden kişisel kullanım amacıyla mal veya hizmet siparişi verme ya da satın alma oranı %30,8'dir. Önceki yıl internet üzerinden alışveriş yapanların oranı ise %24,1'dir. 12 aylık dönemde internet üzerinden alışveriş yapan bireylerin %51,9'u giyim ve spor malzemesi, %27'si ev eşyası, %26,8'i seyahat bileti, araç kiralama vb., %24,9'u elektronik araçlar, %15,9'u kitap, dergi, gazete (e-kitap dahil) almıştır (TUİK, 2014).

Gerçek mağaza koşullarından çok farklı bir yapıya sahip olan e-ticaret işletmeleri web sayfaları ile varlıklarını ve avantajlarını tüketiciye hissettirmektedir. Tüketiciye hitap etmeyen internet web sayfasının pazarlama açısından önemi ve şansı azdır. Bu sebeple doğru müşteri grubuna ulaşabilmeleri için internet ortamındaki tüketicileri tanımaları ve anlamaları gerekmektedir. İnternet ortamındaki tüketiciler orta sınıf perakende tüketici profiline doğru kaymakta, eğitim seviyesi de genel ortalamalara doğru yaklaşmaktadır (Levy ve Weitz, 2001: 80-81; Cop ve Oyan, 2010: 99-100).

Müşteri yelpazesinin genişlemesi ile e-ticaret şirketlerinin kendilerine hitap edecek tüketiciler ile ilgili yaptıkları çalışmalar, anketler, beklenti ve memnuniyet analizleri önem kazanmıştır.

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de hızla artan internet üzerinden alışverişin tüketici ve işletmeler açısından avantaj ve dezavantajları vardır. Avantajları;

- Kullanıcılara zaman kazandırması,
- Çok daha fazla bilgiye daha az zaman ve maliyetle ulaşma imkanı sağlaması,
- Şirketlere tüketicilerin kişisel istek, ihtiyaç ve taleplerine uygun hizmet sunma imkanı sağlaması,
- Mal ve hizmetlerin daha az maliyetle, daha kısa sürede müşterilere teslim edilmesi,

- Tüketicilerin farklı ürünleri bir arada görerek kıyaslama yapabilmesi olarak sıralanabilir (Turan, 2011: 130). Dezavantajları ise;
- Satın alınan ürünlerin yeterince incelenmemesi,
- Gönderilen ürünün sanal mağazada gösterilen ürün imajına benzememe olasılığı,
- Açık internet ortamında alışveriş sırasında verilen kişisel ve finansal bilgilerin üçüncü partilerin eline geçebilmesi
- Satın alınan ürünlerin belirtilen şekilde performans göstermemesi ve kusurlu ürünlerin sanal mağazalara iade edilme zorluğu şeklinde sıralanabilir (Çelik, 2009: 96).

Tüketicilerin elektronik alışveriş hakkındaki görüşlerinin incelenmesi, birçok ülkede yaygın olan elektronik alışverişin ülkemizde neden daha az tercih edildiğinin gösterilmesi açısından önemlidir. Literatür incelendiğinde internet üzerinden alışveriş konusunda daha çok yetişkinler üzerinde araştırma yapıldığı fakat üniversite öğrencilerinin görüşlerini kapsayan ve öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin davranış ve tutumlarını sosyo-psikolojik bir model olan planlı davranış teorisini temel alarak ortaya koyan çok fazla çalışmaya rastlanılmadığı görülmektedir. Ancak yapılan çalışmalar, tüketicilerin online alışverişe yönelik risk ve fayda algılamalarını, yaşam koşulları ve buldukları yerlerin internet üzerinden satın alma davranışlarını nasıl etkilediğini, çevrim içi alışveriş kaygılarını ortaya koyması bakımından önemlidir (Saydan, 2008: 386; Cop ve Oyan, 2010: 98; Çelik, 2009:93). Bu açıdan öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin tutum ve davranışlarını etkileyen faktörler arasındaki ilişkiyi planlı davranış teorisi modeli yardımıyla ortaya koymak amacıyla hazırlanan çalışmanın; literatüre ve internet üzerinden tüketicilere ulaşan firmalara, gelecekte doğru stratejilerin belirlenmesi açısından ışık tutacağı söylenebilir.

A. Planlı Davranış Teorisi (PDT)

Planlı Davranış Teorisi, (PDT), sebepli eylem teorisini temel alarak, birey davranışının sadece birey iradesi ile gerçekleşmediğini, yakın çevre, algılanan davranış kontrolü gibi faktörlerin de birey davranışının şekillenmesinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Ajzen, 1991; Turan, 2011: 131).

Sosyoloji, psikoloji, eğitim, pazarlama gibi birçok alanda davranışı açıklamaya yönelik geliştirilen ve araştırmacılar arasında yaygın kabul görmüş teorilerden biri olan Planlı Davranış Teorisi, davranış temelli modeller arasında en anlaşılabilir ve en az değişkenle davranışları açıklayan bir modeldir (Lim ve Dubinsky, 2005:834).

PDT; üç faktörün davranışı etkilediğini ortaya koyar. Bu faktörler; kişisel tutum (davranışa yönelik tutum veya bireysel tavır), kişisel norm (yakın çevre etkisi; algılanan sosyal baskı) ve algılanan davranış kontrolüdür (Fischbein ve Ajzen, 1975: 32; Bozkurt, 2014: 30). Çalışmada Planlı Davranış Teorisi modeline dayanılarak oluşturulan araştırma modeli şekil 1 de verilmiştir.

Kişisel tutum ya da bireysel tavırlar; niyet temelli teorileri test eden birçok çalışmada, kişisel tutumlar; bireylerin tavırları, inançları ve niyetleri

arasında bir köprü görevi görecektir şekilde modellenmiştir (Vijayasathy, 2004:747-748; Turan, 2011: 132). Bir bireyin bir davranışı yapma konusundaki tavrı, o bireyin davranışı yapma konusundaki niyetini ve niyeti de gerçek davranışı etkilemektedir (Lee vd., 2007:886). Örneğin, tavrı değişkeni, internet üzerinden alışveriş yapma konusunda, tüketicilerin genel olumlu veya olumsuz fikirlerini yansıtabilir.

Kişisel norm ya da yakın çevre etkisi; birey üzerinde etkili yakın çevredeki insanların internet konusundaki olumlu veya olumsuz görüşlerini yansıtır (Turan, 2011:132). Algılanan davranışsal kontrol ise; herhangi bir davranışı gerçekleştirmenin kendi kontrolünde olup olmadığı yönünde bireylerin yetenekleri ve imkanları ile ilgili algılamalarını ifade eder ve davranışın performansını kolaylaştıran veya baskı altına alan faktörlere bağlı olarak şekillenir (Kocagöz ve Dursun, 2010:141). Algılanan davranışsal kontrol, davranışsal niyeti etkilediği gibi, davranışı da doğrudan etkilemektedir.

Niyet; bireyin bir davranışı gerçekleştirmek için duyduğu arzu düzeyi ve ortaya koymayı planladığı çabanın yoğunluğu olarak tanımlanmaktadır (Ajzen, 1991:181). Ayrıca niyet, Bagozzi vd. (1989:266) göre davranış faaliyetlerinin en önemli bir göstergesidir (Bozkurt, 2014: 32).

Önceki deneyimler çerçevesinde oluşan memnuniyet düzeyi; her ne kadar Planlı Davranış Teorisi'nde doğrudan yer almasa da bireysel memnuniyetler, bireyleri internet üzerinden alışveriş yapmaya yönlendirebilir, internet üzerinden alışveriş yapmaya ilişkin davranışsal niyetlerini ve davranışlarını olumlu etkileyebilir.

II. YÖNTEM

Bu kısımda araştırmanın amacı, çalışmada önerilen araştırma modeli, hipotezler, kullanılan veri toplama aracı, örneklem ve çalışmanın analizinde kullanılan YEM kısaca anlatılacaktır.

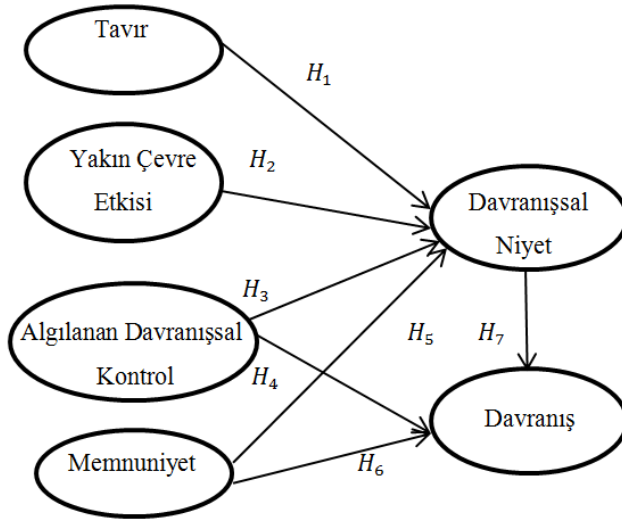
B. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde eğitim gören öğrencilerin internet üzerinden alışveriş yapma durumlarına ilişkin tutum ve davranışlarını Planlı Davranış Teorisi (PDT) aracılığıyla önerilen bir YEM yardımıyla açıklamaktır. Çalışmada, ayrıca internet üzerinden alışveriş yapan öğrencilere ilişkin somut veriler elde edilerek, web üzerinden tüketicilere ulaşan firmalar için doğru stratejik hedeflerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Öğrencilerin internet üzerinden alışveriş yapma durumlarını etkileyen faktörleri saptamak için literatür taranarak elde edilen bilgiler doğrultusunda araştırma modeli ve hipotezler oluşturulmuştur.

C. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmada kullanılan model Şekil 1'de verilmiştir. Şekil 1'deki araştırma modeli Planlı Davranış Teorisi'ne (PDT) dayanılarak oluşturulmuştur (PDT ve modeli için bakınız: Ajzen, 1991: 180-182; Ajzen ve Fischbein, 2000:1-5). Çalışmada önerilen araştırma modeline PDT modelinde yer almayan "Memnuniyet" faktörü ilave edilmiştir. Araştırma modelindeki faktörler arası

ilişkilerin sınanmasında öne sürülen hipotezler PDT'den yararlanarak oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırma modeline dayalı olarak oluşturulan araştırma hipotezleri aşağıda verilmiştir.

H_1 : Öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin tavırlarının davranışsal niyet üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_2 : Öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin yakın çevre etkisinin davranışsal niyet üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_3 : Öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin algılanan davranışsal kontrolün davranışsal niyet üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_4 : Öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin algılanan davranışsal kontrolün davranış gerçekleştirme üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_5 : Öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin memnuniyetlerinin davranışsal niyet üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_6 : Öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin memnuniyetlerinin davranış gerçekleştirme üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_7 : Öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin davranışsal niyetinin davranış gerçekleştirme üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

D. Örneklem Tasarımı

Çalışmanın araştırma evreni, 2014-2015 öğretim yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde eğitim gören öğrencilerdir. Örneklem büyüklüğü % 5 anlam düzeyinde ve %5 örneklem hatası ile 385 olarak hesaplanmıştır. Araştırmada 59 anket eksik, silik ve hatalı doldurulduğundan değerlendirilmeye alınmamış ve 326 öğrencinin anketi analize dâhil edilmiştir.

Örnekleme türleri genel olarak, olasılıklı ve olasılıklı olmayan olmak üzere iki şekilde ele alınarak sınıflandırılır. Olasılıklı örnekleme türleri; basit tesadüfi örnekleme, sistematik örnekleme, tabakalı örnekleme ve küme

örnekleme, olasılıklı olmayan örnekleme türleri ise gelişigüzel örnekleme, kota örnekleme, amaçlı örnekleme ve kartopu örneklemedir. Araştırmacının olasılıklı örnekleme türlerini kullanabilmesinde ana kütledeki birimlere ait bir listesinin bulunması çok önemlidir. Örneklem hacmi belirlenirken iki durum söz konusudur: ana kütle hacminin kesin olarak bilindiği durum ve ana kütle hacminin kesin olarak bilinemediği durum. Bu iki durum için araştırmada incelenecek değişken nitel olduğunda örneklem hacmi sırasıyla Eşitlik 1 ve Eşitlik 2 yardımıyla hesaplanır. Örneklem hacmi hesaplanırken öncelikle duyarlılık ve güven düzeyi belirlenir. Genel olarak, duyarlılık için 0,01 veya 0,05 ve güven düzeyi için ise %90,%95,%98 veya %99 değerlerinden biri araştırmanın amacı ve kapsamı dikkate alınarak seçilir.

$$n = \frac{N \cdot z^2 \cdot p \cdot q}{d^2 \cdot (N-1) + z^2 \cdot p \cdot q} \quad (1)$$

Eşitlik 1’de, N: ana kütle hacmini, z:α anlam düzeyinde Standart Normal Dağılımdan elde edilen değeri, p: İncelenen olayın görülme oranı(Çalışmamızda öğrenciler arasında internetten alışveriş yapanların oranı), q: İncelenen olayın görülme oranı (p+q=1), d:Duyarlılık değerini, n: örneklem hacmini gösterir. Eşitliklerde yer alan p ve q pilot çalışmayla veya daha önce yapılan çalışmalardan belirlenebilir. p ve q değerlerini belirlemek için Eskişehir Osmangazi Üniversitesi öğrencilerinden rassal olarak seçilen 100 öğrenciye internetten alışveriş yapıp yapmadığı sorulmuştur. Pilot çalışma sonunda 100 öğrenciden 50 ‘si internetten alışveriş yaptığını belirtmiştir. Dolayısıyla p=0,5, q=0,5 olarak alınmıştır. ESOĞÜ’ de 2014-2015 döneminde öğrenim gören öğrenci sayısı 23667 olduğundan örneklem hacmi Eşitlik 1 yardımıyla yaklaşık 385 olarak hesaplanmıştır.

Çalışmada örnekleme türü olarak tabakalı örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Ana kütleli tabakalara ayırmak gerektiğinde ilk olarak ana kütleli tabakalara ayrılmasında hangi değişken/lerin kullanılacağına karar verilir. Bu değişkenler cinsiyet, yaş, yerleşim bölgesi, eğitim görülen fakülte, bölüm ve meslek grubu vb. olabilir. Çalışmada her bir tabakadan seçilmesi gereken birim sayılarının belirlenmesinde orantılı dağıtım tekniği kullanılmıştır. Orantılı Dağıtımda örneklem, tabakalar arasında orantılı olarak paylaşılır. Bu çalışmada fakülteler (Tıp fakültesi Mimarlık-Mühendislik Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Ziraat Fakültesi, İlahiyat Fakültesi ve Diş Hekimliği Fakültesi) tabaka olarak belirlenmiştir. Orantılı dağıtım sonucunda tabakalarda yer alan birim sayıları sırasıyla yaklaşık 23, 135, 100, 62, 39, 8, 15 ve 3 olarak hesaplanmıştır. Anket, 2014-2015 bahar döneminde belirlenen sayıdaki öğrencilere yüz yüze görüşmeyle uygulanmıştır.

E. Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama aracının tasarımı amacıyla öncelikle internet üzerinden alışveriş ile ilgili kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu konudaki kuramsal çalışmalar ve örnekler incelendikten sonra planlı davranış teorisi faktörleri başlığı altında birçok soru yazılmıştır. Ölçek, uygulama

yapılmadan tutum ifadelerinin öğrenciler tarafından anlaşılıp anlaşılmadığını belirlemek amacıyla 30 kişilik bir öğrenci grubu üzerinde yüz yüze uygulanarak deneme yapılmış ve anlaşılması güç sorular anketten çıkarılmış, kimi sorular ise düzeltilmiştir. Çalışmada, literatürden yararlanılarak oluşturulan “İnternet Üzerinden Alışveriş Tutum Ölçeği” kullanılmıştır (Lin, 2007: 440-441; Lim ve Dubinsky, 2005: 834-855; Turan, 2011:134-135; Saydan, 2008; 393-400). Anket formunun ilk bölümünde öğrencilerin demografik özelliklerine ilişkin (cinsiyet, sınıf, fakülte, ikamet yeri, aylık harcama vb.), internet kullanma sıklığı, kaç yıldır internet kullanıcısı oldukları, son altı ayda internet üzerinden yapılan alım sayısı, internet üzerinden en çok alınan alışveriş ürününün hangisi olduğu gibi sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümde ise internet üzerinden alışverişe ilişkin tutum ve davranışları ölçen sorular yer almıştır. Bu bölümde 28 soru olup sorular “5: Kesinlikle Katılıyorum, 1: Kesinlikle Katılmıyorum” şeklinde 5’li likert tarzı tutum ifadelerinden oluşmaktadır. Ankette tutum ifadelerine ait ifadeler “Tavır”, “Yakın Çevre Etkisi”, “Algılanan Davranışsal Kontrol”, “Memnuniyet”, “Davranışsal Niyet” ve “Davranış” olarak altı faktör altında toplanmıştır. Öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin davranışlarını etkileyen faktörler arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için LISREL programı kullanılarak YEM analizi yapılmıştır. Ölçme aracının güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla güvenilirlik analizi yapılmış ve Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0.888 olarak bulunmuştur.

F. Yapısal Eşitlik Modeli (YEM)

Yapısal eşitlik modelleri sosyal ve davranış bilimlerinde sıkça kullanılan bir istatistiksel modelleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapısal eşitlik modeli bir istatistik teknik olmaktan ziyade, çok sayıda istatistik tekniği içinde barındıran genel bir kavramdır. Yılmaz’a (2004: 78-79) göre yapısal eşitlik modeli, gizil değişkenler seti arasında bir nedensellik yapısının var olduğunu ve gizil değişkenlerin gözlenen değişkenler aracılığı ile ölçülebildiğini varsayar. Gizil değişkenler, birden fazla gözlenen değişkeni etkileyen ve bu gözlenen değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan gözlenemeyen değişkenlerdir.

Yapısal eşitlik modellerinde kullanılan birden fazla model uyum iyiliği testi bulunmaktadır. YEM’de sıklıkla kullanılan uyum iyiliği testleri; benzerlik oranı ki-kare istatistiği, ortalama hata karakök yaklaşımı test istatistiği (RMSEA), uyum iyiliği testi test istatistiği (GFI), düzeltilmiş uyum iyiliği test istatistiği (AGFI) dır. Ki-kare/serbestlik derecesi değerinin 3’ten küçük olması kabul edilebilir uyumun olduğunu göstermektedir. RMSEA değerinin 0,05’ten küçük olması mükemmel uyumu, $0,05 < RMSEA < 0,1$ arası kabul edilebilir uyumu, $RMSEA > 0,1$ değeri ise kötü uyumu göstermektedir. Normlandırılmış Uyum İndeksi (NFI) için 0,95-1,0 arası iyi uyum, 0,90-0,95 arası kabul edilebilir uyumu göstermektedir. Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI) için 0,97-1,0 arası iyi uyumu, 0,95-0,97 arası ise kabul edilebilir uyumu göstermektedir. GFI istatistiği 0 ile 1 arasında değişen değerler alır. 0,95 ve üzerindeki değerler mükemmel uyumu, 0,90 ve 0,94 arasındaki değerler ise kabul edilebilir uyumu ortaya koyar. AGFI istatistiği için ise; 0,90 ile 1 arasındaki değerler iyi uyumu gösterirken, 0,85 ile

0,90 arasındaki değerler kabul edilebilir uyumu ortaya koyar (Schermelleh- Engel vd., 2003: 23-74).

III. BULGULAR

G. Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik bilgilerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Bilgileri

Demografik Bilgiler		N	%
Cinsiyet	Bayan	144	44,2
	Erkek	182	55,8
Sınıf	1	168	51,5
	2	48	14,7
	3	44	13,5
	4	34	10,4
	Diğer	32	9,8
İkamet edilen yerleşim yeri	Kredi Yurtlar K.	90	27,6
	Özel Yurt	76	23,3
	Özel Ev	122	37,4
	Aile Yanı	10	3,1
	Diğer	28	8,5
Aylık harcama	299TL altı	62	19,0
	300-449TL	100	30,7
	450-599TL	78	23,9
	600-749TL	42	12,9
	750TL ve üstü	44	13,5
Sürekli internet erişim imkanı	Evet	200	61,3
	Hayır	126	38,7
İnternet kullanım sıklığı	Her gün	186	57,1
	Haftada bir kez	86	26,4
	Haftada birkaç kez	30	9,2
	Ayda bir kez	10	3,1
	Ayda birkaç kez	14	4,3
İnternetin ne kadar zamandır kullanıldığı	1 yıldan az	12	3,7
	1-2 yıl	14	4,3
	2-3 yıl	50	15,3
	3-4 yıl	52	16,0
	4 yıl üstü	198	60,5
Son altı ayda internetten yapılan alışverişte harcanan toplam miktar	200TL ve altı	142	43,6
	200-399TL	158	48,5
	400-599TL	14	4,3
	600-799TL	4	1,2
	800TL ve üstü	8	2,5
İnternet üzerinden yapılan alışverişte en çok kullanılan ödeme şekli	Kredi Kartı	162	49,7
	Havale	10	3,1
	Eft	2	0,6
	Kapıda Ödeme	42	10,9
	Diğer	110	33,7
İnternet üzerinden en çok alışveriş yapılan ürün	Gıda	144	44,2
	Elektronik Eşya	48	14,7
	Kırtasiye	17	5,2
	Giyim Aksesuar	82	25,2
	Çiçek	2	0,6
Diğer	33	10,1	
İnternet alışverişinde sorun yaşanıp yaşanmadığı	Evet	124	38,1
	Hayır	202	62,0

Tablo 1 incelendiğinde öğrencilerin %44,2'sinin (f=144) bayanlardan ve %55,8'inin (f=182) erkeklerden oluştuğu belirlenmiştir. Öğrencilerin eğitim gördükleri sınıflara bakıldığında; % 51,5'inin (f=168) 1. sınıf, %14,7'sinin (f=48) 2. sınıf, %13,5'inin (44) 3. sınıf, %10,4'ünün (f=34) 4. sınıf, %9,8'inin diğer sınıflarda (f=32) olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin ikamet ettikleri yerlere bakıldığında; %27,6'sının (f=90) kredi yurtlar kurumunda, %23,3'ünün (f=76) özel yurttta, %37,4'ünün (f=122) özel evde, %3,1'inin (f=10) aile yanında, %8,5'inin ise (f=28) diğer yerleşim yerlerinde ikamet ettikleri belirlenmiştir.

Öğrencilerin aylık harcamalarına bakıldığında; %19'u (f=62) 299TL ve altında olduğunu, %30,7'si (f=100) 300-449 TL, %23,9'u (f=78) 450-599 TL, %12,9'u (f=42) 600-749TL, %13,5'i (f=44) 750TL ve üstünde harcaması olduğunu belirtmiştir.

Öğrencilerin ikamet yerlerinde sürekli internet erişim imkanı olup olmadığına verilen cevaplara bakıldığında; %61,3'ü (f=200) sürekli internete erişme imkanı olduğunu belirtirken, %38,7'si (f=126) sürekli internet erişme imkanının olmadığını belirtmiştir. Öğrencilerin internet kullanma sıklıklarına bakıldığında; %57,1'i (f=186) her gün, %26,4'ü (f=86) haftada bir kez, %9,2'si (f=30) haftada birkaç kez, %4,3'ü (f=14) ayda birkaç kez, %3,1'i ise (f=10) ayda bir kez internet kullandığını belirtmiştir.

Öğrencilerin kaç yıldır internet kullandıklarına bakıldığında; %3,7'sinin (f=12) 1 yıldan az, %4,3'ünün (f=14) 1-2 yıl, %15,3'ünün (f=50) 2-3 yıl, %16,0'sinin (f=52) 3-4 yıl, %60,5'inin (f=198) 4 yıl ve üstü zamandır aktif olarak internet kullandıkları belirlenmiştir.

Öğrencilerin son altı ayda internetten yaptıkları alışverişte harcadıkları toplam miktara bakıldığında; %43,6'sı (f=142) 200TL ve altında, %48,5'i (f=158) 200-399 TL, %4,3'ü (f=14) 400-599TL, %1,2'si (f=4) 600-799TL, %2,5'i (f=8) 800TL ve üstü harcama yaptığını belirtmiştir.

Öğrencilerin internet üzerinden alışverişte en çok kullandıkları ödeme şekline bakıldığında; %49,7'sinin (f=162) kredi kartı, %3,1'inin (f=10) havale, %0,6'sının (f=2) eft, %12,9'unun (f=42) kapıda ödeme, %33,7'sinin (f=110) ise diğer ödeme şekillerini kullandıkları ifade edilmiştir.

Öğrencilerin internetten en çok alışveriş yaptıkları ürüne bakıldığında; %44,2'sinin (f=144) gıda, %14,7'sinin (f=48) elektronik eşya, %5,2'sinin (f=17) kırtasiye, %25,2'sinin (f=82) giyim-aksesuar, %0,6'sının çiçek (f=2), %10,1'inin (f=33) ise diğer ürünlerin alışverişini yaptığı belirlenmiştir. Öğrencilerin %38,1'i (f=124) internet alışverişlerinde sorun yaşadığını, %62,0'si (f=202) sorun yaşamadığını ifade etmiştir.

H. Önerilen Yapısal Eşitlik Modellerine (YEM)'e İlişkin Analiz Sonuçları

Çalışmada öğrencilerin internet üzerinden alışveriş tutumlarına ilişkin ilgili faktörleri ortaya çıkarmak ve yapı geçerliliğini kontrol etmek amacıyla Doğrulamalı Faktör Analizi yapılmıştır. 0,50'den düşük faktör yüklerine sahip değişkenler analizden çıkartılmıştır. Analiz sonucunda araştırma modeli için elde edilen faktörler ve bu faktörlere ait parametre tahminleri Tablo 2'de verilmiştir.

Yapılan *t* testi sonucunda $H_1, H_3, H_4, H_5, H_6, H_7$ desteklenmiş, H_2 ise reddedilmiştir.

Tablo 2. Araştırma Modeli İçin YEM Sonuçları

Faktörler / Maddeler	Standart Yükler	t-değeri	R^2
Faktör T: Tavr (Cronbach Alfa=0,729)			
S5.İnternet sayfası üzerindeki bilgiler tam tatmin etmese bile yine de sipariş verdiğim zamanlar olur.	0,55	9,48***	0,30
S6.İnternet üzerinden alışveriş yapmaya başladığımdan beri, beğenerek yüz yüze alışveriş yapabileceğim yerlere (mağaza vb.) gitmiyorum.	0,70	12,20***	0,48
S8.Aynı ürünü mağazalarda bulabilsem bile internetten alış veriş yapmayı tercih ederim.	0,83	14,61***	0,69
Faktör: Yakın Çevre Etkisi (Cronbach Alfa=0,627)			
S10.İnternet üzerinden alışveriş yapmada arkadaş çevremın etkisi vardır.	0,57	9,23***	0,32
S11.İnternette alış veriş yaparken yakın çevreme danışırım.	0,62	10,01***	0,38
S12.Düşünce ve davranışına değer verdiğim kişilerin internet üzerinden alışveriş deneyimleri beni etkiler.	0,78	12,29***	0,61
Faktör: Algılanan Davranışsal Kontrol (Cronbach Alfa=0,671)			
S14.Alışveriş yaparken gizlilik kuralları ve tüketici hakları prosedürlerinin yeterli olduğuna inanıyorum.	0,58	9,54***	0,33
S16.Sitelerin kredi kartı ve kimlik bilgilerimi güvenli bir şekilde gizli tuttuğuna inanıyorum.	0,64	10,75***	0,41
S17. İnternette alış veriş yaparken kanun ve yasaların bana tanıdığı hakları biliyorum.	0,51	8,43***	0,26
Faktör: Memnuniyet (Cronbach Alfa=0,646)			
S23.İnternet üzerinden yaptığım alışverişlerdeki ürün fiyatlarından memnunum.	0,87	8,43***	0,77
S24.İnternet üzerinden yaptığım alışverişlerde ürün çeşitliliğinden memnunum.	0,73	10,04***	0,54
Faktör: Davranışsal Niyet (Cronbach Alfa=0,679)			
S18. Yakında internet üzerinden alışveriş yapmaya niyetim var.	0,75		0,56
S19.Önümüzdeki bir ay içinde internet üzerinden alışveriş yapacağım.	0,88	10,13***	0,77
Faktör: Davranış (Cronbach Alfa=0,679)			
S26. Hoşuma giden bir ürünü internetten çekinmeden alırım.	0,91		0,83
S27. Plansız olarak alışveriş sitesinde dolaşırken hoşlandığım ürünleri satın alırım.	0,59	7,06***	0,34
Hipotezler	Standart Yükler	t-değeri	Sonuç
H_1 : Tavr \rightarrow Davranışsal Niyet	0,21	2,17**	Desteklendi
H_2 : Yakın çevre etkisi \rightarrow Davranışsal Niyet	-0,05	0,57 ^{AD}	Desteklenmedi
H_3 : Algılanan davranışsal kontrol \rightarrow Davranışsal Niyet	0,26	1,79*	Desteklendi
H_4 : Algılanan davranışsal kontrol \rightarrow Davranış	0,33	4,06***	Desteklendi
H_5 : Memnuniyet \rightarrow Davranışsal niyet	0,32	3,91***	Desteklendi
H_6 : Memnuniyet \rightarrow Davranış	0,20	2,67***	Desteklendi
H_7 : Davranışsal Niyet \rightarrow Davranış	0,24	3,04***	Desteklendi

* $p < 0,10$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$; AD: Anlamlı Değil

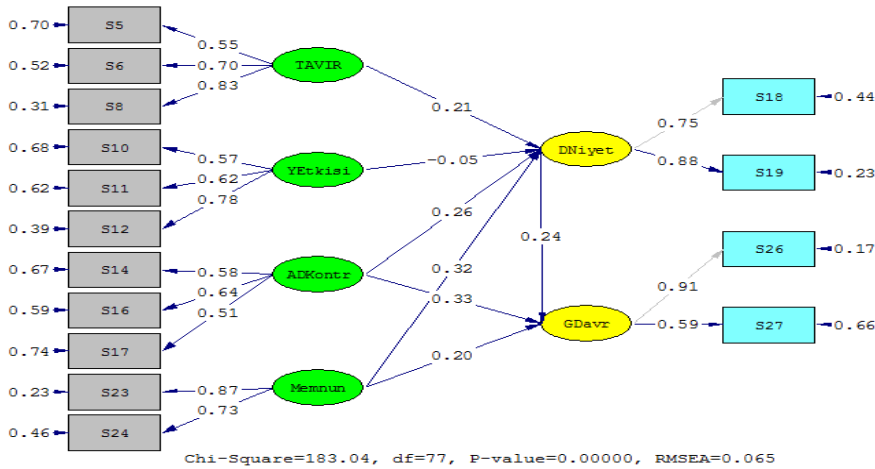
Araştırma modeli için elde edilmiş modelin uyumuna ilişkin uyum iyiliği ölçütleri Tablo 3’de, Yapısal Eşitlik Modeline ilişkin path diyagramı ise Şekil

2’de verilmiştir. Ortaya konan model ile standart değerler karşılaştırıldığında model sonuçlarının kabul edilebilir uyum içinde oldukları görülmektedir.

Tablo 3. Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin Uyum İyiliği Değerleri

Uyum ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Araştırma Modeli
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,91
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	0,94
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,93
AGFI	$0,90 \leq AGFI \leq 1$	$0,85 \leq AGFI \leq 0,9$	0,89
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,10$	0,06
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd. \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd. \leq 3$	2,37

Kaynak: (Schermelleh-Engel vd., 2003:23-74).

TAVIR; Tavır; YETkisi; Yakın Çevre Etkisi, ADKontır; Algılanan Davranış Kontrolü; Memnun; Memnuniyet; DNiyet; Davranışsal Niyet; GDavr; Davranış

Şekil 2. Öğrencilerin İnternet Üzerinden Alışverişe İlişkin Davranışlarını Etkileyen Faktörler Arasındaki İlişki İçin Önerilen Modelin Path Diyagramı

Tablo 2 ve Şekil 2’deki sonuçlar incelendiğinde; “Yakın Çevre Etkisi” bağımsız gizil değişkeni ile “Davranışsal Niyet” bağımlı gizil değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. “Tavır” bağımsız gizil değişkeninin “Davranışsal Niyet” bağımlı gizil değişkenini pozitif olarak etkilediği görülmektedir. Tavır ve davranışsal niyet değişkenleri arasındaki ilişki katsayısı 0,21’dir. Yani öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin bireysel tavırlarındaki bir birimlik artış internet üzerinden alışverişe ilişkin davranışsal niyetlerini 0,21 birim arttırmaktadır. “Algılanan Davranışsal Kontrol” bağımsız gizil değişkeni “Davranışsal Niyet” ve “Davranış” bağımlı gizil değişkenini pozitif olarak etkilemektedir. Algılanan davranışsal kontrol ve davranışsal niyet değişkeni arasındaki ilişki katsayısı 0,26; algılanan davranışsal kontrol ve davranış değişkeni arasındaki ilişki katsayısı ise 0,33’dür. Yani öğrencilerin

internet üzerinden alışverişe ilişkin algılanan davranışsal kontrole ait düşüncelerindeki bir birimlik artış, öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin davranışsal niyetlerini 0,26 birim, davranışlarını ise 0,33 birim arttırmaktadır. Benzer şekilde, “Memnuniyet” bağımsız gizil değişkeninin “Davranışsal Niyet” ve “Davranış” bağımlı gizil değişkenlerini pozitif olarak etkilediği görülmektedir. Memnuniyet değişkeni ile davranışsal niyet değişkeni arasındaki ilişki katsayısı 0,32; memnuniyet değişkeni ile davranış değişkeni arasındaki ilişki katsayısı ise 0,20’dir. Yani öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin memnuniyet düzeylerindeki bir birimlik artış, öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin davranışsal niyetlerini 0,32 birim ve davranışlarını ise 0,20 birim arttırmaktadır. Bu katsayılardan yola çıkarak öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin tavır, algılanan davranışsal kontrol ve memnuniyet düşünceleri arttıkça, internet üzerinden alışverişe ilişkin davranışsal niyetin artacağı söylenebilir. Aksine öğrencilerin tavır, algılanan davranış kolaylığı ve memnuniyet düşüncelerindeki azalmayla, internet üzerinden alışverişe ilişkin davranışsal niyetin azalacağı söylenebilir. Benzer şekilde “Davranışsal Niyet” bağımlı gizil değişkeninin “Davranış” bağımlı gizil değişkeninin pozitif olarak etkilediği görülmektedir. Davranışsal niyet ile davranış değişkeni arasındaki ilişki katsayısı 0,24’dür. Yani öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin davranışsal niyetlerindeki bir birimlik artış, öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin davranışlarını 0,24 birim arttırmaktadır.

Bu sonuçlardan, internet üzerinden alışveriş tutum ölçeğinin alt boyutları olan “Tavır”, “Algılanan Davranışsal kontrol”, “Memnuniyet” bağımsız gizil değişkenleri ile “Davranışsal Niyet” bağımlı gizil değişkeni arasında bir neden sonuç ilişkisi olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, “Algılanan Davranışsal Kontrol”, “Memnuniyet” bağımsız gizil değişkeni ile “Davranış” bağımlı gizil değişkeni arasında ve “Davranışsal Niyet” bağımlı gizil değişkeni ile de “Davranış”, bağımlı gizil değişkeni arasında da bir neden sonuç ilişkisi olduğu görülmektedir.

“Tavır” bağımsız gizil değişkeninin 3 adet maddesi vardır. Bu maddelerin pozitif standart yüklerle sahip olduğu görülmektedir. Bu standart yüklerin en büyüğü S8’e aittir (0,83). Bunun anlamı, internet üzerinden alışverişe ilişkin bireysel tavır düzeyi iyileştikçe, öğrencilerin “Aynı ürünü mağazalarda bulabilsem bile internette alışveriş yapmayı tercih ederim” düşüncesine sahip olması da artacaktır demektir. “Algılanan Davranışsal Kontrol” bağımsız gizil değişkeninin de 3 adet maddesi vardır. Bunlardan S16(0,64) en büyük katsayıya sahiptir. Yani algılanan davranışsal kontrol düzeyi iyileştikçe öğrencilerin “Sitelerin kredi kartı ve kimlik bilgilerimi güvenli bir şekilde gizli tuttuğuna inanıyorum” düşüncesine sahip olması da artacaktır.

“Memnuniyet” bağımsız gizil değişkeninin 2 adet maddesi olup bunlardan en büyük katsayıya sahip madde, S23(0,87)’dir. Öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin memnuniyet düzeyleri iyileştikçe “İnternet üzerinden

yaptığım alışverişlerdeki ürün fiyatlarından memnunum” düşüncesine sahip olması da artacaktır.

“Davranışsal Niyet” bağımlı gizil değişkeninin 2 adet maddesi olup bunlardan en büyük katsayıya S19(0,88) sahiptir. Davranışsal niyet düzeyleri iyileştikçe öğrencilerin “Önümüzdeki bir ay içinde internet üzerinden alışveriş yapacağım” düşüncesine sahip olması da artacaktır.

“Davranış” bağımlı gizil değişkeninin 2 adet maddesi olup bunlardan en büyük katsayıya S26(0,91) sahiptir. Öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin davranış düzeyleri iyileştikçe “Hoşuma giden bir ürünü internette çekinmeden alırım” düşüncesi de artacaktır.

IV. SONUÇ

Bu çalışmanın temel amacı, öğrencilerin internet üzerinden alışveriş durumlarına karşı sahip oldukları tutum ve davranışları etkileyen faktörleri ve bu faktörler arasındaki ilişkiyi önerilen bir YEM yardımıyla ortaya koymaktır. Yurt içinde yapılan internet üzerinden alışverişe ilişkin çalışmalara bakıldığında daha çok yetişkinler üzerinde araştırma yapıldığı, üniversite öğrencilerinin internet üzerinden alışverişe ilişkin davranış ve tutumlarını sosyo-psikolojik temelli bir model olan planlı davranış teorisini temel alan çok fazla çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmamızın internet üzerinden alışveriş tutum ve davranışlarına ilişkin yapılan çalışmalardan farklı olarak, PDT temelli önerilen bir araştırma modeli ve bu modelin YEM ile analizinin ortaya konulması bakımından yurt içi literatüre farklı bir boyut kazandıracığı düşünülmektedir.

PDT yardımıyla ortaya konan modelde YEM analiz sonuçlarına göre, öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin davranışsal niyetlerini, tavır ve algılanan davranış kontrol bağımsız gizil değişkenlerinin pozitif olarak etkilediği, belirlenmiştir. Ayrıca algılanan davranışsal kontrol ve memnuniyet bağımsız gizil değişkenlerinin doğrudan davranış bağımlı gizil değişkenini pozitif olarak etkilediği, davranışsal niyet bağımlı değişkeninin ise davranış bağımlı gizil değişkenini pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla öğrencilerin internet üzerinden alışverişe ilişkin tavır, algılanan davranışsal kontrol ve memnuniyet düşünceleri arttıkça internet üzerinden alışverişe ilişkin davranışsal niyetlerinin artacağı, davranışsal niyetleri arttıkça da, internet üzerinden alışverişe ilişkin davranışlarının, artacağı sonucuna varılmıştır. Ayrıca algılanan davranışsal kontrol ve memnuniyet düzeylerindeki artışlara bağlı olarak internet üzerinden alışveriş davranışlarının da artacağı bulgusuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın YEM sonucuyla örtüşen çalışmalara rastlamak mümkündür. Turan (2011) tarafından, internet alışverişinde tüketici davranışlarını belirleyen etmenlerin planlı davranış teorisi ile araştırıldığı çalışmada tavır ve algılanan davranışsal kontrol değişkenlerinin davranışsal niyeti pozitif olarak etkilediği, algılanan davranışsal kontrol ve davranışsal niyetin de online alışverişe ilişkin davranışı pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Benzer şekilde, Doğan vd. (2015) tarafından internet bankacılığı kullanan öğretmen ve akademisyenlerin internet bankacılığı kullanımına ilişkin tutum ve davranışlarını etkileyen faktörlerin araştırıldığı çalışmada, algılanan davranış kontrolünün, davranışsal niyeti güçlü

bir şekilde etkilediği, davranışsal niyetinde, davranışı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada, Turan'ın (2011) ve Doğan vd. (2015) çalışmalarından farklı olarak yakın çevre etkisinin davranışsal niyet üzerinde etkili olmadığı sonucuna varılmıştır. Benzer şekilde, online alışveriş yapma durumunu etkileyen faktörleri ortaya koyan araştırmalarda, yakın çevre ya da kişisel normların davranışsal niyet üzerine etkisi anlamlı bulunurken, çalışmada bu etkinin anlamlı olmadığı görülmüştür (Zhang vd., 2006:64; Ramus ve Nielsen, 2005).

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin internet üzerinden alışverişe ilişkin tutum ve davranışlarını planlı davranış teorisi yardımıyla ortaya koyarak, internet üzerinden alışverişte etkili olan faktörler arasındaki ilişkiyi inceleme imkanı sunmaktadır. Örneklem için sadece ESOGÜ öğrencilerinin ele alınması çalışmanın genelleştirilebilir olmasını sınırlamaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda farklı üniversitelerin öğrencileri de ele alınarak planlı davranış teorisi modeli yanında teknoloji kabul modeli ile de internet üzerinden alışverişe ilişkin faktörler arasındaki ilişki ortaya konabilir. Ayrıca analiz sonuçları ve değişkenler arasındaki ilişkiler bu çalışmanın sonuçları ile karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- ALLEN, D.W. (1998). *İnternet Öğretim Klavuzu*. Çeviren: Cahit Akın, İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.
- AJZEN, I. (1991). "The Theory of Planned Behaviour". *Organizational Behaviour and Human Decision Processes*, 50 (2), 179-211.
- AJZEN, I., & FISCHBEIN, M. (2000). "Attitudes and Attitude Behavior Relation: Reasoned and Automatic Processes". *European Review of Social Psychology*, 10, 1-33
- BAGOZZI, R.P., & Yİ, Y. (1989). "The Degree of Intention Formation as A Moderator of The Attitude –Behavior Relationship". *Social Psychology Quarterly*, 52 (4), 266-279.
- BOZKURT, Ö.Ç. (2014). "Planlı Davranış Teorisi Çerçevesinde Öğrencilerin Girişimci Olma Niyetlerinin İncelenmesi". *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 27-47.
- COP, R., & OYAN, D. (2010). "Küçük Yerleşim Yerlerindeki Tüketicilerin, İnternette Ürün Satın Alma Davranışları Üzerine Bir Uygulama". *Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi*, 3(1), 98-115.
- ÇELİK, H. (2009). "Bireysel Müşterilerin Sanal Mağazaları Kullanma Eğilimlerini Açıklarken Çevrim İçi Alışveriş Yapma Kaygısını Daha Ne Kadar Görmezlikten Gelebiliriz?" *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 93-118.
- DOĞAN, M., ŞEN, R., & YILMAZ, V. (2015). "İnternet Bankacılığına İlişkin Davranışların Planlanmış Davranış Teorisi ve Teknoloji Kabul Modeli Kullanılarak Önerilen Bir Yapısal Eşitlik Modeliyle İncelenmesi". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 1-22.
- DOYLE, P. (2003). *Değer Temelli Pazarlama*. Çeviren: Gülfidan Barış, İstanbul: Media Cat Yayınları.
- FİSCHBEIN, M., & AJZEN, I. (1975). *Belief Attitude, Intention and Behavior. An Introduction to Theory and Research*, Reading, MA: Addison- Wesley Publishing Company.
- KOCAGÖZ, E., & DURSUN, Y. (2010). "Algılanan Davranışsal Kontrol, Ajzen'in Teorisinde Nasıl Konumlanır? Alternatif Model Analizleri". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(19), 139-152.
- LEE, H.Y., QU, H., & KIM, Y.S. (2007). "A Study of Personal Innovativeness on Online Travel Shopping Behaviour- A Case Study of Korean Travelers". *Tourism Management*, 886-897.
- LEVY, M., & WEITZ, B.A. (2001). *Retailing Management*. New York: McGraw-Hill.

- LIN, H.F. (2007). "Predicting Consumer Intentions to Shop Online: An Empirical Test of Competing Theories". *Electronic Commerce Research and Applications*, 6, 433-442.
- LİM, H., & DUBİNSKY, A. (2005). "The Theory of Planned Behavior in E-Commerce: Making A Case for Interdependencies Between Salient Beliefs". *Psychology and Marketing*, 22(10), 833-855.
- MURRAY, E.J., AMOROSA, D., & ADELAKUN, O. (2004). "E-Commerce Infrastructure Success Factors for Small Companies in Developing Economies". *Electronic Commerce Research*, 4(3), 263-286.
- RAMUS, K., & NIELSEN, N.A. (2005). "Online Grocery Retailing: What Do Consumers Think?" *Internet Research*, 15(3), 335-352.
- SAYDAN, R. (2008). "Tüketicilerin Online Alışverişe Yönelik Risk ve Fayda Algılamaları: Geleneksel ve Online Tüketicilerin Karşılaştırılması". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 386-402.
- SCHERMELLEH-ENGEL, K., MOSSBRUGGER, H., & MÜLLER, H. (2003). "Evaluating The Fit of Structural Equation Models: Test of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures". *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- TURAN, A.H. (2011). "İnternet Alışverişi Tüketici Davranışını Belirleyen Etmenler: Planlı Davranış Teorisi (TBP) İle Ampirik Bir Test". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 128-143.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2014). "Girişimlerde Bilişim Teknolojisi Araştırması", Sayı: 16197. Erişim Tarihi: 15.07.2015. Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16197>
- WHYTE, W.S. (2001). *Enabling e-Business Integrating Technologies*. Architectures and Applications. New York: John Wiley and Sons Ltd.
- VIJAYASARATHY, L.R. (2004). "Predicting Consumer Intentions to Use Online Shopping: The Case for an Augment Technology Acceptance Model". *Information and Management*, 41, 747-762.
- YILMAZ, V. (2004). "LISREL ile Yapısal Eşitlik Modelleri: Tüketici Şikayetlerine Uygulanması". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 77-90.
- ZHANG, X., PRYBUTOK, V.R., & KOH, C.E. (2006). "The Role of Impulsiveness in a TAM Based Online Purchasing Model". *Information Resources Management Journal*, 19(2), 54-68.

The Contribution Of FDI Flows To Domestic Investment: An Econometric Analysis Of Developing Countries

Evren İPEK*

Özlem AYVAZ KIZILGÖL**

ABSTRACT

Foreign direct investment flows may affect domestic investment in different dimensions. The interests related to the impact of FDI on domestic investment focus on whether FDI is a complement or a substitute for domestic investment. The aim of this paper is to research for the effects of FDI on domestic investment for Turkey, Brazil, Russia, South Africa and Mexico by using time series analyses. For this purpose, we utilize GMM (Generalized Method of Moments) methodology. The sample period is 1990:1-2012:3 for Turkey and Mexico; 1995:1-2012:3 for Brazil; 1995:1-2012:2 for Russia and 1990:1-2011:4 for South Africa. The empirical results put forth an evidence of crowding out effect for Turkey and South Africa. On the other hand, it is found that FDI creates crowding in effects for Russia. One other finding of the study is statistically insignificant coefficients for Brazil and Mexico.

Key Words: Foreign Direct Investment, Domestic Investment, Developing Countries, Time Series Analysis, GMM.

JEL Classification: F21, F23, O11, C22, G11

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yurtiçi Yatırımlara Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Ekonometrik Bir Analiz

ÖZ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları yurtiçi yatırımları çeşitli şekillerde etkileyebilmektedir. Bu türdeki sermaye akımlarının yurtiçi yatırımlar üzerindeki etkisine yönelik ilgi, DYSY'nin etkisinin tamamlayıcı mı yoksa ikame edici mi olduğu üzerine odaklanmıştır. Çalışmanın amacı zaman serileri analizini kullanarak Türkiye, Brezilya, Rusya, Güney Afrika ve Meksika için doğrudan yabancı yatırımların yurtiçi yatırımlar üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Bu amaç için GMM yöntemi kullanılmıştır. Örneklem dönemi Türkiye ve Meksika için 1990:1-2012:3, Brezilya için 1995:1-2012:3, Rusya için 1995:1-2012:2 ve Güney Afrika için 1990:1-2011:4 olarak belirlenmiştir. Analiz sonuçları Türkiye ve Güney Afrika için dışlama etkisinin geçerli olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Rusya için doğrudan yabancı yatırımların artırma etkisi yaratığı bulunmuştur. Çalışmanın diğer bir bulgusu, Brezilya ve Meksika için istatistiksel olarak anlamsız katsayı tahminlerinin elde edilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Yurtiçi Yatırımlar, Gelişmekte Olan Ülkeler, Zaman Serileri Analizi, GMM.

JEL Sınıflandırması: F21, F23, O11, C22, G11

I. INTRODUCTION

The key problem for developing economies is the resource requirements in excess of domestic savings. At that point foreign capital is accepted as an

* Araş. Gör. Dr., Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, eipek@balikesir.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, okizilgol@balikesir.edu.tr

important way to overcome this shortcoming. Foreign capital flows include both financial investments that are made via instruments of capital and money markets, and foreign direct investments (FDI) that have physical characteristics (Seyidoğlu, 2003: 451). Foreign direct investments can be defined as investments that are made by foreign firms in domestic lands through purchasing a firm or providing founding capital for a newly established firm or increasing the capital of an existing company (Karluk, 2003: 486). IMF defines this kind of foreign capital as "an incorporated or unincorporated enterprise in which a foreign investor owns 10 percent or more of the ordinary shares or voting power of an incorporated enterprise or the equivalent of an unincorporated enterprise". Direct investment enterprises comprise those entities that are subsidiaries (a nonresident investor owns more than 50 percent), associates (an investor owns 50 percent or less) and branches (wholly or jointly owned unincorporated enterprises) either directly or indirectly owned by the direct investor (IMF, 2013: 86).

The major determinants of FDI are liberalization policies, new economic integrations, trade acts, tariff liberalization and new information technology that declines the communication and management costs. FDI creates significant economic effects by providing access to new markets, cheap production, new technology, alternative products, labor and management skills and financing opportunities. FDI also plays a major role in the internationalization of the business (Göçer et al, 2012: 94).

The impacts of FDI on investment may be positive or negative. These effects arise from its complementarity and substitution attributes. If FDI produces substitute goods, it may crowd out especially inefficient domestic firms; on the other hand if FDI produces complementary goods or if FDI uses inputs from domestic market, it may crowd in domestic investment. Effects of FDI on domestic investment depend on whether FDI and the domestic firms are in the same industry or not. If FDI comes to a sector in which domestic activities are intensive, domestic firms may have difficulties in surviving against the competition of foreign firms and may be driven out of the sector. If FDI goes to a sector which includes less domestic firms, it may crowd in the domestic firms in this sector (Göçer et al., 2012: 95).

Although it is conventionally thought that increases in direct investment would affect domestic investment in the same direction via its positive externalities, significant amount of empirical studies presume that the effect of direct investment on domestic investment may be negative and question the potential relationship between the two variables. Empirical results could not submit precise results regarding the impact of FDI on domestic investment. Because the results of empirical analysis vary from country to country/ region to region, due to the differences in national/regional policies, response of domestic enterprises, the type of FDI inflow in the recipient country and the econometric methodology used (De Mello, 1999; Eregha, 2011: 4).

The aim of this study is to empirically analyze the crowding in/ out effects of FDI on domestic investment in selected developing countries. Since our

empirical investigation focuses on developing economies that need foreign resources- especially FDI which is more preferable sort of foreign capital depending on its less speculative, less volatile and long term property- to finance their economic development; and since investment is accepted as a fundamental determinant of economic growth, the link between FDI and investment have to be considered. The findings from this investigation will provide guidance for the decision makers about the contribution of FDI. If the direct investment is found to crowd out domestic investment, then this result would lead us to question the contribution of direct investment for the host country and to consider what to do to increase the economic benefits from FDI. The sample of the study is selected as Brazil, Russia, South Africa, Turkey and Mexico. The countries other than Turkey are top prospective host economies for 2012–2014 periods according to the UNCTAD survey that is based on 174 validated company responses.¹

The next part of the study is organized as follows. The second part of the study explains the theoretical channels through which the crowding out/ in effects of FDI on domestic investment occur. The third part conveys the previous empirical studies related to the subject. The fourth and the ensuing part provide information followingly about the data set, methodology and the empirical results. And finally the last part of the study includes the conclusions and suggestions.

II. THE EFFECTS OF FDI ON DOMESTIC INVESTMENT

FDI can influence the host countries' economy in various ways. The main reason for the effort of the host countries to attract foreign direct investments is to be able to reach new financing resources for their economic development. The key role of investment in economic growth and development is well known. So, in assessing the contribution of FDI on economic development, an important point to focus on is the effect of FDI on domestic investment.

The effect of FDI on domestic investment may be complementary or substituent. If there is substitution effect (crowding out effect), foreign firms replace the locals and if there is complementarity effect (crowding in effect), foreign firms support local firms to develop and to become effective. When it is considered that total investment volume of a country consists of foreign and domestic investment; it can be said that in case of crowding out effect, rate of increase in total investment is smaller than the rate of increase in foreign investment. And in case of crowding in effect, rate of increase in total investment exceeds the rate of increase in foreign investment (Titarenko, 2005: 3; Özağ et al, 2004: 66; Agosin and Machado, 2005: 151). The impact of FDI on domestic investment varies from country to country depending on national policies, the sort of FDI and the strength of the domestic entrepreneur in the host country (Titarenko, 2005: 3; Agosin and Machado, 2005: 151). These two opposite impacts of FDI on investment will be summarized in the following subheadings.

¹ Information about the results of the UNCTAD survey is represented in Table 1.

A. Complementarity Effect

The channels through which the complementarity effects of FDI on domestic investment arise can be listed as follows:

- The contribution of FDI on capital formation varies depending on the sector that the FDI goes. If the sector that FDI goes is different from the sectoral distribution of the existing capital stock, the impact of FDI on domestic investment may be complementary (Agosin and Mayer, 2000: 4). In other words, FDI in undeveloped sectors, where there is not domestic competition, may lead total capital stock to increase (Açıklalın, 2009: 2). This is because domestic firms in undeveloped sectors do not have the basic information about the production process (Agosin ve Machado, 2005: 151). Furthermore the investments that are planned to be carried out in undeveloped sector of developing economies are so costly. Especially financial and technological necessities for the sectors that require high technology are much higher than the domestic capacity (Titarenko, 2005: 3).
- Foreign investors may contribute to the domestic firms by their financial resources (Apergis et al, 2006: 386).
- FDI may create positive externalities through their new technology, machine and equipment, developed organizational methods, managerial skills, advanced marketing techniques and opportunities to reach international markets (Açıklalın, 2009: 2).
- FDI may provide the infrastructure (transportation, telecommunications, etc.) that is necessary for domestic capital formation but can not be done through their own means. And this factor increases the profitability of the domestic investors (Çinko, 2009: 124; Apergis et al, 2006: 386).
- The impact of FDI on domestic investment depends on the reason of their coming. If the aim is to overcome the trade barriers of the host economy, the domestic investment will not increase. But if it is purposed to provide comperative advantage, FDI may create positive effects with its forward and backward linkage effects (Mahmood and Chaudhary, 2012: 1500).
- FDI may impress domestic investment positively by creating demand for goods and inputs and so by increasing the income of both domestic firms and factor owners (Bilgili et al, 2007: 131; Mahmood and Chaudhary, 2012; 1500).
- FDI may cause the other firms in the same sector to gain more competetive property (Agosin and Machado, 2005: 152).

B. Substitution Effect

The effect of FDI on domestic investment may be substitutive. These negative effects arise through the channels outlined below:

- FDI that operates in an intensively competetive sector may create disincentive effects for domestic investment and causes capital stock to decrease (Açıklalın, 2009: 2). This effect is also valid for the cases in which domestic firms have already reached the technology that will be brought by multinational companies (Titarenko, 2005: 3). If a multinational company

that has a significant superiority in comparison with domestic firms invests in a competitive sector, it takes away the investment opportunities from domestic entrepreneurs (Agosin and Mayer, 2000: 3).

- The foreign firms that are known with their superior technology are more advantageous in getting some opportunities in comparison with domestic firms. And so they force domestic firms to go out the market (Agosin and Mayer, 2000). Foreign investments prevent the development of infant industries that can not abide the long and costly learning process (Özağ et al., 2004: 66).
- FDI disrupt the balance of payments because it causes imports to increase and terms of trade to worsen. This situation leads an increase in the price of capital goods and a decrease in domestic investment (Apergis et al., 2006: 387).
- Furthermore, multinational firms' capacity of employing qualified labor is more than domestic firms due to their production scale and specialization. And this is a significant cost for domestic firms in entering the market (Özağ et al., 66).
- If foreign firms use the scarce physical and financial resources in the recipient country or if the foreign firms obstruct the investment opportunities of domestic firms, domestic investment may decrease (Çinko, 2009: 124). Domestic firms in countries with undeveloped financial markets can not get positive externalities from FDI (Mahmood and Chaudhary, 2012: 1500). Multinational firms may cause interest rates to increase by borrowing from domestic financial markets and consequently may induce domestic investment to decrease (Agosin and Machado, 2005: 153).
- FDI crowds out domestic firms by causing wages and inputs that are domestically supplied to increase (Apergis et al., 2006: 387).
- If foreign firms use modern production technologies while the local ones have primitive and traditional production structures, integrity of the economy deteriorates resulting in a dual structure and this situation leads to unfair competition (Şimşek and Behdioğlu, 2006: 53).
- FDI may drive out local firms through competition by increasing competition and lowering prices (Mahmood and Chaudhary, 2012: 1501).
- Another reason for crowding out is the different treatment given to foreign investors compared to domestic investors. The discretionary incentives given to foreign investors (including tax-holidays, free land, tax exemptions on imported machinery and intermediate inputs, access to loan guarantees and many other benefits) do not allow domestic firms to compete favorably with their counterparts (Mayanja, 2012: 17).

III. LITERATURE REVIEW

There have been many studies related to the effects of FDI on domestic investment in the literature. Some of these studies are summarized below:

Agosin and Mayer (2000) empirically evaluate the effects of FDI on domestic investment for a sample of 30 economies (12 African, 8 Asian and 12

Latin American countries). The sample period involves panel data for 1970-1996 eras. The study concludes that for Asian countries crowding in effects and for Latin American countries crowding out effects are valid. Analyses are repeated for sub periods of 1976-1985 and 1986-1996 and it is identified that the achieved results does not change under different sub period definitions.

Backer and Sleuwaegen (2003), in the context of occupational choice models, conclude that FDI declines the power of local entrepreneurs but increases the domestic investments through networking chain and learning effects.

Agrawal (2000) analyzes the effects of FDI on domestic investment for five South Asian economies (India, Pakistan, Bangladesh, Sri Lanka and Nepal) by using panel data for the 1965-1996 periods. The empirical results that are achieved from fixed effects methodology indicate that FDI is complement for domestic investments.

Hecht et al. (2004) investigate the topic with a panel data set of 64 countries that covers the 1976-1997 periods. The results from OLS and two stage OLS analyses point to crowding in effects of FDI.

Titarenko (2005) evaluates the subject for Latvia. Analyses are realized with quarterly time series for 1995-2004 periods. The paper follows the approach of Agosin and Mayer (2000). Results from empirical analysis present a crowding out effect of FDI on domestic investment for Latvia.

Agosin and Machado (2005), analyze the relationship between FDI and domestic investment with panel data for 12 countries regarding 1971-2000 period. They utilize GMM methodology and detect that FDI causes crowding out effects in Latin American countries while the effect is neutral for Asian and African countries.

Apergis et al. (2006) investigate the dynamic relationship between FDI inflows and domestic investment for a panel of 30 countries by means of panel cointegration and causality techniques. The sample period is 1992-2002. The results of the bivariate case support the complementarity between FDI and domestic investment while the results of the multivariate case point out crowding out effects of FDI.

Düzgün (2008) analyzes the effects of FDI on investment for Turkey by the use of quarterly time series for the 1991:4- 2004:4 periods. The paper follows Engle -Granger cointegration and Granger causality methodologies. Empirical results indicate a cointegration relationship between the variables and a unidirectional causality from domestic investment to FDI.

Açıkalin (2009) empirically analyzes the relation between FDI and fixed capital investment for Turkish economy. The sample period covers 1970-2007 eras and empirical investigations are actualized by Johansen cointegration method, Granger causality analysis and impulse response functions. It is determined that there is no cointegration relationship between variables and the causality runs from domestic investment to FDI. Results from impulse response functions indicate that an increase in domestic investment causes an increase in FDI.

Eregha (2011) explores the relationship for 10 ECOWAS² countries. The paper analyzes the 1970-2008 period by bivariate and multivariate panel cointegration techniques. Empirical results indicate a long run cointegration relationship between variables and call attention to crowding out effects of FDI on domestic investment in ECOWAS countries. Furthermore, panel causality tests point out bidirectional causality between FDI and domestic investment.

Sunny and Sawant (2012) research the potential crowding in/ out effects of FDI for China and India. The approach of Agosin and Mayer (2000) is followed in the empirical analyses that are performed with annual data for 1980-2010 periods. The results support a crowding in effect for India and a crowding out effect for China. Johansen cointegration analysis results support the presence of cointegration relationship between FDI and domestic investment for the Indian economy. According to the Granger causality results there is a unidirectional causality from domestic investment to FDI.

Mahmood and Chaudhary (2012) explore the relationship between FDI and domestic investment for Pakistan by ARDL cointegration technique and error correction models. The analyses involve 1972-2010 period. Empirical results indicate that the variables are cointegrated and FDI affects domestic investment positively both in the long run and in the short run. Another empirical study for Pakistan economy is realized by Shah et al. (2012). The paper analyzes the 1990-2010 periods and utilizes OLS methodology. The results indicate that FDI creates complementary effects on domestic investment.

Göçer et al. (2012) explore the impact of FDI on domestic investment for 35 developing countries with panel data related to 1992-2010 periods. The empirical results that are obtained through GMM methodology represent a positive impact from FDI to domestic investment.

Mayanja (2012) investigates the effect of FDI on domestic investment for 30 Sub-Saharan African countries by system GMM methodology and with panel data regarding 1990-2008 eras. Empirical findings support crowding out effects.

IV. DATA SET AND VARIABLES

In this paper, impact of FDI on domestic investment is investigated for Turkey, Brazil, Russia, South Africa and Mexico through time series analyses. The time interval determined for each country is different due to the availability of data. The analyses are performed with quarterly series. The sample period is 1990:1-2012:3 for Turkey and Mexico; 1995:1-2012:3 for Brazil; 1995:1-2012:2 for Russia and 1990:1-2011:4 for South Africa. The variables used in empirical analysis are symbolized with F, I and GR. F is the ratio of FDI (which is the sum of FDI in abroad and FDI in recipient country) to GDP. But only in Mexico F is taken as the ratio of FDI in recipient country to GDP.

² The Economic Community of West African States

Table 2. Unit Root Test Results

Country	Variable	ADF	PP	NG-PERRON				Decision
				MZ_a	MZ_t	MSB	MPT	
Turkey	F	Level -1.660(3) ^a 1.Difference -5.186*(2) ^a	Level -8.157*(3) ^b	Level -51.821*(6) ^b	Level -5.077*(6) ^b	Level 0.098*(6) ^b	Level 1.826*(6) ^b	I(0)
	I	Level -0.543(8) ^a 1.Difference -3.273*(7) ^a	Level -2.410(8) ^c 1.Difference -12.368*(8) ^a	Level -15.277(5) ^b 1.Difference -29.361*(8) ^b	Level -2.755(5) ^b 1.Difference -3.831*(8) ^b	Level 0.180(5) ^b 1.Difference 0.131*(8) ^b	Level 6.016(5) ^b 1.Difference 3.104*(8) ^b	I(1)
	GR	Level -8.209*(0) ^b	Level -8.157*(3) ^b	Level -36.667*(3) ^b	Level -4.261*(3) ^b	Level 0.116*(3) ^b	Level 2.601*(3) ^b	I(0)
Brazil	F	Level -2.566(1) ^c 1.Difference -8.595*(2) ^a	Level -4.500*(0) ^c	Level -20.853**(0) ^b	Level -3.213**(0) ^b	Level 0.154**(0) ^b	Level 4.466**(0) ^b	I(0)
	I	Level -8.073*(0) ^c	Level -8.071*(2) ^c	Level -30.278*(2) ^b	Level -3.887*(2) ^b	Level 0.128*(2) ^b	Level 3.033*(2) ^b	I(0)
	GR	Level -3.449(4) ^b 1.Difference -7.537*(4) ^a	Level -8.415*(6) ^a	Level -25.498*(6) ^c	Level -3.381*(6) ^c	Level 0.133*(6) ^c	Level 1.574*(6) ^c	I(0)
Russia	F	Level -9.779*(0) ^b	Level -9.847*(3) ^b	Level -29.528*(3) ^b	Level -3.796*(3) ^b	Level 0.129*(3) ^b	Level 3.353*(3) ^b	I(0)
	I	Level -2.992(3) ^b 1.Difference -13.219*(0) ^a	Level -2.890(4) ^c 1.Difference -13.439*(2) ^a	Level -13.181**(4) ^c	Level -2.529**(4) ^c	Level 0.192**(4) ^c	Level 2.008**(4) ^c	I(1)
	GR	Level -7.124*(0) ^b	Level -7.124*(0) ^b	Level -33.388*(0) ^b	Level -4.086*(0) ^b	Level 0.122*(0) ^b	Level 2.730*(0) ^b	I(0)
South Africa	F	Level -8.692*(0) ^a	Level -8.737*(4) ^a	Level -44.207*(3) ^b	Level -4.700*(3) ^b	Level 0.106*(3) ^b	Level 2.067*(3) ^b	I(0)
	I	Level -2.449(1) ^b 1.Difference -5.599*(0) ^a	Level -2.815(4) ^b 1.Difference -5.599*(0) ^a	Level -3.166(4) ^b 1.Difference -22.727**(0) ^b	Level -1.244(4) ^b 1.Difference -3.362**(0) ^b	Level 0.393(4) ^b 1.Difference 0.148*(0) ^b	Level 28.467(4) ^b 1.Difference 4.065**(0) ^b	I(1)
	GR	Level -7.819*(0) ^b	Level -7.741*(3) ^b	Level -35.952*(3) ^b	Level -4.178*(3) ^b	Level 0.116*(3) ^b	Level 2.876*(3) ^b	I(0)
Mexico	F	Level -3.113**(2) ^c	Level -7.324*(5) ^c	Level -46.009*(5) ^b	Level -4.771*(5) ^b	Level 0.104*(5) ^b	Level 2.113*(5) ^b	I(0)
	I	Level -4.174*(9) ^b	Level -2.624(1) ^c 1.Difference -8.610*(4) ^a	Level -13.184(1) ^b 1.Difference -38.690*(4) ^b	Level -2.546(1) ^b 1.Difference -4.375*(4) ^b	Level 0.193(1) ^b 1.Difference 0.113*(4) ^b	Level 7.036(1) ^b 1.Difference 2.482*(4) ^b	I(1)
	GR	Level -4.967*(8) ^b	Level -7.551*(1) ^a	Level -39.947*(0) ^b	Level -4.321*(0) ^b	Level 0.108*(0) ^b	Level 3.070*(0) ^b	I(0)

Note: The numbers in parantheses "(.)" are the lag lengths that are determined by AIC in ADF test. Bartlett Kernell estimation method is used in PP and NG-Perron tests, bandwidth is determined as Newey-West. a: denotes that regression does not involve constant term or trend; b: denotes regression involves both constant term and trend; c: denotes regression involves constant term. *, **, indicates 1% and 5% significance level.

I is the proportion of domestic investment to GDP. GR is the growth rate of reel GDP. All the variables are expressed in U.S. dollars. Data used in this study is obtained from IMF (IFS- International Financial Statistics) and OECD. After the series are deseasonalized, 3 unit root tests, namely Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) and Ng-Perron are performed. The results of the unit root tests are submitted in Table 2.

V. EMPIRICAL RESULTS

The study utilizes GMM methodology in order to analyze the impact of FDI on domestic investment for Turkey, Brazil, Russia, Mexico and South Africa. Analyses are performed separately for each country. The instrumental variables of the models are lagged values of the variables. The investment model for each of the five countries is as shown below:

$$I_t = \alpha + \beta_1 F_t + \beta_2 F_{t-1} + \beta_3 F_{t-2} + \beta_4 F_{t-3} + \beta_5 F_{t-4} + \beta_6 I_{t-1} + \beta_7 I_{t-2} + \beta_8 I_{t-3} + \beta_9 I_{t-4} + \beta_{10} GR_{t-1} + \beta_{11} GR_{t-2} + \beta_{12} GR_{t-3} + \beta_{13} GR_{t-4} + \varepsilon_t \tag{1}$$

where *I* = investment/GDP ratio, *F* = FDI/GDP ratio, *GR* = growth of reel GDP, the α is a constant and ε is a serially uncorrelated random error. The model, which has been developed by Agosin and Mayer (2000), has current and lagged values of the growth rate and FDI as explanatory variables of domestic investment.

After estimating this investment model for each country and removing all statistically insignificant variables, we reach the results that are represented in Table 3.³ AR(1) is included into the models in order to eliminate the autocorrelation problem.

Table 3. GMM Estimation Results

	Turkey	Brazil	Russia	South Africa	Mexico
Constant	10.276 (6.427)*	-1.190 (-1.225)	1.121 (2.872)*	-0.389 (-1.806)***	0.581 (1.258)
F	0.359 (2.816)*	-0.367 (-3.539)*	0.291 (5.858)*	0.086 (3.892)*	0.506 (2.637)**
F(-1)		0.407 (3.382)*		-0.047 (-3.569)*	-0.637 (-3.285)*
F(-2)		-0.308 (-3.645)*	0.117 (2.332)**		0.403 (1.941)***
F(-3)	-0.181 (-2.593)**	0.144 (2.343)**		-0.032 (-2.864)*	-0.356 (-2.061)**
F(-4)			0.132 (2.593)**	0.041 (3.144)*	0.336 (4.238)*

³ Following Titarenko (2005: 6), we removed statistically insignificant variables in forming the final form of the investment model.

I(-1)		1.343 (16.114)*	1.282 (18.345)*	2.134 (23.036)*	1.764 (17.287)*
I(-2)		-0.929 (-7.594)*	-0.666 (-4.452)*	-1.501 (-6.774)*	-0.945 (-7.655)*
I(-3)		0.771 (5.272)*	0.701 (4.299)*	0.559 (2.618)**	
I(-4)	0.451 (7.414)*	-0.093 (-1.178)	-0.385 (-6.235)*	-0.165 (-1.917)***	0.139 (3.334)*
GR(-1)	0.009 (2.070)**		0.029 (7.541)*	-0.009 (-3.777)*	0.014 (2.483)**
GR(-2)	0.016 (2.415)**	-0.013 (-3.272)*			0.055 (4.039)*
GR(-3)	0.061 (9.442)*	0.031 (3.938)*	0.009 (2.486)**	0.004 (1.247)	-0.073 (-5.239)*
GR(-4)				-0.009 (-2.072)**	0.024 (6.261)*
AR(1)	0.865 (24.841)*	-0.717 (-12.006)*	-0.838 (-16.304)*	-0.604 (-5.452)*	-0.867 (-12.685)*
R²	0.808	0.711	0.636	0.952	0.586

Note: The values in parenthesis are t-statistics. *, **, *** indicates respectively 1% significance level, 5% significance level and 10% significance level.

In order to determine whether FDI crowds out or crowds in domestic investment in the long run, we used the coefficient developed by Agosin and Mayer (2000: 9) and laterly used by Titarenko (2006) and Sunny and Swant (2012). The relevant coefficient is shown below:

$$\hat{\beta}_{LT} = \frac{\sum_{j=1}^5 \hat{\beta}_j}{1 - \sum_{j=6}^9 \hat{\beta}_j} \quad (2)$$

The criteria used to determine the CO/CI effect is the value and significance of coefficient $\hat{\beta}_{LT}$. The significance of $\hat{\beta}_{LT}$ is tested through Wald Test. There are three possibilities (Agosin and Machado, 2005: 156):

1) The case in which it is not possible to reject the hypothesis ($\hat{\beta}_{LT} = 1$) with a Wald test. This means that in the long run an increase in FDI adds one to one to total investment and there are no macroeconomic externalities stemming from FDI.

2) The case in which the null hypothesis ($\hat{\beta}_{LT} = 1$) is rejected and $\hat{\beta}_{LT} > 1$. This is means that there is a crowding in (CI) effect in the long run. More precisely, FDI adds more than one to one to total investment. In other words, FDI creates positive macroeconomic externalities in long term.

3) The case in which the null hypothesis ($\hat{\beta}_{LT} = 1$) is rejected and $\hat{\beta}_{LT} < 1$. This means that there is long-run crowding out (CO) effect. More precisely, FDI adds less than one to one to total investment and has negative long-term externalities on investment. In other words, there is displacement of domestic investment by FDI.

The Wald test results of $\hat{\beta}_{LT}$ coefficients for regression models of each country are shown in Table 4. The coefficient values are less than 1 for Turkey and South Africa what is the evidence of a long-term CO effect of FDI on investment. Thus, one additional dolar of FDI leads to less than a dolar increase in total investment. On the other hand, empirical results indicate a CI effect for Russia. $\hat{\beta}_{LT}$ coefficient is not statistically significant for Brazil and Mexico. This means that an increase in FDI adds one to one to total investment in the long run.

Table 4. Wald Test of $\hat{\beta}_{LT}$ Coefficients for Five Countries

Countries	$\hat{\beta}_{LT}$	χ^2 Test Statistic Value	Long-term Effect
Turkey	0.265	12.040*	CO
Brazil	1.349	0.170	N ^a
Russia	8.057	6.253**	CI
South Africa	-1.856	9.276*	CO
Mexico	6.127	1.216	N ^a

*, **; indicates respectively significantly different from one at the 1% level and 5% level. N^a; not significantly different from one.

VI. CONCLUSION

There are different opinions about the effects of FDI on domestic investment in economics literature. Some researchers advocate the crowding out effects of FDI while others argue that FDI creates crowding in effects. In the case of a crowding out effect, FDI displaces domestic investment. However in the existence of crowding in effect, FDI stimulates domestic firms to invest more or supports their development. The main purpose of this study is to analyze the validity of these effects in selected developing countries.

To this end, the impact of FDI on investment is empirically investigated for Turkey, Brazil, Russia, South Africa and Mexico. Analyses are performed with quarterly time series from 1990s to the present. The selected time interval varies from country to country because of the availability of the data. The investment models are estimated with GMM methodology. The coefficients that are obtained from the estimated investment models are tested with Wald test in order to identify the crowding out/ in effects of FDI. Evidences from empirical analyses indicate that crowding in effect of FDI on domestic investment exhibites in only Russia and FDI crowds out domestic investment in Turkey and South

Africa. However, there is no significant crowding in or crowding out effect for Brazil and Mexico.

Based on these empirical results, it can be said that national investment policies should be rearranged to increase the contribution of FDI to domestic investment. FDI_inflows_towards_the_less_developed_industrial_sectors should be encouraged by new incentives. In this way, foreign investors may contribute these sectors via their new technologies and new products. These incentives can stimulate the activity of domestic firms and enable FDI to crowd in domestic investment.

REFERENCES

- Açıklan, S. (2009). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) ve Yurtiçi Yatırımlar Arasındaki Nedensellik İlişkisi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 1-15,
<http://www.sbedergi.hitit.edu.tr/article/view/1055000021>
- Agosin, M. R., Machado, R. (2005). Foreign Investment in Developing Countries: Does it Crowd in Domestic Investment. *Oxford Development Studies*, 33 (2), 149-162. **Doi: 10.1080/13600810500137749**
- Agosin, M. R., Mayer, R. (2000). Foreign Investment in Developing Countries: Does it Crowd in Domestic Investment?. *Discussion Paper, United Nations (UN) Conference on Trade and Development (UNCTAD)*, no. 146,
http://unctad.org/en/docs/dp_146.en.pdf
- Agrawal, P. (2000). Economic Impact of Foreign Direct Investment in South Asia. *Working Paper, Indira Gandhi Institute of Development Research, India.*
- Apergis, N., Katrakilidis, C. P., Tabakis, N. M. (2006). Dynamic Linkages between FDI Inflows and Domestic Investment: A Panel Cointegration Approach. *Atlantic Economic Journal*, 34, 385-394. **Doi: 10.1007/s11293-006-9026-x**
- Backer, K. D., Sleuwaegen, L. (2003). Does Foreign Direct Investment Crowd Out Domestic Entrepreneurship?. *Review of Industrial Organization*, 22(1), 67-84. **Doi: 10.1023/A:1022180317898**
- Bilgili, F., Düzgün, R., Uğurlu, E. (2007). Büyüme, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Yurtiçi Yatırımlar Arasındaki Etkileşim. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (23), 127-151,
http://sbedergi.erciyes.edu.tr/sayi_23/sayi_23.htm
- Çinko, L. (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 26 (1), 117-131,
<http://e-dergi.marmara.edu.tr/maruiibfd/article/view/5000011184/5000011464>
- Mello, L. R. (1999). Foreign Direct Investment-led Growth: Evidence from Time Series and Panel Data. *Oxford Economic Papers*, 51, 133-151,
http://dept.ku.edu/~empirics/Courses/Econ915/papers/FDI_panel.pdf
- Düzgün, R. (2008). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Yurtiçi Yatırımlar Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 187-204,
http://sbd.ogu.edu.tr/makaleler/9_1_Makale_10.pdf
- Eregha, P. B. (2011). The Dynamic Linkages Between Foreign Direct Investment and Domestic Investment in ECOWAS Countries: A Panel Cointegration Analysis. *2011 Conference of the Centre for the Study of African Economies*, 20-22 March 2011, Oxford University, Oxford, UK.,
<http://www.csae.ox.ac.uk/conferences/2011-EDiA/papers/123-Eregha.pdf>
- Göçer, İ., Peker, O., Mercan, M. (2012). Effect of Foreign Direct Investments on Domestic Investments of Developing Countries: A Dynamic Panel Data Analysis. *3rd International Symposium on Sustainable Development*, May 31 - June 01, Sarajevo,

- <http://eprints.ibu.edu.ba/1316/1/11.%20Effect%20Of%20Foreign%20Direct%20Investments%20On%20Domestic%20Investments%20Of%20Developing.pdf>
- Hecht, Y., Razin, A., Shinar, N. G. (2004). Interactions between Capital Inflows and Domestic Investment: International Panel Data. *Israel Economic Review*, 2 (2), 1–14, http://www.boi.org.il/deptdata/mehkar/iser/04/iser_1.pdf
- IMF (2013). Balance of Payments Manual. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/bopman/bopman.pdf>
- Karluk, R. (2003). Uluslararası Ekonomi, Teori ve Politika (7. Baskı). İstanbul: Beta.
- Mahmood, H., Chaudhary, A. R. (2012). Foreign Direct Investment-Domestic Investment Nexus in Pakistan. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 11 (11), 1500-1507. **Doi: 10.5829/idosi.mejsr.2012.11.11.1633**
- Mayanja, J. B. (2012). Determinants of Domestic Private Investment in Sub-Saharan African (SSA) Countries: The Role of Foreign Direct Investment, <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/lehre/disscolloquium/bbale.pdf>
- Özağ, F., Atan, M., Kaya, S. (2004). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Toplam Yatırımlar Üzerindeki Etkisi. *Ekonomik Yaklaşım*, 51, 65-71. **Doi:10.5455/ey.10417**
- Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Önüşüm Ekonomileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 141-156, <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/171/187>
- Shah, S. H., Hasnat, H., Jiang, L. J. (2012). Does Foreign Capital Inflows Really Stimulate Domestic Investment: A Case Study of Pakistan. *International Research Journal of Finance and Economics*, 85, 78- 86, http://www.internationalresearchjournaloffinanceandconomics.com/ISSUES/IRJFE_Issue_85.htm
- Sunny, D., Sawant, A. (2012). Crowding-in and Crowding-out Impacts of FDI on Domestic Investment: An Indo-China Analysis. *APEA Annual International Conference*, 28-29 June, Singapore, <http://www.apeaweb.org/confer/sing12/papers/S12-118%20Sunny.pdf>
- Şimşek, M., Behdioğlu, S. (2006). Türkiye’de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (2), 47- 65, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423871366.pdf>
- Titarenko, D. (2005). The Influence of Foreign Direct Investment on Domestic Investment Processes in Latvia. MPRA Paper No: 1819, 1-9, <http://mpra.ub.unimuenchen.de/18192/>
- WIR (2012). World Investment Report. <http://www.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2012-Full-en.pdf>

Table 1: TNCs' Top Prospective Host Economies for 2012–2014⁴

	Country		Country		Country
1	China(1)	8	Germany (8)	14	Poland (6)
2	USA (2)	8	Russian Fed. (5)	14	South Africa (-)
3	India(3)	8	Thailand (12)	17	Korea (-)
4	Indonesia (6)	11	Vietnam (11)	17	Sweden (-)
5	Brazil (4)	12	Mexico (10)	19	France (19)
6	Australia (8)	13	Japan (-)	19	Italy (-)
6	England (13)	14	Holland (-)	19	Malaysia (19)

Resource: WIR (2012: 22) (<http://www.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2012-Full-en.pdf>)

⁴ The source of the table is an UNCTAD survey which is based on 174 validated company responses. The rows shown in blue are developing countries and others are developed economies.

Türkiye Sanayi Üretim Endeksi'nde Mevsimsel Birim Kökün Araştırılması

Fatih DEMİR*

Mehmet MERT**

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayınlanan ve 2010=100 baz yıllı aylık frekanslı sanayi üretim endeksinin, 1986-2014 yıllarını kapsayan verileri kullanılarak mevsimsel yapısının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın ampirik kısmını, HEGY tarzındaki aylık frekanslı seriler için geliştirilen Beaulieu-Miron mevsimsel birim kök testi uygulanarak mevsimsel yapının deterministik mi yoksa stokastik mi olduğunun araştırılması oluşturmaktadır. Mevsimsel birim kökün varlığı durumunda stokastik mevsimsellikten söz etmek mümkündür. Bu durumda mevsimsellik kukla değişkenler kullanılarak değil, mevsimsel fark alınarak ortadan kaldırılması gerekmektedir. Elde edilen bulgular sanayi üretim endeksinde durağan olmayan stokastik mevsimselliğin bulunmadığı, serinin deterministik mevsimselliğe sahip olduğu yönündedir.

***Anahtar Kelimeler:** Sanayi Üretim Endeksi, Mevsimsel Birim Kök, HEGY testi, Beaulieu-Miron testi.*

***JEL Sınıflandırması:** C01, C22, C51, L60*

Investigation of Seasonal Unit Root in Turkey Industrial Production Index

ABSTRACT

In this study, published by the base year 2010 Turkey Statistical Institute, monthly frequency of the industrial production index is intended to determine seasonal structure using data covering the years 1986-2014. The empirical part of the study in this context is that applying Beaulieu-Miron seasonal unit root test developed HEGY style for monthly frequency series. It is possible that seasonal unit roots exist in the presence of stochastic seasonality. In this case, it is necessary to eliminate seasonality taking seasonal differences instead of using seasonal dummy variables. The findings show that there is no non-stationary stochastic seasonality in the industrial production index and the series have a deterministic seasonality.

***Key Words:** Industrial Production Index, Seasonal Unit Root, HEGY test, Beaulieu-Miron test.*

***JEL Classification:** C01, C22, C51, L60*

I. GİRİŞ

Ekonometrik analizin en temel amacı; mevcut verilerin kullanılarak uygun modelleme yapılması ve ileriye yönelik tahminlerin gerçekleştirilmesidir. Veri türlerine göre ekonometrik analizler zaman serisi analizi, kesit veri analizi ve panel veri analizi olarak üçe ayrılmaktadır. Zaman serisi analizi zaman boyutunda elde edilen veriler kullanılarak yapılan analiz türüdür. Literatürde zaman serileri; trend bileşeni, mevsim bileşeni, dönemsel bileşen ve rassal bileşen olmak üzere dört bileşene ayrılmıştır. Trend ve mevsimsellik bileşenleri deterministik yada stokastik

* Araş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, fatihdemir@kku.edu.tr

**Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, mmert@akdeniz.edu.tr

olarak iki yapıda bulunmaktadır. Analizlerde kullanılacak seriler için trend ve mevsimsellik bileşenlerinin hangi yapıda olduklarının belirlenmesi ve yapılacak analize göre uygun modellemenin oluşturulması, elde edilen sonuçların doğruluğu açısından önemli görülmektedir.

Mevsimsellik genellikle tatil dönemleri ve hava şartları gibi durumlarda ortaya çıkan, aylık ve üçer aylık verilerde karşılaşılan bileşendir. Birbirini izleyen yılların aynı ayında ya da aynı çeyrek döneminde görülen artış ya da azalışlar şeklinde rastlanmaktadır (Akgül 2003:177). Birçok makroekonomik zaman serisinde mevsimsel döngüler sabit değildir (Hylleberg vd. 1993:322). Bir zaman serisinde gözlenen mevsimsel etkiler ile ilgili Akgül (2003) iki farklı görüşün olduğunu belirtmiştir: Birinci görüş mevsimselliği, veriyi kirleten bir parazit olarak benimsemekte ve verinin bu parazitten arındırılması gerektiğini düşünmektedir. İkinci görüş ise mevsimselliğin model içinde yer alması ve açıklanması gerektiği düşüncesindedir (Akgül 2003:178). Bazı iktisadi çalışmalarda mevsimsel etkiler arındırılarak çalışılmakta fakat bu durum verilerde bulunan önemli bilgilerin kaybolmasına neden olmaktadır (Altınay 2010:5). Bu sebeple mevsimsel arındırılmış serilerle çalışmak yerine mevsim etkisinden arındırmadan çalışmak tercih edilmelidir (Akgül 2003:178-179;Depalo 2008:20).

Mevsimsel birim kökün varlığı durumunda stokastik mevsimsellikten söz etmek mümkündür. Bu durumda mevsimsel kukla değişkenler kullanılarak değil, mevsimsel fark alınarak ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayınlanan ve 2010=100 baz yıllık frekanslı sanayi üretim endeksinin, 1986-2014 yıllarını kapsayan verileri kullanılarak mevsimsel yapısının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünü konuyla ilgili literatür taraması, üçüncü bölümünü kullanılan metodoloji, dördüncü bölümünü ampirik uygulama ve beşinci bölümünü sonuç ve tartışma oluşturmaktadır.

II. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde mevsimsellik; deterministik, durağan stokastik ve mevsimsel birim kökler nedeniyle durağan olmayan stokastik olarak üç yapıda tanımlanmaktadır (Beaulieu ve Miron 1992:1; Audas ve Goddard 2001:412). Deterministik mevsimsellik zamana göre sabit olması nedeniyle kukla değişkenler kullanılarak modellenebilir. Durağan stokastik mevsimsellik ise zamana göre değişken yapıdadır ve birbirini takip eden gözlemler arasında büyük değişimler gözlenmese de, mevsimsel etkiler sabit değildir. Durağan olmayan stokastik mevsimsellik ise zamana göre sabit olmayan (değişken) yapıda olmanın yanında, birbirini izleyen gözlemler arasında mevsimsel değişimlerin büyüklüğü artma eğilimindedir. (Hylleberg vd. 1990:217; Audas ve Goddard 2001:412). Serilerde stokastik mevsimsellik söz konusu ise kukla değişken yöntemi uygun olmayacaktır. Bunun yerine uygun gecikme uzunluğu tespit edilerek fark alma işleminin yapılması gerekmektedir (Akgül 2003:178-179; Audas ve Goddard 2001:412).

Ampirik literatür incelendiğinde mevsimselliğin, bazı çalışmalarda sabit (deterministik) kabul edildiği, bazı çalışmalarda ise zamana göre değişen (stokastik) bir yapıda olduğu varsayılmaktadır (Altınay 2010:5). Mevsimselliğin

modellenmesi aşamasında verilerdeki istatistiksel farklılıklara ve mevsimselliğin yapısına dikkat edilmesi gerekmekte, aksi durumda mevsimsel modellemede yapılacak yanlışlıklar tahminlerde sapmaya ve bilgi kaybına yol açmaktadır (Beaulieu ve Miron 1992:1). Stokastik yapıdaki mevsimselliğin deterministik yapıda olduğu varsayılarak deterministik mevsimsellik özelliklerine göre ortadan kaldırılması spesifikasyon hatasına neden olmaktadır (Altınay 2010:8).

Alexander ve Jorda (1997); Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya ülkeleri için aralarında sanayi üretim endeksi ve GSYİH değişkenlerinin de bulunduğu bazı makroekonomik değişkenler üzerine mevsimsel birim kök testi uygulamışlardır. Aylık frekanslı veriler 1975:1-1993:12 dönemini, üçer aylık frekanslı veriler ise 1975:Q1-1993:Q4 dönemini kapsamaktadır. Üçer aylık seriler için HEGY testi, aylık seriler için Beaulieu-Miron testi uygulanmış ve GSYİH serisinin tüm ülkeler için %1 anlam düzeyinde mevsimsel birim köke sahip olmadığı belirlenmiştir. Aylık frekansta analiz edilen sanayi üretimi serisinin de üçer aylık GSYİH serisine benzer olarak mevsimsel frekanslarda birim köke sahip olmadığı tespit edilmiştir. Avustralya'nın makroekonomik verilerine yönelik mevsimsel bütünleşmeyi inceleyen Leong (1997), 1960:Q1-1993:Q4 dönemini kapsayan GSYİH serisine uyguladığı HEGY mevsimsel birim kök testi sonucunda, seride mevsimsel birim kökün bulunmadığını göstermiştir. Bodo vd. (2000), sanayi üretim endeksinin öngörüsüne yönelik Amerika Birleşik Devletleri, İspanya, Fransa, Almanya, İtalya ve Avrupa ülkelerini kapsayan, 1987:1-1997:12 dönemi aylık veriler kullanarak Osborn-Chui-Smith-Birchenhall (OCSB, 1988) yöntemine dayanan mevsimsel birim kök testi uygulamıştır. Bahsi geçen ülkelerin sanayi üretim endeks serilerinde mevsimsel birim kök bulunmadığı belirlenmiştir. Filipinler için makroekonomik değişkenlerin mevsimselliğini inceleyen Redoblado (2007), HEGY test sonuçlarında GSYİH, sanayi üretimi ve alt sektör serilerinde mevsimsel birim kök bulunmadığını belirlemiştir. Reininger ve Fingerlos (2007) ise Belçika'nın 1980:Q1-2006:Q4 dönemi üçer aylık GSYİH verilerini kullanarak HEGY testini uygulamış ve GSYİH serisinde hem mevsimsel hem de mevsimsel olmayan birim kök bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Almanya için 1991:Q1:2012:Q1 dönemi üçer aylık GSYİH verilerini kullanarak HEGY mevsimsel birim kök testini uygulayan Zimmermann (2012), seride yarıyıllık frekansta birim kökün olduğu ancak mevsimsel frekanslarda birim kökün olduğu konusunda güçlü kanıt elde edilemediği sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye için 1981:Q1-1996:Q4 dönemine ait üçer aylık frekansta kamu ve özel sektör ayırımına dayalı toplam imalat sanayi üretimi ve sekiz alt sektör üretim verilerini kullanan Yamak ve Sivri (1998), serilerde mevsimsel birim kök varlığını HEGY testi ile araştırmışlardır. Toplam imalat sanayi üretim serisinin özel sektör verilerinin mevsimsel olmayan, kamu sektörü verilerinin ise mevsimsel birim kök içerdikleri sonucuna ulaşmışlardır. Türkiye'de GSYİH ile tüketim arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada Türe ve Akdi (2005) 1987:Q1-2003:Q4 dönemi üçer aylık veriler kullanmıştır. HEGY mevsimsel birim kök testi sonuçlarına göre GSYİH ve tüketim serileri mevsimsel birim köke sahip değildir. Türkiye verileri üzerine yapılan bir başka çalışmada Ayvaz (2006); 1989:Q1-2004:Q4 dönemi üçer

aylık verilerden oluşan GSMH, tüketim, ihracat ve ithalat serilerini kullanarak HEGY mevsimsel birim kök testi uygulamıştır. Analiz sonuçları GSMH serisinin yarı yıllık ve yıllık frekansta birim köke sahip olduğu yönündedir. Serilerde deterministik yapıda bulunan resmi ve dini bayram tatillerinin etkilerini Türkiye Sanayi Üretim Endeksi üzerinde araştıran Koçak (2009), 2005:1-2008:12 dönemi için regARIMA yöntemini kullanmış ve hareketli tatillerinin (Ramazan ve Kurban Bayramları) sanayi üretimi üzerinde anlamlı etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayvaz Kızılgöl (2011), Türkiye için 1987:Q1-2007:Q3 dönemi üçer aylık GSYİH, ihracat, tüketim ve yatırım verilerinde mevsimsel birim kökün varlığı HEGY testi ile araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar arasında GSYİH serisinde mevsimsel ve mevsimsel olmayan birim kök bulunmadığı belirlenmiştir. Gürel ve Tiryakioğlu (2012) ise 1977:Q1-2008:Q4 dönemi için üçer aylık frekansta toplam sanayi üretim endeksi ve alt sektör üretimi verilerini kullanarak HEGY mevsimsel birim kök testi uygulamışlardır. Toplam sanayi üretimi serisinin mevsimsel birim köke sahip olduğunu belirlemişlerdir. Tekin ve Akdi (2014), Türkiye'nin sanayi üretim endeksinin 1991:1-2013:4 dönemi üçer aylık verilerini kullanarak mevsimsel birim kök analizi gerçekleştirmişlerdir. HEGY ve periodogram tabanlı mevsimsel birim kök testlerinin uygulandığı çalışmada, HEGY test sonuçlarına göre seride mevsimsel birim kök tespit edilemezken, periodogram tabanlı mevsimsel birim kök test sonucunda serinin mevsimsel birim köke sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Mert ve Demir (2014) çalışmalarında HEGY mevsimsel birim kök testini 1969:Q1-2014:Q1 dönemi Türkiye ithalat ve ihracat serileri üzerinde ayrıntılı olarak inceleyip iki serinin mevsimsel eşbütünlük olduğunu bulmuşlar ve mevsimsel hata düzeltme modelini tahmin etmişlerdir.

Çalışmada 2010=100 baz yıllık frekanslı sanayi üretim endeksinin mevsimsel yapısının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Mevsimsel yapının araştırılmasında mevsimsel birim kök sınaması kullanılacaktır. Bunun için, literatürde Hylleberg, Engle, Granger ve Yoo (1990) tarafından ortaya atılan ve HEGY birim kök testi olarak adlandırılan mevsimsel birim kök testi çoğunlukla kullanılmaktadır. Yerli literatürde sanayi üretim endeksinde mevsimselliğin araştırıldığı çalışmalarda üçer aylık verilerle çalışıldığı görülmüştür. Sanayi üretim endeksi Türkiye İstatistik Kurumu tarafından aylık olarak yayınlanmakta ve GSYİH'nin aylık göstergesi olarak takip edilmektedir. Bu durumda sanayi üretim endeksinin yayımlandığı orijinal frekansı üzerinden mevsimsel yapısının araştırılması uygun görülmektedir. HEGY testinin çeyrek yıllık veriler için geliştirilmiş olması nedeniyle, çalışmada Beaulieu ve Miron (1992) tarafından geliştirilen ve HEGY testine dayanan aylık frekanslı verilere uygun mevsimsel birim kök testi kullanılacaktır. Bu çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılan özelliği, Türkiye sanayi üretim endeksi verilerinin orijinal frekansta (aylık olarak) analize alınmasıdır. Çalışmanın literatüre bir diğer katkısı, aylık verilerle ulaşılan sonuçları üçer aylık veriler kullanarak yapılan diğer çalışma sonuçları ile karşılaştırma imkanına sahip olunmasıdır.

III. METOD

Mevsimsel bileşene sahip bir zaman serisinde, mevsimsel etkinin hangi yapıda (deterministik yada stokastik) olduğu mevsimsel birim kök testleri kullanılarak belirlenebilir (Altınay 2010:8). Bir zaman serisinin stokastik mevsimsel bileşeni içerdiğinin belirlenmesi için Hylleberg, Engle, Granger ve Yoo (1990) tarafından HEGY olarak anılan mevsimsel birim kök testi geliştirilmiştir (Altınay 2010:9). HEGY yönteminin temel amacı seride bulunan mevsimselliğin deterministik mevsimselliğe karşı durağan olmayan stokastik mevsimsellik yapıda olduğunu sınamaktır (Audas ve Goddard 2001:412).

Çalışmanın araştırma yöntemi, Beaulieu ve Miron (1992) tarafından aylık frekanslı seriler için geliştirilen, HEGY tarzındaki mevsimsel birim kök testidir. Buradan hareketle öncelikle HEGY mevsimsel birim kök testi, sonra ise Beaulieu-Miron mevsimsel birim kök testi teorik olarak kısaca anlatılacaktır.

A. HEGY Mevsimsel Birim Kök Sınaması

HEGY testi mevsimsel birim kökün araştırıldığı, Hylleberg, Engle, Granger ve Yoo (1990) tarafından geliştirilen geniş kullanım alanına sahip birim kök testidir. X_t bir zaman serisi olmak üzere; HEGY testi (1) numaralı denklemin tahmin edilmesine dayanmaktadır (Hylleberg vd.,1990:223).

$$Y_{4t} = \pi_1 Y_{1,t-1} + \pi_2 Y_{2,t-1} + \pi_3 Y_{3,t-2} + \pi_4 Y_{3,t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem otoregresif ve deterministik bileşenlerin dahil edilebildiği bir denklem haline getirilebilir. Denklemden yer alan Y_{4t} , Y_{3t} , Y_{2t} ve Y_{1t} değişkenleri, X_t serisinin farklı frekanslarda bileşenlerine ayrılmış ve mevsimsel fark operatörüne tabi tutulmuş serilerdir. Hylleberg vd. (1990) mevsimsel birim kök testi için Box-Jenkins (1976) işlemcisi kullanarak kök bileşenlerine aşağıdaki şekilde ayırım gerçekleştirmiştir (Çağlayan, 2003:412):

$$\begin{aligned} (1 - B^4) &= (1 - B)(1 + B + B^2 + B^3) \\ &= (1 - B)(1 + B)(1 + B^2) \\ &= (1 - B)(1 + B)(1 - iB)(1 + iB) \end{aligned}$$

B gecikme işlemcisi olarak yer almakta ve burada dört birim kök bulunmaktadır. (+1) sıfır frekansa karşılık gelen kökü, (-1) yarıyıllık ($\frac{1}{2}$) frekansa karşılık gelen kökü, ($\pm i$) ise $\frac{1}{4}$ ve $\frac{3}{4}$ frekanslara karşılık gelen kökleri göstermektedir. Buradan hareketle (1) numaralı denklemde yer alan değişkenler;

$$\begin{aligned} Y_{1t} &= (1 + B + B^2 + B^3)X_t \\ Y_{2t} &= -(1 - B + B^2 - B^3)X_t \\ Y_{3t} &= -(1 - B^2)X_t \\ Y_{4t} &= (1 - B^4)X_t \end{aligned}$$

şeklinde oluşturulmaktadır. (1) numaralı denkleme eklenebilecek deterministik bileşenler ile HEGY test denklemleri aşağıdaki şekilde gösterilmiştir (Gürel ve Tiryakioğlu, 2012):

Model 1: Deterministik bileşenin olmadığı model

$$Y_{4t} = \pi_1 Y_{1,t-1} + \pi_2 Y_{2,t-1} + \pi_3 Y_{3,t-2} + \pi_4 Y_{3,t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i Y_{4,t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Model 2: Sabit terimin bulunduğu model

$$Y_{4t} = \alpha_0 + \pi_1 Y_{1,t-1} + \pi_2 Y_{2,t-1} + \pi_3 Y_{3,t-2} + \pi_4 Y_{3,t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i Y_{4,t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Model 3: Sabit terimin ve mevsimsel kukla değişkenin bulunduğu model

$$Y_{4t} = \alpha_0 + \pi_1 Y_{1,t-1} + \pi_2 Y_{2,t-1} + \pi_3 Y_{3,t-2} + \pi_4 Y_{3,t-1} + \sum_{j=1}^3 \alpha_j D_j + \sum_{i=1}^k \beta_i Y_{4,t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Model 4: Sabit terimin ve trendin bulunduğu model

$$Y_{4t} = \alpha_0 + \pi_1 Y_{1,t-1} + \pi_2 Y_{2,t-1} + \pi_3 Y_{3,t-2} + \pi_4 Y_{3,t-1} + \gamma t + \sum_{i=1}^k \beta_i Y_{4,t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Model 5: Sabit terimin, trendin ve mevsimsel kukla değişkenin bulunduğu model

$$Y_{4t} = \alpha_0 + \pi_1 Y_{1,t-1} + \pi_2 Y_{2,t-1} + \pi_3 Y_{3,t-2} + \pi_4 Y_{3,t-1} + \sum_{j=1}^3 \alpha_j D_j + \gamma t + \sum_{i=1}^k \beta_i Y_{4,t-i} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Burada α_0 sabit terimi, D_j mevsimsel kukla değişkenleri, t ise trend bileşenini göstermektedir. Oluşturulan modellerde yer alan π_1, π_2, π_3 ve π_4 sırasıyla 0, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ ve $\frac{3}{4}$ frekanslarına ait terimlerdir. HEGY testini oluşturan hipotezler bu terimlerin sıfıra karşı sınanmasına dayanmaktadır. 0, $\frac{1}{2}$ ve $\frac{1}{4}$ ($\frac{3}{4}$) frekanslar için hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır.

1.Hipotez

$$H_0: \pi_1 = 0$$

$$H_1: \pi_1 < 0$$

2.Hipotez

$$H_0: \pi_2 = 0$$

$$H_1: \pi_2 < 0$$

3.Hipotez

$$H_0: \pi_3 = \pi_4 = 0$$

$$H_1: \pi_3 \neq \pi_4 \neq 0$$

1. ve 2. hipotezlerin testi için t test istatistiği, 3. hipotezin testi için F test istatistiği kullanılmaktadır. Test istatistik değerleri Hylleberg vd. (1990) çalışmasında yer alan kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır. $H_0: \pi_1=0$ hipotezi sıfır frekansta mevsimsel olmayan birim kökü, $H_0: \pi_2=0$ hipotezi yarıyıllık ($\frac{1}{2}$) frekansta mevsimsel birim kökü, $H_0: \pi_3= \pi_4=0$ hipotezi ise $\frac{1}{4}$ (ve $\frac{3}{4}$) frekansta mevsimsel

birim kökün olduğunu göstermektedir. Temel hipotezlerin reddedilemediği durumda uzun dönem için birim kökün olması $I_0(1)$, yarıyıllık frekansta birim kökün olması $I_{1/2}(1)$ ve çeyrek dönem frekanslarda birim kökün olması $I_{1/4}(1)$ olarak gösterilmektedir (Çağlayan, 2003:413).

B. Beaulieu-Miron Mevsimsel Birim Kök Sınaması

HEGY mevsimsel birim kök analizi üçer aylık verilere uygulanabilen bir test olması nedeniyle, Beaulieu ve Miron (1992) HEGY tarzından hareketle aylık veriler için mevsimsel birim kök testi geliştirmişlerdir. Beaulieu-Miron test denklemleri aşağıda gösterilmektedir.

$$\varphi(B)y_{13t} = \sum_{k=1}^{12} \pi_k y_{k,t-1} + m_0 t + m_1 + \sum_{k=2}^{12} m_k S_{kt} + \varepsilon_t \quad (7)$$

(7) numaralı denklemde $\varphi(B)$ gecikme operatöründeki polinomiyal göstermekte ve trend, sabit terim, mevsimsel kukla değişkenler gibi deterministik bileşenlerin de denklemde bulunabildiği görülmektedir. Ayrıca π_1 Aralık, π_2 Haziran, π_3 Mart, π_4 Eylül, π_5 Ağustos, π_6 Nisan, π_7 Şubat, π_8 Ekim, π_9 Temmuz, π_{10} Mayıs, π_{11} Ocak ve π_{12} Kasım aylarında birim kökün varlığının sınanmasında kullanılan katsayılarıdır. Frekans değerleri ise şu şekildedir: π_1 0 frekansı (yıllık), π_2 π frekansı (altı aylık), π_3 ve π_4 $\pi/2$ frekansı, π_5 ve π_6 $2\pi/3$ frekansı, π_7 ve π_8 $\pi/3$ frekansı, π_9 ve π_{10} $5\pi/6$ frekansı, π_{11} ve π_{12} ise $\pi/6$ frekansı göstermektedir. y_{kt} olarak gösterilen değişkenler ise mevsimsel filtreleme kullanılarak oluşturulan serilerdir ve B gecikme operatörünü göstermek üzere;

$$\begin{aligned} y_{1t} &= (1 + B + B^2 + B^3 + B^4 + B^5 + B^6 + B^7 + B^8 + B^9 + B^{10} + B^{11})x_t \\ y_{2t} &= -(1 - B + B^2 - B^3 + B^4 - B^5 + B^6 - B^7 + B^8 - B^9 + B^{10} - B^{11})x_t \\ y_{3t} &= -(B - B^3 + B^5 - B^7 + B^9 - B^{11})x_t \\ y_{4t} &= -(1 - B^2 + B^4 - B^6 + B^8 - B^{10})x_t \\ y_{5t} &= -\frac{1}{2}(1 + B - 2B^2 + B^3 + B^4 - 2B^5 + B^6 + B^7 - 2B^8 + B^9 + B^{10} \\ &\quad - 2B^{11})x_t \\ y_{6t} &= \frac{\sqrt{3}}{2}(1 - B + B^3 - B^4 + B^6 - B^7 + B^9 - B^{10})x_t \\ y_{7t} &= \frac{1}{2}(1 - B - 2B^2 - B^3 + B^4 + 2B^5 + B^6 - B^7 - 2B^8 - B^9 + B^{10} \\ &\quad + 2B^{11})x_t \\ y_{8t} &= -\frac{\sqrt{3}}{2}(1 + B - B^3 - B^4 + B^6 + B^7 - B^9 - B^{10})x_t \\ y_{9t} &= -\frac{1}{2}(\sqrt{3} - B + B^3 - \sqrt{3}B^4 + 2B^5 - \sqrt{3}B^6 + B^7 - B^9 + \sqrt{3}B^{10} \\ &\quad - 2B^{11})x_t \end{aligned}$$

$$y_{10t} = \frac{1}{2} (1 - \sqrt{3}B + 2B^2 - \sqrt{3}B^3 + B^4 - B^6 + \sqrt{3}B^7 - 2B^8 + \sqrt{3}B^9 - B^{10})x_t$$

$$y_{11t} = \frac{1}{2} (\sqrt{3} + B - B^3 + \sqrt{3}B^4 - 2B^5 - \sqrt{3}B^6 - B^7 + B^9 + \sqrt{3}B^{10} + 2B^{11})x_t$$

$$y_{12t} = -\frac{1}{2} (1 + \sqrt{3}B + 2B^2 + \sqrt{3}B^3 + B^4 - B^6 - \sqrt{3}B^7 - 2B^8 - \sqrt{3}B^9 - B^{10})x_t$$

$$y_{13t} = (1 - B^{12})x_t$$

şeklinde oluşturulmaktadır. (7) numaralı denklem kullanılarak hesaplanan test istatistikleri aşağıdaki hipotezler çerçevesinde incelenmektedir.

1. Hipotez

$$H_0: \pi_1 = 0$$

$$H_1: \pi_1 < 0$$

2. Hipotez

$$H_0: \pi_2 = 0$$

$$H_1: \pi_2 < 0$$

3. Hipotez

$$H_0: \pi_3 \text{ veya } \pi_4 = 0$$

$$H_1: \pi_3 \text{ veya } \pi_4 \neq 0$$

4. Hipotez

$$H_0: \pi_5 \text{ veya } \pi_6 = 0$$

$$H_1: \pi_5 \text{ veya } \pi_6 \neq 0$$

5. Hipotez

$$H_0: \pi_7 \text{ veya } \pi_8 = 0$$

$$H_1: \pi_7 \text{ veya } \pi_8 \neq 0$$

6. Hipotez

$$H_0: \pi_9 \text{ veya } \pi_{10} = 0$$

$$H_1: \pi_9 \text{ veya } \pi_{10} \neq 0$$

7. Hipotez

$$H_0: \pi_{11} \text{ veya } \pi_{12} = 0$$

$$H_1: \pi_{11} \text{ veya } \pi_{12} \neq 0$$

Sırasıyla temel hipotezler; 1. hipotez için 0 (yıllık) frekansta, 2. hipotez için π (altı aylık) frekansta, 3. hipotez için $\pi/2$ ($3\pi/2$) frekansta, 4. hipotez $2\pi/3$ ($4\pi/3$) frekansta, 5. hipotez $\pi/3$ ($5\pi/3$) frekansta, 6. hipotez $5\pi/6$ ($7\pi/6$) frekansta ve 7. hipotez $\pi/6$ ($11\pi/6$) frekansta birim kökün olduğunu göstermektedir. 1. ve 2. hipotezler t testi ile incelenirken, diğer hipotezler F testi kullanılarak sınanmaktadır. Hesaplanan test istatistikleri ise Beaulieu ve Miron (1992) çalışmasında bulunan kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır. Mevsimsel frekansta birim kökün olmadığı söylenmesi için 2. hipotezde ve 3, 4, 5, 6, 7. hipotezlerden en az birinde temel hipotezin reddedilmesi sonucuna ulaşılması yeterli olmaktadır (Beaulieu ve Miron, 1992).

IV. UYGULAMA

Sanayi üretiminde mevsimselliğin irdelenmesi amacıyla mevsimsel frekanslarda birim kökün varlığı aylık frekanslı veriler ile incelenecektir. HEGY testinin üçer aylık verilerde kullanılması nedeniyle uygulama için aylık verilere yönelik geliştirilen Beaulieu-Miron testi kullanılacaktır.

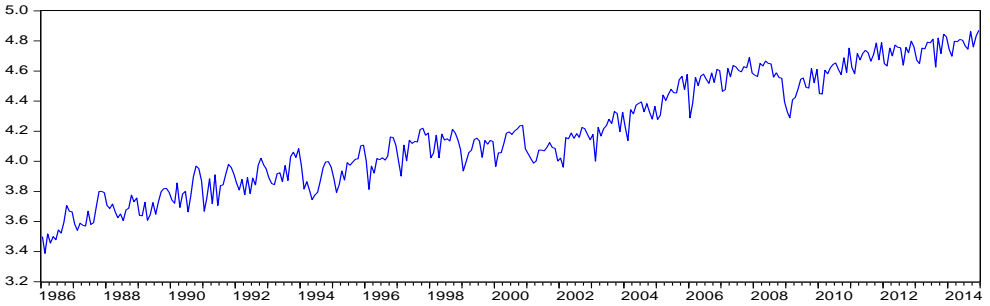
A. Veri Seti

Ekonomik aktivitenin en önemli göstergesi olarak takip edilen GSYİH, Türkiye'de üçer aylık frekanslarla yayınlanmaktadır. GSYİH üzerinde büyük oranda etkisi bulunan sanayi üretimi, ampirik çalışmalarda GSYİH'nın aylık

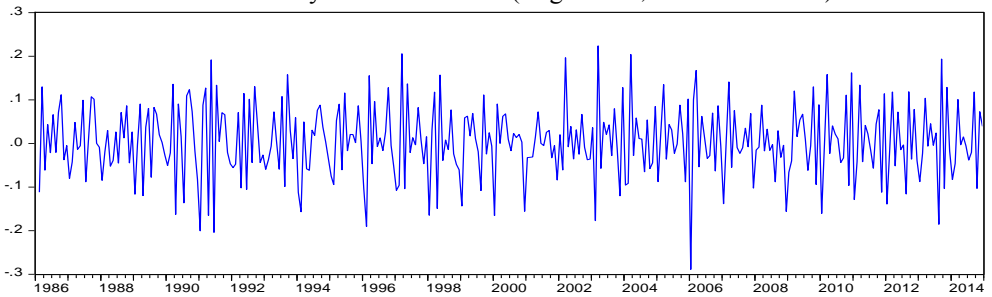
frekansta göstergesi olarak kabul edilmekte ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Sanayi üretimi, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından aylık olarak yayımlanan Sanayi Üretim Endeksi üzerinden takip edilmektedir.

Çalışmanın uygulama aşamasında 2010=100 baz yılı, 1986:1-2014:12 dönemini kapsayan aylık frekanslı arındırılmamış sanayi üretim endeksi verileri kullanılmıştır. Farklı baz yılı sanayi üretim endeksi serileri TÜİK tarafından birleştirilerek, 1986 yılına kadar uzatılmıştır.¹ Ayrıca değişkenliğin azaltılması amacıyla serinin doğal logaritması alınmıştır. Sanayi üretim endeksinin logaritmik dönüşümlü grafiği Grafik-1'de yer almaktadır.

Sanayi üretim endeksinde ait grafik incelendiğinde, mevsimsel örüntünün ve trendin mevcut olduğu, serinin durağan olmadığı söylenebilir. Durağan serinin görsel incelenmesi için birinci farkı alınan sanayi üretim endeksinin zaman yolu grafiği Grafik-2'de gösterilmektedir. Birinci farklarda serinin trend bileşeninin ortadan kalktığı ancak mevsimsel örüntüsü hakkında net bir gözlem yapılamadığı görülmektedir. Birinci farkı alınan serinin aylık ortalama değerlerini gösteren Grafik-3 incelendiğinde, sanayi üretim endeksinde aylar itibari ile değişimler yaşandığı, daha açık bir ifade ile mevsimsel etkinin seri karakteristiğinde bulunduğunu göstermektedir.

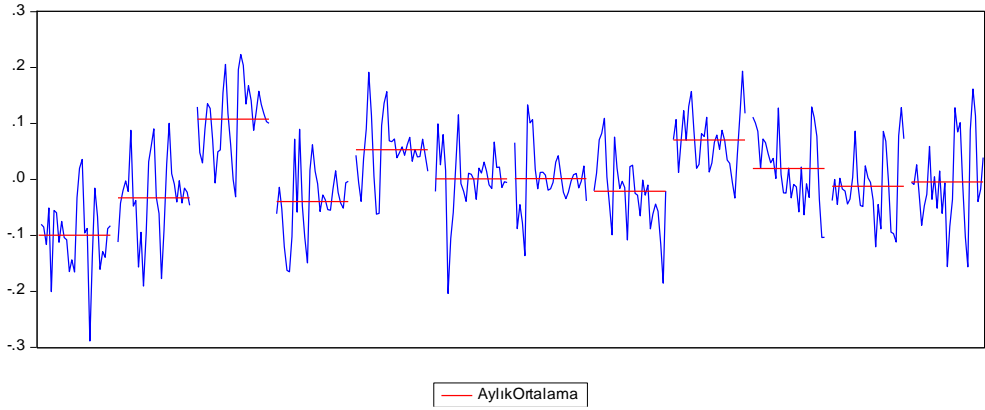

Grafik- 1 Sanayi Üretim Endeksi (Logaritmik, 1986:1-2014:12)

Grafik- 2 Birinci Farklarda Sanayi Üretim Endeksi

¹ 1986:1-2013:5 arası verilere: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2039, 2013:6-2014:12 arası verilere: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1456 linklerinden ulaşılabilir.

Grafik- 3 Birinci Farklarda Sanayi Üretim Endeksi Aylık Ortalamaları

Grafiklerden yararlanarak mevsimsel etkiler gözlemlenen seride, mevsimselliğin ve trendin deterministik mi yoksa stokastik mi olduğu hakkında kesin kaniya ulaşılamamaktadır. Bahsi geçen bileşenlerin ortadan kaldırılmasında nasıl bir yol izleneceği son derece önemlidir. Durağan olmayan stokastik mevsimselliğin varlığı temel hipotezi ve deterministik mevsimsellik alternatif hipotezi çerçevesinde uygulanan HEGY mevsimsel birim kök testi ve aylık veriler için uyarlanan Beaulieu-Miron testi, mevsimselliğin yapısı hakkında önemli sonuçlar ortaya koyabilmektedir.

B. Ampirik Bulgular

Mevsimsel etkilerin gözlemlendiği sanayi üretim endeksine, aylık frekansta veriler kullanılması nedeniyle HEGY tarzındaki Beaulieu-Miron testi uygulanmıştır. Mevsimsel birim kök testi daha önce aktarıldığı gibi durağan olmayan stokastik mevsimsellik temel hipotezi çerçevesinde farklı frekanslar için oluşturulmuş yedi hipotez çerçevesinde değerlendirilecektir. (7) numaralı denklem kullanılarak gerçekleştirilen test, HEGY testine benzer şekilde deterministik bileşenler eklenerek 5 farklı model kurularak yapılmıştır. Ayrıca aylık verilerle çalışılması nedeniyle 12. gecikmeye kadar çıkılarak, her bir test modeli için Akaike (1974), Schwarz (1978) ve Hannan-Quinn (1979) kriterleri çerçevesinde uygun gecikme uzunlukları belirlenmiştir.

Sanayi üretim endeksine ait Beaulieu-Miron test sonuçları Tablo-1'de gösterilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde tüm model kurgularında, yıllık, altı aylık ve tüm mevsimsel frekanslarda (daha önce değinilmiş olan yedi hipotezin tümü) temel hipotez %99 güven düzeyinde reddedilmektedir. Bu durum “seride durağan olmayan stokastik mevsimsellik bulunmaktadır” temel hipotezini reddederek, sanayi üretim endeksi serisinde deterministik mevsimselliğin bulunduğunu göstermektedir.

Tablo- 1 Beaulieu-Miron Mevsimsel Birim Kök Test Sonuçları

Hipotez	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
$\Pi_1=0$	-3,66**	-3,71**	-4,51**	-4,69**	-4,95**
$\Pi_2=0$	-3,28**	-3,28**	-3,67**	-3,32**	-3,61**
$\Pi_3=0$	-3,36**	-3,35**	-4,12**	-3,29**	-4,18**
$\Pi_4=0$	-1,62	-1,61	-1,61	-1,51	-1,46
$\Pi_5=0$	-2,39*	-2,38*	-4,71**	-2,26*	-4,75**
$\Pi_6=0$	-4,53**	-4,52**	-5,78**	-4,57**	-5,88**
$\Pi_7=0$	-1,29	-1,29	-3,69*	-1,32	-3,87**
$\Pi_8=0$	-2,66**	-2,65**	-4,23**	-2,51**	-4,02**
$\Pi_9=0$	3,74	3,74	4,54	3,69	4,51
$\Pi_{10}=0$	-2,99**	-2,98**	-4,44**	-2,92**	-4,53**
$\Pi_{11}=0$	-3,18**	-3,17**	-3,82*	-3,42**	-4,14**
$\Pi_{12}=0$	-3,05**	-3,04**	-4,41**	-2,82**	-4,23**
$\Pi_3=\Pi_4=0$	7,07**	7,03**	9,81**	6,64**	9,82**
$\Pi_5=\Pi_6=0$	13,08**	13,03**	28,64**	12,95**	29,41**
$\Pi_7=\Pi_8=0$	4,47**	4,46**	16,49**	4,15**	16,36**
$\Pi_9=\Pi_{10}=0$	10,36**	10,33**	18,78**	10,02**	19,02**
$\Pi_{11}=\Pi_{12}=0$	9,34**	9,29**	17,01**	9,48**	17,66**

Kritik değerler Ek-1'de sunulmuş olup, Beaulieu ve Miron (1992) çalışmasından alınmıştır. İstatistiksel olarak anlamlı bulunan değerler %95 güven düzeyinde (*), %99 güven düzeyinde (**) ile gösterilmiştir. Model 1, 2 ve 4 için 2 gecikme uzunluğu, Model 3 ve 5 için 1 gecikme uzunluğu kullanılmıştır.

Mevsimsel birim kök test sonuçlarında dikkat çeken bir diğer durum ise sıfır frekansta (uzun dönemde) mevsimsel olmayan birim kökün bulunmamış olmasıdır. Bu sonuçlar, sanayi üretim endeksinin deterministik mevsimsellik ve trend bileşenlerinden arındırıldığında, düzeyde durağan bir sürece sahip olabileceğini belirtmektedir. Eğer böyle bir durum söz konusu ise serinin durağanlığının sağlanması için, regular fark ve/veya mevsimsel fark işlemi uygulanmayacak, bilgi kaybı yaşanmamış olacaktır. Sıfır frekans için Beaulieu-Miron testinin sonucuna ek olarak Genişletilmiş Dickey-Fuller (Dickey ve Fuller, 1979) birim kök testi uygulanmıştır. ADF test sonuçları Tablo-2'de sunulmuştur.

Tablo- 2 Düzey Değerlerde ADF Test Sonuçları

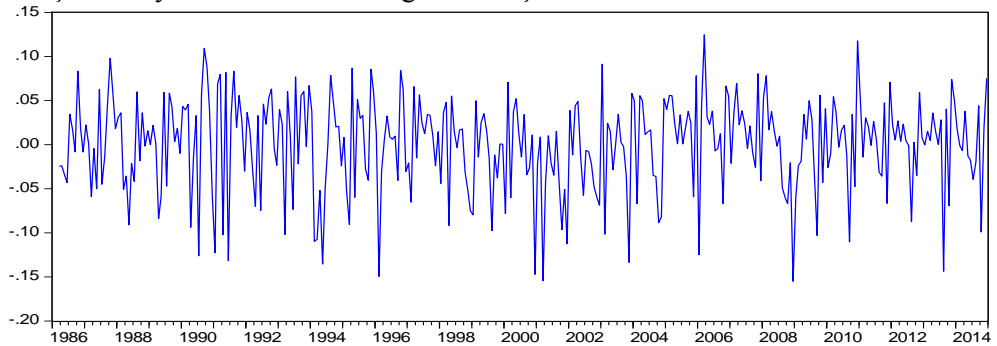
Deterministik Bileşen	Gecikme Uzunluğu	Test İstatistiği	Kritik Değerler ^a	
			%1	%5
-	13	2,42	-2,57	-1,94
Sabitli	13	-0,53	-3,45	-2,87
Trend ve Sabitli	13	-3,28	-3,99	-3,42

^a Mac Kinnon (1991) kritik değerleri kullanılmıştır.

ADF test sonuçları düzey değerlerde sanayi üretim endeksi serisinin durağan olmadığı, birim köke sahip bir seri olduğunu göstermektedir. Bu sonuç “sıfır frekansta (uzun dönemde) mevsimsel olmayan birim kök yoktur” sonucuna ulaşılan Beaulieu-Miron mevsimsel birim kök testi ile farklılık göstermektedir. Sadece ADF birim kök testinin uygulandığı bir çalışmada, yukarıdaki sonuçlar ışığında sanayi üretim endeksinin birinci farkı alınması ve durağanlığın sağlanması gerekmektedir. Ancak Beaulieu-Miron test sonuçları üzerinden devam edildiğinde, fark alma işlemine gerek duyulmaksızın, deterministik mevsimsellik ve trendin seriden arındırılması sonucunda düzeyde durağanlığın sağlanacağı düşünülmektedir. Bu amaçla (8) numaralı denklem tahmin edilerek, sanayi üretim endeksi trend ve mevsimsellik bileşenlerinden arındırılmıştır.²

$$SUE_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^{11} \beta_i D_i + \sum_{j=1}^n SUE_{t-j} + \varepsilon_t \quad (8)$$

Oluşturulan yeni seri Grafik-4’te gösterilmiştir.

Grafik- 4 Mevsimsellikten Arındırılmış Sanayi Üretim Endeksi

² Tahmin sonuçları konu bütünlüğün bozulmaması adına Ek-2’de sunulmuştur. Maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak belirlenmiş ve uygun gecikme uzunluğu Schwarz (1978) kriterine göre 2 olarak alınmıştır.

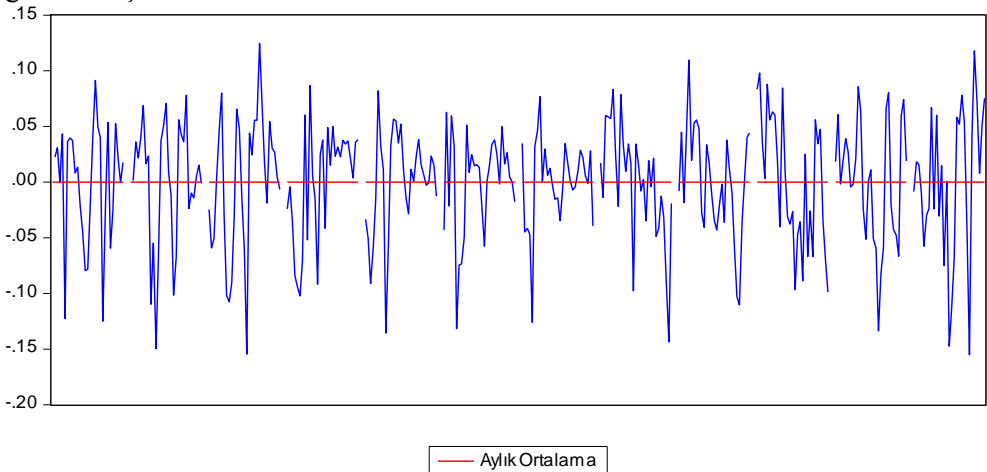
Yeni serinin, Tablo-1’de gösterilen Beaulieu-Miron test sonuçlarına göre (8) numaralı denklemden yararlanarak gerekli arındırılmaların yapılması sonrasında düzey değerlerinde durağan olması beklenmektedir. Bu amaçla ADF birim kök testi bu sefer yeni oluşturulan seriye uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo-3’de gösterilmektedir.

Tablo- 3 Mevsimsellikten Arındırılmış Sanayi Üretim Endeksi ADF Test Sonuçları

Deterministik Bileşen	Gecikme Uzunluğu	Test İstatistiği	Kritik Değerler ^a	
			%1	%5
-	12	-3,81	-2,57	-1,94
Sabitli	12	-3,80	-3,45	-2,87
Trend ve Sabitli	12	-3,79	-3,99	-3,42

^a Mac Kinnon (1991) kritik değerleri kullanılmıştır.

ADF test sonuçlarına bakıldığında, deterministik bileşenlerden arındırılmış sanayi üretim endeksi serisinin düzey değerlerinde birim kök taşımadığı, daha açık ifade ile serinin düzeyde durağan olduğu görülmüştür. Grafik-3’de sanayi üretim endeksinin birinci farkları için oluşturulan aylık ortalama değerler grafiğinin mevsimsel etkileri yansıttığı hatırlanırsa, arındırılmış serinin mevsimselliği hakkında da fikir sahibi olabilmek için aylık ortalama değerler Grafik-5’te gösterilmiştir.

Grafik- 5 Arındırılmış Sanayi Üretim Endeksi Aylık Ortalamaları

Grafik-5’ten de anlaşılacağı üzere yeni oluşturulmuş sanayi üretim endeksi serisi deterministik mevsimselliğin arındırılması ile stabil olduğu tespit edilmiştir. Düzeyde sanayi üretim endeksinin mevsimsel birim kök testi ile deterministik

mevsimselliğe ve trende sahip olduğu, bu bileşenlerin deterministik özelliklere uygun şekilde ortadan kaldırılması sonrasında serinin düzeyde durağanlığının sağlandığı belirlenmiştir.

V. SONUÇ VE TARTIŞMA

Ekonomik aktivite içerisinde önemli bir yere sahip olan sanayi üretimi, Türkiye’de Türkiye İstatistik Kurumu tarafından aylık periyotlarda yayınlanmakta olan sanayi üretim endeksi üzerinden takip edilmektedir. Sanayi üretim endeksinde deterministik ve stokastik yapının belirlenmesi amacıyla, mevsimsel ve mevsimsel olmayan birim kökün araştırıldığı bu çalışmada 2010=100 baz yıllı aylık frekansta veriler 1986-2014 yıllarını kapsamaktadır. Sanayi üretim endeksinin mevsimsel etkilere sahip olduğu şüphesinden yola çıkarak, mevsimselliğin deterministik ve/veya stokastik özelliklerinin belirlenmesi ekonometrik açıdan önemli görülmektedir. Özellikle ileri ekonometrik analizlerin yer aldığı çalışmalarda, mevsimsel etkiler zaman zaman deterministik kabul edilerek arındırılma yapılmakta (yada stokastik kabul edilmekte ve arındırılmakta) ancak gerçekte stokastik yapıda bulunabilmektedir. Bu tür yanlış yönelimlerin yaşanmaması için yapılacak adımlardan biri, “durağan olmayan stokastik mevsimsellik” temel hipotezinin test edildiği HEGY mevsimsel birim kök testidir. Çeyrek yıllık veriler özelinde uygulanan HEGY mevsimsel birim kök testi, aylık frekanslı veriler için geliştirilmiştir. Aylık verilere uygulanan mevsimsel birim kök testlerinden Beaulieu-Miron testi bu çalışmanın temel yöntemini oluşturmuştur.

Sanayi üretim endeksi verilerine uygulanan Beaulieu-Miron test sonuçları, %99 güven düzeyinde serinin deterministik mevsimselliğe sahip olduğunu göstermiştir. Mevsimsel birim kök test sonuçları, sanayi üretim endeksinde mevsimsel birim kökün varlığının araştırıldığı Gürel ve Tiryakioğlu (2012) sonuçlarına göre farklılaşmakta iken, Tekin ve Akdi (2014) sonuçları ile kısmen örtüşmektedir. Bahsi geçen çalışmalarda sanayi üretim endeksi üçer aylık frekanslarda analiz edilmiştir. Bu açıdan sanayi üretim endeksinin yayımlanan orijinal frekansı (aylık) kullanılarak mevsimsel birim kök testinin gerçekleştirilmesi ile bu çalışma sonuçlarının literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir.

Sonuçlar arasında dikkat çeken bir nokta ise sıfır frekansta (uzun dönemde) seride mevsimsel olmayan birim kökün bulunmadığı olmuştur. Bu sonucu güçlendirmek için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testinin de uygulanması uygun görülmüştür. ADF test sonuçları incelendiğinde sanayi üretim endeksi serisinin %99 güven düzeyinde düzeyde durağan olmadığı, birim kök içerdiği belirlenmiştir. Bu sonuç Beaulieu-Miron test sonuçları ile çelişmektedir. ADF test sonuçlarına göre serinin farkının alınması gerekmektedir. Beaulieu-Miron test sonuçları ise serinin deterministik mevsimselliğe sahip olduğu ancak mevsimsel olmayan birim kökün bulunmadığını belirtmektedir. Mevsimsel birim kök test sonuçları çerçevesinde sanayi üretim endeksinin deterministik yapıdaki mevsimselliği arındırılmış ve yeni oluşan seriye tekrar ADF birim kök testi uygulanmıştır. Sonuçlar mevsimsel etkiden arındırılan sanayi üretim endeksi serisinin düzeyde durağan olduğu, seride birim kök bulunmadığını göstermiştir. Bu

durum göstermiştir ki, mevsimsel birim kök testi ile bir zaman serisinde bulunan mevsimsel etkinin hangi yapıda (deterministik/stokastik) olduğunun belirlenmesi ve mevsimselliğin yapısına uygun olarak arındırılma yapılması sonucunda seri, ileri ekonometrik analizler için gerekli olan durağanlığı sağlamaktadır.

Bu çalışmada aylık frekanslı verilere uygulanan HEGY tarzındaki Beaulieu-Miron mevsimsel birim kök testi teorik ve uygulamalı olarak tanıtılmıştır. Ayrıca iktisadi birçok çalışmada görüldüğü üzere, ileri ekonometrik analizler için gerekli olan durağanlığın analiz edilmesinde sadece ADF birim kök testinin yetersiz kalabileceği ve fark almaya yönlendirilmesi ile gözlem kaybı yaşanabileceği uygulamalı olarak gösterilmiştir.

EKLER

EK- 1 Beaulieu-Miron Mevsimsel Birim Kök Testi Kritik Değerleri

Deterministik Bileşen	T	II ₁ (t)		II ₂ (t)		II _{TEK} (t)		II _{ÇİFT} (t)				II _{TEK} ∩ II _{ÇİFT} (F)	
		%1	%5	%1	%5	%1	%5	%1	%5	%95	%99	%95	%99
-	240	-2,51	-1,89	-2,53	-1,87	-2,50	-1,88	-2,31	-1,63	1,61	2,29	3,03	4,60
	480	-2,52	-1,91	-2,52	-1,91	-2,52	-1,90	-2,33	-1,65	1,63	2,32	3,08	4,70
Sabit Terim	240	-3,35	-2,8	-2,48	-1,89	-2,51	-1,87	-2,30	-1,62	1,60	2,28	3,01	4,60
	480	-3,4	-2,85	-2,54	-1,91	-2,56	-1,90	-2,32	-1,63	1,62	2,30	3,06	4,66
Sabit Terim, Mev. Kukla Değ.	240	-3,32	-2,76	-3,28	-2,76	-3,83	-3,25	-2,61	-1,85	1,86	2,60	6,26	8,35
	480	-3,37	-2,81	-3,37	-2,81	-3,86	-3,29	-2,65	-1,90	1,91	2,63	6,42	8,60
Sabit Terim, Trend	240	-3,87	-3,32	-2,52	-1,88	-2,49	-1,88	-2,28	-1,61	1,59	2,26	2,97	4,53
	480	-3,92	-3,37	-2,55	-1,93	-2,53	-1,91	-2,30	-1,63	1,61	2,28	3,05	4,62
Sabit Terim, Mev. Kukla Değ., Trend	240	-3,83	-3,28	-3,31	-2,75	-3,79	-3,24	-2,57	-1,85	1,86	2,60	6,23	8,33
	480	-3,85	-3,32	-3,40	-2,84	-3,85	-3,29	-2,66	-1,91	1,90	2,64	6,43	8,52

Kaynak: Beaulieu ve Miron (1992: 40)

EK- 2 (8) Numaralı Denklem Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: YSUE_t

Değişken	Katsayı	t-İstatistiği	Değişken	Katsayı	t-İstatistiği
D ₁	-0,094319**	-6,563351	D ₉	0,059475**	4,119028
D ₂	-0,080222**	-5,294665	D ₁₀	0,056695**	3,824276
D ₃	0,077942**	5,12294	D ₁₁	0,007605	0,531543
D ₄	0,005095	0,322551	Sabit	0,619168**	4,463692
D ₅	0,031228*	2,14383	Trend	0,000615**	4,424733
D ₆	0,024929*	1,684523	YSUE _{t-1}	0,42597**	8,478503
D ₇	0,003989	0,277794	YSUE _{t-2}	0,400221**	7,96568
D ₈	-0,018792	-1,307691			

R²: 0,979

Akaike Bilgi Kriteri: -2,95

Schwarz Kriteri: -2,78

F-İstatistiği: 1115,19

Hannan-Quinn Kriteri: -2,88

KAYNAKÇA

- Akaike, H. (1974). A New Look at the Statistical Model Identification. I.E.E.E. Transactions on Automatic Control, AC 19, 716-723.
- Akgül, I. (2003). Zaman Serilerinin Analizi ve ARIMA Modelleri. İstanbul: Der Yayınları.
- Alexander, C., Jorda, M. C. (1997). Seasonal unit roots in trade variables. Working Papers WP-EC 1997-13, Instituto Valenciano de Investigaciones Económicas, S.A. (IVIE).
- Altınay, G. (2010). Aylık Elektrik Talebinin Mevsimsel Model ile Orta Dönem Öngörüsü. *Enerji, Piyasa ve Düzenleme*, 1(1), 1-23.
- Audas, R., Goddard, J. (2001). Absenteeism, seasonality, and the business cycle. *Journal of Economics and Business*, Elsevier, 53(4), 405-419.
- Ayvaz Kızılgöl, Ö. (2011). Mevsimsel Eşbütünleşme Testi: Türkiye'nin Makroekonomik Verileriyle Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25(2), 13-25.
- Ayvaz, Ö. (2006). Mevsimsel Birim Kök Testi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(1), 71-87.
- Beulieu, J.J., Miron, J.A. (1992). Seasonal Unit Roots in Aggregate U.S. Data. *NBER Technical Paper Series*, Technical Paper No.126.
- Bodo, G., Golinelli, R., Parigi, G. (2000). Forecasting Industrial Production in the Euro Area. Temi di discussione (Economic working papers) 370, Bank of Italy, Economic Research and International Relations Area.
- Box, G. E. P., Jenkins, G. M. (1976). Time Series Analysis: Forecasting and Control. San Francisco: Holden-Day.
- Çağlayan, E. (2003). Yaşam Boyu Sürekli Gelir Hipotezi'nde Mevsimsellik. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18 (1), 409-422.
- Depalo, D. (2008). A Seasonal Unit Root Test with Stata. Tor Vergata University, Milan. (Erişim Tarihi:07.03.2015:http://www.stata.com/meeting/italy08/depalo_2008.pdf)
- Dickey, D.A., W.A. Fuller (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Gürel, S. P., Tiryakioğlu, M. (2012). Seasonal Unit Root: An Application to Turkish Industrial Production Series. *Business and Economics Research Journal*, 3(4), 77-89.
- Hannan, E. J., Quinn B. G. (1979). The Determination of the order of an autoregression. *Journal of the Royal Statistical Society, Series B*, 41: 190-195.
- Hylleberg, S., Engle, R. F., Granger, C. W. J., Yoo, B. S. (1990). Seasonal Integration and Cointegration. *Journal of Econometrics*, 44, 215-238.
- Hylleberg, S., Jorgensen, C., Sorensen, N.K. (1993). Seasonality in Macroeconomic Time Series. *Empirical Economics*, 18, 321-335.
- Koçak, N. A. (2009). Sanayi Üretiminde Tatil Etkileri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 10, 20-28.
- Leong, K. (1997). Seasonal integration in economic time series. *Mathematics and Computers in Simulation*, 43(3-6), 413-419.
- MacKinnon, J. G. (1991). Critical values for cointegration tests. Chapter 13 in Long-Run Economic Relationships: Readings in Cointegration, ed. R. F. Engle and C. W. J. Granger. Oxford, Oxford University Press.
- Mert M., Demir F. (2014). Mevsimsel Eşbütünleşme ve Mevsimsel Hata Düzeltme Modeli: İthalat-İhracat Verileri Üzerine Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 11-24.
- Osborn, D. R., Chui, A. P. L., Smith, J. P., Birchenhall, C. R. (1988). Seasonality and the Order of Integration for Consumption. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 50, 361-378.
- Redoblado J. E. T. (2007). Seasonal Analysis of Selected Philippine Economic Time Series. 10. National Convention on Statistic (NCS), October 1-2.
- Reininger T., Fingerlos U. (2007). Modelling Seasonality of Gross Domestic Product in Belgium. University of Vienna Working Paper, July, Vienna.
- Schwarz, G. (1978). Estimating the dimension of a model. *The Annals of Statistics*, 6(2), 461-464.
- Tekin K., Akdi Y. (2014). Mevsimsel Birim Kök Testleri: Türkiye Sanayi Üretim Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 20-37.

- Türe, H., Akdi, Y. (2005). Mevsimsel Kointegrasyon: Türkiye Verilerine Bir Uygulama. VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, 26-27 Mayıs, 2005, İstanbul.
- Yamak, R., Sivri, U. (1998). Türk Sanayi Üretiminde Mevsimsellik. *İktisat, İşletme ve Finans*, 13(147), 33-41.
- Zimmermann S. (2012). Seasonality in German GDP: Testing for Stationarity and Non-Stationarity. Term Paper, the Department of Economics, University of Vienna.

Defterdarlık Çalışanlarının Vergi Algıları: Afyonkarahisar Örneği

Harun CANSIZ*

ÖZ

Günümüzde kamu ihtiyaçlarının finansmanında kullanılan en önemli araç vergilerdir. Vergiler yeterince tahsil edebildikleri takdirde eğitim, sağlık, adalet, güvenlik, diplomasi, altyapı hizmetleri gibi kamu harcamaları rahatlıkla yapılabilir. Aksi halde kamu ihtiyaçlarının finansmanı borçlanma, vergi oranlarının artışı veya yeni vergilerin ihdası ile sağlanabilecektir. Bu seçenekler ise ekonomide bazı risklere sebep olabilir. Devletler riskli seçenekler yerine vergi idaresi ile vergi mükellefleri arasında vergi uyumunu sağlayarak vergi gelirlerini kolayca artırabilir. Vergi uyumunun sağlanmasında defterdarlık çalışanlarının fikirlerinin alınması bu konuda önem taşımaktadır. Bu çalışmada vergiye ilişkin genel algılar, vergi kaçırıcılara ilişkin düşünceler, işlenen vergi suçlarının görünüşü, vergi bilincinin artırılması, vergi mevzuatının algılanışı ile, defterdarlığın etkinliğine ve çalışanların teşvik edilmesine yönelik yirmi üç soruya cevap aranmıştır. Türk Vergi Sistemine ilişkin ilk bulgu, mükellefler için vergi sistemimiz, anlaşılması zor, oranları yüksek ve adalet algısı oldukça düşük bulunmuştur. İkinci olarak temel vergileme ilkelerine ilişkin adalet alguları düşük olduğu için vergi mükellefleri değişik nedenler öne sürerek vergilerini ödemek istemedikleri gözlenmiştir. Üçüncü olarak, vergi idaresinde son yıllarda gerçekleştirilen bazı yapısal reformların çalışanlar üzerinde, özellikle belirsizlikten kaynaklanan, olumsuzluklar gözlenmiştir. Belirsizlik ortamının önlenerek defterdarlık çalışanlarının esas işlerine yoğunlaşması sağlanmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Vergi Algısı, Vergi İdaresi, Afyonkarahisar

JEL Sınıflandırması: K34

Tax Perceptions By Employees In State Tax Revenue Departments A Case Study In Afyonkarahisar

ABSTRACT

Taxes are the most important tool which is used by today's states to finance their public needs. If taxes are collected enough, public spendings such as education, health, justice, security, diplomacy easy can be done. Otherwise, financing of public needs can be provided by borrowing, increasing of tax rates or the introduction of any new taxes. Instead of risky options, states prefer to way which they can increase tax revenue easily by providing tax compliance between tax administration and taxpayers. Getting revenue office employee's opinion about providing tax compliance is an important step in this regard. In this study answer is sought for 23 questions about general perceptions of the tax, thoughts on tax evasion, appearance of the processed tax crime, improvement of tax awareness, perception of the tax legislation, to encourage of employees. First of all, the turkish tax system for taxpayers who remain unregistered is difficult to understand and has quite high tax rates and low perception of justice. Secondly, because perception of justice about the basic principles of taxation is low, taxpayers don't want to pay the taxes by submitting various reasons. Finally, it seems that the structural reforms in tax administration carried out in recent years make a implied negative effect on employees for uncertainty. By preventing the uncertainty area related to future, it is provided that revenue Office employees focus on their main works.

Key Words: Tax Perception, Tax Administration, Afyonkarahisar

JEL Classification: K34

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, cansiz54@yahoo.com

Giriş

Modern devletlerde hükümetler eğitim, sağlık, güvenlik, adalet, diplomasi ve esenlik gibi hizmetleri etkin, verimli ve kaliteli sunarak vatandaşlarını memnun edip, iktidarda kalmaya çalışırlar. Muhalefet partileri ise seçimlerde iktidara gelebilmek için seçmenin oyunu alabilecek taahhütlerde bulunurlar. Gerek iktidarın ve gerekse muhalefetin ilgili hizmetler için öngördüğü taahhütlerin finansman kaynağı vergilerdir. *Vergi gelirlerini rahatlıkla toplayabilme ve artırabilmenin yolu ise vergi uyumunu sağlayabilmekle ilgilidir.* Aksi halde, vatandaşı memnun edebilecek kamu ihtiyaçlarına finansman sağlayabilmek kolay olamayacaktır. Defterdarlık çalışanlarının vergilemeye ilişkin düşüncelerinin dikkate alınması vergi mükellefleri ile vergi idaresi arasındaki uyumun sağlanması vergi gelirlerinin artırılmasında önemli bir araç olacaktır.

Çalışmada defterdarlık çalışanlarına anket uygulanmak suretiyle onların Türk Vergi Sistemine ilişkin düşünceleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Anket ile katılımcıların, demografik özelliklerin yanında üç başlık altında vergiye ilişkin yirmi üç gözlem irdelenmiştir. İlk başlıkta Türkiye’deki vergilemeye ilişkin genel algılar ihtiva eden “Türk Vergi Sistemine Bakış”, ikinci başlıkta, “Vergi Suçuna ve Vergi Kaçırmaya Bakış”, üçüncü başlıkta, “Vergi Bilinci, Vergi Mevzuatı ve Defterdarlığın Etkinliği” irdelenmiştir. Son başlıkta ayrıca defterdarlık çalışanlarının çalışma motivasyonlarını artırabilmek için neler yapılabileceği tartışılmıştır.

I. VERGİ ALGILAMASI

Algı, “beş duyu yardımıyla dış dünyayı tanıma”dır. Algı belirsizliği daha az olan bilgileri sağlayabilmek için dış dünyadan veri akışını geliştirmek ve kontrol etmeyi sağlar. Algılama bireyin o anda yaşamakta olduğu deneyimi özümseyerek, yeni bir bütüne ulaşma, kişilerin kendi çevrelerinden ulaşan bilgi, duygu, fikir ve mesajları değerlendirme biçimidir (Özer, 2012: 1, 147-149).

Vergiler kişi ve kurumlar tarafından devlete yapılan zorunlu ödemeler olup devletin kamu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gerçek ve tüzel kişilerden egemenlik hakkına dayanarak zorunlu olarak aldığı ekonomik değerlerdir. Verginin temel işlevi sürekli gelişmekte olmasına karşın kamu ihtiyaçlarının temel finansman kaynağı olması halen devam etmektedir. Bu işlevinin devam edebilmesinin koşulu ise, vergi mükelleflerinin ilgili vergileri adil olarak algılaması gerekmektedir (Bknz.; Çelebi vd., 2012:126-131; Tekir, 1993: 5; Edizdoğan ve Çelikkaya, 2012:1; Ulusoy, 2012: 39; Çiçek vd. 2007: 28). Aksi halde mükelleflerin benimsemediği vergilerden beklenen hasılatın sağlanması mümkün olamayacaktır.

Defterdarlık çalışanlarının vergileri algılayış biçimlerini tespit etmeden önce vergi mükelleflerinin vergiye yönelik tutumlarını belirlemek gerekmektedir. Mükelleflerin vergiye karşı davranışlarını etkileyen faktörleri irdelediğimizde bunları iki başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar: (i) Kişisel Faktörler (demografik faktörler, vergi ahlakı ile diğer vergi mükelleflerinin tutumları, devlete duyulan bağlılık, vergilerin kullanıldıkları alanlar v.b.). (ii) Kişisel Olmayan Faktörler (vergi adaleti, vergi afları, vergi sisteminin karmaşıklığı, vergileme

ortamının belirsizliği, vergilerin sayısı, vergi cezaları, vergi denetim olasılığı ve vergi oranlarını kapsayan kişisel olmayan faktörlerdir (Bilgiç ve Sümer, 2007: 20-32). Vergi mükellefleri bunların dışındaki nedenlere dayalı olarak davranışlar gösterebilir.

Vergi algılaması vergi psikolojisi kapsamında düşünülmektedir. Temel olarak vergi mükelleflerinin vergiye bakışının ne olduğunu yansıtmaktadır. Vergi idaresi vergi mükellefleri ile ilgili sorunları en aza indirmek ve vergi uyumunu sağlamak istiyorsa uygulanmakta olan vergilerin temel mantığını, verginin neden alındığını vatandaşlara iyi anlatılmalıdır. Ayrıca, vergi idaresinin ihdas edilen veya oranları artırılan vergi karşısında mükelleflerin nasıl bir davranış sergileyebileceğini önceden tespit etmesi, olumsuz tutumlar varsa bunlara ilişkin önlemler alması ve çözümler geliştirebilmesi elzemdir (Sağlam, 2013:319). Çünkü vergi mükellefleri tarafından benimsenmeyen ve kabul görmeyen bir verginin beklenen vergi hasılatını sağlaması mümkün görünmemektedir.

Vergi algılamasına yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Muter ve arkadaşları 1993 yılında 505 vergi mükelleflerinin davranışlarına yönelik bir araştırma yapmıştır. Bu çalışmada yirmidört soruya cevap aranmış ve sonuçlar sekiz başlık halinde ifade edilmiştir. Vergi oranlarının yüksek olması ve vergi yüklerinin adil dağıtılmadığı algısı elde edilen bulguların en önemlileridir. Sağbaş ve Başoğlu, 2003 yılında ilköğretim öğrencilerinin vergileri algılamasına yönelik yaptıkları çalışmada, vergi ile kamu hizmetleri arasındaki bağın çocukluktan itibaren kurulması gereğidir (Sağbaş ve Başoğlu, 2005: 124). İpek ve Kaynar 2009 yılında 410 katılımcı ile demografik faktörler ile vergi uyumu bağıntısını irdelemişlerdir. Araştırmada, “etkin bir vergi politikalarının uygulanabilmesi için, öncelikle vatandaşların vergiye karşı gönüllü uyumu etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve yükümlülerin vergileme karşısında sergilemiş oldukları tutumların nedenlerinin anlaşılması gerekliliği bulgusuna ulaşılmıştır (İpek ve Kaynar, 2009: 188).

Taytak 2010 yılında 410 ilköğretim ikinci kademe öğrencilerine yönelik yaptığı çalışmada öğrencilere vatandaşlık anlayışının vergi bilinciyle verilmesinin önemi belirtilmiştir (Taytak, 2010: 509). Gökbunar ve Çetin 2010 yılında, Manisa Vergi Dairesi Başkanlığında çalışan 98 katılımcı ile “Vergi Dairesinde Çalışanların Mükellef Haklarına Bakışı”nı irdeleyen çalışma yapmışlardır. Araştırmadaki en önemli bulgu, vergi dairesi çalışanlarının vergi mükelleflerinin mali konulardaki bilgilerini yetersiz bulunması olmuştur (Gökbunar ve Çetin, 2010: 23-46). Görüldüğü üzere yapılan çalışmaların herbirisi vergi algısını farklı açılardan ele almaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK BİLGİLERİ

Bu bölümde araştırmanın yöntemi ve katılımcılara ilişkin demografik bilgiler verilecektir.

A. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, temel olarak Afyonkarahisar Defterdarlığı’nda çalışanların vergileri nasıl algıladıklarına yönelik tespitler yapmayı hedeflemektedir. Anket

sorularının hazırlanması aşamasında önce literatür taranmış ve bu konudaki sorularla birlikte anket düzenlenmiştir. Sorulara ilişkin bazı düzenlemeler yapıldıktan sonra katılımcılara dağıtılarak, cevap vermeleri istenmiştir. Soruların hiçbir baskı altında kalınmadan cevaplanabilmesi için katılımcılardan adı, soyadı, çalıştığı bölüm gibi tanımlayıcı herhangi bir bilgi istenmemiştir. Anket çalışması 2014 yılında yapılmıştır. Çalışmamızda, 1932 yılında Rennis Likert tarafından geliştirilen Beşli Likert Ölçeği kullanılmıştır (Bknz.; Uzgören, 2012: 24, 41, 59-16; Dündar, 2012:1).

B. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Anketimize 130 Bay ve 67 Bayan katılmıştır. Katılımcıların 49'u köy, 52'si ilçe, 83'ü il ve 13 ise Büyükşehir'de doğmuştur. Ankete cevap verenlerin 15'i 21 ila 30, 56'si 31 ila 40 yaş arası, 101'i 41 ila 50 arası ve 25'i 50'den fazladır. Bu anket toplamda 197 kişi ile yapılmıştır.

III. DEFTERDARLIK ÇALIŞANLARININ TÜRKİYE'DE UYGULANAN VERGİLERİ ALGILAMALARI

TÜRK VERGİ SİSTEMİNE BAKIŞ

1. Türk Vergi Sisteminin Adil Olması

1982 Anayasamızın 73. Maddesinde , “Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır” hükmü vardır. Vergilemede adalet, belli bir ülkede belli bir dönemde uygulanan vergi yükünün toplum tarafından kabul edilebilir olmasıdır. Vergilemede adalet aynı zamanda, herkesten ödeme gücü ölçüsünde vergi alınmasını gerektirir (Pehlivan, 2011: 146-154). Vatandaşların ödeyebileceğinden fazla olan ve mali gücüyle orantılı olmayan vergiler ihdas etmek bir ülke vergi sistemini sıkıntıya düşürebilecek çok önemli iki yanlış uygulamadır (Rosen ve Gayer, 2008; 353). Adaletli kabul edilmeyen bir verginin mükellef tarafından ödenmesi zor olacaktır.

Tablo 1: Türk Vergi Sisteminin Adil Olması

Türk vergi sistemi adil bir yapıya sahiptir.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	103	52,3
Kısmen katılmıyorum	38	19,3
Emin Değilim	17	8,6
Kısmen Katılıyorum	27	13,7
Tamamen katılıyorum	12	6,1
Toplam	197	100,0

Tablo 1’de, “Türk vergi sistemi adildir” görüşüne verilen cevaplar görülmektedir. Buna göre, katılımcıların yaklaşık % 73’ü Türk Vergi sisteminin adil olmadığını ifade ederken, % 20’lik kesim ise adil olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bulgulara göre vergi uyumunu sağlayabilmenin ilk adımı vergilemede adalet ilkesinin tesisini sağlayabilmektir.

2. Yükümlülüklerin Zamanında Yerine Getirilmesi

Vergisel yükümlülüklerin zamanında yerine getirilmesi vergi ödeyicisinin görevidir. Vergi ödeyicisi, vergi alacaklısına vergisini fiilen ödemekle sorumlu olan kişi ve kurumlardır. Verginin ödeyicisinin kanunda açıkça belirtilmesi gereklidir (Turhan, 1998: 48). Vergilerin zamanında yerine getirilmesi kamu ihtiyaçlarının yerine getirilmesinde önemli bir husustur.

Tablo 2: Biçimsel ve Parasal Yükümlülüklerinin Yerine Getirilmesi

Mükellefler, yükümlülüklerini tam ve zamanında yerine getirmektedir.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	72	36,5
Kısmen katılmıyorum	51	25,9
Emin Değilim	28	14,2
Kısmen Katılıyorum	29	14,7
Tamamen katılıyorum	17	8,6
Toplam	197	100,0

Tablo 2’de, “Mükellefler biçimsel ve parasal yükümlülüklerini tam ve zamanında yerine getirmektedir” ifadesi vardır. Katılımcıların % 62’sine göre Türkiye’de böyle bir olgu söz konusu değildir. Katılımcıların %23’üne ise vergi mükellefleri biçimsel ve parasal yükümlülüklerini tam olarak ve zamanında yerine getirmektedir. Bu durum, ülkemiz vergi sistemi için çok önemli bir handikaptır.

3. Vergi Aflarının Mükelleflerin Vergi Ödeme İsteklerine Etkisi

Af, bir hata, kusur veya hatayı bağışlama anlamındadır. Temel olarak yapılmakta ya da yapılacak bir suç kovuşturmasından ve hüküm altına alınmış bir cezanın bir kısmının ya da bütününün yerine getirilmesinden adalet ve toplum yararı kaygısıyla vazgeçilmesidir (Doğan ve Besen; 2008: 49).

Tablo 3: Vergi Aflarına Bakış

Vergi afları, mükelleflerin vergilerini zamanında ödemesini engellemektedir.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	38	19,3
Kısmen katılmıyorum	23	11,7
Emin Değilim	13	6,6
Kısmen Katılıyorum	34	17,3
Tamamen katılıyorum	89	45,2
Toplam	197	100,0

Vergi afları, siyasi, ekonomik ve mali nedenlerle yapılabilir (Dönmez, 1992: 48-52). Yapılan vergi afları, parasal ve biçimsel sorumluluklarını zamanında yerine getiren insanlar için verginin geleneği ve vergilemenin adil olduğu algısını zayıflatacak dolayısıyla dürüst vergi mükellefleri üzerinde olumsuz etki oluşturabilecektir.

Tablo 3’de vergi aflarının dürüst mükelleflerin vergi ödeme isteklerine ilişkin algısı görülmektedir. Buna göre katılımcıların yaklaşık % 63’ü vergi afları olumsuz, yüzde 31’ine göre ise olumludur.

4. Vergilerin Vatandaşlık Görevi Olması

Tablo 4’da Türkiye’de vergilerin “vatandaşlık görevi” olarak algılanıp algılanmadığı düşüncesi irdelenmiştir. Katılımcıların % 35’ine göre, vergiler “vatandaşlık görevi” olarak algılanırken % 47’lik bir kesime göre ise “vergiler vatandaşlık görevi” olarak algılanmamaktadır

Tablo 4: Vergilerin Vatandaşlık Görevi Olarak Görülmesi

Türkiye’de vergiler “vatandaşlık görevi “ olarak algılanmaktadır.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	59	29,9
Kısmen katılmıyorum	34	17,3
Emin Değilim	35	17,8
Kısmen Katılıyorum	42	21,3
Tamamen katılıyorum	27	13,7
Toplam	197	100,0

5.Vergi Ödeme Zamanları

Türkiye’de vergilerin ödeme zamanlarının mükellefler için uygun olup olmadığı Tablo 5’te irdelenmiştir.

Tablo 5:Vergi Ödeme Zamanlarının Mükellefe Uygunluğu

Türkiye’de vergilerin ödeme zamanları mükellefler için uygundur.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	39	19,8
Kısmen katılmıyorum	38	19,3
Emin Değilim	33	16,8
Kısmen Katılıyorum	57	28,9
Tamamen katılıyorum	30	15,2
Toplam	197	100,0

Tablo 5’de, görüldüğü üzere, katılımcıların yüzde 39’una göre, “Türkiye’de vergilerin ödeme zamanları mükellefler için uygundur”. Buna karşın katılımcıların % 44’üne göre uygun değildir. Bu durum temel vergileme ilkelerinden olan “vergilemede belirlilik ilkesi”ne uygun olmayan bir durumdur.

6. Gelir Dağılımının Görünümü

Gerek vergi mükellefleri ve gerekse vatandaşların gelir dağılımı algıları vergi uyumunun sağlanmasında büyük önem taşımaktadır. Bir ülkede gelir dağılımının adaletli olup olmaması mükelleflerin özellikle dolaylı vergiler ve beyanname ile verilen vergiler için sözkonusu olabilir. Çünkü kaynakta kesilen vergilerde stopaj aşamasında kesildiği için böyle bir durum oluşmamaktadır. Vergi mükelleflerinin kendileriyle ilgili ödediklerinde vergiler kullanabilir gelirlerini

ciddi oranda azalmasına neden olması ve vergisinde bu şekilde algılanması, mükelleflerin vergi borçlarını ödemeyi reddetmesine sebep olmaktadır.

Tablo 6: Gelir Dağılımına İlişkin Algı

Gelir dağılımı adaletsiz olduğu için, vergiler ödenmemektedir.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	15	7,6
Kısmen katılmıyorum	20	10,2
Emin Değilim	22	11,2
Kısmen Katılıyorum	46	23,4
Tamamen katılıyorum	94	47,7
Toplam	197	100,0

Tablo 6’da, vergi mükelleflerinin ülkelerindeki gelir dağılımının adaletsiz olması nedeniyle vergi borçlarını ödemek isteyip istemedikleri araştırılmıştır. Katılımcıların % 18’ine göre, ülkedeki gelir dağılımının adaletsiz olması, vergi mükelleflerinin ödeme isteklerine etkide bulunmaz. Ancak katılımcıların % 71’ine göre, bir ülkede gelir dağılımı bozursa vergi mükellefleri ödemek zorunda oldukları vergileri ödemek istemeyeceklerdir.

7. Vergi Oranlarının Düşürülmesi

Vergi oranları ile vergi uyumu arasındaki ilişkiler üzerine birçok çalışma vardır (Saruç, 2015: 114). Vergi oranları, vergi mükelleflerinin vergi ödeme isteklerine etkide bulunabilir (Devrim, 2002: 247). Vergi oranları düşükse veya vergi oranları düşürülürse, vergi mükelleflerinin ödeme isteklerinin artacağına ilişkin beklentiler vardır. Örneğin, 1980’li yıllarda ABD’de yapılan vergi indirimleri yoluyla vatandaşların çalışma arzularını ve yatırımları artırmayı amaçlamışlardır (Turan, 2012: 84).

Tablo 7: Vergi Oranlarının Düşürülmesine İlişkin Bakış

Türkiye’de vergi oranları düşürülürse, mükelleflerinin ödeme istekleri artar.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	22	11,2
Kısmen katılmıyorum	16	8,1
Emin Değilim	27	13,7
Kısmen Katılıyorum	52	26,4
Tamamen katılıyorum	80	40,6
Toplam	197	100,0

Tablo 7’de, “Vergi oranları düşürülürse, mükelleflerin vergi ödeme isteklerinin ödeme isteklerinin artıp artmadığı” sorgulanmıştır. Katılımcıların % 67’sine göre, vergi oranları düşürülürse mükelleflerin ödeme istekleri artar. Buna karşın, katılımcıların % 19’una göre vergi oranları düşürülürse de, mükelleflerin vergi ödeme isteklerinde herhangi bir değişiklik olmaz. Bazı mükelleflerin, “vergi oranları yüksek olduğu için, vergi borçlarını ödemek istememektedir” ifadesi anlamlı sayılabilir.

8. Vergilerin Hükümet Politikalarına Destek Olarak Algılanması

Hükümetlerin aldıkları kararların önemli bir kısmı vergilerle ilintili olduğu için, tüm toplumu değişik düzeylerde etkilemektedir. Hükümet vergi oranlarını, indirimleri, istisna ve muafiyetleri değiştirmek, vergi denetimlerini artırmak veya azaltmak suretiyle mükelleflerin davranışlarını etkileyebilmektedir. Vergilemeye ilişkin düzenlemelerin bir kısmı yükümlülere olumlu bir kısmı ise olumsuz karşılanabilir. Bu eğilimi belirleyen önemli faktörlerden birisi ise ilgili yükümlünün siyasi iktidarı destekleyip desteklememesiyle ilgilidir (Çiçek vd. 2008: 38). Bu nedenle, hükümetin mükellef tarafından desteklenip desteklenmemesi, mükelleflerin vergilerini verme eğilimlerini etkileyebilir.

Tablo 8: Mükelleflerin Vergilerini Hükümet Politikalarına Destek Olarak Verdiklerine İlişkin Algi

Mükellefler seçimlerde oy verdikleri siyasi parti iktidarda ise, vergilerini, “hükümetin politikalarına destek olarak vermektedir.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	75	11,2
Kısmen katılmıyorum	36	15,7
Emin Değilim	33	16,8
Kısmen Katılıyorum	31	18,3
Tamamen katılıyorum	22	38,1
Toplam	197	100,0

Tablo 8’de, mükellefler vergilerini öderken, “hükümetin politikalarına destek olarak verip vermedikleri” irdelenmiştir. Katılımcıların % 56’sına göre, “Türkiye’de mükellefler vergilerini öderken, hükümetin politikalarıyla bağ kurmakta”dır. Buna karşın katılımcıların % 27’si ise böyle bir bağın kurulmadığını düşünmektedir. Bu sonuçlar bize mükelleflerin vergi ödeme isteklerinde kısmen bir politizasyon olduğunu göstermektedir. Ancak bulguların kesinleştirilebilmesi için saha çalışması gereklidir.

B. VERGİ SUÇUNA VE VERGİ KAÇIRMAYA BAKIŞ

1. Vergi Suçu İşleyenler

Tablo 9’da, vergi suçu işleyenlere nasıl bakılması gerektiğine ilişkin algi irdelenmiştir.

Tablo 9: Vergi Suçunu İşleyene Bakış

Vergi suçu işleyen vergi mükellefine nasıl sıfat eklemek gereklidir.		
	Sayı	Yüzde
Kurnaz	5	2,5
İşini Bilen	21	10,7
Ahlaksız	30	15,2
Terbiyesiz	59	29,9
Hırsız	82	41,6
Toplam	197	100,0

Katılımcıların vergi suçu işleyenlere bakışı % 13'ü olumlu, % 87'ü olumsuz olmuştur. Hırsız diyenlerin oranı % 42, terbiyesiz diyenlerin oranı % 30 ve ahlaksız diyenlerin oranı % 15 düzeyinde olmuştur. Yüzde 11 düzeyinde “işini bilen” ve yüzde 3 civarında ise “kurnaz” olarak olumlu algılamışlardır. Bu sonuçlara göre, kamu ihtiyaçlarının yerine getirilmesinde vergilerin öneminin katılımcılarca bilindiğini anlaşılmaktadır..

2. Vergi Suçlarına Bakış

Tablo 10’da “vergi suçlarını devlete karşı suç işlenmiş olarak görülüp görülmemesi” irdelenmiştir.

Tablo 10: Vergi Suçları Devlete Karşı İşlenmiş Suçtur

Vergi suçlarını, devlete karşı işlenmiş suç olarak bakmak gerekir.	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	18	9,1
Kısmen katılmıyorum	13	6,6
Emin Değilim	6	3,0
Kısmen Katılıyorum	26	13,2
Tamamen katılıyorum	134	68,0
Toplam	197	100,0

Tablo 10’da görüldüğü üzere katılımcıların % 81’i, “vergi suçlarını, devlete karşı işlenmiş suç olarak bakmak gerekir” düşüncesindedir. Katılımcıların % 16’sı ise vergi suçlarını işleyenlere “devlete karşı işlenmiş bir suç olarak bakmamak gerekir” düşüncesine sahiptirler.

3. Vergi Suçlarının Yaptırımı

Devletin varlık nedenlerinden birisi de toplumda adalet duygusunun sağlanmasıdır. İnsanlara yönelik ve adına suç dediğimiz hukuka aykırı fiillerin karşılıksız kalması durumunda adalet duygusu sarsılır. Bu nedenle suç fiilleri ve bunlara uygulanacak yaptırımların düzenlenmesiyle birlikte, suçların yakalanması ve mahkemeler tarafından verilen cezaların da çektirilmesi gerekir (Bayraklı, 2012: 3). “Vergi suçlarının yaptırımının, para cezası yerine hapis cezasının olması vergi suçlarının önlenmesinde daha etkin olur” önermesi tablo 11’de irdelenmiştir. Buna göre, katılımcıların % 74’üne göre, vergi suçlarının önlenmesinde hapis cezasının verilmesi daha etkin olacaktır. Katılımcıların % 16’sına göre ise etkili olmayacaktır. Günümüzde birçok modern hukuk sistemlerinde “parasal suçun karşılığı parasal olur” görüşü hakimdir. Bu meyanda, tartışmaya açık olmakla birlikte devlet otoritesinin zaafa düşürülmesi sonucunu doğurabilecek vergisel suçlarda yaptırım olarak ciddi hapis cezalarının sözde değil özde tartışılması gereklidir.

Tablo 11: Vergi Suçlarının Yaptırımının Hapis Cezası Olması

Vergi suçlarının yaptırımı hapis cezası olmalıdır.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	19	9,6
Kısmen katılmıyorum	13	6,6
Emin Değilim	19	9,6
Kısmen Katılıyorum	40	20,3
Tamamen katılıyorum	106	53,8
Toplam	197	100,0

4. Vergi Kaçakçılığı İçin Cezai Yaptırımlar

Vergi kaçakçılığı için cezai yaptırımlarının yeterliliğine ilişkin algılar tablo 12’de görülmektedir. Katılımcıların yüzde 72’sine göre, Türkiye’de vergi kaçırınlar için cezai yaptırımlar yeterli değildir. Katılımcıların % 21’ine göre ise, vergi kaçırınlar için cezai yaptırımlar yeterlidir.

Tablo 12: Vergi Kaçırınlar İçin Cezai Yaptırımlar

Vergi kaçırınlar için cezai yaptırımlar yeterli değildir.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	25	12,7
Kısmen katılmıyorum	16	8,1
Emin Değilim	14	7,1
Kısmen Katılıyorum	36	18,3
Tamamen katılıyorum	106	53,8
Toplam	197	100,0

5. Vergi Suçlarının Düzeyi

Toplumumuzdaki vergi suçlarının düzeyinin ne olduğuna ilişkin yargılar Tablo 13’de görülmektedir. Buna göre katılımcıların % 81’ine göre, vergi suçları Türkiye için ciddi bir sorundur. Yüzde 12’sine göre ise böyle bir sorun yoktur. Bu düşünceye katılanlar ile katılmayanlar arasında yaklaşık dört kat farklılık vardır. İlgili durum ülkemiz için olumsuz bir durumu yansıtmaktadır.

Türkiye’de vergi idaresinde yer alan aktörlerin bu algıyı azaltacak çalışmalar yapması elzem bir husustur. Çünkü toplumda “vergi veren, vergi vermeyen” ayrımı olduğu sürece en azından vergi kaçırma teşebbüsleri artırılabilir.

Tablo 13: Vergi Suçlarının Düzeyi

Ülkemizdeki vergi suçlarının fazlalığı, toplumumuz için ciddi bir sorundur.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	12	6,1
Kısmen katılmıyorum	12	6,1
Emin Değilim	14	7,1
Kısmen Katılıyorum	30	15,2
Tamamen katılıyorum	129	65,5
Toplam	197	100,0

6. Vergi Kaçıranların Teşhiri

Türkiye’de vergi kaçırانların teşhir edilip edilmemesine ilişkin düşünceler Tablo 14’de görülmektedir. Katılımcıların % 79’una göre, vergi kaçırانların teşhir edilmesi gereklidir. Ancak katılımcıların % 15’ine göre ise böyle bir uygulamaya gerek yoktur. Bu sonuçlara göre, Gelir İdaresi Başkanlığının belli bir tutarın üzerindeki vergi borçlularının teşhir mekanizmasının genişletilmesi düşünülebilir.

Tablo 14: Vergi Kaçıranların Teşhir Edilmesi

Türkiye’de vergi kaçırانları teşhir etmek gerekir.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	17	8,6
Kısmen katılmıyorum	13	6,6
Emin Değilim	12	6,1
Kısmen Katılıyorum	26	13,2
Tamamen katılıyorum	129	65,5
Toplam	197	100,0

7. Vergi Denetimlerinin Yeterliliği

Vergi denetimlerinin yeterliliği ve etkinliği, bir ülkede vergi tahsilatını etkileyen en önemli faktörlerden birisidir. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, ilgili ülkede etkin bir vergi denetim süreci yoksa, o ülkedeki kayıtdışılığın önlenmesi zor olacak, vergi tahsilatı potansiyeli kullanılamayacak ve vergilemede adalet sağlanamayacaktır. Vergi denetimlerinin temel amacı vergi tabanını genişletmek suretiyle, vergi kayıp ve kaçırانını asgari düzeye indirmek veya mümkünse sıfıra indirebilmektir (Akbeş, 2014: 64-67).

Vergi denetimlerine ilişkin algı tablo 15’de görülmektedir. Buna göre katılımcıların yüzde 69’u Türkiye’de vergi denetimlerinin yeterli bir şekilde yapılmadığını ifade etmiştir. Buna karşın katılımcıların yüzde 21’i denetimlerin yeterli olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 15: Vergi Denetiminin Yeterliliği

Türkiye’de vergi denetimleri yeterli şekilde yapılamamaktadır.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	24	12,2
Kısmen katılmıyorum	18	9,1
Emin Değilim	20	10,2
Kısmen Katılıyorum	44	22,3
Tamamen katılıyorum	91	46,2
Toplam	197	100,0

C. VERGİ MEVZUATININ ANLAŞILABİLİRLİĞİ VE VERGİ BİLİNCİ

1. Vergi Bilinç Düzeyi

Vergi bilinci, vergi ödemeyi bir vatandaşlık görevi olarak gören davranış şeklidir (Demir, 2015: 174). Tablo 16’da, vergi mükelleflerinin vergi bilinç düzeyine ilişkin algılar yer almaktadır. Katılımcıların % 62’sine göre Türkiye’de vergi mükelleflerinin vergi ödeme bilinçleri yüksek değil; katılımcıların % 21’ine göre ise vergi ödeme bilinçleri yüksektir. Vergi mükelleflerinin vergi ödeme bilincinin artması, kamu ihtiyaçlarının tam ve zamanında yerine getirilmesinde önemli bir husustur.

Tablo 16:Mükelleflerin Vergi Bilinç Düzeyi

Türkiye’de mükelleflerin vergi ödeme bilinci yüksektir.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	87	44,2
Kısmen katılmıyorum	35	17,8
Emin Değilim	31	15,7
Kısmen Katılıyorum	27	13,7
Tamamen katılıyorum	17	8,6
Toplam	197	100,0

2. Vergi Bilinci Derslerinin Konulması

Vergi bilinci, kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi bakımından verginin önemini bilen vatandaşların, vergi ile ilgili biçimsel ve parasal ödevlerini yerine getirmedeki istekliliğini ifade eder (Akdoğan, 2011:189). Vergi bilinci aynı zamanda bir ülkeye aidiyet duygusu için de önemli bir göstergedir. Vergi bilincinin yükseltilebilmesi için öncelikle, vergi kavramının vatandaşlar üzerinde bütünüyle bir yük olmadığını, eğitim, sağlık, diploması, iç ve dış güvenlik gibi kamu hizmetlerinin karşılığı olarak alındığına yönelik bilincin sağlanması gereklidir. Bu programların küçük yaşlardan itibaren başlatılması, verginin öneminin anlatılması vergiye yaklaşımı olumlu yönde değiştirebilir ve buradan beklenen başarı imkanlarını da artıracaktır. Eğitim programlarında yetişkinlere yönelik olarak televizyon, radyo programları ile duvar afişlerinin asılması gibi etkinlikler faydalı olabilecektir (Şenyüz, 1992: 18). Ayrıca, internet ve akıllı telefon uygulamalarıyla

birlikte uçak, hızlı tren, metro gibi toplu ulaşım araçlarında tanıtıcı ve aydınlatıcı bilgiler verilebilir.

Verginin önemine ilişkin anaokulundan başlamak üzere bütün eğitim öğretim kademelerinde derslerinin konmasına ilişkin algılar tablo 17’ de görülmektedir. Buna göre katılımcıların % 75’i böyle bir uygulamanın vergi bilincinin artırılmasına yönelik iyi bir uygulama olacağını belirtmiştir. Yüzde 13’lük bir kesim ise böyle bir uygulamaya gerek olmadığını ifade etmişlerdir.

Tablo 17: Okullarda Vergi Bilinci Derslerinin Konulması

İlkokul, ortaokul, lise ve üniversitelerde vergi bilinci dersleri konulmalıdır.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	13	6,6
Kısmen katılmıyorum	13	6,6
Emin Değilim	23	11,7
Kısmen Katılıyorum	39	19,8
Tamamen katılıyorum	109	55,3
Toplam	197	100,0

3. Vergi Haftaları Kavramının Revize Edilmesi

Vergi İdaresi başkanlığı tarafından her yıl şubat ayının son haftasında düzenli olarak yapılan vergi haftası etkinliklerinin temel amacı, “Türkiye’de uygulanan vergilerin toplumun bütün kesimlerine benimsetilmesi ve vergiyi gönüllü olarak ödeme alışkanlığının artırılması”nın sağlanmasıdır (GİB, 2015). 1989 yılından başlayarak 2015 yılında 26. sı kutlanan vergi haftası etkinliği her yıl tekrar edilmektedir (GİB, 2015a). Tablo 18’de, “Türkiye’de kutlanan vergi haftaları uygulamalarının revize edilmesi” düşüncesi irdelenmiştir. Katılımcıların % 55’i bu revizyon düşüncesini olumlu bulmuşlardır. Katılımcıların % 21’i ise bu düşüncüyü olumlu bulmamışlardır.

Verginin öneminin toplumun tüm kesimlerine anlatılması çalışmalarını şüphesiz olumlu bir düşüncedir. Ancak gözlemlerimiz bir tür yasak savma şeklindeki uygulamalar yerine bu konuda vergi idaresinin üniversiteler ile işbirliği yaparak vergi bilincini tüm topluma yayma zorunluluğu vardır. Çünkü üniversitelerimizde önlisans, lisans, yüksek lisans ile doktora düzeylerinde eğitim ve öğretim veren çok sayıda maliye bölümü vardır. Buralarda Uzman, Araştırma Görevlisi, Öğretim Görevlisi, Yardımcı Doçent, Doçent ve Profesör olarak çok sayıda öğretim elemanı vardır. Bunların önemli bir kısmında bu hizmetleri ücretsiz verebilecektir. Çünkü, “Maliyesiz bir devlet güçlü olamaz”.

Tablo 18: Vergi Haftalarının Revize Edilmesi

Vergi haftaları yerine yılın “her ay vergi ayı” adıyla yeni bir uygulamaya geçilmelidir.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	33	16,8
Kısmen katılmıyorum	18	9,1
Emin Değilim	38	19,3
Kısmen Katılıyorum	47	23,9
Tamamen katılıyorum	61	31,0
Toplam	197	100,0

4. Vergi Mevzuatının Anlaşılması

Vergi mevzuatımızın anlaşılma düzeyine ilişkin algılar tablo 19’da görülmektedir. Katılımcıların yüzde 65’i ne göre Türkiye’de “vergi mevzuatımızın anlaşılması düzeyi düşüktür. Katılımcıların % 24’üne göre ise, vergi mevzuatımızın anlaşılma düzeyi yüksektir.

Tablo 19: Vergi Mevzuatının Anlaşılması

“Vergi mevzuatımızın anlaşılma düzeyi düşüktür”		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	8	4,1
Kısmen katılmıyorum	39	19,8
Emin Değilim	23	11,7
Kısmen Katılıyorum	46	23,4
Tamamen katılıyorum	81	41,1
Toplam	197	100,0

D. DEFTERDARLIĞIN ETKİNLİĞİ

Defterdarlıkların etkinliğine ilişkin olarak dört soruya cevap aranacaktır.

1. Defterdarlıkların Etkin Çalışması

Defterdarlık, Maliye Bakanlığı’nın en büyük memuru, il ve bağlı ilçeler teşkilatının amiri konumundaki Defterdarlık devlete ait taşınır ve taşınmaz malların yönetilmesi, yapılan harcamaların muhasebeleştirilmesi, saymanlık hizmetlerinin yürütülmesi, genel bütçe kapsamındaki kurumlara hukuki görüş bildirilmesi gibi işlevleri yerine getirir (Öztürk, 2013: 95). Tablo 20’de, “Türkiye’de defterdarlıklar etkin olarak çalışmaktadır” ifadesi irdelenmiştir. Katılımcıların % 43’ü bu düşünceye katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Buna karşın katılımcıların % 40’ı ise Türkiye’de defterdarlıkların etkin olarak çalıştığını düşünmektedirler. Bu durum defterdarlıkların işlevine ilişkin yeni çalışmalar yapılması, gerekirse revizyona gidilmesi, mali yapı içerisindeki rolünün sorgulanmasını gerektirmektedir.

Tablo 20: Defterdarlıkların Etkinliği

Defterdarlıklar Etkinlin Çalışmaktadır.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	53	26,9
Kısmen katılmıyorum	31	15,7
Emin Değilim	33	16,8
Kısmen Katılıyorum	54	27,4
Tamamen katılıyorum	26	13,2
Toplam	197	100,0

2. Çalışanların Eğitim İmkanlarının Sağlanması

Eğitim öncelikle insanın kendini tanımasını, yaşamı algılaması ve farklı düşünceye sahip insanlarla birlikte yaşama kültürü de sağlayabildiğinden muhakkak artırılması gereken bir olgudur. İnsan sermayesi görünümü denir. Bu bakış açısına göre insan eğitime daha fazla yatırım aynı zamanda insanların verimliliğinde de büyük artışlar oluşturabilecektir (Stiglitz, 1999: 428). Eğitim, Vergi idaresinde çalışanlara yönelik “Üniversite, Yüksek Lisans ve Doktora” programları teşvik edilmelidir. Buna ilişkin algılar Tablo 21’de görülmektedir. Burada, ”Defterdarlıkta çalışanların, imkanlar ölçüsünde, “Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Programlarına katılmaları teşvik edilmelidir” düşüncesi irdelenmiştir. Katılımcıların % 73’üne göre bu düşünce olumludur. Çalışanları bu yönde teşvik etmek defterdarlıklarının etkinliğine katkı sağlayabilir. Katılımcıların % 18’i ise bu düşünceyi olumlu bulmamıştır. Bir ülkede eğitimin önemi tartışılmayacak kadar açıktır.

Tablo 21: Çalışanlara İlave Eğitim Öğretim İmkanlarının Sağlanması

”Defterdarlıkta çalışanlar imkanlar ölçüsünde, “Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Programlarına katılmaları teşvik edilmelidir”.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	25	12,7
Kısmen katılmıyorum	11	5,6
Emin Değilim	18	9,1
Kısmen Katılıyorum	44	22,3
Tamamen katılıyorum	99	50,3
Toplam	197	100,0

3. Çalışanların Özlük Haklarının İyileştirilmesi

Defterdarlık çalışanlarının özlük hakkı dediğimizde onların aldıkları maaşlar, sosyal güvenlik pirimleri, emeklilikte alacakları paralar, dinlenme ve tatil hakları gibi hususlar anlaşılır. Tablo 22’de, çalışanların özlük haklarının iyileştirilmesine ilişkin algılar araştırılmıştır. Buna göre katılımcıların % 78’ine göre, çalışanların özlük haklarına ilişkin iyileştirilmeler yapılması kurum

kültürünün artırılması noktasında önemlidir. Buna karşın katılımcıların % 17'si bu düşünceye katılmadıklarını ifade etmiştir. Devletin kamu ihtiyaçlarının yaklaşık yüzde 85'inin vergilerle finanse edildiği günümüzde verginin, vergi toplamının, vergide uyumu sağlamanın en önemli anahtarı konumundaki defterdarlık çalışanlarının özlük haklarına ilişkin talepleri dikkate alınmalıdır. Çünkü bu kurumlardaki bir zafiyet devletin aciziyetine neden olabilecek durum oluşturabilir.

Tablo 22: Çalışanların Özlük Haklarının İyileştirilmesi

Defterdarlık çalışanlarının özlük hakları iyileştirilmiştir.		
	Sayı	Yüzde
Hiç katılmıyorum	22	11,2
Kısmen katılmıyorum	11	5,6
Emin Değilim	10	5,1
Kısmen Katılıyorum	29	14,7
Tamamen katılıyorum	125	63,5
Toplam	197	100,0

4. Gelirlerin Yeterliliği

Gelir Vergisini de ilgilendirdiğinden Defterdarlık birimlerinde çalışanların gelir durumu algıları Tablo 23'de görülmektedir. Genel olarak ifade edilirse katılımcıların % 96'sına göre çalışanların geçim durumu algısı yeterli düzeydedir. Buna karşın % 4'ün algısı ise olumsuzdur. Ayrıntılı olarak ifade edilirse, katılımcıların % 38'i "her istediğini alabildiğini" % 28'i "bazen tasarruf yapabildiğini", % 22'si "hiç kimseye muhtaç olmadığını" % 8'i "zorunlu harcamalarını karşılayabildiğini" % 4'ü ise "hiç geçinemediğini" ifade etmiştir. Maliye teşkilatında çalışanların çok önemli bir kısmına göre gelirleri yeterli düzeydedir. Yüzde 4'lük kesim ya kişisel bütçelerini yönetememekte veya farklı sorunları nedeniyle gelirlerinin yeterli olmadığını ifade etmişlerdir.

Tablo 23: Çalışanların Geçim Algıları

Çalışanlarının geçim algıları		
	Sayı	Yüzde
Hiç geçinemiyorum	8	4,1
Zorunlu Harcamalarımı karşılayabilirim	15	7,6
Kimseye Muhtaç Değilim	43	21,8
Bazen tasarruf yapabiliyorum	56	28,4
Her istediğimi alabiliyorum	75	38,1
Toplam	197	100,0

SONUÇ

Bu çalışmada, Afyonkarahisar Defterdarlığı çalışanlarının Türkiye'deki vergilere ilişkin algıları araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, vergi suçunu işleyen vergi mükelleflerinin, katılımcıların yüzde 42'sine göre hırsız, yüzde 30'una göre terbiyesiz, yüzde 15'ine göre ahlaksız olarak tanımlamaktadır. Katılımcıların yüzde 70'ine göre Türk Vergi Sistemi adaletsiz bir yapıya sahiptir.

Yapılan vergi afları dürüst mükellefler için olumsuz bir algı oluşturmaktadır. Vergi kaçırınlar için cezai yaptırımlar adeta mükâfat etkisi

yapmaktadır. Gelir dağılımının adaletsiz olarak algılanması vergi mükellefleri için vergilerin ödenmesinde olumsuz bir kanaat oluşturmaktadır. Vergi suçları, katılımcıların yüzde 80'ine göre Türkiye için yaygın bir sorun kaynağıdır.

Vergi bilinci dersleri eğitimin her kademesinde konularak önemi anlatılmalıdır. Gerek vergi mevzuatı ve gerekse vergi kanunlarının anlaşılma düzeyi düşüktür. Bu nedenle ilgili konuda acil olarak iyileştirici tedbirler alınmalıdır. Vergi haftaları kavramı ise adeta içi boşaltılmış yasak savma kabilinden törenler görünümündedir. Bu konuda toplumsal bilinç düzeyini yükseltici, vergiyi topluma benimsetici ve devlet olma hassasiyetini artıracak düzenlemelere ihtiyaç vardır. Defterdarlıkta çalışanların eğitim ve öğretim düzeylerini artırıcı imkanların sağlanması vergi mükellefleriyle vergi idaresi arasındaki iletişimi sağlayarak, vergi uyumu aracılığıyla gelirlerinde artış sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Abdurrahman (2006), Kamu Maliyesi, Genişletilmiş 11.Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akbey, Ferhat (2014), “Türkiye’de Vergi Denetimi Ve Gelirleri Üzerine Bir İnceleme”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:29, Sayı:1, Ss. 63-103.
- Akdoğan, Abdurrahman (2011), Kamu Maliyesi, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Altundiş, Mehmet (2007), “Vergi Usul Kanunu’nda Yer Alan Vergi Suç Ve Cezaları İle Cezaları İle Yeni Türk Ceza Kanunu’nun Bu Suçlara Etkisi”, Ankara Barosu Dergisi, Yıl: 65, Kış 2007, 168-179.
- Bayraklı, H.Hüseyin (2008), Türk Hukukunun Temel Kavramları, Afyonkarahisar: Celepler Matbaacılık.
- Bayraklı, Hasan Hüseyin (2012), Kpss-A İçin Ceza Muhakemesi Hukuku, Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Bilgiç, Reyha Ve Canan Sümer (2007), Türkiye’de Mükelleflerin Vergiye Bakışı, (Danışmanlar; Elif Tuay Ve İnci Güvenç), Ankara: Gelir İdaresi Başkanlığı, Yayın No: 51, <www.gib.gov.tr/sites/.../turkiyede_mukelleflerin_vergiye_bakisi.pdf>, (8.09.2015).
- Bilici, Nurettin Ve Adem Bilici (2011), Kamu Maliyesi, Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Çelebi, K. Vdg. (2012), Kamu Maliyesi, Manisa: Emek Matbaası.
- Çiçek, Halit, Mehmet Karakaş Ve Abdunnur Yıldız (2008), Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Vergi Yükümlülerinin Vergiyi Algılama Ve Tutum Analizi: Bir Alan Araştırması, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara: Ümit Oset Matbaacılık.
- Demir, İhsan Cemil (2015), Kamu Maliyesi, Afyonkarahisar: Lmt Limit Yayınları.
- Devrim, Fevzu (2002), Kamu Maliyesine Giriş, 4.Baskı, İzmir: İlkem Ofset.
- Doğan, Zeki Ve Ramazan Besen (2008), Vergi Aflarının Mükellefler Üzerindeki Etkisinin Tespitine İlişkin Bir Araştırma, Ankara: Maliye Ve Hukuk Yayınları.
- Dönmez, Recai (1992), Teoride Ve Uygulamada Vergi Afları, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 557, İibf Yayınları No: 92.
- Dündar, Süleyman (2012), İstatistik 2, Ankara: Sage Matbaacılık.
- Edizdoğan, Nihat Ve Ali Çelikkaya (2012), Vergilerin Ekonomik Analizi, Eskişehir: Dora Yayınları.
- Gelir İdaresi Başkanlığı, (2015) http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/basinbultenleri/23022015basinbulteni.htm, (Erişim 08.05.2015).
- Gelir İdaresi Başkanlığı, (2015a), http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/basinbultenleri/23022015basinbulteni.htm, (Erişim 08.05.2015).
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2015), <http://www.vergihaftasi.gov.tr/>, (Erişim 08.05.2015).

- Gökbunar, Ramazan Ve Güneş Çetin (2010), “Mükellef Haklarına Vergi İdaresi Çalışanlarının Bakışı”, Yönetim Ve Ekonomi Dergisi, Cilt:17 Sayı:1, Manisa.
- İpek, Selçuk Ve İlknur Kaynar (2009), “Vergiye Gönüllü Uyum Konusunda Çanakkale İline Yönelik Ampirik Bir Çalışma”, Yönetim Ve Ekonomi Dergisi, Cilt:16 Sayı:1, Manisa.
- Kuluçlu, Erdal (2008), “Türk Hukuk Sisteminde Normlar Hiyerarşisi Ve Sayıştay Denetimine Etkileri”, Sayıştay Dergisi, Sayı: 71.
- Nadaroğlu, Halil (1998), Kamu Maliyesi Teorisi, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Özer, Mehmet Akif (2012), “Bir Modern Yönetim Tekniği Olarak Algılama Yönetimi Ve İç Güvenlik Hizmetleri”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı 33, Ss. 147-180.
- Özer, Nur (2009), “Algılama Ve Pazarlama Uygulamaları”, Ekonomi, Sosyoloji Ve Politika Dergisi, Yıl:5 Sayı:1 Ss-1-12. [Http://Akademik.Maltepe.Edu.Tr/~Osmanurper/G%F6rselimaajy%F6n/Algılama%20ve%20pazarlama%20uygulamaları.Pdf](http://Akademik.Maltepe.Edu.Tr/~Osmanurper/G%F6rselimaajy%F6n/Algılama%20ve%20pazarlama%20uygulamaları.Pdf) , (Erişim 08.09.2015).
- Öztürk, Nazım (2013), Kamu Mali Yönetimi (Mali Kurumlar), Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Pehlivan, Osman (2011), Kamu Maliyesi, Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Rosen, Harvey S.Rosen Ve Ted Gayer (2008), Public Finance, Singapur: Mcgraw-Hill International Edition.
- Sağbaşı, İsa Ve Adem Başoğlu (2005); “İlköğretim Çağındaki Öğrencilerin Vergileri Algılaması: Afyonkarahisar İli Örneği”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İibf Dergisi, C VII, S.2, Ss 123-144.
- Sağlam, Metin (2013);“Vergi Algısı Ve Vergi Bilinci Üzerine Bir Araştırma: İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinde Vergi Algısı Ve Bilinci”, Sosyo Ekonomi, 2013-1,Ss-315-334.
- Saraçoğlu, Fatih (2006), “Gelir Dağılımında Adaletin Sağlanması Ve Yoksullukla Mücadelede Vergilendirme Politikası”, Mali Kılavuz Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 31, Ss 201-221.
- Saruç, Naci Tolga (2015), Vergi Uyumu Teori Ve Uygulama, Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Stiglitz, Joseph E. (1999), Economics Of The Public Sector, Third Edition, New York/London: W.W.Norton& Company.
- Şenyüz, Doğan (1992), “Maliye Mükellef İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar”, Sayıştay Dergisi, Sayı:7, Ss-17-22.
- Taytak, Mustafa (2010), “İlköğretim Iı. Kademe Öğrencilerinde Vergi Bilincinin Tespiti: Ampirik Bir Araştırma”, Maliye Dergisi, Sayı 158 , Ss.496-512.
- Tekir, Sabri (1993), Vergi Teorisi, İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Turan, Bülent (2012), “Artan Oranlı Vergi Sistemi Yerine Düz Oranlı Vergi Sistemi Önerisi”, Mali Kılavuz Dergisi, Yıl: 14, Sayı: 56, Ss. 77-92.
- Turhan, Salih (1998), Vergi Teorisi Ve Politikası, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Ulusoy, Ahmet (2012), Maliye Politikası, İstanbul: Park Akademi-1 Kitap/20.
- Uyumuna Etkisi: Bir Anket Çalışmasının Sonuçları”, Maliye Dergisi, Sayı 157, Temmuz-Aralık .
- Uzgören, Nevin (2012), Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Temel İstatistiksel Yöntemler Ve Spss Uygulamaları, Genişletilmiş 2. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Yavuzer, M.Salih (2007), “Vergi Kayıp Ve Kaçağı, Vergi İadesi Uygulaması Ve Bir Öneri”, Vergi Raporu, Sayı: 93, Ss.42-50.

Belediyelerin Raylı Ulaşım Hizmetlerinin Yaygınlaştırılması: Bursa Büyükşehir Belediyesi Örneği*

Harun KILIÇASLAN**

ÖZ

Büyük ölçekli yatırım gerektiren kentsel raylı ulaşım hizmetleri maliyet koşulları nedeniyle sadece belli bir nüfus büyüklüğüne sahip kentlerde sunulabilmektedir. Bununla beraber işletme giderlerini karşılamaya yetecek kadar yolcu potansiyeline sahip olmayan kentlerde söz konusu hizmet sunulamamaktadır. Özellikle araç maliyetlerinin düşürülmesi raylı sistem uygulamalarını daha az nüfuslu kentlerde de uygulanabilir duruma getirebilecektir. Araç maliyetlerinin düşürülebilmesinin bir yolu olarak yerli üretimin teşvik edilmesi ve bu bağlamda belediye ve merkezî idare ile özel kesimin rollerinin kamu ekonomisi çerçevesinde irdelenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmuştur. Bu amaçla örnek olarak Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin uygulamaları ve raylı ulaşım hizmetleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Belediye Hizmetleri, Kentsel Ulaşım Hizmetleri, Raylı Ulaşım Sistemleri.

JEL Sınıflandırması: L92, R42, R51, H54, H76.

Expanding The Rail Transport Services Of Municipalities: The Case Of Bursa Metropolitan Municipality

ABSTRACT

Rail services for which substantial investment required can be provided only in cities with a certain population size. However, if a city does not have a sufficient potential for passengers to cover the operating costs, such service may not be offered. In particular, lowering the cost of rail vehicles can lead to applications in less populated cities. The purpose of this study was the investigation of encouraging domestic production, as a tool to reduce rail vehicle costs, and in the context of the relations of municipalities between central government and private sector within the framework of the public economy. For this purpose, the applications and rail transportation services of Bursa Metropolitan Municipality are discussed as examples.

Key Words: Municipal Services, Urban Transport Services, Rail Transportation Systems.

JEL Classification: L92, R42, R51, H54, H76.

I. GİRİŞ

Kentsel raylı ulaşım hizmetleri artan kentleşme ve kentleşmenin beraberinde getirdiği ulaşım sorunları nedeniyle giderek önem kazanmaktadır. Özellikle büyük kentlerin ulaşım sorunlarının uzun vadeli çözümünün temelinde raylı ulaşım hizmetleri yatmaktadır. Ancak yüksek yatırım maliyetleri nedeniyle bu tür hizmetlerin sunulabilmesi önemli finansman sorunlarının aşılabilmesine bağlıdır. Kullanılan tramvay ve metro araçları raylı ulaşım yatırımlarının önemli

* Bu çalışma "IV. Yerel Yönetimlerin Mali Yönetimi Forumu"nda sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, harun@sakarya.edu.tr

bir maliyet unsurunu oluşturmaktadır. Yurtiçinde üretimi olmayan ve oligopol piyasa şartlarında temin edilebilen araçlar yüksek bedellerle satın alınmakta ve işletme döneminde de yüksek yedek parça ve bakım giderleri oluşmaktadır. Çalışmada, Bursa'da başlatılan tramvay aracı üretimi örneğinde belediyelerin raylı ulaşım hizmetlerinin yaygınlaştırılmasında özel kesim ile merkezî idarenin rolleri irdelenmektedir.

Çalışmanın ilk kısmında öncelikle kentsel raylı ulaşım hizmetlerine ilişkin genel bilgilere değinilmiştir. Ardından kamu ekonomisi çerçevesinde kentsel raylı ulaşım hizmetlerinin niteliği ve kentsel raylı ulaşım hizmetlerinin kamu ekonomisinin fonksiyonları ve dışsallıklar karşısındaki durumu açıklandıktan sonra finansman sorununa değinilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında ise Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin raylı ulaşım hizmetlerine genel bakışın ardından sırasıyla merkezî idarenin ve özel kesimin raylı ulaşım hizmetlerinin yaygınlaştırılmasındaki rollerine değinilmiştir.

II. KENTSEL RAYLI ULAŞIM HİZMETLERİ

Ulaştırma, kalkınmanın merkezinde yer alan bir konu durumundadır. Kentsel ulaşımındaki gelişmeler işgücü piyasasında verimliliği ve kentte sunulan ekonomik ve sosyal olanaklara erişimi artırmaktadır (World Bank, 1996: 1). Turizm kesimini geliştiren en önemli faktörlerden biri yine ulaşım olanaklarıdır (Atasoy, 1987: 8).

İstanbul'da bulunan Tünel (Karaköy-Beyoğlu arasında çalışan tarihî tesis) dünyada işletmeye açılmış ikinci metrodur. Ülkemizde erken bir dönemde ve hızlı bir şekilde başlayan raylı taşımacılık yeterince geliştirilememiş ve raylı sistemlerin etkinliği hızlı kentleşmenin başladığı 1950'li yıllardan sonra giderek azalmıştır. Bu yıllardan itibaren kentsel ulaşım sisteminde daha geniş yer bulan otobüsler, dolmuşlar ve özel otomobiller gibi lastik tekerlekli ulaşım türleri kentsel gelişmeyi demiryolu ve tramvay hatlarından uzaklaştıracak şekilde yönlendirmiştir (Öncü, 2009: 396).

A. Kamu Ekonomisi Açısından Kentsel Raylı Ulaşım Hizmetleri

1. Kentsel Raylı Ulaşım Hizmetlerinin Niteliği

Kentsel raylı ulaşım hizmetleri, ülke çapında görülen demiryolu hizmetleri gibi tekel niteliğine sahip bir ulaşım hizmeti türüdür. Başlangıçta piyasa faaliyeti olarak gelişen raylı ulaşım hizmetleri daha sonra mevcut işletmeler devletleştirilerek ve yenileri devletçe tesis edilerek devletin faaliyet alanına girmiştir. Raylı sistemlerde sabit maliyetler yüksektir. Bu nedenle taşınan yolcu sayısına bağlı olarak sefer sayısı arttıkça ortalama maliyet düşmektedir. Marjinal maliyetin de düşüyor olması raylı sistem işletmelerine doğal tekel niteliği kazandırmaktadır (Bulutoğlu, 2003: 310). Monopol koşullarının ortaya çıkışı iki şekilde olabilmektedir. Biri ölçek ekonomileri nedeniyle değişken kapasitelerin varlığı durumunda ortaya çıkan azalan maliyet koşulları diğeri ise veri bir kapasite durumunda üretim araçlarının bölünmezliği söz konusu olduğunda ortaya çıkan azalan maliyet koşullarıdır. Her iki durumda da piyasada birden çok üretici yerine tek bir üreticinin varlığının gereği doğal bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Koch, 1992: 50-51).

Ancak raylı ulaşım hizmetinin kamusalılığı konusunda hizmetin arz koşullarına ve talep koşullarına göre ayrı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Hizmetin talep koşulları ulaşım hizmetinden yararlanmak isteyenlerin ulaşım ihtiyaçları ve bu hizmetlere ödeyebilecekleri bedellerle ilgilidir. Bu yönüyle hizmetin toplumsal boyutları ve kamusalılığı öne çıkmaktadır. Hizmetin arz koşullarına bakıldığında ise etkinlik, gereklilik ve ölçülülük kriterleri öne çıkmaktadır (Koch, 1992: 169). Bu yönüyle raylı ulaşım hizmetlerinin ilk ortaya çıktıklarındaki gibi özel kesim eliyle yürütülmesi kuramsal olarak mümkündür. Günümüzde belediyeler söz konusu hizmetleri bir kentsel kamu hizmeti olarak genellikle piyasa şartlarında veya piyasa şartlarına yakın şartlarda sunmaktadırlar.

2. Kamu Ekonomisinin Fonksiyonları Bağlamında Kentsel Raylı Ulaşım Hizmetleri

Kamu ekonomisinin üç temel fonksiyonunu gelir dağılımının iyileştirilmesi, kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması ve ekonomik istikrarın sağlanması şeklinde ifade etmek mümkündür (Musgrave vd., 1994: 5-6). Gelir dağılımı fonksiyonu, gelir ve servetin kişiler arasında topluma göre adil sayılabilecek bir şekilde dağılımının sağlanması işlevini görmektedir. Bu fonksiyon toplum refahını belirleyen en önemli faktördür (Şener, 2006: 16). Kentsel raylı ulaşım hizmetlerinin konforlu, hızlı ve işletilmesinin ucuz olması özellikle bu hizmetlerden yararlanan alt ve orta gelir grupları lehine bir gelir dağılımı sağlayabilir. Söz konusu hizmetlerin gelir dağılımına katkı yapma derecesini bu hizmetlerin finansmanının ne kadarının vergi gelirleriyle ve ne kadarının da fiyatlama yoluyla sağlandığı belirlemektedir. İlk yatırımın vergi gelirleriyle ve işletme giderlerinin ise fiyatlama (ortalama maliyete göre) yoluyla finanse edilmesi durumunda bile ulaşımda alternatiflerine göre kolaylık ve ucuzluk sağlanabiliyorsa gelir dağılımının iyileştirilmesine katkı yapıldığı söylenebilir. Ayrıca raylı ulaşım hizmetlerinin konutlar ve işyerleri arasında kolay ve ucuz bağlantı sağlaması ücretli kesime daha çok iş bulma imkânları sağlayabilmektedir. Diğer yandan işverenlerin, aradıkları özelliklerde çalışanları daha kolay istihdam etmeleri mümkündür.

Kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması, kaynakların özel kesim ile kamu kesimi arasında ve kamu kesiminin kendi içinde etkin olarak dağıtılmasını ifade etmektedir. Bu şekilde özel ve kamusal ihtiyaçların etkin bir biçimde giderilmesi amaçlanmaktadır (Şener, 2006: 9). Kamu kesiminin, özel kesimin elinde bulunan kaynakların bir kısmını kamusal nitelikli hizmetlere ayırması toplumsal faydanın gözetilmesi bakımından önem kazanmaktadır. Özel kesim kârlı olmayan alanlara kaynak ayırmak istemeyeceği gibi koşullar gereği üstesinden gelemeyeceği alanlara da kaynak ayırmaktan uzak duracaktır. Raylı ulaşım hizmetlerinin günümüzde taşıdığı özellikler nedeniyle bu alanın özel kesime bırakılması mümkün görülmediği gibi belediyelerin bu alana kaynak ayırması bir zorunluluk arz etmektedir.

Kamu ekonomisinin istikrarı sağlama fonksiyonunun amacı ise tam istihdamın, dış ödemeler bilançosunda dengenin ve fiyat istikrarının sağlanması ile uygun sayılan bir büyüme oranının gerçekleştirilmesidir (Şener, 2006: 23).

İstikrar sağlama fonksiyonu temel olarak merkezî idarenin görevi olmasına rağmen belediyeler yaptıkları uygulamalarla bu fonksiyon üzerinde etkili olabilmektedirler. Örneğin mal ve hizmet alımlarında yerli mal ve hizmetlerin tercih edilmesi kuşkusuz ithalatı azaltıcı etki yapacaktır.

3. Kentsel Raylı Ulaşım Hizmetleri ve Dışsallıklar

Dışsallıklar, iktisadî aktörlerin faaliyetlerinin başka iktisadî birimler üzerinde fiyatlanmayan etkileri bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu tür etkiler olumlu ve olumsuz olabilmekte ve içselleştirilmesi gerekmektedir. Dışsallıkların içselleştirilmesine ilişkin literatürde geniş bir yelpazede yöntemler tartışılmaktadır. Dışsallıkların içselleştirilmesinde belediyelerin iktisadi faaliyetlere başvurması mümkün olsa bile bunun belediyelerin iktisadi faaliyetlerine bir neden olamayacağı savunulmaktadır (Koch, 1992: 66-67). Ancak raylı ulaşımın niteliğine ilişkin açıklamalarda da ifade edildiği gibi raylı ulaşımın doğal tekel niteliği ve söz konusu hizmetin talep koşulları belediyelerin bu alandaki faaliyetlerine neden oluşturmak için yeterlidir. Raylı ulaşım yerine lastik tekerlekli toplu ve özel ulaşımın yaygın olması olumsuz dışsallıkların da yaygın olmasına neden olmaktadır. Lastik tekerlekli araçların kullanımına bağlı olumsuz dışsallıklar trafik tıkanlıkları ve yüksek kaza oranları, görüntü ve gürültü kirliliği ile çevre kirliliği (karbon dioksit, karbon monoksit, vs.) gibi şekillerde ortaya çıkmaktadır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2002: 34). Ayrıca daha fazla fosil yakıt kullanımı nedeniyle dışa bağımlılığın artması ve artan yol ihtiyacı nedeniyle artan kamu harcamaları gibi olumsuz özellikler raylı ulaşımın önemini artırmaktadır. Tablo-1’de çeşitli ulaşım araçlarının olumsuz dışsal maliyetlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler ışığında toplu ulaşımın önemi ortaya çıkarken toplu ulaşım içinde de raylı ulaşımın önemi görülmektedir.

Tablo-1: Ulaşım Araçlarının Olumsuz Dışsal Maliyetlerine İlişkin Ortalama Değerler
(Milyar Euro)

Maliyet Türü	Özel Otomobil	Otobüs	Metro ve Tren
Gürültü	10-25	2-3	2-3
Yerel Hava Kirliliği	6-12	<1	<1
Sera Etkisi ile Birlikte Hava Kirliliği	10-50	Otomobilin 1/3’ü	Otomobilin 1/4-1/10’u
Kazalar	5-25	<1	<1
Tıkanma	10-70	<10	0
Kentsel Alan Kullanımı	50-250	3-20	<5

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2002: 35.

Raylı toplu ulaşımın olumlu yönleri şu şekilde sıralanabilir (Şener, 2006: 415-419): zaman tasarrufu ve konfor ile güvenli yolculuk ve trafik kazalarında azalma, turizmi teşvik edici etki, gelir dağılımını iyileştirmesi, dış ödemeler bilançosu ve enflasyon üzerinde olumlu etki, çevre kirliliğinin azalması.

Raylı ulaşımın yaygınlaştırılarak beklenen faydalara ulaşılmasındaki başarı, raylı ulaşımın yaygınlaştırılması ölçüsünde lastik tekerlekli ulaşımın göreceli olarak azaltılmasının sağlanmasına bağlıdır. Bunun için raylı ulaşımın

lastik tekerlekli ulaşım ile bütünleştirilmesi ve birbirine alternatif olarak işletilmemesi gereklidir.

Temelde etkili bir ulaştırma politikası üç gereksinimi karşılamalıdır. Birincisi ekonomik ve mali sürdürülebilirliktir. Buna göre ulaşım, iyileştirilmiş maddi yaşam standartlarının sürdürülebilirliğini sağlamalıdır. İkinci olarak çevresel ve ekolojik sürdürülebilirlik yani sadece pazarlanan mal miktarında artışlar değil genel hayat standartlarında mümkün olan en büyük gelişmenin sağlanmasıdır. Son olarak da toplumsal sürdürülebilirlik olarak ulaştırmanın sağladığı faydaların toplumun bütün kesimlerine adil olarak dağıtılması gerektiği ifade edilmektedir (World Bank, 1996: 28). Raylı ulaşımın bu anlamda her üç gereksinimi de alternatiflerine göre daha iyi karşıladığı söylenebilir.

B. Raylı Ulaşım Hizmetlerinde Yüksek Maliyet Karşısında Finansman Sorunu

Zaman içinde artan kentsel ulaşım sorunları karşısında alınması gereken önlemlerin maliyeti de artış göstermektedir. Belediyeler bu sorunları kendi koşullarında çözmeye çalışmakta ve raylı sistem projeleri üretmektedir. İşletme ve yatırım için gereken kaynaklar her bir projede ayrı bir yöntem ve işleyle sağlanmaktadır. Belirsizlikler içinde ise gerekli kaynakların sağlanması ve rasyonel kullanımı mümkün olmamaktadır (DPT, 1995: 4).

Ulaştırma faaliyetleri sürekli olarak yatırım gerektirmekte ve eskiyen altyapıların yenilenmesi de önemli mali yükler getirmektedir. Bu nedenle ulaşım kesimi sürekli olarak bir finansman ihtiyacı içindedir (Atasoy, 1987: 60).

Finansman arayışı neticesinde kentsel raylı ulaşım yatırımlarının, fiyatlandırma politikasıyla hizmetten yararlananlara ödetilmesi yoluna gidilmemeli bunun yerine ilk yatırımların, nihayetinde vergilerle finanse edildiği belediye gelirleriyle veya merkezî idarenin yardımlarıyla yapılması gereklidir. Her ne kadar ilk bakışta hizmetin faydasının yayıldığı alan itibarıyla fiyatlandırma yoluyla yatırımların, hizmetin yayıldığı alan içinden finanse edilmesi daha yerinde gibi gözükse de bu durum işletme giderleriyle sınırlı tutulmalı ve ilk yatırımın büyüklüğü nedeniyle finansmanın imkânsız hale gelmesinin önüne geçilmelidir. Çünkü ilk yatırımın hizmetten yararlananlara ödetilmesi ancak hizmetin sunulmaya başlamasıyla ve borçlanılarak finanse edilmesiyle mümkündür. İlk yatırımın borçlanılarak finanse edilmesi ise daha sonra borç faizleriyle birlikte hizmetlerden faydalanma bedellerini arttırmaktadır.

Devletin işlettiği demiryollarının tarifesi sadece işletme maliyetlerini karşılamaya yöneliktir ancak genellikle bu da başarısız ve görev zarar devlet bütçesinden karşılanır (Bulutoglu, 2003: 311). Şehirlerarası ve banliyö hatlarında taşımacılık yapan Devlet Demir Yolları gibi kentsel raylı ulaşım hizmetlerinin de en fazla işletme giderlerini karşılayacak bir biçimde, başka bir deyişle kâr amacı gütmeyen fiyatlandırılması günümüz koşullarında yerinde olacaktır. Diğer yandan işletme giderlerini karşılamayan kentsel raylı ulaşım hizmetleri zaman içinde sürdürülemez boyutlarda zararlara neden olabilir veya başka kentsel kamu hizmetlerinde aksamalara neden olabilir. İşletme giderlerini karşılamamanın çok

üzerinde ve kâr amaçlı bir fiyatlandırma ise raylı ulaşım hizmetlerine olan talebi düşürmekle birlikte kendisinden beklenen toplumsal faydaları da azaltabilecektir.

Toplu taşıma işletmelerinin ve hizmet arzının özelleştirilmesinde, proje ihale şartlarının belirlenmesinde toplu taşımının bir kamu hizmeti olduğu gerçeği ve ilgili bütün toplumsal fayda ve zararların dikkate alınması gerekliliği belirtilmektedir (DPT, 2001: 65). Raylı ulaşım hizmetlerinin özel kesim eliyle yürütülmesindeki zorluklar nedeniyle en azından günümüz koşullarında bu alanda özelleştirmelere gitmek neredeyse imkânsızdır. Ancak yasal olarak 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 15.Maddesi'ne göre bu hizmetlerin özel kesime gördürülmesi mümkündür.

Kentsel ulaşımın finansmanı konusundaki uygulamalar ve yöntemler çağdaş yaklaşımlar ışığında düzenlenmeli, kaynakların ulusal ve yerel düzeyde toplanması ve dağıtılması konusunda net bir akış yöntemi ve ilkeler dizisi oluşturulmalıdır. Kentsel ulaşımın iki aşamasındaki finansman ihtiyacının (işletme ve yatırım) birbirinden ayrılması ve farklı kriterlerle değerlendirilmesi gerekmektedir. Ulaşım ile ilgili mali kaynakların belirlenmesi, artırılması ve ulaşımaya yönelik harcanması gerekmektedir. Ayrıca belediyelerin kentsel ulaşım konusunda kendi kendilerine yeterlilikleri artırmalıdır (DPT, 2001: 55).

Ancak finansman konusunda ister merkezî yönetimin daha fazla katılımı olsun isterse belediye gelirlerinin finansman ihtiyacına cevap verecek duruma getirilmesi olsun her şekilde yüksek maliyet sorunu ile karşı karşıya kalınması söz konusudur. Raylı ulaşım hizmetlerinin daha ucuz, daha kolay ve daha yaygın sunulabilmesi için mevcut maliyetlerin altındaki maliyet koşullarının sağlanması gereklidir. Tek başına finansman arayışı soruna tek yönlü bir yaklaşım olacaktır.

III. RAYLI ULAŞIM HİZMETLERİNİN YAYGINLAŞTIRILMASI

A. Merkezî İdarenin Rolü

1. Merkezî İdarenin Mali Rolü

Merkezî idareler iktisadi büyümelerini hızlandırmak, rekabet güçlerini artırmak ve özel kesimin birikim ve esnekliğinden yararlanmak için altyapı hizmetlerine özel kesimin katılımını sağlayıcı politikalar izlemektedirler. Yine merkezî idareler, özel kesimin katılımını sağlayarak verimliliği artırmak ve böylece altyapı hizmetlerinin maliyet ve fiyatlarını aşağı çekerek daha az kamu giderinde bulunmak, daha nitelikli hizmet sunmak ve daha fazla yatırım ve istihdam sağlamak istemektedirler (Vural, 2005: 173). İleriki başlıklarda ele alınan, özel kesim tarafından raylı ulaşım aracı üretimi konusu özel kesimin kamu kesiminin altyapı hizmetlerine doğrudan katılımına örnek olmamakla birlikte bu alanda dolaylı katkı sağlamasına bir örnektir.

Yüksek maliyetli olan raylı ulaşım sistemlerinin uygulanmasındaki en temel sorunlardan birisini kaynak yetersizliği oluşturmaktadır (Saatçioğlu, 2011: 146). Özellikle büyük kentlerdeki büyük raylı ulaşım yatırımlarının ülke geneline olan katkıları açıktır. Bu nedenle belediyelerin hangi araç ve yöntemlerle merkezî yönetim tarafından desteklenmesi gerektiği belirlenmelidir. Örneğin, yasal bir değişiklikle söz konusu yatırımlarda KDV'nin kaldırılması veya KDV oranının azaltılması gibi önlemler düşünülebilir (DPT, 2001: 55).

Merkezî idarenin raylı ulaşım hizmetlerini sübvansetmesinin ekonomik, toplumsal ve çevresel olumlu sonuçları olabileceği gibi kamu açıkları ve verimliliğin azalması gibi sakıncaları da beraberinde getirebilmektedir. Sübvansiyonların bütçeden harcamalar yoluyla ve gelirler yoluyla yapılması mümkündür. Harcamalar yoluyla taşıma ücretlerinin sübvanset edilmesi veya bu alandaki yatırımlara düşük faizli ve ayrıcalıklı kredi sağlanması mümkün olabilir. Bütçe gelirleri bakımından vergi indirim, istisna ve iadeleri yoluyla vergi harcamalarına başvurulabilir (Benk, 2007: 162-166). Sübvansiyonlar ulaşım altyapısına yönelik, ulaşım işletmesine yönelik ve ulaşım sanayisine yönelik olabilmektedir.

Kentsel toplu taşıma sistemlerinin teşvikine yönelik toplu taşımada kullanılacak olan elektrik enerjisi ve akaryakıtta avantajlı fiyat uygulamasına gidilmesi önerilmektedir (T.C.Ulaştırma Bakanlığı, 2009: 628). Bu yolla işletme maliyetlerinin düşürülerek topluma daha ucuz toplu taşıma hizmeti sunulmasına imkân sağlanabilir. Merkezî idare bu yolla belediyelerin hizmetlerine katkı yapmak suretiyle gelir dağılımının iyileştirilmesinde rol alabilir. Ancak merkezî idare, raylı ulaşımın yaygınlaştırılmasında düşük maliyetli raylı sistem araçlarının üretilmesine yönelik sanayilerin desteklenmesi bakımından da önemli roller üstlenebilir. Ulaştırma sanayisinin teşvik edilmesiyle istihdam sağlama, katma değer üretme, kaynakların yurtiçinde kalmasını sağlama yani yurtdışına döviz aktarılmaması gibi ekonomik getiriler sağlanabilmektedir.

2. Merkezî İdarenin Düzenleyici ve Denetleyici Rolü

Kentsel raylı ulaşım hizmetlerinin planlanması, projelendirilmesi ve yapımı ile işletilmesi yanında finansmanı ile ilgili konularda yöntem ve işlemlere ilişkin belirsizlikler söz konusudur. Yetki ve sorumluluklar ile standartların açıkça belirlenmemiş olması nedeniyle raylı ulaşım sistemlerinde yanlış teknoloji seçimi olabilmektedir. Bazen aynı kentte birbiriyle uyum sağlamayan teknolojiler seçilirken bazen de eski teknolojilere yatırım yapılabilmektedir (Saatçioğlu, 2011: 146).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda merkezî yönetimin, belediyelerce yapılacak veya yaptırılacak olan yüksek finansman, dış kredi ve teknoloji transferi gerektiren önemli kentsel ulaşım yatırımlarının teknik, ekonomik ve mali yönlerinin değerlendirilmesi açısından kentsel ulaşım konusunda yeniden örgütlenmesi ihtiyacı bulunduğu ifade edilmektedir (DPT, 2001: 17).

10.Ulaştırma Şurası'na ilişkin yayınlanan raporda ise Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı bir Kentiçi Ulaşım İdaresi Başkanlığı (KUİ) kurulması önerilmektedir. Buna göre idarenin görevi tek merkezli olarak altyapıya ve işletme usul ve esaslarına ilişkin düzenlemeleri yapmak ve denetlemekle sınırlı olmalıdır (T.C.Ulaştırma Bakanlığı, 2009: 620-622):

Standardizasyon konusunda yapılacak düzenlemelerin dikkatli bir şekilde hazırlanarak standartların oluşumunda sektörün müdahalesinin önüne geçilmesi gerektiği ve tekel oluşumunun engellenmesi gerektiği ifade edilmektedir (L. Fidansoy, elektronik yazışma, 11 Kasım 2011).

Standardizasyon konusundaki yetersizlikler kalkınma planlarında (DPT, 1995: 5) da ifade edilmekte ve standartların geliştirilmesi önerilmektedir (DPT, 2001: 63).

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nın 449.Madde'sinde

“Raylı sistem projeleri, alternatif toplu taşıma sistemlerinin yetersiz kaldığı, sistemin işletmeye açılması öngörülen yıl için doruk saat yolculuk talebinin tek yönde asgari 15.000 yolcu/saat düzeyinde gerçekleşmesi beklenen koridorlarda planlanacaktır.”

denilmektedir (DPT, 2006: 73). Ancak tramvay için uygun çözümlerin 2000kişi/saat/yön olan yerlerin olduğu ifade edilmektedir (L. Fidansoy, elektronik yazışma, 11 Kasım 2011). Kalkınma planında yer alan ifadelerin uygulamadaki gerçeklerle örtüşmediği söylenebilir. Veya planda kast edilen raylı sistemlerin, metro gibi daha yüksek kapasiteli sistemler olduğu sonucuna varılabilir. Bu durum standartların açıkça belirlenmesi gerekliliğini göstermektedir.

Kentsel raylı sistemlerin bir diğer uygulaması olan banliyö demiryolu hatları ise kentlerimizde etkin bir şekilde işletilememektedir (DPT, 1995: 10). Bunun nedeni banliyö işletmeciliğinin kentsel ulaşımın bir alt sistemi olmasına rağmen belediyelerden bağımsız olması ve diğer toplu taşıma türleri ile uyumun sağlanamamasıdır (DPT, 2001: 33).

B. Raylı Ulaşım Hizmetlerinin Yaygınlaştırılmasında Özel Kesimin

Rolü

1. Çeşitli Belgelerde Kamu İşletmeleri ve Özel Kesime Bıçılan Rol

Demiryolları imalat sanayisi, işletmeci bir kuruluş olan TCDD İşletmesi Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunmaktaydı. İşletme ve imalatı ayırmak suretiyle demiryolu işletmeciliğini sürat, konfor ve emniyet yönlerinden daha rasyonel bir işletme haline getirmek, söz konusu kuruluşlara yabancı sermayenin ve modern tekniklerin gelmesini ve bu kuruluşların dışa açılmasını sağlamak amacıyla 1.5.1986 tarihinden itibaren bağlı ortaklık haline dönüştürülmüştür. Anılan kuruluşlar Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayii A.Ş. (TÜLOMSAŞ), Türkiye Demiryolu Makinaları Sanayii A.Ş. (TÜDEMSAŞ) ve Türkiye Vagon Sanayii A.Ş. (TÜVASAŞ) isimlerini almışlardır (Atasoy, 1987: 52-53). Bu kuruluşlar tren vagonu ve lokomotifini üretiminde başarılı olsalar da kentsel raylı ulaşım araçlarını üretmemişlerdir. Halbuki bu kuruluşlar bünyesinde yerli tramvay ve metro araçlarının üretilebileceği ifade edilmektedir (T. Aydın, kişisel görüşme, 10 Kasım 2011). Nitekim Ulaştırma Bakanlığı'na Bilgi Edinme Kanunu kapsamında TÜVASAŞ tesislerinde tramvay ve metro araçlarının üretilip üretilmeyeceğinin sorulması üzerine “TÜVASAŞ tesislerinde her türlü raylı ve kılavuz yolda giden araç / taşıt üretmek mümkündür” cevabı alınmıştır (T.C.Ulaştırma Bakanlığı, 2011).

Buna karşılık Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda raylı sistem araçlarının üretilmesine ilişkin geniş yer ayrılmıştır. Raporda, *“Son yıllarda kentiçi ulaşımda Raylı Sistemlerin yapımı ve kullanımına başlanılmıştır. Ancak gelinen noktada yerli imkânlarla araç üretimi konusunda olumlu gelişmeler sağlanamamıştır. Ülkemizde demiryolu araçları üreticisi olan üç kuruluş*

TÜDEMSAŞ, TÜLOMSAŞ; TÜVASAŞ vardır. Bu kuruluşların teknolojileri güncelleştirilerek Raylı Sistemler ile ilgili araçların üretimine başlanılabilir.” denilmektedir. Ardından sözü edilen kuruluşların teknolojilerini yenileyemediklerinden söz edilip yerli imalatta hedefin daha düşük maliyetle araç ve yedek parçalarının üretimine imkân veren bir sektörün gelişmesi olduğu ifade edilmekte ve buna ilişkin de özelleştirme veya kamu-özel işbirliği şeklinde iki farklı seçenek ortaya konulmaktadır (DPT, 2001: 57-58). Ancak sözü edilen raporda yer alan bilgilerle Ulaştırma Bakanlığı'nın vermiş olduğu bilgiler arasında tutarsızlık göze çarpmaktadır.

10.Ulaştırma Şurası'nda kentsel ulaşım ile ilgili yapılan proje önerileri arasında 24.sırada 'yerli raylı sistem taşıtlarının tercih edilmesi' yer almıştır. Buna göre raylı ulaşım araçları için yerli sanayinin kurularak yüksek yatırım maliyetlerinin minimize edilmesinin hedeflenmesi gerektiği belirtilmiştir (T.C.Ulaştırma Bakanlığı, 2009: 628). Aynı hedefin Şura Raporu'nda işletme hedefleri içerisinde 21.sırada 'raylı sistem araçlarının üretimine ilişkin yerli sanayinin kurulması' şeklinde yer alması dikkat çekicidir (T.C.Ulaştırma Bakanlığı, 2009: 622).

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nın 450.Maddesi'nde de kentsel ulaşım projelerinin finansmanında dışa bağımlılığı en aza indiren, ulusal üretim, istihdam ve finansman imkânlarından azami ölçüde yararlanan modellerin kullanılacağı belirtilmektedir (DPT, 2006: 73). Görüldüğü gibi son yıllarda hazırlanan rapor ve planlarda yerli raylı ulaşım araçlarının üretimine vurgu yapılmaktadır. Ancak burada önemle belirtilmesi gerekli olan husus şudur ki Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda temel ilkeler sayılırken “*Devletin ticari mal ve hizmet üretiminden çekilerek, politika oluşturma, düzenleme ve denetleme işlevlerinin güçlendirilmesi esas olacaktır.*” denilmektedir (DPT, 2006: 4). Bu ifadeden yola çıkılarak T.C. Devlet Demir Yolları İşletmesi Genel Müdürlüğü'ne bağlı KİT'lerin ve belediyelerin, bir piyasası olan tramvay ve metro araçlarının üretiminde bulunmaması daha açık anlaşılabilir. Yine Dokuzuncu Kalkınma Planı'nın söz konusu ilkesinden hareketle TCDD'ye bağlı KİT'lerin özelleştirilmesinin gündeme gelmesi beklenebilir. Bu alanının özel sektöre açılması hedeflenmektedir denilebilir.

2. Raylı Ulaşım Araçlarında Yerli Üretimin Gerekliliği

Geniş ufuklu bir yaklaşımla raylı sistemlerin maliyetlerini düşürecek çözümler bulunabilir. Bu amaçla özel otobüs yolları oluşturulmasından başlanarak ulaşım isteminin gelişimine bağlı olarak tramvaydan metroya kadar kapasiteyi artırma olanağı sağlayan aşamalı bir uygulama planlanabilir. Raylı sistemle ilgili olarak ve özellikle taşıtlar konusunda ülke koşullarına uygun bir standardizasyona gidilmesi, mevcut sanayinin geliştirilmesi, yan sanayi gibi bazı yeni sanayilerin kurulması gereklidir (Evren, 1989: 535).

Raylı sistemlerde taşıt maliyetleri, sistemin altyapı maliyeti ile ters orantılıdır. Diğer bir deyişle, sistemin altyapı maliyeti ne kadar düşükse, taşıt maliyetinin toplam maliyet içindeki payı o derece yüksek ve bu maliyetin önemi de o ölçüde fazla olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, tramvay ve hafif raylı

sistemlerde taşıt maliyeti, metrolara göre nispeten daha önemlidir. Araçların ilk alımındaki yatırım maliyetlerinin yanı sıra işletilmeleri döneminde bakım ve yedek parça temininde ortaya çıkan sorunlar nedeniyle satın alınan araçlarda işletmeyi ciddi olarak aksatan sorunların ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir. Şüphesiz yerli üretim bu maliyetlerin azalmasını sağlayacaktır ve sözü edilen unsurlar raylı sistem araçlarının önemini ortaya koymaktadır (Öğüt ve Evren, 2006: 6-7).

3. Raylı Ulaşım Araçlarında Yerli Üretimin Avantajları

Tablo-2'deki bilgilere göre yalnızca 250.000'den büyük nüfuslu belediyeler bile dikkate alındığında çok sayıda belediyede finansman sağlanması durumunda raylı ulaşım hizmetinin rahatlıkla sunulabilir duruma geleceği görülebilmektedir. Ayrıca metropollerde çok sayıda yeni hattın planlanmasına imkân bulunabileceği açıktır.

Tablo-2: Nüfus Aralıklarına Göre Belediye Sayıları

Nüfus Aralıkları	Toplam	Büyükşehir	İl Merkezi	Büyükşehir İlçe	İlçe Merkezi	Belde
0-1.999	1023	-	-	-	59	964
2.000-4.999	1035	-	-	-	212	823
5.000-9.999	323	-	-	6	174	143
10.000-24.999	229	-	2	9	175	43
25.000-49.999	89	-	5	19	62	3
50.000-99.999	94	-	22	18	53	1
100.000-249.999	71	-	26	31	14	-
250.000-499.999	55	1	10	44	-	-
500.000-999.999	22	6	-	16	-	-
1.000.000<	9	9	-	-	-	-
Toplam	2950	16	65	143	749	1977

Kaynak: (Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 11.11.2011)

6360 Sayılı kanun ile 16 olan Büyükşehir Belediyesi sayısı 30'a çıkarılmış ve il belediyesi sayısı da 65'ten 51'e indirilmiştir (Kılıçaslan, 2013:207). Büyükşehir ilçe belediyeleri, ilçe belediyeleri ve belde belediyeleri sayılarında da önemli değişiklikler bulunsa da bu değişiklikler idarî düzenlemeler olup nüfus aglomerasyonlarında bir değişmeye yol açmadığından Tablo-2'deki nüfus aralıklarına göre verilen belediye sayıları dikkate alınabilir.

Yerli raylı sistem aracı üretiminin sağlayacağı faydalar aşağıdaki gibi sıralanabilir (L. Fidansoy, kişisel görüşme, 14 Eylül 2011):

- Araç fiyatları günümüzde 2,1-2,8 milyon € arasında seyrederken yerli üretim ile söz konusu araçların yaklaşık yarı fiyatına belediyelerce edinilebilmesi beklenmektedir. Böylece belediyeler daha düşük maliyetlerle söz konusu hizmetleri daha az harcama yaparak ve daha az borçlanarak sunabileceklerdir.

- Yurtiçinde daha düşük maliyetle üretilen araçlarla yedek parça, bakım ve onarım gibi maliyetlerde azalma olması işletme giderlerinin azalmasını sağlayacaktır.

- İşletme giderlerinin azalması nedeniyle daha fazla mekâna raylı ulaşım hizmetlerinin yayılması imkânı doğacaktır.

- İthalat yerine yerli üretimin tercih edilmesi yoluyla dış ticaret üzerinde etkili olması ve ihracat yönüyle ülke ekonomisine katkı yapması beklenmektedir.

- Üretim, dünyadaki duruma paralel olarak emek yoğun gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle oluşacak yan sanayilerle birlikte önemli miktarda istihdam sağlanabilmektedir.

- Dünyada sanayi ürünlerinin fiyatları düşmektedir. Örnek olarak, otomobillerde aksam gelişmekte, yeni özellikler ilave edilmekte ve buna rağmen otomobil fiyatları düşmektedir. Ancak raylı sistem araçlarının fiyatları ise artmaktadır. Sektörde sınırlı sayıda firma bulunmakta olduğundan sektör oligopol piyasa özelliklerini yansıtmaktadır. İşçilik giderleri yönüyle yerli üretim, rakipleri karşısında avantajlı bir konumdadır.

- Geniş pazar imkânları sayesinde yurtiçi ve dünya piyasalarına açılarak özel kesimin üretim, rekabet, ihracat ve istihdam alanında katkıları ülke ekonomisinde önemli bir yer edinebilir. Nitekim yapılan bir pazar araştırmasına göre dünyada binlerce araçlık yeni tramvay, hafif raylı sistem ve metro filosuna ihtiyaç duyulduğu ve piyasanın yüksek bir büyüme potansiyeline sahip olduğu ortaya konulmaktadır (ERRAC, 2004: 16,23).

- Raylı sistemlerde araçların ömrü 50 yıl, otobüslerde ise 10 yıldır. Bu yönüyle de uzun yıllar kullanılabilen bir teknoloji söz konusudur.

- Çevre faktörü: Raylı sistemlerde elektrik enerjisi kullanılmaktadır. Elektrik enerjisi yurtiçinde üretilmektedir. Otobüs gibi motorlu toplu ve özel taşıma araçları nedeniyle fosil yakıt ithalatı artmakta ve çevre kirliliğine neden olmaktadır. Fosil yakıt kullanımı azaltılıp daha ucuz ve çevre dostu olan enerjiler kullanıldığında aynı zamanda ülke ekonomisine katkı yapılmış olmaktadır.

IV. BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİNDE RAYLI ULAŞIM HİZMETLERİNİN YAYGINLAŞTIRILMASI

A. Bursa'da Raylı Ulaşım Hizmetlerine Genel Bakış

1. BursaRay

Bursa'da ilk kez 1892'de resmi olarak, yıllarca Bursa'nın İstanbul ve Avrupa'yla ulaşım ve ticaret açısından ilişkisini sağlayan, Bursa-Mudanya tren hattı işletmeye açılmıştır. Tren seferleri 1948'de ekonomik olmadığı gerekçesiyle durdurulmuştur. 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren karayolu ulaşımının önem kazanması nedeniyle, Bursa-Mudanya demiryolu hattının ülke ana ulaşım ağına

bağlantısı gerçekleştirilememiş ve işletmeden kaldırılmıştır (Polat ve Dostoğlu, 2007: 70). Kent merkezini yakın bir ilçeye bağlayan söz konusu tren hattı kısmen kentsel raylı ulaşımaya örnektir.

Modern bir işletme olarak BursaRay (Bursa Hafif Raylı Sistem) inşaatına ise 08.07.1998 tarihinde başlanılmıştır ve 23.04.2002 tarihinde ilk yolcular taşınmaya başlanmıştır. Bursa-Mudanya tren hattı hariç tutulursa 2002 yılı aynı zamanda Bursa’da kentsel raylı ulaşım hizmetinin ilk kez topluma sunulmaya başlandığı tarihtir. Yapılan hat zaman içinde çeşitli aşama ve etaplarda uzatılmıştır. Yakın zamanda 19.09.2011 tarihinde Uludağ Üniversitesi’ne uzanan hat üzerinde yolcu taşınmaya başlanmıştır (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011a). Üniversiteye uzanan hattın ardından tamamlanan ve işletmeye açılan kısım ise Emek hattıdır. Son olarak 19 Mart 2014’te Arabayatağı - Kestel hattını kapsayan BursaRay 3.Etap bölümünde yolculu tren işletimine başlanmıştır (BURULAŞ, 2015a).

1.Aşama hatlarında kullanılan araç sayısı 48 iken 2011 yılından itibaren 30 yeni araç ilave edilerek araç sayısı 78’e yükselmiştir (BURULAŞ, 2011a). Çeşitli inşaat etapları itibarıyla hat uzunlukları Tablo-4’te yer almaktadır. Birinci aşama hattın yapımı yabancı şirketlerce üstlenilirken sonraki aşamalardaki yapım işleri yerli firmalarca üstlenilmiştir (T. Aydın, kişisel görüşme, 10 Kasım 2011). Bu durum yerli özel kesimin raylı sistemler konusunda geliştiğini göstermektedir. Zaman içinde yerli firmaların bu türlü altyapı işlerinde daha fazla gelişeceği beklenebilir.

Tablo-4: BursaRay Hat Uzunlukları

	Hat Uzunluğu (çift hat)
BHRS 1.Aşama	22,043 km
BHRS 2.Aşama Üniversite Hattı	6,622 km
BHRS 2.Aşama Emek Hattı	2,233 km
BHRS 3.Aşama Kestel Hattı	8km
Toplam Hat Uzunluğu	38,898km

Kaynak: (BURULAŞ, 2011a).

2. Tramvay ve Nostaljik Tramvay

Kent merkezinde tarihi ve turistik bir yer olan Hanlar Bölgesi’nde bulunan Cumhuriyet Caddesi, motorlu araç trafiğine kapatılarak yerine tek hatlı ve 1,2 km uzunluğunda bir tramvay hattı yapılmıştır. Söz konusu tramvay hattı İstanbul’da İstiklal Caddesi’nde bulunan Nostaljik tramvay hattının bir benzeridir. İnşaat çalışmaları 02.01.2011 tarihinde başlatılan Nostaljik tramvay hattı 28.05.2011 tarihinde yolcu taşımaya başlamıştır (BURULAŞ, 2011b). Hattın uzatılması çalışmaları neticesinde toplam hat uzunluğu 2,2 km’ye ulaşmış ve 05.11.2011 tarihinde işletmeye açılmıştır. Nostaljik tramvay hattının maliyeti araçlar hariç 3,5 milyon € civarındadır (L. Fidansoy, elektronik yazışma, 11 Kasım 2011). Başlangıçta 3 olan tramvay aracı sayısı artırılmıştır.

Nostaljik tramvay hattı dışında Bursa kent merkezinde tarihi dokusuyla öne çıkan alanı çevreleyecek şekilde yeni bir modern tramvay hattı planlanmıştır. Hat tek yönlü ve ring şeklinde 6,5km olarak tamamlanmıştır. Söz konusu hattın

tamamlanmasının ardından modern tramvay güzergâhında çalışan taksidolmuşların kaldırılması ve otobüs güzergâhlarının yeniden belirlenerek yaya trafiğine öncelik verilmesi planlanmaktadır. Ancak hattın işletmeye açılmasına rağmen diğer toplu taşıma araçları da aynı güzergâhta hizmetlerine devam etmektedir. Söz konusu hat üzerinde Bursa'da, Büyükşehir Belediyesi öncülüğünde Durmazlar Makina A.Ş. tarafından ilk kez üretimine başlanan yerli tramvay araçları kullanılmaya başlanmıştır (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011b). Modern tramvay projesinin maliyeti araçlar hariç 8,5 milyon €dur (L. Fidansoy, elektronik yazışma, 11 Kasım 2011). Bursa'nın, tarihî ipek yolunun başlangıç noktası olması nedeniyle yerli tramvaya 'İpekböceği' adı verilmiş ve tasarımı da ipekböceğine benzetilmiştir (T. Aydın, kişisel görüşme, 10 Kasım 2011). Sözü edilen tramvay hattında 12 Ekim 2013 tarihinde yolculu tramvay işletimi başlamıştır (BURULAŞ, 2015b).

B. Bursa'da Raylı Ulaşım Aracı Üretimi

Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa'da yerleşik bir özel kesim sanayi kuruluşu olan Durmazlar Makina A.Ş.'nin yerli tramvay üretmesine öncülük etmiştir. İlk üretim (prototip) tamamen Durmazlar Makina A.Ş. bünyesinde ve AR&GE faaliyeti olarak yapılmış ve araçlar uluslararası alanda akredite edilmiştir. Vergi Harcaması (AR&GE) yoluyla devletin dolaylı desteği ve teknik destek yoluyla da bir belediye şirketi olan BURULAŞ'ın desteği mevcuttur. Bunun dışında belediyenin herhangi bir ortaklığı veya sözleşmesi bulunmamaktadır. Henüz belli olmasa da üretim aşamasında belediyenin ortaklık yapabileceği ifade edilmektedir. Yine de bu durumun gerçekleşmesi olasılığı düşük görünmektedir (L. Fidansoy, kişisel görüşme, 14 Eylül 2011). Seri üretime geçildiğinde araçlarda yerlilik oranının %55 olması planlanmaktadır. Üretime geçildiğinden itibaren beşinci yılda %70 ve onuncu yılda %100 yerli üretim hedeflenmektedir. Durmazlar Makina A.Ş. bünyesinde yapılan üretimde ayrıca TEYDEB ile TÜBİTAK'tan AR&GE desteği sağlanmaktadır (T. Aydın, kişisel görüşme, 10 Kasım 2011).

Durmazlar Makina A.Ş. sözü edilen üretim esnasında yurtdışından bazı detay konularda mühendislik hizmeti almıştır. BURULAŞ da bu alanda sahip olduğu bilgileri ve deneyimleri aktarmak suretiyle teknik destek sağlamıştır (L. Fidansoy, kişisel görüşme, 14 Eylül 2011). İlkinde yurtdışından yurtiçine teknoloji transferi söz konusudur. İkincisinde kamudan (BURULAŞ) özel kesime (Durmazlar Makina A.Ş.) bir çeşit teknoloji transferi söz konusudur. Genellikle özel kesimden kamuya teknoloji transferleri olurken bu projede tersi bir durumla karşılaşılmaktadır.

Bursa'da özel kesim tarafından yerli araç üretiminin gerçekleştiriliyor olmasının arkasında yatan en önemli faktörün belediyenin göstermiş olduğu 'siyasi irade' olduğu ifade edilmektedir. Kentsel raylı ulaşım projelerinde yerli araç üretimi kadar yurtiçi finansman imkânlarının geliştirilmesi de önem taşımaktadır. Yurtdışından sağlanan krediler zorunlu olarak yabancı firmalardan müşavirlik hizmetinin çok yüksek fiyatlarla alınmasına neden olmaktadır. Yurtiçinden aynı hizmetleri onda biri fiyatına bile gelmeyen maliyetlerle

sağlamanın mümkün olduğu ifade edilmektedir (T. Aydın, kişisel görüşme, 10 Kasım 2011).

Tramvay aracı üretiminin belediye bünyesindeki bir şirket olan BURULAŞ yerine özel bir firmada yapılıyor olmasının arkasında değişik olumsuzluklar yatmaktadır. Benzer olumsuzluklardan TULOMSAŞ'ın da muzdarip olduğu düşünülebilir.

Söz konusu olumsuzlukların başında mevzuattan kaynaklanan nedenler gelmektedir. Özellikle ihale mevzuatı, üretim sürecini uzatmakla birlikte ihtiyaç duyulan nitelikteki malzeme alımını engelleyebilmekte ve en ucuz olan malzeme alımını zorunlu kılmaktadır. Diğer bir neden olarak kamu kuruluşlarında üretime başlanması halinde o alanların siyasi rant malzemesi haline gelmesi gösterilmektedir. Bu şekilde üretimin etkin yapılması engellenmektedir. Araç üretiminde belediye-özel ortaklığına gidilebilirdi ancak bu yola gidilmemesinin, yukarıda belirtilen nedenler dışında, bir sebebi de ortaklık için Bakanlar Kurulu Kararı gerekmesi gibi zorlukların olduğu ifade edilmektedir (T. Aydın, kişisel görüşme, 10 Kasım 2011).

Aralarında herhangi resmi bir ilişki bulunmamasına rağmen Bursa'da belediye öncülüğünde özel kesim tarafından raylı sistem aracı üretiliyor olması kamu-özel işbirliklerine yeni bir model oluşturabilir. Sözü edilen işbirliği modelini kamu-özel ortaklığı modelinden ayrı değerlendirmek gerekmektedir.

Bu örnekte görülen işbirliği ile araç maliyetlerinin düşürülmesi ve bu sayede 100 bin veya 200 bin nüfuslu kentlerde de tramvay hatlarının kurulması mümkün olabilecektir (L. Fidansoy, kişisel görüşme, 14 Eylül 2011). Aydın'a göre ise tramvay hatlarının kurulması 300 bin ile 400 bin nüfuslu kentlerde mümkün olabilecektir (kişisel görüşme, 10 Kasım 2011).

Araç fiyatları günümüzde 2,1-2,8 milyon € arasında seyrederken Durmazlar Makina A.Ş.'nin söz konusu araçları yaklaşık yarı fiyatına belediyelere satabilmesi beklenmiştir. Nitekim Bursa Büyükşehir Belediyesi söz konusu araçları 1,599 milyon €'ya mal edebilmiştir (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2015).

V. SONUÇ

Kentsel raylı ulaşım hizmetlerinin yaygınlaştırılmasında belediyelerin, merkezî idarenin ve özel kesimin rollerinin incelendiği bu çalışmada Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin siyasi irade gösterip öncülük ederek özel kesimde raylı sistem araçlarının üretimini sağlaması örnek gösterilmiştir. Belediyenin hiçbir hukuki sözleşmeye bağlı kalmaksızın böyle bir projede özel kesim ile işbirliği yapması kendine özgü bir durumdur ve başka alanlarda uygulanabilirliği araştırılmalıdır. Ancak bu ilişki neticesinde araç maliyetlerinin yarıya yakın düşürülebilecek olması önemli bir tasarruf sağlamanın yanında raylı ulaşım hizmetlerinin yaygınlaştırılmasını da sağlayabilecektir. Maliyetlerin azaltılması ile belediyeler aynı projelere daha az borçlanarak yatırım yapabileceklerdir. Diğer yandan enerji kullanımında fosil yakıtlardan elektrik enerjisine geçiş ve rekabet gücü nedeniyle raylı sistem araçlarının ihracatından sağlanacak olan gelirler makroekonomik avantajları da beraberinde getirmektedir.

Gelirleri bakımından büyük ölçüde merkezî idareye bağlı olan belediyelerin, raylı ulaşım yatırımlarında yüksek maliyetler nedeniyle zorlandıkları bilinen bir gerçektir. Merkezî idarenin bu konuda belediyeleri desteklemesine ilişkin bazı öneriler çalışmanın içerisinde yer almaktadır. Diğer yandan merkezî idarenin araç üretiminde özel kesim ile ilişkisine bakıldığında dolaylı destekler görmek mümkündür. Bunlar AR&GE harcamalarına verilen destekler şeklinde öne çıkmaktadır. Bu konudaki diğer yatırım teşvikleri işlevsiz kalmaktadır.

Maliyetlerin azalması neticesinde toplumun geniş kesimlerinin hızlı, konforlu ve ucuz ulaşım imkânlarına kavuşması gelir dağılımı ve toplumsal refah bakımından da olumlu etki yapabilecektir. Ancak raylı sistemlerin olumlu yönleri, olumsuz dışsallıkların yoğun olduğu lastik tekerlekli ulaşımın ikame edilebildiği oranda artacaktır. Aksi takdirde yapılan büyük çaplı yatırımlar sadece kamu giderlerini artıracaktır. Bu nedenle kaynakların etkin bir şekilde bu alana tahsisi yapılırken hizmet standartlarının geliştirilmesi ve denetimi sağlayacak etkili bir üst birimin oluşturulması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Atasoy, V. (1987). *Türkiye’de Ulaştırma Kesiminin Yapısı ve Finansmanı*. Ankara: Ulaştırma Bakanlığı.
- Benk, S. (2007). *Kentiçi Ulaşım Sonucu Oluşan Negatif Dışsallıklar ve Önlenme Yolları*. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- Bulutoğlu, K. (2003). *Kamu Ekonomisine Giriş: Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Bursa Büyükşehir Belediyesi. (n.d.). *Bursa Ulaşımında Yeni Bir Çağ Başlıyor*. Retrieved November 6, 2015, from <http://www.bursa.bel.tr/bursa-ulasiminda-yeni-bir-cag-basliyor/haber/13040>
- Bursa Büyükşehir Belediyesi. (n.d.). *Üniversite Etabında Seferler Başlıyor*. Retrieved November 5, 2011a, from <http://www.bursa.bel.tr/universite-etabinda-seferler-basliyor/haber/7762/>
- Bursa Büyükşehir Belediyesi. (n.d.). *Heykel-Garaj Ring Tramvay Hattı Çağdaş Ulaşımı Kentin Merkeziyle Buluşturuyor*. Retrieved November 11, 2011b, from <http://projeler.bursa.bel.tr/heykel-garaj-ring-tramvay-hatti-cagdas-ulasimi-kentin-merkeziyle-bulusturuyor.html>
- BURULAŞ. (n.d.). *Genel Bilgiler*. Retrieved May 22, 2015a, from <http://www.burulas.com.tr/bursaray-genelbilgiler.aspx>
- BURULAŞ. (n.d.). *Tramvay Hatları*. Retrieved May 22, 2015b, from <http://www.burulas.com.tr/tramvay-hatlari.aspx>
- BURULAŞ. (n.d.). *Teknik Özellikler*, Retrieved November 5, 2011a, from http://www.burulas.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=351&Itemid=61
- BURULAŞ. (n.d.). *Tramvay Tarihçe*, Retrieved November 5, 2011b, from http://www.burulas.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=649&Itemid=92
- DPT (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ulaştırma Özel İhtisas Komisyonu: Kentiçi Ulaşım Alt Komisyonu Raporu*. Ankara: DPT.
- DPT (2001). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ulaştırma Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Kentiçi Ulaşım Alt Komisyonu Raporu*. Ankara: DPT.
- DPT (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*. Ankara: DPT.
- ERRAC (2004). *Light Rail and Metro Systems In Europe: Current market, perspectives and research implications*. Brussels: European Rail Research Advisory Council.

- Evren, G. (1989). Kentsel Ulaşımında Raylı Taşıma Sistemlerinin Genel Değerlendirilmesi. *RAYTAŞ'89 – Ulaşımında Raylı Taşıt Sempozyumu* bildiriler kitabı içinde (ss.507-535). Sakarya: İ.T.Ü. Sakarya Mühendislik Fakültesi Matbaası.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2002). *İstanbul I. Kentiçi Ulaşım Şurası*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Kılıçaslan, H. (2013). *Küreselleşmenin Kentsel Kamu Hizmetlerinin Arzı ve Finansman Yöntemleri Üzerindeki Etkileri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.*
- Koch, M. (1992). *Die Wirtschaftliche Betätigung der Gemeinden: Ein Beitrag zur finanzwissenschaftlichen Ordnungspolitik*. Berlin: Duncker & Humblot.
- İstatistiki Bilgi-Belediyeler* [Veri dosyası]. Retrieved November 11, 2011, from Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü website, <http://www.migm.gov.tr/IstatistikiBilgiBelediyeler.aspx>
- Musgrave, R.A., Musgrave, P.B., Kullmer, L. (1994). *Die Öffentlichen Finanzen in Theorie und Praxis I (6.Auflage)*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
- Öğüt, K.S., Evren, G. (2006). Türkiye'de Kentsel Raylı Sistemlerin Gerekliliği Ve Uygulamada Dikkat Edilecek Konular. *Uluslararası Demiryolu Sempozyumu 2006*. Retrieved from <http://web.itu.edu.tr/oguts/KentRay.pdf>
- Öncü, E. (2009). Dünyada Ve Ülkemizde Kentiçi Raylı Sistem Deneyimleri Işığında İzmir Projelerinin Değerlendirilmesi. *İzmir Ulaşım Sempozyumu 2009* bildiriler kitabı içinde (ss.396-413). İzmir: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İzmir Şubesi. Retrieved from http://ius.imoizmir.org.tr/ius_bildiriler/40_k23_ius_öncu.pdf
- Polat, S., Dostoğlu, N. (2007). Kentsel Dönüşüm Kavramı Üzerine: Bursa'da Kükürtlü Ve Mudanya Örnekleri. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 61-76.
- Saatçioğlu, C. (2011). *Ulaştırma Ekonomisi: Teori ve Politika*, Ankara: Gazi.
- Şener, O. (2006). *Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi (8.Baskı)*. İstanbul: Beta.
- T.C.Ulaştırma Bakanlığı (2011). Bilgi Edinme Kanunu kapsamında 01.11.2011 tarih ve 57266 sayılı bilgi edinme başvurusuna 21.11.2011 tarihinde Bakanlık tarafından elektronik posta yoluyla gönderilen cevap.
- T.C.Ulaştırma Bakanlığı (2009). *Hedef 2023*. 10.Ulaştırma Şurası Raporu. Ankara: Ulaştırma Bakanlığı.
- Vural, İ.Y. (2005). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Altyapı Hizmetlerine Özel Sektör Katılımı*, Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, İstiklal Y. Vural (Ed.), Altyapı Ekonomisi: Altyapı Hizmetlerinde Serbestleşme ve Özelleştirme Dahilinde (s.163-175). Ankara: Seçkin.
- World Bank (1996). *Sustainable Transport: Priorities for Policy Reform*. Washington D.C.: World Bank Series: Development in practice.

Avrupa Merkez Bankası'nın (AMB) Euro Yönetimindeki Etkinlik Sorununun Analizi

Hüseyin ÖZDEŞER*

ÖZ

Avrupa Birliği'nde (AB) Parasal Birlik sürecinin gerekliliği tartışılmazdır. Parasal Birlik; ekonominin AB içerisinde bir bütünsel olarak hareketliliğinin sağlanabilmesi açısından köşe taşı niteliğindedir. AB'nde şu an için toplam 28 olan AB üyesi ülkeden yalnızca 19 üye euro bölgesinde yer almaktadır. Bu durum parasal entegrasyonun tamamlanabilmesi için uzun süreye ihtiyaç olduğunun göstergesidir. Euro bölgesinde para politikalarının uygulanmasından sorumlu olan Avrupa Merkez Bankası (AMB), AB'nin ekonomik ve siyasi entegrasyonunun tamamlanmamasından dolayı ciddi zaafklar ve çaresizlikler yaşamaktadır; ve yaşaması da kaçınılmazdır. AB ve euro bölgesinde yaşanan her türlü sayasi ve ekonomik entegrasyon süreçlerindeki çatışmalar ve aynı zamanda ekonomik krizler; AB'ni ve euroyu olumsuz etkilemektedir. Yalnızca euronun yönetiminden sorumlu olan AMB; AB'nin ve aynı zamanda Avrupa Para Birliği (APB) bölgesinde yaşanan ve yaşanması muhtemel her türlü olumsuzluk karşısında çaresiz kalmakta ve euroda yaşanan olumsuzluklar karşısında çok fazla müdahale edebilme şansı olamamaktadır. Çalışmanın amacı; AMB'nun istikrarlı bir euro yönetimi konusundaki zaafklarını ve çaresizliğini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Avrupa Merkez Bankası, Euro, Avrupa Para Birliği, ekonomik entegrasyon

JEL Sınıflandırılması: E5.

Efficiency Management Problem Of European Central Bank (ECB) About The Euro

ABSTRACT

The necessity of a monetary integration process in the European Union is inarguable. Monetary Union has a corner stone role for letting Economy in the EU to act as a whole. Only 19 members of the EU take place in the Euro Zone. In this case; there is a long time needed for completion the monetary integration process. European Central Bank (ECB) which is responsible for the monetary policy application in Euro Zone, will have serious weakness and desperation and having them is inevitable; because the economic and political integration of the EU is not completed yet. All kinds of conflicts in political and economic integration process of the EU and economic crises, will have negative impacts on the EU and also on Euro. ECB is helpless about any negative developments that take place or may take place in European Monetary Union (EMU) Area and it does not have an efficient intervention chance for preventing the negative impacts occurring on the Euro. The aim of the study is to present the weakness and desperation of the ECB about applying policies for a stable Euro.

Key Words: EU, ECB, Euro, EMU, economic integration

JEL Classification: E5.

* Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, İİBF, Ekonomi Bölümü, huseyin.ozdeser@neu.edu.tr

(Makale Gönderim Tarihi: 05.08.2015 / Yayına Kabul Tarihi: 20.11.2015)

I. Giriş

AB ve euro bölgesi ülkelerde ekonomik ve siyasi krizlerin yaşanması kuşkusuz euronun uluslararası piyasalarda güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Euro bölgesinde yer alan Yunanistan'daki ekonomik krizin boyutları ve Yunanistan'ın eurodan ayrılma senaryoları, Yunanistan'daki 05.07.2015 tarihinde yapılan referandumda halkın AB otoritelerine hayır demesi ve aynı zamanda İngiltere'nin AB üyeliğinin devamlılığı konusunda 2017 yılında referanduma gitme senaryoları AB'nin ve özelde de euronun gelecekle ilgili senaryolarını olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca Portekiz, İspanya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi gibi Avrupa Para Birliği üyesi ülkelerde de ekonomik krizlerinin yer alması, gerek AB'nin gerekse euronun geleceği ile ilgili endişelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. AMB'nin müdahale kapsamı dışında yaşanan tüm bu gelişmeler; AMB'nin güçlü bir euro yönetimi konusunda zorluklarla karşı karşıya kalmasına nedenden olmaktadır. Çalışmada AMB'nin etkin bir euro yönetimi konusundaki çaresizliğine vurgu yapılmaktadır. Euronun bir para birimi olarak en büyük riskini; AB'nin genişleme politikasındaki tutarsızlığı oluşturmaktadır. Yunanistan 1981 yılında tüm AB kriterleri bir yana bırakılarak üye yapılmıştır. 2004 yılında (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi) GKRY'nin ve Malta'nın yine tüm AB kriterleri göz ardı edilerek AB'ye tam üyelikleri söz konusu olmuştur. 2007 yılında ekonomik durumları çok kötü olan Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ye tam üye yapılmaları AB'nin genişleme politikasında ciddi tartışılması gereken noktalar olduğunu göstermektedir.

<http://ekoavrasya.net/Duyuru.aspx?did=161&lang=TR>

Özellikle Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin, Kıbrıs sorununa çözüm olmadan AB'ye tam üye yapılması; AB'nin genişleme politikası ile ilgili olarak yaptığı önemli bir hatadır. Çünkü, Kıbrıs adası iki ayrı toplumdandır ve bugün için adanın yalnızca Güney Kıbrıs Rum Yönetimi AB'ye üyedir. Kıbrıslı Türkler adanın Kuzeyinde yaşayan toplum olarak AB'nin dışında kalmışlardır. Bu durum, Kıbrıs adasında AB müktesebatının Güney Kıbrıs'ta geçerli olduğu, fakat Kuzey Kıbrıs'ta askıda olduğu bir durumu yaratmıştır. Çünkü AB Kıbrıs'ın Güneyini değil; dünyanın tanıdığı Kıbrıs Cumhuriyeti'ni AB'ye üye yapmıştır ve adanın kuzeyi de söz konusu Cumhuriyete dahildir.

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Kıbrıslı Türkler yer almadan tek başlarına AB'ye tam üye yapılmaları; Kıbrıs adasında bulunması muhtemel bir çözüme de önemli ölçüde olumsuz bir etki yaratmıştır. AB üyeliğini garantilemiş olan bir Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Kıbrıs adasında barış yapma konusunda çok fazla bir gereksinimi kalmamıştır.

Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ye üyeliklerinde de eksik unsurlar bulunmaktadır. Her iki üye ülkenin de serbest piyasa ekonomisine bağlı bir ekonomik geçmişleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla serbest piyasa ekonomisinin gerektirdiği koşulları tam olarak ekonomisinde oluşturmadan ve ekonomik yapılarını AB üyesi olabilme konumuna getirmeden, Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ye tam üyelikleri hatalı olmuştur.

Burada gerek Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin gerekse Bulgaristan ve Romanya'nın yanlış zamanda AB'ye üye yapılmalarında siyasi bazı noktaları aramak gerek.

AB, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni AB'ye üye yaparak stratejik yönden çok önemli olan bir adada söz sahibi olmayı amaçlamıştır. Böylece Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak yaşanacak tüm gelişmelerde AB'nin etkin durumu söz konusu olacaktır.

Bulgaristan ve Romanya'nın üyelikleri sürecinde AB'ndeki sosyalist yapıların etkilerinin ortadan tamamen kaldırılması hedeflenmiştir. Çünkü, bu şekilde söz konusu ülkelerin herhangi bir şekilde eski yönetimlerine dönme şansları tamamen ortadan kaldırılmış olmaktadır. Böylece, AB yapısından serbest piyasa ekonomisinin olumsuz yönden işleyişine neden olacak olan tüm unsurlar ortadan kaldırılmış olmaktadır.

II. Avrupa Birliğinin Entegrasyon Süreci

Birleşik bir Avrupa yaratma fikri bir kaç yüzyıl öncesine dayanmaktadır. Fakat II. Dünya savaşında Avrupa'da bir birlik kurma fikrinin aciliyeti ortaya çıkmıştır. Avrupa'da bir birlik yaratmanın temel mantığı, Avrupa'da başka bir savaşın oluşumunu imkansızlaştırmaktı (Nello, 2005a:12). AB'nde entegrasyon süreci siyasi faktörler temelinde yürütülmüştür. AB'ndeki entegrasyon sürecinin ana amacı; Avrupa'da meydana gelecek savaş olasılıklarını ortadan kaldırarak Avrupa'da, Merkez ve Doğu Avrupa'daki ülkelerle entegrasyon sürecine gitmekti (Wyplosz ve Baldwin, 2004a:26). AB'nin entegrasyon süreci 1952 yılında başlayarak günümüze kadar dinamik bir yapıyla devam eden bir süreçtir. Şu an için toplam üye sayısı 28 olan AB'nin üyesi olan ülkeler şunlardır: "Almanya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Kıbrıs(GKRY), Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Kıbrıs(GKRY), Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta ,Polonya, Portekiz,Romanya, Slovakya, Slovenya, Yunanistan"

<http://avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi/ab-nedir/ueye-uelkeler.html>.

AB'ye üye olan ülke sayısının kesin olarak hangi sayı ile sona ereceği bilinmemektedir. AB büyük bir barış projesidir. AB üyesi ülkeler aynı ekonomik blokun içerisinde yer aldıkları sürece, birbirleri ile savaşa gibi bir olasılıkları yoktur. AB üyesi ülkelerin kendi milli menfaatlerini ve değer yargılarını bir tarafa koyarak bir ekonomik çıkar başlığı altında toplanabilmeleri ve dahası bunu en uç noktalara taşıma çabaları hiç kuşku yok ki büyük bir başarıdır. Burada vurgulanması gereken önemli nokta; AB'nin sadece bir ekonomik entegrasyon süreci olmadığı, aynı zamanda siyasi entegrasyon süreci olduğudur. AB üyesi ülkelerin her birinin farklı hükümetleri ve dolayısıyla farklı yönetimleri vardır. Bu realite ışığında, AB'ndeki entegrasyon sürecinin çok hızlı ilerlemesi beklenmemelidir. AB'nde ortak pazar ve merkezi bir parlamenter yapının oluşumuna rağmen üye ülkeler siyasi güçlerini koruma gayretindedirler (Spulber, 2007:6). AB üyesi ülkeler ekonomik bir entegrasyon çerçevesinde birleşseler bile, ülkeler kendi siyasi çıkarlarını ön planda tutma gayreti içerisindeyler. Bu

durumun; siyasi entegrasyon sürecinde bazı pürüzleri ortaya koymakta olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

AB'nin entegrasyon sürecindeki en büyük sorun, üye olan ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etme yönünde bir eğilim içerisinde olmalarıdır. Bunun temel nedeni her üye ülkenin farklı tarihsel süreçlerden geliyor olmalarıdır. Bu durum kuşkusuz ülkelerin siyasi çıkarlarında bazı farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Örneğin, AB'nin siyasi ve ekonomik yönden güçlü bir üyesi olan İngiltere dış politikada AB'nin paralelinde olmaktan çok; ABD endeksli bir dış politika izlemektedir. Bu durum İngiltere'nin ABD'nin Ortadoğu politikasında ortak yönlü hareket etmesinde çok açık bir şekilde görülmektedir. Yine aynı şekilde İngiltere AB'nin ortak para birimi olarak euroyu kullanma konusunda gereken adımları atmayarak euronun kullanımı yerine kendi milli para birimini kullanmaktadır. İngiltere gibi önemli bir AB üyesi ülkenin, AB'nin entegrasyonun tam işleyişi açısından gerekli adımları atmıyor olması; kuşkusuz AB'nin bir siyasi ve ekonomik birlik olarak istikrar içerisinde hareket etmesinde önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca AB üyesi ülkelerin ekonomik yönden tam anlamıyla aynı yapıda ve gelişmişlik seviyesinde olmamaları da AB'nin entegrasyon sürecini olumsuz yönde etkileyen diğer önemli bir faktördür.

III. Avrupa'da Parasal Birlik

Bir ekonomik birliğin iki önemli unsuru vardır. Bunlardan bir tanesi ekonomik birlik içerisinde yer alan iç pazarın etkin çalışması ve bir diğer önemli unsur ise; ekonomik birlik için oluşturulacak parasal birliğin etkinliğidir (Pekmans, 2001:368). Buradan hareketle denebilir ki; AB'ndeki etkin bir ekonomik birliğin oluşturulmasında parasal birlik domino taşı rolünü üstlenecektir. AB'nde Parasal birlik konusunda yaşanan her türlü olumsuz gelişme, AB'nde gerçek anlamda bir ekonomik entegrasyon yapısının oluşmasında yeni engellerin oluşumuna neden olurken, ekonomik entegrasyon temelinde oluşturulacak siyasi entegrasyonun da hep ileriye ertelenen bir süreç olmasına neden olmaktadır.

AB'nin parası ilk olarak ecu olarak isimlendirilmiştir. Aralık 1995 tarihinde, Madrid'de yapılan toplantıda ecu ismi euro olarak değiştirilmiştir. Yine aynı toplantıda; euronun üç aşama halinde yürürlüğe girmesine karar verilmiştir. Bu aşamaların ilki, Mayıs 1998'de APB'ne hangi üye ülkelerin hazır olduğunun kararı ile başlamıştır. 1 Ocak 1999'da başlayan ikinci aşamada APB üyesi ülkeler döviz kurlarını birbirlerine karşı sabitlemişlerdir ve aynı zamanda AMB euro yönetiminin otoritesi olarak kabul edilmiştir. Son aşama, 1 Ocak 2002'de 12 APB üyesi ülkede euronun resmi para birimi olarak yürürlüğe girmesiyle başlamıştır (McCormick, 2005:174-176).

1969 yılında Hague Zirvesinin yapıldığında, Avrupa Topluluğu tarafından Avrupa Para Birliği'nin oluşturulması fikri benimsenmiştir. Bu amaçla Pierre Werner başkanlığında bir komite oluşturulmuştur. Werner tarafından hazırlanan rapor; Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Rapora göre; bir parasal birlik

oluşumu üye ülkeler arasındaki döviz kuru dalgalanmalarını ortadan kaldıracaktı; ayrıca ekonomi politikaları konusundaki kararlar topluluk seviyesinde alınacak ve bu amaçla topluluğun kurumlarına gerekli yetkiler verilecektir (EL-Agraa A., 2004:157). “1 Mart 2002 tarihinde 12 AB üyesi ülkenin yer aldığı bir grup ülke ile euro bölgesinde euro resmi para birimi olarak yürürlüğe girmişti: Avusturya, Belçika, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Luxemburg, Hollanda, Portekiz ve İspanya” (Zestos, 2006a:1).

Bugün için AB’nde euroyu milli para birimi olarak kullanan ülke sayısı 19’ dur. Euroyu milli para birimi olarak kullanan AB üyesi ülkeler şunlardır: “Almanya, Avusturya, Belçika, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Kıbrıs(GKRY), Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Portekiz, Slovakya, Slovenya, ve Yunanistan.”

<https://www.ecb.ropa.eu/euro/intro/html/map.en.html>

Nihai hedef; AB üyesi olan tüm ülkelerde euronun milli para birimi olarak kullanılmasıdır. AB’nde parasal entegrasyonun gerçekleştirilmesi, ekonomik ve parasal birliğin oluşturulabilmesi için son derece önem taşımaktadır. Parasal entegrasyona katılan üye ülkelerin döviz kurları birbirlerine karşı geri dönülmez şekilde sabitlenmiştir; ve ayrıca parasal entegrasyona bağlı olarak belli bir alan içerisinde sermayenin tam anlamıyla serbestçe dolaşımı söz konusudur (Tunçsiper ve Simal, 1998:102). AB’ndeki ekonomik entegrasyon sürecinin tamamlanabilmesi için hiç kuşku yok ki; tek bir para biriminin kullanımına ihtiyaç vardır. Ancak bu şekilde, üye ülkeler arasındaki ortak para politikalarının uygulanması söz konusu olabilecektir. APB’nin kurulmasında, Maastricht Anlaşması çok önemli bir rol oynamaktadır. AB’nde, APB’ne üye olan ülkeler ve üye olmayan diğer AB üyesi ülkelerle mevcut parasal ilişkilerde Döviz Kuru Mekanizması rol oynamaktadır. Döviz Kuru Mekanizması euro ile AB üyesi olan; fakat parasal birlikte yer almayan üye ülkelerin para birimleri arasında bir istikrarın yer almasını sağlamaktadır (Molle, 2006: 273).

Maastricht Anlaşması, yalnızca AB’nde bir parasal birliğin başlaması olarak kabul edilmemelidir. Bu anlaşma ile Avrupa Topluluğu isim olarak Avrupa Birliği (AB) haline dönüşmüştür. Söz konusu AB içerisinde yalnızca ekonomik ve parasal birlik değil; aynı zamanda siyasi birlik de yer almaktadır (Wyplosz ve Baldwin, 2004b:358).

AB’ni sadece ekonomik bir birlik olarak düşünmemek gerekir. AB içerisinde ekonomik birlik yanında siyasi birlik yer almıyorsa; zaten birlik yarım bir birlik olarak tanımlanacaktır. Maastricht Anlaşması’nın AB’nin bütünleştirici anlaşması olarak da görülmesi gerekmektedir.

AB’nde parasal entegrasyon sürecine katılmak için , yani diğer bir söylemle AB üyesi bir ülkenin milli para birimi olarak euroyu kullanabilmesi için; Maastricht dönüşüm kriterlerini yerine getirmesi gerekmektedir; söz konusu kriterler ülkelerin makroekonomik istikrarlarını sağlamalarına yöneliktir.

IV. Maastricht Dönüşüm Kriterleri

“APB’ne katılacak olan ülkenin enflasyon oranı birliğe üye en düşük enflasyona sahip üç ülkenin enflasyon ortalamasından en fazla yüzde 1.5 fazla

olmalıdır. Uzun dönem faiz oranları en düşük faiz oranına sahip üç üye ülkenin faiz ortalamasından en fazla %2 daha yüksek olmalıdır. Hükümet bütçe açıkları Gayri Safi Milli Hasılatı'nın yüzde üçünden fazla olmamalıdır. Hükümet borçları Gayri Safi Milli Masılatı'nın %60'ndan fazla olmamalıdır. Her ülkenin döviz kuru son iki yıl içerisinde devalüasyon yapmadan Döviz Kuru Mekanizmasının %2.25 normal band içerisinde olmalıdır” (Zestos, 2006b:56-57).

APB'ne katılacak olan ülkelerin ekonomik yönden bir istikrara sahip olmaları istenmektedir. Bunun temel nedeni; Euro Bölgesi'nde istikrarlı bir makroekonominin yaratılması hedefidir. İngiltere ve Danimarka Maastricht kriterlerini yerine getirmelerine rağmen euroyu milli para birimi olarak kullanmayı kendi tercihleri ile reddetmektedirler. Aslında İngiltere'nin euro konusunda büyük oranda çekimser kalmasının ana nedeni; İngiliz halkının muhafazakar bir yapıya sahip olmasıdır. İngiltere'deki siyasetçiler muhafazakar oyların kaybı endişesiyle euroyu milli para birimi olarak kullanma konusunda gerekli adımları atmakta çekimser davranmaktadırlar.

Euronun 19 AB üyesi ülkenin para birimi olması ve özellikle AB ekonomisinin lokomotifi konumunda olan Almanya'nın euroyu kullanıyor olması; ayrıca euro bölgesinde dünya endüstrisinde önemli yere sahip ülkelerin bulunması hiç kuşkusuz euroyu uluslararası para piyasalarında çok önemli bir yere koymaktadır. Almanya'nın en geniş ekonomiye sahip olmasından dolayı Avrupa Para Sistemi'nin her alanında önemli etkisi olmuştur (EL-Agraa A., 2007:216).

V. Avrupa Para Birliğine Katılmanın Fayda ve Maliyet Analizi

APB'ne katılan üye ülkelerin gerek ürün gerekse üretim faktörleri piyasasındaki entegrasyonu daha etkin olacaktır (Javanovic, 2005: 105). Tek para birimini kullanmaktan dolayı Euro Bölgesi'nde bir fiyat şeffaflığı oluşmuştur. Böylece Euro Bölgesi'nde satılan tüm ürünler euro ile satıldığından tüketiciler satılan ürünler arasında fiyat kıyaslamalarını çok daha etkin bir şekilde yapabilmektedirler. Bu durum ürünler arasındaki rekabeti artırmakta ve böylece fiyatların genel anlamda daha düşük seviyelerde yer almasını sağlamaktadır. Rekabete dayalı fiyat düşüklüğü tüketimi olumlu yönde etkilemekte ve bu durum ekonomide bütünsel anlamda olumlu bir yapı oluşturmaktadır.

APB üyesi ülkelerde tüm banka ve kredi kuruluşları kredi işlemlerini euro ile yapma durumunda olduklarından euronun kullanımı faiz rekabetini artırıcı unsur içermektedir. Böylece AB'nde rekabete dayalı etkin bir faiz politikası izlenebilmektedir. Ayrıca euronun yarattığı fiyat düşürücü etki Euro bölgesi'nde faiz seviyelerinin düşük olmasında rol oynamaktadır.

APB üyesi ülkeler arasında seyahat eden turistler açısından tek para birimini kullanmanın büyük yararı olmaktadır. Her turist gittiği ülkenin para birimini kullanmak ister; dolayısıyla cebindeki milli parasının bir kısmını döviz alım satımındaki farktan dolayı kaybetmektedir. Euronun tek para birimi olarak kullanılması, şüphesiz bu sorunu ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca benzer durum, işadamları açısından da geçerlidir. Her iş adamı gittiği ülkede o ülkenin para birimiyle iş yapmaktadır. Bu nedenle, döviz alım satımı yapmak zorundadır. Euro

bölgesinde tek para biriminin kullanılması sonucu turistler örneğinde olduğu gibi euro bölgesinde ekonomik faaliyette bulunmak isteyen iş adamlarının da döviz alım ve satımından meydana gelecek kayıplardan kurtulmaları söz konusu olmaktadır.

Parasal birliğe katılan ülkeler arasında tek para biriminin kullanımına bağlı olarak ülkeler arasında bir ödemeler dengesi sorunu yaşanmayacaktır. Belki bir üye ülkeden diğer üyeye para çıkışı girişinden daha fazla olacaktır; fakat bu durum ödemeler dengesinde bir açık olarak kayda alınmayacaktır (Baimbridge ve Whyman, 2000:51).

Euro bölgesinde tek para birimini kullanmanın tüm bu faydaları yanında kuşkusuz bazı maliyetleri de olacaktır. Herşeyden önce, APB üyesi ülkelerin kendilerine ait bir para politikası olmayacaktır. Bu durumda; ekonomik sorunları gidermek amacıyla kendi ekonomilerinde bir devalüasyon veya revalüasyon yönünde bir politika yapmak gibi bir şansları olmayacaktır. Diğer bir deyişle; bağımsız bir döviz kuru politikası uygulama yönüne gidemeyeceklerdir. AMB'nın uygulayacağı para politikalarının tüm APB üyesi ülkelerin ekonomilerine uyması gibi bir olasılık mümkün değildir. Örneğin, AMB genişleyici bir para politikası uygulama yönünde bir politika izlemeye karar verirse; bu durumda genişleyici para politikası yerine daraltıcı para politikası uygulama gereksinimi olan APB üyesi bir ülkeyi zor durumda bırakabilecektir. Bu yapı kuşkusuz üye ülkelerin ekonomik istikrarlarının üzerinde olumsuz etkilerin ortaya çıkmasına neden olabilecektir.

Bir düşünce tarzı olarak, bir ülkenin kendine ait bir para birimi yoksa, bu durumda o ülkenin bağımsızlığından da söz edilemez yönündeki bir görüş, APB'ne katılmanın bir diğer maliyeti olarak da değerlendirilmesi söz konusudur.

Diğer önemli bir maliyet de, yüksek enflasyon oranına sahip olan ülkelerde meydana gelecek olan senyoraj kaybidir. Senyoraj, ülkelerin bütçe açıklarını kapatmak amacıyla para basmasıyla elde ettiği gelirdir. Dolayısıyla APB üyesi ülkelerin bu gelirden de yoksun olmaları söz konusudur (Bean, 1992: 33).

VI. Avrupa Merkez Bankası

AMB, Avrupa Merkez Bankaları Sistemi'nin bir parçasıdır. Bu sistemin içerisinde tüm APB üyesi ülkelerin merkez bankaları da mevcuttur. Euro bölgesinde izlenecek para politikaları konusunda tüm üye ülkelerin merkez bankalarının da sorumlulukları söz konusudur (Dominguez vd. 2006: 70-71). AMB bağımsız olarak çalışan bir kurumdur. Bu özellik Alman sisteminden alınmıştır. Ayrıca, AT anlaşmasının 108. maddesi de bu durumu belirtmektedir (Günoğur, 2007:184). AMB'nin tam olarak bağımsızlığının sağlanabilmesi için AMB'nin icra kurulunda yer alan üyeler sekiz yıllığına atanırlar ve söz konusu bu süre yenilenmemektedir. Yani sekiz yıl sonunda icra kurulunda yer alan herhangi bir üyenin yeniden aynı göreve atanması söz konusu değildir. Dolayısıyla, burada görev yapan üyelerin tekrar aynı göreve gelmek amacıyla siyasetçilerle aralarını iyi tutmak ve onların istemleri yönünde hareket etmek gibi bir durumları söz konusu değildir. Böylece AMB'nin tüm kararlarında tamamen bağımsız olarak

hareket edebilme olasılıkları mevcuttur (Visser, 2004:203). AMB yürürlüğe girip göreve başladığı zaman tarihsel açıdan hiçbir tecrübesi yoktu. Euronun yönetimi konusunda uygulayacağı politikaların AB'nde ne gibi etkiler yaratabileceği konusunda hiçbir deneyimi olmayan AMB, bir anlamda kendi tarihini ve saygınlığını oluşturmaktadır (Hitris, 2003:149).

Avrupa Merkez Bankası'nın temel hedefi; euro bölgesindeki fiyat istikrarını sağlamaktır.İkincil hedef olarak Topluluğun ekonomi politikalarını savunarak Topluluğun hedeflerine ulaşmada katkı koymaktır. Geçen süreç göstermiştir ki; Avrupa Merkez Bankası'nın ekonomide ekonomik performans, büyüme, ve işsizlik konularında fazla bir etkinliği bulunmamıştır. Avrupa Merkez Bankası'nın ABD Merkez Bankası'na kıyasla politika seçeneklerinde bazı farklılıklar yer almaktadır. Örneğin; ABD Merkez Bankası'nın hedefleri arasında yalnızca fiyat istikrarının sağlanmasına yönelik politikalar yer almamakta; aynı zamanda ekonomide tam istihdamın sağlanmasına yönelik politikalar da yer almaktadır (Feenstra ve Taylor, 2012:834-835).

VII. Avrupa Birliği Merkez Bankası Para Politikalarının Uygulanmasında Neden ABD Merkez Bankası Kadar Etkin Olamıyor

Ekonomik ve siyasi entegrasyon süreci devam eden bir yapının merkez bankası olarak Avrupa Birliği Merkez Bankasının, ekonomik ve siyasi entegrasyon açısından problemi olmayan bir yapının merkez bankası olan ABD Merkez Bankasına kıyasla para politikalarının etkin uygulanmasında bazı dezavantajlarla karşılaşması kaçınılmazdır.ABD Merkez Bankası tek bir ülkenin Merkez Bankasıdır. ABD, AB gibi üye ülkelerin bir araya gelmesiyle oluşan bir devlet yapısı konumunda değildir. ABD, devlet olarak bir bütünsellik içerisindedir ve örneğin tek bir ekonomi bakanı veya dışişleri bakanı vardır. Dolayısıyla ABD'nin gerek ekonomik gerekse siyasi hedeflerine bir bütün olarak ilerleyebilme potansiyeli vardır. Fakat; AMB için durum öyle değildir. AMB'nin yalnızca euro bölgesinde para politikalarını gerçekleştirme misyonu vardır. Euro bölgesinde toplam 19 ülke yer almaktadır ve her üye ülkenin ayrı ekonomi yönetimleri vardır. AMB'nin bu ülkelerin ekonomilerini yönetme gibi bir fonksiyonu söz konusu değildir. Dolayısıyla, söz konusu ülkelerin ekonomi yönetimlerinde meydana gelecek olumsuzluklar direkt olarak euroyu etkileyebilecektir. Bu durum, Yunanistan örneğinde yaşanmıştır. Yunanistan ekonomisindeki kriz ve buna bağlı olarak Yunanistan'dan euro bölgesinden çıkabiliriz söylemlerinin yükselmesi; euroyu negatif yönde etkilemiş ve bu durumda AMB'nin ortaya koyduğu etkin bir politika olmamıştır. Yunanistan olayına benzer şekilde, euro bölgesinde başka ülkelerin de ekonomi yönetimlerinde yaşayacakları başarısızlıkların hiç kuşku yok ki; Yunanistan örneğindeki gibi euro üzerinde olumsuz gelişmelerin meydana gelmesine neden olacaktır. Olayın daha geniş boyutu; euro bölgesinde yer almasa bile, AB üyesi herhangi bir ülkede yaşanacak olumsuz iktisadi gelişmeler, yine uluslararası piyasalarda euro ve AB ile ilgili olumsuz algılamaların yükselmesine neden olacaktır.

Ayrıca, yapılan son seçimlerde İngiltere’de seçilen hükümetin, 2017 yılında AB üyeliği konusunda referanduma gitme görüşünü dile getirmesi; AB’nin güçlü üyesinde yaşayan halkın AB üyeliği konusunda memnuniyetsizliğini gösteriyor olması açısından çok önemlidir. Burada sorunun daha vahim yanı; İngiltere’deki AB ile ilgili referandum olayının, AB’nin diğer üye ülkeleri açısından da bir örnek oluşturma riskini yaratıp yaratmayacağıdır. Uluslararası piyasaların bu durumun yakın takipçisi olacağına kuşku yoktur. Tüm bu gelişmeler; kuşkusuz AB’ne ve bunun yanında AB’nin resmi para birimi konumunda olan euroya karşı önemli güven sorununu ortaya koymaktadır. AMB’nin üye ülke ekonomilerinin yönetimlerinde etkin bir rolünün olmaması; ayrıca İngiltere’de yapılması olası AB üyeliği referandumu gibi olumsuzluklar karşısında yaptırım gücünün bulunmaması; AMB’nin izlediği para politikalarının etkinliğinde önemli sorunlar yaratmaktadır. Fakat öte yandan, tek bir devletin merkez bankası konumunda olan ve AMB’nin karşı karşıya olduğu olumsuzluklara karşı uğraş verme durumu olmayan ABD’nin Merkez Bankası’nın uyguladığı para politikalarının etkinliğinin AMB’nin politikalarına kıyasla çok daha etkin olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. AB’nin ortak dış konularında tek bir güç olarak hareket edebilirliğinin önündeki en büyük engel, bazı AB üyesi ülkelerin AB entegrasyon sürecine farklı geleneksel ortaklıklardan, coğrafik yapılardan ve kültürel yapılardan gelmeleridir (Nello, 2005b:405).

AB’nin ortak dış ve güvenlik politikasının temel amacı, uluslararası konularda AB’nin kimliğini ortaya koymaktır. Ayrıca üye ülkelerin uluslararası siyasi konularda görüş alışverişlerinde bulunarak ortak harekette bulunmalarını amaçlayan ortak dış ve güvenlik politikasına rağmen; AB’nin bazı dış politikalarda nasıl hareket izleyeceği konusunda farklı görüşler ortaya çıkmaktadır (Nello, 2005c:398-399).

Bu gerçek ışığında hareket edilirse; AB’nde ABD’ye benzer bir yapının, diğer bir deyişle Avrupa Birleşik Devletleri şeklindeki bir yapının kurulabilmesi yakın gelecek açısından mümkün görülmemektedir. Bu durumda, AMB’nin ABD merkez bankası gibi gerçek anlamda istikrarlı bir para politikasını uygulayabilmesi uzun süreç alacaktır. AB’nde son nihai milli sınırlar belirlenerek; ABD benzeri bir yapı kurulana ve her AB üyesi devlet tarafından euronun milli bir para birimi olarak kullanılmaya başlanmasına kadar; AMB’nin etkin para politikalarının uygulanmasında ve etkin euro yönetimi konusunda çok ciddi çaresizlikler yaşaması kaçınılmazdır.

VIII. Yunanistan Ekonomik Krizi ve İngiltere’de Yapılması Muhtemel AB Referandumu Konusundaki Genel Değerlendirme

Yunan halkının alacaklıları tarafından sunulan ekonomik kurtarma programına 05.07.2015 tarindeki referandumda hayır yönünde oy kullanması; AB konusunda referandum planlarının yapıldığı İngiltere’yi AB’ye karşı daha güçlü hale getirmiş oluyor. Yunanistan’daki gelişmelerin İngiltere açısından daha çok siyasi olacağı görüşü vardır. Yunanistan’daki referandum sonucunun İngiltere başbakanı David Cameron’un AB’yle ilgili değişim gerekliliği görüşünü desteklediği; ayrıca İngiltere’de AB üyeliği konusunda yapılması muhtemel

referandumda Yunanistan halkından cesaret alacak olan İngiliz halkının da hayır yönünde oy kullanmasından endişe duyuluyor. Bu gelişmeler ışığında, Cameron'un İngiliz halkını AB'nde kalması için ikna edebilme şansının azalacağı da yapılan tahminler arasında. Ekonomi ve Dış Araştırma Merkezi (EDAM) Başkanı Sinan Ülgen'e göre; Yunanistan'ın euro bölgesinden çıkması gibi bir durumun meydana gelmesi; AB'nin güvenilirliğini zedeleyecek ve bu durum David Cameron'u AB'ye karşı daha güçlü konuma getirecektir. Ülgen'e göre; Yunanistan'ın euro bölgesinden çıkması gibi bir durum karşısında, AB'nin İngiltere'ye karşı çok daha yapıcı davranması söz konusu olacaktır. Çünkü; hem Yunanistan'ı euro bölgesinde tutamayan hem de İngiltere'yi kendi içinde barındıramayan bir AB büyük bir darbe almış olur. İngiliz başbakanı Cameron'a göre; İngiliz halkının yer alması gereken AB'nin yapılması gereken değişikliklerle daha iyi hale getirilmiş bir AB olduğudur. Cameron, Brüksel'in yetkilerinin azaltılmasını ve ayrıca dolaşım serbestliğinin de bazı kısıtlamalara tabi olmasını istemektedir.

<http://www.diyadinnet.com/HABER-183329-ingilterede-yunanistan-r%C3%BCzgar%C4%B1-london-city-of>

Yunanistan'daki ekonomik krizin bir sonucu olarak Yunanistan'da ekonomik tedbirler paketine Yunan halkının hayır demesi, AB açısından çok dikkatli olunması gereken ve acil olarak etkin çözümlerin üretilmesi gereken bir sürecin başlamasıdır. Çünkü bu gelişme, AB'ndeki AB karşıtlarının büyük oranda cesaretlenmelerine neden olma riskini taşımaktadır. APB içerisinde yer alan İspanya ve Portekiz gibi ülkelerde de ekonomik yönden sıkıntıların olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde de Yunanistan'dakine benzer ekonomik durumların ortaya çıkması durumunda, Avrupa Komisyonu, AMB ve İMF'nin hazırlayacağı acı reçetelere halkların Yunan halkından esinlenerek aynı şekilde bir referandum sonucu ile hayır deme yönüne gitmesi; AB'nde dağılma sürecini tetikleyen bir domino etkisinin oluşması yönündeki risk faktörlerini besleyebilir ve böyle bir durum, AB'nin ve euronun geleceğini çok olumsuz yönde etkileyebilecek ciddi sonuçları doğurabilir. Gerçekte, Yunanistan'ın AB içerisinde ciddi anlamda bir ekonomik güç olma gibi bir durumu söz konusu değildir. Yunanistan AB'den veya APB'nden ayrılrsa bile, bu durumun AB'nin dünya ekonomisindeki pozisyonunu çok fazla etkilemesi söz konusu değildir. Buradaki gerçek sorun; AB'nin ekonomik açıdan sağlam temeller üzerinde oturup oturmadığı konusundaki endişeler ve dünya ekonomi otoritelerinin AB ekonomisi konusundaki bu endişeleri ne yönde algıladığıdır. 1981 yılında AB üyesi olan ve 2002 yılından beri euroyu milli para birimi olarak kullanan; diğer bir söylemle Maastricht kriterlerini yerine getiren bir ülke olan Yunanistan'ın bu hale gelmesi, APB'nin yapısını ve özellikle de AMB'nin istikrarlı bir euro yönetimindeki gücünü büyük oranda sorgular hale getirmiştir. Doğal olarak, APB üyesi olarak Yunanistan böyle bir krize sürüklenirken gerekli tedbirleri alamayan bir AB ve APB yönetimi, bundan sonra Yunanistan'daki duruma benzeyen bir gelişmenin oluşmaması için gereken önlemleri almada yine yetersiz kalacak mı? İşte bu sorunun uluslararası ekonomi piyasalarında sorulur hale gelmesi, AB'nin ve

euronun sürekli olarak sorgulanan bir perspektif içerisinde yer alması gibi bir riski ortaya koymaktadır. Daha önceleri AB ve özellikle euro bölgesi konusundaki temel algı; sıkı bir ekonomik disiplin içerisinde yer alan APB üyesi ülkelerde; Yunanistan'daki kriz bir yana, daha küçük boyuttaki bir krizin bile olma olasılığının çok uzak bir ihtimal olduğu yönündeydi; bir anlamda APB bölgesine büyük oranda bir güven söz konusuydu. Yunanistan'da yaşanan büyük boyuttaki ekonomik kriz, GKRY'nin ekonomik olarak çöküşü ve ayrıca Portekiz ve İspanya gibi diğer euro bölgesi ülkelerden de ekonomik kriz sinyallerinin yükselmesi, gerek AB'ye gerekse APB sistemine duyulan yüksek güveni sarsmıştır. Yunanistan krizinin gerek AB, gerekse euro için yarattığı en büyük maliyet, sarsılan bu güvendir. AB ve euro bölgesi açısından Yunanistan olayı önemli bir sınav niteliğindedir. AB ve euro bölgesi, Yunanistan krizini atlatmayı becerebilirlerse ve dahası, Yunanistan benzeri diğer olumsuz gelişmeler için kalıcı bir çözümü ortaya koyabilirlerse bu durumda AB ve euro bölgesi daha güçlü bir şekilde yollarına devam etme yönünde güçlü bir pozisyon kazanmış olacaklardır. Ayrıca bu durum AB ve euro konusund sarsılmış olan uluslararası güven sorunun da aşılmasına yardımcı olabilecektir.

Ülkelerde uygulanan bütçe politikaları dış ticaret, faiz, ve döviz üzerinde yaratacağı etkiler aracılığıyla diğer ülke ekonomilerini de etkileyebilmektedir. Yunanistan'ın kamu borcunun yüksek oranda dış kreditoörlere bağılı olması, Yunanistan'ın bütçe ile ilgili olarak uyguladığı bütçe politikasının etkisinin diğer ülkelere yayılma riskini artırmaktadır. Ülkelerin Ekonomik ve Parasal Birlik içerisinde yer almaları ve bundan dolayı ortak faiz oranı ve döviz kuru uygulamaları nedeniyle ekonomik krizlerin bir üyeden diğer üyeye yayılma riskini yükseltmektedir. Ülkelerin Ekonomik ve Parasal Birliğe üye olmamaları ve bundan dolayı ortak para birimini kullanmamaları, ekonomik krizlerin yayılması konusundaki riski de ortadan kaldırmaktadır. (Köse ve Karabacak, 2011: 304-305).

Ülke ekonomileri arasındaki entegrasyon derinliği ne kadar fazla ise; ülkelerde yaşanacak ekonomik krizlerin etkilerinin diğer ülkelerde en etkin bir şekilde hissedilmesi de o kadar kaçınılmazdır. Yunanistan'daki bir ekonomik krizin AB üyesi ülkelerde ve daha da fazla APB üyesi ülkelerde çok yakından hissedilmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Yunanistan krizinin daha vahim yanı; AB üyesi olan 28 ülkenin yer aldığı koskoca bir blokun gerek siyasi, gerekse ekonomik geleceklerini olumsuz yönde etkileme potansiyeline sahip olmasıdır.

IX. Euronun Yolculuğu

Delor Raporuyla AB tek para yolculuğunda ilerlemektedir. Buna bağılı olarak; APB'nin fayda ve zararları konusundaki tartışmalar da devam edmektedir. APB'nin en büyük faydasının; APB'nde yer alan ülkelerde tek para biriminin kullanımına bağılı olarak yatırım ve ticari konularda bir döviz belirsizliğinin yer almayacak olmasıdır (McDonald, 2005: 121). On üç yıl önce yürürlüğe giren euronun bugüne kadar başarılı bir seyir izlediği söylenebilir. Euronun 2002 yılında yürürlüğe girmesiyle uluslararası para piyasalarında üç temel para birimi yerini almıştır. Bu para birimleri Dolar, Yen ve Eurodur.

“Euro bölge ekonomisi ölçek, istikrar ve güç açısından ABD'den sonra ikinci sırada yer almaktadır; bu durum euronun sınırları dışında da çekiciliğini artırmaktadır. Üçüncü ülkelerdeki kamu ve özel sektörler euroyu ticaret ve reserve para gibi çok farklı amaçlar için elde tutup kullanmaktadırlar. Bundan dolayı bugün euro ABD dolarının ardından ikinci en önemli ululararası para birimidir. Euronun uluslararası finansal piyasalarda geniş çaplı kullanımı, onun küresel duruşunu belirlemektedir. Euro dünya çapındaki hükümet ve kurum borçlarının sağlanmasında artarak kullanılmaktadır. 2006 yılının sonunda uluslararası borç piyasasında ABD'nin payı %44 iken, euronun payı üçte bir olmuştur. Küresel bankalar belirgin orandaki borçlarını dünya çapında euro cinsinden yapmaktadırlar. Yabancı döviz piyasalarında euro ikinci sırada en çok işlem gören para birimidir; günlük işlem hacmi %40'tır. Bir çok ülke paralarını euroya bağlı olarak yönetmektedirler; bu durum euroyu bir çapa veya referans para yapmaktadır. ”

http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/world/index_en.htm

Euronun şanslı bir para birimi olarak yürürlüğe girmiş olduğu söylenebilir. Çünkü, euro 2002 yılında yürürlüğe girdiği zaman bunlar içerisinde Yunanistan hariç, 11 güçlü AB üyesi ekonomisinin para birimi olarak yürürlüğe girmiştir. Özellikle 12 üye arasında AB içerisinde en geniş ve istikrarlı bir ekonomik yapıya sahip olan Almanya'nın bulunması, euro para birimi için önemli bir şanstır. Ayrıca; AB'nin üye sayısının 12 üyeden daha fazla olduğu ve böylece diğer güçlü ve istikrarlı ekonomik yapıya sahip AB üyesi ülkelerin de APB'ye katılmasıyla euronun daha geniş ve güçlü bir ekonomik yapının para birimi olarak uluslararası para piyasalarında daha çok işlem kapasitesine sahip para birimi olacağı tartışılmaz bir gerçektir. Ocak 1999 tarihi ile 2000 Eylül tarihleri arasında euro ABD Doları karşısında %25 civarında değer kaybetmiştir. Bu durum karşısında ABD, Japonya, Kanada ve İngiltere Merkez Bankaları euroya karşı müdahalede bulunmuşlardır (Daniels ve Vanhooose, 2005: 300). Burada yapılan müdahalenin ana nedeni dünya ticaretinin euro bölgesine kayma konusundaki endişeydi.

Euronun henüz daha entegrasyon sürecini tamamlayamamış ve zaman zaman gerek ekonomik gerekse siyasi yönden şiddetli entegrasyon depremleri yaşayan bir ekonomik blokun para birimi olması, euronun talihsiz olan yanıdır.

X. AB'nin Entegrasyon Süreci ve Dağılma Riski

AB'nin entegrasyon sürecindeki en büyük sorun, üye olan ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etme yönünde bir eğilim içerisinde olmalarıdır. Bunun temel nedeni her üye ülkenin farklı tarihsel süreçlerden gelmeleridir. Bu durum kuşkusuz ülkelerin siyasi çıkarlarında bazı farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Örneğin, AB'nin siyasi ve ekonomik yönden güçlü bir üyesi olan İngiltere dış politikada AB'nin paralelinde olmaktan çok; ABD endeksli bir politika izlemektedir. Bu durum İngiltere'nin Ortadoğu politikasında ABD ile ortak yönlü hareket etmesinde çok açık bir şekilde görülmektedir. Yine aynı şekilde, İngiltere AB'nin ortak para birimi olarak euroyu kullanma konusunda gereken adımları

atmayarak euronun kullanımı yerine kendi milli para birimini kullanmaktadır. İngiltere gibi önemli bir AB üyesi ülkenin, AB'nin entegrasyonun tam işleyişi açısından gerekli adımları atmıyor olması; kuşkusuz AB'nin bir siyasi ve ekonomik birlik olarak istikrar içersinde hareket etmesinde önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca AB üyesi ülkelerin ekonomik yönden tam anlamıyla aynı yapıda ve gelişmişlik seviyesinde olmamaları da AB'nin entegrasyon sürecini olumsuz yönde etkileyen diğer önemli bir faktördür.

Özellikle Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Kıbrıs sorununa çözüm bulunmadan AB'ye tam üye yapılması; AB'nin genişleme politikası ile ilgili olarak yaptığı önemli bir hatadır. Çünkü Kıbrıs adası iki ayrı toplumdaki oluşmaktadır ve bugün için adanın yalnızca Güney Kıbrıs Rum Yönetimi AB'ye üyedir. Kıbrıslı Türkler adanın Kuzeyinde yaşayan toplum olarak AB'nin dışında kalmışlardır. Bu durum, Kıbrıs adasında AB müktesebatinin Güney Kıbrıs'ta geçerli olduğu, fakat Kuzey Kıbrıs'ta askıda olduğu bir durumu yaratmıştır. Çünkü AB Kıbrıs adasının yalnızca Güney bölgesini değil; dünyanın tanıdığı Kıbrıs Cumhuriyeti'ni AB'ye üye yapmıştır ve adanın Kuzeyi de uluslararası hukuka göre söz konusu Cumhuriyete dahildir.

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Kıbrıslı Türkler yer almadan tek başlarına AB'ye tam üye yapılmaları; Kıbrıs adasında bulunması muhtemel bir çözüme de önemli ölçüde olumsuz bir etki yapmıştır. AB üyeliğini garantilemiş olan bir Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Kıbrıs adasında barış yapma konusunda çok fazla bir gereksinimi kalmamıştır. AB, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni AB'ye üye yapmakla uluslararası bir sorun olan Kıbrıs sorununu kendi bünyesine taşımıştır.

Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ye üyeliklerinde de bazı yanlış unsurlar yer almaktadır. Her iki üye ülkenin de serbest piyasa ekonomisine bağlı bir ekonomik geçmişleri yer almamaktadır. Dolayısıyla serbest piyasa ekonomisinin gerektirdiği koşulları tam olarak ekonomisinde oluşturmadan ve ekonomik yapılarını AB üyesi olabilme konumuna getirmeden Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ye tam üyelikleri hatalı olmuştur.

Burada gerek Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin gerekse Bulgaristan ve Romanya'nın yanlış zamanda AB'ye üye yapılmalarında siyasi bazı noktaları aramak gerek.

AB, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni AB'ye üye yaparak stratejik yönden çok önemli olan bir adada söz sahibi olmayı amaçlamıştır. Böylece Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak yaşanacak tüm gelişmelerde AB'nin etkin durumu söz konusu olacaktır.

Eskiden sosyalist blokta yer alan Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ye üye yapılmalarında AB'ndeki sosyalist yapıların etkilerinin ortadan tamamen kaldırılması hedeflenmiştir. Çünkü, bu şekilde söz konusu ülkelerin herhangi bir şekilde eski yönetimlerine dönme şansları tamamen ortadan kaldırılmış olmaktadır. Böylece AB yapısından serbest piyasa ekonomisinin olumsuz yönden işleyişine neden olacak tüm unsurlar ortadan kaldırılmış olmaktadır.

XI. Genel Özet ve Sonuç

Avrupa'da uzun yıllar boyunca süren savaşlar AB'ndeki barışa ve huzura olan ihtiyacı artırmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda Avrupa'da bir birlik kurma fikri giderek daha fazla önem kazanmış ve süreç AB'nin bugünkü konumuna kadar gelmiştir. Bugün için AB'nin entegrasyon süreci her ne kadar da istenilen seviyede olmasa da yine de gelinen nokta çok önemlidir. AB'ni oluşturan üye ülkeler ekonomik yönden bir çıkar birliği içerisinde oldukları sürece, birbirleri ile çatışma riskleri hiçbir zaman olmayacaktır. AB bir anlamda Avrupa kıtası açısından bir barış ve çatışmazlık garantisidir. Yunanistan'da yaşanan ekonomik kriz, İngiltere tarafından yapılması muhtemel AB Referandumu ve yine AB'nin bazı üyelerinde yaşanan ciddi anlamdaki ekonomik krizler AB'nin dağılacağı söylemlerini uluslararası arenada artırmaktadır. İngiltere'nin AB konusunda bir referandumdan bahsediyor olması ve bu yönde atılacak adımlar AB'de üye olup ta rahatsızlık duyan bazı üye ülkeleri büyük oranda cesaretlendirebilir. Olası bir referandumda hayırın çıkması AB'nin geleceğini çok olumsuz yönde etkileyecektir. İngiltere'nin önemli bir üye olarak euro kullanımı konusunda çekimser bir yapıda olması da AB'ndeki ekonomik entegrasyon sürecinin sağlanmaması açısından önemli olumsuzlukları içermektedir. İngiltere dış siyaset konusunda da AB'den daha fazla ABD ile önemli bir uyum içerisinde. İngiltere dış politika birliği açısından önemli bir örnektir; fakat burada AB üyesi ülkelerin farklı tarihleri olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Dolayısıyla AB'nde dış siyasette bir bütünlük sağlanması olasılığı oldukça küçüktür. Bu durum tabii ki AB'ndeki siyasi entegrasyonun etkin olarak sağlanabilmesinde önemli bazı prüzleri oluşturmaktadır. Bu nedenle AB'nin izlediği ekonomik ve siyasi entegrasyon süreci, her yönüyle zor ve karmaşık bir süreçtir.

AB'nde tek para birimi olarak euronon kullanımı bazı dezavantajlar yanında önemli avantajları kapsayacaktır. AB'nde tek para birimini kullanımına bağlı olarak gerek enflasyon seviyelerinde gerekse faiz seviyelerinde yaşanan olumlu gelişmeler AB ekonomisi açısından, yatırımlar, istihdam ve ekonomik büyüme yönünden önemli katkıları da beraberinde getirmektedir. AB açısından euronun milli bir para birimi olarak kullanılıp kullanılmaması ile ilgili olarak herhangi bir tartışmanın bile ortaya konması çok anlamsız olacaktır. AB eğer tek bir ekonomik yapıyı yaratmak ve buna bağlı olarak da politik birliği yaratmak istiyorsa bunun dışında bir seçeneği yoktur. Tek para birimini kullanmak ortak para politikalarının kullanımını da zorunlu hale getireceğinden politik birlik te oluşmuş olacaktır.

AB, bir yandan üye ülke sayısını artırırken, bir yandan da APB'ne katılan ülke sayısını artırmaktadır. Bu durum doğal olarak AB'nin bir bütünsel yapıda yönetimini her yönüyle daha fazla sorunun yaşandığı bir durum haline getirmektedir. Bu zor ve karmaşık yapı içerisinde AMB'nin etkin bir görev sürdürebilmesi çok fazla olası görülmemektedir. AMB sadece euronun yönetiminde yetkili olabiliyor. AMB'nin euro bölgesindeki ülke ekonomilerini veya AB üyesi ülkelerin ekonomilerini yönetmek gibi bir fonksiyonu bulunmamaktadır. Dolayısıyla euro bölgesinde ve AB üyesi ülke ekonomilerinde

yaşanması muhtemel tüm olumsuzluklar ve ayrıca siyasi açmazlar euroyu en kötü şekilde etkileyebilmektedir. AB ve APB'nde yaşanan tüm ekonomik ve siyasi olumsuzluklar, piyasalar tarafından AB ve APB'nin geleceği ile ilgili risk olarak algılanmaktadır.

Paranın her zaman güvenli limanları sevdiği gerçeği her zaman geçerlidir; ve bu durum kuşkusuz euro bölgesi ve AB için de geçerlidir. Euronun on üç yılı değerlendirildiğinde, euro için başarılı ve istikrarlı bir para birimi olduğu yönünde bir değerlendirmenin yapılması mümkündür. İlk başlangıçlarda bir çok kişi için yürürlüğe girmesinin bile hayal olduğu bir para birimi olarak euronun bugüne kadar izlediği süreç karşıtlarını yanıltmıştır. Ancak bu durum euronun AB'de ve euro bölgesinde yaşanan ekonomik ve siyasi olumsuzluklara bağlı olarak geleceği konusundaki muhtemel endişeleri dindirememektedir. Özellikle, Yunanistan'daki ekonomik krizin yarattığı olumsuz etkiler, Yunanistan'da ekonomik kriz pakati için yapılan referandumda hayırın çıkması, İngiltere'nin AB üyeliği konusunda muhtemel bir referandumu gerçekleştirme olasılığının mevcudiyeti ve olası bu referandumda İngiliz halkından Yunanistan halkının etkisiyle hayır çıkma riskinin yer alması, AB'nin ve euronun geleceği konusundaki risk endişelerini tavana çıkarmaktadır. AMB'nin bahis konusu bu olumsuz gelişmeleri önleyebilecek bir otoritesi söz konusu değildir; dahası AB'nde böyle bir mekanizmanın varlığı da söz konusu değildir.

Yunanistan krizi, olası İngiltere referandumu, ayrıca AB ve euro bölgesindeki ülke ekonomilerindeki kriz sinyalleri; uluslararası piyasaların AB'yle ilgili endişe algılarını artırmaktadır. AB'nde söz konusu krizlerin atlatılsa bile benzerlerinin ortaya çıkmamasının AB tarafından garanti edilememesinin söz konusu olması uluslararası piyasaların endişelerini daha da derinleştirmektedir. Tüm bu olumsuz durumlar, AB'nin geleceği ile ilgili endişelerin beslenmesine neden olmaktadır. Bundan dolayı, AB'nde ve euro bölgesindeki muhtemel iktisadi ve siyasi olumsuz gelişmeler mevcudiyetini Amerika Birleşik Devletleri'ne benzer bir Avrupa Birleşik Devletleri yapısı oluşturulana kadar sürdürecektir. Bu süreç tamamlanana kadar, euronun önemli iniş ve çıkışlarının olması yüksek olasılık dahilindedir. Bu süreç içerisinde AMB'nin bugünkü gibi euronun etkin yönetimi konusunda birçok çaresizlikleri olacaktır. AB entegrasyon sürecindeki ekonomik ve özellikle siyasi entegrasyon konularındaki engelleri hızlı bir şekilde aşarak üye kabulünü tamamlarsa Avrupa Birleşik Devletleri şeklinde tek bir devlet yönetimini oluşturma şansını yakalayacaktır. Böyle bir durumda da euro gelecekte çok daha fazla güven duyulan bir para birimi olabilecektir.

Avrupa Birliği'nin bugünkü ekonomik ve siyasi yapıyla, Avrupa Birliği Merkez Bankasının uyguladığı para politikalarının etkin olması konusunda sorunlar yaşadığı ve dolayısıyla AB'nin ekonomik hedeflerinde ulaşmasında istediği şekilde etkin rol oynayamadığı tartışılmaz bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- BAIMBRIDGE, M., BURKITT, B.,WHYMAN, P. (2000), *The Impact of The Euro. Great Britain, Macmillan Press Ltd.*
- BEAN, R. Charles (1992), *Economic and Monetary Union in Europe. Journal of Economic Perspectives, Volume 6, Number 4:33. DOI: 10.1257/jep.6.4.31*
- DANIELS, Joseph and VANHOOSE, David.,(2005) *International Monetary And Financial Economics(3rd ed.)*. USA.Thomson, South-Western.
- DOMINGUEZ, M.E. Kathryn (2006), *The European Central Bank, the Euro, and Global Financial Market. Journal of Economic Perspectives. Volume 20, Number 4:70-71. DOI: 10.1257/jep.20.4.67*
- EL-AGRAA, A. (2004) *The European Union(7th ed.)*. England. Prentice Hall,Pearson Edition. (2007), *The European Union(8th ed.)*. England. Cambridge University Press.
- FEENSTRA, Robert and TAYLOR, Alan (2012), *international economics*. Worth Publishers, A Macmillan Higher Education Company.
- GÜNUĞUR, Haluk (2007), *Avrupa Birliği. Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi Yayını, Bilim Serisi-3, Ankara. Reklam ve Tasarım LTD.ŞTİ.*
- HITRIS, Theo (2003), *European Union Economics(5th ed.)* England.Pearson Education Limited.
- JOVANOVIĆ, N. Miroslav (2005), *The Economics of European Integration*. England.Edward Elgar Publishing Limited.
- KÖSE, Yaşar ve KARABACAK, Hakan (2011), *Yunanistan Ekonomik Krizi. Nedenleri, Etkileri ve Alınan Tedbirlere İlişkin Bir Değerlendirme. Maliye Dergisi, Sayı 160. Ocak-Haziran. 304-305.*
http://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/160/014.pdf
- McCORMICK, John (2005), *Understanding The European Union(3rd ed.)* New York. Polgrawe Macmillan.
- McDONALD, F. and DEARDEN, S. (2005), *European Economic Integration(4th ed.)*. England. Prentice Hall. Pearson Edition.
- MOLLE, W. (2006), *The Economics of European Integration(5th ed.)*. England. Ashgate Publishing Limited.
- NELLO, Susan (2005a), *the european union economics, politics and history. The McGraww-Hill companies. (2005b), the european union economics, politics and history The McGraww-Hill companies. (2005c), the european union economics, politics and history. The McGraww- Hill companies.*
- PELKMANS, Jacques (2001), *EUROPEAN INTEGRATION Methods and Economic Analysis(2nd ed.)*. Prentice Hall.England.
- SPULBER, Daniel (2007), *Global competitive Strategy*. Cambridge University Press.
- TUNÇŞİPER, B. ve YAKUT, Şimal (1998), *Avrupa Birliği'nin Ekonomik Parasal Birlik Hedefi ve Türkiye'nin Uyumu. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.102.*
<http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c1s1/makale/c1s1m7.pdf>
- VISSER, Hans (2004), *A GUIDE TO INTERNATIONAL MONETARY ECONOMICS Exchange Rate Theories, Systems and Policies*. UK.Edward Elgar Publishing Limited.
- WYPLOSZ, Charles and BALDWIN, Richard. (2004a), *The Economics of European Integration. The McGraw-Hill Companies. (2004b), The Economics of European Integration. The McGraw-Hill Companies.*
- ZESTOS, K. George (2006a), *European Monetary Integration. Thomson South Western. (2006b), European monetary integration. Thomson South Western*
- 2015'e Girenken Avrupa Birliği, Röşen Şahbazov, Eko Avrasya Danışma Kurulu Üyesi
<http://ekoavrasya.net/Duyuru.aspx?did=161&lang=TR> (17.06.2015)
<http://avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi/ab-nedir/ueye-uelkeler.html> (09/07/2015)
- European Central Bank, Eurosystem, Euro area 1999-2015
[http://www.ecb.europa.eu/euro/intro/html/map.en.html\(15/07/2015\)](http://www.ecb.europa.eu/euro/intro/html/map.en.html(15/07/2015)
<http://www.diyadinnet.com/HABER-183329-ingilterede-yunanistan-r%C3%BCzgar%C4%B1-london-city-of> (09/07/2015)
- European Comission, ECONOMIC AND FINANCIAL AFFAIRS, *The Euro in The World*
http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/world/index_en.htm (16/07/2015)

Sağlık Hizmetlerinde Kalite Ölçümü: Kamu Hastanesi Örneği

Levent B. KIDAK*

Zehra Nuray NİŞANCI**

Serhat BURMAOĞLU***

ÖZ

Sağlık hizmetleri hayati olması nedeniyle kalite yaklaşımlarının vazgeçilmez bir bileşeni olarak gösterilebilir. İş modellerindeki dönüşüm, doğal olarak sağlık kuruluşlarını da bu vazgeçilmez bileşenin geliştirilmesi yönünde motive etmiş ve hasta merkezli kalite yaklaşımları geliştirilmiştir. Yürütülen çalışmanın amacı var olan hizmet kalitesi ölçeğini geliştirerek yeni bir boyut eklemek ve eklenecek boyutun uyumluluğunu geçerlilik ve güvenilirlik testleri ile sınamaktır. Dolayısıyla bu çalışmada sağlık alanında kullanılan hizmet kalitesi ölçeğine hizmetin çıktısı olarak da değerlendirilebilecek iyileşme ümidi ile ilgili beklentinin ve algının ölçülebileceği yeni bir boyut eklenmiş ve bir kamu hastanesinde yürütülen uygulama ile yeni ölçek test edilmiştir. Geçerlilik ve güvenilirlik değerleri incelendiğinde eklenmesi önerilen boyutun kendi içinde ve diğer boyutlarla tutarlı olduğu ve diğer boyutlarla yüksek pozitif korelasyona sahip olduğu gözlenmiştir. Ölçeğin yeni hali ile daha yüksek güvenilirlik değeri taşıması da ölçeğin gücünü artırması olarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hastane, hizmet, sağlık hizmeti, hizmet kalitesi, SERVQUAL

JEL Sınıflandırması: I10, M10, M31

Quality Measurement In Health Services: A Public Hospital Case

ABSTRACT

Health services may be demonstrated as indispensable component of quality approaches because of its vitality. Transformation in business models, naturally, motivate healthcare institutions to modify this indispensable component and patient-centered quality perspectives are developed. The aim of this study is developing service quality measurement scale by adding a new dimension and testing this dimension's validity and reliability with appropriate statistical tests. Therefore, in this study, new dimension which can be evaluated as output of service is added to measure perception and expectation in accordance with hope of healing. When the reliability and validity measures are examined it can be seen that the proposed dimension has consistency with other dimensions and has high positive correlation. It is interpreted that the increased value of reliability value of scale is increasing scale's power.

Key Words: Hospital, service, health service, service quality, SERVQUAL

JEL Classification: I10, M10, M31

I. GİRİŞ

Tıp alanında önemli ilerlemelerin gerçekleşmesi, gelişen iletişim teknolojisi sayesinde bu ilerlemelerin tüm dünyada hızlı bir şekilde paylaşılması, geri ödeme kuruluşları tarafından yapılan maliyet çalışmaları, çoğunlukla hükümetler tarafından yapılan verimlilik ve performans geliştirme çabaları, sağlık

* Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İİBF, leventkidak@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İİBF, zehraturay.nisanci@ikc.edu.tr

*** Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İİBF, serhatburmaoglu@gmail.com

hizmetlerinde kalitenin önemini artıran unsurlardır (Patwardhan ve Patwardhan, 2008: 289). Bu açıdan ele alındığında sağlık hizmetlerinde kalite kavramının gündeme gelmesinin nedenleri arasında üç temel husustan söz edilebilir. Bunlar; (1) sağlık hizmetlerinin tüm dünyada ağırlıklı olarak kamu tarafından sunulan hizmetler olması sebebiyle devletin bu konuda belirleyici ve etkileyici rol oynaması, (2) sağlık hizmeti kullanıcıları ve paydaşların sağlıkta kalite konusunda taleplerinin söz konusu olması ve (3) sağlık yöneticilerinin inisiyatif almaları nedeniyle kalite hususunda artan bir ilginin gündeme gelmesi şeklinde değerlendirilmektedir (Asunakutlu, 2005: 2).

Kalite konusundaki bu duyarlılık doğal olarak ölçüm sistemlerinin geliştirilmesini ve bu sayede hizmet kalitesinin standartlarını artırmayı ön plana çıkarmıştır. Sağlık kurumlarında kalite çalışmalarının temelde üç odak noktası bulunmaktadır. Bunlar;

1. Performansın değerlendirilmesi ya da ölçülmesi,
2. Performansın standartlara uyup uymadığının belirlenmesi,
3. Standartlar karşılanmadığında performansın geliştirilmesidir.

Bahsedilen üç odak noktada birçok yöntem kullanılsa da hizmet kalitesinin ölçümünde beklenti ve algular arasındaki farkların değerlendirildiği Toplam Kalite Yönetim (TKY) modelleri önemli olarak gösterilebilir. Yönetimsel açıdan TKY, iç ve dış müşteri beklentilerini her şeyin üzerinde tutan, müşteri tatmininin artırılması ve müşteri bağlılığının yaratılması amacıyla iyileştirme ve yenilik yapmayı ilke edinen, şirketin başarısında çalışanları anahtar faktör olarak gören modern bir yönetim felsefesi olarak tanımlanmaktadır (Şimşek ve Çelik, 2011: 348). Faaliyetlerin tüm aşamalarında sürekli iyileştirmeyi vurgulayan TKY (Thompson ve Strickland, 2002: 395), uygulamaya aktarılabildiği takdirde üç temel unsur içerir. Bunlar; işletmede buna ilişkin rasyonel bir düşünce sistemi oluşturmak, mal ve hizmet kalitesini geliştirme yönünde çalışanları motive etmek ve nihayet işletmenin ürettiği mal ve hizmetlerin pazarlama şansını artırıcı bir şirket kültürü meydana getirmek şeklinde sıralanabilir (Şerif ve Çelik; 2011: 350). Bu açıklamalar ışığında sağlık alanındaki uygulamalar incelendiğinde ise TKY yöntemlerini ilk uygulayanların klinisyenler değil, yöneticiler olduğu, bu yüzden ilk TKY girişimlerinin klinik değil, yönetimsel boyutlar üzerinden çalışıldığı söylenebilir.

Sağlık hizmeti sunan kurumlar açısından Kalite Yönetim Sistemi, faaliyet ve süreçlerde kaliteyi geliştirme, koruma, iyileştirme, talep edenlerin beğenisini kazanmayı hedefleyen, bu arada maliyetler açısından ekonomik düzeyde bir hizmet sunmayı amaçlayan çabaların birleşimidir. Bu bağlamda sağlık hizmetleri sisteminin önemli bir bölümünü oluşturan hastanelerin, en büyük hizmet sektörü olarak toplam kalite yönetimi ile sistematik olarak çok hassas, dengeli, planlı, kaliteli, ulaşılabilir, hızlı ve hatasız hizmet vermeleri mümkün olmaktadır. Bunun sonucu olarak kaliteli hizmet, çalışan ve talep eden memnuniyeti güvence altına alınmış olur. Kaliteyi sağlama, onu sürekli güvence altında tutma ve kaliteyi geliştirme rastlantılarla değil sistemli çalışmalarla gerçekleşir (Aslantekin vd.,

2007: 55). Bu yönü ile TKY, sağlık hizmetleri için de önemli yararlar sağlayacak bir yaklaşımdır (Yılmaz, Yılmaz 1999; Akt: Ünalın vd., 2006: 3)

Sağlık kurumlarında TKY için altın standart, hastanedeki tıbbi bakımın kalitesini iyileştirme derecesidir. Bu nedenle kalite girişimlerinin nihai sonucu, hasta bakımıyla ilgili, “en önemli klinik süreçleri iyileştirme” becerilerinde yatar (Shortell vd.,1995: 189). Sağlık sektörü, kalite iyileştirmeyi temel “üretim süreçlerine” (klinik hizmetlere) katma konusunda diğer sektörlerden çok daha yavaştır. Birçok sağlık kurumunda TKY, günlük işlerle bütünleştirilememiştir.

Hastanelerde kalite iyileştirme faaliyetleri gerçekleştirilirken aynı zamanda maliyetler de azalmıştır. Ancak kalite iyileştirme faaliyetlerinin belgelenmiş finansal faydalarının yetersiz olmasının da hastanelerde kalite çalışmalarını olumsuz etkilediği belirtilmektedir (Kaya, 2005: 172). Konunun belirtilen önemine istinaden bu çalışmanın amacı, kamu hastanelerinde sağlık hizmetine ilişkin olarak hastaların kalite beklenti ve algılarını ölçerek kaliteyi iyileştirebilecek önerilerde bulunmaktır. Bu çalışmayı alandaki diğer çalışmalardan farklı kılan, sağlık hizmeti sürecinin tanı ve tedavi aşamasındaki hasta beklenti ve algılarının bir boyut olarak ölçüğe ilave edilerek hizmet kalitesinin incelenmiş olmasıdır. Zira Parasuraman’ın hazırladığı Servqual yaklaşımının hastane uyarlaması incelendiğinde bu boyutun, hasta merkezli bir yaklaşım için önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde hizmet kalitesi ölçümü ve sağlık hizmetlerinde kalite yaklaşımları literatür incelemesi ile ele alınmıştır. Bilahare, uygulama ve analiz süreci yürütülmüş ve sonuçları aktarılmıştır. Son olarak elde edilen bulgular literatürde elde edilen bilgiler ile tartışılarak sonuç bölümünde yorumlanmıştır.

II. HİZMET KALİTESİ ÖLÇÜMÜ VE SAĞLIK HİZMETLERİNDE KALİTE YAKLAŞIMLARI

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de hizmet sektörünün giderek büyümesi rekabeti artırmaktadır. Hizmet sunan işletmelerin rekabetten üstün çıkabilmeleri için hizmet kalitesine önem vermeleri gerekmektedir. Bu önemi amaçlarına da yansıtan işletmelerin amaçları, “müşterilere en iyi hizmeti sunarak, onları memnun etmek ve işletmeye sadık birer müşteri haline getirmektir” (Collins ve Joyce, 2008: 219; Kandampully ve Suhatanto, 2000: 346). Müşteride yaratılmak istenen bu değişimin ancak hizmet kalitesinde yürütülecek doğru iyileştirmelerle sağlanabileceği söylenebilir. Zira herkes ve özellikle de müşteriler için “kalite önemlidir ve her düzeyde ifade edilmekte, ilan edilmekte, onaylanmakta, tekrar tekrar dillendirilmektedir (Kélada, 1992: 2).

Kalite kavramının tanımından yola çıkıldığında kalite, bir ürün veya hizmetin, belirlenen veya olabilecek ihtiyaçları karşılama kabiliyetine dayanan özellikler toplamı şeklinde tanımlanmakta (DIN ISO 8402), müşterilerin mal ve hizmetlerden beklediklerinin karşılanması, hatta daha fazlasının verilmesi (Hitt vd., 1995: 147) olarak ifade edilmektedir.

Hizmet kalitesi de, sunulan hizmetin belirli standartları karşılayıp karşılamadığını saptayan ve tüketicinin memnuniyet düzeyini etkileyen önemli bir kavramdır. Hizmet kalitesini belirleyen unsurlar; hizmetin sunulduğu ortam ve

görünüm, hizmetin zamanlaması, hizmeti sunanların konularında uzmanlığı, hizmetin sürekliliği, güvenilir, doğru ve esnek olması gibi unsurlardır. Hizmetlerin mallardan ayrılan; soyutluk (fiziksel varlığının olmaması), ayrılmazlık (üretimle tüketimin birbirinden ayrılmaz olması), değişkenlik, heterojenite ve dayanıksızlık gibi karakteristik özellikleri bulunmaktadır (Devebakan ve Aksaraylı, 2003: 39). Hizmetlerin mallardan ayrılan bu özellikleri, kalite kavramını da doğrudan etkilemekte, değiştirmekte ve dolayısıyla kalite ölçümünü de zorlaştırmaktadır. Berry ve arkadaşları, mal/ürün ve hizmet arasındaki farklılığı, “ürün iyidir, hizmet başarılıdır” (Kélada, 1992: 221) şeklinde ifade etmektedirler.

Sağlık hizmetlerinde kalite ise; temel olarak tanı ve tedavi süreçlerinde doğruluk, isabetlilik ve uygunluk olarak tanımlanabilir. Sağlık hizmetlerinde kalitenin artırılması; hasta ve yakınlarının beklenti ve algılarının belirlenmesine, mevcut kaynakların değerlendirilmesine ve buradan elde edilecek bilginin karar süreçlerinde kullanılmasına bağlıdır (Bircan ve Baycan, 2004: 175). Bu noktadan hareketle sağlık hizmetlerinde kalitenin ölçülmesi ve değerlendirilmesi, hastaların daha sonraki gelişlerini sağlayabilmek ve sağlık hizmetlerinde iyileştirmeye açık alanları belirleyebilmek açısından önemlidir. Bu sayede sağlık kurumlarının, hasta ve yakınlarının beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde bir sağlık hizmeti sunarak onları sadık bir kullanıcı/müşteri haline getirmesi mümkün olabilecektir. Amerikan Tıp Derneği bu hizmeti yaşamın kalitesini ve/veya süresini iyileştirmeye veya sürdürmeye sürekli olarak katkıda bulunan hizmet olarak ifade etmektedir (American Medical Association 1984; Akt: Kaya, 2005:15). Bu tanımlar incelendiğinde, aslında hastayı merkeze alan ve hizmetlerin kalitesini sürekli iyileştirerek yaşam kalitesini iyileştirmeyi hedefleyen sosyal faydası yüksek bir hizmet anlayışının sağlık sektörü için konu edilebileceği anlaşılmaktadır.

Hizmetin özellikleri ve hizmet kalitesinin tanımından da anlaşılacağı üzere bu konuda önemli hususlardan bir tanesi de hizmetin kalitesinin ölçülebilmesi hususudur. Hizmet kalitesi ölçümünde yaygın olarak kullanılmakta olan Servqual ölçeği Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1988) tarafından geliştirilmiştir. Hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti ölçümünde bir standart olarak kabul edilen Servqual ölçeği, müşterinin hizmetten beklediği performans ile tüketim tecrübesi neticesinde hizmetin gerçek performansı arasındaki algıyı ölçmeyi temel almaktadır. Hizmet kalitesi, ölçeğin geliştirilmesi aşamasında fiziksel özellikler, güvenilirlik, cevap verebilirlik, güven ve empati başlıkları altında temel olarak beş hizmet kalitesi boyutunda ölçülmeye çalışılmaktadır. Parasuraman ve arkadaşlarına göre hizmet kalitesinin beş temel boyutu aşağıdaki gibi açıklanmaktadır (Devebakan ve Aksaraylı, 2003:41; Ramsaran, 2008:105; Zerenler ve Ögüt, 2007: 502):

Fiziksel Özellikler (Tangibles): Hizmet sunumu sırasında kullanılan bina, araç-gereç, teçhizat ve personelin fiziksel görünümü, hizmetin fiziki simgeleri, hizmet alan ya da bekleyen diğer müşteriler,

Güvenilirlik (Reliability): Hizmeti ilk seferde doğru olarak sunma yetisi, hizmetle ilgili kayıtların doğru ve tam tutulması, hizmetin söz verilen zamanda yerine getirilebilmesi,

Cevap Verebilirlik (Responsiveness): Personelin hizmet sunumundaki istekliliği, müşterilere hızlı hizmet verme ve yardım konusunda gönüllülük, ödeme veya duyuruların zamanında postalanması, arayan müşterilere hızlı cevap verme, randevuların hızlı ayarlanması,

Güven (Assurance): Çalışanların bilgili ve nazik olması ve müşterilerde güven duygusu uyandırabilme becerileri,

Empati (Empathy): Çalışanların kendisini müşterinin yerine koyması, müşterilere kişisel ilgi gösterilmesi.

Yukarıda açıklanan bu boyutlara ek olarak bazı kaynaklarda, yeterlilik, nezaket, inanılabilirlik, güvenlik, ulaşılabilirlik, anlayış ve iletişim gibi hizmet kalitesi boyutlarına da yer verilmektedir (İGB, 2004: 17).

Sağlık hizmetlerinde hizmet kalitesini temelde hastanın memnuniyet düzeyi belirlemektedir. Hasta memnuniyeti de verilen hizmetin hasta beklentilerini karşılama ya da hastaların verilen hizmeti algılamalarına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu süreçte sağlık hizmetinin kalitesi üzerinde hastanın başvurusundan, muayene, teşhis, tedavi ve bakım sonuçlarının alınmasına kadar gerçekleştirilen tüm faaliyetler önemli rol oynamaktadır. Sağlık hizmetinin kalitesini belirleyen unsurlar; hizmetin sunulduğu ortam, görünüm, hizmetin zamanlaması, hizmeti sunanların konularında uzman olması, hizmetin süreklilik arz etmesi, güvenilir, doğru ve esnek olması gibi unsurlardır. Bununla birlikte sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesinde ve algılanmasında, hastaların bekleme süreleri, çalışanların nezaketi ve tutarlılığı, hizmete ulaşılabilirlik, sunulan hizmetin bir kerede ve doğru olarak yapılması, beklenmedik bir durumda çalışanların gerekli çözümleri bulması ve yanıt vermesi ile hizmetin zamanında ve eksiksiz olarak yerine getirilmesi gibi unsurlar önemli rol oynamaktadır (Tarım, 2000: 1027).

Sağlık hizmetleri alanında yapılan hasta beklenti ve algılarının ölçülmesinde Servqual ölçeği yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde hemen hemen tüm araştırma sonuçlarında hasta beklenti ve algılarının ölçülmesinin kalite iyileştirme çalışmalarına önemli katkı koyduğu belirtilmektedir. Bu çalışmalar arasında, Rodriguez ve arkadaşları (1999), Ma ve arkadaşları (2007), Cruz ve Mellerio (2010), Büyüközkan ve arkadaşları (2011), Pena ve arkadaşları (2013) sayılabilir.

Büyüközkan ve arkadaşları (2011) tarafından yapılan çalışmada sağlık hizmeti kullanıcılarının hizmet kalitesi ile ilgili algılarını ifade etmelerinin, yöneticilere, hizmetlere yönelik beş boyuta ilişkin değerli bilgiler sağladığı belirtilmektedir. Hizmeti kullananların ifadelerine dayanılarak, sunulan hizmetlerdeki zayıf yönlerin ortaya çıkarılmasının, hastanelerin hizmet kalitesini artırma ve hastalara daha iyi hizmet sağlamada yardımcı olabileceği vurgulanmaktadır (Büyüközkan ve ark. 2011:9420). Rodriguez ve arkadaşları (1999), sağlık hizmeti kullanıcıları ile özel sigortalı kullanıcıların kalite algıları

konusunda görüşlerini ele almış ve incelemişlerdir. Sağlık hizmeti kullanıcıları tarafından hizmete erişebilirlik (önceki başvuru, danışma ve karşılama hizmetleri, mesai saatleri), cevap verme kapasitesi (hız ve süreçlerin etkinliği) ve kurum içi koordinasyon konuları iyileştirmeye açık alanlar olarak belirlenmiştir (Rodriguez ve ark. 1999: 259).

Pena ve arkadaşları (2013), Parasuraman, Zeithaml ve Berry tarafından tasarlanan Servqual ölçeğini sağlık hizmeti kullanıcılarının beklenti ve algılarını beş boyut üzerinden ölçmek üzere kullanmışlardır. Hastaların beklentileri ile algıları arasında farkın bulunduğu belirlenen çalışma sonuçları, sağlık kurumlarında kullanıcıların memnuniyetini ölçmenin önemli olması kadar, mevcut ölçeğin iyileştirilmesi gerektiğini de ortaya koymuştur (Pena ve ark. 2013:1231). Çalışmamızın amacına vurgu yapan ve destekleyen bu sonuç, Servqual ölçeğinin yapısının ve boyutlarının değerlendirildiği diğer bir çalışmada da benzer şekilde dillendirilmekte ve aynı noktaya dikkat çekilmektedir. Ma ve arkadaşları (2007) çalışmalarında, bazı araştırmacıların sadece hizmet dağıtım süreçlerine odaklandığını belirterek Servqual ölçeğine altıncı boyutun eklenmesini önermişlerdir. Ölçeğe dâhil edilmesi önerilen altıncı boyutun ise hizmet çıktılarını içeren boyut olması gerektiğini belirtmişlerdir. Hizmet sonuçlarının dâhil edildiği ölçek ile önceki ölçeği karşılaştırarak gerçekleştirdikleri analiz sonucu, önerilen altı boyutlu ölçeğin daha uygun olduğu ve altıncı boyutun yerine oturduğu ortaya konmuştur (Ma ve ark. 2007: 378).

Diğer taraftan sağlık kurumlarının var olma amacına bakıldığında “sağlık hizmeti” sunmak olduğu görülmektedir. Varlık nedeni sağlık hizmeti sunmak olan sağlık kurumlarından beklenen temel yetenek de, “nitelikli sağlık hizmeti sunabilmek” olmalıdır. Cruz ve Mellerio (2010), Sao Paulo’da kullanıcıların memnuniyet düzeylerini değerlendirdikleri çalışmada, hastaların memnuniyet düzeylerini sırasıyla, güven, güvenilirlik, cevap verebilirlik ve empati boyutları olarak ortaya koymuşlardır. Bunlara ek olarak çalışma sonucunda hekim ve hemşire gibi tıbbi görevlilerden memnuniyetin yüksek düzeyde olmasının, hastanenin tercih edilmesi için önemli olduğuna vurgu yapmışlardır Cruz ve Mellerio, 2010:147). Çalışmanın bu sonucu Servqual ölçeğinin beş boyutunun hizmet kalitesini ölçmede önemli bir araç olduğunu belirtmekle birlikte, tıbbi personelin özelliklerinin öneri ve tercih nedenini etkileyeceğine dikkat çekmekte, hastaneden beklenen “temel yeteneğin” önemini ortaya koymaktadır. Kıdak ve Aksaraylı (2008) tarafından yapılan hasta memnuniyet düzeylerinin değerlendirildiği çalışma sonucu da benzer şekilde yorumlanmıştır. Söz konusu çalışmada, hastaların hekimlerden memnuniyetlerini genel değerlendirmelere göre daha ön planda tuttıkları sonucu elde edilmiş ve bu sonuç, hastaların hastanenin “temel yeteneği”nin sağlık hizmeti olduğuna işaret ettikleri şeklinde yorumlanmıştır (Kıdak ve Aksaraylı, 2008: 107).

İngiltere’de Servqual ölçeği kullanılarak yapılan bir çalışmada, ölçeğe, iç müşteri yönetimini ele alan ve daha önce açıklananlardan farklı bir boyut eklenmiştir. Ulusal Sağlık Sistemi (NHS) bünyesinde, farklı kurumlarda benzer hizmetleri sunan çalışanların entegrasyonunu sağlamaya yönelik işgücü kalite

farkındalığı oluşturma amacını gerçekleştirmek üzere planlanan bir çalışmada Servqual ölçeğinin uyarlanmış bir versiyonu kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar, iç müşteri yönetim süreçlerinde beklentiler ile algılar arasında boşluklar bulunduğunu göstermiştir. İç müşteri ilişkileri yönetimi, formal kalite standartlarının yetersiz olduğu ve iç müşteri ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılma çabalarındaki sınırlılıkların bu boşlukları oluşturduğu ifade edilen çalışmada, üst yönetimin gerekli olan kaynakları bu amaçla tahsis etmesinin gerekliliğine dikkat çekilmiştir (Chaston, 1994: 380).

Yukarıda ele alınan çalışmalar, sunulan sağlık hizmeti alanında, Parasuraman ve arkadaşları (1988) tarafından oluşturulan Servqual ölçeğinin sağlık hizmetinin kalitesinin ölçümünde etkili olarak kullanıldığını göstermektedir. Çalışmalar, kalitenin birinci koşulu olan “ölçme” konusunun önemine dikkat çekmekle birlikte bazı özelliklere göre yeni uyarlamalar yapılması gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Buradan hareketle, mevcut kalite ölçeğine, hizmet çıktılarının ölçümü, iç müşteri memnuniyeti gibi konularda ihtiyaca uygun boyutların eklenebileceği düşünülmektedir. Bu düşünce ile planlanan çalışmada, ölçeğe sağlık hizmeti sonuçlarına yönelik beklenti ve algı konusunu ele alan bir boyut tasarlanarak/uyarlanarak ilave edilmiş, bunun, ölçeğin sağlık hizmetleri alanında kullanılması konusunda ve ölçme işlemine katkı sağlayacağı öngörülmüştür.

III. ANALİZ

Bu çalışmada, Karşıyaka Devlet Hastanesi kapsamında algılanan hizmet kalitesini ölçmek ve bu ölçüm işleminde kullanılacak Servqual ölçeğine yeni bir boyut ekleyerek, bu yeni boyutun geçerliliğini test etmek amaçlanmıştır. Araştırmada, hastaların sağlık hizmetine ilişkin algılanan ve beklenen kalite düzeyini ölçmek üzere Servqual ölçeğine uygun olarak hazırlanan anket formu kullanılmıştır. Anketin uygulanabilmesi için hastane yönetimine Mayıs 2014 itibarıyla resmi başvuru yapılmış, başvuru süreci sonucu hastalara anket uygulaması uygun görülmüştür. Uygulama, Haziran 2014’te gerçekleştirilmiştir.

Karşıyaka Devlet Hastanesi, İzmir’in kuzey bölgesine hitap eden bir devlet hastanesidir. Menemen, Foça, Aliağa, Bergama, Dikili ve Kınık ilçelerinden de gelen halka hizmet veren bir bölge hastanesi konumunda olup A ve B bloklarından oluşmaktadır. B Blok 1970 yılında, A blok 1997 yılında hizmete girmiştir. 2014 yılı itibarı ile yatak sayısı 254’tür. Hastanede 136’sı doktor olmak üzere 513 sağlık personeli toplam 933 personel görev yapmaktadır (<http://www.karsiyakadh.gov.tr>).

Araştırmada basit tesadüfi örneklem yöntemi tercih edilmiş, her poliklinik için, en az otuz hastaya ulaşmak hedeflenmiştir. Hastane yönetimi ile gerçekleştirilen toplantılar sonucunda hastanenin toplam 28 polikliniğinden en çok hasta kabul eden 18 polikliniği tercih edilmiş ve toplam 610 hastaya anket uygulanmıştır. Hastanede poliklinik hizmetleri 09.00-16.00 saatleri arasında sunulmaktadır. Bir haftalık süre içerisinde bu saatler arasında hastane polikliniklerine gelen ve doktorla görüşme yapacak olan deneklerden ankete katılmayı kabul eden kişiler basit tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilerek anket

uygulanmıştır. Beklenti ve algılar iki farklı anket ile ele alındığından anketler deneklere iki aşamalı olarak uygulanmıştır; birinci aşamada poliklinik muayenesine girmeden önce beklentilere ait anket, ikinci aşamada ise muayeneden çıktıktan sonra algı anketi uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde SPSS paket programı kullanılmış, ölçeğin güvenilirliğini test etmek için güvenilirlik analizi, geçerlilik çalışmalarında ise temel bileşenler analizi icra edilmiştir. Çalışma, bir anket geçerleme çalışması olarak yürütülmemiş ancak yeni eklenen boyutun diğer boyutlar ile uyumlu olup olmadığı araştırılmıştır. Güvenilirlik analizinde Cronbach Alfa katsayısından yararlanılmış ve katsayının yorumlanması şu şekilde yapılmıştır:

$0.00 \leq \alpha < 0.40$ ölçek güvenilir değil,

$0.40 \leq \alpha < 0.60$ ölçek güvenilirliği düşük,

$0.60 \leq \alpha < 0.80$ ölçek güvenilir ve son olarak

$0.80 \leq \alpha < 1$ ölçek yüksek derecede güvenilirdir (Kalaycı, 2008:405).

Alfa katsayısı hesaplandığında soruların benzerliği ya da yakınlığı ortaya konmuş olur. Dolayısıyla sorular arasında negatif bir korelasyon bulunması durumunda katsayıda negatif olur ve bu durum güvenilirlik modelinin bozulmasına neden olur. Diğer bir deyişle negatiflik durumunda sorular birleştirilerek veya toplanarak boyuta(lara) dönüştürülemez.

Geçerlilik testi için uygulanan temel bileşenler analizi ise çok sayıdaki değişken arasındaki ilişkilerden yola çıkılarak değişkenlerin daha anlamlı, kolay anlaşılır ve özet biçimde yorumlanmasını sağlayan çok boyutlu bir yöntem olarak ifade edilebilir (Albayrak, 2006:107).

Çalışmada Ek'te bulunan anketler beklenti ve algıların ölçümünde kullanılmış ve anketler birebir görüşmeler aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Zira başlangıçta bu konuda hastane personelinin yararlanılmak istense de analiz dışı bırakılan bazı anketlerde hastaların soruları kavramada güçlük çekerek rasgele soruları cevapladıklarının tespit edilmesi üzerine birebir görüşme yöntemine geçilmiştir. Görüşmelerde beklenti ve algılar iki farklı anket ile sorgulanırken anket sonuçları beklentiler ve algılar arasındaki farktan yola çıkılarak oluşturulan yeni değişkenler kullanılarak analiz edilmiştir. Diğer ifadeyle yürütülen çalışmanın sonuç analizleri uygulanan iki anket arasındaki fark puanları üzerinden yapılmıştır. Anketin aynı denek üzerinde iki kez üst üste uygulanması ve demografik özelliklerin sorgulanarak ankete katılım yüzdesini düşürmemek adına kişisel sorulardan kaçınılmıştır. Ayrıca hastane yönetimi ile yapılan görüşmede hastalarla ilgili kalite dışı sorulardan kaçınılması konusunda mutabakata varıldığından demografik özelliklere yönelik sorular sorulamamıştır. Bu değişkenler ve analizde kullanılan kodlamalar Tablo-1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Analizde Kullanılan Kod
Hastanelerin modern cihazlara sahip olması	Fiziksel1
Hastanelerin fiziki imkânlarının (binalarının) görsel olarak cazip olması	Fiziksel2
Hastane çalışanlarının düzgün (düzenli/tertipli/temiz) görünmesi	Fiziksel3
Hastanelerin hizmetlerini vaat ettikleri zamanda sağlamaları	guv1
Hastaların problemi olduğu zaman, hastane çalışanlarının anlayışlı ve rahatlatıcı olmaları	guv2
Hastanelerin faturalandırmada doğru (hassas) olmaları	guv3
Hastane çalışanlarının hastalara hizmetin ne zaman gerçekleştirebileceğini tam olarak söylemeleri	cev1
Hastalar için hastane çalışanlarından hızlı hizmet beklenilmesi	cev2
Hastane çalışanlarının her zaman (daima) hastalara yardım etmeye istekli olmaları	cev3
Hastalar hastane çalışanları ile iletişimlerinde kendilerini güvende hissedebilmeleri	guvence1
Hastane çalışanlarının bilgili olmaları	guvence2
Hastane çalışanlarının nazik olmaları	guvence3
Hastane çalışanlarının işlerini iyi yapabilmek için işverenlerinden yeterli desteği almaları	guvence4
Hastane çalışanlarının hastalarına kendilerinden beklenen kişisel ilgiyi göstermeleri	empati1
Hastanelerin hastalarına en iyi ilgiyi içten göstermeleri	empati2
Hastalıkla ilgili yeterli bilginin alınması	yeni1
Hastalığın iyileşmesi için gerekli ve doğru tedavinin alınması	yeni2
Hastalığın tanımlanması için tüm tetkik, analiz ve değerlendirmelerin doğru bir şekilde yapılması	yeni3
Bu birimin hastalığı iyileştirebilmesine inanç duyulması	yeni4

Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Bahsedilen yöntemler uygulanarak yürütülen analiz neticesinde farklılardan yola çıkılarak oluşturulan yeni değişkenler aracılığı ile elde edilen 19 sorunun toplam güvenilirliği 0,898 (Cronbach's Alpha) olarak bulunmuştur. Bu değer yüksek derecede güvenilir olarak değerlendirilse de değer iyileştirilmesi için yapılan incelemede iki sorunun çıkarılması ile güvenilirliğin daha da artabileceği görülmüştür. Madde-Toplam istatistikleri Tablo-2'de gösterilmiştir.

Tablo-2: Madde-Toplam İstatistikleri

Maddeler	Madde Silindiğinde Ölçek Ortalaması	Madde Silindiğinde Ölçek Varyansı	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	Karesi Alınmış Çoklu Korelasyon	Madde Silindiğinde Cronbach's Alfa
Fiziksel1	30,80	226,532	,387	,261	,898
Fiziksel2	30,21	227,854	,443	,261	,895
Fiziksel3	31,41	221,956	,618	,471	,891
guv1	31,27	217,366	,670	,553	,889
guv2	31,25	218,624	,668	,538	,889

guv3	31,20	235,262	,071	,089	,918
cev1	31,44	219,678	,599	,476	,891
cev2	30,84	215,251	,681	,562	,889
cev3	31,02	219,024	,653	,522	,890
guvence1	31,49	221,379	,637	,491	,891
guvence2	31,42	221,646	,594	,444	,891
guvence3	31,27	218,619	,675	,581	,889
guvence4	28,46	238,273	,114	,090	,906
empati1	31,02	216,492	,721	,677	,888
empati2	31,09	218,299	,692	,650	,889
yeni1	31,37	217,263	,629	,657	,890
yeni2	31,53	219,017	,632	,755	,890
yeni3	31,69	221,320	,622	,642	,891
yeni4	31,61	218,506	,628	,614	,890

Tablo-2’de görülebileceği gibi guv3 ve guvence4 değişkenlerinin çıkarılması ile güvenilirlik istatistiği daha yüksek bir değere kavuşabilecektir. Bahsedilen değişkenlerin çıkarılarak yeniden analiz yürütüldüğünde ise güvenilirlik değeri 0,926’ya ulaşmış ve bu değer yeterli olacağı varsayılarak analize son verilmiştir. Ankete ilişkin güvenilirlik değerlendirmelerini müteakip geçerlilik çalışmalarında ise temel bileşenler analizi icra edilmiştir. Bu analiz kapsamında güvenilirlik analizinde güvenilirliği düşüren değişkenlerin çıkarılmadan analizine devam edilmesi ve bu değişkenlerin faktör yapıları içerisindeki durumları da gözlenmek istenmiştir. Buna göre tüm maddelerin bir arada ele alındığı keşfedici faktör analizinde, özdeğeri 1’den yüksek toplam üç boyut olduğu ve bu boyutların varyansın %57,54’ünü açıkladığı görülmüştür. Değişkenlerin boyutlara dağılımı Tablo-3’deki döndürülmüş bileşen matrisinde gösterilmiştir.

Tablo-3: Döndürülmüş Bileşen Matrisi

	Bileşen		
	1	2	3
fiziksel1	,236	,335	,546
fiziksel2	,442	,139	,394
fiziksel3	,651	,195	,225
guv1	,698	,262	,045
guv2	,762	,155	,013
guv3	,228	,000	-,675
cev1	,676	,215	-,107
cev2	,696	,265	,086
cev3	,737	,147	,140
guvence1	,685	,223	,035
guvence2	,565	,303	,132

guvence3	,787	,150	-,030
guvence4	,148	-,098	,561
empati1	,744	,259	,073
empati2	,684	,315	,135
yeni1	,300	,816	,082
yeni2	,255	,888	,038
yeni3	,287	,816	,002
yeni4	,299	,806	,010

Tablo-3’de gösterilen döndürülmüş bileşen matrisi, temel bileşenler analizi ile Varimax döndürmesi uygulanarak dört iterasyon sonucunda elde edilmiştir. Buna göre fiziksel1, guv3 ve guvence4 hariç tüm diğer literatürden elde edilen maddeler birinci bileşende toplanmaktadır. Burada birinci boyuttan beklenen, literatürde kullanılan hizmet kalitesi ölçek bileşenlerinin tek bir boyutu oluşturması idi. Ancak görüldüğü üzere bazı değişkenler bu yapıya istatistiksel bağlamda aykırılık oluşturmuştur. İkinci boyutta ise beklendiği gibi yeni eklenen değişkenler şifa bulma ümidi boyutu olarak yekpare ve yüksek faktör yükleri ile boyuta yüklenmiştir. Yeni eklenen boyutun tek başına ama kendi içerisinde bütünlüğü bozulmadan yekpare bir şekilde durduğu söylenebilir.

Literatürde ifade edilen beş boyut ve bu çalışmada eklenen bir boyutun içeriğindeki değişkenlerin uyumunun doğrulayıcı faktör analizi ile ele alınması için burada tüm boyutlar tek tek temel bileşenler analizi ile incelenmiştir. Birinci boyut olarak Fiziksel kaliteye ilişkin beklenti ve algıların ölçüldüğü maddeler incelenmiştir. Toplam üç soru ile ölçülen bu boyutun KMO Örneklem Yeterliliği 0,643’tür ve Bartlett Küresellik Testi 487,844 ile üç serbestlik derecesi ile istatistiksel olarak anlamsız ($p < 0.01$) bulunmuştur. Bilindiği üzere Kaiser-Meyer-Olkin KMO örneklem yeterliliği ölçütü, gözlenen korelasyon katsayıları ile kısmi korelasyon katsayıları arasındaki oranı ifade eder ve bu oranın 0.5’in üzerinde olması arzu edilir. Yürütülen çalışmada bu oranın 0.643 olması kullanılan veri setinin faktör analizi yapmak için uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca Bartlett Küresellik testi de korelasyon matrisinde değişkenlerin en azından bir kısmı arasında yüksek oranlı korelasyonlar olduğu olasılığını test eder ve “Korelasyon matrisi birim matristir” sıfır hipotezini test eder. Yürütülen çalışmada da sıfır hipotezi reddedilerek analize devam edilebileceği söylenebilir. Bileşen matrisi incelendiğinde ise tüm değişkenlerin faktör yüklerinin yüksek olduğu ve hemen hemen eşit düzeyde boyuta yüklendiği Tablo-4’te görülmektedir.

Tablo-4: Fiziksel Kalite Maddeleri Bileşen Matrisi

Bileşen 1	
fiziksel1	,723
fiziksel2	,767
fiziksel3	,787

İkinci boyut olarak Güvenilirlik boyutuna ilişkin beklenti ve algıların ölçüldüğü maddeler incelenmiştir. Toplam üç soru ile ölçülen bu boyutun KMO Örneklem Yeterliliği 0,510'dur ve Bartlet Küresellik Testi 487,844 ile üç serbestlik derecesi ile ($p<0.01$) sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bileşen matrisi incelendiğinde maddelerin boyuta yüklendiği faktör yükleri Tablo-5'te görülmektedir.

Tablo-5'te görülebileceği üzere iki maddenin boyuta olan katkısı yüksek gözlenirken guv3'ün boyuta olan katkısı çok düşüktür. Bu durum aslında güvenilirlik analizinde de tespit edilen bir husus olduğundan hastane hizmet kalitesi ölçümü için güncellenen anketten bu maddenin çıkarılmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

Tablo-5: Güvenilirlik Boyutu Maddeleri Bileşen Matrisi

	Bileşen
	1
guv1	,862
guv2	,877
guv3	,288

Üçüncü boyut ise Cevap Verebilirlik boyutudur ve bu boyuta ilişkin beklenti ve algıların ölçüldüğü maddeler incelenmiştir. Toplam üç soru ile ölçülen bu boyutun KMO Örneklem Yeterliliği 0,682'dir ve Bartlet Küresellik Testi 487,844 ile (serbestlik derecesi=3) sıfır hipotezi reddedilmiştir ($p<0.01$). Bileşen matrisi incelendiğinde ise tüm değişkenlerin faktör yüklerinin yüksek olduğu ve hemen hemen eşit düzeyde boyuta yüklendiği Tablo-6'da görülmektedir.

Tablo-6: Cevap Verilebilirlik Boyutu Maddeleri Bileşen Matrisi

	Bileşen
	1
cev1	,813
cev2	,871
cev3	,809

Dördüncü boyut olan Güvence boyutuna ilişkin beklenti ve algıların ölçüldüğü maddeler incelenmiştir. Toplam dört soru ile ölçülen bu boyutun KMO Örneklem Yeterliliği 0,708'dir ve Bartlett Küresellik Testi 507,710 ile (serbestlik derecesi=6) sıfır hipotezi reddedilmiştir ($p<0.01$). Bileşen matrisi incelendiğinde maddelerin boyuta yüklendiği faktör yükleri Tablo-7'de görülmektedir.

Tablo-7: Güvence Boyutu Maddeleri Bileşen Matrisi

Bileşen	
1	
guvence1	,827
guvence2	,823
guvence3	,842
guvence4	,245

Güvence boyutuna ilişkin bileşen matrisi incelendiğinde guvence4 maddesinin boyuttaki yükünün diğerlerine nazaran çok düşük olduğu görülmektedir. Aslında bu konu da güvenilirlik analizinde gözlenmişti ve bu nedenle de bu maddenin de anket formundan çıkarılmasına karar verilmiştir.

Literatürden elde edilen son boyut olan Empati boyutunun ise beklenti ve algılarının ölçüldüğü maddeler incelenmiştir. Toplam iki soru ile ölçülen bu boyutun KMO Örneklem Yeterliliği 0,5'tir ve Bartlett Küresellik Testi 509,952 ile (serbestlik derecesi=1) sıfır hipotezi reddedilmiştir ($p<0.01$). Bileşen matrisi incelendiğinde ise tüm değişkenlerin faktör yüklerinin yüksek olduğu ve hemen hemen eşit düzeyde boyuta yüklendiği Tablo-8'de görülmektedir.

Tablo-8: Empati Boyutu Maddeleri Bileşen Matrisi

Bileşen	
1	
empati1	,939
empati2	,939

Son olarak bu çalışma ile ölçülmesi planlanan ve hastane hizmet kalitesinin ölçümünde önemli olacağı öne sürülen iyileşme/şifa bulma ümidi boyutunun beklenti ve algılarının ölçüldüğü maddeler incelenmiştir. Toplam dört soru ile ölçülen bu boyutun KMO Örneklem Yeterliliği 0,838'dir ve Bartlett Küresellik Testi $1,572 \times 10^{-3}$ ile (serbestlik derecesi=6) sıfır hipotezi reddedilmiştir ($p<0.01$). Bileşen matrisi incelendiğinde ise tüm değişkenlerin faktör yüklerinin yüksek olduğu ve hemen hemen eşit düzeyde boyuta yüklendiği Tablo-9'da görülmektedir.

Tablo-9: İyileşme Ümidi Boyutu Maddeleri Bileşen Matrisi

Bileşen	
1	
Yeni1	,873
Yeni2	,929
Yeni3	,874
Yeni4	,866

Korelasyon analizi

Tüm bu incelemeler ışığında boyutlar arasındaki korelasyonlar dikkate alındığında ise Tablo-10'a ulaşılmıştır.

Tablo-10: Boyutlar Arası Korelasyon Matrisi

	fiziksel	guvenilirlik2	cevap verebilirlik	guvence2	empati	yeni
fiziksel	1	,563**	,527**	,502**	,515**	,458**
guvenilirlik2		1	,735**	,642**	,599**	,495**
cevap verebilirlik			1	,645**	,659**	,515**
guvence2				1	,668**	,514**
empati					1	,519**
Yeni						1

** p<0.01.

Boyutlar arası korelasyon değerleri incelendiğinde tüm boyutlar arasında pozitif korelasyonlar gözlenmektedir. Özellikle yeni eklenen boyutun literatürdeki diğer beş boyut ile 0.5 pozitif korelasyon katsayısı ile istatistiksel olarak anlamlı (p<0.01) bir şekilde yer almış olması kullanılan boyutun hastane hizmet kalitesi ölçümünde katkı sağlayacak düzeyde olduğunu göstermektedir.

IV. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sağlık hizmetleri, kalite yaklaşımlarının vazgeçilmez bir bileşeni, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi/kalitesinin artırılması ise sağlık kurumlarının misyonu olarak kabul edilebilir. Sağlık hizmetlerinde kalitenin ölçülmesi ve değerlendirilmesi, hastaların daha sonraki gelişlerini sağlayabilmek ve sağlık hizmetlerinde iyileştirmeye açık alanları belirleyebilmek açısından da önemlidir. Bu sayede hasta ve yakınlarının beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde bir sağlık hizmeti sunmak ve onları sadık bir kullanıcı/müşteri haline getirmek mümkün olabilecektir.

Sonuçta yürütülen çalışma ile hizmet kalitesi ölçeği (Servqual Ölçeği) geliştirilerek ölçeğe yeni bir boyut eklenmiş ve eklenen boyutun uyumluluğu geçerlilik ve güvenilirlik testleri ile sınanmıştır. Eklenen bu boyut hizmetin çıktısı olarak da değerlendirilebilecek iyileşme ümidi ile ilgili hasta beklentileri ve algılarının ölçülebildiği yeni bir boyut olmuş ve bu boyut ile literatüre katkı sağlanmasına çalışılmıştır.

Literatürde Servqual ölçeğinde ifade edilen beş boyut ve bu çalışmada ölçeğe eklenen altıncı boyutun (iyileşme/şifa bulma ümidi boyutu) içeriğindeki değişkenlerin uyumunun doğrulayıcı faktör analizi ile elde edilen sonuçlar aşağıda açıklanmaktadır.

Literatürde bulunmayan ve bu çalışmanın amacında belirtildiği üzere tasarlanarak hastane hizmet kalitesi ölçme aracına eklenen ve toplam dört sorudan oluşan iyileşme/şifa bulma ümidi boyutunun analizi sonucunda tüm değişkenlerin faktör yüklerinin yüksek olduğu ve hemen hemen eşit düzeyde boyuta yüklendiği ortaya konmuştur. Bu sonuç yeni eklenen boyutun kendi içerisinde tutarlı

olduğunu ve boyuta yüklenen değerler bağlamında da toplam değişimin açıklanabilirliğine katkı sağladığı görülmüştür.

Burada önemli olarak görülebilecek bir konu ise eklenen boyutun diğer boyutlarla olan ilişkisidir. Bu durumun test edilebilmesi için ise boyut toplam puanları arasındaki korelasyonlar incelenmiştir. Korelasyonların yüksek olması ve istatistiksel olarak anlamlı olması eklenen değişkenin ölçme aracının açıklayıcılığına pozitif katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Böylece ölçme aracının yeni önerilen boyutun eklenmesi ile testin gücü üzerinde önemli etkisi ve katkısı olacağı öngörülebilir.

Hastaların hastanelerden ve sağlık kurumlarından beklediği temel sonuç, şifa bulma ya da iyileşme arzularıdır. Hastaların bu arzuları ise hastanelerin temel yetenekleri kapsamında tanımlayabileceğimiz sağlık hizmeti üretimi olarak değerlendirilebilir. Hastanelere iyileşme/şifa bulma arzusu ile gelen hastaların alacakları veya aldıkları sağlık hizmetine yönelik hastanelerin temel yeteneklerine ilişkin beklenti ve algıların ölçülebilmesi sağlık hizmetlerinin kalitesi bakımından eksik kalan önemli bir boyut olarak değerlendirilebilir.

İyileşme ve şifa bulma ümidinin hastaneye gelen hastalar için önemli bir kalite çıktısı olarak görülmesi durumunda bu perspektifin hasta merkezli yaklaşıma da uygun olabileceği düşünülmektedir. Zira hastayı merkezine alan bir ölçme aracında sadece çevresel faktörler değil aynı zamanda hizmete ilişkin kendi beklentisini ve algısını da kullanmak daha rasyonel bir durum oluşturmaktadır. Ayrıca bu yolla hastaların sağlık kurumuna başvuru yaptığı ve tanı sonrasında bu ümidinin karşılanmadığı inancı ile farklı bir kurumda yeniden benzeri hizmeti talep etmelerini azaltabilecek bir yönetim argümanı geliştirilmesine de olanak sağlayabilecektir. Çünkü, iyileşme ümidi beklenti ve algısının yönetilebilmesi, ancak bunların ölçülebilmesi sayesinde sağlanabilecektir. Dolayısıyla eklenen bu boyut, hastanelerin kalite ölçümünde hastaya ilişkin ve üretilen hizmetin temel temasını da ölçme fırsatı sunabilecektir.

Esasında hastanelerin kalite değerlendirmesinde beş boyutlu hizmet kalitesi ölçeğinin kullanılması ile üretilen hizmetin esasını teşkil edecek hastanın iyileşmeye yönelik ümidi diğer mekanik boyutlar aracılığı ile anlaşılacaktır. Bu durum yukarıda belirtildiği gibi hastaların aynı hastalık için birden fazla sağlık kurumlarına başvurmalarına yol açabilmekte ve kaynak ve zaman israfı yaratabilmektedir. Eklenen yeni boyutun kalite değerlendirmesinde kullanılması ile birlikte bu durumun ölçülebilir hale gelmesi ile farkındalık oluşturulabilecek ve bilahare geliştirilebilecektir.

Bundan sonraki çalışmalarda, eklenen boyutun farklı sağlık kurumlarında da kullanılarak ölçüm yapılması ile genellenebileceği ve sağlık hizmetlerinde kalite ölçümünde kullanılarak yönetime ilişkin değerlendirmeler yapılabileceği önerilebilir.

KAYNAKLAR

- ALBAYRAK A. Sait. (2006). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. 1. Baskı, Asil Yayın Dağıtım A.Ş., Ankara.
- ASLANTEKİN, F., GÖKTAŞ, B., ULUŞEN, M., ERDEM, R.(2007); Sağlık Hizmetlerinde Kalite Deneyimi: Dr. Ekrem Hayri Üstündağ Kadın Hastalıkları ve Doğum Hastanesi Örneği, Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi, Cilt:2, Sayı:6,S.55-71.
- ASUNAKUTLU Tuncer, (2005), Sağlık Hizmetlerinde Kalite, Erişim Tarihi 24.09.2014 <http://www.canaktan.org/politika/kamuda-kalite/asuna.pdf>
- BİRCAN Hüdaverdi ve BAYCAN Serap, (2004), Sağlık Sektöründe Verimlilik ve Kalite Sistemi: Cumhuriyet Üniversitesi Hastanesi Örneği, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi/Cilt 28 / Sayı 2, 173-185.
- BÜYÜKÖZKAN G., ÇİFCİ G., GÜLERYÜZ S. (2011). Strategic Analysis of Healthcare Service Quality Using Fuzzy AHP Methodology. Expert Systems with Applications, 38 (8), 9407-9424. doi:10.1016/j.eswa.2011.01.103.
- CHASTON I. (1994), Internal Customer Management and Service Gaps Within the National Health Service. Int J Nurs Stud. Aug;31(4):380-90.
- COLLINS Chris G., JOYCE Pauline , (2008), Focus on Quality in Healthcare in Ireland, International Journal of Health Care Quality Assurance, Vol. 21 Iss: 2, pp.219-228. <http://dx.doi.org/10.1108/09526860810859067>
- DA CRUZ WB, MELLEIRO MM. (2010), Assessment Levels Of The User's Satisfaction in A Private Hospital, Rev Esc Enferm USP. Mar;44(1):147-53. <http://dx.doi.org/10.1590/S0080-62342010000100021>.
- DEVEBAKAN Nevzat, AKSARAYLI Mehmet, (2003), Sağlık İşletmelerinde Algılanan Hizmet Kalitesinin Ölçümünde SERVQUAL Skorlarının Kullanımı ve Özel Altınordu Hastanesi Uygulaması, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı:1, 38-54.
- HITT, Michael A., R. DUANE Ireland, HOSKISSON Robert E., (1995), Strategic management: competitiveness and globalization : concepts. St. Paul: West Publishing Co.,
- ISO Kalite Güvence Sistemleri, (2014), Koumakina.com. https://docs.google.com/document/d/1jnEU7bYO35pRTkRsFYzWAjdbdF7Nayg-ITN263eqwb1o/edit?hl=en_US (Erişim Tarihi 09.12.2014)
- İdareyi Geliştirme Başkanlığı, (İGB), (2004), T.C. Başbakanlık, Poliklinik Hizmetlerinde Etkinlik, Aralık, Ankara.
- KANDAMPULLY, Jay, SUHATANTO, Dwi (2000), Customer Loyalty in Hotel Industry: Role of Customer Satisfaction and Image, International Journal of Contemporary Hospitality Management, 12/6, 2000, 346-351. doi:10.1108/09596110010342559
- KALAYCI, Şeref. (2008), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. 3. Baskı, Asil Yayın Dağıtım A.Ş., ISBN 9759091143 Ankara.
- KAYA, Sıdık, (2005), Sağlık Hizmetlerinde Sürekli Kaliteyi İyileştirme. Pelikan Yayınları / Yayınevi Genel Dizisi, ISBN978975877870 Ankara.
- KIDAK Levent, AKSARAYLI Mehmet (2009), Sağlık Hizmetlerinde Motivasyon Faktörleri, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,7 (1) 75-94.
- MA J., HARVEY ME., HU MY. (2007), Assessing The Multidimensional and Hierarchical Structure of SERVQUAL, Psychol Rep. Oct;101(2):378-91. doi: 10.2466/pr0.101.2.378-391
- PARASURAMAN, A., ZEITHAML, V.A., & BERRY, L.L., (1988), SERVQUAL: A Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality, Executive Summaries, Journal of Retailing. Spring p. 12-38.
- PATWARDHAN Anjali, PATWARDHAN Dhruv, (2008), Business Process Re-Engineering–Saviour or Just Another Fad? One UK Health Care Perspective, International Journal of Health Care Quality Assurance, Vol. 21, No. 3. pp.289 – 296. <http://dx.doi.org/10.1108/09526860810868229>

- PENA MM., DA SİLVA EM., TRONCHİN DM., MELLEİRO MM. (2013), The Use of the Quality Model of Parasuraman, Zeithaml and Berry in Health Services. Rev Esc Enferm USP. Oct;47(5):1227-32. doi: 10.1590/S0080-623420130000500030.
- RODRÍGUEZ Prieto MA, CERDÁ March JC, FERNÁNDEZ López LA., (1999), The Quality Perceived by The Users of Health Centers and by Private Insurance Companies. Aten Primaria. Sep 30;24(5):259-66.
- RAMSARAN Fowdar R., (2008), The Relative Importance of Service Dimensions in a Healthcare Setting, International Journal of Health Care Quality Assurance, Vol. 21, No. 1. pp.104-124. <http://dx.doi.org/10.1108/09526860810841192>
- SHORTELL SM, LEVIN DZ, O'Brien JL, HUGHES EF, J.L. KELLOGG., (1995), Graduate School of Management, Northwestern University, Evanston, IL 60208, USA. Hospital & Health Services Administration , 40(1):4-24.
- ŞİMŞEK M. Şerif, ÇELİK Adnan, (2011), Yönetim ve Organizasyon, Eğitim Kitabevi, Konya.
- TARIM, Mehveş, (2000), Hizmet Organizasyonlarında (Hastanelerde) Kalite, Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan, Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını No:38, Ankara, 1025-1040.
- THOMPSON, Jr. Arthur A.; STRICLAND III, A.J.; (2002), Strategic Management; Published by Boston MA:McGraw-Hill Irwin, Boston.
- ÜNALAN D.; ÇETİNKAYA, F.; ÖZYURT, Ö.; KAYABAŞI, A. (2006), Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Sekreterlerde İş memnuniyeti, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, Cilt:9 Sayı:1, 1-18.
- ZERENLER Muammer, ÖĞÜT Adem, (2007), Sağlık Sektöründe Algılanan Hizmet Kalitesi ve Hastane Tercih Nedenleri Araştırması: Konya Örneği, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:18, 501-519.
- <http://www.karsiyakadh.gov.tr/ContentViewer.php> Erişim tarihi:26.8.2014

EK

ANKET FORMU

Değerli katılımcı, elinizde bulunan anket formu sizlerin bu hastaneden beklentileriniz ve hastaneden almış olduğunuz hizmete yönelik görüşlerinizi belirlemeye yöneliktir. Anketten elde edilen veriler bilimsel bir çalışmada kullanılacak olup hiç kimseyle paylaşılmayacaktır. Katılımınız için teşekkür ederiz.

1:Çok düşük	2: Düşük	3: Orta	4: Yüksek	5:Çok yüksek	
Aşağıdaki ifadelere katılma düzeyinizi belirtiniz.					
	1	2	3	4	5
Hastanelerin modern cihazlara sahip olması gerekir					
Hastanelerin fiziki imkânları (binaları) görsel olarak cazip olmalı					
Hastane çalışanları düzgün (düzenli/tertipli/temiz) görünmeli					
Hastaneler hizmetlerini vaat ettikleri zamanda sağlamalı					
Hastaların problemi olduğu zaman, hastane çalışanları anlayışlı ve rahatlatıcı olmalı					
Hastaneler faturalandırmada doğru (hassas) olmalı					
Hastane çalışanları hastalara hizmetin ne zaman gerçekleştireceğini tam olarak söylemeli					
Hastalar için hastane çalışanlarından hızlı hizmet beklemek bir gerçektir					
Hastane çalışanları her zaman (daima) hastalara yardım etmeye istekli olmalıdır					
Hastalar hastane çalışanları ile iletişimlerinde kendilerini güvende hissedebilmelidir					
Hastane çalışanları bilgili olmalıdır					

Hastane çalışanları nazik olmalıdır					
Hastane çalışanları işlerini iyi yapabilmek için işverenlerinden yeterli desteği almalıdır					
Hastane çalışanları hastalarına kendilerinden beklenen kişisel ilgiyi göstermelidir					
Hastanelerin hastalarına en iyi ilgiyi içten göstermeleri gerekir					
Hastalığımla ilgili yeterli bilgiyi almam gerekir					
Hastalığımın iyileşmesi için gerekli ve doğru tedaviyi almam gerekir					
Hastalığımın tanımlanması için tüm tetkik, analiz ve değerlendirmeler doğru bir şekilde yapılmalı					
Bu birim benim hastalığımı iyileştirmeli					

1:Çok zayıf

2: Zayıf

3: Orta 4: İyi

5:Çok iyi

Aşağıdaki ifadelere katılma düzeyinizi belirtiniz.	1	2	3	4	5
Bu hastane modern cihazlara sahiptir					
Bu hastanenin fiziki imkânları (binaları) görsel olarak caziptir					
Bu hastanenin çalışanları düzgün (düzenli/tertipli/temiz) görünmektedir					
Bu hastane hizmetlerini vaat ettikleri zamanda sağlamaktadır					
Bu hastanede hastaların problemi olduğu zaman, hastane çalışanları anlayışlı ve rahatlatıcı davranmaktadır					
Bu hastane faturalandırmada doğru (hassas) davranmaktadır					
Bu hastanenin çalışanları hastalara hizmetin ne zaman gerçekleştirileceğini tam olarak söylemektedir					
Bu hastane çalışanları hızlı hizmet sunmaktadır					
Bu hastanenin çalışanları her zaman (daima) hastalara yardım etmeye isteklidir					
Bu hastanede hastalar hastane çalışanları ile iletişimlerinde kendilerini güvende hissetmektedir					
Bu hastanede çalışanları bilgilidir					
Bu hastane çalışanları naziktir					
Bu hastane çalışanları işlerini iyi yapabilmek için işverenlerinden yeterli desteği almaktadır					
Bu hastane çalışanları hastalarına kendilerinden beklenen kişisel ilgiyi göstermektedir					
Bu hastane hastalarına en iyi ilgiyi içten göstermektedir					
Hastalığımla ilgili yeterli bilgiyi aldığımı düşünüyorum					
Hastalığımın iyileşmesi için gerekli ve doğru tedaviyi aldığımı düşünüyorum					
Hastalığımın tanımlanması için tüm tetkik, analiz ve değerlendirmelerin doğru bir şekilde yapıldığını düşünüyorum					
Bu birimin benim hastalığımı iyileştirdiğini düşünüyorum					

Kurumsal Yönetimin Finansal Raporlama Kalitesindeki Rolü: Borsa İstanbul Üzerine Karşılaştırmalı Bir Uygulama[&]

Mahmut KARGİN*

Rabia AKTAŞ**

Nuray DEMİREL ARICI***

ÖZ

Kurumsal yönetim, işletmelerin tüm paydaşlarının haklarının korunduğu bir anlayışla yönetilmesine dayalı ilkeler bütünüdür. Kurumsal yönetim ilkelerine uyan işletmelerde finansal raporların kalitesinin artması, teorik olarak beklenen bir durumdur. Bu çalışmanın amacı, kurumsal yönetimin finansal raporlama kalitesi üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Bu amaçla çalışmada Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY)'nde işlem gören firmalar ile bu endekste yer almayan firmaların finansal raporlama kaliteleri, karların sürekliliği açısından karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda, teorik beklentilere uygun olarak XKURY'de işlem gören firmaların karlarının daha sürekli olduğu dolayısıyla finansal raporlarının daha kaliteli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal yönetim, finansal raporlama kalitesi, karların sürekliliği, Borsa İstanbul.

JEL Sınıflandırması: M40, M41, M48.

The Role Of Corporate Governance On The Quality Of Financial Reporting: A Comparative Study On Borsa İstanbul

ABSTRACT

Corporate governance is sum of the principles to manage businesses by an understanding that assure all of the stakeholders' rights. The theoretical expectation is that financial reporting quality of businesses that follow the corporate governance principles increases. The purpose of this study is to investigate the impact of corporate governance on the financial reporting quality. Therefore the quality of financial reports of listed and non-listed firms in Borsa İstanbul Corporate Governance Index (XKURY) is compared with each other in terms of earnings persistence. As a result of the study, it's seen that earnings of firms traded in XKURY are more persistent than others. It is concluded that their financial reports are more qualified.

Key Words: Corporate governance, financial reporting quality, earnings persistence, Borsa İstanbul.

JEL Classification: M40, M41, M48.

1. GİRİŞ

Modern işletmecilik anlayışının ortaya çıkmasıyla birlikte, işletmelerde sahiplik ve yöneticilik fonksiyonlarının birbirinden ayrılması, ekonomik hayatta özel sektörün payının ve belirleyici rolünün artması, işletme kaynaklarının

[&] Bu çalışma, 1. Uluslararası Ekonomi ve İşletme Kongresi (ICEB'15)'nde sunulan aynı adlı bildiriden geliştirilmiştir

* Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, mahmut.kargin@cbu.edu.tr

** Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, rabia.aktas@cbu.edu.tr

*** Arş.Gör.Dr., Celal Bayar Üniversitesi, UBYO, Uluslararası Ticaret Bölümü, nuray.demirel@cbu.edu.tr

yönetiminde ilkesel bir sistem ihtiyacını gündeme getirmiştir. Aynı şekilde piyasalarda rekabetin artması, işletmelerin faaliyetlerinin ulusal sınırları aşması, işletmelerin farklı ülke borsalarında sermaye arayışlarına girmesi ve sınır ötesi yatırım kararları gibi birçok sebep, işletmeyle ilgili tüm tarafların (paydaşların) haklarının korunduğu bir anlayışla yönetilmesini gerekli kılmıştır.

Ülke ekonomilerinin lokomotifi olan işletmelerdeki yönetim zafiyetleri, işletmelerin finansal durumlarını ve faaliyet sonuçlarını gösteren finansal raporların kalitesini bozarak ulusal hatta küresel boyutta finansal krizlere neden olabilmektedir. ABD'de ve Avrupa'da 2000'li yıllarda yaşanan muhasebe ve denetim skandalları ile 1997 Asya finansal krizi, bu durumun en açık örnekleridir. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde yeni bir yönetim felsefesi olarak "kurumsal yönetim" anlayışı ortaya çıkmış, birçok ülke ve kuruluş tarafından "kurumsal yönetim ilkeleri"nin belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır.

İşletmeler ve ülke ekonomileri için bu denli önemli olan kurumsal yönetim, araştırmacılar için de ilgi çekici bir araştırma alanı olmuştur. Bushman ve Smith (2001: 238), muhasebede yönetim araştırmalarının en önemli amacının, finansal muhasebe sistemleri tarafından sağlanan bilgilerin, yöneticiler ile dış yatırımcıların (ortakların) ayrışmasına bağlı olarak ortaya çıkan temsil problemlerini ne kadar azalttığı ve kit olan sermayenin etkin akışını ne ölçüde kolaylaştırdığı hususunda kanıtlar sunmak olduğunu belirtmektedirler. Yönetim araştırmaları, finansal muhasebe bilgisinin bir ekonomideki kaynak dağılımı ve kullanımı üzerindeki etkisi hakkında tam bir anlayış geliştirmek adına oldukça önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, kurumsal yönetimin finansal raporlama kalitesini etkileyip etkilemediğinin ölçülmesidir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında, kurumsal yönetim kavramının doğuşu ve temel ilkelere kısaca değinilecek, finansal raporlama kalitesi hakkında genel bir çerçeve oluşturulmaya çalışılarak, kurumsal yönetim ve finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişki teorik ve ampirik literatür çerçevesinde ortaya konacaktır. Son olarak, Borsa İstanbul'da kurumsal yönetimin finansal raporlama kalitesi üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlayan karşılaştırmalı bir uygulama gerçekleştirilerek değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2. KURUMSAL YÖNETİM KAVRAMININ DOĞUŞU VE TEMEL İLKELER

2.1. Kurumsal Yönetim Kavramının Doğuşu

Geleneksel işletmecilik anlayışından modern işletmecilik anlayışına geçiş ile birlikte, işletme yönetiminin profesyonel yöneticilere bırakılması asimetrik bilgi¹ ve temsil problemlerini² beraberinde getirmiştir. Smaili ve Labelle (2013:

¹ *Asimetrik bilgi (asymmetric information)*, bir işlemle ilgili olarak taraflardan birinin belli bir bilgiye sahipken, diğerinin bu bilgiye sahip olmaması yani bilginin taraflar arasında simetrik dağılmaması durumudur (Çetinkaya, 2012: 61-63).

² *Temsil sorunu (agency problem)*, işi yapan (temsilci) ile yaptıran (temsil edilen) kişilerin farklı olmasından kaynaklanan bir sorundur. Burada işi yaptıran kişi, iş hakkında temsilci kadar bilgiye

11), yöneticilerin pozisyonlarını finansal raporlama usulsüzlükleri ve hileleri yaparak bilgileri manipüle etmek için kullanmaları durumunda ters seçim probleminin³ ortaya çıkacağını; sözleşmede belirlenen projeleri yerine getirmekten kaçınmak ya da bu projeler dışındakileri üstlenmek için kullanırlarsa da ahlaki tehlike probleminin⁴ baş göstereceğini belirtmektedirler.

Bu problemler, piyasalarda güven bunalımı yaratarak piyasaların sağlıklı işlenmesini engellemekte ve piyasalardaki riskleri arttırmaktadır. Bu problemlerin çözüm noktasında "kurumsal yönetim" kavramı ortaya çıkmış ve ilk kez Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından Mayıs 1999'da "OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri (KYİ)" belirlenmiştir. OECD'nin bu çalışması, diğer ülke ve kuruluşların bu konudaki çalışmalarına rehberlik etmiştir. Bununla birlikte OECD, *"değişen dünyada rekabetçi kalabilmek adına, kurumların yeni talepleri karşılayabilmesi ve fırsatlardan yararlanabilmesi için kurumsal yönetim uygulamalarını yenilemeleri ve adapte etmeleri"* gerektiğini belirtmektedir.

ABD'de 2000'li yılların başında yaşanan muhasebe ve denetim skandallarının (Enron, Worldcom) ardından şirketlerin finansal raporlamaları üzerindeki kontrollerin iyileştirilmesi ve aynı zamanda etkin kurumsal yönetimin desteklenmesi amacıyla, 2002 yılında Sarbanes-Oxley Yasası (SOX) olarak bilinen "Halka Açık Şirketler Muhasebe Reformu ve Yatırımcıyı Koruma Yasası" kabul edilmiştir (www.pwc.com.tr).

Ülkemizde ise, kurumsal yönetim ilkeleri Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından ilk olarak 2003 yılında yayımlanmış, 2005 ve 2014 yıllarında ise OECD KYİ'ndeki değişikliklere paralel olarak güncellenmiştir. KYİ'nin amacı; *"başta halka açık anonim ortaklıklar olmak üzere, özel sektör ve kamuda faaliyet gösteren tüm anonim şirketlerin faaliyetlerini uluslararası standartlarda sürdürebilmelerine ve böylece daha etkin ve şeffaf bir yönetim anlayışıyla uluslararası finans kaynaklarından daha rahat ve ucuz maliyetle faydalanabilmelerine katkıda bulunacak bir yönetim anlayışı getirmek"* şeklinde belirtilmiştir.

SPK, şirketlerin 2004 yılı faaliyet raporlarından başlamak üzere faaliyet raporlarında ve varsa internet sitelerinde, Kurumsal Yönetim Uyum Raporu'na (KYUR) yer vermeleri gerektiğine karar vermiştir.⁵ Buna göre şirketler, SPK KYİ'nden uyulanları belirtmekte, uyulmayanlar hakkında ise gerekçelerini açıklamaktadırlar. Ayrıca kurumsal yönetimi teşvik amacıyla Borsa İstanbul'da 2007 yılından itibaren kurumsal yönetim ilkelerini uygulayan şirketlerin dahil

sahip olmadığından, temsilciyi çok iyi denetleyemez ve kendi çıkarına hizmet edip etmediğini takip edemez (Aras, 2004: 88-92).

³ *Ters seçim (adverse selection) problemi*, taraflar arasındaki saklı bilgidan kaynaklanan bir asimetrik bilgi problemidir. Saklı bilgi, varlıkların yanlış fiyatlandırılmasına ve hatalı seçimlere neden olur.

⁴ *Ahlaki tehlike (moral hazard) problemi*, taraflar arasındaki saklı faaliyetten kaynaklanan bir asimetrik bilgi problemidir. Sözleşme yapıldıktan sonra ortaya çıktığından, sözleşmenin başarısızlık riskini artırır.

⁵ SPK, 10/12/2004 tarih ve 48/1588 sayılı Karar.

edildiği Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) hesaplanmaktadır. SPK tarafından belirlenen derecelendirme kuruluşları tarafından bu şirketlere kurumsal yönetim derecelendirme notu verilmektedir. Kurumsal yönetim derecelendirme notu, SPK'nın yayımladığı KYI'ni baz alarak, dört kategoride verilmektedir. Bu kategoriler ve toplam not içerisindeki ağırlıkları Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu

Kategoriler	Ağırlık ⁶
1. Pay sahipleri	%25
2. Kamuyu aydınlatma ve şeffaflık	%25
3. Menfaat sahipleri	%15
4. Yönetim Kurulu	%35
Toplam Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu	%100

Pay sahipleri kategorisinde, pay sahipliği haklarının kullanılmasında mevzuata ve esas sözleşmeye ne derece uyulduğu, bu hakların kullanılmasını sağlayacak önlemlerin alınıp alınmadığı notlandırılmaktadır. Kamuyu aydınlatma ve şeffaflık bölümünde, şirketteki önemli olay ve gelişmelerin SPK ve Borsa İstanbul mevzuatına uygun bir şekilde kamuya açıklanıp açıklanmadığı, faaliyet raporlarının kapsamı ve bilgilendirici niteliği ile bu bilgilerin internet sitesinde yer alıp almadığı değerlendirilmektedir. Menfaat sahipleri bölümünde, şirketin insan hakları ve insan kaynakları politikası, etik ilke ve kurallar, çalışanlara yönelik tazminat politikaları gibi menfaat sahiplerinin mevzuatla ve esas sözleşmeyle düzenlenen haklarının korunmasına yönelik politikaların oluşturulup oluşturulmadığı dikkate alınmaktadır. Son olarak yönetim kurulu bölümünde, şirketin vizyon, misyon ve stratejik hedeflerinin varlığı, yönetim kurulunun bağımsızlığı, yöneticilere uygulanan ücretlendirme politikasının kamuya açıklanması gibi hususlar değerlendirilmektedir.

2.2. Kurumsal Yönetim İlkeleri

Kurumsal yönetim, işletmeyle ilgili tüm ilgi gruplarının ve toplumun çıkarlarına uygun faaliyet göstermelerini sağlamaya ve temsil sorunlarını en aza indirmeye yönelik ilkeler bütünü olarak tanımlanabilir.

Aysan (2007: 18), kurumsal yönetimi *dar anlamda* işletmenin ortaklarıyla, *geniş anlamda* ise, "işletmenin toplumla ilişkilerini düzenleyen sistemler topluluğu" şeklinde tanımlamıştır. Daştan (2010: 5) ise kurumsal yönetimi, "*bir işletmenin tepe yönetiminden tüm çıkar gruplarına uzanan ilişkiler bütününde, tarafların hak ve sorumluluklarını ortaya koyan, karar alma ve uygulama süreçlerinde ilkeleri toplumsal değerlere ve etik kodlara duyarlı biçimde belirleyen, sonuçları tam, zamanında, sorumluluk bilinci içinde, hesap*

⁶ SPK'nın 03/03/2013 tarihinde kurumsal derecelendirme notu hesaplama metodolojisinde yapmış olduğu değişikliğe göre.

verebilir bir yapıda tüm taraflara şeffaf bir şekilde sunan yapı" olarak tanımlanmaktadır.

Kurumsal yönetimi geleneksel şirket yönetiminden ayıran en önemli fark, yönetimin kararlarının "iradi, takdiri (discretionary)" olması yerine kurallara dayalı olmasıdır. Yönetimin iradesine ve takdirine dayalı bir sistemde usulsüzlüklerin, suiistimallerin ve yolsuzlukların yaşanması muhtemeldir (Aktan, 2005). Halbuki kurumsal yönetim, işletmelerin kaynaklarını verimli bir şekilde kullanmalarını sağlamaktadır. Yönetim kurullarına, hem şirkete hem de hissedarlara karşı hesap verme sorumluluğu getirerek, işletmelerin toplumun yararına faaliyet göstermelerini güvence altına almaktadır (TÜSİAD, 2000: 9). Kurumsal yönetimin başlıca amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Küçüksözen ve Küçükkocaoğlu, 2005: 83):

- ▲ Hissedar haklarının güçlendirilmesi,
- ▲ Finansal raporlama sürecinde şeffaflığın artırılması,
- ▲ Muhasebe standartlarının geliştirilmesi,
- ▲ Yaptırımların ve bunların icrasının güçlendirilmesi,
- ▲ Yönetim kurullarının bağımsızlığı,
- ▲ Şirketler ve iflas hukukunun güçlendirilmesi,
- ▲ Rekabetin teşvik edilmesi,
- ▲ Haksız kazancın azaltılması.

Yukarıdaki amaçlara ulaşılabilmesi için kurumsal yönetim, dört temel ilke üzerine inşa edilmiştir. Bunlar kısaca aşağıdaki gibi açıklanabilir (TKYD, 2003; Aktan, 2005; Pamukçu, 2011: 135-136):

- ▲ *Adillik ve eşitlik*; yönetimin faaliyetlerini yerine getirirken bütün hak sahiplerine eşit davranması ve muhtemel çıkar çatışmalarını engellemesi,
- ▲ *Kamuyu aydınlatma ve şeffaflık*; ticari sır hariç olmak üzere, tüm finansal ve finansal olmayan bilgilerin zamanlı, doğru, tam, anlaşılabilir ve kolayca erişilebilir şekilde kamuya açıklanması,
- ▲ *Hesap verebilirlik*; yönetim kurulunun tepe yönetimini bağımsız bir şekilde izlemesi ve tepe yöneticilerin pay sahiplerine hesap verme sorumluluğunun temin edilmesi,
- ▲ *Sorumluluk*; yönetimin tüm faaliyetlerinin toplumsal değerleri yansıtan mevzuata, esas sözleşmeye, şirket içi düzenlemelere uygunluğunun sağlanması ve denetlenmesidir.

İyi işleyen kurumsal yönetim mekanizmaları, şirketlerin daha etkin faaliyet göstermelerine, sermayeye daha kolay ulaşmalarına, riskleri azaltmalarına ve yönetim hatalarından korunmalarına yardımcı olur. Kurumsal yönetim, işletmeleri yatırımcılara karşı daha sorumlu, hesap verebilir ve şeffaf kılar. İşletmelere paydaşların sorunlarına cevap verecek araçlar sunar. Ayrıca ekonomik gelişmeye katkıda bulunur. Zira sermayeye kolay ulaşılması, yeni yatırımları teşvik ederek ekonomik büyümeyi artırır ve istihdam olanakları yaratır (www.ifc.org).

3. FİNANSAL RAPORLAMA KALİTESİ

Muhasebe bilgi sisteminde oluşturulan bilgiler, belli zaman aralıklarıyla finansal raporlar aracılığıyla ortak bilgi ihtiyaçlarını karşılamak üzere çeşitli bilgi kullanıcılarına iletilmektedir. Finansal raporlamanın amacı, “*mevcut ve potansiyel yatırımcılara, borç verenlere ve kredi veren diğer taraflara, işletmeye kaynak sağlama kararlarını verirken faydalı olacak finansal bilgiyi sağlamak*” şeklinde ifade edilmektedir (KGK, Kavramsal Çerçeve, A2; IASB, Conceptual Framework, OB2; FASB, SFAC No.8, OB3).

Kavramsal Çerçeve’de finansal bilginin kullanıcılara faydalı olabilmesi için sahip olması gereken temel niteliksel özellikler, “ihtiyaca uygunluk (ilgililik)” ve “gerçeğe uygun sunum” şeklinde belirtilmiştir. Finansal bilgi, kullanıcıların kararlarını etkileyebiliyorsa ihtiyaca uygundur. Bu bilginin, açıklamayı amaçladığı ekonomik olayı tam, tarafsız ve hatasız bir şekilde sunması ise, gerçeğe uygun sunum özelliğini karşılamaktadır. Karşılaştırılabilirlik, doğrulanabilirlik, zamanında sunum ve anlaşılabilirlik ise, finansal bilginin faydalılığını arttıran destekleyici özellikler olarak belirlenmiştir.

Son yıllarda sıklıkla yaşanan finansal krizler ve halka açık firmalarda ortaya çıkan muhasebe ve denetim skandalları, finansal raporların güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler, kaliteli finansal raporlama olgusunu ortaya çıkarmıştır. Finansal raporların kalitesinin artırılması için gerek ulusal gerekse uluslararası ölçekte standardizasyon çalışmaları yürütülmektedir. Ülkemizde yeni Türk Ticaret Kanunu, kurumsal yönetim ilkelerinden biri olan “şeffaflık” ilkesini esas alarak “*gerçek ve tüzel kişilerin münferit ve konsolide finansal tablolarını düzenlerken, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yayımlanan, Türkiye Muhasebe Standartlarına, kavramsal çerçevede yer alan muhasebe ilkelerine ve bunların ayrılmaz parçası olan yorumlara uymak ve bunları uygulamak zorunda*” olduklarını hükme bağlamıştır (TTK, 2012: md.88). Böylece SPK tarafından 2005 yılından bu yana uygulanması zorunlu tutulan Türkiye Muhasebe Standartları, yasal güvence altına alınmıştır.

Finansal raporlama kalitesi hakkında çok sayıda akademik çalışma bulunmakla birlikte, bu konuda ortak bir tanımın yapılması oldukça güçtür. Muhasebe literatürü incelendiğinde, çalışmalarda konunun farklı açılardan ele alındığı ve bu yaklaşımlara göre tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. En yaygın olan yaklaşımlardan biri “kar kalitesi” üzerinedir. Karlar, finansal bilgi kullanıcıları için son derece önemlidir. İşletme performansının ve faaliyet sonuçlarının ölçülmesi, kar dağıtım politikalarının belirlenmesi, yatırım kararlarının alınması, işletmelerin piyasa değerlerinin belirlenmesinde karlar önemli rol oynamaktadır.

Kar kalitesinin tanımı ve ölçümü, literatürde geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Penman ve Zhang (2002: 237), kar kalitesini karların tahmin edilebilirliği çerçevesinde tanımlamışlardır. Cari karlar, gelecek karların tahmin edilmesinde faydalıysa kalitelidir. Ayrıca yüksek kaliteli karların sürdürülebilir olduğunu, sürdürülebilir olmayan karların ise, düşük kaliteli karlar olduğunu ifade

etmişlerdir. Dechow ve Schrand (2004: 5), kaliteli karları; firmanın cari faaliyet performansını doğru olarak yansıtan, gelecek faaliyet performansının iyi bir göstergesi olan ve firma değerini ölçmede faydalı olan karlar olarak tanımlamışlardır.

Literatürde kar kalitesinin ölçümünde kullanılan ölçütler oldukça çeşitli olmakla birlikte, bu çalışmada yaygın kullanıma sahip olan “karların sürekliliği (earnings persistence)” ölçütü kullanılmıştır. İşletmenin faaliyetlerine devam edebilmesi için karların sürekli ve sürdürülebilir olması gerekir. Karların yıllar içerisinde sürekli olması, yani büyük dalgalanmalar göstermemesi, karların öngörülebilir olmasını sağladığından menkul kıymet değerlemesinde yatırımcılar için daha faydalı olmaktadır. Bu durum hem karların kalitesini hem de finansal raporlama kalitesini arttıran bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

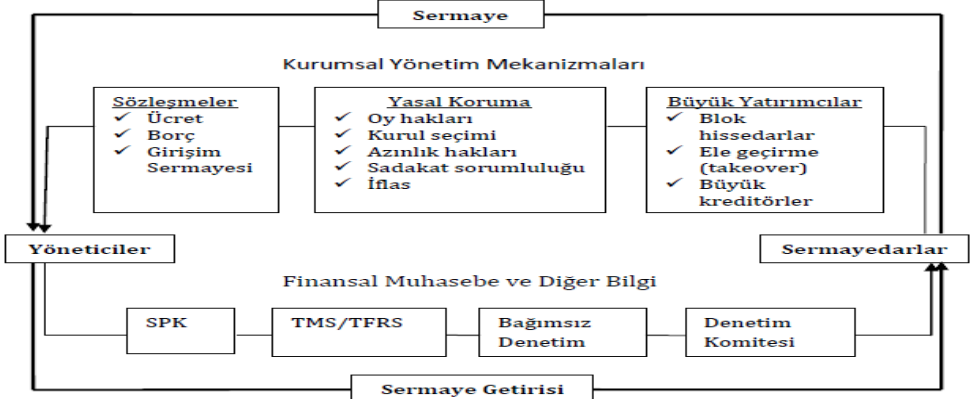
Karlar, ilk kez Sloan (1996) tarafından faaliyetlerden sağlanan nakit akışları ve tahakkuklar şeklinde iki bileşene ayrılmıştır. Muhasebe standartları ve genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri, finansal tabloları hazırlarken yöneticilere alternatif muhasebe politikaları arasında seçim yapma özgürlüğü tanımaktadır. Yöneticilerin gerçekleşen performanstan ziyade arzu edilen performansı yansıtacak düzeyde yargı kullanmaları tahakkukları arttırmaktadır. Bu nedenle Sloan (1996: 297), nakit akışlarının tahakkuklara göre daha güvenilir olduğunu, raporlanan karlar içerisinde tahakkuk bileşeninin payı arttıkça, karların sürekliliğinin (kalitesinin) azaldığını ileri sürmektedir.

4. KURUMSAL YÖNETİM VE FİNANSAL RAPORLAMA KALİTESİ İLİŞKİSİ

4.1 Teorik Yaklaşım

Finansal muhasebe, işletmenin sermayedarlarına yönetimin performansı hakkında bilgi sunmaktadır. Sermayedarlar ise, bu bilgileri kullanarak optimal portföylerini oluşturacak kararlar alırlar. Bu nedenle finansal muhasebe ile kurumsal yönetim kaçınılmaz bir şekilde birbirleriyle ilişkilidir. Şekil 1. bu ilişkiyi göstermektedir.

Şekil 1. Finansal Muhasebe ile Kurumsal Yönetim Arasındaki İlişki

Kaynak: R.G. Sloan (2001). Financial Accounting and Corporate Governance: A Discussion, Journal of Accounting and Economics, 32, s.341'den Türkiye'ye uyarlanmıştır.

Şekilden de görüleceği üzere, yöneticiler ile işletmeye finansman sağlayan sermayedarların birbirinden farklı olması, yöneticilerin sermaye getirisini maksimize etmek yerine kendi faydalarını arttırma güdüsüyle hareket etmelerine ve dolayısıyla da temsil sorununa neden olmaktadır. Sloan (2001: 340-341), bu temsil sorununu azaltmaya yardımcı olan kurumsal yönetim mekanizmalarına bilgi sağlayan en önemli kaynağın, finansal muhasebe sistemi olduğunu belirtmektedir. Halka açık şirketlerde, finansal raporlama süreci TMS/TFRS'ye uygun olarak SPK tarafından düzenlenmektedir. Yönetim tarafından hazırlanan finansal tabloların muhasebe standartlarına ve genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygunluğu, dış denetim tarafından kontrol edilmektedir. Ayrıca firmalar, yönetim kurullarında bir denetim komitesi kurmak suretiyle finansal tabloların hazırlanma sürecini yatırımcılar adına gözetirler. Norwani ve diğerleri (2011: 207), kaliteli finansal bilgilerin kreditorlerin ve diğer paydaşların yatırım, kredi ve benzer kaynak tahsisi kararlarını olumlu yönde etkilediğini ve bu kararların da piyasaların etkinliğini arttırdığını vurgulayarak kurumsal yönetimin, finansal raporlamanın omurgasını teşkil ettiğini ifade etmektedir.

Kurumsal yönetimin “kamuyu aydınlatma ve şeffaflık” ilkesi, finansal raporlama kalitesinin arttırılması amacıyla hizmet etmektedir. Cohen ve diğerleri (2004: 87), kurumsal yönetimin en önemli fonksiyonlarından birinin, finansal raporlama sürecinin kalitesini sağlamak, kar manipülasyonlarını ve muhasebe hilelerini önlemek olduğunu belirtmektedirler. Benzer şekilde Özilhan (2002) da, şirketlerin şeffaflık, hesap verebilirlik, adillik ve sorumluluk ilkelerine göre yönetilmediği bir ortamda, şirket bilançolarının gerçek durumu yansıtmamasının beklenemeyeceğini vurgulamaktadır.

Kurumsal yönetim, yatırımcıların güvenini tesis etmek açısından oldukça yararlı bir araçtır. Arı (2008: 44) kurumsal yönetim başarısızlıklarının yatırımcıların işletmelere duydukları güveni azalttığını ve hatta bu durumun krizlerin boyutunu arttırdığını ifade etmektedir. Aynı şekilde Ebaid (2013: 264), kurumsal yönetimin finansal raporlama süreci üzerindeki etkinliğinin sermaye piyasalarında yatırımcıların güvenini sürdürebilmek için önemli olduğunu, kurumsal yönetim mekanizmalarının firma performansının güvenilirliği hakkında yatırımcıların algısını arttırdığını ifade etmektedir.

Kurumsal yönetimin temel dayanağı, menfaat sahiplerinin haklarının korunması olduğuna göre, işletmeler kurumsal yönetim ilkeleri çerçevesinde doğru ve eksiksiz finansal raporlama yaparlarsa, menfaat sahiplerinin hakkı korunmuş olur (Arsoy, 2008: 20). Yöneticiler, işletmeyle ilgili "kötü haberleri" gizlemek ya da ertelemek suretiyle finansal tabloları manipüle ederek, kendi servetlerini arttırıcı faaliyetlerini ya da yönetsel hatalarını maskeleyemeye çalışabilirler. Yöneticiler bu sayede, kendilerini hissedarların beklentilerinin ötesinde performans sergilemiş gibi gösterebilmektedirler (Imhoff, 2003: 121). Kurumsal yönetim mekanizmaları, finansal raporlama sürecinde yönetimin etkin bir şekilde izlenmesini sağladığından, muhasebe bilgilerinin doğruluğunu ve güvenilirliğini güvence altına almaktadır.

Dinç ve Abdioğlu (2009: 169), kurumsal yönetim ve muhasebenin, birbirini karşılıklı olarak pozitif yönde etkilediğini, her ikisinin birbirine olan katkısının ve uygulamalar üzerindeki etkinliğinin, işletmelerin karlılığını, verimliliğini ve işletme değerini olumlu olarak etkilediğini belirtmektedirler.

4.2. Ampirik Çalışmalar

Kurumsal yönetim ile kaliteli finansal raporlama arasındaki ilişki üzerine yapılan çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, genellikle yönetim kurullarının ve denetim komitelerinin özellikleri, yöneticilere uygulanan ücretlendirme politikaları gibi kurumsal yönetim mekanizmalarının kar yönetimi, tahakkuk kalitesi, hileli finansal raporlama gibi finansal raporlama kalitesi göstergeleri üzerindeki etkisini araştırmaya yöneliktir. İncelenen çalışmaların neredeyse tamamı, kurumsal yönetimin finansal raporlama kalitesini arttırdığı yönünde sonuçlar elde etmişlerdir. İncelenen ampirik literatürden örnekler aşağıda sunulmuştur.

Niu (2006), Kanada'da 2001-2004 yılları arasında kurumsal yönetim kalitesinin getiri-kar ilişkisini pozitif yönde, anormal tahakkuk düzeyini ise negatif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Araştırmacı, iyi işleyen kurumsal yönetim mekanizmalarının, raporlanan karların daha yüksek bilgi içeriğine sahip olmasını sağladığı, bu nedenle de karların kalitesini arttırdığı sonucuna varmıştır.

Liu ve Lu (2007), Çin'de 1999-2005 yılları arasında kurumsal yönetim ile finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, kurumsal yönetim seviyesi yüksek firmalarda kar yönetiminin (earnings management) düşük seviyelerde gerçekleştiğini raporlamışlardır.

Jiang ve diğerleri (2008), ABD'de 2002-2004 yılları arasında yaptıkları çalışmada kendi geliştirdikleri kurumsal yönetim skoru ile ihtiyari tahakkuklar arasında negatif ilişki bulmuşlardır. Araştırmacılar, zayıf kurumsal yönetim uygulamalarına sahip firmaların karlarını daha fazla yönettiklerini tespit etmişlerdir.

Hutchinson ve diğerleri (2008), Avustralya'da kurumsal yönetim reformunun, finansal raporlama kalitesi üzerindeki etkilerini 2000 (reform öncesi) ve 2005 (reform sonrası) yıllarına ait finansal raporlarda araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, kurumsal yönetimin kar yönetimi uygulamalarını ve ihtiyari tahakkukları sınırlandırdığını dolayısıyla kar kalitesini olumlu yönde etkilediğini saptamışlardır.

Machuga ve Teitel (2009), Meksika'da kurumsal yönetim ilkelerinin 2001 yılında zorunlu olarak uygulanmaya başlanmasından sonra, firmaların yönetim kurullarının özelliklerinin, kar kalitesi üzerindeki etkilerini 1998-2002 yılları arasında incelemişlerdir. Kurumsal yönetim ilkelerinin kabulünden sonra, kar kalitesinin arttığını tespit etmişlerdir.

Ebaid (2013), Mısır'da 2005 yılından sonra başlayan gönüllü kurumsal yönetim uygulamalarının, kar kalitesi ve yatırımcıların algıları üzerindeki etkisini anket yöntemiyle araştırmıştır. Araştırma sonucunda, kurumsal yönetim ilkelerini gönüllü olarak uygulayan firmalarda, finansal raporlama sürecinin kalitesinin arttığını ve bu uygulamaların yatırımcıların kararlarını etkilediğini tespit etmiştir.

Literatürde kurumsal yönetim ile finansal raporlama kalitesi arasında ilişki tespit edemeyen çalışmalara az da olsa rastlanmıştır. Bu çalışmalarda teorik beklentilere uygun sonuçlar elde edilememesi, çalışmaların yapıldığı ülkelerde çalışma dönemleri itibariyle kurumsal yönetim mekanizmalarına henüz etkin bir işlerlik kazandırılmamış olabileceğini düşündürmektedir. Aşağıda bu çalışmalara dair örnekler sunulmuştur.

Chalaki ve diğerleri (2012), İran'da 2003-2011 yılları arasında kurumsal yönetimin finansal raporlama kalitesi üzerindeki etkisini Tahran hisse senetleri piyasasında kayıtlı firmalar üzerinde araştırmışlardır. Araştırmada yönetim kurulu büyüklüğü, yönetim kurulunun bağımsızlığı, sahiplik yoğunluğu ve kurumsal sahiplik ile finansal raporlama kalitesi arasında ilişki bulamamışlardır. Ayrıca denetim firmasının büyüklüğü, firma büyüklüğü ve firma yaşı gibi kontrol değişkenleri ile finansal raporlama kalitesi arasında anlamlı bir ilişkiyi destekleyecek kanıtlar elde edememişlerdir.

Ahmed (2013), Rusya'da 2002 yılında yapılan kurumsal yönetim reformlarının kar kalitesini arttırdığını, 1998-2003 yılları arasında ihtiyari tahakkukların büyüklüğünü kullanarak araştırmıştır. Kar kalitesinin 2002 yılındaki reformlardan etkilenmediği, dolayısıyla yapılan reformların en önemli amaçlarından birisi olan şeffaflığa ulaşamadığı sonucuna varmıştır.

4.3. Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Ülkemizde ilk kurumsal derecelendirme notu 2007 yılında verilmeye başladığından, kurumsal yönetimin finansal raporlama kalitesi üzerindeki etkilerini araştırmaya yönelik çalışmalar, oldukça yenidir. Bu çalışmalardaki ortak kanı, kurumsal yönetim derecelendirme notu alan firmaların finansal raporlarının daha kaliteli olduğu yönündedir. Aşağıda bu çalışmalar özetlenmiştir.

Dinç ve Abdioğlu (2009), muhasebe bilgi sistemi ile kurumsal yönetim arasındaki ilişkiyi, şirket yöneticileriyle yaptıkları anket çalışmasıyla ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışma sonucunda her iki faktör arasında güçlü bir pozitif ilişki bulmuşlardır. Araştırmacılar, işletmelerde etkin bir muhasebe bilgi sisteminin kurulmasının, kurumsal yönetim uygulamalarının başarısına katkıda bulunacağı sonucuna varmışlardır.

Dalğar ve Pekin (2011), Türkiye'de 2006-2010 yılları arasında kurumsal yönetimin finansal tablo manipülasyonları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda işletmelerin güçlü kurumsal yönetim yapılarına sahip olmalarının manipülasyon riskini azaltarak finansal tabloların güvenilirliğini arttırdığını tespit etmişlerdir.

Memiş ve Çetenak (2012), işletmelerde kar yönetimi uygulamalarının kurumsal yönetimden etkilenip etkilenmediğini 2005-2009 yılları arasında araştırmışlardır. Çalışma sonucunda kurumsal yönetim endeksinde işlem görme, ortaklık yapısı ve CEO'ların yönetim kurulu başkanlarından bağımsız olmaları gibi faktörlerin kar yönetimini etkilemediğini, ancak geniş yönetim kuruluna sahip olma ve dört büyük denetim firmasından biri tarafından denetlenme gibi faktörlerin kar yönetimini azalttığını raporlamışlardır.

5. KURUMSAL YÖNETİMİN FİNANSAL RAPORLAMA KALİTESİNDEKİ ROLÜ ÜZERİNE BORSA İSTANBUL'DA KARŞILAŞTIRMALI BİR UYGULAMA

5.1. Çalışmanın Kapsamı ve Veriler

Çalışmanın amacı, kurumsal yönetimin finansal raporlama kalitesi üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Çalışmanın kapsamını, Borsa İstanbul'da işlem gören firmalar oluşturmaktadır. Finansal sektörde işlem gören firmalar kapsam dışı bırakılmıştır. Çalışmanın örnekleme, iki ayrı gözlem kümesi şeklinde oluşturulmuştur. İlk gözlem kümesi Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY)'nde işlem gören firmaları içermektedir (bkz. Ek 1). Bu firmalar, ilk kurumsal derecelendirme notu aldıkları yıl dikkate alınarak gözlem kümesine dahil edilmişlerdir. İkinci gözlem kümesi, ilk gözlem kümesindeki firmaların ait oldukları sektörel endekslerde işlem gören ve XKURY'de yer almayan rakip firmalar arasından tesadüfi olarak seçilerek oluşturulmuştur (bkz. Ek 2). Muhasebe verileri, Borsa İstanbul ve Kamuyu Aydınlatma Platformu'nda yayımlanan bağımsız denetimden geçmiş finansal tablolardan yararlanılarak elde edilmiştir. İlk kurumsal derecelendirme notu 2007 yılında verilmeye başlandığından çalışma dönemi 2006-2013 olarak seçilmiştir.

5.2. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada finansal raporlama kalitesinin ölçülmesi amacıyla basit ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyonlar, sıradan en küçük kareler yöntemiyle Gretl Ekonometri Yazılımı 1.9.14 versiyonunda yatay-kesit verilerle çözümlenmiştir.

Bağımlı değişkenlerin ve hataların normal dağılım varsayımını karşılaması için, örneklemedeki aykırı gözlemler (outliers) tespit edilerek ayıklanmıştır. Bu nedenle raporlanan regresyon sonuçlarında iki gözlem kümesinin sayıları birbirinden farklıdır. Çoklu regresyon analizinde, açıklayıcı değişkenler arasında çoklu bağlantı problemi (multicollinearity) bulunup bulunmadığı, varyans şişkinlik faktörü (VIF) aracılığıyla takip edilmiştir. Değişen varyanslılık (heteroscedasticity) probleminin kontrol altında tutulması için değişkenler, hisse başına değerleriyle kullanılmıştır.

Çalışmada kurumsal yönetim uygulayan işletmelerin finansal raporlama kalitesinin diğer işletmelerinkinden istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterip göstermediği Chow (1960) testi aracılığıyla araştırılmıştır. Chow (1960) testi, farklılık gösteren iki ayrı gruptan elde edilmiş aynı değişkenlerin analiz edilmesinde kullanılabilir. Test, çoklu regresyon analizinde gözlem kümesinde kırılma noktasını temsil eden bir kukla değişkenin atanmasıyla gerçekleştirilmektedir (Lee, 2008: 46-47).

5.3. Model ve Değişkenler

Çalışmada finansal raporlama kalitesinin göstergesi olarak karların sürekliliği kullanılmıştır. Sürekliliğin ölçülmesinde ilk olarak, Freeman ve diğerleri (1982)'nin çalışmalarında önerdikleri model kullanılmıştır. Değişkenlerin standardizasyonunda Freeman ve diğerleri (1982: 641)'nden farklı

olarak özkaynaklar yerine hisse senedi sayısı kullanılmıştır. Kullanılan model aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$HBK_{it+1} = \beta_0 + \beta_1 HBK_{it} + \varepsilon_{it} \quad \text{Model 1}$$

Modelde; HBK_{it+1} = i hisse senedinin t+1 yılı hisse başına karını; HBK_{it} = i hisse senedinin t yılı hisse başına karını; ε_{it} = hata terimini ifade etmektedir.

Sloan (1996: 293), Freeman ve diğerleri (1982)'nin kullandığı modelin, karların nakit ve tahakkuk bileşenlerinin katsayılarını birbirine eşit kabul ettiğinden, yanlış belirlendiğini öne sürerek literatürde ilk defa karları, tahakkuklar ve nakit akışları olarak iki bileşene ayırmış ve süreklilik katsayılarını araştırmıştır. Sloan (1996), nakit akışlarının tahakkuklardan daha sürekli olduğunu ve karlar içerisinde tahakkuk bileşeninin payı arttıkça karların sürekliliğinin düştüğünü iddia etmiştir. Bu çalışmada, nakit akışlarının ve tahakkukların sürekliliği aşağıdaki model ile test edilmiştir.

$$HBK_{it+1} = \beta_0 + \beta_1 HBFNA_{it} + \beta_2 HBTAH_{it} + \varepsilon_{it} \quad \text{Model 2}$$

Modelde; $HBFNA_{it}$ = i hisse senedinin t yılı faaliyetlerden sağlanan nakit akışlarının hisse başına değerini; $HBTAH_{it}$ = i hisse senedinin t yılı tahakkuklarının hisse başına değerini ifade etmektedir.

Bu çalışmada tahakkuklar, dönem net karı ile faaliyetlerden sağlanan nakit akışları arasındaki fark olarak hesaplanmıştır. Kurumsal yönetimin, nakit akışları ve tahakkukların sürekliliğini nasıl etkilediğini saptamak amacıyla aşağıdaki model kullanılmıştır.

$$HBK_{it+1} = \alpha_0 + \beta_0 KD + \beta_1 HBFNA_{it} + \beta_2 HBTAH_{it} + \beta_3 KD HBFNA_{it} + \beta_4 KD HBTAH_{it} + \varepsilon_{it} \quad \text{Model 3}$$

Modelde KD = kukla değişkeni ifade etmektedir. Firma XKURY'de işlem görüyorsa 1, işlem görmüyorsa 0 kodlanmıştır.

5.4. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, kullanılan modellere ilişkin bulgular raporlanmıştır. Karların sürekliliği modelinde kullanılan dönem net karı, faaliyetlerden sağlanan nakit akışları ve tahakkukların hisse başına değerlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler aşağıda Tablo 2.'de sunulmuştur.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER						
	n	ort.	med.	min.	max.	std.s.
HBK						
XKURY	104	0,8268	0,6145	-2,2771	5,1982	1,2053
XKURY-dışı	106	0,3847	0,0106	-1,0716	15,6604	1,7737
Tüm	210	0,6036	0,1788	-2,2771	15,6604	1,5315
HBFNA						
XKURY	104	1,0442	0,5377	-3,3345	11,5066	1,9488
XKURY-dışı	106	0,3419	0,0427	-3,3032	8,8202	1,2123
Tüm	210	0,6897	0,2018	-3,3345	11,5066	1,6535

HBTAH						
XKURY	104	-0,3846	-0,1675	-8,5461	5,6198	1,5986
XKURY-dışı	106	-0,1804	-0,0665	-10,5367	5,9591	1,3375
Tüm	210	-0,2816	-0,0933	-10,5367	5,9591	1,4726

Açıklama: n= gözlem sayısı, ort = aritmetik ortalama, med= medyan, min= minimum değer, max= maksimum değer, std.s.= standart sapma. Bütün değerler hisse başına Türk Lirasıdır.

Tablo 2. incelendiğinde XKURY’de listelenen firmalarda ortalama hisse başına net karın (yaklaşık 0,83), XKURY’de işlem görmeyen firmalarınkinden (0,38) daha yüksek olduğu görülmektedir. Aynı durum hisse başına nakit akışlarında da izlenmektedir (sırasıyla 1,04 ve 0,34). Hisse başına tahakkukların ise, negatif düzeyde olduğu görülmektedir. XKURY’de listelenen firmalarda hisse başına tahakkukların diğer firmalarınkinden yüksek olması, firma büyüklüğü ile açıklanabilir. Karların sürekliliğini test eden Model 1’e ilişkin sonuçlar, Tablo 3.’te raporlanmıştır.

Tablo 3. Tek Değişkenli Karların Sürekliliği Modeline (Model 1) Ait Sonuçlar

SEK (OLS), kullanılan gözlemler: 1-210					
Bağımlı değişken: HBK _{t+1}					
	<i>Katsayı</i>	<i>Ölç. Hata</i>	<i>t-oranı</i>	<i>p-değeri</i>	
const	0,317181	0,111943	2,8334	0,00506	***
HBK _t	0,701826	0,127937	5,4857	<0,00001	***
Bağımlı değişken ort.	0,603624	Bağımlı değişken ö.s.		1,531531	
Kalıntı kareleri top.	428,2673	Bağlanım ö.h.		1,434914	
R-kare	0,126391	Ayarlamalı R-kare		0,122191	
F(1, 208)	30,09289	P-değeri(F)		1,19e-07	
Log-olabilirlik	-372,8043	Akaike ölçütü		749,6086	
Schwarz ölçütü	756,3028	Hannan-Quinn		752,3148	

Açıklama: *, **, *** sırasıyla %10, %5, %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablodan görüleceği üzere, 2006-2013 yılları arasında çalışmaya dahil edilen firmalarda, cari karların süreklilik katsayısı (β_1) 0,70 düzeyindedir. β , bire yaklaştıkça karların sürekli olduğu, birden uzaklaştıkça rassal bir özellik gösterdiği ifade edilir. Cari karlar, gelecek dönem karlarını %12 düzeyinde açıklamaktadır. Model, %1 düzeyinde anlamlıdır. Karların, nakit akışları ve tahakkuklar bileşenlerinin kalitesini tespit etmek için kullanılan Model 2’nin sonuçları Tablo 4.’teki gibidir.

Tablo 4. Çok Değişkenli Karların Sürekliliği Modeline (Model 2) Ait Sonuçlar

SEK (OLS), kullanılan gözlemler: 1-210					
Bağımlı değişken: HBK _{t+1}					
	<i>Katsayı</i>	<i>Ölç. Hata</i>	<i>t-oranı</i>	<i>p-değeri</i>	
const	0,168476	0,0973092	1,7313	0,08488	*
HBFNA _t	0,717138	0,109525	6,5477	<0,00001	***
HBTAH _t	0,211184	0,122978	1,7172	0,08743	*
Bağımlı değişken ort.	0,603624	Bağımlı değişken ö.s.		1,531531	
Kalıntı kareleri top.	312,2780	Bağlanım ö.h.		1,228246	

R-kare	0,362994	Ayarlamalı R-kare	0,356840
F(2, 207)	58,97890	P-değeri(F)	5,36e-21
Log-olabilirlik	-339,6396	Akaike ölçütü	685,2793
Schwarz ölçütü	695,3206	Hannan-Quinn	689,3386
VIF = 4,544			

Açıklama: ***,** srasıyla %10, %5, %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir. VIF < 10 ise, açıklayıcı değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemi yoktur.

Çok değişkenli analiz sonucunda, cari dönem nakit akışlarının süreklilik katsayısının ($\beta_1=0,72$), tahakkukların süreklilik katsayısından ($\beta_2=0,21$) yüksek olduğu görülmüştür. Dolayısıyla karların, nakit akış bileşeninin, tahakkuklara göre daha kaliteli olduğu söylenebilir. Her iki bileşen, gelecek dönem karlarının yaklaşık %36'sını açıklamaktadır. Karların bileşenlerine ayrılması, hem süreklilik katsayılarını izlemek hem de modelin açıklayıcı gücünün artması açısından faydalı olmuştur.

Tablo 5. Chow (1960) Testi (Model 3) Sonuçları

Chow Sınaması				
SEK (OLS), kullanılan gözlemler: 1-210				
Bağımlı değişken: HBK _{t+1}				
	Katsayı	Ölç. Hata	t-oranı	p-değeri
const	0,0355716	0,129058	0,2756	0,7831
HBFNA _t	1,14645	0,125172	9,159	5,64e-017 ***
HBTAH _t	1,05524	0,152599	6,915	5,89e-011 ***
splitdum	0,0376545	0,167101	0,2253	0,8219
sd_HBFNA _t	-0,372633	0,213930	-1,742	0,0830 *
sd_HBTAH _t	-1,31508	0,219125	-6,001	8,80e-09 ***
Bağımlı değişken ort.	0,603624	Bağımlı değişken ö.s.		1,531531
Kalıntı kareleri top.	214,1787	Bağlanım ö.h.		1,024644
R-kare	0,563104	Ayarlamalı R-kare		0,552395
F(2, 207)	52,58599	P-değeri(F)		7,02e-35
Log-olabilirlik	-300,0459	Akaike ölçütü		612,0919
Schwarz ölçütü	632,1745	Hannan-Quinn		620,2106
Chow sınaması				
F (3, 204) = 31,1457 p-değeri 0,0000				

Açıklama: ***,** srasıyla %10, %5, %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Kurumsal yönetimin, nakit akışlarının ve tahakkukların sürekliliği açısından finansal raporlama kalitesi üzerindeki etkisini saptamak amacıyla yapılan Chow (1960) testi sonuçları, aşağıda Tablo 5.'te özetlenmiştir.

Çözümlenen model %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olup, açıklayıcı gücü %55 civarındadır. Sonuçlar incelendiğinde, kurumsal yönetimin süreklilik açısından finansal raporlama kalitesini olumlu yönde etkilediği söylenebilir. XKURY'de işlem gören firmalarda nakit akışlarının ve tahakkukların süreklilik katsayılarının (β_1 ve β_2) sırasıyla 1,14 ve 1,05 olduğu ve katsayıların %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. β_3 ve β_4 , XKURY'de işlem görmeyen firmalarda, sırasıyla nakit akışları ve tahakkukların sürekliliğinde ve gelecek dönem karları ile aralarındaki ilişkide yaşanan değişikliği ifade etmektedir. Bu katsayıların pozitif olması ait olduğu değişkenin sürekliliğinin arttığını, negatif olması ise azaldığını göstermektedir. Buna göre, XKURY'de işlem görmeyen firmalarda hem nakit akışlarının hem de tahakkukların sürekliliğinin azaldığı (sırasıyla $\beta_3 = -0,3726$ ve $\beta_4 = -1,3151$) ve bu azalışın sırasıyla %10 ve %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir.

Bu durumda XKURY'de işlem görmeyen firmalarda tahakkukların öngörülebilir olmaktan uzak olduğunu söylemek mümkündür. Yöneticilerin, tahakkuklar üzerinde bu denli yargı kullanmaları, orta ve uzun vadede yatırımcıların bekledikleri getirileri tehlikeye atacak sürprizlerin ortaya çıkmasını muhtemel kılar.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bir ekonominin en küçük yapı taşı olan işletmelerle ilgili alınan her karar, yalnızca işletme içi ve işletme dışı ilgi gruplarını etkilemekle kalmaz, aynı zamanda ülke ekonomisinin yönünün belirlenmesinde de rol oynamaktadır. Kurumsal yönetim, işletmeyle ilgili grupların haklarının korunması açısından önemli bir yönetim aracıdır. Tüm paydaşların, işletmelerle ilgili kararlarını verirken başvuracakları en önemli bilgi kaynağı finansal raporlardır. İşletmede gerçekleşen finansal olaylar, ihtiyaca ve gerçeğe uygun, doğru, anlaşılabilir, karşılaştırılabilir bir şekilde zamanında sunulursa tüm paydaşların hakları korunmuş olur.

Bu çalışmada, kurumsal yönetimin finansal raporlama kalitesindeki rolü, karların sürekliliği çerçevesinde araştırılmıştır. Yapılan analizler sonucunda XKURY'de işlem gören firmaların karlarının diğer firmalara göre daha sürekli olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, hem literatürdeki teorik yaklaşımı hem de çoğu ampirik çalışmayı destekler niteliktedir. Dolayısıyla ülkemizde kurumsal yönetim uygulamalarının finansal raporlamanın kalitesini arttırdığı söylenebilir. Bununla birlikte ülkemizde kurumsal yönetim uygulamalarının son yıllarda gerçekleştirilmeye başlaması nedeniyle çalışma döneminin kısa oluşu, çalışmanın en önemli kısıtıdır. Ayrıca XKURY'de işlem gören firma sayısının az olması da, diğer bir kısıttır.

Ülkemizde genel olarak finansal raporlamanın kalitesinin artırılması için işletmelerin, kurumsal derecelendirme notu almaları ve XKURY'de işlem görmeye başlamaları için daha çok teşvik edilmesi ve gerekli yasal

düzenlemelerin yapılması önemli bir adım olacaktır. Böylece yatırımcıların işletmelere ve piyasalara olan güveni artırılarak, piyasaların daha sağlıklı işlemesi sağlanacak ve işletmelerin finansal kaynaklara ulaşmaları kolaylaşacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, S. (2013). Measuring Quality of Reported Earnings' Response to Corporate Governance Reforms in Russia. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 3(1), 21-46.
- Aktan, C. C. (2005). Kurumsal Şirket Yönetimi. [www.canaktan.org/yonetim/kurumsal-
yonetim/aktan-kurumsal.pdf](http://www.canaktan.org/yonetim/kurumsal-yonetim/aktan-kurumsal.pdf)
- Aras, G. (2004). Sermaye Piyasalarında Asimetrik Bilgi Etkisi ve Piyasaların İşleyişindeki Rolü. *İktisat İşletme Finans*, 19(225), 81-94.
- Arı, M. (2008). Kurumsal Yönetim ve Finansal Raporlamanın Güvenirliliği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 43-68.
- Arsoy, A. P. (2008). Kurumsal Şeffaflık ve Muhasebe Standartları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 17-35.
- Aysan, M. A. (2007). Muhasebe ve Kurumsal Yönetim. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 35, 17-24.
- Borsa İstanbul Resmi İnternet Sitesi, <http://www.borsaistanbul.com/>
- Bushman, R. M., Smith A. J. (2001). Financial Accounting Information and Corporate Governance. *Journal of Accounting and Economics*, 32, 237-333.
- Chalaki, P., Didar, H., Riahi-zhad M. (2012), Corporate Governance Attributes and Financial Reporting Quality: Empirical Evidence from Iran. *International Journal of Business and Social Science*, 3(15), 223-229.
- Cohen, J., Krishnamoorthy, G., Wright, A. (2004). The Corporate Governance Mosaic and Financial Reporting Quality. *Journal of Accounting Literature*, 23, 87-152.
- Çetinkaya, Ş. (2012). Asimetrik Bilginin Piyasalara Etkileri ve Finansal Krizlerdeki Rolü. *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(2), 60-82.
- Dalğar, H., Pekin, S. (2011). Kurumsal Yönetim ile Finansal Tablo Manipülasyonu Arasındaki İlişki: İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi'nde Yer Alan Şirketlerde Bir Araştırma. *Mali Çözüm*, 107, 19-44.
- Daştan, A. (2010). Kurumsal Yönetim İlkeleri ve Kurumsal Muhasebe Etkileşimi. *Bankacılar Dergisi*, 72, 3-18.
- Dechow, P. M., Schrand, C. M. (2004). Earnings Quality. Research Foundation of CFA Institute. USA. <http://www.cfapubs.org/doi/pdf/10.2470/rf.v2004.n3.3927>
- Dinç, E., Abdioğlu, H. (2009). İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi: İMKB-100 Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 157-184.
- Ebaid, I. (2013). Corporate Governance and Investors' Perceptions of Earnings Quality: Egyptian Perspective. *Corporate Governance*, 13(3), 261-273.
- FASB, Financial Accounting Standards Board (2010). Conceptual Framework for Financial Reporting—Chapter 1, The Objective of General Purpose Financial Reporting, and Chapter 3, Qualitative Characteristics of Useful Financial Information (a replacement of FASB Concepts Statements No. 1 and No. 2), Concepts Statement No. 8. <http://www.fasb.org/jsp/FASB/Page/PreCodSectionPage&cid=1176156317989>
- Freeman, R. N., Ohlson, J. A., Penman, S. H. (1982). Book Rate-of-Return and Prediction of Earnings Changes: An Empirical Investigation. *Journal of Accounting Research*, 20(2), 639-653.
- Hutchinson, M. R., Percy, M., Erkurtoglu, L. (2008). An Investigation of the Association between Corporate Governance, Earnings Management and the Effect of Governance Reforms. *Accounting Research Journal*, 21(3), 239-262.

- IASB, International Accounting Standards Board (2010). Conceptual Framework for Financial Reporting 2010. <http://www.ifrs.org/News/Press-Releases/Documents/ConceptualFW2010vb.pdf>
- Imhoff, E. A. (2003). Accounting Quality, Auditing, and Corporate Governance. *Accounting Horizons*, Supplement, 117-128.
- IFC, International Finance Corporation. Corporate Governance. http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/topics_ext_content/ifc_external_corporate_site/corporate+governance/overview
- Jiang, W., Lee, P., Anandarajan, A. (2008). The Association between Corporate Governance and Earnings Quality: Further Evidence Using the GOV-Score. *Advances in Accounting, Incorporating Advances in International Accounting*, 24, 191-201.
- KGK, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (2011). Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve. *TMS/TFRS 2013 Seti*.
- Kamuyu Aydınlatma Platformu Resmi İnternet Sitesi, <http://www.kap.gov.tr/>
- Küçüksözen, C., Küçükkocaoğlu, G. (2005). Kurumsal Şirket Yönetiminde Finansal Bilginin Rolü. *Muhasebe ve Denetim Bakiş*, 16, 81-103.
- Lee, H. B. (2008). Using the Chow Test to Analyze Regression Discontinuities. *Tutorials in Quantitative Methods for Psychology*, 4(2), 46-50.
- Liu, Q., Lu, Z. J. (2007). Corporate Governance and Earnings Management in the Chinese listed Companies: A Tunneling Perspective. *Journal of Corporate Finance*, 13, 881-906.
- Machuga, S., Teitel, K. (2009). Board of Director Characteristics and Earnings Quality Surrounding Implementation of a Corporate Governance Code in Mexico. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 18, 1-13.
- Memiş, M. Ü., Çetenak, E. H. (2012). Kurumsal Yönetimin Kazanç Yönetimi Uygulamaları Üzerine Etkisi: İMKB'de İşlem Gören Şirketler Üzerine Uygulama. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 205-224.
- Niu, F. F. (2006). Corporate Governance and The Quality of Accounting Earnings: A Canadian Perspective. *International Journal of Managerial Finance*, 2(4), 302-327.
- Norwani, N. M., Mohamad, Z. Z., Chek, I. T. (2011). Corporate Governance Failure and Its Impact on Financial Reporting within Selected Companies. *International Journal of Business and Social Sciences*, 2(21), 205-213.
- OECD, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü 2004. Kurumsal Yönetim İlkeleri. Yayın No. KYD-Y/2005-1-1.
- Özilhan, T. (2002). Özel Sektörün İhtiyacı: Kurumsal Yönetim. *Görüş*, Mart 2002, 6-7.
- Pamukçu, F. (2011). Finansal Raporlama ile Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflıkta Kurumsal Yönetimin Önemi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 50, 133-148.
- Penman, S. H., Zhang, X. (2002). Accounting Conservatism, the Quality of Earnings, and Stock Returns. *The Accounting Review*, 77(2), 237-264.
- PwC Türkiye: Denetim, Vergi, Danışmanlık Hizmetleri <http://www.pwc.com.tr/tr/audit/sarbanes-oxley.jhtml>
- Sloan, R. G. (1996). Do Stock Prices Fully Reflect Information in Accruals and Cash Flows About Future Earnings?. *The Accounting Review*, 71(3), 289-315.
- Sloan, R. G. (2001). Financial Accounting and Corporate Governance: A Discussion. *Journal of Accounting and Economics*, 32, 335-347.
- Smaili, N., Labelle, R. (2013). Corporate Governance and Reporting Irregularities. <http://www.lautorite.qc.ca/files/pdf/fonds-education-saine-gouvernance/promo-gouvernance/corporate-governance-reporting-irregularities.pdf>
- SPK, Sermaye Piyasası Kurulu Kurumsal Yönetim İlkeleri. www.spk.gov.tr
- TKYD, Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği (2003). www.tkyd.org.tr
- TTK (2012). 6335 sayılı Türk Ticaret Kanunu ile Türk Ticaret Kanununun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 30/06/2012 tarih ve 28339 sayılı Resmi Gazete.
- TÜSİAD, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (2000). Kurumsal Yönetim İlkeleri. Yayın No. Tüsiad-T/2000-06-285.

EKLER:

Ek 1. BIST XKURY’de İşlem Gören Firmalar ve Faaliyet Gösterdikleri Sektörler

	Kod	Şirket Adı	Sektörel Endeks	Yıl*
1	HURGZT	Hürriyet Gazete ve Matbaacılık A.Ş.	ORMAN, KAĞIT, BASIM	2007
2	TOASO	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	METAL EŞYA, MAKİNA	2007
3	TTRAK	Türk Traktör ve Ziraat Mak. A.Ş.	METAL EŞYA, MAKİNA	2007
4	TUPRS	Tüpraş Türkiye Petrol Rafin. A.Ş.	KİMYA, PETROL, PLASTİK	2007
5	VESTL	Vestel Elektronik San. ve Tic. A.Ş.	METAL EŞYA, MAKİNA	2007
6	AEFES	Anadolu Efes Bira ve Malt San. A.Ş.	GIDA, İÇECEK	2008
7	OTKAR	Otokar Otobüs Karoseri Sanayi A.Ş.	METAL EŞYA, MAKİNA	2008
8	ARCLK	Arçelik A.Ş.	METAL EŞYA, MAKİNA	2009
9	COLLA	Coca Cola İçecek A.Ş.	GIDA, İÇECEK	2009
10	LOGO	Logo Yazılım Sanayi ve Ticaret A.Ş.	BİLİŞİM	2009
11	PETKM	Petkim Petrokimya A.Ş.	KİMYA, PETROL, PLASTİK	2009
12	PRKAB	Türk Prysmian Kablo ve Sistemleri	METAL EŞYA, MAKİNA	2009
13	TTKOM	Türk Telekomünikasyon A.Ş.	İLETİŞİM	2009
14	AYGAZ	Aygaz A.Ş.	KİMYA, PETROL, PLASTİK	2010
15	IHEVA	İhlas Ev Aletleri	METAL EŞYA, MAKİNA	2010
16	PRKME	Park Elektrik Üretim Mad. San. ve Tic. A.Ş.	MADENCİLİK	2010
17	TRCAS	Turcas Petrol A.Ş.	KİMYA, PETROL, PLASTİK	2010
18	DOAS	Doğuş Otomotiv Servis ve Tic. A.Ş.	TİCARET	2011
19	PNSUT	Pınar Süt Mamulleri Sanayi A.Ş.	GIDA, İÇECEK	2011
20	ASELS	Aselsan Elektronik San. ve Tic. A.Ş.	TEKNOLOJİ	2012
21	BOYNR	Boyner Büyük Mağazacılık A.Ş.	TİCARET	2012
22	ENKAI	ENKA İnşaat ve Sanayi A.Ş.	İNŞAAT	2012
23	PETUN	Pınar Entegre Et ve Un Sanayi A.Ş.	GIDA, İÇECEK	2012
24	PINSU	Pınar Su Sanayi ve Ticaret A.Ş.	GIDA, İÇECEK	2013
25	PEGASUS	Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.	ULAŞTIRMA	2013

*İlk kurumsal derecelendirme notu aldığı yılı göstermektedir.

Ek 2. BIST’de İşlem Gören ve XKURY’de Yer Almayan Firmalardan Seçilmiş Örneklem

	Kod	Şirket Adı	Sektörel Endeks
1	DGZTE	Doğan Gazetecilik A.Ş.	ORMAN, KAĞIT, BASIM
2	ASUZU	Anadolu Isuzu Otomotiv San. ve Tic. A.Ş.	METAL EŞYA, MAKİNA
3	KARSN	Karsan Otomotiv Sanayii ve Ticaret A.Ş.	METAL EŞYA, MAKİNA
4	DYOBY	Dyo Boya Fabrikaları Sanayi ve Ticaret A.Ş.	KİMYA, PETROL, PLASTİK
5	SILVR	Silverline Endüstri ve Ticaret A.Ş.	METAL EŞYA, MAKİNA
6	TBORG	Türk Tuborg Bira ve Malt Sanayi A.Ş.	GIDA, İÇECEK
7	FROTO	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	METAL EŞYA, MAKİNA
8	VESBE	Vestel Beyaz Eşya Sanayi ve Ticaret A.Ş.	METAL EŞYA, MAKİNA
9	KRSTL	Kristal Kola ve Meşrubat San. Tic. A.Ş.	GIDA, İÇECEK
10	LINK	Link Bilgisayar Sistemleri Yazılımı ve Donanımı San.Tic.A.Ş.	BİLİŞİM
11	PTOFS	Omv Petrol Ofisi A.Ş.	KİMYA, PETROL, PLASTİK
12	GEREL	Gersan Elektrik Ticaret ve Sanayi A.Ş.	METAL EŞYA, MAKİNA
13	TCELL	Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.	İLETİŞİM
14	BAĞFS	Bagfaş Bandırma Gübre Fabrikaları A.Ş.	KİMYA, PETROL, PLASTİK
15	TUDDF	Türk Demir Döküm Fabrikaları A.Ş.	METAL EŞYA, MAKİNA
16	KOZAA	Koza Anadolu Metal Maden. İşletmeleri A.Ş.	MADENCİLİK
17	MRSHALL	Marshall Boya ve Vernik Sanayi A.Ş.	KİMYA, PETROL, PLASTİK
18	MIPAZ	Milpa Tic. ve Sın. Ürünler Paz. San. ve Tic. A.Ş.	TİCARET
19	ALYAG	Altınyag Kombinaları A.Ş.	GIDA, İÇECEK
20	KAREL	Karel Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	TEKNOLOJİ
21	UYUM	Uyum Gıda ve İhtiyaç Mad. San. ve Tic. A.Ş.	TİCARET
22	EDIP	Edip Gayrimenkul Yatırım Sanayi ve Tic. A.Ş.	İNŞAAT
23	BANVT	Banvit Bandırma Vitaminli Yem Sanayi A.Ş.	GIDA, İÇECEK
24	ERSU	Ersu Meyve ve Gıda Sanayi A.Ş.	GIDA, İÇECEK
25	THYAO	Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı	ULAŞTIRMA

Enflasyon ve Nominal Faiz Oranı İlişkisi: Türkiye Örneği (2004-2013)

Musa ATGÜR*

N. Oğuzhan ALTAY**

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye'de enflasyon ve nominal faiz oranı ilişkisi, 2004-2013 dönemi için incelenmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlar, 2004-2013 döneminde Türkiye'de Fisher Etkisinin varlığına işaret etmiştir. Çalışmada uygulanan Johansen, Lütkepohl-Saikkonen Eşbütünleşme Testleri ve Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) Yöntemi sonuçlarına göre, enflasyon (ENF) ve nominal faiz oranı (NFO) değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Bu kapsamda 2004-2013 döneminde Türkiye'de enflasyon ve nominal faiz oranındaki gelişmeler birbiri ile yakından ilgilidir. Bu sebeple, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının önümüzdeki dönemde de uygulayacağı para politikalarını bu uzun dönemli ilişkiyi dikkate alarak yürütmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Enflasyon, Nominal Faiz Oranı, Türkiye.

JEL Sınıflandırması: C01, E31, E43.

Relationship Between The Inflation And Nominal Interest Rate: The Case Of Turkey (2004-2013)

ABSTRACT

This paper examines the relationship between the inflation and interest rate in Turkey for the period 2004-2013. The results obtained in this study have pointed to the existence of Fisher Effect in Turkey during the period 2004-2013. According to the Johansen, Lütkepohl-Saikkonen Cointegration Tests and Dynamic Least Squares (DOLS) method the results applied in the study, a long-run relationship has been found between the inflation(ENF) and nominal interest rate (NFO) variables. In this context, the developments is related to each other about the inflation and nominal interest rates in Turkey for during the period 2004-2013. Therefore, the Central Bank of the Republic of Turkey should conduct to implement monetary policy taking into account the long-run relation for the next period.

Key Words: Inflation, Nominal Interest Rate, Turkey.

JEL Classifications: C01, E31, E43.

I. GİRİŞ

Bir ülke ekonomisinde, para politikasını yürütmekle görevli kurum ve karar vericilerin para politikası tercihlerindeki değişiklikler, o ülke ekonomisinde enflasyon ve faiz oranı üzerinden ekonomik birimlerin gelecek dönem ile ilgili kararlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Enflasyon beklentilerinin ve faiz oranlarının artış yönünde değişeceğine ilişkin beklentilerin arttığı bir ekonomide, ekonomik birimler gelecek döneme ilişkin tüketim ve yatırım kararlarını yeniden gözden geçireceklerdir. Bu bakımdan enflasyon ve faiz oranları, uygulanan

* Ege Üniversitesi, SBE, musaatgur@yahoo.com

** Prof. Dr., Ege Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, oguzaltayefd@gmail.com

istikrar ve para programlarının temelini oluşturmakta ve bu programların performansını ortaya koymaktadır.

Para politikası uygulamaları sonucunda enflasyon ve faiz oranlarında meydana gelen değişiklikler, ekonomiyi yakından etkilemekte ve bu iki değişken arasında ilişkinin bulunduğuna yönelik tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Enflasyon ile nominal faiz oranı arasında ilişkinin varlığına yönelik yaklaşım, "Fisher Etkisi" olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşıma göre enflasyon oranındaki değişiklikler, nominal faiz oranını pozitif yönde etkilemektedir.

Türkiye'de, 2000'li yıllarla birlikte para politikalarında önemli bir değişim gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, fiyat istikrarının kalıcı olarak tesis edilmesi noktasında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), 2002 yılından itibaren örtük, 2006 yılından itibaren de resmi olmak üzere günümüze kadar enflasyon hedeflemesi rejimini yürütmüş ve bu sayede enflasyon beklentileri daha düşük seviyelere doğru çekilebilmiştir. 2010 yılından itibaren TCMB yeni bir politika bileşeni oluşturarak, para politikası uygulamalarında fiyat istikrarının yanısıra finansal istikrarı da amaç edinmiştir. Bu dönemde Türkiye'de para politikası uygulamalarındaki değişiklikler, enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkinin yeniden incelenmesini gerekli hale getirmiştir.

Türkiye'de enflasyon ve nominal faiz oranı ilişkisinin incelendiği bu çalışmanın ikinci bölümünde, teori ve literatürdeki çalışmalar ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, çalışmanın uygulama bölümünde kullanılan yöntem hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü ve beşinci bölümde de, Türkiye üzerine zaman serileri analizine dayalı uygulamanın veri seti ve modeli belirlenmiş olup, ampirik bulgular ele alınmıştır. Altıncı bölümde ise, çalışmanın sonuçları değerlendirilmiştir.

II. TEORİ VE LİTERATÜR ÖZETİ

Faiz oranı ve enflasyon ilişkisinin teorik temelleri Fisher (1930)'a kadar uzanmaktadır. Fisher Denklemi olarak tanımlanan (1) nolu denkleme göre, nominal faiz oranı (i); reel faiz oranı(r) ve enflasyon oranı (π) toplamından oluşmaktadır. Buna göre Fisher Denklemi;

$$i = r + \pi \quad (1)$$

Denklem (1), nominal faiz oranının iki nedenden dolayı değiştiğini gösterir. Buna göre; nominal faiz oranı ya reel faiz oranındaki değişiklikten ya da enflasyon oranındaki değişiklikten kaynaklanabilir. Fisher Denklemi, Miktar Teorisi ile birlikte parasal genişlemenin nominal faiz oranını nasıl etkilediğini belirtir. Miktar teorisine göre, parasal genişlemedeki %1'lik artış, enflasyon oranındaki %1'lik artışa neden olur. Fisher denklemine göre ise, enflasyon oranındaki %1'lik artış, nominal faiz oranında %1'lik artışa neden olur. Enflasyon oranı ile nominal faiz oranı arasındaki bu birebir ilişki, "Fisher Etkisi" olarak adlandırılmaktadır (Mankiw, 2010: 94-95).

Fisher Denklemi nominal ve reel faiz ayırımı yapılarak ve yatırımlardaki çeşitlendirme dikkate alınarak aşağıdaki biçimde de ifade edilebilir;

$$1 + R_t = [1 + E_{t-1}(R_t^*)][1 + E_{t-1}(\pi_t)] \quad (2)$$

Denklem (2)'de R_t , t döneminde vadesi dolan bir dönemlik bir tahvil için nominal faiz oranını ifade eder, $E_{t-1}(R_t^*)$, t döneminde vadesi dolan, t-1 döneminde tahvil piyasasındaki bir dönemlik beklenen faiz oranıdır. $E_{t-1}(\pi_t)$, t-1 döneminde tahvil piyasasında, t-1 döneminden t dönemine kadar ki beklenen enflasyon oranıdır. Denklem (2), aşağıdaki biçimde denklem (3)'e dönüştürülebilir;

$$R_t = [E_{t-1}(R_t^*)] + [E_{t-1}(\pi_t)] \quad (3)$$

Denklem (3)'e göre, kredi veren kurumlar, kredi süresi boyunca satınalma güçlerinde oluşan kaybı beklenen enflasyon kadar telafi etmek isteyecekler ve bu da nominal faiz oranına yansiyacaktır. Böylece, parasal yanılginın olmadığı kabul edilir ise, bu durumda enflasyon oranındaki bir değişim, reel faiz oranları sabit olduğu için tamamen nominal faiz oranları üzerinde etkili olur. Bu bilgi, iktisat politikası karar vericileri kadar, teorik araştırma yapanlar açısından da önemlidir (Maghyereh ve Al-Zoubi, 2006: 33).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, enflasyon ve faiz oranı ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda genel olarak zaman serileri analiz yöntemi kullanılmış olup elde edilen bulgular, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde enflasyon ve faiz oranı arasında bir ilişkinin varlığına işaret etmiştir. Enflasyon ve faiz oranı ilişkisinin Türkiye ekonomisinde geçerli olup olmadığı üzerine yapılan çalışmalarda ise zaman serileri analizi kullanılmış olup, Turgutlu (2004), Şimşek ve Kadılar (2006), Yamak ve Abdioğlu (2007), Teker vd. (2012) çalışmasında bulunduğu sonuçlar Türkiye ekonomisinde enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkinin var olduğunu göstermiştir. Buna karşılık; Yılcıncı (2009), Bayat (2012) ve Mercan (2013) çalışmasındaki bulgular Türkiye'de enflasyon ve faiz oranı ilişkisinin var olmadığına işaret etmiştir.

Wood (1981) çalışmasında, Fisher Etkisi ile Fama Hipotezi'ni karşılaştırmıştır. 1970'li yıllarda yayınlanan pek çok çalışmada Fisher (1930) ile benzer sonuçlara ulaşılmış, faiz oranlarının enflasyon oranına karşı tepkisi yavaş ve kısmi olarak bulunmuştur. Fama ise, farklı bir yöntem takip ederek farklı sonuçlara ulaşmıştır. Fama (1975) analizinde hazine bonusu getirilerini kullanmış, bono piyasasının etkinliğini testler ile tahmin etmiştir. Fama (1975) etkin piyasalarda tüm bilgilerin piyasa katılımcılarına doğru olarak aktarıldığını savunur iken, fiyatları ve faiz oranlarını gözlemlemiştir. Burada gözlemlenen faiz oranlarının, enflasyon ya da deflasyon beklentilerine doğru olarak yansıdığı ve bu beklentilerin yansız ve doğru olduğu ifade edilmiştir.

Mishkin (1991), ABD ekonomisinde Fisher etkisinin geçerliliğini kısa ve uzun dönem için incelemiştir. 1964-1986 dönemini kapsayan aylık veriler ile, aylık ve on iki aylık hazine bonusu faiz oranı ve enflasyon oranı değişkenlerini kullandığı çalışmasında en küçük kareler tahmin ve eşbütünleşme testi yöntemlerinden yararlanmış. Çalışmada elde edilen sonuçlar, ABD ekonomisinde uzun dönemde Fisher etkisinin geçerli olduğunu; faiz oranları ve enflasyon arasında güçlü bir korelasyon bulunduğunu, kısa dönemde ise Fisher Etkisinin geçerli olmadığını göstermiştir.

Kandel vd.(1996), İsrail ekonomisinde reel faiz oranları ve beklenen enflasyon ilişkisini, 1984-1992 dönemi için araştırmıştır. Elde edilen regresyon denklemi tahmin sonuçları, İsrail ekonomisinde reel faiz oranları ile beklenen enflasyon arasında negatif bir ilişkinin bulunduğunu göstermiştir.

Booth ve Ciner (2001), dokuz Avrupa Birliği ülkesi ile ABD'deki kısa vadeli faiz oranı ile enflasyon arasındaki uzun dönemli ilişkileri incelemiştir. Aylık verilerin ve Johansen Eşbütünleşme testi yönteminin kullanıldığı çalışma, 1978-1997 dönemini kapsamıştır. Çalışmanın sonuçları, incelenen ülkelerin çoğunluğunda EURO para biriminden faiz oranı ile enflasyon oranı arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu göstermiştir.

Brzoza-Brzezina (2001), ABD ekonomisinde reel faiz oranı ile enflasyon arasındaki uzun dönemli ilişkileri incelemiştir. Altı aylık veriler ile, 1954-1999 döneminin incelendiği çalışmada, Johansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, ABD ekonomisinde, uzun dönemde faiz oranı açığının enflasyon üzerinde etkili olduğunu göstermiştir.

Turgutlu (2004), Türkiye ekonomisinde Fisher Hipotezinin varlığını 1978-2003 dönemi için incelemiştir. Engle-Granger ve Parçalı Eşbütünleşme test yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada Parçalı Eşbütünleşme test sonuçları, Türkiye ekonomisinde Fisher Hipotezinin varlığına işaret etmiştir.

Clemente vd.(2004) çalışmasında, G7 ülkelerinde Fisher Etkisi'nin geçerliliğini, 1960-2001 dönemi için üçer aylık veriler ile, eşbütünleşme testi yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Elde edilen ampirik bulgular, G7 ülkelerinde Fisher Etkisi'nin geçerliliğini sınırlı olarak desteklemiştir. Buna göre, ABD ve Fransa ile ilgili sonuçlar Fisher Etkisi'nin geçerli olduğu görüşünü destekler iken, Japonya ve İtalya ilgili sonuçlar Fisher Etkisini sınırlı bir düzeyde destekleyebilmiştir. Dolayısıyla çalışma, G7 ülkelerinde Fisher Etkisinin varlığına ilişkin şüpheleri de destekler mahiyettedir.

Şimşek ve Kadılar (2006), Türkiye ekonomisinde Fisher Etkisinin geçerli olup olmadığını 1987-2004 dönemi için ARDL (autoregressive distributed lag) yöntemi ile incelemiştir. Çalışmanın sonuçları Türkiye'de Fisher Etkisinin bulunduğunu göstermiştir.

Maghyreh ve Al-Zoubi (2006) çalışmasında, Arjantin, Brezilya, Malezya, Meksika, Kore ve Türkiye olmak üzere toplam altı gelişmekte olan ülkede nominal faiz oranı ile enflasyon oranı ilişkisini incelemiştir. Aylık verilerin kullanıldığı çalışmada Türkiye için 1978-2003 dönemi, Arjantin ve Brezilya için 1979-2003 dönemi, Kore için 1976-2003 dönemi, Malezya için 1974-2003 dönemi ve Meksika için 1978-2003 dönemi ele alınmıştır. Doğrusal olmayan cotrending test sonuçları, çalışmada ele alınan sözkonusu gelişmekte olan ülkelere Fisher etkisinin tam olarak geçerli olduğunu ve beklenen enflasyon oranı ile nominal faiz oranı arasında birebir ilişki bulunduğunu göstermiştir.

Yamak ve Abdioğlu (2007), Türkiye ekonomisinde Fisher Hipotezinin geçerliliğini 1990-2006 dönemi için incelemiştir. Johansen Juselius Eşbütünleşme Test ve Hata Düzeltme Modeli yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada elde edilen sonuçlar, Türkiye ekonomisinde Fisher Etkisinin geçerli olduğunu göstermiştir.

Berument *vd.*(2007), G7 ülkelerinde ve gelişmekte olan kırkbeş ülkede, faiz oranları ile beklenen enflasyon arasında pozitif bir ilişki kuran Fisher hipotezinin geçerliliği test edilmiştir. Farklı dönemlerin ele alındığı ve GARCH modeli yönteminin kullanıldığı çalışmanın sonuçları, Fisher etkisinin G7 ülkelerinde geçerli olduğunu gelişmekte olan ülkelerin yirmi üç tanesinde geçerli olduğunu, altı G7 ülkesinde ve on sekiz gelişmekte olan ülkede faiz oranı ve enflasyon belirsizliği arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunduğunu, gelişmekte olan yedi ülkede ise negatif bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuştur.

Ashgarpur *vd.* (2007), kırk müslüman ülkede uzun dönemde faiz oranı ve enflasyon ilişkisini araştırmıştır. Çalışmada panel veri analizi yöntemi kullanılmış olup, 2002-2005 dönemi ele alınmıştır. Çalışmanın sonuçları, ele alınan tüm ülkelerde faiz oranı değişkeninden enflasyon oranı değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığına işaret etmiştir.

Yılancı (2009), Türkiye'de Fisher Hipotezinin geçerli olup olmadığını 1989-2008 dönemi için üçer aylık veriler ile incelemiştir. Doğrusal olmayan Eşbütünleşme Testi ve Engle-Granger Eşbütünleşme Test yöntemi sonuçları, Fisher Hipotezinin Türkiye ekonomisinde geçerli olmadığını göstermiştir.

Teker *vd.*(2012), Türkiye'de faiz oranları ve enflasyon arasındaki uzun dönemli ilişkiyi 2002-2011 dönemi için incelemiştir. Mevduat faiz oranları ve tüketici fiyat endeksi değişkenlerinin kullanıldığı çalışmada eşik hata düzeltme modeli yöntemi kullanılmıştır. Eşik hata düzeltme modeli tahmin sonuçları, Türkiye'de ele alınan dönem içinde faiz oranı ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu göstermiştir.

Bayat (2012), Türkiye'de Fisher Etkisinin geçerliliğini 2002-2011 dönemi için doğrusal olmayan eşbütünleşme yaklaşımı ile incelemiştir. Bayat (2012), aylık veriler ile yaptığı çalışmada, faiz oranı değişkenleri olarak bir aylık, üç aylık, altı aylık ve oniki aylık ağırlıklandırılmış vadeli mevduat için uygulanan nominal faiz oranlarını ve tüketici fiyat endeksi değişkenlerini kullanmıştır. Doğrusal olmayan eşbütünleşme testi yöntemi sonuçlarına göre, çalışmada ele alınan dönemde Türkiye'de dalgalı kur ve enflasyon hedeflemesi rejimi uygulamalarından dolayı, Fisher Etkisi'nin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bhar ve Mallik (2012), Avustralya ve Yeni Zelanda ekonomisinde enflasyon belirsizliği ve faiz oranları ilişkisini incelemiştir. Çalışmada üçer aylık veriler ve GARCH modeli tahmin yöntemi kullanılmış olup, 1957-2006 dönemi incelenmiştir. Çalışmada nominal faiz oranlarının, beklenen enflasyon, enflasyon belirsizliği ve çıktı açığı üzerinde ne kadar etkili olduğu üzerinde odaklanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, hem Avustralya'dan hem de Yeni Zelanda'da enflasyon ile nominal faiz oranları arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bunun yanı sıra her iki ülkede de etki belirsizliği bileşeninin faiz oranı üzerindeki etkisi anlamlı bulunamamış, yapısal belirsizlik bileşeninin faiz oranları üzerindeki etkisi sadece Avustralya'da negatif ve anlamlı bulunmuştur.

Awomuse ve Alimi (2012), Nijerya ekonomisinde beklenen enflasyon ve nominal faiz oranları ilişkisini, 1970-2009 dönemi için araştırmıştır. Yıllık

verilerin kullanıldığı çalışmada, Johansen Eşbütünleşme testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli yöntemi sonuçlarına göre, Nijerya ekonomisinde uzun dönemde nominal faiz oranı ve beklenen enflasyon arasında bir ilişki bulunmuş ve bu sonuç Fisher Etkisi'nin geçerli olduğu iddiasını desteklemiştir. Kısa dönemde ise Fisher Etkisi bu ülkede geçerli değildir.

Mercan (2013), Türkiye ekonomisinde nominal faiz oranı ve enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi 1992-2013 dönemi için aylık veriler ile incelemiştir. ARDL Sınır Test yönteminin uygulandığı çalışmadaki bulgular, Türkiye ekonomisinde nominal faiz oranı ve enflasyon oranı arasında bir ilişki bulunmadığını göstermiştir.

Mahmood vd.(2013), Pakistan ekonomisinde 1992-2011 döneminde, enflasyon, faiz oranları ve işsizlik arasındaki uzun dönemli ilişkiyi, üçer aylık veriler ile incelemiştir. Johansen eşbütünleşme testi yönteminin kullanıldığı çalışmada elde edilen bulgulara göre, Pakistan ekonomisinde enflasyon, faiz oranı ve işsizlik arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuş, her üç serinin de eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir.

Adegboyega vd.(2013) çalışmasında, Nijerya ekonomisinde 1986-2011 döneminde Fisher Etkisi'nin geçerliliğini test etmişlerdir. Yıllık verilerin kullanıldığı çalışmadaki değişkenler, reel faiz oranı, enflasyon oranı ve para arzından oluşmuştur. ARDL Eşbütünleşme Testi yönteminin uygulandığı çalışmada elde edilen sonuçlar, Nijerya ekonomisinde kısmen Fisher Etkisi'nin varlığını ortaya koymuş, faiz oranı ile enflasyon arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.

Alimi ve Ofonyelu (2013), Nijerya ekonomisinde beklenen enflasyon ve nominal faiz oranları ilişkisini, 1970-2011 dönemi için incelemiştir. Çalışmada Johansen Eşbütünleşme testi, Hata Düzeltme Modeli ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Nijerya ekonomisinde, faiz oranı ile beklenen enflasyon uzun dönemde birlikte hareket eder iken, çalışmada Fisher Etkisinin geçerli olduğu yönünde herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır.

Zainal vd.(2014), Malezya ekonomisinde 2000-2012 döneminde Fisher etkisinin geçerliliğini incelemiştir. Aylık veriler ile yapılan çalışmada, üçer aylık hazine bonusu faiz oranları, interbank faiz oranı ve tüketici fiyat endeksi değişkenleri kullanılmıştır. ARDL Sınır Testi sonuçları, Malezya para piyasasında uzun dönemde Fisher etkisinin geçerli olduğunu ortaya koymuştur.

Ayub vd.(2014), Pakistan ekonomisinde 1973-2010 döneminde, nominal faiz oranları ve enflasyon arasındaki uzun dönemli denge ilişkisinin varlığını araştırmışlardır. Johansen, Engle-Granger Eşbütünleşme Testi yöntemlerinin kullanıldığı çalışmadaki değişkenler, nominal faiz oranı ve enflasyondan oluşmaktadır. Johansen ve Engle-Granger Eşbütünleşme Testi sonuçları, Pakistan ekonomisinde 1973-2010 döneminde, nominal faiz oranları ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur.

III. YÖNTEM

A. Birim Kök (Durağanlık) Analizi

Nelson ve Plosser (1982), zaman serisi uygulamalarında kullanılan makroekonomik zaman serilerinin hemen hemen tümünde birim kökün var olduğunu iddia etmişlerdir. Birim kökün varlığı ya da yokluğu, bir dizi temel veri üretme sürecinin bazı özelliklerini belirlemeye yardımcı olur. Birim kökün yokluğu durumunda (durağan) zaman serileri, uzun dönemli sabit bir ortalama etrafında dalgalanmakta ve seriler zamana bağlı olmayan sonlu bir varyansa sahip olmaktadır. Buna karşılık durağan olmayan seriler, uzun dönemli deterministik bir yöne doğru dönme eğilimine sahip değildir ve serilerin varyansı zamana bağlı olarak değişmektedir (Glynn *vd.*, 2007: 66).

Zaman serisi analizlerinde durağan olmayan (birim kök içeren) seriler, bunun için geliştirilen bazı testler yardımıyla fark değerleri alındıktan sonra durağan hale gelir. Bunun için geliştirilen ve zaman serisi uygulamalarında en yaygın kullanılan iki test, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleridir. Bu çalışmada, birim kök analizi için bu iki yöntem kullanılmıştır.

Dickey-Fuller (1979) birim kök testi, üç farklı boş hipotez altında, üç farklı regresyon denklemi biçiminde tahmin edilmiştir. Buna göre sözkonusu denklemler;

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (4)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (5)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (6)$$

Denklem (4), rassal yürüyüş modelini, denklem (5), sabit terimli rassal yürüyüş modelini, denklem (6) ise, sabit terimli ve deterministik trendli rassal yürüyüş modelini belirtir. Yurkarıdaki üç farklı regresyon denklemi ve üç farklı durumun herbiri için boş hipotez ve alternatif hipotez test edilmektedir. ADF birim kök testi için boş hipotez, birim kökün var olduğunu, zaman serisinin durağan olmadığını ($H_0: \delta=0$) iddia etmektedir. Alternatif hipotez, zaman serisinin durağan olduğunu ve muhtemelen deterministik bir trend etrafında olduğunu ($H_1: \delta < 0$) iddia etmektedir.

Dickey ve Fuller (1979) birim kök testinde, hata terimlerinin birbiriyle ilişkisiz olduğu varsayılmıştır. Bu varsayım, bazen geçersiz hale gelmekte ve regresyon uygulamalarında hata terimleri birbiriyle ilişkili olabilmektedir. Dickey ve Fuller, hata terimlerinin bu farklı durumunu dikkate alan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (1981) birim kök testini önermişlerdir. Bu birim kök testi, yukarıda belirtilen (4), (5) ve (6) nolu denklemlerden hareketle bağımlı değişkenin (ΔY_t) gecikmeli değerleri ilâve edilerek geliştirilmiştir. ADF birim kök testi, aşağıdaki regresyon denklemi tahmin edilerek bulunmuştur. Buna göre;

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m a_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Denklem (7)'de, ε_t , beyaz gürültü hata terimi ve $\Delta Y_{t-1} = (\Delta Y_{t-1} - \Delta Y_{t-2})$, $\Delta Y_{t-2} = (\Delta Y_{t-2} - \Delta Y_{t-3})$ 'dir (Gujarati ve Porter, 2009: 755-757).

Phillips-Perron (PP) birim kök testi için (8) nolu regresyon denklemi kullanılmaktadır. Buna göre;

$$\Delta Y_t = \phi Y_{t-1} + \alpha + \beta t + u_t \quad (8)$$

Denklem (8)'de u_t , durağan bir süreçtir. (Ayrıca değişen varyanslı olabilir) Phillips-Perron testi, test istatistiklerini doğrudan değiştirerek test regresyonunu, hata terimindeki (u_t) otokorelasyonu ve değişen varyansı düzeltir.

$\phi=0$ boş hipotezi altında, Phillips-Perron Z_t ve Z_ϕ istatistikleri, ADF test istatistikleri ile aynı asimptotik dağılıma sahiptir. Phillips-Perron birim kök testinin, ADF birim kök testine göre üstünlüğü, PP testinin u_t hata terimindeki değişen varyansın genel biçimlerinin dirençli olmasındadır (Kozhan, 2010: 73-74).

B. Eşbütünleşme (Kontegrasyon) Analizi

Zaman serisi uygulamalarında aynı dereceden durağan olan seriler, entegre seriler olarak adlandırılır. Entegre serilerin uzun dönemdeki hareketlerini görebilmek için eşbütünleşme testleri uygulanır. Bu çalışmada, serilerin uzun dönemdeki hareketlerini görebilmek amacıyla Johansen eşbütünleşme ve Lütkepohl-Saikkonen eşbütünleşme testleri uygulanmıştır.

Johansen eşbütünleşme testi, aşağıda P'nci dereceden verilen vektör otoregresif (VAR) modelini başlangıç noktası olarak alır.

$$Y_t = \mu + A_1 Y_{t-1} + \dots + A_P Y_{t-P} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Denklem (9)'da Y_t , çoğunlukla I(1) olarak gösterilen birinci derece entegre olmuş, $n \times 1$ boyutlu değişkenler vektörünü ifade eder. VAR Modeli yeniden yazıldığında;

$$\Delta Y_t = \mu + \Pi Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{P-1} \Gamma_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (10)$$

$$\Pi = \sum_{i=1}^P A_i - I \quad \text{ve} \quad \Gamma_i = - \sum_{j=i+1}^P A_j \quad (11)$$

Π katsayı matrisi $r < n$ indirgenmiş ranka sahip olup, $n \times 1$ boyutlu α ve β matrisleri, r rankıyla birlikte $\Pi = \alpha\beta'$ ve $\beta'Y_t$ durağandır. r , eşbütünleşik vektör sayısını ifade eder, vektör hata düzeltme modelinde düzeltme parametreleri olarak bilinen α ve her bir β sütunu eşbütünleşik vektördür (Hjalmarsson ve Österholm, 2007: 4-5).

Lütkepohl vd., (2001), bilinmeyen bir zamandaki yapısal kırılmalar ile birlikte VAR süreçlerine uygulanabilen bir eşbütünleşme rank testi önermişlerdir. Yapısal kırılma, sürecin ortalamasındaki basit bir kırılma olarak modellenmiştir. İlk olarak tam bir sınırsız VAR modeli temeli üzerinde kırılma tarihi belirlendi. Lütkepohl vd. (2001), iki farklı alternatif tahminciyi ele almış ve bu tahminlerde asimptotik özellikler sağlamışlardır. Sonraki adımda, kırılma büyüklüğünü içine alan sürecin deterministik kısmı genelleştirilmiş en küçük kareler (GLS) yöntemi

ile tahmin edilmiştir. Daha sonra, serilerden tahmin edilen deterministik kısım çıkarılarak düzeltilmiştir ve düzeltilmiş olan serilere eşbütünleşme rankı için Johansen tipi bir test uygulanmıştır. Test istatistiği, kırılma tarihine bağlı olmayan iyi bilinen asimptotik boş hipotez dağılımına sahip olduğunu göstermiştir.

C. Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) Tahmin Yöntemi

Dinamik en küçük kareler (DOLS) yöntemi, seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin tahmininde kullanılan bir yöntemdir. Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen DOLS yöntemi hem küçük örneklere uygulanabilmesi hem de I(0), I(1) ve I(2) olan serilerin bir arada test edilebilmesine imkan verdiği için eşbütünleşme vektör tahmininde bazı avantajlara sahiptir. Bu yöntemin diğer bir avantajı ise bağımsız değişkenler arasındaki içsellik ve otokorelasyon sorunlarının var olması durumunda dirençli (robust) tahminler gerçekleştirebilir olmasıdır (Hepsağ, 2009: 72).

DOLS yöntemi, diğer alternatif tahminciler ile karşılaştırıldığında küçük örneklemede daha dirençli bir tahminci olup Monte Carlo simülasyonuna dayalı kanıtlar sunmaktadır. Buna ilâve olarak DOLS, deterministik bileşenler içeren ve değişkenlerarası olası eşzamanlılık ve entegrasyon derecesini içeren etkin tahmincilerin elde edilmesini sağlayan bir tekniktir (Irffi *vd.*, 2006: 5).

IV. VERİ SETİ VE MODEL

Çalışmamızda kullanılan veriler aylık olup, Ocak 2004 ve Aralık 2013 dönemini kapsamıştır. Çalışmamızın, veri seti TCMB resmi web sitesindeki Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) alınmıştır. Çalışmanın verileri, üretici fiyat endeksinden (2003=100) hareket ile elde edilen enflasyon oranı ve üç aya kadar vadeli TL mevduatlarına uygulanan ağırlıklı ortalama nominal faiz oranlarından oluşmaktadır.

Çalışmamızda kullandığımız modelleme için, Ayub *vd.*(2014)'ün Pakistan ekonomisi üzerine ve Maghyreh ve Al-Zoubi (2006)'nin Arjantin, Brezilya, Kore, Malezya, Meksika ve Türkiye üzerine yaptıkları çalışmalarda kullandıkları modellemeler esas alınmış ve modeldeki değişkenler buna göre belirlenmiştir. Buna göre Türkiye için geliştirdiğimiz model (12) nolu denklemde belirtilmiştir;

$$NFO_t = \alpha_0 + \alpha_1 ENF_t + \varepsilon_t \quad (12)$$

Denklem (12)'de belirtilen değişkenler şunlardır; *NFO*, nominal faiz oranını, *ENF*, enflasyon oranını ifade eder. α_0 , sabit katsayı, α_1 , eğim katsayısını, ε_t ise hata terimidir.

V. AMPİRİK BULGULAR

Öncelikle, çalışmada kullanılan serilerin durağan olup olmadıklarını tespit edebilmek için birim kök testleri yapılmıştır. ADF ve PP birim kök testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1'de verilen sonuçlara göre, ADF birim kök testi için Maksimum gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre on iki olarak belirlenmiş, PP birim kök testi için de, gecikme uzunluğunu belirlemede "AR Spectral-OLS detrended" yöntemine göre ve maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak belirlenmiştir. %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde MacKinnon kritik değerlere göre, her iki birim kök testi yöntemine göre ampirik çalışmada kullanılan tüm serilerin

düzey değerleri ile durağan olmadıkları saptanmış, daha sonra birinci farkları alınarak %1 anlamlılık düzeyinde tüm seriler durağan I(1) hale gelmiştir.

Tablo 1: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi			
	Düzyey		Birinci Fark	
	Sabitli Trendsiz	Sabitli Trendli	Sabitli Trendsiz	Sabitli Trendli
NFO	-1.6542(2)	-2.5793(1)	-7.9601(1)*	-7.9852(1)*
ENF	-2.0028 (12)	-2.1708(12)	-7.3809(11)*	-7.3282(11)*
Değişken	Phillips-Perron Birim Kök Testi			
	Düzyey		Birinci Fark	
	Sabitli Trendsiz	Sabitli Trendli	Sabitli Trendsiz	Sabitli Trendli
NFO	-2.2301(2)	-2.9700(1)	-8.6883(1)*	-8.7216(1)*
ENF	-1.8350(12)	-2.0256(12)	-18.5075(11)*	-18.2279(11)*

*: ADF ve PP %1 anlamlılık düzeyinde alternatif hipotezin kabul edildiğini gösterir. Parantez içindeki değerler gecikme sayısını gösterir. %1 ve %5 anlam düzeylerindeki MacKinnon kritik değerler sırasıyla -3.49 ve -2.89 olarak belirlenmiştir.

Bu sonuca göre tüm seriler birinci dereceden durağan olduğu için, böyle seriler birinci dereceden entegre seriler olarak adlandırılır.

Birbiriyle entegre serilerin uzun dönemde ilişkili olup olmadıklarını belirlemek için seriler eşbütünleşme testine tabi tutulur. Tablo 2'de, Johansen ve Lütkepohl-Saikkonen Eşbütünleşme Test sonuçları verilmiştir.

Tablo 2: Johansen Trace Testi ve Lütkepohl-Saikkonen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Test	Gecikme	H ₀	Sabit		Sabit ve Trend		Ortogonal Trend	
			LR	Olasılık	LR	Olasılık	LR	Olasılık
Johansen Trace	5	r=0	28.08	0.0027	27.38	0.0300	25.21	0.0010
	5	r=1	5.70	0.2227	4.24	0.7084	-	-
Lütkepohl-Saikkonen	5	r=0	23.27	0.0004	23.03	0.0023	22.94	0.0001
	5	r=1	1.03	0.3566	0.85	0.8314	-	-

Tablo 2'de, Johansen ve Lütkepohl-Saikkonen Eşbütünleşme Testleri; Akaike Bilgi Kriterine göre gecikme değerinin beş olarak belirlendiği, sabit terimli, sabit ve trendli, ortogonal trendli olmak üzere üç farklı durumda ele alınmıştır. Johansen ve Lütkepohl-Saikkonen Eşbütünleşme Test sonuçları birbiriyle örtüşmüş; her iki test sonucuna göre %1 anlamlılık düzeyinde hiçbir eşbütünleşik vektörün olmadığını iddia eden boş hipotez (r=0) reddedilmiş ve en fazla bir eşbütünleşik vektörün olduğunu iddia eden alternatif hipotez kabul edilmiştir.

Çalışmamızda kullandığımız model, son olarak dinamik en küçük kareler (DOLS) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Elde edilen tahmin sonuçları tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) Yöntemi Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: NFO				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
c	9.9694	1.6795	5.9361*	0.0000
ENF	0.4811	0.1796	2.6789*	0.0085
R ²	0.2259	Bağımlı Değişkenin Varyansı		13.8503
Düzeltilmiş R ²	0.2125	Bağımlı Değişkenin Varyansının Standart Sapması		4.8859
Regresyonun Standart Hatası	4.3358	Artık Kareler Toplamı		2180.707
Durbin-Watson İstatistiği	0.0451	Uzun Dönem Varyans		86.6047

Not: * simgesi, %1 Anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 3'teki sonuçlara göre, %1 anlamlılık düzeyinde, bağımsız değişkenin (ENF) katsayısının ve sabit katsayının (c) t istatistikleri anlamlı sonuçlanmış ve sözkonusu katsayıların işaretleri pozitif çıkmıştır.

Çalışmadan elde edilen ampirik bulgular genel bir çerçevede değerlendirildiğinde, hem Johansen, Lütkepohl-Saikkonen eşbütünleşme testleri hem dinamik en küçük kareler yöntemi tahmin sonuçları birbiriyle örtüşmüş ve çalışmada ele alınan teorik yapıyı desteklemiştir. Bu bakımdan, elde edilen ampirik bulgular, Türkiye'de 2004-2013 döneminde enflasyon oranı ile faiz oranı arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığına işaret etmiştir.

VI. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'de enflasyon oranı ve faiz oranı arasındaki ilişkisinin 2004-2013 dönemi için incelendiği bu çalışmanın literatüre yaptığı katkı, Türkiye'de enflasyon hedeflemesi rejimi ve dalgalı kur rejiminin birlikte uygulandığı dönemin incelenmiş olmasıdır. Çalışmanın sonuçları, Türkiye ekonomisinde enflasyon oranı ile nominal faiz oranı arasındaki uzun dönemli, bir ilişkinin varlığını göstermiştir. Elde edilen bu sonuç, Turgutlu (2004), Şimşek ve Kadılar (2006), Yamak ve Abdioğlu (2007), Teker vd. (2012) çalışmalarında elde ettikleri sonuçlar ile benzerlik gösterir iken, Yılcı (2009), Bayat (2012) ve Mercan (2013) çalışmasındaki bulgular ile çelişmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar, Türkiye'de fiyatlar genel düzeyindeki gelişmelerin nominal faiz oranındaki gelişmeler ile ilintili olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu bakımdan, TCMB'nin önümüzdeki dönemde uygulayacağı para politikası uygulamalarında bu uzun dönemli ilişkiyi dikkate alması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Adegboye, S. B., Odusanya, I. A. ve R.O. Popoola (2013). Fisher's Effect in Nigeria: Empirical Analysis Using ARDL (Bound Test) Approach, International Journal of Science and Research, 12(2), 378-382.

- Alimi, S. R. ve C. C. Ofonyelu (2013). Toda-Yamamoto Causality Test Between Money Market Interest Rate and Expected Inflation: The Fisher Hypothesis Revisited, *European Scientific Journal*, 7(9), 125-142.
- Asgharpur, H., Kohnehshahri, L. A. ve A. Karami (2007), The Relationships Between Interest Rates and Inflation Changes: An Analysis of Long-Term Interest Rate Dynamics in Developing Countries, In *International Economic Conference on Trade and Industry (IECTI) 2007*, 3-5 December 2007.
- Awomuse, B. O.ve R. S. Alimi (2012). The Relationship between Nominal Interest Rates and Inflation: New Evidence and Implication for Nigeria, MPRA Paper No: 49684, http://mpra.ub.unimuenchen.de/49684/1/MPRA_paper_49684.pdf (05/06/2014)
- Ayub, G., Rehman, N.U., Iqbal, M., Zaman, Q. ve M. Atif (2014). Relationship Between Inflation and Interest Rate: Evidence From Pakistan, *Research Journal of Recent Sciences*, 3(4), 51-55.
- Bayat, T. (2012). Türkiye'de Fisher Etkisinin Geçerliliği: Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Yaklaşımı, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38, 47-60.
- Berument, H., Ceylan, N. B. ve H. Olgun (2007). Inflation Uncertainty and Interest Rates: Is The Fisher Relation Universal?, *Applied Economics*, 39, 53-68.
- Bhar, R. ve G. Mallik (2012). Components of Inflation Uncertainty and Interest Rates: Evidence from Australia and New Zealand, *Economic Analysis & Policy*, (42)1, 39-49.
- Booth, G. G. ve C. Ciner (2001). The Relationship Between Nominal Interest Rates and Inflation: International Evidence, *Journal of Multinational Financial Management*, 11(2001), 269-280.
- Brzoza-Brzezina, M. (2001). The Relationship Between Real Interest Rates and Inflation, *Bank Kredytnr 3*, NBP, Warszawa. 7. Bullard,
- Clemente, J., Montañés, A. ve M. Reyes (2004). Structural Breaks, Inflation and Interest Rates: Evidence for the G7 countries, *EconWPA*, <http://www.alde.es/encuentros/anteriores/viieea/autores/M/111.pdf> (18/06/2014)
- Dickey, D. A. ve W. A. Fuller (1979). Distributions of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-31.
- Dickey, D. A. ve W. A. Fuller (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, 49, 1057-72.
- Fama, E. F. (1975). Short Term Interest Rates as Predictors of Inflation, *American Economic Review*, 65, 269-282.
- Fisher, I. (1930). *The Theory of Interest*. New York, NY: Macmillan.
- Glynn, J., Perera, N. ve R. Verma (2007). Unit Root Tests and Structural Breaks: A Survey with Applications, *Journal of Quantitative Methods for Economics and Business Administration*, 3(1), 63-79.
- Gujarati, D. N. ve D. C. Porter (2009). *Basic Econometrics*, New York: McGraw-Hill.
- Hepsağ, A. (2009). Finansal Liberalizasyon Politikalarının Geçerliliğinin McKinnon Tamamlayıcılık Hipotezi Çerçevesinde Sınanması: Türkiye Örneği, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 1(3), 63-80.
- Hjalmarsson, E. ve P. Österholm (2007). Testing for Cointegration Using the Johansen Methodology When Variables Are Near-Integrated, *IMF Working Paper*, No.07/141.
- Ireland, P. N., (1996). Long-Term Interest Rates and Inflation: A Fisherian Approach, *FRB Richmond Economic Quarterly*, 82(1), 21-35.
- Irfi, G., Castelar, I., Siqueira, M. ve F. Linhares (2006). Dynamic OLS and Regime Switching Models to Forecast the Demand for Electricity in the Northeast of Brazil, *FGV EPGE*, <http://epge.fgv.br/finrio/myreview/FILES/CR2/p44.pdf> (12/05/2014).
- Kandel, S., Ofer, A. R. ve O. Sarig (1996). Real Interest Rates and Inflation: An Ex-Ante Empirical Analysis, *The Journal of Finance*, 51(1), 205-225.
- Kozhan, R. (2010). *Financial Econometrics*, London, Roman Kozhan & Ventus Publishing ApS.
- Lütkepohl, H., Saikkonen, P. ve C. Trenkler (2001), Testing for The Cointegrating Rank of a VAR Process With Level Shift At Unknown Time, *ECONSTOR Working Paper*, <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/62759/1/725571888.pdf> (20/05/2014)

- Maghyereh, A. ve H. Al-Zoubi (2006). Does Fisher Effect Apply in Developing Countries: Evidence from a Nonlinear Cointegration Test Applied to Argentina, Brazil, Malaysia, Mexico, South Korea and Turkey, *Applied Econometrics and International Development*, 6-2 (2006), 31-46.
- Mahmood, Y., Bokhari, R. ve M. Aslam (2013), Trade-off Between Inflation, Interest And Unemployment Rate of Pakistan : A Cointegration Analysis, *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 7(3), 482-492.
- Mankiw, N. G. (2010). *Macroeconomics*, Seventh Edition, New York, NY: Worth Publishers.
- Mercan, M. (2013). Enflasyon ve Nominal Faiz Oranları Arasındaki Uzun Dönem İlişkinin Fisher Hipotezi Çerçevesinde Test Edilmesi: Türkiye Örneği, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(27), 368-384.
- Mishkin, F. S. (1991), Is the Fisher Effect for Real? A Reexamination of the Relationship Between Inflation and Interest Rates, *National Bureau of Economic Research, Working Paper No: 3632*.
- Nelson, C.R. ve C.I. Plosser (1982). Trends and Random Walks in Macroeconomic Time Series, *Journal of Monetary Economics*, 10, 139-162.
- Stock, J. H. Ve M. W. Watson (1993). A Simple Estimator of Cointegration Vectors in Higher Order Integrated Systems, *Econometrica*, 61, 783-820.
- Şimşek, M. ve C. Kadılar (2006). Fisher Etkisinin Türkiye Verileri İle Testi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 7(1), 99-111.
- Teker, D., Alp, E. A. ve O. Kent (2012). Long-Run Relation between Interest Rates and Inflation: Evidence from Turkey, *Journal of Applied Finance & Banking*, (6)2, 41-54.
- Turgutlu, E. (2004). Fisher Hipotezinin Tutarlılığının Testi: Parçalı Duraganlık ve Parçalı Koentegrasyon Analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İkt. Ve İd. Bil. Fak. Dergisi*, 2(19), 55-75.
- Wood, J. H. (1981). Interest Rates and Inflation, *Federal Reserve Bank of Chicago Economic Perspectives*, 5(May/June), 3-12.
- Yamak, R. ve Z. Abdioğlu (2007). Fisher Hipotezinin Testi: Güçlü ve Zayıf Form, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1-2), 1-9.
- Yılcı, V. (2009). Fisher Hipotezinin Türkiye İçin Sınanması: Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Analizi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(23), 205-213.
- Zainal, N., Nassir, Annuar Md, Dato, M. H. ve H. Yahya (2014). Fisher Effect: Evidence From Money Market in Malaysia, *Journal of Social Science Studies*, 1(2), 112-124.

Mali Kural Uygulamalarının Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkileri¹

Mustafa MIYNAT* M. Kemal BOSTAN**

ÖZ

Ekonomik piyasalarda kamu müdahalesi ile ilişkili olan teoriler zaman içinde farklılık göstermişlerdir. 1990'larda kamu harcamaları ve bütçe açıklarında yaşanan artışlar, kamu finansmanı alanında bazı yeniliklere ihtiyaç duyulması nedeniyle mali kural kavramını gündeme getirmiştir. Bu çalışma; 24 gelişmiş ekonomi için dengesiz panel veri analizini kullanarak işsizlik oranı ve ekonomik büyüme oranının dahil edildiği makroekonomik değişkenlere mali kural uygulamalarının etkilerini ampirik olarak ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu amaçla, sözkonusu ekonomilerde 1985-2012 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre; ekonomik büyüme, GSYH içindeki kamu borcunun oranı ve GSYH içindeki kamu harcamalarının oranı değişkenleri işsizlik oranı üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir; harcama kuralı ve enflasyon oranı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahiptir. Diğer taraftan, ekonomik büyüme değişkeni üzerinde işsizlik oranı ve GSYH içindeki vergi gelirlerinin oranı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı iken bütçe dengesi kuralı, GSYH içindeki kamu borcu oranı ve GSYH içindeki kamu harcamalarının oranı değişkenleri negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mali Kural, Harcama Kuralı, Bütçe Kuralı, Ekonomik Büyüme, İşsizlik.

JEL Sınıflandırması: E62, H50, H60, O4, J6.

The Impacts of Fiscal Rules on Macroeconomic Variables

ABSTRACT

Theories associated with social interference-intervention on economic markets have differed in time. A rise of government expenditures and budget deficits in the 1990s have created some innovation needs in the field of public finance that makes definition of fiscal rule a current issue. This study empirically seek to reveal the impacts of fiscal rule practices on macroeconomic variables, including unemployment rate and economic growth for 24 developed economies by using unbalanced panel data analysis. For this purpose, the data set is annually covered for the period from 1985 to 2012 in these economies. According to consequences of this study, economic growth, government debt as a percent of GDP and government expenditure as a percent of GDP have positive and statistically significant relationship while expenditure rule and inflation rate have negative and statistically significant related to unemployment rate. On the other hand, economic growth is correlated that unemployment rate and tax revenue as percent of GDP have positive and statistically significant and, budget balance rule, government debt as a percent of GDP and government expenditure as a percent of GDP have negative and statistically significant.

Key Words: Fiscal Rule, Expenditure Rule, Budget Balance Rule

JEL Classification: E62, H50, H60, O4, J6.

¹ Bu çalışma 2014 yılında Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Mali Kural Uygulamalarının Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkileri" başlığıyla kabul edilen doktora tezinden oluşturulmuştur.

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, mustafa.miynat@cbu.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane üniversitesi İİBF, Maliye Bölümü, mkemal.bostan@hotmail.com

(Makale Gönderim Tarihi: 09.10.2015 / Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2015)

I. GİRİŞ

Küreselleşme sürecinin etkisiyle hassaslaşan ve krize açık hale gelen ekonomilerde, takdiri maliye politikası uygulamaları ile ekonomik istikrarın ve mali disiplinin eş anlı olarak sağlanamadığı görülmüştür. Mali disiplin sorunlarıyla karşılaşan ülkelerin yapısal değişim çabaları, takdiri ekonomi politikalarına karşı kurallara dayalı ekonomi politikalarını gündeme getirmiştir.

Maliye politikasının belirli kurallara tabi olması ile hükümetlerin sınırsız politika uygulamalarının önüne geçilmesi ve bu iradi politikaların neden olduğu aksaklıkların ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Bu anlamda kurala dayalı maliye politikaları, bir başka ifadeyle mali kurallar üzerindeki ilgi giderek artmıştır. IMF verilerine göre 1985'ten bu yana geçen sürede 89 ülkenin ulusal ve uluslar üstü mali kuralları uyguladığı görülmektedir. Söz konusu kuralların temel hedefi iradi politikaların neden olduğu çarpıklıkları gidererek özellikle konjonktürün genişleme dönemlerinde harcamaları sınırlamak, mali sorumluluk ve borç sürdürülebilirliğini temin etmektir.

Kurallara dayalı maliye politikası yöntemiyle, devlet tarafından kullanılacak maliye politikası araçları üzerine sınırlamalar getirilerek belirlenen ekonomik hedeflere ulaşmak amaçlanmaktadır. Söz konusu sınırlayıcı uygulamalar ile yürütmeden sorumlu politikacılara verilen yetkilerin anayasal ve/veya yasal düzeyde sınırlanması, mali kural olarak belirlenen kriterlerin ise prosedürel ve/veya sayısal düzenlemeler şeklinde yapılması gerekmektedir. Getirilecek kurallar özel olarak bütçe dengesi, harcama, borçlanma ve gelirlere ilişkin sayısal sınırlamaların belirlenmesi şeklinde uygulama alanı bulmaktadır.

Literatürde maliye politikası kuralları (fiscal policy rules) kavramı, 1970'lerden sonra gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülkenin mali yapılarında görülen bozulmalara karşı, mali disiplinin yasal ve anayasal yollarla sağlanması düşüncelerinin sonrasında ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır (Gürsoy Hürcan, 1999; 28). Söz konusu kurallar mali araçlar üzerine getirilecek olan sayısal sınırlamalar şeklinde tasarlanabildiği gibi saydamlık, hesap verilebilirlik, bütçeleme ve denetim gibi konulara ilişkin süreçleri düzenleyen ilkesel kurallar şeklinde de tasarlanabilmektedir.

Başlıca uygulama nedenleri makroekonomik istikrarı ve mali sürdürülebilirliği sağlamak, maliye politikaların etkinliğini ve hükümet politikalarının güvenilirliğini artırmak olan mali kuralların hukuki dayanakları ise, uluslararası antlaşmalar, anayasal, yasal veya politik taahhütlerden oluşabilmektedir. Kuralların tasarlandığı hukuki temelin gücü oranında, kuralların bağlayıcılığında söz edilebilmektedir.

Hali hazırda mali kural uygulamaları incelendiğinde, kuralların tasarımı yapılırken uygulamacıların elini rahatlatan ve kaçış hükümleri olarak nitelendirilen bir takım düzenlemelerin tasarımlara eklenebildiği görülmektedir. Söz konusu kaçış hükümleri genellikle ekonomik şoklar karşısında uygulanmak üzere devreye girmek üzere tasarlanmış olmakla birlikte, kesin sınırları belirlenmediği takdirde yorumlamalara çok açık bir yapı arz edebilmektedir. Bu durum ise beraberinde kurallardan sapmaların kolaylaşmasını getirmektedir.

Kuralların tasarımında sadece uygulamacılar tarafından değil halkın da anlayabileceği bir basitlik tercih edilmesi ve uygulamaları denetleyici bir yapının oluşturulması kurallardan sapmaların önlenmesini sağlayabilecektir. Mali kurulların uygulanması noktasında oluşturulacak denetim yapısının, yaptırım gücüyle desteklenmesi, kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Söz konusu yaptırımlar da bağımsız mali kurumlar tarafından yapılan gözetimler sonucunda, mali kural uygulamalarına aykırı durumların tespitinde devreye giren mekanizmalardır. Bununla birlikte yaptırımların devreye girmesinde önce kurallardan sapmalar olması durumunda uygulanacak otomatik düzeltme mekanizmaları da kuralların tasarımında yer alabilmektedir. Kuralların en uygun şekilde uygulanmasına yönelik olarak ortaya konulan bu unsurlar ilgili ülkelerin Mali Sorumluluk Yasaları gibi metinlerinde yer almaktadır. Gerek kaçış hükümleri gerekse yaptırımların zorlayıcılığı ülkeden ülkeye değişiklik gösteren bir durumdur.

Son yıllardaki çalışmalarda bütçe dengesine ilişkin kuralların yanı sıra harcama kurallarına olan ilgilinin de giderek arttığı görülmektedir. Çalışmamızın konusu harcama ve bütçe kurallarının belirli makroekonomik değişkenler üzerine etkileridir.

Harcama kuralları temel olarak kamu harcamalarına ilişkin sayısal veya oransal bir üst sınır belirlenmesiyle uygulanmaktadır. Bununla birlikte gerekli görüldüğünde de parlamentonun nitelikli çoğunluğunun onayının alınması şartı ile harcama artışları yapılabilmektedir. Bütçe kuralları ise genellikle denk bütçe kuralları olarak ve gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYH) belirli bir oranında bütçe açığı hedefi şeklinde uygulanabilmektedir.

Bu çalışmada, harcama ve bütçe kuralları özelinde mali kural uygulamalarının makroekonomik değişkenler üzerine etkileri ekonometrik model kullanılarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

II. ÇALIŞMADA KULLANILAN DEĞİŞKENLERİN TANIMLANMASI

Literatürde harcama kuralları ve bütçe dengesi kurallarının, mali kuralların çeşitli ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini ölçmek için kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle kurulacak modellerde bağımsız değişken olarak harcama kuralı ve bütçe dengesi kuralı kullanılacaktır. Bağımlı değişkenler ise işsizlik ve ekonomik büyüme olarak belirlenmiştir. Kontrol değişkenleri olarak ise; enflasyon, faiz oranı, kamu borcunun, kamu harcamalarının ve kamu vergi gelirlerinin GSYH'ya oranı modellere dâhil edilecektir.

Tablo1'de çalışmada kullanılacak değişkenlerin adı, sembolleri, bu sembollerin tanımlamaları ve değişkenlerin kaynakları ifade edilmektedir.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımlanması ve Kaynakları

Değişkenin adı	Değişkenin tanımlanması	Beklenti işareti	Değişkenin kaynağı
Growth	Büyüme, reel yıllık büyüme oranları		WDI
Un	İşsizlik oranı		WDI
Er	Harcama kuralı, kamu harcamalarının GSYH'ya oranı	-	WDI
Bbr	Bütçe dengesi kuralı, bütçe açıklarının GSYH'ya oranı	-	WDI
Inf	Enflasyon, tüketici fiyat endeksi yıllık değişimleri	+/-	WDI
Intrat	Mevduat faiz oranı	+/-	WDI
Govdebt	Kamu Borçlarının GSYH'ya oranı	+/-	WDI
Exp	Cari harcamalar	+/-	WDI
Tax	Vergi gelirlerinin GSYH'ya oranı	+/-	WDI

A. Bağımlı Değişkenler

Bağımlı değişken olarak işsizlik ve ekonomik büyüme olarak iki makroekonomik değişken çalışmamızda kullanılmıştır. Bağımlı değişkenler ve kontrol değişkenlerine ilişkin verilerin tamamı Dünya Bankası veri bankasından edinilmiştir.

1. İşsizlik (un)

İşsiz, iş aradığı halde iş bulamayan kişiyi ifade ederken, işsizlik oranı ise işsiz nüfusun toplam işgücüne oranı olarak ifade edilmektedir.

Soukiazis ve Castro (2003) çalışmalarında 1980-2001 dönemine ilişkin Maastricht Kriterlerinin büyüme ve işsizlik üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Yaptıkları analizlerin sonucunda Maastricht Kriterlerinin ve İstikrar Paktının büyümeyi ve işsizliği olumsuz yönde etkilediği sonucuna vararak, her ülkenin hangi ekonomik dönemde olduğunu ve ülkelerin özel gereksinimlerini dikkate alan, daha esnek maliye politikalarına izin verecek şekilde, İstikrar Paktının yeniden tasarlanması gerektiğini savunmuşlardır.

2. Ekonomik Büyüme (growth)

Bu değişken GSYH'nın yıllık büyüme oranını ifade etmektedir. Değişkene ilişkin veriler Dünya Bankası internet sitesindeki veri tabanından edinilmiştir.

Castro (2011), Maastricht kriterleri ve İstikrar ve Büyüme Paketi'ndeki (İBP) mali kuralların, Avrupa Birliği'nde (AB) büyüme rakamlarında olumsuz etkileri olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmanın bulgularına göre AB söz konusu kuralların kabulünden sonra büyüme rakamlarında olumsuz bir gelişme olmamış, aksine bazı ülkelerde kurallar getirildikten sonra büyüme rakamlarında iyileşmeler görülmüştür.

Afonso ve Jalles (2012), 25 AB üyesi ülkede 1990-2008 dönemi için mali kuralların büyüme üzerinde etkili olup olmadığını araştırmışlardır. Mali kuralların büyümeyi desteklediğini, birliğe yeni katılan ülkelerde ise kuralların varlığının daha iyi sonuçlar verdiğini belirlemişlerdir.

B. Bağımsız Değişkenler

Mali kural uygulamalarının makroekonomik etkilerini analiz eden çalışmamızda bağımsız değişken olarak harcama kuralının işsizlik üzerine ve bütçe dengesi kuralının ekonomik büyüme üzerine olan etkileri analiz edilmiştir.

1. Harcama Kuralı (ER)

Harcamalara yönelik kural uygulamaları toplam harcamaların, faiz dışı harcamaların ya da cari harcamaların üzerine mutlak, bunların Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya (GSYH) oranı veya harcamaların oransal artışı olarak belirlenen kalıcı sınırlamalar getirilmesi şeklinde kullanılmaktadır.

Örneğin Fransa'da 2000'lerin ortalarından itibaren merkezi hükümeti kapsayan harcama kuralı uygulamaya koyulmuş, bununla birlikte 1998'den beri merkezi yönetim için uygulanmakta olan harcama kuralı, kanunlarla düzenlenmiş olup reel harcama artışlarını sınırlamayı hedeflemektedir (OECD, 2011: 53-54).

Botsvana'da 2003 yılından beri harcama/GSYH oranını yüzde 40 ile sınırlayan bir harcama kuralı uygulanmaktadır (IMF, 2014).

Avustralya 2009 yılından itibaren yürürlükte olan harcama kuralı, ekonominin büyüme trendine girdiği yıl harcama artış hızını %2'de tutarak bütçe açıklarının bütçe fazlasına dönüşmesini hedeflemektedir (Budina vd., 2012: 9).

Harcama kurallarının, ekonomik istikrara ve mali disipline olan olumlu katkısının yanı sıra devletin büyüklüğünün sınırlanması konusunda da işlevselliği bulunmaktadır.

2. Bütçe Dengesi Kuralı (BBR)

İkinci bağımsız değişkenimiz, mali kurallar içinde en çok uygulanan ve ilgi çeken bütçe dengesine ilişkin kurallardır. Genellikle de denk bütçe kuralı olarak uygulanan kural genel denge, cari denge, her mali yılda aranan cari gelir ve gider dengesi olarak hedeflenebildiği gibi, daha uzun bir dönemi kapsayan yapısal denge veya konjonktürel olarak ayarlanmış denge şeklinde daha ayrıntılı olarak da tasarlanabilmektedir. Denk bütçe kuralının dışında bütçe açığının GSYH'nin belirli oranlarıyla sınırlanması şeklinde de uygulanan bütçe kuralları bulunmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sanayileşmiş bazı ülkelerin (Almanya, Japonya ve Hollanda) denk bütçe kurallarını uygulamaya koymuşlardır (Kopits ve Symansky, 1998: 24).

Haauptmeier vd. (2011), AB'nin en büyük üç üyesi ve ekonomik olarak en büyük istikrarsızlıkları yaşayan dört ülke özelinde avro bölgesindeki mali gelişmeleri inceledikleri çalışmalarında harcama politikalarını, dolayısıyla harcama kurallarının etkisini incelemişlerdir.

Tapsoba (2012) sayısal mali kuralların 74 gelişmekte olan ülkede mali disiplin üzerindeki etkilerini 1990-2007 dönemi için incelediği çalışmasında hem harcama kurallarını hem de bütçe kurallarını modeline dahil etmiştir.

Dahan ve Strawczynski (2010), 1960-2006 dönemine ilişkin 22 OECD ülkesi için, harcama ve bütçe kuralları özelinde mali kuralların bütçe açıkları ve harcama bileşimine etkilerini incelemişlerdir.

Beetsma vd. (2009), çalışmalarında güçlü orta vadeli bütçe planlaması ve iyi tasarlanmış mali kuralların uygulama hatalarını azaltarak, mali disiplini ve konjonktür karşıtı politikaları desteklediği sonucuna varmışlardır.

Broyles vd. (2009), 17 OECD ülkesine ilişkin yerel yönetimler bazında mali kuralların etkilerini incelerken harcama kurallarının da performansını incelemişlerdir.

Ayuso-i-Casals vd (2006), 1990-2005 dönemi için 25 AB üyesi maliye otoriteleriyle yapılan anketleri sonucunda oluşturdukları indeksler bağlamında maliye politikası kurallarının uygulamada daha fazla yer bulmasıyla bütçe açıklarının azalabileceği sonucuna varmışlardır. Bu anlamda mali kuralların tasarımının da bütçe gelişmeleri üzerinde etkili rol alabileceğini belirtmişlerdir.

Holm-Hadulla vd. (2010), 2002-2008 dönemi için AB'de harcama kurallarının bütçe sürecine etkisini araştırmışlardır. Sayısal harcama kurallarının konjonktür yanlısı eğilimleri azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Andres ve Domenech (2006), 11 AB Ülkesinde 1970-1993 ve 1994-2003 dönemleri için ayrı ayrı yaptıkları incelemelerde, mali kuralların mali konsolidasyon ve mali istikrar üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Kamu borcunun olağan seviyelerinde meydana gelen büyük ve uzun süreli sapmaları engellemek için tasarlanan katı mali kuralların, esnek kurallara göre ihtiyari politikaların etkisini önemli derecede zayıflatmadığı sonucuna varmışlardır.

Fatas ve Mihov (2006), 48 ABD eyaletinde 1990-2003 dönemi için bütçe kuralların makroekonomik etkilerini incelemişlerdir. Elde ettikleri bulgular sıkı bütçe kurallarının politika dalgalanmalarını azalttığı, ihtiyari politikalar yerine kurala dayalı politikaların kullanılmasının çıktı düzeyleri üzerine daha az neden olduğu yönündedir. Yani mali kuralların eyaletler bazında ekonomik istikrara faydalı olduğunu gözlemlemişlerdir.

C. Kontrol Değişkenleri

Literatürde mali kuralların ekonomik etkilerini inceleyen önceki çalışmalarda kontrol değişkeni olarak kullanılan enflasyon, faiz oranı, kamu borcunun GSYH'ya oranı, Kamu Harcamalarının GSYH'ya Oranı ve Vergi gelirlerinin GSYH'ya Oranı modelimize dahil edilmiştir.

1. Enflasyon (inf)

Enflasyon, tüketici fiyatlarındaki yıllık yüzde değişimleri ifade etmektedir. İki modelimizde de GSYH deflatörünün yıllık artışı olarak kullandığımız enflasyon değişkeni, ekonominin genelinde meydana gelen fiyat değişmelerinin örtülü deflatörünün GSYH yıllık artışına oranı şeklinde hesaplanmaktadır. GSYH örtülü deflatörü, yerel para cinsinden GSYH'ya oranıdır.

Brozowski ve Siwinska-Gorzela (2010), net açık veya borç sınırları şeklindeki kuralların maliye politikası dalgalanmaları üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında enflasyon değişkenini kontrol değişkeni olarak kullanmışlardır. 65 ülkeyi kapsayan çalışmada bütçe açıklarına yönelik kurallar ile kamu borcunu sınırlandıran kurallar karşılaştırılmış, kamu borcunu

sınırlandıran kuralların istikrar sağlayıcılığının daha fazla olduğunu belirlemiştir.

2. Faiz Oranı (Intrat)

Mevduat faiz oranı talep, zaman veya tasarruf mevduatı için ticari ya da benzer bankaları tarafından ödenen orandır. Bu oranlara ilişkin düzenlemeler ve durumlar ülkeden ülkeye değişiklik gösterebilmektedir. Bu ise ülkeler arası karşılaştırılabilirlik analizini sınırlayan bir unsurdur.

Brozowski ve Siwinska-Gorzelak (2010)'a göre, günümüzün harcama tercihlerinin borç düzeyi üzerinde süregelen etkileri nedeniyle, borç kuralları ile maliye politikası üzerinde potansiyel olarak daha fazla sonuç elde etmek mümkündür. Bir dönemdeki bütçe açığı, var olan borcu artırarak gelecekteki faiz ödemelerinin artırmaktadır. Yükselen faiz oranlarının getirdiği yük ise yönetimleri cari açığa yönelik borç kuralı uygulamaları konusunda daha dikkatli olmaya sevk etmektedir.

Ayrıca Poterba ve Rueben (1999), çalışmalarında ABD'de harcama kuralı uygulayan eyaletlerin, harcama kuralı uygulamayan eyaletlere göre daha düşük faiz oranlarıyla borçlanabildiklerini belirlemiştir.

Peree ve Valila (2005), 14 AB Ülkesi için 1970-2003 dönemine ilişkin olarak mali kurallar ve kamu yatırımları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında uzun dönem faiz oranını bağımsız değişken olarak kullanmışlardır. AB'de uygulamaya konulan mali açık kuralının kamu yatırımlarına herhangi bir etkisinin olmadığı gibi kamu yatırımlarında meydana gelen azalmada da etkisi olmadığını belirlemiştir.

3. Kamu Borcunun GSYH'ya Oranı (Govdebt)

Borç, devletin başkalarına, belli bir sürede ödenmemiş vadeli sözleşme yükümlülüklerinin toplamını ifade etmektedir. Döviz ve para stoku, hisse senedi dışındaki menkul kıymetler ve krediler gibi yerel ve uluslararası sorumlulukları kapsamaktadır. Öz kaynaklar ve kamunun elinde bulunan finansal türev araçlar ile azaltılan kamu sorumluluklarının gayrisafi toplamıdır. Çünkü borç, akış halindeki bir olgudan ziyade ödeme süresi genellikle yılın son günü olan bir menkul değerdir.

Ballabriga ve Martinez-Mongay (2003), AB'nin makroekonomik politikalarının değerlendirildiği çalışmalarında kamu borç stokunu GSYH'ya oranını hem kural olarak hem de değişken olarak kullanmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre Maastricht anlaşması sonrasında AB'de borç konsolidasyonun iyileştiği ve maliye politikalarının daha istikrarlı hale geldiği belirlenmiştir.

AB Komisyonu (European Commission, 2004: 175) tarafından, Gali ve Perotti (Gali ve Perotti, 2003)'ün çalışmalarındaki model esas alınarak yapılan çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir.

4. Kamu Harcamalarının GSYH'ya Oranı (gov exp)

Cari harcamalar, kamunun devam eden faaliyetleri nedeniyle sağladığı mal ve hizmetlere yapılan nakit ödemelerdir. Maaş ve ücretler gibi personele yapılan ödemeler, faiz ve sübvansiyonlar, hibeler, sosyal yardımlar ve kiralama ve kar payı ödemeleri gibi harcamaları kapsamaktadır.

Marneffe vd. (2010) çalışmalarında mali kuralların mali tutum üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. 16 Euro bölgesine ait 1995-2008 dönemine ilişkin veriler kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Mali denge, hükümet harcamaları ve hükümet gelirleri üzerinde mali kuralların etkisini tahmin etmeye yönelik olarak yapılan çalışmada bir mali kural endeksi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda mali kuralların hükümet harcamaları üzerinde negatif etkili olduğu tespit edilmiştir.

5. Vergi gelirlerinin GSYH'ya Oranı (tax)

Vergi geliri bireylerden devlete, para cezaları ve pek çok sosyal güvenlik primi gibi kesin ve zorunlu olan ödemeler hariç, kamu yararı için yapılan zorunlu para transferlerinden oluşmaktadır. Geri ödemeler ve yanlışlıkla toplanan vergilerden elde edilen gelirler, negatif gelir olarak kabul edilir.

Aşağıdaki tabloda mali kural uygulamalarının etkilerini inceleyen çalışmalar, uygulanan yer, uygulanan yıllar, çalışmalarda kullanılan analiz yöntemleri ve sonuçları ifade edilmiştir. Literatürde mali kuralın çeşitli değişkenler üzerine etkilerine ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda kullanılan değişkenler, çalışmamızın modellerine dahil edilerek literatür ile karşılaştırılması amaçlanmıştır.

Tablo 2: Literatürde Mali Kuralların Etkilerini İnceleyen Çalışmalar

Yazarlar	Uygulanan Yer	Uyg. Yıllar	Uygulanan Yöntem	Sonuç
Poterba ve Rueben (1999)	ABD	1973-1998	Panel Veri analizi	Harcama kuralı uygulayan eyaletlerin, harcama kuralı uygulamayan eyaletlere göre daha düşük faiz oranlarıyla borçlanabildiklerini belirlemişlerdir
Ballabriga ve Martinez-Mongay (2002)	AB	1979-1998	Doğrusal Olmayan Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi	Maastricht anlaşması sonrasında AB'de borç konsolidasyonun iyileştiği ve maliye politikalarının daha istikrarlı hale geldiği belirlenmiştir
Fatas ve Mihov (2003)	48 ABD Eyaleti	1963-2000	En Küçük Kareler Yöntemi ve Araç Değişken Yöntemi (IV)	Mali kuralların politika dalgalanmalarını azalttığı sonucuna varmışlardır.
Soukiazis ve Castro (2003)	AB Ülkeleri	1980-2001	Havuzlandırılmış En Küçük Kareler Yöntemi, Sabit Etkiler Modeli, Rassel Etkiler Modeli	Maastricht Kriterlerinin ve İstikrar Paktının büyümeyi ve işsizliği olumsuz yönde etkilediği sonucuna vararak, her ülkenin hangi ekonomik dönemde olduğunu ve ülkelerin özel gereksinimlerini dikkate alan, daha esnek maliye politikalarına izin verecek şekilde, İstikrar Paktının yeniden tasarlanması gerektiğini savunmuşlardır

Peree ve Valila (2005)	14 AB Ülkesi	1970-2003	Sabit Etkili En Küçük Kareler Yöntemi ve Johansen Eşbütünleşme Analizi	AB'de uygulamaya konulan mali açık kuralının kamu yatırımları üzerinde olumsuz bir etkisine rastlanmamıştır.
Andres ve Domenech (2006)	11 AB Ülkesi	1970-1993 1994-2003	Panel Veri Analizi – Ülke Etkisi İlaveli Sabit Etkiler Modeli	Mali kuralların mali konsolidasyon ve mali istikrar üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Kamu borcunun olağan seviyelerinde meydana gelen büyük ve uzun süreli sapmaları engellemek için tasarlanan katı mali kuralların, esnek kurallara göre ihtiyari politikaların etkisini önemli derecede zayıflatmadığı sonucuna varmışlardır
Ayuso-i-Casals ve diğerleri (2007)	25 AB Ülkesi	1990-2005	Sabit Etkili En Küçük Kareler Yöntemi ve Araç Değişken Yöntemi (IV)	Mali kuralların kullanılması halinde bütçe açıklarının azalacağı sonucuna varmışlardır. Bununla birlikte mali kuralların tasarımının da maliye politikası üzerinde etkileyici rolü olacağı kanaatine varmışlardır.
Krogstrup ve Walti (2008)	İsviçre' de 25 Alt Bölge	1955-1999	En Küçük Kareler Yöntemi ve Sabit Etkiler Modeli	Çalışmada mali kurallar ve bütçe açıkları arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda mali kuralların reel bütçe dengesi üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu tespit edilmiştir.
Broyles ve diğerleri (2009)	17 OECD ülkesi	1998-2005	En Küçük Kareler Yöntemi	Yerel yönetimlerin harcama, gelir ve borçlanma davranışları üzerinde mali kuralların etkilerini incelemiştir. Borçlanma sınırlarının katı olduğu yerel yönetimlerde, borç oranlarının düşük seviyelerde seyrettiği sonucuna ulaşmışlardır.
Dahan ve diğerleri (2009)	22 OECD ülkesi	1960-2006	Panel veri analizi	Harcama ve bütçe kuralları özelinde mali kuralların bütçe açıkları ve harcama bileşimine etkilerini incelemiştir. Kuralların orta vadede kamu harcamaları ve bütçe açıklarının azaltılmasında başarılı olurken kamu harcamalarının bileşiminin değişmesine neden olduğunu belirlemiştir.
Brozowski ve Siwinska-Gorzalak (2010)	65 ülke	1995-2006	En Küçük Kareler Yöntemi, Araç Değişken Yöntemi (IV) ve En Küçük Mutlak Sapmalar Yöntemi	Bütçe açıklarına yönelik kurallar ile kamu borcunu sınırlayan kurallar karşılaştırılmış, kamu borcunu sınırlayan kuralların istikrar sağlayıcılığının daha fazla olduğunu belirlemiştir.

Holm-Hadulla ve diğerleri (2010)	AB Ülkeleri	2002-2008	Panel veri analizi	Harcama kurallarının bütçe disiplini üzerine etkisini incelemişlerdir. Harcama kurallarının konjonktürel eğilimleri azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.
Marneffe ve diğerleri (2010)	16 Euro bölgesi	1995-2008	Panel veri analizi	Mali denge, hükümet harcamaları ve hükümet gelirleri üzerinde mali kuralların etkisini tahmin etmeye yönelik olarak yapılan çalışmada bir mali kural endeksi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda mali kuralların hükümet harcamaları üzerinde negatif etkili olduğu tespit edilmiştir
Castro (2011)	15 AB ülkesi ve 8 OECD ülkesi	1970-2005	Dinamik Sabit Etkiler Modeli ve Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi	AB söz konusu kuralların kabulünden sonra büyüme rakamlarında olumsuz bir gelişme olmamış, aksine bazı ülkelerde kurallar getirildikten sonra büyüme rakamlarında iyileşmeler görülmüştür
Afonso ve Jalles (2012)	25 AB Ülkesi	1990-2008	Panel veri analizi	Mali kuralların büyüme üzerinde etkili olup olmadığını araştırmışlardır. Mali kuralların büyümeyi desteklediğini, birliğe yeni katılan ülkelerde ise kuralların daha varlığının daha iyi sonuçlar verdiğini belirlemişlerdir
Tapsoba (2012)	74 GOÜ	1990-2007	İki Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi	Mali kuralların, mali disiplin üzerindeki etkisinin GOÜ'lerde olumlu sonuçlar verdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Çalışmada panel veri analizi ile yapılacak verilerin tanımlayıcı istatistikleri de aşağıdaki Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standart sapma	Minimum	Maksimum
Un	616	6.61	3.64	0.6	23.9
Er	672	0.31	0.46	0	1
Growth	655	2.78	2.93	-14.07	14.78
Inf	655	4.20	14.07	-6.00	259.99
Intrat	514	6.99	31.78	0.01	682.53
GovDebt	344	53.87	30.23	3.61	189.82
Exp	371	32.65	9.47	10.98	50.75
Tax	372	19.97	6.61	7.84	35.78
Bbr	672	0.43	0.49	0	1

III. KURULAN MODEL VE YÖNTEMLER

Çalışmanın amacı mali kural uygulamalarının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaçla işsizlik ve büyüme rakamları makroekonomik değişken olarak alınıp mali kural ile aralarındaki ilişki

incelenmiştir. Uygulamada ulusal mali kural uygulayan 24 gelişmiş ülkenin² 1985-2012 dönemindeki yıllık verileri ile dengesiz panel veri (unbalanced panel) yöntemi kullanılarak mali kural ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

Panel veri yöntemi, belirli bir dönem için çok sayıda ülke ya da ülke grubuna ait değişkenlerin hem zaman hem de kesit boyutuyla karşılaştırdığı için avantajlı bir yöntemdir. Bu amaçla çalışmada iki ayrı model kurulmuştur. Birinci modelde bağımlı değişken olarak işsizlik rakamları, bağımsız değişken olarak ta harcama kuralı alınmış ve model kontrol değişkenleri eklenerek çalıştırılmıştır. Birinci modelin doğruluğunu test etmek ve her iki modeli karşılaştırmak amacıyla ikinci modelde bağımlı değişken olarak büyüme kullanılmış olup bağımsız değişken olarak bir başka mali kural olan bütçe dengesi kuralı alınmış ve yine kontrol değişkenleri eklenerek model çalıştırılmıştır.

Çalışmada kullanılan model Afonso ve Jalles (2012)'nin çalışmasındaki model temel alınarak geliştirilip kullanılmıştır.

Dengesiz panel veri analizleri sabit etkiler (FEM) ve tesadüf etkiler modeli (REM) şeklinde modellenmiştir. Literatürde hangi modelin seçileceği Hausman test istatistiği ile belirlenmektedir. Bu amaçla sabit etkiler ve tesadüf etkiler modeli aşağıdaki gibi biçimlenmiştir.

FEM Modeli;

$$A. un_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 er_{it} + \beta_2 growth_{it} + \beta_3 inf_{it} + \beta_4 intrat_{it} + \beta_5 govdebt_{it} + \beta_6 exp_{it} + \beta_7 tax_{it} + u_{it}$$

REM Modeli;

$$A. un_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 er_{it} + \beta_2 growth_{it} + \beta_3 inf_{it} + \beta_4 intrat_{it} + \beta_5 govdebt_{it} + \beta_6 exp_{it} + \beta_7 tax_{it} + u_{it} + \varepsilon_i$$

FEM Modeli;

$$B. growth_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 bbr_{it} + \beta_2 inf_{it} + \beta_3 un_{it} + \beta_4 govexp_{it} + \beta_5 exp_{it} + \beta_6 tax_{it} + u_{it}$$

REM Modeli;

$$B. growth_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 bbr_{it} + \beta_2 inf_{it} + \beta_3 un_{it} + \beta_4 govexp_{it} + \beta_5 exp_{it} + \beta_6 tax_{it} + u_{it} + \varepsilon_i$$

IV. ÇALIŞMANIN BULGULARI

Çalışmada iki ayrı model oluşturulmuştur. Birinci modelde bağımlı değişken olarak işsizlik değişkeni alınırken, ikinci modelde ise bağımlı değişken olarak büyüme değişkeni kullanılmıştır. Modellerde iki ayrı regresyon kullanılmıştır. Sabit etkiler modeli (Fem-Fixed Model) ve tesadüf etkiler modelinden (Rem-Random Model) hangisinin seçileceği ise Hausman testi ile

² Modele dahil edilen ülkeler, "IMF Fiscal Rules Dataset 1985-2012"'te yer alan ülke sınıflandırmasından edinilmiştir: Avusturya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Hong Kong, İzlanda, İsrail, Japonya, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Singapur, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, İngiltere, ABD.

belirlenmektedir. Hausman test istatistiği $p \leq 0.05$ olduğunda sabit etkiler modeli tercih edilip incelenecek, aksi durumda tesadüf etkiler modeli dikkate alınacaktır.

Aşağıdaki tabloda panel veri analizi sonucu elde edilen bulgular yer almaktadır.

Tablo 4: Harcama ve Bütçe Dengesi Kurallarının İşsizlik ve Ekonomik Büyüme Oranlarına Etkileri (Panel Veri Analiz Sonuçları)

	Fem model	Rem model	Fem model	Rem model
	1. Model Bağımlı Değişken İşsizlik		2. Model Bağımlı Değişken Büyüme	
Er	-0.641** (0.324)	-0.692** (0.319)		
Growth	0.075** (0.036)	0.079** (0.035)		
Bbr			-0.913* (0.536)	-0.612 (0.435)
Inf	-0.083** (0.034)	-0.082** (0.034)	0.054 (0.042)	0.083** (0.042)
Intrat	0.038 (0.054)	0.047 (0.053)		
Un			0.159* (0.086)	0.144** (0.069)
Govdebt	0.022** (0.010)	0.020** (0.009)	-0.824*** (0.132)	-0.368*** (0.072)
Exp	0.323*** (0.041)	0.306*** (0.036)	-0.187*** (0.067)	-0.136*** (0.042)
Tax	-0.112 (0.777)	-0.179*** (0.064)	0.369*** (0.098)	0.300*** (0.050)
Sabit	-2.274 (1.871)	-0.581 (1.742)	17.057*** (3.203)	7.530*** (1.190)
Gözlem	236	236	367	367
R ²	0.42	0.42	0.29	0.27
Number of ID	21	21	24	24
Hausman Test		5.98	53.45	
Hausman Olasılık		0.5424	0.0000	
F Testi	21.45		22.53	
F Olasılık	0.0000		0.0000	
Wald Testi		150.72		84.69
Wald Olasılık		0.0000		0.0000

* %10 Düzeyinde Anlamlı, ** %5 Düzeyinde Anlamlı, ***%1 Düzeyinde Anlamlı. Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

Tablo 4'te regresyon sonuçlarına bakıldığında birinci modelde harcama kuralı ve işsizlik arasında istatistiki olarak negatif ve %5 anlam düzeyinde bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuç Soukiazis ve Castro (2003) çalışmalarının sonuçlarını desteklememektedir.

Yine aynı modelde büyüme ve işsizlik arasında pozitif ve %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Enflasyon ve işsizlik arasında negatif ve %5 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Faiz oranlarıyla işsizlik arasında istatistiksel olarak güçlü bir ilişki tespit edilememiştir.

Kamu borcu ve işsizlik arasında istatistiksel olarak %5 anlam seviyesinde ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Harcamalar ve işsizlik arasında ise yine pozitif ve istatistiki olarak %1 anlam seviyesinde güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Birinci modelin son değişken olan vergi gelirleri ile işsizlik arasında istatistiki olarak negatif ve %1 seviyesinde güçlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Birinci modelde modelin açıklayıcılık gücünü gösteren R^2 değeri %42 seviyelerindedir.

İkinci modelde ise bağımlı değişken olarak büyüme değişkeni kullanılmıştır. Mali kural göstergesi olarak bağımlı değişken bütçe dengesi kuralı modele dahil edilmiştir. Regresyon denklemi çalıştırıldığında bütçe dengesi kuralı ile büyüme arasında negatif ve istatistiksel olarak %10 anlam seviyesinde bir ilişki çıkmıştır. Bu sonuç ilginç şekilde Castro (2011)'in ulaştığı sonuçların tersi yönünde gerçekleşmiştir.

Enflasyon ve büyüme arasında istatistiksel olarak güçlü bir ilişki tespit edilememiştir. Büyüme ve işsizlik arasında ise pozitif yönlü ve %10 anlam seviyesinde bir ilişki görülmektedir.

Kamu borcu ve kamu harcamaları ile büyüme arasında ise negatif ve istatistiksel olarak %1 anlam seviyesinde güçlü bir ilişki görülmektedir.

Vergiler ile büyüme arasında ise pozitif ve istatistiksel olarak %1 seviyesinde güçlü bir ilişki bulunmuştur. Modelin R^2 değeri %29 seviyelerindedir.

V. SONUÇ

Çalışmamızın son bölümünde, mali kural uygulamalarının makroekonomik değişkenler üzerine etkileri, panel veri analizi yöntemiyle 24 gelişmiş ülke özelinde 2 model kurularak test edilmiştir. Bağımlı değişken olarak birinci modelimizde işsizlik değişkeni, ikinci modelimizde ise büyüme değişkeni kullanılmıştır. Söz konusu değişkenler üzerine etkisini araştırdığımız mali kurallar ise işsizlik değişkeni için son dönemde uygulamada artan bir ilgiye sahip olan harcama kuralı, büyüme değişkeni için ise en fazla kullanım alanı bulan bütçe kuralı olarak seçilmiştir. Enflasyon, faiz oranı, kamu borcunun GSYH'ya oranı, kamu harcamalarının GSYH'ya oranı ve vergi oranı değişkenleri de ilgili literatüre bağlı kalınarak kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmiştir.

Analiz sonuçlarına bakıldığında birinci modelde harcama kuralı ve işsizlik arasında istatistiki olarak negatif bir ilişki tespit edilmiştir. İkinci modelde ise bağımlı değişken olarak büyüme değişkeni kullanılmıştır. Mali kural göstergesi bağımsız değişken olarak bütçe dengesi kuralı modele dahil edilmiştir. Regresyon denklemi çalıştırıldığında bütçe dengesi kuralı ile büyüme arasında negatif ve anlamlı bir ilişki çıkmıştır.

Mali kuralların etkinliğini inceleyen çalışmalara bakıldığında, bütün zamanları ve bölgeleri kapsamamakla birlikte, genel itibariyle mali kural uygulamalarının olumlu sonuçlara neden olduğu görülmektedir. Herhangi bir ülkede uygulamaya konulacak olan ulusal bir mali kuralın, söz konusu ülkenin

ekonomik ve siyasi şartlarına uygun olarak, ideal mali kuralların taşınması gerektiği özelliklere göre tasarlanması başarı şansını artıracaktır.

Mali disiplinsizlik ve istikrarsızlık gibi problemleri ortadan kaldırmak için kullanılabilen mali kural uygulamaları başlı başına bir çözüm değildir. Çözümün bir parçası olabilmesi için diğer kurumsal ve finansal unsurlarla uyumlu halde kullanılması gerekmektedir. Söz konusu unsurların incelenmesi ise bir başka çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Türkiye’de mali kural uygulamaları kanunlaşmış uygulanmadığı için modelde ülkemize ilişkin bir veri bulunmamaktadır. Türkiye’de örtülü olarak uygulanan mali kuralların ne derece başarılı oldukları başka bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Afonso, A., Joao T. J. (2012). “Do Fiscal Rules Matter For Growth?”, *School of Economics and Management, WP 07/2012*, 1-7. <http://pascal.iseg.utl.pt/~depeco/wp/wp072012.pdf>.
- Andres, J. & R. Domenech (2006). “Fiscal Rules and Macroeconomic Stability”, *Hacienda Pública Española / Revista de Economía Pública*, 176-(1/2006): 9-41. http://www.ief.es/documentos/recursos/publicaciones/revistas/hac_pub/176_Rules.pdf.
- Ayuso-I-Casals, J. Hernandez, D. G., Moulin, L. & Turrini A. (2007). “Beyond the SGP – Features and Effects of EU National-Level Fiscal Rules”, içinde; *The Role of National Fiscal Rules and Institutions in Shaping Budgetary Outcomes*, ECFIN Workshop, European Commission, Number 275, Brussels, 191-243. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication9487_en.pdf.
- Ballabriga, F. & Martinez-Mongay C. (2002). “Has EMU Shifted Policy?”, *European Commission, Economic Papers*, Number 166, February, 1-53. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication1922_en.pdf.
- Beetsma, R., Giuliodori, M. & Wiertz P. (2009). “Planning to Cheat: EU Fiscal Policy in Real Time”, *Economic Policy*, Vol. 24, Issue 60, October, 753-804. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1484276##
- Broyles, Martin, HALPERN-FINNERTY, J., McGUIRE A., MULLER, J.P. ve J. RIVAS (2009), “Fiscal Rules Effectiveness and Outcomes For Sub-National Governments”, *Fiscal Federalism Network Organisation for Economic Co-operation and Development*, Paris, France, 1-23. <http://www.lafollette.wisc.edu/publications/workshops/2009/fiscal.pdf>.
- Brzozowski M.& J. Siwinska-Gorzalak (2010). “The Impact of Fiscal Rules of Fiscal Policy Volatility”, *Journal of Applied Economics*, Vol XIII, No.2, 205-231. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1514032610600104>.
- Budina, N., Kinda, T., Schaechter, A. & A. Weber (2012). “Fiscal Rules at a Glance: Country Details from a New Dataset”, *IMF WP/12/273*, 1-61. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12273.pdf>.
- Castro, V. (2011). “The impact of the European Union Fiscal Rules on Economic Growth”, *Journal of Macroeconomics*, 33, 313-326. http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/economics/research/workingpapers/2008/twerp_794.pdf.
- Dahan, M. ve M. Strawczynski (2010). “Fiscal Rules and Government Expenditure Composition in OECD Countries”, *CESifo Working Paper No. 3088, Journal of Policy Analysis and Management*, Vol. 32(3), 484-504. DOI: 10.1002/pam.21694
- European Commission (2004). “European Economy”, *Public Finances in EMU*, 1-287. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication469_en.pdf
- Fatas, A. & I. Mihov (2003). “On Constraining Fiscal Policy Discretion in EMU”, *Oxford Review of Economic Policy*, Vol.19, No.1, 112-131. DOI:10.1093/oxrep/19.1.112

- Fatas, A. ve I. Mihov (2006). "The Macroeconomic Effects of Fiscal Rules in The US States", **Journal of Public Economics**, 90(1-2). http://crei.cat/conferences/Designing_a_Macroeconomic_Policy_Framework_for_Europe/_activities/sc_conferences/20/Papers/fatas.pdf.
- Hauptmeier, S., Sanchez-Fuentes, A. J. & L. Schuknecht (2011), "Towards Expenditure Rules and Fiscal Sanity in the Euro Area", *Journal of Policy Modeling*, 33, 597-617. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1266.pdf?50256e3e3ef706971263a618f4a12f20>.
- Gürsoy Hürcan, Y. (1999). Mali Disiplinin Sağlanması Yasal Düzenlemelerin Yeri, Önemi, Dünya Uygulamaları ve Türkiye Örneğinin İncelenmesi, Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Imf (2014). *Fiscal Rules Dataset 1985-2014*. <http://www.imf.org/external/datamapper/FiscalRules/map/map.htm>
- Gali, J. & R. Perotti (2003). "Fiscal Policy and Monetary Integration in Europe", *Economic Policy* Volume 18, Issue 37, October, 533-572. <http://tinyurl.com/oqa9u3c>
- Holm-Hadulla, F., Hauptmeier, S. & P. Rother (2010). "The Impact of Numerical Rules on Budgetary Discipline Over the Cycle", *European Central Bank, WPS No.1169*, April, 4-29. <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1169.pdf>
- Kopits, G. & S. Symansky (1998). Fiscal Policy Rules, IMF Occasional Paper, No.162, Washington DC, 1-45.
- Krogstrup, S. & S. Wälti (2008). "Do fiscal rules cause budgetary outcomes?," *Public Choice, Springer, vol. 136(1)*, July, 123-138.
- Marneffe, W., vd. (2010). "The Impact of Fiscal Rules on Public Finances: Theory and Empirical evidence for the Euro Area", *CESifo Working Paper Series, No.:3303, Category 6: Fiscal Policy, Macroeconomics and Growth*, December, 1-26. <http://tinyurl.com/og2d9jv>
- Oecd (2011). *Economic Surveys: France*, 53-54.
- Peree, E. ve T. Valila (2005). "Fiscal Rules and Public Investment", *European Investment Bank, Economic and Financial Report 2005/2*, 1-25. http://www.eib.org/attachments/efs/efr_2005_v02_en.pdf
- Poterba, J. M. & K. Rueben (1999). "State Fiscal Institutions and the U.S. Municipal Bond Market", Edit: J. Poterba, J. Von-Hagen, *The University of Chicago Press, Chicago*, January, 181-207. <http://www.nber.org/chapters/c8028.pdf>
- Soukiazis, E., & V. Castro (2003). "The Impact of the Maastricht Criteria and the Stability and Growth Pact on Growth and Unemployment in Europe", *CEUNEUROPE, Discussion Paper No. 15*, 1-33, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=422861
- Tapsoba, R. (2012). "Do National Numerical Fiscal Rules really shape fiscal behaviours in developing countries? A treatment effect evaluation", *Economic Modelling* 29, 1356-1369. <http://publi.cerdi.org/ed/2012/2012.04.pdf>

Türkiye’de Belediye Gelirleri İçinde Borçlanma ve Borçların Azaltılması İçin Öneriler

Mustafa ÖKMEN*

Neslihan KOÇ**

ÖZ

Ülkemizde belediye gelirleri merkezden aktarılan paylar ile kendi öz gelirlerinden oluşmaktadır. Tüm bu gelirler, belediyelerin herhangi bir takdir hakkı olmadan belirlenmektedir. Gelirlerinin yetmediği durumlarda belediyeler, borçlanmaya başvurmaktadır. Belediyelerin borçlanabilmesi ile ilgili olarak da merkezi yönetimin önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Gelirleri ve borçlanmaları ile ilgili çok fazla söz hakkı olmayan belediyelerin kaynaklarını arttıramıyorsa da etkin kullanarak daha az borçlanmaya başvurmaları mümkündür. Bu çalışmanın amacı, daha az borçlanmayı sağlayabilecek önerilerin neler olduğunu ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Belediyeler, Belediye Gelirleri, Borçlanma.

Jel Sınıflandırması: H71, H72, H74.

Borrowing as a Municipal Revenues in Turkey and Suggestions About Debt Reduction

ABSTRACT

In our country, municipal revenues consist of shares transferred from the central government and their own revenues. All of these revenues are determined without any discretionary power of the municipalities. In cases of insufficient revenues, municipalities resort to borrowing. Central government is observed to have an important influence regarding the municipalities to be able to borrow. Although municipalities, which do not have too much voice about their revenues and debts, cannot increase their resources; it is possible for them to borrow less by using their resources efficiently. The purpose of this study is to put forward what the suggestions that can assure less borrowing are.

Key Words: Municipalities, Municipal Revenues, Borrowing.

Jel Classification: H71, H72, H74.

GİRİŞ

Belediyelerin temel borçlanma gerekçesi, halkın artan kentsel ihtiyaçları ve bu doğrultuda kanunen kendilerine verilen geniş yetkileri karşılayacak yeterli kaynağa sahip olmamalarıdır. Bu amaçla belediyenin gelirleri ele alınmış ve diğer gelirlerinden biri sayılabilecek borçlanmayla ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Belediyelerin yeterli kaynağa kavuşturulması için yeni vergi gelirlerinin sağlanması, merkezden daha fazla pay verilmesi ya da kendi bölgelerine uygun yerel vergileri uygulama kararı alabilmeleri önerilebilir. Fakat çalışmamızda merkezi düzeydeki önlemler dışında ve mevcut durumda da belediyelerin borçlanma düzeylerini azaltabileceklerinin altı çizilmeye çalışılmıştır.

* Prof. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi, mustafa.okmen@cbu.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, neslihan koc@hitit.edu.tr

I- TÜRKİYE'DE BELEDİYE GELİRLERİ

Çoğu ülkede, belediyelerin gelir kaynakları, vergiler, kullanım ücretleri ve yönetimler arası transferlerden oluşur. Başka gelirler olarak, yatırım, mülk satışı, lisans ve izinlerden elde edilen gelirler sayılabilir. Vergilerden emlak vergisi, çoğu ülkede yerel yönetimler tarafından toplanmaktadır. Uygulanan diğer yerel vergiler, gelir vergileri, genel satış vergileri (örneğin tütün, alkol, petrol, otel/konaklama, araç tescili gibi) ve arazi satış vergileri (veya damga vergisi) gibi çeşitlilik göstermektedir (UN-Habitat, 2009: 21).

İyi bir yerel verginin, yerel ölçekte yönetimi kolay, sadece ya da çoğunlukla o yörenin sakinlerinden alınan, yerel idareler arasında ya da yerel idare ile merkezi idare arasında uyum ve rekabet sorunları yaratmayan vergi olduğu söylenebilir (Bird, 2001: 1). İyi bir yerel verginin diğer özellikleri şu şekilde belirtilebilir (UN-Habitat, 2009: 22);

-Vergi tabanları nispeten sabit olmalıdır. Böylece yerel yönetimler, vergi tabanının önemli bir kısmını kaybetmeden vergi oranlarını değiştirebilirler.

-Vergi getirisi, yerel ihtiyaçları karşılamada yeterli olmalı, harcamalar arttıkça artmalı ve öngörülebilir olmalıdır.

-Verginin, orada yerleşik olmayanlara ihracı kolay olmamalıdır.

-Vergi tabanı, hesap verebilirliği sağlayacak şekilde şeffaf olmalıdır.

-Mükellef algısında vergi, adil olmalıdır.

-Verginin yönetimi kolay olmalıdır.

Ülkemizde belediyelerin en önemli gelir kalemi, genel bütçe paylarıdır. 2008 tarih ve 5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun uyarınca genel bütçe vergi gelirleri tahsilâtı toplamının yüzde 1,50'si büyükşehir dışındaki belediyelere, yüzde 4,50'si büyükşehirlerdeki ilçe belediyelerine ve yüzde 0,5'i il özel idarelerine ayrılır.

2464 sayılı Kanunda gösterilen vergi, harç ve katılma payları, 1319 sayılı Kanunda gösterilen emlak vergisi, 5393 sayılı Belediye Kanununun 59. maddesinde sayılan taşınır ve taşınmaz malların kira, satış ve başka suretle değerlendirilmesinden elde edilecek gelirler, hizmet karşılığı ücretler, faiz ve ceza gelirleri, bağışlar, her türlü girişim, iştirak ve faaliyetler karşılığı sağlanacak gelirler, belediyelerin öz gelirleri arasında yer alır. Görüldüğü gibi genel bütçe vergi gelirlerinden ayrılan paylar, öz gelirler arasında yer almaz.

Gelir kalemlerine göre belediye gelirlerine bakacak olursak; vergi gelirleri, teşebbüs ve mülkiyet gelirleri, alınan bağış ve yardımlar, faizler, paylar ve cezalar, sermaye gelirleri, alacaklardan tahsilâtlardan oluşmaktadır.

II- BELEDİYE GELİRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ülkemizde ölçek ekonomilerinden faydalanılarak hizmetlerde etkinlik, koordinasyon ve kalitenin yükseltilmesi amacıyla belediye sayılarının azaltılması hedeflenmiş, 2006 yılında 3.225 olan belediye sayısı, 2012'de 2.950'ye düşmüştür. Yine 2012'de yayınlanan 6360 sayılı kanun ile nüfusu 2.000'in altındaki belediyeler köye dönüştürülmektedir. Yeni duruma göre 2014 yılındaki belediye sayısı 1.396'dır.

Tablo-1: Belediye Sayısı ve Nüfus (2006-2012)

	2006	2012
Belediye Sayısı	3.225	2.950
Belediye Nüfusu (Bin Kişi)	58.582	63.743

Kaynak: Onuncu Kalkınma Planı, 2014-2018.

Tablo 1’de görüldüğü üzere belediye sayısı, 2014 yılında 2012’ye göre yarıdan fazla azalmıştır. Onuncu Kalkınma Planında yer alan verilere göre; 2006 yılında belediye yönetiminde yaşayan nüfus yaklaşık 58,6 milyon ve bu nüfusun toplam nüfusa oranı % 83 iken, 2012 yılında nüfus, 63,7 milyon ve toplam nüfusa oranı % 84,3 olmuştur.

Yerel yönetimlerin mali kaynaklarının esas itibarıyla yerel topluluktan değil de merkezce sağlanması, halkın yerel yönetimlerin harcamaları ve hizmet üretimi üzerindeki demokratik denetiminin istenen etkinliğe ulaşmasını engellemektedir (Topal, 2004: 122). Tablo-2, belediyelerin gelir kaynaklarını göstermektedir.

Tablo-2: 2013 Yılı Belediyelerin Bütçe Gelirlerinin Ekonomik Sınıflandırılması (Bin TL)

BÜTÇE GELİRLERİ HESABI	53.931.284
Vergi Gelirleri	8.196.251
Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler	4.231.567
Bina Vergisi	2.755.883
Arsa Vergisi	1.040.834
Arazi Vergisi	50.171
Çevre Temizlik Vergisi	384.679
Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	1.612.182
Özel Tüketim Vergisi	1.134.227
Haberleşme Vergisi	34.149
Elektrik ve Havagazı Tüketim Vergisi	1.100.078
Dahilde Alınan Diğer Mal ve Hizmet Vergileri	477.955
Eğlence Vergisi	161.697
Yangın Sigortası Vergisi	26.280
İlan ve Reklam Vergisi	289.978
Harçlar	2.333.840
Bina İnşaat Harcı	757.247
Hayvan Kesimi Muayene ve Denetleme Harcı	16.827
İşgal Harcı	325.559
İşyeri Açma İzni Harcı	60.733
Kaynak Suları Harcı	7.565
Ölçü ve Tartı Aletleri Muayene Harcı	1.907
Tatil Günlerinde Çalışma Ruhsatı Harcı	38.535
Tellallık Harcı	64.967
Toptancı Hali Resmi	82.553
Yapı Kullanma İzni Harcı	240.591
Diğer Harçlar	737.356
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	7.997.458
Alınan Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	817.549
Faizler, Paylar ve Cezalar	31.879.490
Merkezi idare Vergi Gelirlerinden Alınan Paylar	27.570.104
Kamu Harcamalarına Katılma Payları	799.340
Mahalli İdarelere Ait Paylar	283.792
Sermaye Gelirleri	4.954.769
Alacaklardan Tahsilat	85.767

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü.

Tablo-2’ye göre 2013 yılı belediye gelirleri, 53,9 milyar TL’dir. Bunun yaklaşık yarısı olan 27,5 milyar TL, faizler, paylar, cezalar üst kaleminde yer alan merkezi idare vergi gelirlerinden ayrılan paylardır. Görüldüğü gibi merkezden aktarılan paylar, belediyelerin en önemli gelir kaynağıdır.

Aktarılan paylar dışında belediyeler 2013 için sırasıyla en çok 8’er milyar TL vergi ile teşebbüs ve mülkiyet geliri, 5 milyar TL sermaye geliri elde etmişlerdir.

Vergiler açısından bir değerlendirmede bulunmak gerekirse, en çok gelirin 3,8 milyar TL ile emlak vergisinden elde edildiği görülmektedir. Emlak vergisinden elde edilen gelir, toplam belediye gelirlerinin % 7’sini

oluşturmaktadır. Emlak vergisinden elde edilen hâsılat, 2,3 milyar TL olan tüm harçlardan elde edilenden daha fazladır. Vergiler arasındaki önemli kalemlerden biri de 1,1 milyar TL ile elektrik ve havagazı tüketim vergisidir. Harçlar arasında bina inşaat harcından diğer harç kalemlerine göre daha fazla gelir elde edildiği görülmektedir.

Bu vergi ve harçlardan bazıları ekonominin o günkü koşullarıyla yakından ilgilidir. Örneğin ekonominin büyüdüğü bir dönemde inşaat sektörü gelişeceği için, yapı kullanma izin harcı, bina inşaat harcı; yeni işyerleri açılacağı için işyeri açma izin harcı gelirlerinde artış yaşanacaktır (Gündüzöz, 2012: 369). Ekonomide kayıt dışılığın yaygın olduğu bir durumda ise işyeri açma izin harcı, ilan ve reklam vergisi, tatil günlerinde çalışma ruhsatı harcı olumsuz etkilenecek; işportacılık dolayısıyla işgal harcı olumlu etkilenebilecektir (Gündüzöz, 2012: 463).

Belediyelere belli sınırlar içinde verilecek vergi yetkisi, belde halkına vergi-hizmet vadeden alternatif programlardan birini seçme imkânı sağlar. Böylece seçmenler, hangi fedakârlık karşısında hangi hizmetleri elde edeceklerinin bilincine vardıklarından kent yönetimi üzerindeki denetimleri ciddiyet kazanacaktır (Topal, 2004: 124). Ancak Türkiye’de belediyelerin yerel ekonomik koşullara uygun yeni vergi koyma yetkileri bulunmamaktadır. Sadece mevcut vergilerde kanunun belirlediği alt ve üst limitler dâhilinde oran ve miktar belirleyebilmektedirler. Belediyeler, bir tek emlak vergisinde, arsa değerinin belirlenmesinde etkileri olduğu için dolaylı olarak vergi miktarını etkilemektedirler. Bu açıdan belediyelerin vergileri belirleme yetkileri olmasa da tahsil ettikleri vergi miktarını, çeşitli şekillerde arttırma olanakları vardır.

III- BELEDİYELERDE BORÇLANMA

Günümüzde belediyeler hem rutin belediye hizmetlerini yerine getirmeye çalışmakta hem geçmişten gelen çarpık kentleşmenin neden olduğu sorunların maliyetlerine katlanmaktadır. Bunların yanı sıra alternatif yatırımlarla kentin kalkınması ve büyümesi hedeflenmekte; sosyal yönden dezavantajlı kesimlere yönelik yardımlar yapılmaktadır. Belediyelerin her alanda aktif olmaya çalışmaları kimi zaman gelirlerinin harcamalarını karşılamaya yetmemesi ve borçlanmaya başvurulması sonucunu doğurabilmektedir.

A- Belediye Borçlanmalarında Hukuki Durum

5393 sayılı Belediye Kanununun 15.maddesinde borç almak, belediyenin yetkileri ve imtiyazları arasında sayılmıştır. Belediye meclisi, belediyelerde borçlanmaya karar veren organdır.

Aynı kanunun 68. Maddesine göre; belediye, görev ve hizmetlerinin gerektirdiği giderleri karşılamak amacıyla borçlanma yapabilir ve tahvil ihraç edebilir.

Belediyeler, artan hizmet taleplerini, gelirleriyle karşılayamadıklarında borçlanmaya başvurabilmektedirler. Ancak borçlanma, bazı sınırlamalara tabi tutulmaktadır. Anılan kanunun 68. maddesi ile belediyelerin dış borçlanması ve tahvil ihracı sadece yatırım programında yer alan projelerle sınırlandırılmaktadır.

Görüldüğü gibi personel giderleri, mal ve hizmet alım giderleri gibi cari giderlerin finansmanı için dış borçlanma yapılamamaktadır.

İç borçlanmaya karar verme yetkisi, bir önceki kesinleşmiş bütçe gelirin bağlanarak; belediye, bağlı kuruluşları ve sermayesinin % 50'den fazlasına sahip olunan şirketlerin bütçe gelirinin % 10'una kadar olan iç borçlanmaların meclis kararı, % 10'un üzerindeki borçlanmaların ise meclis kararı yanında İçişleri Bakanlığı onayı ile yapılması öngörülmektedir.

İller Bankası'ndan yatırım kredisi ve nakit kredi kullanan belediye, ödeme plânını bu bankaya sunmak zorundadır. İller Bankası, hazırlanan geri ödeme plânını yeterli görmediği belediyenin kredi isteklerini reddeder.

Dış kaynak gerektiren projelerde Hazine Müsteşarlığı'nın görüşü alınır.

Belirtilen usul ve esaslara aykırı olarak borçlanan belediye yetkilileri hakkında TCK'nın görevi kötüye kullanmaya ilişkin hükümleri uygulanır.

Kanunda borçlanma ve tahvil ihracı ayrı ayrı ele alınmıştır. Çünkü belediyeler, diğer belediyelerden, İller Bankası'ndan ve diğer kurumlardan faizli borçlanabilmektedir. Tahvil ihracı ise bir sermaye piyasası aracıdır.

4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanununun 4. Maddesine göre; genel yönetim kapsamındaki mahalli idareler ile bağlı kuruluşları ve iktisadi teşebbüslerinin yurtiçi piyasalarda yapacakları tahvil ihraçları Hazine Müsteşarlığı'nın iznine tabidir. Bu iznin verilmesi Hazine garantisi sağlandığı anlamına gelmez. Yani belediyeler tarafından ihraç edilecek yurt içi tahviller, devlet tahvili sayılsa da devlet garantisi altında olmayacaktır. Bu durum, ihraç edilen tahvillerin piyasada fazla ilgi görmemesine neden olabilir.

Hazine garantisi olmaksızın dış kredi temin etmek isteyen belediyenin Hazine Müsteşarlığı'na müracaat etmesi zorunludur. Hazine Müsteşarlığı, söz konusu talebi, Kamu Kurum ve Kuruluşları'nın Hazine Garantisi Olmaksızın Hibe Hariç Dış İmkân Sağlamasına İzin Verilmesine ve Sağlanan Dış İmkânın İzlenmesine İlişkin Yönetmelikte yer alan ölçütlere göre değerlendirilir. Hazine Müsteşarlığı'ndan izin çıkmaması durumunda, krediler ile tahvil ve diğer borçlanma aracı ihraçları Dış Finansman Bilgi Sistemi'ne kaydedilmemekte ve bunlara ait anapara, faiz ve diğer masrafların transferi yapılmamaktadır (Gül, 2009: 110).

Daha önce Ankara ve İstanbul Büyükşehirleri tarafından ihraç edilen yurtiçi tahvillere yeterince ilginin olmamasına karşın aynı dönemde devlet tahvillerine olan yoğun talep, belediye tahvillerinin başarılı bir finansman aracı olmadığını ortaya koymaktadır. Bunun için tahvillerden faiz gelirleri elde edecek taraflara yönelik gelir vergisi muafiyeti tanınması veya şu an % 10 olarak uygulanan oranda indirim yapılması ve belediye tahvillerinin belediyeler tarafından geri ödenmeme riskine karşılık bu riski azaltacak düzenlemelerin yapılması önerilmektedir (Yakar ve Kandır, 2012: 442).

Mali yapısı güçlü olsa dahi borçlanma kapasitesinin üzerinde borçlanan bir belediyenin geri ödemeyi aksatması muhtemeldir. Bu nedenle borçlanma

kapasitesi, belediyenin önemli mali göstergelerinden biridir (Doğan ve Baş, 2013: 295).

Belediyelerin borçlarını geri ödememeleri riskini azaltacak yöntemler, kredi derecelendirme kuruluşlarının belediyeleri derecelendirmeleri, tahvil sigortası uygulaması ve bankalar tarafından verilecek teminat mektupları olabilir (Yakar ve Kandır, 2012: 442-444).

B- Belediyelerin Borçlanma Türleri

Belediyelerin başvurabilecekleri borçlanma türleri, proje ve refinansman kredileri ve bağlı kredilerdir. Proje kredileri; kalkınma planları ve yıllık yatırım programlarında yer alan çeşitli projelerin gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duyulan finansman ihtiyacının karşılanması için genelde yurtdışından temin edilen kredilerdir. Refinansman kredilerine daha önce alınan kredilerin vadesi geldiği halde geri ödeme sıkıntısı yaşanması durumlarında başvurulmaktadır. Bağlı krediler, kredi açan ülkelerden mal veya hizmet satın alınması şartıyla, mal veya hizmet satın almak isteyen ülke veya kuruluşa verilen kredilerin, krediyi veren kuruluş veya ülke tarafından kendi mallarının satın alınması şartına bağlanan kredilerdir (Doğan ve Baş, 2013: 297-298).

Başvurulmak istenen borç türüne göre farklı mali kuruluşlar bulunmaktadır. Yerel yönetim kredileri, yerel yönetim bankaları, ticari bankalar, uluslararası mali kuruluşlar ve yerel yönetim kalkınma fonları tarafından verilmektedir. Tahviller, ticari/yatırım bankaları veya aracı şirketler aracılığıyla verilmektedir (Marmara Belediyeler Birliği, 2011: 11).

Belediyeler, farklı borçlanma araçlarını kullanarak farklı türlerdeki faaliyetlerinin finansmanı için dış kaynaklar elde edebilirler. Kısa vadeli borçlanma araçlarından işletme sermayesi kredi limitinde geçici gelir açığını finanse etmek için faiz ödenmekte ve kredi limitinden fon çekerek anapara uzatılmaktadır. Köprü kredileri bir sermaye yatırım projesi için finansmanın, uzun vadeli olarak ana finansman elde edilinceye kadar geçici bir süre için sağlandığı kısa vadeli kredilerin özel bir tipidir. Orta ve uzun vadeli borçlanma, sermaye yatırım projelerini finanse ederken yerel yönetimler tarafından tercih edilmelidir. Cari harcamaları karşılamak için uzun vadeli borçlanma, genellikle yasaklanmış olup her durumda kaçınılmalıdır (Marmara Belediyeler Birliği, 2011: 12).

Belediyelerde üç tür borçlanma sistemi vardır; bunlar, serbest borç sistemi, hafif gevşetilmiş sıkı borç sistemi ve sıkı borç sistemidir. Sıkı borç sistemi, borçlanmanın zorlaştırıldığı, merkezi hükümet ya da onun adına görev yapan birimlerin belediyeler üzerinde borçlanmaya karşı kontrol sistemi kurdukları, borçlanma için çeşitli eşik değer sınırlamalarının belirlendiği bir yapıyı ifade eder. Eşik değer, belediyelerin bir önceki gelirinin belli bir oranı, belediye borç stokunun belli bir oranı gibi objektif ölçütlerdir (Gündüzöz, 2012: 724). Diğer uygulamalar, sıkı sistemin kısmen ya da tamamen serbestleştirilmiş halleridir.

C- Türkiye’de Belediye Borçlarının Durumu

Türkiye, sıkı borç sistemini uygulayan ülkelerden biridir. Kamu denetiminin ve hesap verebilirliğin yüksek olduğu ülkelerde borçlanmanın sıkı

kurallara bağlanması gerekemeyebilir. Ancak Türkiye gibi nüfusu ve dolayısıyla belediye sayısı fazla olan ve demokratik kontrol mekanizmaları nispeten gelişmemiş ülkelerde borçlanmanın kurallara bağlanması daha faydalı olabilir. Daha önce yaşadığı krizlerdeki tecrübeleriyle Türkiye, borçların sürdürülebilirliğine, mali disipline ve Maastricht Kriterlerine yüksek uyum sağlamaktadır.

Tablo-3: Türkiye’de AB Tanımlı Genel Hükümet Bütçe Açığı/ GSYH (2008-2012) (%)

Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012
Bütçe Açığı	-2,8	-6,9	-2,6	-1,4	-1,6

Kaynak: Uluslararası Politika Akademisi.

Maastricht Kriterlerine göre, kamu borç düzeyi, GSYH’nın % 60’ını ve kamu bütçe açığı, GSYH’nın % 3’ünü geçmemelidir. Görüldüğü gibi bütçe açığının GSYH’ya oranı % 3 hedefinin altındadır.

Tablo-4: Türkiye’de AB Tanımlı Borç Stoku/ GSYH (2006-2011) (%)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
AB Tanımlı Genel Yönetim Nominal Borç Stoku (Milyon TL)	352.835	336.595	380.390	439.338	465.858	510.553
AB Tanımlı Genel Yönetim Nominal Borç Stoku / GSYH	% 46,5	% 39,9	% 40,0	% 46,1	% 42,4	% 39,4

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 2014.

2012 için genel hükümet borç stoku/GSYH oranı AB-27 için ortalama % 85 olduğu düşünülürse Türkiye, yaklaşık % 40’lık oranlarla bu açıdan da hayli iyi durumdadır (Hazine Müsteşarlığı, 2014). Merkezi açıdan borçlanmaya karşı gösterilen bu başarı, yerel düzeyde kısmen kendini göstermektedir.

Türkiye’de belediyeleri borçlanmaya iten temel neden, artan kentleşme ve hizmet yükümlülüğü nedeniyle artan harcamalarını yeterli gelir kaynaklarıyla destekleyememesidir. Özellikle büyük altyapı harcamaları borçlanmaya neden olmuştur. Kentleşmenin aşırı ve düzensiz şekilde gelişmesi, sosyal sorunları da beraberinde getirmiş; belediyeler altyapı yanında üst yapıyla ilgili harcamalara da kaynak ayırmak durumunda kalmışlardır.

Türkiye’de belediye borçlarının GSYİH içindeki oranı sürekli artış göstermiştir. 2006 yılında Belediye Borç/GSYİH oranı % 5,27’dir. Gündüzöz, bu oranın, AB normlarının üstünde olmadığını ve borçlanmanın, belediyeler düzeyinde ciddi bir sorun yaratmadığını belirtmektedir (Gündüzöz, 2012: 730). Ancak Sayıştay’ın 2012 için yayınladığı genel faaliyet raporunda belediyelerin borç yükünün 2008 yılından 2012 yılına kadar önemli oranda arttığı ifade edilmektedir (Sayıştay, 2013: 14). Belediyelerin toplam borcu, 2008’de 30,9 milyar TL iken 2012’de % 50 artarak 45,3 milyar TL’ye ulaşmıştır (MİGM, 2013: 124).

Tablo-5: Belediyelerin Türlerine Göre Borç Dağılımları, TL

	2012	2013
Banka Kredileri	7.362.003,3	10.850.211,2
Kamu İdarelerine Mali Borçlar	12.244.943,0	7.331.151,3
Dış Mali Borçlar	6.184.983,2	6.812.988,6
Bütçe Emanetleri	6.690.295,9	8.660.431,2
Vergi ve Sosyal Güvenlik	2.941.086,9	3.136.586,8
Diğer Yükümlülükler	9.908.457,3	14.003.001,7
Toplam Yükümlülük	45.331.769,6	50.794.370,9

Kaynak: MİGM, 2013.

Mahalli idarelerin borç yükümlülüğü içinde belediyelerin payı % 92'dir. Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu incelendiğinde 2012 için en çok borcun 12,2 milyar TL ile "kamu idarelerine mali borçlar" türünde olduğu görülmektedir. İkinci sırada 9,9 milyar TL ile "diğer yükümlülükler" kalemi yer almaktadır. Ancak "diğer yükümlülükler" ile ne kastedildiğinin detayı verilmemiştir. Zaten bu durum, Sayıştay raporunda da eleştirilmiştir. Diğer borç türleri ve rakamları sırasıyla; 7,3 milyar TL banka kredileri, 6,1 milyar TL dış borçlar, 6,6 milyar TL bütçe emanetleri, 2,9 milyar TL vergi ve sosyal güvenlik borçlarıdır. 2013 Faaliyet Raporu'na baktığımızda "diğer yükümlülükler" kaleminin azalmadığı aksine arttığı görülmektedir. Bu olumsuz yükselişe karşın "kamu idarelerine mali borçlar" kaleminin önemli miktarda azalması ve "banka kredileri" kaleminin artması belediyelerin diğer kamu kurumlarına yük olmaktansa kredibilitelerini arttırarak özel kesime yönelmesi anlamında olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Belediye bağlı idarelerinin borçlarıyla ilgili de benzer bir tablo bulunmaktadır. 2008'de 12,6 milyar TL olan toplam borç yaklaşık % 50 artışla 19,2 milyar TL'ye ulaşmıştır. Ancak borçlanma artışlarının nedenleri ile ilgili resmi bir bilgilendirilmeye ulaşılammıştır. Tablo-6'da görülebileceği gibi belediyelerin faiz harcamaları 2013'te düşerken bağlı idarelerinki artmıştır.

Tablo-6: Belediye ve Bağlı İdarelerin Faiz Harcamaları ve Toplam Harcamalar (Bin TL)

Türü	Belediyeler			Belediye Bağlı İdareleri		
	Faiz Harcamaları	Toplam Harcamalar	%	Faiz Harcamaları	Toplam Harcamalar	%
2012	1.189.199	46.988.113	2,53	220.289	9.527.802	2,31
2013	1.129.888	59.964.440	1,88	257.324	11.537.832	2,23

Kaynak: MİGM, 2013.

Tablo-6 ve Tablo-7'yi birlikte değerlendirdiğimizde yaptıkları harcamaya göre en yüksek faiz ödeyen belediyelerin büyükşehir belediyeleri olduğu görülmektedir. Büyükşehir belediyelerine ait bağlı idarelerin faiz harcamaları 2012 ve 2013 yıllarında il belediyelerinin faiz harcamalarının yaklaşık iki katını oluşturmaktadır. 2012 ve 2013 yılları için ilçe ve belde belediyelerinin ödedikleri faiz sırasıyla 330 ve 386 milyar TL'dir. İlçe ve belde belediyelerinin borçlanma kapasitelerinin düşüklüğü göz önüne alınırsa bu tutarların çoğunun büyükşehirlere

bağlı ilçe belediyelerine ait olduğu tahmin edilebilir.¹ Belediyelerdeki borçlanmanın büyük bir kısmının büyükşehir belediye sınırları içinde kullanılmak üzere yapıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo-7: Belediye Türlerine Göre Faiz Harcamaları ve Toplam Harcamalar (Bin TL)

Türü		Büyükşehir Belediyeleri	İl Belediyeleri	İlçe ve Belde Belediyeleri	Toplam
2012	Faiz Harcamaları	746.285	112.416	330.498	1.189.199
	Toplam Harcamalar	16.837.380	5.607.952	24.663.322	47.108.654
	%	4,43	2,00	1,34	2,52
2013	Faiz Harcamaları	593.749	149.661	386.478	1.129.888
	Toplam Harcamalar	22.681.953	7.078.819	30.480.918	60.241.690
	%	2,62	2,11	1,27	1,88

Kaynak: MİGM, 2013.

Faiz harcamaları, ilgili mahalli idarenin kamu kurumlarına ödenen iç borç faiz harcamalarını, diğer iç borç faiz harcamalarını, dış borç faiz harcamalarını ve iskonto harcamalarını kapsamaktadır.

Belediyelerin toplam faaliyet giderleri içinde faiz giderlerinin payı %3,67’dir. Ödenen faizlerin %83’ü iç borç faiz ödemelerinden oluşmaktadır. Bu doğrultuda belediyelerin çoğunlukla iç borçlanmaya başvurdukları görülmektedir.

Tablo-8: 2013 Belediyelerin Faaliyet Giderleri İçinde Faiz Ödemeleri (Bin TL)

Faiz Giderleri	1.549.088,6
Kamu Kurumlarına Ödenen İç Borç Faiz Giderleri	38.358,7
Diğer İç Borç Faiz Giderleri	1.256.368,1103
Dış Borç Faiz Giderleri	254.354,2
İskonto Giderleri	7,6
Faaliyet Giderleri Toplamı (Tahakkuk Esaslı)	42.154.403,0
%	%3,67

Kaynak: MİGM, 2013.

Mahalli idarelerin borç yükümlülüğü içinde belediyelerin payı % 92’dir. 2013 yılı sonu itibarıyla 5 milyar TL vadesi geçmiş ve 14,9 milyar TL vadesi gelecek olmak üzere 19,9 milyar TL Hazine Alacak Stoku bulunmaktadır ve bu tutarın 13 milyar TL’si yerel yönetimlere aittir. 2012 yılı ile kıyaslandığında 2013 yılında vadesi geçmiş alacak stokunun 2,9 milyar TL azaldığı görülmektedir. Ankara Büyükşehir Belediyesi’nden olan Hazine alacakları için gerçekleştirilen uzlaşma işlemleri ile Başkent Doğalgaz Dağıtım A.Ş.’nin özelleştirilme gelirlerinden EGO Genel Müdürlüğü’nden olan Hazine Alacaklarına karşılık

¹ 2013 Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporundaki verilere göre 2014 için toplam 400 ilçe belediyesinin sadece 43’ünün nüfusu 25.000 ile 100.000 arasındadır.

ödeme yapılması 2013 yılı içerisindeki bahse konu azalışın temel sebeplerini oluşturmaktadır (Hazine Müsteşarlığı, 2014: 34).

Bu noktada esnek bütçe kısıtı kavramından söz etmek yerinde olacaktır. Yerel yönetim, maliyetin bir kısmını başkalarına yüklemesini sağlayacak güçlü bir merkezi mali kurtarma beklentisine sahipse, karşılayabileceğinden daha fazlasını harcar. Esnek bütçe kısıtı, kurtarıcının başlangıçta kurtarma yapma yönünde bir müdahalede bulunmayacağını bildirmesine rağmen, bu kararlılığını sürdürebilme yetersizliğinden kaynaklanır (Karabacak, 2013: 120-121).

Sıkı bütçe kısıtı altında, etkin bir harcama ve borçlanma düzeyi, ilave harcamanın ya da borçlanmanın marjinal faydası marjinal maliyete eşit olduğunda sağlanır. Esnek bütçe kısıtı ile merkezi yönetimin, yerelin harcama ve borçlanma maliyetinin bir kısmını üstlenmesi beklendiğinden, yerel açısından marjinal fayda marjinal maliyeti aşar. Böylece yerel yönetimler merkezden ilave kaynaklar çekip aldığı anda, maliyetlerin, ulusal mükelleflere kaydırıldığı bir ortak havuz sorununa yol açar. Dolayısıyla esnek bütçe kısıtı, yerel yönetimlerin harcama ve borçlanma kararları aldıklarında ulusal vergi mükelleflerinin refahını hesaba katmadıkları bir negatif dışsallık oluşturur (Karabacak, 2013: 124).

Dış borçlanmanın sadece yatırım finansmanı projelerinde kullanılması ve iç borçlanmaya VUK yeniden değerlendirme oranında bir nevi üst sınırlama getirilmesi gibi düzenlemelerle 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun borçlanmayla ilgili önemli bir disiplin sağlaması, ülkemizde kurallı maliye politikasının uygulandığının birer göstergesidir.

IV-BELEDİYE BORÇLARININ AZALILABİLMESİ İÇİN ÖNERİLER

5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun'un 7. Maddesine göre; genel bütçe vergi gelirleri tahsilâtı toplamı üzerinden, yerel yönetimler adına aylık olarak ayrılacak tutardan yapılacak kesintilerin toplamının, hiçbir şekilde ayrılan tutarların toplamının % 40'ını aşamayacağı belirtilir. Bu durum, esnek bütçe kısıtı çerçevesinde düşünülürse, belediyelerin ödemekle yükümlü oldukları borçların tahsilinin güçleşmesi imkânı yaratabilir. Ancak ortaya çıkabilecek diğer sonuç, yapılacak kesintilerin hizmetlerin sürdürülmesini sekteye uğratma olasılığıdır ki Türkiye'de uygulanmamasına rağmen yerel yönetim iflası ile aynı sonuçları doğurabilecek bir düzenlemedir (Gündüz ve Yakar, 2013: 146).

Yerel yönetimin borçlarını ödeyememesi durumunda merkezi yönetimin bu sorun karşısında nasıl hareket etmesi gerektiğiyle ilgili iki bakış açısı söz konusudur (Marmara Belediyeler Birliği, 2011: 22):

-İlki, ahlaki açıdan düzenlemeler, kurtarmalar için hükümler içermemelidir. Ancak, yerel yönetimlerin batmasına izin verilemeyecek kadar büyük (too big to fail) olmaları durumunda mali krizdeki bankalarda olduğu gibi devletlerin daha büyük bir sorumluluğunun bulunduğu ve bu durumlarda bir borçtan kurtarma veya devlet garantisinin muhtemelen gerekli olduğunu ileri sürer. Devlet garantilerinin, borç verenlerin detaylı bir proje gözden geçirmesini atlamalarını teşvik edeceği gözlemlenebilir.

-Diğer bir bakış açısı, borçtan kurtarma veya devlet garantilerinin daha iyi kredi notlarına ve faiz oranlarına dayanmasına ve böylece mali piyasalara daha iyi erişim sağlanacağına yöneliktir. Bazı ülkelerde, böyle düzenlemeler bulunmaktadır ancak ödeme aczine düşen yerel yönetimler için devlet garantileri ve merkezi hükümet kurtarmaları daha sonra büyük ölçüde ciddi yaptırımlar ile desteklenmektedir; örneğin mali ve/veya idari otonominin yitirilmesi ve merkezi hükümetin kontrolü altına verilmesi gibi.

Belediyelerle ilgili önemli sorunlardan biri, küçük belediye sayısının fazlalığının kaynakların aşırı bölünmesine neden olmasıdır. Küçük belediyelerin harcamalarının çoğu personel giderleri ve yönetim giderlerine aktarıldığından, diğer hizmetlere yeterli kaynak ayırmaları mümkün olmamaktadır. Örneğin nüfusu 2000'in altındaki belediyelerin 2008 yılı toplam giderlerinin % 41,42'sini personel giderleri oluştururken, % 10'unu yatırım harcamaları oluşturmaktadır (Gündüzöz, 2012: 732).

Personel harcamalarıyla ilgili Belediye Kanunu'nun 49. maddesinde belediyenin yıllık toplam personel giderlerinin, gerçekleşen en son yıl bütçe gelirlerinin 213 sayılı VUK'a göre belirlenecek yeniden değerlendirme katsayısı ile çarpımı sonucu bulunacak miktarın % 30'unu aşamayacağı belirtilmiştir. Nüfusu 10.000'in altında olan belediyelerde bu oran % 40 olarak uygulanır. Bu kural, istihdam sağlama kaynağı olarak görülen belediyelerde personel sayısı ve ücretlerini dengelemeye, mali disiplini sağlamaya ve belediye kaynaklarının hizmetlere aktarılmasına yardımcı olabilecek bir düzenleme olarak değerlendirilmelidir.

Belediyelerin gelir yaratma kapasitesini geliştirmeye yönelik bir düzenleme getirmediği ve genel bütçe gelirlerinden aktarılan payları arttırarak merkezi bağımlılığı arttırdığı için eleştirilebilecek 6360 sayılı kanundaki belediye sayısının azalmasına neden olan düzenleme ile belediyelere daha dengeli bir kaynak dağıtımı yapılması mümkün olabilecek ve belediyeler daha az borçlanmaya başvurabileceklerdir.

En son 2012' nin kesinleşmiş ve yayınlanmış verilerine göre; belediyelerin toplam gelirleri, 45,1 milyar TL (MİGM, 2013: 99) iken borçları, 45,3 milyar TL'dir. Buradan çıkan sonuç, belediyelerin gelirleri kadar daha ilave fon ihtiyaçlarının olduğudur.

Belediyeler, genellikle kaynak yetersizliğinden şikâyet etmektedirler; ancak gelir kaynaklarının tahakkuk ve tahsilâtlarını daha rasyonel hale getirmek ve bu kaynaklarını etkin ve ekonomik kullanmak gibi kendilerinin atabileceği adımlar da vardır. Yılmaz ve Bağlı'nın araştırma sonuçlarına göre, belediyelerin vergi gelirlerinin kişi başına dağılımında iller arasında 20 kata yakın bir fark bulunmaktadır (Yılmaz ve Bağlı, 2011). Bu durum, vergi tabanındaki farklılığı gösterdiği kadar tahsilât açısından önemli bir soruna da işaret etmektedir ve ek kaynak verilmesi bile belediyelerin gelirlerini arttırılabileceklerini de göstermektedir.

Belediyelerin daha az borçlanmak ve kaynaklarını daha etkin kullanabilmeleri için yapması gerekenler şu şekilde sıralanabilir;

- Öz gelirlerinde tahakkuk arttırıcı önlemlerin alınması,
- Matrahının belirlenmesinde dolaylı da olsa etkide bulunulabilen emlak vergisinde değerlemenin doğru yapılması,
- Alınması gerekirken hak etmeyerek muafiyet tanınalar dâhil ödenmeyen vergilerle ilgili tahsilât sürecinin iyileştirilmesi ve takibinin sağlanması,
- Harcamaların önceliğe göre sıralanması, fayda maliyet analizlerinin yapılarak verimliliğinin sağlanması,
- Bütçeleme sürecinin (planlama, muhasebeleştirme, raporlama, denetleme) etkin kullanılması,
- Zarar eden belediye şirketlerinin özelleştirilmesi, özelleştirilmeyenlerin piyasa mantığı çerçevesinde işletilmesi,
- Ölçek maliyeti nedeniyle katlanılan giderlerin çevre belediyelerle işbirliğine gidilerek azaltılması,
- İtfaiye, sosyal yardım, kültürel etkinlikler gibi gönüllü sunulabilecek hizmetler için sivil toplumla en üst seviyede işbirliği yapılması,
- Uluslararası kuruluşlardan sağlanabilecek düşük faizli kredi ve hibelerin takip edilerek bunlardan yararlanılması ve
- Özel şirketler tarafından daha az maliyetle üretilebilecek hizmetler için alternatif finansman yöntemlerine başvurulmasıdır.

Belediye sayısının azaltılması ve borçlanmada sınırlama getirilmesi doğru düzenlemelerdir. Bilindiği gibi 6360 sayılı yasa ile büyükşehir belediyelerindeki il özel idarelerinin tüzel kişilikleri kaldırılmıştır. Bu noktada diğer illerdeki il özel idarelerinin de kaldırılarak yerel yönetim birimlerinin sadece büyükşehir belediyesi, belediye ve köyler olarak düzenlenmesi düşünülebilir.

Merkezi düzeyde atılması gereken temel adım, mali özerliğin sağlanmasıdır. Belediyelerin merkezden yapılan transfer gelirleri, gelirlerinin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Buradaki temel sorun, belediyelerin bu geliri elde etmek için hiçbir çaba göstermeleri gerekmediğinden; kaynakları etkin kullanmak gibi bir motivasyonları da olmamaktadır.

Yerel vergilerin önemsiz tutarlarda olması nedeniyle vergileri çok fazla hissetmeyen seçmenlerin şeffaflık beklentisi ve hesap sorma gibi eğilimleri yeterince oluşmamaktadır. Mali özerklik çerçevesinde yapılabilecek düzenleme elbette yerel ihtiyaçlara uygun yerel vergileme yetkisinin belediyelere verilmesidir.

SONUÇ

Mali özerklik açısından düşünüldüğünde belediyelerin borçlanma kararı vermelerinde daha serbest olması istenmektedir. Türkiye’de belediyelerin borçlanması ise kanunen sıkı denilebilecek belirli kurallara bağlanmıştır. Aslında ek gelir yaratma kapasitesi sınırlı olan belediyelerin borçlanmalarına sınır getirilmesi doğal karşılanabilir. Borçlanmanın sınırlanması, belediyelerin halka istedikleri ölçüde hizmet sunmalarını sınırlayan ancak aynı zamanda aşırı borçlanma nedeniyle belediyelerin hiçbir hizmeti üretemeyecek noktaya gelmelerini engelleyen de bir uygulamadır. Bu açıdan borçlanma düzeyinin belirlenmesinde farklı bakış açılarından farklı sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Daha az borçlanma için daha fazla kaynak tahsisi yapılması önerilebilir; hatta verilen görevlerle birlikte düşünüldüğünde gereklidir de. Fakat bu durum, kaynakların popülist amaçlarla savurgan şekilde harcanmayacağını ve yine borçlanmaya başvurulmayacağını garanti etmez. Mali disiplinin sağlanabilmesi her şeyden önce hesap verebilirlik ve şeffaflıkla ilgili bir durumdur. Seçmenlerin hesap sorma eğilimleri ise yerel vergi yükünü ne kadar ağır hissettikleriyle orantılıdır. Bu da bizi yine mali özerklik konusuna götürmektedir. Kısaca belediyelerin kaynak yetersizliği sorununun ve büyük ölçüde bu sorunun yarattığı borçlanma olgusunun hafifletilmesinde mali özerklik önemli bir adım olacaktır. Fakat mali özerliğin sağlanabilmesi için büyük bir sistem ve mevzuat değişimine ihtiyaç duyulmaktadır.

Mevcut durum devam ettiğine göre belediyeler, kendilerine bırakılan gelirlerin tahsilâtı, harcamaların doğru planlanması ve hem özel hem de sivil toplumla işbirliğine gidilerek maliyetlerin düşürülmesi şeklinde özetlenebilecek bir mantık çerçevesinde kaynaklarını daha etkin kullanabilirler. Ülkemizdeki belediyelerin sürdürülemez bir borç seviyesinde olduklarının düşünülmemesi gerektiğinin altı çizilmelidir. Ancak toplamda gelirleri kadar borcu olan belediyelerin bu miktarı azaltmaları, faiz olarak ödedikleri tutarların bir kısmını daha kaliteli hizmetlere aktarmalarına vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

- Bird, R. M. (2001). *Subnational Revenues: Realities and Prospects*, <http://info.worldbank.org/etools/docs/library/128825/Bird%201999%20Subnational%20Realities%20and%20Prospects.PDF>
- Doğan, M., Baş, A.İ. (2013). Bir Finansman Kaynağı Olarak Belediyelerde Borçlanma. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, C: XXXIV, S. 1, 293-315.
- Gül, M. (2009). Türkiye'de Belediyelerin Dış Borçlanması. *Sayıştay Dergisi*, S. 74-75, Temmuz-Aralık.
- Gündüz, İ.O., Yakar, S. (2013). Yerel Yönetim İflası ve Türkiye Değerlendirmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 22, Sayı 2.
- Gündüzöz, İ. (2012). *Belediye Ekonomisi*. Ankara: Türkiye Belediyeler Birliği.
- Hazine Müsteşarlığı (2014). *Kamu Borç Yönetimi Raporu*. Ankara.
- Karabacak, B. N. (2013).Yerel Yönetimlerde Esnek Bütçe Kısıtı: Kavram, Ülke Deneyimleri ve Türkiye. *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 90/ Temmuz-Eylül.
- MİGM (2013). *2013 Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu*. http://www.migm.gov.tr/Dokumanlar/2013_MAHALLI_IDARELER_GENEL_FAALİYET_RAPORU.pdf
- Marmara Belediyeler Birliği (2011). *Yerel Yönetimlerde Borçlanma ve Güney-Doğu Avrupa Ülkelerinde Son Gelişmeler*. İstanbul: Marki.
- Muhasebat Genel Müdürlüğü. *2013 Yılı Tüm Belediyelerin Bütçe Gelirlerinin Ekonomik Sınıflandırılması*. <http://www.muhasabat.gov.tr>
- Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130706M1-1-1.doc>
- Sayıştay (2013). *2012 Yılı Faaliyet Genel Değerlendirme Raporu*. http://www.sayistay.gov.tr/rapor/genel/2012_Faaliyet%20Genel%20De%20C4%9Ferdendirme%20Raporu.pdf
- Topal, A.K. (2004). Belediyelerin Özgelirlerinin Artırılmasında Vergilendirme Yetkisi: Ülkeler Arası Bir Karşılaştırma. *İktisadi ve idari Bilimler Dergisi*, Sayı: 3-4.

- Uluslararası Politika Akademisi, *Maastricht Yakınlaşma Kriterleri: Türkiye Ekonomisi Değerlendirmesi*. <http://politikaakademisi.org/maastricht-yakinlasma-kriterleri-turkiye-ekonomisi-degerlendirmesi/>
- UN-Habitat (2009). *Guide to Municipal Finance*. Nairobi.
- Yakar, S, Kandır, S.Y. (2012). Türkiye’de Belediyelerin Tahvil İhracı ve Amerika Birleşik Devletleri Uygulaması. *Maliye Dergisi*, Sayı 162, Ocak -Haziran.
- Yılmaz, H, Bağlı, M.S. (2011). Karşılaştırmalı Bir Çerçeve de Türkiye’de Mali Yerelleşme Düzeyi ve Belediyelerde Özgelir Yaratma Kapasitesi Üzerinde Etkisi. *4.Yerel Yönetimlerin Mali Forumu* (Sunum), 27 Kasım Ankara.

Financial Stress and Economic Activity Relationship In Turkey: Post-2002 Period

Nejla ADANUR AKLAN* Mehmet ÇINAR** Hülya KANALICI AKAY***

ABSTRACT

The global financial crisis has hit emerging markets more deeply than advanced economies. This has directed the focus of post-crisis literature to the stress of the financial system. Therefore, exploring the methods to measure and monitor the instability of Turkey's financial system will provide early warning signals of possible factors causing financial stress, thereby facilitating the implementation of appropriate policy measures. In this regard, we constructed a financial stress index in this paper. Our financial stress index composes of several sub-indices for measuring the instabilities of different financial markets (such as stock market, foreign exchange market, banking sector, and public sector). The implications of financial stress on Turkish economic activity examined empirically. According to our study results, there is a one way direct causal relationship between financial stress and economic activity. The results of impulse response function reveal that random shocks in financial stress have a negative and diminishing impact on economic activity.

Key Words: Financial stress index, economic activity, Granger causality.

JEL Classification: E44, G10, C43

Türkiye’de Finansal Stres ve Ekonomik Aktivite İlişkisi: 2002 Sonrası Dönem

ÖZ

Global finansal krizin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkileri, gelişmiş ülkelere göre daha şiddetli olmuştur. Bu durum kriz sonrası literatürünün ağırlıklı olarak finansal sistem stresi üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, Türk finansal sistemindeki istikrarsızlığın ölçülmesi ve izlenmesi, olası stres kaynaklarına yönelik erken bir uyarı sistemi sağlayarak, doğru politikaların yürütülmesini kolaylaştıracaktır. Bu çerçevede çalışmamızda öncelikle farklı piyasalardaki istikrarsızlıkları (hisse senedi ve döviz piyasası ile bankacılık ve kamu sektörü) kapsayacak şekilde bir finansal stres endeksi oluşturulmuştur. Çalışma sonuçlarımıza göre Türkiye’de ilgili dönemde finansal stresten ekonomik aktiviteye doğru tek yönlü bir nedensel ilişki bulunmaktadır. Hesaplanan etki tepki fonksiyonu ise finansal streste meydana gelen rassal şokun ekonomik aktiviteyi olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Finansal stres endeksi, ekonomik aktivite, Granger nedensellik.

JEL Sınıflandırması: E44, G10, C43

I. INTRODUCTION

In the aftermath of the financial crisis, arguments arose over how to monitor financial market developments.

The global financial crisis has revealed the importance of financial circumstances in the effective implementation of macroeconomic policies. When

* Doç. Dr., Uludag University, Department of Economics, adanurn@uludag.edu.tr.

**Doç. Dr., Uludag University, Department of Econometrics, mcinar@uludag.edu.tr.

*** Doç. Dr., Uludag University, Department of Economics, hulyakanalici@uludag.edu.tr.

financial stress is on the increase, change in interest rates does not cover the whole interaction between the financial system and the real economy. Nonetheless, financial stress index, as a composite index specific to the country, consists of the fundamental markets of a national financial system. The variables reflecting the developments in the financial market were not included into the macroeconomic estimations for the period till the outbreak of the global financial crisis. Because of leaving these variables out, the size of the global financial crisis was estimated to be lower in traditional macroeconomic models. As a result, a need for including financial market variables into these models emerged. Detecting the state of the financial system is a crucial issue for policy implementation. Market participants and financial authorities should be effectively alert to the stress of the financial system. In order to ensure that, it must be construct an early warning system. Early recognition of financial stress reduce the possibility of financial crisis.

In this regard, the first part of the study will discuss general features of financial stress, followed by the calculation of the financial stress index for Turkey. In the related literature, financial stress indexes (FSIs) are mostly calculated on a monthly basis for the developed countries. This study presents a financial stress index for Turkey on a daily basis. The third part will focus on the relations between financial stress and economic activity. The final part will present our discussions on the empirical validity of this relation.

II. GENERAL FEATURES OF FINANCIAL STRESS

There is not a consensus on the definition of financial stress in the literature. However, it is commonly accepted that financial stress is an aspect disrupting the functioning of financial markets. Iling and Liu (2006) discuss financial system stress as shocks with negative effects on the real economy whereas some studies regard the emergence of financial stress as a process. For instance, according to Hakkio and Keaton (2009), financial stress is dependent on the completion of some stages which are uncertainties about the real value of financial assets, uncertainties about the attitudes of other investors, asymmetric information, and increasing demand for flight to quality and flight to liquidity. On the other hand, Balakrishnan et al. (2011) defined financial stress based on the financial structure of the banking system. According to this definition, financial stress is a result of instabilities that prevent the banking system from functioning as an intermediary and emerge in time, which is similar to the approach presented in the study by Hakkio and Keaton (2009).

Although the reasons for the above mentioned instabilities and the relative importance of their main components change from time to time, some features of financial stress that exist in every period can be explained in detail as follows (Hakkio and Keaton, 2009: 6-10): a. One common feature of financial stress is the increasing uncertainty of creditors and investors about the real value of financial assets. This uncertainty leads to an increase in the volatility of the asset prices, causing investors to show more reaction to the new information. For example, the highest price an investor is ready to bid for a company's stock depends on the long-term profitability of that company. When uncertainty about the profitability of the

company increases, the investor shapes its expectations based on the new information about the company during this period. When uncertainty about the long-term profitability of a company increases, this time the investor makes more changes in its expectations. The price bid for the stock also changes in line with the new information. Accordingly, price volatility also increases as uncertainty about the real value of stocks increases. b. Another factor resulting in an increase in the volatility of asset prices is the speculative behavior of investors. c. Increasing asymmetric information. Asymmetric information between creditors and borrowers results in an adverse selection or moral hazard, thereby increasing the average borrowing cost on the one hand and decreasing the average cost of assets in secondary markets on the other hand. d. A flow from risky assets towards safe assets. The tendency of investors' choices to safe assets causes a wider difference between the rate of returns on the aforementioned asset types and results in an increase in the borrowing costs of investors making their investments in risky assets. The main reason why creditors and investors avoid holding risky assets is the change in their perceptions of risk. Accordingly, creditors and investors have lower risk estimation during the economic expansion whereas they have higher risk estimation during the economic contraction. e. Declining demand for assets with lower liquidity. During financial crises, investors avoid financial assets with lower liquidity, which makes the gap between the rates of returns on financial assets with high and low liquidity smaller and increases the borrowing costs of companies issuing financial assets with lower liquidity.¹

The relations between financial structure and economic development can be analyzed under four main categories: bank-based approaches, market-based approaches, theory of financial services, and law-finance theory. Bank-based theoretical approach focuses on the positive impacts of banks on economic growth. It is argued that banks rather than markets have more influence on the financing for development in emerging markets in particular. This theoretical approach focuses on the weakness of the market-based systems resulting from the problem of asymmetric information faced at the first stages of economic development which has not completed the phase of institutional development (Boyd and Prescott 1986). On the contrary, market-based theoretical approach focuses on the superiority of well-functioning markets in the improvement of economic performance and criticizes the bank-based financial systems. According to this approach, markets that have high liquidity and function effectively accelerate economic growth, promote good management and facilitate risk management (Beck and Levine, 2002; Beck and Levine 2004). This approach argues that it is possible for banks to result in failure in the proper distribution of loans as they disrupt the fund distribution in the financial system. Hence, market-based financial systems reduce the disruption resulting from banks and positively affect economic development and growth. On the other hand, according to the model developed by Boyd and Smith (1998), financial structure changes at different stages of development. As the

¹ Also see Brunnermeier and Pederson (2007).

development process gains speed, countries become more market-based. The third theoretical approach, theory of financial services, focuses on the main services provided by the financial systems. According to this approach which is in line with the market-based and bank-based approach, creating an environment in which financial services can be rendered moderately and effectively is more important than the sources of finance. In this regard, there is no competition between banks and markets which are different components of the financial system. This approach draws the attention to a better-functioning banking system and to the variables necessary for the market system. The final theoretical approach discussing the relation between the financial structure and economic development is the law-finance theory.

This approach emphasizes the importance of the legal system as a factor promoting the growth of the financial system. Legal rights and contracting mechanisms enhance the functioning of both markets and financial intermediaries. The developments particularly in property rights facilitate the management of financial markets, contributing to the development of financial markets (La Porta et al. 1998).

III. FINANCIAL STRESS AND ECONOMIC ACTIVITY

Financial system is a structure that has connections to the real economy. Financial system promotes economic growth by ensuring effective allocation of resources and provides businesses and households with opportunities to access capital and manage risks as well. The shocks to the financial system pose important social cost on society.

An increase in financial stress causes a contraction in economic activity in three ways. The first one is increasing uncertainty about financial asset prices and the economic situation in general, both of which increase the volatility in financial asset prices. In such circumstances, companies tend to delay their plans for investment while households tend to delay their plans for consumption. Tendency towards safe assets on the one hand and increasing asymmetric information and tendency towards liquid assets on the other hand lead interest rates to increase. In addition, financial stress makes getting funds more costly for the companies as they do this by issuing new stocks. An increase in financing costs leads to a decrease in investment and consumption expenditures on the one hand, and it intensifies the contraction in economic activity on the other hand (Hakkio and Keaton, 2009: 29).

One of the traditional indicators used to show financial stress is the volatility gained from the dynamics of stock market. However, it is argued that this variable is not an optimal indicator of the real economy for some reasons. The first one is that volatility gained by using dynamics in stock market includes information on stock market not directly related to the developments in real economy. For example, as presented empirically in the study by Cardarelli et al. (2011), the contractionary effects of financial turmoil resulting from the instability in banking sector are more than those in stock or foreign exchange market. Beltratti and Morona (2006) and Beetsma and Giuliadori (2012) drew a similar conclusion in their studies. The main finding in these studies is that volatility in stock market does

not have significant effects on real economy. Nevertheless, some studies² put an emphasis on the effects of upward and downward sloping in stock market on aggregate demand and argue that central banks should include changes in stock prices into their reaction functions. It is emphasized that sudden changes in asset prices can be avoided by this way.

Foreign exchange market is one of the markets affected by financial stress or a reason for financial stress from time to time. More fluctuations are observed in foreign exchange rates when compared to the period without financial stress, which is the same in financial asset prices.

When financial markets are steady, investors adopt carry trade strategy. When capital is moved from countries with low interest rate to the ones with high interest rate, the estimated return on this change is zero according to the uncovered interest parity based on risk neutrality. The main reason for this is that the expected appreciation of currency with low-interest rate offsets the gains on differences in interest rates in investment periods. However, the findings of empirical analyses³ argue against uncovered interest parity. Based on this argument, when the currency of target country appreciates based on currency trade, transactions in currency trade also increase. During this period, investors also have capital gains in foreign exchange market. All in all, capital inflows related to currency trade lead to sharp changes in financial asset prices and an over-appreciation of currency that will adversely affect the competition of the country. When financial stress is on the increase, currency with low-interest rate appreciates, which results from the fact that capital flees to safe haven currency (Deutsche Bundesbank 2014: 16).

Another sector which may become a source for financial stress is the public sector with its high borrowing levels. Financial deepening and increasing borrowing are two variables acting together. As economy cannot grow without borrowing, macroeconomic volatility may be more than desired. However, when there are shocks affecting economy negatively, it becomes more difficult for countries with high borrowing levels to stay solvent. High public borrowing includes some risks. As borrowing level increases, loan repayment becomes more vulnerable to decreases in economic growth rates and increases in interest rates⁴. Besides, because of high borrowing levels, financial authorities may become constrained in implementing a countercyclical stabilization policy and in their role as lender of last resort during financial crises (Cecchetti et al. 2011: 34). Only a little of the instability experienced in the banking sector was related to economic contraction in the past. However, with the global financial crisis, this has changed. To show the effects of financial stress on economic activity, it is important to comprehend the scope of financial cycle well. Cyclical structure of financial system stimulates economic dynamics such as credit growth rate, changes in leverage rates, and sharp changes in asset prices, increasing financial instability.

² Rigobon ve Sack (2003).

³ Bkz; Clarida vd.,(2009).

⁴ In their study, Reinhart and Rogoff (2009) calculated threshold values of public sector borrowing, which was a threat for the economic growth, for 18 OECD countries.

Mutual interaction between real sector and financial sector is analyzed in the literature generally within the scope of “bank lending channels” and “financial accelerator” (Bernanke and Gertler, 1996; Bernanke, Gertler and Gilchrist 1999; Kiyotaki and Moore, 1997). According to this approach, increases (decreases) in collateral value of debtors expand (contract) the loan volume and increase the effects of financial cycle on real economy as well. Some studies in the literature analyze whether financial accelerator changes or not according to the type of the financial system-bank-based financing, market based financing- (Rajan and Zingales, 2003).

While the role of banking sector in monetary transmission mechanisms is emphasized on the side of bank lending channel, the effects of financial constraints on cyclical fluctuations are focused on the side of financial accelerator. In general, the feedback from financial sector to real sector is based on demand and supply-side dynamics. On demand side, disruption in financial situations of households and companies negatively affect the decisions on consumption and investment. On supply side, disruption in creditworthiness of borrowers tightens the lending standards of banks and increase loan costs as well. Credit losses resulting from nonperforming loans and market losses resulting from decreases in asset prices have an adverse impact on the capital structure of banks. To protect their capitalization levels, banks either show a tendency for issuing new stocks or restrict their portfolios in a way that will negatively affect their loan supplies (Sorge 2004: 20).

When financial stress is low, financial markets function steadily. Savers direct their bonds to investments expected to yield positive returns. Risks likely to result from invested savings are priced effectively. When financial market conditions become instable, it becomes more difficult and costly to receive funds from savers. During this period, risk premium for risky borrowers increases.

In the following part of the study, financial variables chosen to show the size of financial stress and how these variables are placed in the index will be presented.

IV. EMPIRICAL FINDINGS

A. Financial Stress Index

Calculation of financial stress index is essential not only for evaluating macroeconomic conditions and implementing monetary/fiscal policies but also for determining the sources for the fragility of the financial sector. This will also enable financial system to work steadily.

There is not comprehensive literature on financial stress index. Studies on this issue vary according to the methodologies used and the number of countries included.

According to Hakkio and Keaton (2009), it is important to have a threshold value identification to determine the periods of financial stress. Based on this, how long the index stays above the threshold value determines the periods of financial stress. Within this framework, in studies by Illing and Liu (2006) and Cardarelli et

al. (2011), the periods when financial stress increases are defined as time processes exceeding the trend level by one-point standard deviation.

The financial stress index for advanced economies was developed by Cardarelli et al. (2011) while it was adapted to emerging markets by Balakrishnan et al. (2011). Fundamental variables stand out for emerging markets, in particular, which are indexes of banking, stock market and foreign exchange market. While constructing the index, it is important to choose variables that have high correlation with real economy. Variables mainly used in the literature (stock, foreign exchange, banking and public sector data) while constructing indexes were included in our study (Nelson and Perli 2007, Illing and Liu 2006, Hollo et al. 2012, Elekdağ and Kanlı 2010, Ekinci 2013). Within this framework, the variables to be used in our study are as follows: (i) foreign exchange market pressure index (ii) five-year credit risk premium values to show the credit risk of the country (CDS)⁵ (iii) stock returns (iv) time-varying stock returns (v) “beta” coefficient to show the banking risk. Generally, monthly or quarterly data were used in the literature while calculating the financial stress. However, changes in financial markets occur so rapidly based on the global developments and the effect of these changes becomes apparent in the relevant period. Hence, this effect disappears in a short period of time when there is not a financial crisis. Monthly or quarterly data may not accurately determine the effect. Because of these reasons, daily data were preferred in our study to construct financial stress index⁶.

The risk in stock market was measured via the stock market index volatility estimated with GARCH (1,1) model. Secondly, stock returns were used to measure the risk in stock market. Stock returns were multiplied by -1. By this way, sharp declines in stock prices will be reflected in the index value as an increase. Stress in foreign exchange market was measured with volatility. Following Balakrishnan et al. (2011), the foreign exchange risk was calculated as the following:

$$EMPI_{i,t} = \frac{(\Delta e_{i,t} - \mu_{i,\Delta e})}{\sigma_{i,\Delta e}} - \frac{(\Delta RES_{i,t} - \mu_{i,\Delta RES})}{\sigma_{i,\Delta RES}} \quad (1)$$

The variables in the equation denote the followings respectively; $\Delta e_{i,t}$ is the change in real exchange rates; $\Delta RES_{i,t}$ is the change in international reserves; μ is the average value of the relevant variable, σ is the standard deviation of the relevant variable. Based on this equation, an increase in exchange rates or a decline in the central bank reserves cause more pressure on foreign exchange market (Elekdağ and Kanlı 2010: 2).

As an indicator of the instability in the banking sector, Beta ($\beta_{i,t}$) parameter was used.

⁵ Countries with high CDS premiums and institutions within these countries have to bear higher costs to meet their borrowing needs. Therefore, CDS premium is an important indicator for countries.

⁶ See Ekinci (2013).

$$\beta_{i,t} = \frac{\text{Cov}(r_{i,t}^{\text{Bank}}, r_{i,t}^{\text{Mrkt}})}{\text{Var}(r_{i,t}^{\text{Mrkt}})} \quad (2)$$

In the equation no (2), $r_{i,t}^{\text{Bank}}$ denotes the earnings of the banking sector, and $r_{i,t}^{\text{Mrkt}}$ represents market earnings. In this regard, $\beta_{i,t}$ is calculated by calculating the ratio of the covariance between bank and market earnings to market variance. Based on this, in the case of $\beta_{i,t} > 1$, the relative risk of the banking sector is high, which means the volatility of returns on bank stocks exceeds the returns on general stock market. This parameter shows whether returns on banking sector are more volatile than those on general index.

To measure the stress in the borrowing sector of the country, five-year data on credit risk premium (CDS) were used. Buyers of CDS pay premium to sellers of CDS, which is called CDS premium and is calculated based on a specific percentage of the insured amount. CDSs are a sign of reliability for countries. The higher this rate is, the more risky country bonds are.

Although the variables focused above are mainly used in the literature while developing a financial stress index, it is observed in some studies that an aggregation process of various approaches is preferred. Balakrishnan et al. (2011) and Ekinçi (2013) examined the combination of all sub-indexes in the aggregation process adopted in their studies. In contrast, Illing and Lu (2006) who carried out a factor analysis adopted equal-weight and economic-weight methods. Cardarelli et al. (2011) preferred to give equal weight to variations in their studies while Hakkio and Keeton (2009) and Çevik et al. (2013) used principal component analysis.

When financial stress index gains a positive value, it means financial stress is above the average while gaining a negative value means it is below the average.

By taking all the aforementioned points into consideration, we constructed a financial stress index for Turkey by using daily data for the period 1/1/2002-28/10/2014. Firstly, five sub-indicators were standardized after they were calculated within the scope of the abovementioned explanations. Then an aggregate financial stress index was developed by applying a factor analysis⁷ to all sub-indexes. Figure 1 shows daily financial stress index series developed⁸.

When Figure 1 is analyzed, it is seen that our study reports findings supporting the findings of Elekdağ and Kanlı (2010), Ekinçi (2013) and Çevik et al. (2013). Figure 1 indicates that political and/or economic shocks resulting from both internal and external factors have an effect on financial stress index.

⁷ Factor analysis is a statistical method used to describe variability among observed, correlated variables in terms of a potentially lower number of unobserved variables called factors. Factor analysis is a size reduction process to eliminate the dependence on ability to obtain factor structure.

⁸ The financial stress index was constructed with the combination of every single sub-index and by giving equal weight. Similar results were concluded in each method, though. The results can be presented upon request.

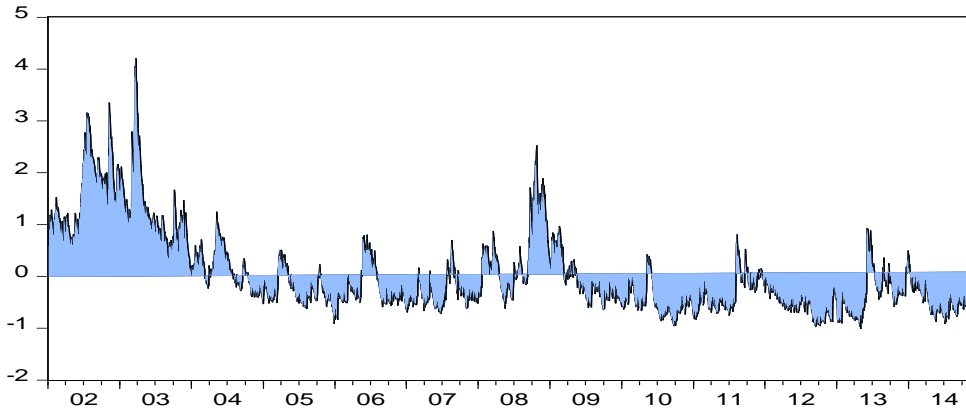

Figure 1: Daily Financial Stress Index

For example, we can observe that such factors as the general elections in Turkey after 2002 and the Iraq War in 2003-2004 had a negative impact on financial markets, causing uncertainty. Another period when financial uncertainty remarkably increased was the period when the effects of the global financial crisis were felt. According to these results, in periods when there is uncertainty, financial stress shows a tendency to increase. All in all, we can see that financial stress index gains negative values most of the time apart from the abovementioned periods.

In the following part of the study, the effects of financial stress index will be presented.

B. Financial Stress and Real Economy

Financial stress is expected to lead to economic contraction by both increasing credit/loan cost and causing higher uncertainty for economic units. For instance, in their study on 14 countries in which a dynamic heterogeneous panel method was used, Luintel et al. (2008) reached some findings indicating that financial structure affects the output levels in most countries. Blanco (2009), in his study covering 18 Latin American countries, analyzed the relation between financial development and economic growth with VAR model. According to the findings of his study, economic growth results in financial development while financial development is not a reason for economic growth. In other words, net impact of financial development on economic growth is quite low. The relations between financial development and economic growth are rather complicated since there is a mutual causal relationship between variables. The relation between financial development and economic growth varies according to the country's economic and institutional circumstances.

In their study that analyzed the relation between macroeconomics and financial variables in 21 OECD countries, Claessens et al. (2008) concluded that recessions in the aftermath of high financial stress have deeper and long-term impacts when compared to other periods. Hakkio and Keaton (2009) found out that in the USA loan standards increase, contracting economic activity when financial

stress is on the increase. In their study covering 17 advanced economies, Cardarelli et al. (2011) concluded that financial stress results in economic contraction in most of the countries.

Elekdağ and Kanlı (2010) reached a similar conclusion in their study on Turkey. The results of their study indicate that financial stress has a remarkable impact on economic activity. Besides, in their study covering the period 1997-2010, Çevik et al. (2013) concluded that financial stress index is a leading indicator of general economic activity in Turkey. Based on this, for this period, financial stress affected economic activity in Turkey.

To show the relation between financial stress index and economic activity, data on growth rate of industrial production, foreign trade volume, and domestic loan usage rate were used in this part of the study. Data on industrial production were gained from the website of TUIK (Turkish Statistical Institute), and data on foreign trade volume and domestic loan usage rate were gained from the website of The Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT). To find out the relation between financial stress index and economic activity, Granger (1969) causality analysis and Vector Autoregressive Model (VAR) are used, but to use both, the variables need to be stationary. The unit root tests used to this end show that all series are static.⁹ Firstly, factor analysis was applied by using the variables showing economic activity to determine the impact of financial stress index on economic activity. The variable gained as a result of the factor analysis was identified as economic activity variable.

To indicate the causal relationship between variables, Granger (1969) causality analysis was applied. When Table 1 is analyzed, null hypothesis is rejected according the the significance level of F-statistics, which is significant at 5 percent. The results of Table 1 show that there is a one-way causal relationship between financial stress index and economic activity, which is from financial stress index towards economic activity.

Table 1: The Results of Granger Causality Test¹⁰

	F-statistics	Prob.
Economic activity does not granger cause of financial stress index	0.25206	0.9577
Financial stress index does not granger cause of economic activity	2.56238**	0.0221

Note: ** is significant at 5 percent.

⁹ The results can be presented upon request.

¹⁰ The financial stress index and the results of the Granger causality test applied for the variables of industrial production, foreign trade volume, and domestic loan usage are presented in Annex 1.

As a result, the findings show that financial stress is granger cause of economic activity. To determine the direction of this effect, an impulse-response function was developed and its results were presented in Figure 2¹¹.

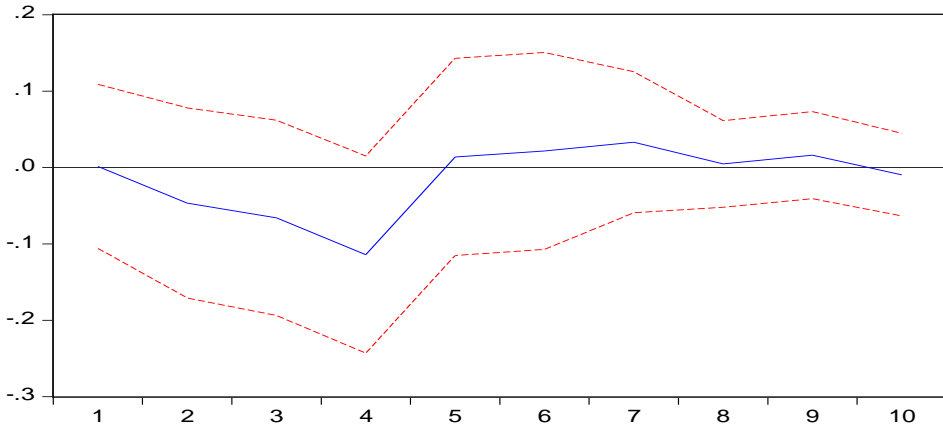

Figure 2: The Response of Economic Activity to Financial Stress

The impulse-response function presented in Figure 2 shows that when a random shock is given to the financial stress index, this random shock has a decreasing impact on economic activity. As a matter of fact, when financial stress increases, economic activity decreases. These results support the findings of Çevik et al. (2013). But, in comparison with the study by Çevik et al. (2013), our study found out that the impact of financial stress on economic activity is lower. The main reason for this difference is that Çevik et al. (2013) analyzed the period 1997-2010 in their study. In post-2002 period, some important reforms were implemented to ensure financial stability in Turkey. It can be argued that thanks to these reforms, the confidence of financial actors in the market increased, and some important steps were taken to ensure financial stability.

V. CONCLUSION

Until the latest global financial crisis, financial market variables were not included into standard macroeconomic models. As a result, in these models, the scope of the financial crisis and its persistence were estimated to be lower. The most important feature of financial stress is its impact on real economy. Therefore, we firstly constructed a financial stress index for Turkey and explored the relation between financial stress index and economic activity.

By constructing a financial stress index for Turkey which depends on daily data for the period 1/1/2002-28/10/2014, we found out that political and/or economic shocks resulting from both internal and external factors increase financial stress. Based on this finding, we argued that when there is uncertainty, financial

¹¹ The financial stress index and the results of impulse response function applied for the variables of industrial production, foreign trade volume, and domestic loan usage are presented in Annex 2.

stress increases. The results of the Granger causality test used to determine the relation between financial stress that was measured for Turkey and economic activity showed that there is a one-way causal relationship between the two. In other words, in Turkey, when financial stress increased, economic activity contracted in the period analyzed.

REFERENCES

- Balakrishnan, R., Danninger, S., Elekdağ, S and Tytell, I (2011). The Transmission of Financial Stress from Advanced to Emerging Economies. *Emerging Markets Finance and Trade* 47. pp. 40–68.
- Beck, T. and R. Levine (2002). “Industry Growth and Capital Accumulation: Does Having a Market or Bank-Based System Matter?”, *Journal of Financial Economics*, 64, 147-180.
- Beck, T. and R. Levine (2004). “Stock Markets, Banks and Growth: Panel Evidence”, *Journal of Banking and Finance*, 28, 423-442.
- Beetsma, R. and M. Giuliodori (2012). “The Changing Macroeconomic Response to Stock Market Volatility Shocks”. *Journal of Macroeconomics* 34, 281–293.
- Beltratti, A. and C. Morona (2006). “Breaks and Persistency: Macroeconomic Causes of Stock Market Volatility”. *Journal of Econometrics* 131, 151–177
- Bernanke, B. S. and M. Gertler (1996). “The Financial Accelerator and the Flight to Quality”. *Review of Economics and Statistics* 78, 1-15.
- Bernanke, B. S., M. Gertler and, S. Gilchrist (1999). “The Financial Accelerator in a Quantitative Business Cycle Framework”. In J. B. Taylor and M. Woodford, (Eds.). *Handbook of Macroeconomics*. Amsterdam: Elsevier.
- Blanco, L. R. (2009). “The Finance Growth Link in Latin America”, *Southern Economic Journal*, 76(1), 224-248.
- Boyd, J. H. and E. C. Prescott (1986). “Financial Intermediary-Coalitions”, *Journal of Economic Theory*, 38(2), 211-232.
- Boyd, J. H. and B. D. Smith (1998). “The Evolution of Debt and Equity Markets in Economic Development”, *Economic Theory*, 12, 519-560.
- Brunnermeier, M., and L. H. Pedersen (2007). “Market Liquidity and Funding Liquidity”, *NBER Working Papers*, No. 12939.
- Cardarelli, R., Elekdağ S and Lall, S (2011). “Financial Stress and Economic Contractions”, *Journal of Financial Stability*, 7, 78-97.
- Cecchetti, S., M. Mohanty and F. Zampolli (2011). “The Real Effects of Public Debt”, *BIS Working Papers*, No. 352.
- Çevik, E. İ., Diboğlu S. and Kenç T (2013). “Measuring Financial Stress in Turkey”, *Journal of Policy Modeling*, 35(2): 370-383.
- Claessens, S. M., Köse, A. and Terrones, M. E. (2008). “Financial Stress and Economic Activity”. *Journal of BRSA Banking and Financial Markets*, 2, 11-24.
- Clarida, R. C., J. Davis and Pedersen, N (2009). “Currency Carry Trade Regimes: Beyond the Fama Regression”, *Journal of International Money and Finance*, 28, 1375-1389.
- Deutsche Bundesbank (2014). *Exchange Rates and Financial Stress*, Deutsche Bundesbank Monthly Report, July, 15-29.
- Ekinci, A. (2013). “Türkiye Finansal Stres Endeksi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(2), 213-229.
- Elekdağ, S., Kanlı İ. B, (2010). “Finansal Stres ve İktisadi Faaliyet”, *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Ekonomi Notları*, 2010/6.
- Granger, C. (1969). “Investigation Causal Relation by Econometric Models and Cross Spectral Methods”, *Econometrica*, 37, 424-438.
- Hakkio, C and Keaton W (2009). “Financial Stress: What Is It, How Can It Be Measured, and Why Does It Matter?”. *Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review*.
- Hollo, D., M. Kremer and M. Lo Duca (2012). “CISS – A Composite Indicator of Systemic Stress in the Financial System”. *European Central Bank Working Paper Series* No. 1426. Frankfurt am Main.

- Illing, M. and Y. Liu. (2006). "Measuring Financial Stress in a Developed Country: An Application to Canada". *Journal of Financial Stability* 2. 243–265.
- Kiyotaki, N. and J. Moore (1997). "Credit Cycles". *Journal of Political Economy*, 105(2), 211–48.
- La Porta, R., F. Lopez-De-Silanes, A. Shleifer and R.W. Vishny, (1998). "Law and Finance", *Journal of Political Economy*. 106(6), 1113-1155.
- Luintel, K.B., Khan M., Arestis P. and Konstantinos T (2008). "Financial structure and Economic Growth". *Journal of Development Economics*. 86, 181-200.
- Nelson, W. R. and R. Perli (2007). "Selected Indicators of Financial Stability". *Irving Fisher Committee's Bulletin on Central Bank Statistics* 23, 92-105.
- Rajan, R. and L. Zingales (2003). "Banks and Markets: The Changing Character of European Finance", *NBER Working Papers*, No. 9595.
- Reinhard, C. and K. Rogoff (2009). *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton University Press.
- Rigobon, R. and B. Sack (2003). "Measuring The Reaction of Monetary Policy to The Stock Market", *Quarterly Journal of Economics*, 118, 639-669.
- Sorge, M., (2004). "Stress Testing Financial Systems: an Overview of Current Methodologies". *BIS Working Papers*, No. 165.

ANNEX 1: GRANGER CAUSALITY RESULTS BETWEEN ECONOMIC ACTIVITY SERIES AND FINANCIAL STRESS INDEX

Table 2: Granger Causality Results

	F-statistics	Prob.
Industrial production does not granger cause of financial stress index	0.42574	0.8609
Financial stress index does not granger cause of industrial production	2.45311**	0.0275
Credit usage does not granger cause of financial stress index	0.84661	0.5634
Financial stress index does not granger cause of credit usage	2.68771*	0.0089
Foreign trade volume does not granger cause of financial stress index	0.55100	0.6986
Financial stress index does not granger cause of foreign trade volume	2.58832**	0.0393

Note: * is significant at 1 percent, ** is significant at 5 percent.

ANNEX 2: IMPULSE RESPONSE FUNCTION RESULTS BETWEEN ECONOMIC ACTIVITY SERIES AND FINANCIAL STRESS INDEX

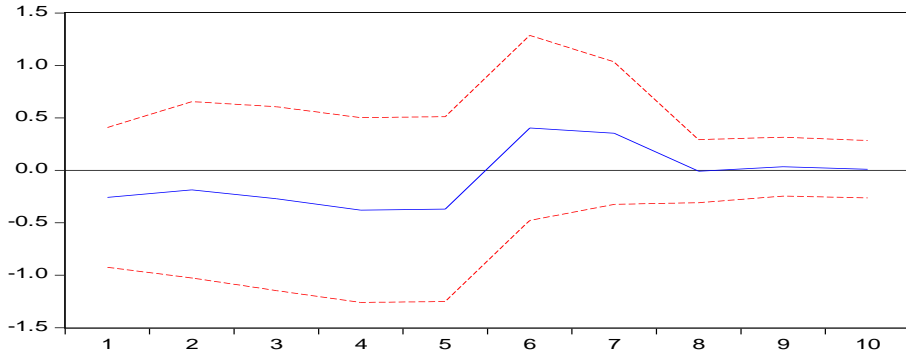

Figure 3: The Response of Industrial Production to Financial Stress

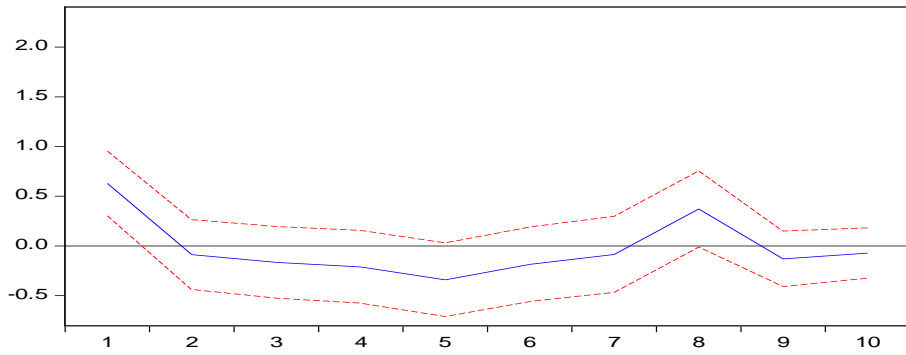

Figure 4: The Response of Credit Usage to Financial Stress

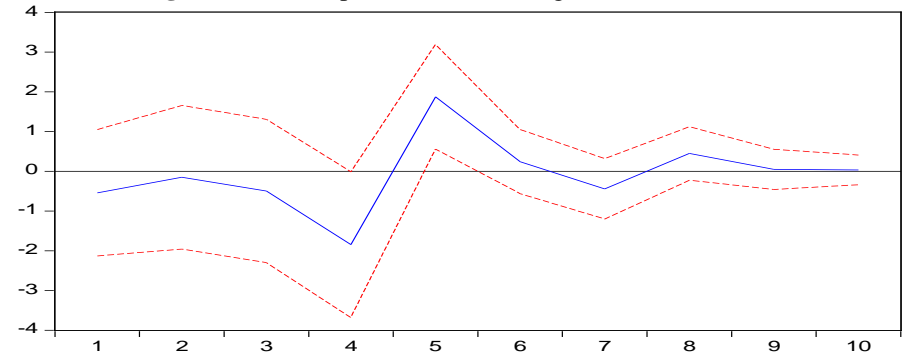

Figure 5: The Response of Foreign Trade Volume to Financial Stress

Obezite İle Mücadelede Bir Kamu Politikası Aracı Olarak Vergilerin Değerlendirilmesi

Ramazan GÖKBUNAR*

Alper DOĞAN**

Ahmet UTKUSEVEN***

ÖZ

Son zamanlarda obezite hastalığı hemen hemen her ülkede artmaktadır. Artık obezite sadece bir sağlık sorunu değildir, bununla beraber ekonomik bir sorundur. Bu sorunla devletler mücadele etme ihtiyacı duymaktadırlar. Dolayısıyla obezite sorunu, devlet müdahalesini gerektirmektedir. Obezite ile etkin mücadelede; sorunun ayrıntılı olarak tanımlanması, soruna neden olan faktörlerin belirlenmesi ve olumsuz sonuçlarının saptanması ile bunların ölçümü önem taşır. Müdahalelerin mali araçları, gıda tüketimini azaltması etkisinden ötürü önemlidir. Söz konusu mali araçlar, çeşitli ülkelerde gelir dağılımı farklılıkları, beslenme alışkanlıkları, kentleşme, teknoloji kullanımı oranı farklılıkları v.b. sosyoekonomik farklılıklar nedeni ile çeşitlilik gösterebilmektedir.

Bu çalışmada, artan obezite sorunu için üretilen güncel çözümler açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Obezite, Gıda Fiyatları, Gıda Vergileri, Gıda Teşvikleri.

JEL Sınıflandırması: Q18, I18, D11, H2.

Evaluation Of Taxes As A Political Tool Concern In Struggle With Obesity

ABSTRACT

Recently, obesity as a common public, is increasing in almost every country. From now on obesity is not only an illness but also an economic phenomenon. Governments are in the need of dealing with this problem. In this respect, interventions are required for obesity problem. In order to effectively deal with the obesity problem, it is of great importance to describe the problem and its reasons in detail and to identify and measure the negative consequences. Fiscal intermediaries of interventions have great significance because of their effects through diminishing food consumption. Aforementioned fiscal intermediaries may vary in different countries due to socioeconomic reasons such as income distribution differences, consumption habits, urbanization, technology usage rate differences, etc. This study explains increasing obesity problem and current fiscal solutions developed for the obesity problem.

Key Words: Obesity, Food Prices, Food Taxes, Food Subsidies.

JEL Classification: Q18, I18, D11, H2.

1. GİRİŞ

Vücutta sağlığa zarar veren ölçüde normalin üzerinde ve aşırı yağ biriktirme obezite olarak tanımlanmaktadır. Yetişkinlerde obeziteyi saptamak için Beden Kitle Endeksi (BKİ) denilen basit bir orantı kullanılır.* BKİ erkek ya da kadın tüm erişkinler için her yaş aralığında kullanılabilir (WHO, 2013).

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İİBF, ramazan.gokbunar@cbu.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF, alper.dogan@ikc.edu.tr

*** Yrd. Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF, ahmet.utkuseven@ikc.edu.tr

* Beden kitle indeksi (BKİ) insanlarda vücut yağ fazlalığının ölçümü için en yaygın kabul edilmiş ölçüm şeklidir. Vücut ağırlığının, boy uzunluğunun metre cinsinden karesine bölünmesiyle

(Makale Gönderim Tarihi: 14.01.2015 / Yayına Kabul Tarihi: 10.09.2015)

Gün içerisinde ihtiyaç duyulandan daha fazla tüketilen gıdalar, harcanandan daha çok alınan kaloriler, yağ, şeker ve tuzca zengin, yüksek kalorili gıdaların tüketiminin yaygınlaşması obezitenin önemli nedenleridir. Diğer taraftan kentleşme beraberinde gelen kolay yaşam, rahat ulaşım vb modern yaşam yenilikleri ile zahmetsiz hale gelen gündelik yaşantı fiziksel olarak daha az hareket etmeyi olanaklı kıldığından, ayrıca obeziteye neden olmaktadır.

Obezite, geleneksel yöntemler ile tedavi edilebilen basit bir fazla kilo sorunu olmayıp, yüksek sağlık riskleri taşıyan ancak önlenabilir nitelikte bir klinik hastalık ve tehlikeli bir toplumsal sağlık sorunu niteliğindedir. Kalp hastalıklarına, birçok kanser türüne, diyabet, kas ve kemik rahatsızlıklarına, psikolojik rahatsızlıklara sebep olduğu klinik olarak kanıtlanmış ölümcül bir hastalıktır. 1980 yılından bu yana da yaygınlığı ikiye katlanmıştır. 2008 yılında, 20 yaş üzerindeki yetişkinlerin %35'inin fazla kilolu, %11'nin ise obez olduğu saptanmıştır. Dünya nüfusunun %65'i fazla kiloludur ve obeziteye bağlı sorunlardan ölenlerin sayısı açlıktan ölenlerden fazladır. 2011 yılındaki verilere göre 5 yaş altındaki 40 milyon çocuğun obez olduğu tespit edilmiştir (WHO, 2013). Obezite, 1980'li yıllardan bugüne, dünyada, tüm yaş gruplarında yaygın olarak görülmeye başlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre, dünyada 500 milyonun üzerinde obez ve yaklaşık 1,6 milyar fazla kilolu kişi yaşamaktadır (WHO, 2011). Tüm dünyada obezite oranı giderek artmakta ve bundan da en çok çocuklar etkilenmektedir.

Obezite ile ilgili sağlık harcamaları birçok ülkede toplam sağlık harcamalarının % 2-6'sını oluşturmaktadır (Swinburn vd., 2011:804). Her toplumda, her gelir düzeyinde görülen bir hastalık olan obezite, kitleleri ilgilendirdiğinden sadece bir sağlık sorunu olmanın ötesinde ekonomik sorun haline gelmiştir. Negatif dışsallık özelliği nedeni ile obezite, piyasaya bırakıldığında etkinsizlik doğuran, devlet müdahalesini gerektiren bir sorundur. Devletler obezite ile mücadelede etkin ve yaygın politikalar geliştirip, bireyleri sağlıklı yaşama teşvik etme amacını gütmektedir. Çalışmada, obezite ile mücadele için özendirme/caydırma politikalarında kullanılan vergisel araçlar incelenecektir.

2. OBEZİTEYLE MÜCADELE VE DEVLET MÜDAHALESİNİN GEREKÇELERİ

Obeziteye kaynaklık eden toplumsal ve ekonomik sorunların giderilmesinde kamu müdahalesi kaçınılmaz görülmektedir. Piyasa yapısındaki aksaklıklar, eğitim ve bilgi yetersizliğine bağlı gelişen hatalı kişisel tercihler, bağımlılık, kültürel faktörler, gelir düzeyindeki yetersizlik ve yoksulluk, çevresel ve kültürel faktörler vb devletin obezite ile mücadelede ekonomiye müdahalesini gerektirebilmektedir.

2.1. Serbest Piyasa Başarısızlığı

Sanayi Devrimi sonrasında artan makineleşme sonucunda, bedensel emek gereksiniminin azalması, kalori sarfıyatı oldukça düşük ve egzersiz kapasitesi olmayan masa başı mesleklerin yaygınlaşması, çalışma saatlerinin kısılması

hesaplanan BKİ, kişinin kilosuna bağlı sağlık durumuyla ilgili genel bir fikir vermekle beraber tek başına kesin tanı koydurabilen bir yöntem değildir (Henderson, 2009:58).

obeziteyi tetikleyen piyasa nedenli değişimlerdir. Tarımda makineleşme sonucunda ortaya çıkan verimlilik artışı ile tarımsal ürünlerin bollaşması/ucuzlaması, kişi başına düşen gelirdeki artış ile gıdaya erişebilirliğin kolaylaşması günlük alınan kalori miktarında artışa neden olmuştur (Lakdawalla ve Phillipson, 2002:25–26). ABD’de yapılan ampirik bir çalışmada, obezite ile gıda fiyatları arasında çok düşük bir ilişki bulunurken, obezite ile teknolojik ve sosyo-demografik değişimler (daha az fiziksel aktivite, kadın işgücünün ekonomiye katılımının artışı, artan kentleşme vb.) arasında çok sıkı bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur (Bleich vd., 2008:289). 1970’lerin son çeyreğinden itibaren ev içi işleri kolaylaştıran, gün içerisinde kalori sarfiyatını azaltan çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, elektrik süpürgesi vb. elektrikli cihazların kullanımının girerek yaygınlaşması obeziteyi artırmıştır.

Obeziteye neden olan faktörlerin başında kalıtım, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve yaşam tarzı gibi etmenler bulunur. Ancak genetik değişimler artan obezitenin kısa dönemli nedeni değildir. Kısa dönemde genetikten ziyade enerji dengesi kilit rol oynar. Yani harcananın çok üzerinde kalori alınması kilo alımının asıl nedenidir. Hızlı kentleşme, ekonomik büyüme ve beslenme alışkanlıklarındaki evrim, gıda tüketim alışkanlıklarının değişimi, iş ve çalışma şartlarındaki değişim (bilgisayar başında geçirilen sürelerin uzaması), iletişim, dinlenme ve eğlence alışkanlıklarının dönüşümü (TV yayınlarının, genel ağdaki elektronik oyunların ve sosyal medya ortamlarının çok gelişmiş taşınabilir cihazlarla bireyin neredeyse ayrılmaz bir parçası haline gelmesi ve bireyin bunlarla daha çok vakit geçirmesi), fiziksel egzersizlerde yaşanan düşüş (motorlu taşıt kullanımı, yürüyen merdivenler/bantlar ve asansörler) obeziteyi açıklayan nedenler arasında sıralanabilir. Gıda tüketim alışkanlıklarının değişmesinde hane dışı gıda tüketiminin yaygınlaşması, genetiği değiştirilmiş gıdalar ve besin çeşitliliği, yoğun şeker içeren içeceklerin ve yüksek oranda yağ içeren besinlerin tüketiminin yaygınlaşması, ayaküstü (fast-food) olarak adlandırılan zincir restoranlarca satılan hazır ve hızlı hazırlanan, sağlıksız, yüksek yağlı ve kalorili besinlerin çok daha düşük fiyata temin edilebilmesi ve bunlara kolay erişilebilir olması obezitenin yaygınlaşmasını tetikleyen diğer nedenler olarak gösterilebilir (Acs vd., 2009:229).

Bazı araştırmacılar, piyasayı obezite sorununda kendi haline bırakmanın çözüm olacağını savunurlar. Onlara göre, yemek ve keyif alma tercihleri kişiseldir ve kâr motivasyonu, gıda endüstrisini sağlıklı gıdalar üretmeye yönlendirir. Ancak günümüzde karşılaşılan obezite hastalığında yaşanan bireysel tercihlerin, mikro düzeyde hastalığı engellemede etkin olmakla beraber makro düzeyde etkinsiz olduğunun ortaya konulması, devlet müdahalesini haklı çıkarmıştır (Wansink, Huckabee, 2005:6-18). Devletin obeziteyi azaltmak için müdahale ederken yaptığı geleneksel savunması, kişisel tercihler sonunda ortaya çıkan olumsuz sağlık çıktısının normal kilolu olanlara fazla kilolular tarafından negatif mali dışsallık yüklenmesi sonucunun düzeltilmesidir (Yaniv vd.,2009:825). Bu durum, beslenme alışkanlıkları ve kişisel gıda tüketimi zevkleri konusunda tüketici egemenliğinin devletin paternalistik uygulamaları ile kısıtlanmasında haklı bir neden olarak görülebilir.

Sigara ile mücadelede en etkin yol, sigaraya başlamanın engellenmesidir. Paralel şekilde obezite için de aynı şey geçerlidir. Politika, bireysel eğilimin sağlıklı gıdalara yönelme eğilimine tepki verip gıda endüstrisinin sağlıklı gıdalarla ilgili önyargılarını kırabilmelidir. Obezlerin doğrudan vergilendirilmesi uygulanabilir bir yöntem değildir. Ancak, vergi geliri hedefi sorunun çözümünde bir bakış açısı sağlar. Obezite ile mücadelede geliştirilecek kamu politikası bireylerin değil, devletin karar ve hareketlerini içerir. Süreç hiçbir şey yapmamayı da seçenek olarak kapsamaktadır.

ABD’de yapılan bir çalışmada obezlerin kişi başı ömür boyu dışsal maliyetleri yaklaşık 55.000 Dolar ve üzeri iken normal kilodakilerin yaklaşık 2000 Dolar civarında olduğu tespit edilmiştir. ABD’de 9 milyon obez çocuğun obezite sorunu engellenemezse, birer erişkin olduklarında ekonomiye gelecekte 491 milyar dolar yük getirebilecekleri öngörülmektedir. Artan obezite vakası mali dışsallıklara, bilgi eksikliklerine ve rasyonel olamama gerekçelerine bağlanmaktadır. Bu gerekçeler, piyasaya devlet müdahalesini haklı duruma getirmektedir (McKinnon, 2009:172).

2.2. Gelir ve İkame Etkisi

Obezitenin artışı batılı ülkelerde iki eşzamanlı gelişme ile açıklanmaya çalışılır. Birincisi, sürekli büyüyen ekonomi içinde gelirin hızla artmasıdır. Artan gelir nedeni ile tüketilmek istenen gıda miktarı artar (gelir etkisi). İkincisi, tarımsal üretim teknolojisindeki gelişme ile gıda arzındaki artıştır. Bu da gıdayı bollastırıp maliyetleri aşağı çeker ve yine ucuzlayan gıda sonucunda gıdaya erişim ve tüketim artar (ikame etkisi) (Mavromaras, 2008:81).

2.3. Eksik Bilgi ve Eğitimsizlik

Serbest piyasanın anahtar bir varsayımı da tüketicilerin tam bilgi sahibi olduğudur. Tam bilgili tüketiciler özellikle farklı gıdaları tüketmek ile gelecekteki ağırlıkları, sağlıkları, istihdamları, yaşam tatminleri arasındaki bağlantıların farkındadırlar. Uzun dönemde ise kişilerin farklı genetik ve karakteristik yapısı düşünüldüğünde tam bilgili olma varsayımının doğruluğu şüphe uyandırır. Eksik bilgi, obezite ve sağlık arasındaki bir ilişkiden ziyade, gıda tüketimi ve obezite ikilisinin bir sorunu gibi görünmektedir. Bilinçsiz tüketiciler, daha fazla obeziteye neden olan gıdalar tüketirken tam bilginin altında bir bilgi birikimine işaret ederler. Gerçek, belirsizlik anlamına gelir; bu nedenle sağlıklı gıdaların üzerine özellikli bir vergi konulması aşırı gıda tüketimine neden olan belirsizliği aşmada etkinsiz bir araçtır. Çünkü bu tür bir vergi tüketimin tam bilgili tüketicilerce mi, yoksa eksik bilgili tüketicilerce mi yapıldığına duyarsızdır (Freebairn, 2010:55).

Gıda mallarının miktarı ve çeşitliliği, kamu mallarındaki gibi rakipsiz tüketim ve dışlanamama özelliklerine sahiptir, aşırı tüketiminin engellenmesi bu nedenle mümkün olmamaktadır. Bununla beraber piyasa güçleri bahsi geçen bu bilginin sadece bir bölümünü topluma sunar. Bu nedenle hükümetler aşırı gıda tüketimi ve bu aşırı tüketimin uzun dönemdeki negatif getirileri arasındaki bağlantının sağlanması ve bilgisinin topluma aktarılması konusunda hızla harekete

geçmelidirler. Devlet tüketicilere birincil sağlık koruma sektörü, eğitim ve reklam yolları ile bu bilgiyi sunabilir (Freebairn, 2010:56).

Buna karşın Ippolio ve Mathios yaptıkları çalışmada, obezite ile ilgili bilgilendirme, eğitim ve reklamın tek başına kilo sorununu çözmeye etkin olmadığını belirtmişler, yapılacak reklam vb. hükümet propagandasına da gıda üreticilerinin karşı reklamlar ile yanıt vermesinin mümkün olabileceğini öngörmüşlerdir (Ippolito ve Mathios, 1995:91-95). Yine de ABD’de son yıllarda aşırı yağlı, tuzlu ya da şekerli gıdaların, yani çerez, cips, bisküvi, çikolata ve meşrubat tarzı gıdaların halk arasında “Abur-cubur Gıdalar (Junk Food)” olarak adlandırılmaya başlanması obezite ile mücadelede reklam ve eğitim kampanyalarının kamuoyunda olumlu bir sonucu olarak görülebilir (Maffatone, 2013). Avrupa’da fast food mağaza zincirlerine karşı yerel gıda üreticileri, yöresel özellikleri taşıyan sağlıklı gıdaların üretildiği yavaş gıda (slow food) uygulamasını geliştirmişlerdir.

2.4. Kişisel Tercihler ve Bağımlılık

Bir kişinin ihtiyacı olan bu yaşamsal enerjiyi sadece yüksek enerji içeren aburcubur gıdalardan sağlaması gerekli değildir. Aslında obezite, gerekenden fazla (harcanılanın üzerinde) enerjinin gıda yolu ile alınımının doğrudan sonucudur ve kişilerin her öğünde yüksek enerji içeren bu tarz sağlıksız gıdalar tüketmemesi gerektiğinin göstergesidir. Yüksek enerjili gıdalar üzerine konulacak bir vergi aşırı tüketimi engellemede uygun bir araç olabilir. Ancak kişisel anlamda bu tür bir vergi çözüm olmayabilir. Çünkü bu tür gıdaların tüketimi bağımlılık derecesinde bağımlılık yaratmış olabilir ve bu gıdaları tüketenlerin fiyat değişimlerine karşı gösterdikleri talep esnekliği düşük olabilir (Nederkoorn vd., 2011:760). Çünkü obezlerin aburcubur gıdalara karşı koyma gücü obez olmayanlara kıyasla daha düşüktür (Giesen vd., 2010:966-970). Bu nedenle obezler, bu tür gıdalara konan yüksek oranlı bir vergi sonrasında bile satın alma konusunda istekli olmayı sürdürebilir.

2.5. Düşük Gelir Düzeyi ve Çevresel Faktörler

Aşırı tuzlu, yağlı, şekerli sağlıksız gıdalar, kalori zengini ve doyurucu olmakla beraber ucuz ve tüketilmesi keyiflidir. Oysaki sağlıklı olarak tanımlanan kalorisi düşük, yağ ve şeker dengesi uygun düzeyli olan meyve sebze v.b. gıdaların ise fiyatı yüksektir, doyuruculukları düşüktür. Kalori/fiyat bazında düşünüldüğünde sağlıklı gıdalar, sağlıksız gıdalara göre oldukça yüksek fiyatlıdır. Bu nedenle düşük gelirli kesim sağlıklı olup olmadığına bakmaksızın düşük fiyat çekiciliği nedeni ile sağlıksız gıdalara zorunlu olarak yönelmektedir. Kısa dönemde düşük fiyatlı, yüksek kalorili ürünün tercih edilmesi rasyonel bireysel tercihe uygun bir davranış gibi görünebilir. Oysaki bireyin orta ve uzun dönemde yüksek maliyetli sağlık sorunlarına neden olabilecek yüksek kalorili sağlıksız gıdayı düşük fiyatı nedeniyle tercih etmiş olması ekonomik bir yanılgıdır. Bu noktada obeziteyle ilgili eğitim ve reklam faaliyetlerin bu yanılgıyı gidermeye yönelik tasarlanması önemlidir.

Obezite büyük ölçüde çevresel faktörlerden etkilenmektedir. Coğrafi farklılıklar obezite konusunda çeşitlilikler doğurabilir. Örneğin, diğer ülkelerden farklı olarak Kuzey Amerika’da obeziteye yaşanan çevrenin de etki edebildiği

kanıtlanmıştır. Aynı şehir içerisinde gelir düzeyi düşük mahallelerde, gelir düzeyi orta ve orta üst düzeyde olan kesimin yaşadığı mahallelere kıyasla obeziteye daha yüksek oranda rastlanılmıştır. Bu durum, obezitenin kişisel bir tercih olmaktan ziyade alım gücünün düşük olması nedeniyle ucuz olan sağlıksız gıdaların tüketilmesinin kaçınılmaz olduğunu kanıtlar. Çünkü gelir düzeyi düşük birey için en ucuz beslenme alternatifi, seri olarak üretilmiş sağlıksız gıdaların zincir restoranlarca sunumudur. Sağlıklı gıdalar genellikle daha pahalıdır ve bu gıdalara erişim gelir düzeyi düşük mahallelerdeki mağazalarda az stoklandıklarından daha zordur (Cummins ve Macintyre, 2006:100-102). Washington Üniversitesi Obezite Araştırma Merkezi yöneticisi Adam Drewnowski, New York’da şekerli meşrubat tüketiminin en çok, düşük gelir düzeyine sahip bölgelerde görüldüğünü ifade etmiştir (McColl, 2009:798).

Stum ve Datar yaptıkları araştırmada, meyve ve sebze fiyatlarının yüksek olduğu bölgelerde vücut kitle indeksinin artışının, meyve ve sebze fiyatlarının düşük olduğu bölgelere kıyasla fazla olduğunu belirlemişlerdir (Sturm ve Datar, 2005:1059-1068). Bir diğer çalışmada, gelir düzeyi düşük kesimin yaşadığı bölgelerde fiziksel aktiviteye erişimin de sınırlı olduğu belirlenmiştir. Spor alanları, fitness salonları söz konusu bölgelerde orta ve üst gelir gurubuna ait kesimin yaşadığı bölgelere kıyasla oldukça az sayıdadır (Sallis ve Glanz, 2010:89-108).

2.6. Sigara Tiryakiliği

Kanada’da yapılan bir çalışmada sigara tiryakiliğinin obezitenin ciddi bir nedeni olduğu kanıtlanmıştır. Klinik çalışmalarda, sigaranın kandaki “catecholamine” hormonunu arttırmasından dolayı kalbin daha fazla çalışmasına yol açarak daha çok kalori yakılmasına yol açtığı kanıtlanmıştır. Sigarayı bırakanlar daha az kalori harcayacaklarından kilo alma sorunu ve obezite ile karşı karşıya kalırlar. Sigara ile obezite ilişkisinde bir diğer bakış açısı ise ekonomiktir. Düşük gelir düzeyindeki kişiler, gelirlilerin bir bölümünü yüksek vergiler bulunan yüksek fiyatlı sigara ve tütün mamullerine ayırdıklarından gelirlerinin kalan bölümü ile ucuz ve sağlıksız gıdalar satın alıp tüketirler. Bu durum da sigaranın obeziteye neden olan bir diğer nedenidir. Sigara üzerinden alınan vergilerde yapılacak %10’luk bir artışın sigara tüketimini düşürmekle beraber obezite popülasyonunda %4-5 gibi bir artışa neden olduğu yapılan analizlerle ispat edilmiştir (Sen vd., 2010:181-186).

Sigara üzerindeki verginin yaygın olarak uygulanması sigara tüketimini azaltır ve özellikle genç yaşta sigaraya başlama olasılığını düşürür. Bu nedenle yüksek vergiler, etkin ulusal tütün kontrol programlarının başlangıç noktası olarak kullanılırken tüketilmesi istenmeyen ürünün fiyatını artırır (Levy ve Oblak, 2009:198). Bu nedenle tütün mamullerine getirilecek yüksek oranlı bir vergi obezite ile mücadelede ciddi bir destek olabilir.

2.7. Kültürel Bir Gösterge Olarak Fazla Kilolar ve Obezite

19. yüzyılda batı toplumlarında kıtlık ve açlık yaşanırken zayıflık iyi beslenmemenin ve hastalığın göstergesi iken şişmanlık, refah ve sağlığın, üst tabakanın simgesiydi. Günümüzde batı toplumlarında, obezite sağlığı olumsuz etkileyen bir hastalık olduğundan şişmanlık refah bakımından olumsuz bir gösterge

sayılmaktadır. Benzer şekilde zayıf olmak kişisel disipline işaret ederken fazla kilolar kişisel disiplinsizliği simgelemektedir. Gelir düzeyi düşük ülkelerde ise hâlâ şişmanlık olumlu bir değer arz etmektedir (Rosin, 2008:641). Bu nedenle ülkeden ülkeye, zamandan zamana değişen vücut imajı ve şişmanlık hakkındaki kültürel inanç ve tutumlar da obeziteye neden olan bir unsur olarak görülebilir.

Sonuç olarak, devletin sağlık politikasında obezite sorunu ile mücadele için geliştirilen politikalar tüketicilerin daha sağlıklı gıdalara yönelmesini özendirici niteliktedir. Tüketici tercihleri ve devlet müdahalesi üreticilerin tutumlarını da doğrudan biçimlendirir. Son zamanlarda uluslararası organizasyonlar da obezite hastalığının aşılmasında çözüm önerileri üretip ülkelerin sağlık politikalarının biçimlenmesinde rol oynamaktadır. Obezite sorununu aşabilmek için devlet, sivil toplum, özel sektör, meslek ağları, medya ve uluslararası kuruluşlar arasında ilişkilerin güçlendirilmesi ve ortak hareket edilmesi önemlidir (Acs vd., 2009:221).

Sigorta ve sosyal güvenlik şirketleri de bireysel sağlık harcamalarının finansmanı içinde oynadıkları rolün büyüklüğü nedeni ile soruna dolaylı olarak taraftır. Sundukları sağlık güvencelerinin kapsamını obeziteye duyarlı hale getirmeleri çözüme yardımcı olabilir. Sigara kullananların sağlık sigorta poliçelerinin kullanmayanlara kıyasla çok daha yüksek fiyatlardan hazırlanması gibi caydırıcı bir etki obezlerin sağlık poliçelerinin hazırlanmasında da kullanılabilir.

3. OBEZİTENİN NEDEN OLDUĞU EKONOMİK YÜK

3.1. Yıllık Sağlık Harcamaları Artışı

Obezite ile mücadelede tedavi süresi uzun sürebilir ve yüksek maliyetlidir. Obezite kronik sağlık koşullarına bağlı olduğu kadar beslenme alışkanlıklarına da bağlıdır. Obez insanlar, kişisel beslenme tercihlerini kötüye kullanırlarken sadece kendilerine zarar vermemektedirler. Nitekim dışsal maliyet yüklemeselerdi insanlar, diyet ve egzersiz tercihlerini obezite riskini aştıkları bir noktada kullanabilirlerdi. Ancak, obezite bugünkü haliyle salt kişisel bir sorun olmayıp, maliyeti ciddi büyüklükte kamusal bir sorun niteliğine bürünmüştür.

ABD’de 2002 yılında yapılan bir çalışmada; obezitenin yıllık tedavi edilen hasta sayısında %36, yıllık sağlık maliyetlerinde ise %77 artışa neden olduğu ortaya konulmuş ve bu artışın obez olmayan ortalama bir bireye yıllık 395 Dolar sağlık maliyet yükü (negatif dışsallık) artışı getirdiği tahmin edilmiştir (Sturm, 2002:245-253).

3.2. Obezitenin Dışsal Maliyeti

Bugüne kadar yaşanmış deneyimler göstermektedir ki, obezite bir sağlık sorunu olarak serbest piyasaya bırakıldığında kendiliğinden çözülmesi olanaksız bir sorundur. Rasyonel karar mekanizmasına sahip bireyler, obez olmayı özgürce seçip ve bunun sonucunda ortaya çıkan sağlık maliyetlerini üstlenmeyip toplumun obez olmayan, sağlıklı beslenen kesimine serbest piyasa mekanizması içerisinde yükleyebilmektedirler. Obez olmak, ihtiyacın üzerinde beslenmek kişisel tercihtir ve obez kişinin doğrularına uygun olabilir. Adil bir ekonomik yapı için obezlerin neden oldukları negatif dışsallıkları ve ek maliyetleri de gidermeleri şarttır. Sorunun çözümü için devletin müdahil olmadığı durumlarda obezitenin sağlık

maliyetlerini toplumun diğer kesimi, sağlık sigortası ve sosyal güvenlik sistemi vb. dolaylı mekanizmalar içerisinde haksız yere üstlenecektir.

Gıda piyasasındaki aksaklığın kaynağı birinin tüketiminin dolaysız ya da dolaylı olarak diğerini etkilemesidir. Bir obez tükettiği ürünün dışsal maliyetlerinin içselleştiği ürünün gerçek fiyatı ile karşılaşıldığı sağlıklı gıdaları daha az tüketebilirdi. Bu nedenle fiyat sistemi kaynakların sadece marjinal fırsat maliyetlerini ölçerken etkin tahsis sağlayabilir. Dışsallık, obezlere yaptıkları tüketimin doğurduğu maliyetlerin tamamıyla yansıtılması ya da tüketim faaliyetlerinin tüm yarar ve maliyetlerinin kendilerine ödetilmesi ile yönlendirilebilir. Bunun için sosyal maliyetleri de fiyat içermelidir (Eltson, vd., 2009:179).

Piyasa koşullarında sigorta şirketleri obezler için hazırladıkları özel sigorta paketleriyle sorunu çözebilir ya da sigorta şirketleri sigara tüketenlerde olduğu gibi obeziteyle ilgili sağlık çözümlerini poliçelerinde seçenekli hale getirebilirler. Böylelikle obezite ve ona ilişkin maliyetler içselleştirilebilir. Ancak sorun daha karmaşık ve görüldüğü kadar basit değildir. Örneğin, bir diğer sağlık maliyeti ise obezite nedeniyle asansör, yürüyen merdiven v.b. motorlu özel araçlar, daha geniş hastane yatakları, motorlu tekerli sandalyelerin yarattığı maliyetlerdir (Acs vd, 2009:173).

Obezitenin yol açtığı negatif dışsal maliyetler geniştir ve obezite tercihi tüm toplum tarafından finanse edilmektedir. Tüketim seçiminde özgür bırakıldıklarında daha çok birey obez olup bu durum sosyal maliyeti artırır. Bu nedenle kişisel kararlara ilişkin negatif dışsallıklar politik müdahaleyi bu tercihleri kontrol etmesi konusunda zorlayacak konumdadır. Obezite de Pareto optimumunu bozucu bir negatif dışsallık yaratır. Diğer bir deyişle obezite sadece obezleri değil obezlik nedeniyle obez olmayanları da dolaylı yük altına alıp olumsuz yönde etkiler. Obezite görünüşte kişisel bir tercih veya gıda üreticilerinin hileli yönlendirmesi sonucu oluştuğu sanılsa da kayda değer bir çözüme sahip değildir. Obezite sonucunda negatif dışsallık ortaya çıkar. Çünkü bireylerin fazla kalori tüketimi maliyeti, katlanmak zorunda oldukları sosyal maliyetlerden daha azdır. Gıda ve egzersiz ikilisi konusunda yapılan tercihler obezite üzerinde belirleyici rol oynar. Sorunun çözümü için tüketilen gıdalardan alınan kalori miktarının azaltılması gerekir. Gıda fiyatlarında vergiler aracılığıyla yapılacak bir artış obeziteden kaynaklanan sorunların finansmanını büyük ölçüde karşılayabilir. Diğer bir ifadeyle yeni getirilecek bir gıda vergisinin gıdanın fiyatını arttırmamasından doğan maliyeti, obeziteden kaynaklanan sağlık sorunları tedavi masrafları vb negatif dışsal maliyetleri obezler için içselleştirebilir, yani bahsi geçen negatif maliyetleri tüketimi yapan obezlere yükleyebilir (Acs vd., 2009:174).

3.3. Obezite ve Yaşam Boyu Sağlık Maliyetleri

Obez ve sigara kullanan kişiler daha az yaşadıklarından devlet, uzun yaşayanlara oranla bu bireylerin üzerinden tasarruf sağlar. Yapılan araştırmalarda gelişmiş ülkelerde artan obezite vakalarının sayısının azaltılması yaşamı kurtarsa da, bunun ekonomik anlamda tasarruf anlamına gelmediği sonucuna varılmıştır. Sigara içenler ve obezler, sağlıklı insanlardan daha az yaşamaktadırlar. Bu durum,

uzun dönemde onların sağlıklı insanlara göre daha az maliyetli olduğunu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Obezitenin yaygınlaşması hükümetleri bu konuda ekonomiye müdahale etmeye ve uzun dönemde sağlık hizmetlerinin maliyetini düşüreceği gerekçesi ile obeziteyle mücadele programları hazırlamaya zorlamaktadır. Ancak son bulgular, obezite ve sigara kullanımının kısa dönemde sağlık sistemine olumsuz etkisi olsa da bu kişilerin ortalama olarak daha az yaşadıkları gerçeği nedeniyle devletin uzun yaşayanlara oranla sağlık harcamalarından tasarruf sağlayabileceği gerekçesiyle bu programlar sorgulanmaktadır (Pieter Van Baal vd, 2008:242).

3.4. Obezitenin Sağlık Dışı Maliyetleri

Daha düşük/kısa yaşam beklentisi, verimsiz çalışma temposu da obeziteden kaynaklanan diğer gizli maliyetlerdir. Kilo ile ilgili faktörler kişisel, ailesel, ulusal verimliliği düşürdüğü gibi izole edilmesi mümkün olmayan birçok sorun oluşturabilir. Obezite maliyetlerinin artışı diğer kullanıcıların daha yüksek maliyetlerle karşılaşmasına da neden olmaktadır. Örneğin, obezite sorunu ulaşımda, tiyatro biletlerinde fiyat artışlarına neden olur. Bir sinema ya da tiyatro salonunda veya bir toplu taşıma aracında az sayıda geniş koltuk, çok sayıda dar koltukla yer değiştirilirse ortalama bilet fiyatları artar (Eltson, vd., 2009:174). Alışveriş merkezlerinde yürüyemeyen yaşlılar ve obezler için elektrik motorlu tekerlekli sandalye bulundurulması gereği marketlere maliyet kalemi olarak yansımaktadır.

Obezlerin geniş vücut yapısı nedeniyle az yakıt tüketen küçük ekonomik otomobillerden ziyade, zorunluluktan, büyük, geniş, çok yakıt tüketen otomobilleri tercih etmesi makro anlamda yakıt tasarrufuna olumsuz etki edecektir.

Obezlerin düşük verimli çalışma tempoları nedeni ile düşük ücretlere razı gelmeleri daha az gelir vergisi ödemeleri anlamına gelir. Bu durum, obezite nedeni ile vazgeçilmek zorunda kalınan vergi hâsılatına, vergi harcamasına işaret edebilir. Genel nüfusa daha az kamu harcaması yapılması veya hizmetler sabitken herkesin daha fazla vergi yükü altına girmesi de obezitenin diğer bir dışsal maliyeti olarak görülebilir (Freebairn, 2010: 57).

3.5. Obezitenin Mesleki Tercihler ve Maaşlar Üzerine Etkisi

ABD’de yapılan araştırmalarda obez çalışanların; maaşlarının normal kiloya sahip çalışanlara oranla düşük olduğu, kişinin kilosu ile maaşı arasında negatif ilişki olduğu, obezlerin düşük ücretli işlerde istihdam edildiği, yönetsel/profesyonel beceri gerektiren işlerin dışında tutulduğu, işten çıkarılma olasılığının normal kilolu çalışanlara kıyasla daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur (Finkelstein vd, 2005: 247). Normal kilolu insanlara kıyasla obezlerin daha ağır hareket ettikleri düşünüldüğünde bedeni emek gerektiren işlerde obezlerin veriminin normal kilolu bireylere kıyasla daha az olduğu öngörülebilir. Bu nedenle obezitenin iş bulmayı da güçleştiren bir etken olduğu bir gerçektir. Bedeni hareket kapasitelerinin sınırlı olmasından ötürü obezlerin daha az hareket gerektiren masa başı işlerde çalışmaları iş çeşitliliğini daraltmaktadır. Dolayısıyla,

obezlerin iş bulma olasılıkları normal kilodaki insanlara kıyasla daha azdır ve erken emekli olmalarını gerektirebilir.

Sigara tiryakilerinin mesai içerisinde vermiş olduğu “sık sigara içme molaları” gibi obezlerin de çalışma saatleri içerisinde “öğün dışı ekstra beslenme molası” veriyor olmaları verimlerini düşürücü bir faktördür. Bu durum, işverenler tarafından dikkat edilen bir unsur olabilir.

Obezlerin düşük ücretle çalışıyor olmaları obezite problemlerini daha da artırabilir. Çünkü düşük ekonomik koşullar onların daha ucuz, daha sağlıksız beslenmeye yönelmelerine neden olabilir.

Yapılan bir çalışmada, obezite ile mücadele edenlerin bu mücadelede kaybedecekleri her bir pound vücut ağırlığı (1 pound = 0.453 kg) için 1500 \$ ödemeye razı oldukları ortaya konulmuştur. Aynı çalışmada obezlerin kalıcı olarak verecekleri 10 pound ağırlık için bile 15000 \$ ödeme yapma konusunda istekli oldukları belirlenmiştir (Jayson ve Schroeter, 2002:6). Obezlerin, söz konusu bedelleri ödeme konusunda istekli olmaları işgücü verimsizliklerinin ve işsizliğin kendilerine olan maliyeti ile yaptıkları kıyaslanmadan kaynaklanmakta olabilir.

4. SAĞLIKSIZ GIDALARIN TÜKETİMİNİ DÜZENLEMEDE DEVLETİN MÜDAHALE POLİTİKASI

Obezite ile mücadele için obezitenin kontrol edilmesi mümkün altyapı bileşenleri üzerinde dikkatlice düşünmek, hangisinin kontrol edilmesinin en etkin yol olduğunu belirlemek önemlidir. Bireylerin, hükümetlerin, özel sektör ve yasal yapının analizi, amaçlanan başarı için politik çözümleri üretebilmek amacıyla gereklidir. Ayrıca obezite sorununun çözümüne erişmede arz ve talep yönünden iki yönlü düşünmekte yarar vardır. Arz yönlü düşünüldüğünde, gıda arzı ve gıdaya erişebilirlik doğrudan obeziteye katkıda bulunur. Talep taraflı düşünüldüğünde talebi kısacak önlemlerin alınması, yasaklar, sınırlamalar yararlı olabilir. Sözgelimi okullardaki meşrubat ve abur-cubur makinelerini yasaklamak şeklinde arz yanlı; doğrudan bir yasaklama yapılmaksızın, öğrencilerin beslenme alışkanlıklarını daha sağlıklı ürünlere yönlendirici bir eğitimin verilmesi talep yanlı bir alternatif olarak sayılabilir. Bazı durumlarda arz ve talep tarafındaki bu tür yasaklamalar ön plana çıkmayabilir ancak politika değerlendirme analizlerinde geniş bir araç olarak kalır (Eltson, vd., 2009:171).

4.1. Kullanımın İzlenmesi ve Önleme Politikaları

Zaman içerisinde tütün kullanımının akciğer kanserinin yanı sıra tüketenlerde ve pasif içicilerde birçok hastalığın gelişmesine de yol açtığı kanıtlanması ile kamu müdahalelerin, sigara kullanımı azaltması konusunda acil hareket etme gereğini doğurmuştur. Bu durum, kapsamlı sistem gözetiminin ve sonuçlarının, tütün kontrol politika ve programlarının, tütün endüstrisi pazarlama uygulamalarının gelişmesi ile hızlandırılmıştır. Benzer politika gözetimi alkol kullanımı üzerinde de geliştirilmiş ve alkol tüketiminin azaltılması ile tütün tüketimine benzer sonuçlar alınmıştır. Son yıllarda fiziksel aktivite, diyet ve vücut ağırlığı konusundaki veriler, dikkatleri obezite sorununa çekince benzer çözümlerin obezite sorununu çözmede uygulanabilirliğini gündeme getirmiştir. Ancak bugün sağlıksız gıdaları izleme sistemleri, tamamlanmış değildir; politika, pazarlama,

diyet, aktivite ve vücut kilosu üzerindeki çevresel etkilere uyum sağlayamamıştır (Couch, 2011:4).

4.2. Tüketmeyenlerin Korunması

Araştırmalar tütün dumanının, zararlı etkisine maruz kalan tüketmeyenler üzerindeki zararlı etkisini göstermektedir. Bu nedenle politikalar, kamusal alanlarda, özel çalışma alanlarında tüketmeyenlerin maruz kalışını önlemek, genç ve erişkin tüketimini engellemek için tütün ürünleri tüketimini yasaklamaktadır. Benzer şekilde alkollü otomobil kullanımının yasaklanması kazaların azalmasında ciddi ölçüde azalma sağlamıştır (Couch, 2011:5).

Sigara ve alkol tüketimine karşı bugün uygulanmakta olan politikalar uzun yıllar sonucunda elde edilen halktan gelen talep ve baskılar ile yerleşmiş, kökleşmiştir. Politika değişikliği, davranış değişikliğini söz konusu talep ve çabalar ile değiştirip güncel sosyal normları oluşturmuştur. Bugün aynı çaba, obezite ile mücadelede verilmeye başlanmıştır. Obezite konusunda atılan politik adımlar alkol ve sigarada olduğu gibi daha sağlıklı beslenme yönünde sosyal normları biçimlendireceği öngörülmektedir.

4.3. Tüketimin Durdurulması için Yardım Önerisi

Sigara ve alkol kullanımının oluşturduğu zararlarla ilgili kamuoyunda artan farkındalık; sigarayı bırakma konusundaki, öneri, danışmanlık, ilaçla tedavilerini içerecek şekilde program ve politikalara yol göstermiştir. Yani devlet müdahalesi, bırakmak isteyenlere yardım önerisinde bulunmaktadır. Benzer bir uygulamada sağlıklı diyetlerin özendirilmesi, sağlıksız gıdaların tüketiminin engellenmesi için de söz konusu olabilir. Sağlık koruma sağlayıcıları, hastaları sağlıksız gıdaların vücut kilosunu ne yönde etkilediği, ağız ve diş sorunlarına olan etkisi ve diğer sağlık sorunları konusunda bilgilendirip önerilerde bulunabilirler. Sigorta kurumları, sağlıksız gıdaların tüketimini azaltıcı diyetleri amaçlayan danışmanlık ve diğer davranışsal değişiklik programları ile sağlıklı beslenme konusunda önemli bir adım atabilirler. Tütünde olduğu gibi ve alkol tedavisinde, benzer çabalar obeziteyi azaltıcı ve maliyet etkin olabilir (Couch, 2011:5).

4.4. Tüketimin Tehlikesi Hakkında Uyarım

Sigara ve tütün ürünlerinin üzerinde içerdikleri sağlığı tehdit eden zehirli içeriklerin büyük ve okunur puntolarla yazılması birçok ülkede sağlık bakanlıkları tarafından zorunlu hale getirilmiştir. Aynı şekilde obeziteye yol açan aşırı şekerli, tuzlu, yağlı gıdaların tüketimini engellemek için bu gıdaların da üzerine neden oldukları hastalıkların yazılıp resmedilmesiyle, farkındalığın artırılması bu gıdaların özellikle gençler tarafından tüketiminin engellenmesinde önemli bir yol olabilir. ABD’de uygulandığı gibi diğer ülkelerde de restoranlardaki mönülerde her bir porsiyon yemeğin ne miktarda kalori içerdiğinin de mönü de özellikle belirtilmesi; aşırı yağlı, tuzlu, şekerli kalori zengini gıdaların yanına sağlıksız olduklarının belirtilmesi uygulanabilir (Beyaz ve Koç, 2009:27).

4.5. Reklam, Promosyon ve Sponsor Yasaklarının Zorlanması

Aşırı yağlı, tuzlu, şekerli yiyecek ve içeceklerin; televizyonlarda dönen reklamlarına, dış ortamlarda reklam panolarındaki reklamlarına sınırlama getirmek

tüketimin özendirilmesini bir engel olarak görülebilir. Özellikle gelişme çağındaki çocukların eğlence ve boş zaman geçirme alışkanlıklarında televizyon izlemenin büyük bir pay aldığı düşünüldüğünde reklamlara getirilen bu tür bir sınırlama etkin rol oynama ihtimaline sahiptir. Okul, anaokulu, dersane v.b. çocukların eğitim aldığı kurumlara yakın yerlerdeki reklam panolarına sağlıksız gıdaların reklamlarının konulmasının yasaklanması da televizyon reklamlarının yasaklanmasına paralel şekilde bu gıdaların tüketimin azaltılmasında etkin bir yol olabilecektir. Bir diğer alternatif çözüm ise yüksek oranlı reklam vergilerinin konulması olabilir. Zararlı ürün guruplarının reklam harcamaları üzerine getirilecek yüksek oranlı bir vergi, üreticilerin pazarlama ve reklam maliyetlerini arttıracaktır. Reklam vergileri hem istenmeyen zararlı ürünlerin reklamların azaltılması hem de ürüne yansıyan fiyat artışları ile ürünlerin tüketiminin azalması konusunda iki yönlü yarar sağlayabilir. Benzer şekilde okul yakınlarında sağlıksız gıdaların satışının yapılması, fast food restoranlarının yasaklanması önerilebilir ya da okul yanına açılacak fast food restoranlarından çok daha fazla oranda gelir vergisi talep edilerek mali uygulamalar ile uzaklaşmaya zorlanabilir.

4.6. Gıda Üzerindeki Vergilerin Arttırılması

Yüksek enerji içeren gıdaların ya da genel olarak tüm gıdaların üzerine kişisel kararların yarattığı sağlık harcamaları, işgücü kaybı vb ekonomiye zarar veren negatif dışsal maliyetlerin içselleştirilmesini, yani bahsi geçen maliyetlerin finansmanını maliyete neden olan obezlere yüklemeyi amaçlayan özel gıda, yağ vergiler konulabilir.

Sigaranın yarattığı negatif dışsallıkları engellemek için konulan bir satış vergisi tüketimi azaltır. Fakat konu obezite gibi gıda ile ilgili bir alan olunca vergi konulması konusu daha duyarlı olabilir. Çünkü bireylerin yaşamlarında tüketilmesi gereken günlük asgari gıda miktarı söz konusu iken, tüketilmesi gereken asgari nikotin miktarı diye bir şey yoktur. Bu nedenle konulacak olan vergiler ile alınan gıdanın tüm miktarını eleme amacı güdülemez (Eltson, vd., 2009:176).

Gerçek dünyadaki gıda vergisi kullanımı sorunu teorik çerçeveden daha geniş ve karmaşıktır. Piyasada teoride varsayıldığı gibi tek bir gıda çeşidi yoktur, birçok gıda vardır ve sadece bazılarını vergilendirip, bazılarını özendirip obezite sorununu çözmek sanıldığı kadar kolay değildir. Hangi gıdanın ne ölçüde vergilendirileceğinin belirlenmesi, etkin bir vergi rejimi oluşturulmasında önemlidir.

Belirli gıdalara vergi eklenmesi esnek olmayan tütün gibi mallara kıyasla daha fazla etki doğurur. Örneğin, meşrubat ve yağlı aburcubur gıdalar ele alındığında, bu malların birçok ikamesi vardır. Ancak Wansink ve Huckaboe (2005), insanların yağlı-tuzlu gıdalara genetik olarak daha bağlı olduğunu bu nedenle de bu gıdalara yapılan fiyat artışlarına karşı tüketim kalıplarının daha az esnek olduğunu belirlemişlerdir (Wansink ve Huckaboe, 2005:6-18). Buna karşın yapılan bir diğer çalışmada meşrubat tarzı şekerli içecekler üzerine ülke genelinde konulan bir verginin kilo ortalamalarında fark edilir bir azalmaya bir yıl içerisinde neden olduğu ispatlanmıştır (Dharmasena ve Capps, 2011:24). Bir diğer çalışmada da söz konusu gıdalara şeker tadı veren yüksek kalorili yapay tatlandırıcıların

vergilendirilmesi ile de politika hedeflerine erişilebileceği belirtilmiştir (Miao vd., 2011:17).

Obezitenin belirli altyapı alanları belirlenerek obezite olgusunu azaltmak için bu alanlar vergilendirilebilir. Ev dışında yenen yemekler özellikle fast-food yemekler obezite yaygınlaşmasının önemli bir nedenidir. Gıda üzerine doğrudan bir vergi koymak yerine fast food restoran zincirlerine vergi konulabilir. Benzer şekilde, aburcubur makineleri, gıda reklamları ya da benzer diğer obezitenin altyapı parçalarına vergi konulabilir. Daha fazla egzersiz yapmanın desteklenmesi, alınan kalorinin azaltılması da obeziteyle mücadeleye yönelik bir diğer yoldur. Spor salonlarına teşvik verilip üyelik sayısı arttırılabilir. Ancak üye olup gitmeme yaşandığında spor salonlarına verilen teşvik sahiplerinin nedensiz zenginleşmesine de yol açabilir (Eltson, vd., 2009:181).

Vergi verimliliği ve etkinliği perspektifinden konu ele alınacak olursa sağlıksız gıdaların vergi ile fiyatlarının arttığı ya da sağlıklı gıdaların desteklenip fiyatı indirildiği durumlarda sonuç benzerdir. Her iki durumda da sağlıklı gıda tüketimi artacaktır ancak tüm vergi düzenlemeleri gıdaların iyileştirileceğini varsaymakla beraber gıda sektörünün vereceği tepkileri dışarda tutar. Bir verginin uygulanması durumunda gıda endüstrisi iki tür strateji geliştirerek tepki verebilir. İlk olarak üzerine vergi yüklenen gıdanın besleyicilik kalitesini üreticiler düşürebilir ve vergi öncesi satış fiyatına yaklaştırarak satışlardaki düşmeyi engelleyebilir. İkinci olarak da üreticiler, üzerine vergi yüklenen ürünü, içeriğini değiştirerek yenilikçi ürün/üretim süreci ile orta düzeyli gelir gurubunun daha çok satın alabileceği bir fiyata çekebilir. Bu tür stratejiler sosyoekonomik eşitsizlikleri, kaliteli gıda seçimini ve sağlık için ana uygulamaları kötüleştirir ve gıda temelli kronik hastalıkların gelişmesine neden olabilir. Bu nedenle gıda politikaları belirleyicilerinin, yağ vergisi (fat tax) gibi uygulamaların etkilerinin olumsuz olabileceğini, tüketiciler arasında beslenme eşitsizliklerini daha kötü duruma getirebileceğini göz önünde bulundurmaları gereklidir (Allains vd., 2010: 243).

Sağlıksız gıdalar ile sağlık sorunları arasındaki bağlantının iyi tanımlanmaması bu gıdaların vergilendirilmesini güçleştirir. Örneğin, okul kantinlerinde satılan sağlıksız gıdaların fiyatları arttırılabilir. Bu tür bir ekonomik caydırıcının düşük gelir gurubuna dahil olan öğrencileri olumsuz yönde etkilemesi olasıdır. Sağlıklı gıdalara teşvik verilmesi, okuldaki beslenme programlarının ve yoksul kesimin teşvik ile hedef alınması politik olarak daha kabul edilebilir. Ek olarak hükümetin tarım programları, şekerli ve sağlıksız gıda üretimini özendiren, kolaylaştıran mısır şurubu gibi ürünlerin üretimini sınırlayabilir (Levy ve Oblak, 2009:198). Tarım teşviklerinin işlenmiş yüksek kalorili gıdaların üretimini arttırdığı gözlenmektedir. Mısıra verilen teşvikler mısır şurubu üretimini arttır, fiyatı düşen şurup aburcubur fiyatlarını aşağı çeker ve bu da sağlıklı ürünlerin tüketimini azaltıcı etkiye bulunur.

5. GIDA VERGİSİNDE TEORİK YAKLAŞIMLAR

5.1. Tüm Gıdalar Üzerinden Düz Oranlı Vergi Alınması

Tüm gıdalara tekdüze bir verginin uygulanması gıda tüketimini azaltır. Tüketiciler fiyata duyarlı olduğu sürece, ek her vergi tüketimi azaltır. Vergi oranı

obezitenin sosyal maliyetini karşılayacak oranda belirlenir. Düz oranlı verginin, gıda tüketimini azaltması obeziteyi düşürse de sağlıklı gıdaların tüketimini de azaltır. Vergi sonrasında harcanabilir gelir azaldığından tüketiciler, daha ucuz sağlıklı gıdaya yönelebilirler. Ayrıca söz konusu vergiler düşük gelirli bireylere daha ağır yük getirir. Yaratılan vergi uyumsuzluğu obeziteyi daha fazla tetikleyebilir (Drenowski ve Darmon, 2005: 265-273).

5.2. Sağlıksız Gıdaların Vergilendirilmesi için Bir Mekanizma: Seçici Fiyatlandırma Yaklaşımı

Hollanda’da yapılan bir çalışmada yüksek enerji içeren aburcubur gıdaların üzerine konulan bir verginin günlük daha az kalori tüketilmesine özellikle de daha az aburcubur gıda tüketmesine neden olduğu kanıtlanmıştır. Vergi nedeni ile yüksek enerji içeren gıdaların fiyatlarında gerçekleşen %50’lik bir artış, söz konusu gıdaların %16 oranda daha az satın alınmasına yol açmıştır. Vergi nedeni ile özellikle günlük karbonhidrat tüketimi, hem düşük hem de yüksek gelir gurubunda azalmıştır. Bu durum da bu tür bir verginin etkinliğini doğrulamaktadır (Nederkoorn vd., 2011:764).

Gıdaların hepsinin seçilip vergilendirilmesinden ziyade sadece obeziteye katkı yapan gıdalar, sağlıksız gıdalar vergilendirilebilirse, ayırım kolaylaşır. Sağlıksız gıdaların daha ağır vergilendirilmesi tercih edilir. Sorun sağlıksız gıdaları ayırt edebilecek pratik mekanizmanın kurulmasına dayanır. İdeal olarak vergi, zararlı ve sıfır sağlıklı, obeziteye katkı sağlayan gıdalara yönelmektir. Bu tür bir vergi uygulamasında (Eltson, vd., 2009:183-185):

(i)-Bir gıdanın sağlığı azaltıcı yönlerini azaltmak istenildiğinde, yani içerisindeki obeziteye neden olması muhtemel yağ, şeker, tuz miktarının kısıtlanması istendiğinde dolaylı olarak gıdanın içerik ya da bileşenleri vergilendirilebilir. Örneğin, kiloya neden olan şeker ve yağ vergilendirilip bunu fazlaca içeren ürünlerin fiyatı yükseltilebilir. Bu tür bir verginin başarısı tüketicinin ne tepki verdiği de bağlıdır. Genel olarak tüketiciler, üzerinde daha az vergi bileşimi olması dolayısıyla vergiden kaçınıp içeriğinde daha az yağ ve şeker olan ürünleri esnekliği yüksekse tercih ederler. Sonuç olarak bu tür bir vergi ile sağlıklı gıdaların tüketimi daha az vergi içermesinden dolayı artırılabilir.

(ii)-Uygulamada karşılaşılabilecek olası güçlük, süt ve tereyağ gibi sağlıklı olup yağ oranı yüksek olan gıdaların daha yüksek vergi dilimi içerisine girmesi ve tüketimlerinin yüklenilen ağır vergiden ötürü istenmediği halde düşmesi olabilir.

(iii)-Verginin yönetsel aşamasında güçlükler vardır. Farklı gıdalara çeşitli oranların uygulanacağı kategoriler belirlenmesi, en çok zararı veren kategoriye en fazla oranın uygulanmasını gerektirir. Esas tartışma kategorilerin nasıl belirleneceğidir. Gıda üreticileri lobicilik faaliyetleri ile kategorilerin belirlenmesinde saptırıcı etki yapabilir. Üreticiler, kategorilerden haberdar olma konusunda da isteksiz olabilirler ve vergilendirilmeyen içerikleri belki de sağlıklı olmayan başka tür gıdalarla ikame ederek vergiden kaçınabilirler. Bu sorunlar, uygulama ve

yönetimin sosyal maliyetini vergi sisteminde arttırır. Yönetimsel güçlükleri olmasına rağmen bu vergiler, karakterize edilmiş kısma odaklanabildiğinden avantajlıdır.

5.3. Diferansiyel Vergilerin Belirli Hedeflenmiş Gıdalar Üzerinde Kullanılma Mekanizmaları

Sağlıksız gıdalar üzerindeki geniş tabanlı vergi rejiminin uygulama güçlüklerini önlemek için sağlıksız gıdalara vergi konulabilir. Bu amaçla, meşrubat, aburcubur gibi belirli gıdalar hedeflenir. Belirli gıda satışlarına konulacak alternatif bir vergi sağlıksız gıdalardan fazlaca tüketmeyi caydırabilir. Bazı devletler, hane dışında yemek yemeyi vergi kapsamına alırlarken mağazadan sağlanan gıdayı vergi dışı tutmaktadırlar. İnsanlar restoranda yediklerinde evde beslenmelerine kıyasla daha çok yiyorlarsa bu politika obezite sorununu azaltır. Bu vergiler, fast food restoran zincirlerine de uygulanabilir. Fakat bu tür politikanın etkinliği tüketicilerin fiyat artışlarına duyarlılığı, ikame malların varlığına bağlıdır. Örneğin, okullarda meşrubatlara uygulanacak bir verginin ikamesi okul içinde düşüktür (Eltson, vd., 2009:186).

5.4. KDV Yaklaşımı

KDV yaklaşımı, belirli bileşenlere vergi konulması ya da belirli vergi kategorilerinin oluşturulmasına alternatif bir yaklaşımdır. Bu tür bir vergi, üretim aşamasında konulup son üretim gerçekleşene kadar yaratılan tüm katma değer vergilendirilir. Böylece çiftlik kapısında satılan sağlıklı gıda ürünü ucuzken markette ya da restoranda satılan işlenmiş gıda ürünü vergiler nedeniyle pahalılaşır. Yani az sağlıklı ürünler çok işlendiğinden KDV ile ağır vergilendirilir. Ayrıca aburcubur gıdaların paket ve sunum maliyetleri de vergiyi arttırır. Bu bağlamda istenilmese de paketleme nedeni ile süt ve süt ürünleri de vergileme kapsamına girer (Eltson vd., 2009:186).

6. UYGULAMADA VERGİ ÇÖZÜMLERİ

Tarih boyunca gıda üzerine konulan vergiler, isyanların başlıca nedenlerinden birisi olmuştur. Örneğin, İngiliz tarihi, gıda fiyatlarındaki artışın çete davranışına dönüştüğü isyanlarla doludur; 1919'da İtalya'da gıda benzeri bir isyana sahne olmuştur. Günümüzde gıda protestoları ise yerel gıda üreticilerinin uğradıkları küresel eşitsizlik ve adaletsizlik üzerine odaklanmaya eğilimlidir (Caraher ve Cowburn, 2005:1242).

Vergiler sosyal sorunlara çözüm üretmek amacıyla başarıyla uygulanabilir. Ancak nedeni ne olursa olsun yaşamsal ihtiyaçları gidermek için herkes tarafından tüketilen gıdalar üzerine vergi konulması oldukça güçtür. Bu nedenle gıda vergileri, obezite hastalığının yaygınlaşmaya başladığı 1980'li yıllara kadar devletler tarafından tercih edilmemiştir. Fakat obezitenin yaygınlaşması sonrasında üzerinde durulmaya başlanmıştır.

Birçok ülkede rekabetçi gıda piyasaları hükümetler tarafından izlenmekte, tüketilen ve üretilen gıda miktarını belirleyen arz ve talep bileşimi belirlenerek toplum sağlığı güvenliği sağlanmaktadır. Bu düzenlemeler; meyveler, unlu mamuller, sebzeler, etler, içecekler gibi farklı türde gıdaları içermektedir (Freebairn, 2010:54). Düzenlemeler, okullarda meyve-sebze ve yağsız süt gibi

sağlıklı gıdaların satılması, spor-sağlık eğitimi ve fiziksel aktivite programlarıyla da sürdürülmektedir. Bazı ülkelerde, okullarda sağlıksız gıdaların satışına kısıtlamalar getirilmiştir. ABD’de bazı eyaletlerde şekerli içecek ve gıdalardan bir maktu vergi (twinkie) tahsil edilmektedir. Ayrıca restoranlarda mönülerde besin ve kalori bilgileri yer almaya başlamıştır (Beyaz ve Koç, 2009: 27). ABD’de 34 eyalette meşrubat vergisi, 30 eyalette şekerleme vergisi, 29 eyalette ciklet vergisi, 15 eyalette cips ve kraker vergisi uygulanmaktadır (Powell ve Chalopka, 2009:231).

Deneyim ve ortak bilgi birikimi, tat tercihlerini edinmede daha çok rol oynar. Ayrıca tuzlu aburcubura olan talebin esnek olmadığı da varsayılmaktadır. Bu durum, az sağlıklı bu tür gıdaların tüketiminin düzenlenmesinde göz ardı edilmemesi gereken bir unsurdur. Diğer taraftan abur cubur tüketimi elastik değilse vergi geliri daha kesin olacaktır. ABD’de yapılan bir çalışmada, aburcuburlara konulacak %1 lik bir verginin 100 milyon \$ gelir sağlayabilecek potansiyele sahip olduğu ve bu gelirin de obeziteye karşı eğitim-sağlık-egzersiz hizmetlerinde, medya için reklamlarda kullanılabileceği ileri sürülmektedir (Kuchler vd., 2004:10).

Bir çalışmada, bozuk para ile çalışan aburcubur makinelerindeki düşük yağlı gıdaların fiyatlarında yapılan bir indirimin satışlarında ciddi artışa neden olduğunu kanıtlamıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre: (i) fiyat düşüncü insanlar düşük yağlı gıdaları tercih etmekte, (ii) gıda endüstrisi de yüksek yağlı gıda üretimi yerine yüksek fiyatlı gıdalara alternatif olarak düşük yağlı gıda üretimine yönelebilmektedir. Ayrıca bu çalışma okul çocuklarının kilo alması, meyve ve sebzelerin gerçek fiyatları arasındaki ilişki konusunda tartışma başlatmıştır (French, 2002: 441-443).

ABD’de yapılan bir ankete göre, Amerikalılar obeziteyi sigara ile kıyaslandığında %81 oranında ciddi bir sağlık sorunu olarak görmekte ve hükümetin obezite ile mücadelede rol oynamasını talep etmektedir. Bu talepte bulunanların da üçte biri, devletin mücadelede ana rolü üstlenmesini istemektedirler. Ayrıca, ankete katılanların % 41’i abur-cubur gıdalar üzerine bir vergi konulmasını desteklenmektedirler (Lake Snell Perry & Associates, 2012:1-6).

ABD’de Arkansas, Washington ve Batı Virginia eyaletlerinde meşrubatlara özel bir vergi; Minesotada şekerleme, sakız ve dondurmaya satış vergisi; Teksas’da şekerleme vergisi uygulanmaktadır. Maryland Eyaleti’nde restoranlarda şekersiz (diet, light, sugar-free) içecek satılması zorunlu hale getirilmiştir. Bu kurala uymayan restoranlara 900\$ para cezası uygulanmaktadır. Connecticut’da ise kafeterya, öğrenci merkezi v.b. alanlarda satılan şekerlemeler için % 6 satış vergisi uygulanmaktadır. California’da meşrubatlar üzerine konulan vergi ile yılda yaklaşık 340 milyon dolarlık gelir elde edilmiştir (JP Morgan, 2003:19). ABD’deki örnekler göstermektedir ki gıda üzerindeki vergiler, şekerleme ve meşrubat üzerine odaklanıp bireysel beslenmeye etki ederken aynı zamanda da kantin ve kafeteryaları, bu mekânlardaki abur cubur makinelerini ve fast food restoranları da hedefleyip genel bir etki de yaratma çabasıdır. Genel

olarak vergi düz oranlı ve satış fiyatına uygulanmaktadır. Alternatif olarak obeziteye neden olması olası aburcubur gıdaların reklamlarının da vergiye konu olduğu örneklere de rastlamak mümkündür. Yüksek yağ oranı içeren gıdalara “yağ vergisi” olarak adlandırılabilir ek vergiler getirmek de bir diğer uygulanan yöntemdir (Bknz.; Caraher ve Cowburn, 2005:1244).

Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, trans yağ, aşırı şeker, tuz ve karbonhidrat içeren gıdalara karşı ek vergi getirerek obezitedeki artışın yanında beslenme bozukluğuyla ortaya çıkan diğer hastalıkların önlenmesini sağlayarak devletin hızla artan sağlık harcamalarını da azaltmayı öngörmektedir.

AB’de katma değer vergisi, Avustralya’da ise genel hizmet vergisi oranı yükseltilerek gıda üzerindeki vergi yükleri artırılmaktadır. KDV gibi genel vergiler bazen bir gıda vergisi olarak algılanmamaktadır. İngiltere’de KDV, dondurma, meşrubat, şekerleme gibi keyif verici gıdalar üzerinden alınırken; kek-kurabiye gibi unlu şekerli gıdalarda KDV oranı sıfır olarak uygulanmaktadır. Bazı ülkelerde İngiltere’nin aksine tek tip KDV uygulanırken; İtalya, İrlanda, İspanya’da farklı KDV oranları uygulamaktadır. Avustralya’da 2000 yılından bu yana çoğu ürün ve hizmeti kapsayan mal ve hizmet vergisi konulmuş, tüm temel gıda ürünleri bu verginin dışında bırakılmıştır. Uygulama örnekleri mevcut mekanizmanın karmaşıklığını ortaya koymaktadır. Bu mekanizma içerisinde KDV’nin bireylerin sağlıklı gıda seçimine tek başına etkisini ölçmek oldukça zordur (Caraher ve Cowburn, 2005:1244).

Uygulanmakta olan bir diğer çözüm, sağlıksız gıdaları tanımlayıp vergiye tabi tutmaktır. Uygulamada, gıdaları kategorilere ayırıp bazı kategorilere doğrudan etki edecek gelire bağlı davranışı yönlendirebilen vergiler konulmaktadır. Gereksinim duyulan gıdalar, vergi dışı tutulurken keyfi gıdalar vergi kapsamına alınmaktadır. Belçika, Almanya, İrlanda, İtalya ve İngiltere’de çay, kahve, süt v.b. temel gıdalara düşük oranda vergi uygulanırken, meşrubat v.b. temel gıda kapsamında olmayan gıdalara daha yüksek oranda vergi uygulanmaktadır. İrlanda’da bu vergiler uzun dönemli çözüm olmadıkları nedeni ile reddedilmiştir (Caraher ve Cowburn, 2005:1244).

İskoçya’da alkol ve sigarada olduğu gibi benzer şekilde çikolatanın da keyifli bir gıda olmaktan ziyade pek çok kişi için obeziteye neden olması nedeni ile zararlı olduğu savunulmuş ve vergilendirilmesi talep edilmiştir. Çikolata içeren şekerli ve kakaolu gıdaları kapsayan ürünler üzerinden vergi alınması daha etkin bir sonuç oluşturabilecekken sadece çikolatanın vergiye konu olması, dört kişiden birinin obezite boyutlarına ulaşması, obezite ile mücadelede geçilmiş olmanın telaşını destekler niteliktedir (Lorenzi, 2011:328-332).

Danimarka’da doymuş yağ içeren tüm gıdalara yüzde 2.3’ü aşan vergi, süttten sıvı yağa, etten pizza gibi hazır gıdalara uygulanmaktadır. Fransa, aralarında tatlandırıcı meyve sularının da yer aldığı şekerli içeceklerde vergiyi iki katına çıkarmayı hedeflemektedir.

WHO, Gıda ve Tarım Teşkilatı raporlarında gıda ile ilgili sağlık sorunlarında fiyat ve maliyetlerin kilit rol oynadığı belirtilmiştir. Aynı raporda enerji yoğun ve yağlı gıdaların belirli ölçüde engellenmesi, “yağ vergisi” konulması

ve fiziksel aktivitenin arttırılmasının özendirilmesi vurgulanmıştır (Caraher ve Cowburn, 2005:1242).

Yağ vergisi uygulamasıyla “sağlıksız gıdaların tüketiminin azaltılması”, “diyet ve obeziteyi önleme programlarını finanse edecek gelirin edinilmesi” hedeflenmektedir. Bu tür bir vergi önemli bir vergi geliri sağlasa da azalan oranlı karaktere sahip olması temel dezavantajı olarak kabul edilmektedir (Allais vd., 2010:243).

Norveç’te ulusal gıda ve beslenme politikası kapsamında obeziteye ilişkin 4 temel hedef belirlenmiştir. Bu hedefler (Caraher ve Cowburn, 2005:1245):

- (i) yağ tüketiminin azaltılıp tahıl, sebze ve doymamış yağ oranı yüksek gıdaların özendirildiği sağlıklı beslenme düzeninin oluşturulması,
- (ii) yerel gıda üretiminin arttırıp ithalatın azaltılması ve kendi kendine yetkin bir gıda yapısına ulaşılması,
- (iii) az gelişmiş bölgelerdeki alanların tarıma açılıp gelişimine katkı sağlanması,
- (iv) yoksul ülkelerdeki gıda üretimi ve tüketimine katkı sağlayıp dünya gıda güvenliğine ortak olmaktır .

Norveç’teki vergi, yağ vergisinden ziyade kalori vergisine daha çok benzemektedir.

7. GIDA VERGİLERİNİN SAKINCALARI

İngiltere’de yapılan bir çalışmada herhangi bir gıda üzerine konulan vergiden zenginlerden çok yoksulların etkilendiği kanıtlanmıştır. İçerdiği yağ miktarına orantılı olarak obeziteyi, kanseri engellemek için sigaraya konulduğu gibi gıdaların üzerine vergi konulması; süt, tereyağı gibi temel besin maddelerinde de fiyat artışlarına neden olabileceğinden gelirin daha fazla bölümünü gıda harcamalarına ayıran düşük gelirli kesimin üzerine getireceği yük ekonomik olarak iyi durumda olanlara kıyasla daha fazla olacaktır (Leicester ve Windmaijer, 2004:15). Bu nedenle gıda vergilerinin uygulanmasında okul kantinleri, yerleşke kafeteryaları, hastaneler v.b. alanlar kontrollü koşullar nedeni ile daha kolay görülmektedir. Okullarda gıda tüketimi ile ilgili bulgular çocukların gıda seçiminde lezzet ve fiyat üzerine odaklandığını göstermektedir. Buradan hareketle okul, hastane v.b. kapalı sistemlerde teşvik ya da caydırma unsurları ile ürüne elverişliliği belirleyici faktörlerle dengelenebilir (Caraher ve Cowburn, 2005:124).

Sağlıksız gıdaların tüketimini engellemek için alınan vergilerin hâsılatı sağlıklı gıdaların tüketimini arttırmayı teşvik etmek için kullanılıp denge sağlanabilir. Örneğin, yağlı patates cipslerine, şekerli meşrubatlara konulacak bir “yağ vergisi” ya da bu gıdaları üretenlere getirilecek bir üretim vergisinden elde edilen vergi hâsılatı sağlıklı gıda üreticilerine, sebze-meyve üreten seralara, çiftçilere maliyetlerini düşürecek şekilde ücretsiz mazot ve tohum desteği, ücretsiz sera inşası v.b. teşvikler olarak sunulabilir. Benzer şekilde obezite ile mücadele çabası içinde aburcubur gıdaların tüketimini azaltmak için konan “yağ vergisi” ile sağlanan kamu gelirleri yine obezite ile mücadele için sağlıklı spor-egzersiz alışkanlıklarının (devlet desteği niteliğindeki bu kamu harcamalarına “zayıflama

desteği (thin subsidy)” de denilmektedir) arttırılması için harcanabilir (Yaniv vd., 2009: 823).

Ancak gıda vergilerin toplanılması sırasında politikacılar çok istekli değildirler. Çünkü gıda endüstrisinin baskısı oy kaybettirebilir. Gıda üreticileri fabrikalarını vergilerin olmadığı başka alanlara kaydırabilir ya da ABD'nin Maryland Eyaleti'ndeki FritoLay örneğindeki gibi kaydırmakla tehdit edebilirler (Bknz.; Ruhi, 1992). Bu tür bir durum da işsizlik sorununu doğuracağından politikacılar için oy kaybı anlamına gelebilir. İngiltere'de obezite ile mücadele için politikacıların vergi getiren sert yasalar çıkarmaktan ziyade sektör temsilcileriyle gönüllülüğe dayanan anlaşma yapmaya çalışılması da aynı nedenden kaynaklanmakta olup uzmanlar tarafından eleştirilmiştir (BBC, 2012). Aynı zamanda sağlıksız olmakla beraber ucuz olduğu için söz konusu gıdalarla beslenen gelir seviyesi düşük olan kesim vergiler nedeni ile fiyatları yükselen sağlıksız gıdaların tüketimini azaltıp teşvikler nedeni ile fiyatı azalacak olan sağlıklı gıdaların tüketimini arttırma konusunda alışkanlıkları nedeni ile çok istekli olmayabilir. Alışkanlıklarının mali önlemlerle değiştirilmesine tepkilerini bu önlemleri alan politikacıları tekrar oylamayarak gösterebilirler. Politikacılar yoksul kesimin ve aburcubur üreticilerin tepkisini alıp oy kaybetmeden sağlıksız gıdaların fiyatlarında bir değişiklik yapmadan, sağlıksız gıdaları vergilendirmeden sağlıklı gıda üreticilerini teşvik etme eğilimine yönelebilirler. Ancak bu eğilim, obeziteyi önlemede etkili bir politika olmaktan çok sağlıklı gıdaların tüketimini özendirme nedeni ile iyileştirme niteliği taşıyabilir.

Sağlıksız kabul edilen gıdaların yüksek oranlı vergilere tabi tutulması sonucu artan fiyatları bu gıdaların tüketimini kısmakla beraber kaçakçılığının da yapılmasına neden olabilir. Yani bahsi geçen aburcubur gıdaların yasal olmayan yollardan üretilip pazarlanmasına neden olabilir.

8. SONUÇ

Obezitenin neden ve sonuçlarının değerlendirilmesi, en uygun politika karşılığının seçimi açısından oldukça gereklidir. Devletin obezite ile mücadele ederken görevi; değerlendirme ve fizibilite hazırlamak için girdi sağlamak, maliyet etkin farklı politik araçlar (vergi-sübvansiyon, eğitim-destek) geliştirmek, politika sonuçlarındaki tepkileri ölçüp bilgi sağlamaktır. Dikkatlice hazırlanmış mali araçlar obezite ve beraberinde gelen sağlık sorunlarının önlenmesinde temel oluşturabilir.

Spor ve egzersizin devlet tarafından desteklenmesi, eğitim ve reklam gibi araçların kullanılması obezite ile mücadelede tamamlayıcı unsurlardır. Egzersiz, eğitim ve reklam harcamaları için gerekli fon da obezite vergilerinden finanse edilebilir.

Tüm gıda vergileri, gelir seviyesi yükseldikçe etkisini yitirir ve düşük gelirli kesim üzerinde daha ağır bir vergi yükü oluşturur. Düşük gelirli kesime olumsuz etki edecek sağlıksız gıdalar üzerine konulan bir gıda vergisi ancak eşzamanlı olarak sağlıklı gıdaların sübvansiyon edildiği uygulama ile etkili olabilir. Ayrıca gıda üzerindeki bir mali rejim sonucunda hangi gelir gurubunun ne ölçüde

kazanım sağladığı açık değildir. Bu nedenle politika sonuçları dikkatle izlenip çıktıklarına göre politikalar, sürekli olarak yeniden değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Acs, Z. J.; Henderson, L. J.; Levy, D. T.; Lyes, A.; Stanton R. K. (2009). "A policy framework for confronting obesity". **Obesity, Business and Public Policy**. Glos, Birleşik Krallık, 2009:221-252.
- Allais, O.; Bertail, P.; Nichele, V. (2010). "The Effects of a Fat Tax on French Households' Purchases: A Nutritional Approach". **The Author**. 2010: 28-245.
- BBC (2012). "Global governments must get tough on obesity". <http://www.bbc.co.uk/news/health-14669203>.(5.02.2012).
- Beyaz, F. B.; Koç, A. (2009). "Obezite Ekonomisi: Güncel Durum ve Ekonomik Analizler". EconAnadolu . Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi. Eskişehir. 17-19 Haziran 2009.
- Bleich, S.; N., Cutler; D., Murray; C., Adams, A. (2008). "Why is the Developed World Obese?". **The Annual Review of Public Health** – 29. ABD. 2008:273-295.
- Caraher, M.; Cowburn, G. (2005). "Taxing Food: implications for public health nutrition". **Public Health Nutrition**. ABD. 2005:1242-1249.
- Couch, K. A. (2001). "Health Policy and Sugar-Sweetened Beverages". **Journal of Policy Analysis and Management**. Vol. 30. No. 3, 2001:644-665.
- Cummins, S.; Macintyre, S. (2006). "Food environments and obesity-neighbourhood or nation?". **International Journal of Epidemiology**. ABD. 2006:35:100-104.
- Dharmasena, S.; Capss, O., JR. (2011). "Intended an Unintended Consequences of a Proposed National Tax on Sugar-Sweetened Beverages to Combat The U.S. Obesity Problem". **Health Economics**. 2011, 10.1002/hec.
- Drenowski, A.; Darmon, N. (2005). "The economics of obesity: dietary energy density and energy cost". **The American Journal of Clinical Nutrition**. 82. ABD. 2005:265-273.
- Eltson J. A.; Stanton, K. R.; Levy, D. T.; Acs, Z. J. (2009). "Tax Solutions to the external cost of obesity". **Obesity, Business and Public Policy**. Glos. Birleşik Krallık. 2009:171-188.
- Finkelstein, E.A.; Ruhm, J.C.; Kosa, K.M. (2005). "Economic Causes and Consequences of Obesity". **Annual Rev. Public Health**. ABD. 2005:239-257.
- Freebairn, J. (2010). "Policy Forum: Reforming the Health System: Taxation and Obesity?". **The Australian Economic Review**. Vol. 43, No. 1. 2010:54-62.
- French, S. A. (2002). **Pricing Effects on Food Choices, Sugar and Fat–From Genes to Culture Symposium**, New Orleans. ABD. 2002: 841-843.
- Giesen, J.; C. A., H.; Havermans, R., C.; Douven, A.; Tekelenburg, M.; Jansen, A. (2010). "Will Work for Snack Food: The Association of BMI and Snack Reinforcement". **Obesity Journal**. Mays 2010: 966-970.
- Henderson, J. L. (2009). "Obesity, poverty and diversity: theoretical and strategic challenges". **Obesity, Business and Public Policy**. Glos, Birleşik Krallık. 2009:57-75.
- Ippolito, P. M.; Mathios, A.D. (1995). "Information and Advertising: The Case of Fat Consumption in the United States". **The American Economic Review**. Vol. 85, No. 2. Papers and Proceedings of the Hundredth and Seventh Annual Meeting of the American Economic Association. Washington DC, ABD, 1995: 91-95.
- Jayson, L.; L., Schroeter, C. (2002). "Health Economics Letter. When Do Fat Taxes Increase Consumer Welfare?". **Wilney Online Library Publish**. DOI: 10.1002/hec.1789.
- Kuchler, F.; Tegene, A.; Haris, J.M. (2004). "Taxing Snack Foods: What to Expect for Diet and Tax Revenues". **Current Issues in Economics of Food Markets**. ABD.
- Lakdawalla, D.; Phillipson, T. (2011). **The Growth of Obesity and Technological Change: A Theoretical and Empirical Examination**. National Bureau of Economic Research. Working Paper 8946. <http://www.nber.org/papers/w8946> (14.11.2011).
- Lake Snell Perry & Associates (2012). "Obesity as a Public Health Issue:A Look at Solutions". http://www.phsi.harvard.edu/health_reform/poll_results.pdf (07.12.2012).

- Leicester, A.; Windmeijer, F. (2004). "The Fat Tax Economic Incentives to Reduces Obesity". Londra, Birleşik Krallık.
- Levy, D.; T., Oblak, M. (2009). "Tobacco control as a model for trimming the obesity problem". **Obesity, Business and Public Policy**. Glos. Birleşik Krallık. 2009: 191-205.
- Lorenzi, P. (2011). "Taxing Antisocial Behavior for the Common Good". **Society**. Volume 48. ABD. 2011:328-332.
- Maffetone, P. (2013). "What Really is Junk Food?". <http://www.philmaffetone.com/what-is-junk-food> (12.12.2013).
- Mavromaras, K. (2008). "Policy Forum: A Multidisciplinary View of Obesity Economics and Obesity". **The Australian Economic Review**. Vol. 41, No. 1. 2008:78-84.
- McCull, K. (2009). "Fat taxes and the financial crisis". **The Lancet**. Vol 373, ABD. 2009:797-798.
- McKinnon, R., A. (2009). "Obesity as Market Failure:Development of a Model to Estimate the Lifetime, External Costs of Obesity in the United States". The Faculty of The Columbian College of Arts and Sciences of The George Washington University.
- Miao, Z.; Beghin, J., C.; Jensen, H., H. (2011). "Taxing Sweets: Sweetener Input Tax or Final Consumption Tax". **Contemporary Economic Policy**. 2011:1-17.
- Morgan, J.P. (2003). "Food Manufacturing: Obesity the Big Issue". **JP Morgan European Equity Research**. Londra. Birleşik Krallık.
- Nederkoorn, C.; Havermans, R., C.; Giesen, J., C., A., H.; Jansen A. (2011). "High tax on high energy dense foods and its effects on the purchase of calories in a supermarket. An experiment". **Appetite** 56. 2011:760-765.
- Popkin, BM; Gordon-Larsen, P. (2004). "The nutrition transition: worldwide obesity dynamics and their determinants". **International Journal of Obesity**. ABD. 2004:2-9.
- Powell, L. M.; Chalopka F., J. (2009). "Food Prices and Obesity: Evidence and Policy Implication for Taxes and Subsidies". **The Milbank Quarterly**. Vol. 87, No. 1. 2009:229-257.
- Rosin, O., (2008). "The Economic Causes of Obesity: A Survey". **Journal of Economic Surveys**. Vol. 22, 2008:617-647.
- Ruhi, S. (1992). "Frito-Lay says snack tax may reduce hiring at new plant". http://articles.baltimoresun.com/1992-05-10/news/1992131190_1_frito-snack-tax-snack-foods (06.10.2011).
- Sallis, J., F.; Glanz, K. (2010). "The role of built environments in physical activity, eating, and obesity in childhood". **The Future of Children**. 16(1), 2010:89-108.
- Sen, A., Entezarkheir; M., Wilson, A. (2010). "Obesity, smoking, and cigarette taxes: Evidence from the Canadian Community Health Surveys". **Health Policy** 97, 2010:180-186.
- Sturm, R. (2002). **The Effects of Obesity, Smoking and Drinking on Medical Problems and Cost, Health Affairs**. 21, No.2, 2002: 245-253.
- Sturm, R.; Datar, A. (2005). "Body mass index in elementary school children metropolitan area food prices and food outlet density". **Public Health**. Volume 119, Issue 112, ABD. 2005:1059-1068.
- Swinburn, Body; Sacks, G. Vdg. (2011). "The global obesity pandemic: shaped by global drivers and local environments". **The Lancet**. Vol 378, August 27.
- Van Baal PHM; Polder JJ de Wit GA; Hoogenveen RT; Feenstra TL (2008). "Lifetime Medical Costs of Obesity: Prevention No Cure for Increasing Health Expenditure". **PLoS Med** 5 (2): e 29. doi:10.1371/journal.pmed.0050029, 2008:242-249.
- Wansink, B.; Huckaboe, M. (2005). "De-marketing obesity". **California Management Review**. 47, ABD, 2005: 6– 18.
- WHO (2008). "Obesity and Overweight". <http://who.int/mediacentre/factsheets/fs3117en/print.html>, (17.08.2008).
- WHO (2011). "Obesity and overweight". <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/> (15.11.2011).
- WHO (2013). "Fact Sheet No:113". <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/> (20.11.2013).
- Wikipedia (2011). "Obezite". <http://tr.wikipedia.org/wiki/Obezite> (06.09.2011).
- Wikipedia (2011a). "Invisible Hand". http://en.wikipedia.org/wiki/Invisible_hand (17.09.2011).

Wikipedia (2011b). “Junk Food”. http://en.wikipedia.org/wiki/Junk_food (31.12.2011).

Yaniv, G., Rosin, O.; Tobol, Y. (2009) . “Junk-food, home cooking, physical activity and obesity: The effect of the fat tax and the thin subsidy”. **Journal of Public Economics** 93, 2009:823-830.

Otomobil Sahipliğini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Tokat İli Kentsel Alanda Bir Uygulama*

Rüştü YAYAR**

M. Necati ÇOBAN***

Bilge TEKİN****

ÖZ

Beğenmeli mal kapsamında ifade edilen otomobillerin tüketiciler tarafından satın alınma evresi uzun bir dönemi kapsayabilmektedir. Otomobil satın alınmasının yüksek maliyet içermesi, tüketiciler tarafından dikkat edilen en önemli risk unsurlarından birisidir. Küreselleşen dünya ile birlikte otomotiv sektörü günden güne gelişim göstermektedir. Yine Türkiye’de otomotiv sektörü yıllar itibariyle değişim göstermiş ve güçlü bir evrim geçirmiştir. Otomobil markaları, Türkiye’deki otomobil kullanıcılarına yönelik en uygun otomobilleri üretme çabasına girmişlerdir. Türkiye’de ekonominin büyümesine paralel olarak otomobile olan talebin artması sebebiyle otomobil sahipliğinin hangi değişkenlere göre farklılık göstereceği araştırılmak istenmiştir. Bu nedenle Tokat ili kentsel alanda ikamet eden 438 ailenin otomobil sahibi olup olmadıkları incelenmiştir. Otomobil sahipliğini belirleyen sosyoekonomik ve demografik faktörlerin neler olduğu ve bu faktörlerin tüketicilerin otomobil sahibi olup olmamalarını etkileme dereceleri araştırılmıştır. Çalışmada Binary Logit Modeli kullanılmıştır. Modelde aile reisinin erkek, esnaf, yüksek geliri, ev sahibi ve kredi kartının bulunması değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı olup otomobil sahipliğini olumlu yönde etkilediği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tüketici teorisi, Otomobil, Binary Logit Model, Tokat

JEL Sınıflandırması: D11, D12, C25

Identifying the Factors Affecting the Car Ownership: A Case Study in Urban Areas of the Province of Tokat

ABSTRACT

The purchase period of cars expressed within the scope of preferred goods can involve a long period. Car purchase’s including high cost is one of the most important risk factors considered by the consumers. Along with the globalizing world, automotive sector has been developing day by day. In Turkey, the automotive sector has changed in years, and has had an influential evolution. The automobile brands have led to drive for producing the most appropriate cars for the automobile users. In parallel to the growth of economy in Turkey, it was aimed to investigate according to what reasons automobile ownership will differ due to the increasing demand. For that reason, it was analysed whether 438 families residing in urban areas of Tokat province had automobiles or not. The demographical and socio-economic factors determining the automobile ownership and to what extent these factors affect consumers to have an automobile or not were analysed. In the study, Binary Logit Model was used. It was found that the variables of head of family’s being male, and tradesman with high income, house-ownership and credit card were statistically significant, and those positively affected automobile ownership.

Key Words: Consumer Theory, Car, Binary Logit Model, Tokat

JEL Classifications: D11, D12, C25

* Bu çalışma, 15. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu’nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, rustu.yayar@gop.edu.tr

*** Araş. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, necati.coban@gop.edu.tr

**** Gaziosmanpaşa Üniversitesi, SBE, bilgetekin90@hotmail.com

I. Giriş

Kara yolu ulaşımı denildiği zaman ilk akla gelen ulaşım aracı olan otomobiller, ilk imal edildiğinden bugünlere kadar teknolojinin de gelişmesiyle beraber günden güne evrim geçirmiş, insanlar arasında en yaygın ulaşım aracı olmuştur. Otomobil, sağladığı yoğun teknolojik donanımlarla sadece bireyleri taşıma ihtiyacını karşılamasının ötesine geçmiş, bireyler için aynı zamanda bir tutku haline de gelmiştir. Otomobil üretmekle yükümlü olan firmalar, tüketicilerin zevk ve tercihlerinin farklılıklarına göre, gelir durumlarına göre ve bunlar gibi tüketicinin otomobil satın alımlarında etkili olan faktörleri göz önüne alarak otomobil üretme ve ürettikleri otomobilleri özellikleri açısından çeşitlendirme yoluna gitmektedirler. Otomobil üreticisi konumundaki firmalar, tüketicilerin zevk ve tercihlerini yapmış oldukları birtakım araştırmalarla belirlemektedirler. Bu araştırmalar sonucu firmalar tüketiciye hitap edecek otomobiller üretme yoluna gitmektedirler.

Gelişmiş ve hatta gelişmekte olan ülkeler için otomotiv sektörünün güçlü bir yapıya sahip olması önemlidir. Otomotiv sektörü, birçok sektörle yakın ilişki içerisinde bulunmakta ve otomotiv üretimi ile birçok sektöre de dolaylı anlamda destek olunması sağlanabilmektedir. Otomotiv sektörü lastik, petrokimya, demir-çelik, elektrik-elektronik, boya, cam, dokuma gibi temel sanayi dallarıyla ilişki içerisinde bulunmakta, bu yakın ilişki içerisinde bulunduğu sektörlerdeki teknolojik gelişmelerin de öncüsü konumunda bulunabilmektedir. Yine bunun yanı sıra otomotiv sektörü savunma sektörüne faydalı olabilmekte dolaylı olarak ta milli savunma sanayine faydalı olabilmektedir. Diğer motorlu taşıtlara göre daha yüksek miktarlarda üretimi yapılan otomobiller üretimleriyle güçlü yan sanayiler oluşturmaktadır. Böylelikle otomotiv üretiminin diğer taşıtların üretimine de destek sağladığı ifade edilebilir. İlk olarak üretimine 18. yüzyılda başlanmış olan otomobillerin üretiminde Almanya ve Fransa öncülük etmiş, daha sonra 1900'li yılların başlarında ABD'de ve 1940'lı yıllarda Avrupa'da seri üretimlerine geçiş sağlanmıştır. Yine 1960'lı yıllardan sonra Japonya'da otomotiv sektörüne önemli rakamlarda ihracat sağlayarak sektörde varlığını hissettirmeye başlamıştır.

Otomotiv sektörleri içerisinde otomotiv üretimiyle uğraşan firmalar sektöre yeni girecek firmaların gücünü dikkate almalı, mevcut rakipler arasındaki rekabetin boyutunu ölçmeli, ikame sektörlerin durumunu göz önüne almalı, alıcıların pazarlık gücünü saptamalı ve yine tedarikçi konumdakilerin pazarlık gücünü saptamalıdır. Otomotiv sanayi yaygın olarak bir ülkenin yük ve yolcu gereksinimlerini karşılayabilecek nitelikteki kara üzerinde gidebilen taşıtları imal eden bir sanayi kolu olarak tanımlanabilmekle beraber üzerinde küresel anlamda uzlaşa sağlanmış ortak bir tanım bulunmamakta, farklı ekonomilerin farklı birimleri kendi ilgi alanları doğrultusunda farklı tanımlar ortaya atmışlardır. Otomotiv sanayi içerisinde yer alan, otomotiv sektörü kapsamında değerlendirilen başlıca ürünler binek otomobil, otobüs, midibüs, minibüs, kamyon, kamyonet ve traktörlerdir.

Otomotiv sektörü içerisinde firmaların dikkat etmesi gerektiği birtakım temel ekonomik göstergeler bulunmaktadır. Bunlar kapasite kullanım oranı, üretim oranları, dış ticaret boyutları, iç pazardaki durum ve istihdam durumlarıdır. Bunlar

ne kadar pozitif durumda olursa firma için o kadar kazanım sağlayacaktır. Otomotiv sektörünün hızla gelişen ve değişim yaşayan bir sektör konumunda olması, otomobil müşterisi konumunda olan kimselerin karar verme ve satın alma süreçlerini oldukça fazla etkileyebilmektedir. Tüketicilerin otomobil satın alma ve karar verme sürecinde birçok kriteri göz önüne aldıkları yapılmış olan birtakım araştırmalar ışığında da ortaya konmuştur.

Türkiye’de hazırlanan ve uygulanmakta olan kalkınma planlarında ‘Yaşam Seviyesi Yüksek İleri ve Gelişmiş Devletler Düzeyinde Olmak’ hedeflenmekte ve bu hedefe de ulaşmakla doğru orantılı olarak ülke ve ekonomik göstergeler pozitif yönde gelişim gösterdikçe otomobil ve otomotive olan ihtiyaç artacaktır(Yaşar, 2013: 781). Tüketicilerin otomobil satın alırken otomobillerin özellikleri bağlamında en fazla dikkat ettiği şeyler arasında otomobilin markası, motorunun gücü, yakıt tüketiminde ekonomik anlamda avantajlı olup olmadığı, motorunun çeşidi, rengi, sağladığı donanımlar, vitesinin özelliği, görünüşü ve fiyatları tüketicilerin satın alma süreçlerinde etkili olan faktörlerden bazıları olarak ortaya çıkmaktadır. Bazen tüketiciler otomobil satın alma karar süreci içerisine girememekte, birtakım faktörler bireylerin otomobil satın almaması yönünde tutum ve davranışlar sergilemesine neden olmayabilmektedir. Bu çalışmada bireylerin otomobil sahibi olmasında veya otomobil sahibi olamamasında etkili olan faktörler saptanacaktır.

Çalışma bölge olarak Tokat ili kentsel alanda yapılmış olup çalışma için 438 bireyden anket yolu ile gerekli verilere ulaşılmıştır. Çalışmada otomobil sahipliği üzerinde etkili olan faktörleri belirleyebilmek için Binary Logit Modeli kullanılarak ekonometrik analiz yapılmıştır. Bu çalışmanın amacını Tokat ili kentsel alanda yaşayan hanehalklarının otomobil sahibi olabilmesinde veya olamamasında etkili olan sosyoekonomik ve demografik faktörlerin belirlenmesi ve bu sosyoekonomik ve demografik faktörlerin etki derecelerinin belirlenmesi oluşturmaktadır. Çalışmada elde edilecek olan sonuçlarla otomobil sahipliği önünde engel teşkil eden faktörlere yönelik araştırmalar yapılabilmesi sağlanacak, otomobil sahibi olma bakımından etkili olan faktörler saptanacaktır. Araştırma yapılan bölge üzerinde otomobil sahipliği üzerinde etkili olan faktörlerin ortaya konulmasıyla Tokat ili kentsel alandaki otomobil sahiplerinin sahip oldukları otomobillerle alakalı karakteristik özellikleri ortaya koymasından dolayı ve bölge üzerinde ileriki dönemde benzer çalışmalar yapma olanağı olan araştırmacıların yararlanması önemlidir. Yine bununla beraber bölge üzerinde rekabetçi durumda bulunan firmalar açısından bir bilgi kaynağı olma özelliği taşıyabilecektir.

II. Literatür Taraması

Konuyla alakalı literatüre bakıldığı zaman birtakım çalışmaların yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmalarda hedeflenen otomobil sahipliğini nelerin etkilediğine yönelik çıkarımlar yapmak olmuştur.

Alper ve Mumcu (2000), araştırmalarında Türkiye’de otomobil talebinin tahminini araştırmışlardır. Araştırmada Türkiye otomobil talep piyasasının 1996-1999 yılları aralığında bir portresi yansıtılmış ve 2005 yılı itibariyle de talep öngörüsü yapılmıştır. Araştırmada yine bununla beraber 2000 ila 2005 yılları

arasında Türkiye’de kişi başına düşen otomobilin öngörüsü araştırılmıştır. Ülkelerarası satın alma gücü paritesine göre düzeltilmiş olan kişi başına düşen GSYİH değişkeni ile 1000 kişiye düşen otomobil değişkeni arasındaki ilişki dört ayrı gelir grubuna göre kategorize edilmiş ve 150 ülkeyi kapsama alanına alan kesit veri kullanarak incelenmiştir. Türkiye orta-yüksek gelir grubu içerisinde yer almıştır. Orta-yüksek gelir grubundan elde edilen sonuçlara göre kişi başına düşen milli gelirden ortaya çıkması muhtemel %1’lik bir artış 1000 kişiye düşen otomobil sayısında %1,8’lik bir artışa sebep olacaktır.

Erdoğan (2006), çalışmasında Ankara’da 400 kişiden elde edilen verilerle çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinden biri olan Konjoint analizi yöntemi ile tüketicilerin otomobil tercihlerini belirlemeye yönelik bir çalışma yapmıştır. Çalışma sonuçlarına göre tüketici otomobil tercihlerinde en çok marka değişkenini dikkate almakta, sonrasında fiyat değişkenine göre tercih yaptığı saptanmıştır. Yine bu bulguların dışında tüketicinin güçlü bir motor özelliğini tercih ettiği, yakıt bakımından ekonomik anlamda avantaj sağlayan, hatchback tipte, otomatik vitesli, koyu renkli, opsiyonel özellikleri olan otomobilleri tercih ettikleri araştırma sonuçlarına göre elde edilmiştir.

Aslan (2006) yazmış olduğu yüksek lisans tezinde nitel tercih modeli ve buna bağlı olarak çok durumlu logit modelini kullanarak bireylerin otomobil segmenti tercihlerinde etkili olan faktörleri araştırmıştır. Bu bağlamda 499 denek ile görüşülmüştür. Olasılıkların marjinal etkileri ve oransal değerleri hesaplanmıştır. Yine modelde yer alan her bir bağımsız değişken için bu etkiler yorumlanmış fakat modelde anlamlı sonuçlar dışında anlamsız sonuçlara da ulaşılmıştır.

Terzi, Hacaloğlu ve Aladağ (2006), Türkiye pazarında önemli bir paya sahip olan bir otomobil markasının modelleri arasında seçim yapma amacıyla bir çalışma ortaya koymuşlardır. Çalışmada Analitik Hiyerarşi Proses yöntemi kullanılmıştır. Otomobiller pazarlama stratejisinin önemli bir koşu olarak ilk olarak segmentlere ayrılmış ve tüketicinin karar verme süreci karar seçeneklerinin de azaltılmasıyla kolaylaştırılmıştır. Araştırma sonucunda satıcının bilgi tabanını belirten öncelik vektörü değerleri bir kez oluşturulmuş ve satış personeli değişmiş olsa bile kullanılmaya devam edildiği gözlemlenmiştir.

İzmirlioğlu (2008), Muğla ili merkez ilçede B sınıfı ehliyete sahip 76.169 birey üzerinde marka algısı anketi uygulamış, kuşaklar arasında tüketicilerin marka algılarında bir farklılık olup olmadığı tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda Baby Boomers kuşağındakilerin her kriter açısından daha köklü ve bilinen markaları tercih ettikleri, Peugeot, Citroen, Toyota, Kia, Chevrolet gibi markalara pek fazla güvenmedikleri ortaya çıkmıştır.

Saydan (2008), Van ilini ve Van ilinden 236 kişilik bir örnekleme temel alarak hazırlanmış olduğu araştırmasında otomobil seçiminde etkili olan hedonik ve rasyonel yararların demografik faktörlere göre değişiklik gösterip göstermediğini incelemiştir. Elde edilen veriler one-way ANOVA ve t testi ile incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre tüketicileri harekete geçiren hedonik ve rasyonel

yararlar demografik etkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar ortaya koymaktadır.

Karatekin (2009), hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde sosyal sınıflar içinde mesleklere göre tüketicilerin otomobil alma ve kullanma alışkanlıklarına etkisini incelemiş, sonuç olarak ta sosyal sınıfın ve tüm alt kategorilerinin otomobil satın alma konusunda tüketici davranışlarını etkilediği saptanmıştır.

Cankurt ve Miran (2010), Aydın yöresinde çiftçilerin traktör satın alma eğilimleri ve traktör satın alırken göz önüne aldıkları faktörleri araştırmıştır. Çalışmada Lojistik Regresyon Analizi uygulanmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre bilgi kaynağı, tavsiye, marka, yaş, deneyim, çiftçinin tarımla uğraşılan gün sayısı, ailenin tarımla uğraştığı gün sayısı ve işlenen alan değişkenlerinin traktör satın almada etkili olan faktörler olduğu belirlenmiştir.

Yavuz (2012), çalışmasında Analitik Hiyerarşi Yöntemini kullanarak öğretmenlerin otomobil tercihlerinde etkili olan faktörlerin neler olduğunu tespit etmiş ve bu faktörlerin etki derecelerini saptamıştır. Araştırma sonucunda öğretmenlerin otomobil tercihlerinde etkili olan en önemli faktörün yakıt olduğu saptanmıştır.

Güven ve Davudov (2012), Türkiye ve Azerbaycan'da tüketicilerin otomobil satın alımlarına yönelik faktörlerin belirlenmesini ve bu faktörlerin karşılaştırılmasına yönelik bir araştırma yapmışlardır. Türkiye ve Azerbaycanlı otomobil sahipleri örneklem olarak seçilmiş ve 589 kişiye anket yapılmıştır. Bu araştırmada saptanmış olan amaca ulaşma adına bağımsız iki grup arası farkların testi kullanılmış ve hipotezler t testi ile sınanmıştır. Araştırma sonucunda iki ülkenin katılımcıları arasında bir takım konularda farklılıklar saptanmıştır. Servis ve yedek parça olanakları, az yakıt kullanımı, motor gücü, fiyatı, vergisinin az olması, otomobilin üretim yılı ve otomobilin üretiminin yapıldığı ülke farklılığın gözlemlendiği, verilen önem derecesinin ülkeler arasında değiştiği faktörler olmuştur.

III. Veri Seti ve Yöntem

Araştırmanın bu kısmında kullanılmış olan veri seti ve yöntem tanıtılmaktadır. Veri seti yüz yüze mülakat şeklinde gerçekleştirilmiş olan anketler aracılığıyla elde edilmiş olup Eylül 2012- Kasım 2012 zaman dilimini kapsamaktadır. Araştırmada yatay kesit verileri kullanılmıştır. Çalışma Tokat ili kentsel alanı kapsamaktadır. Ankete katılan hanehalklarının sosyo-ekonomik ve demografik özelliklerinin otomobil satın almalarında öneme sahip olup olmadıkları belirlenecektir.

Anketler yapılmadan önce Taro Yamane'nin kriteri dikkate alınarak örnek büyüklüğü saptanmıştır. Yamane'ye göre %5 önem seviyesi ve %5 hata payı ile örnek büyüklüğü 100.000 den büyük ana kütleler için minimum 398 olmalıdır. Ancak eksik veya hatalı doldurulmuş anketlerin var olabileceği endişesiyle 500 adet anket yapılmıştır. Bunlardan 62 adedi sağlıksız veriler içerdiğinden dolayı elenerek 438 adet anketin verileri değerlendirilmeye alınmıştır.

Araştırmada bir bağımlı değişken, birden fazla bağımsız değişken bulunmaktadır. Otomobil sahibi olup olmama durumu bağımlı değişken, otomobil

sahibi olup olmayı etkileyecek demografik ve sosyo-ekonomik faktörler de bağımsız değişkenlerdir.

Anketlerden elde edilen veriler SPSS programına girilmiş daha sonra Lojistik Regresyon Modeli analizi uygulanmıştır. Böylece otomobil sahipliği üzerinde etkili olan faktörler ve bu faktörlerin etkili olma dereceleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Logit modeli açıklayan Lojistik dağılım fonksiyonu aşağıdaki şekilde gösterilebilir (Gujarati, 2006: 554-555).

$$P_i = E(Y_i = 1 / X_i) = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_1 + \beta_2 X_i)}}$$

Verilerin kategorik veya sürekli olup olmadığına bakmak istatistiksel analizlerden önce dikkat edilmesi gerekli bir unsurdur. Eğer ki veriler kategorik olarak değerlendirilmekteyse parametrik olmayan istatistikler kullanılmaktadır. Lojistik regresyon modeli de ileri parametrik olmayan bir istatistiksel metottur (Orhan, Öndeş ve Yazarkan, 2012: 259).

Neden sonuç ilişkilerinin ortaya konulması amacıyla yapılan araştırmalarda incelenen değişkenlerden bazıları olumlu-olumsuz, başarılı-başarısız, evet-hayır, memnun-memnun değil şeklinde iki düzeyli veriler bulunmaktadır. Eğer ki bağımlı değişken bahsedildiği gibi iki düzeyli ve çok düzeyli verilerden oluşmakta ise Lojistik Regresyon analizi önemli bir hal alacaktır. Çünkü lojistik regresyon analizi, bağımlı değişken ve bağımsız değişken veya değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemede etkilidir (Agresti, 1996: 103). Diğer bir ifade ile lojistik regresyon analizinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerine etkileri, bağımlı değişken iki düzeyinden birisine karşı diğerinin olma olasılığı ve bu olasılıktan yararlanarak bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerine olan etkileri belirlenmeye çalışılmaktadır (Arabacı, 2002: 18).

Lojistik regresyon analizi, temelde bir regresyon analizidir. Fakat regresyon analizinden farklı olarak ayırıcı bir analiz tekniği olma özelliği taşımasını sağlayan üç önemli vasfı bulunmaktadır. Bunlar (Coşkun vd., 2004: 43):

-Lojistik Regresyon analizinde bağımlı değişken kesikli bir değerdir. Hâlbuki regresyon analizinde bağımlı değişken sayısaldir.

-Lojistik Regresyon 'da bağımlı değişkenin alabileceği değerlerden sadece birisinin gerçekleşme olasılığı kestirilebilmekte iken regresyona bağımlı değişkenin değeri kestirilebilmektedir.

-Lojistik Regresyon Analizinin uygulanabilmesinde bağımsız değişkenlerin dağılımıyla alakalı hiçbir şart olmazken, regresyon analizinde bağımsız değişkenlerin çoklu normal dağılım gösterme şartı bulunmaktadır.

Lojistik modeller genelleştirilmiş doğrusal modelin birtakım özel koşullar altında oluşturulmuş halleridir. Bu durumda yapılacak olan çalışmada, bağımsız değişkenlerin bazıları sürekli veya uygun sınıflar içerisine dâhil edilmezse lojistik regresyon log-lineer analiz yerine kullanılabilir. Bununla beraber değişkenlerin bazıları bağımlı olarak ele alınırsa yine logit modelin uygunluğu ortaya çıkacaktır (İnal, Topuz ve Uçan, 2006: 112).

Lojistik regresyon modeli, genel olarak ayrıntılı ve özel alternatifler setinden yapılmış olan bir seçimi modellemede kullanılmakta olan diğer seçim modellerinden farklıdır. Çünkü logit modelinde karar verici alternatifler seti içerisinde en yüksek faydayı veren alternatifi seçmekte olduğunu varsaymaktadır. Bir alternatifin faydasını ise ilgili alternatif ve parametrelerin bağımsız özelliklerinin bir araya gelmesiyle oluşan bir fayda fonksiyonu belirlemektedir (Reggiani ve Nijkamp, 1997: 165-6).

Lojistik regresyon yöntemi grup üyeliğiyle alakalı olasılıkları belirleyebilmektedir. Lojistik regresyon modeli normal dağılımını kullanmamakta, birikimli yoğunluk dağılımını kullanmaktadır (Bolak, 1986: 92-93).

Lojistik regresyon modelinin parametre tahmininde en çok kullanılan yöntem En Çok Olabilirlik yöntemi olmakla beraber diğer kullanılan yöntemler, Yeniden Ağırlıklı Tekrarlı En Küçük Kareler ve tekrarlı veri durumunda Minimum Lojit Ki-kare yöntemleridir (Murat ve Işığışık, 2007: 5).

Lojistik regresyon analizinin kullanım amacı istatistikte kullanılan diğer model yapılandırma teknikleriyle aynı olmakla beraber lojistik regresyon modelinin temel odak noktası bireylerin hangi grubun üyesi olduğunu saptamak amacıyla bir regresyon denklemi oluşturmaktır (Çokluk, 2010: 1359).

Lojistik regresyonu ikili verilerde uygulamak daha basit ve uygun olduğu için kullanılmaktadır. İkili veriler için lojistik regresyon kullanıldığı zaman birtakım problemler de ortaya çıkmaktadır. Bunlar (Şerbetçi ve Özçomak, 2013: 92).

-Problem hata teriminin dağılımı normal dağılımlı olmamıştır. Bu sorunun çözümlenmek için, problemin örneklem kümesinin çok büyük olup olmadığı dikkate alınmalı, eğer ki örneklem kümesi çok büyükse en küçük kareler yöntemi kestirimlerin bütünüyle ve hata teriminin dağılımı normalden uzak olsa bile asimptotik olarak normal olmasını sağlar.

-Problem kestiriminin 0 ile 1 arası olma gerekliliği bulunmamaktadır. Bu problemin çözümü için mümkün olan bir çözüm yöntemi yoktur.

-Problem hata teriminin varyansı sabit olmamaktadır. Bunu gidermek için ağırlıklı en küçük kareler yöntemi kullanmak faydalı olabilir.

Lojistik regresyon modelinde bağımsız değişkenlerin doğrusal yapısına bakıldığı zaman bağımsız değişkenlerin doğrusal yapılarının iki durumlu bağımlı değişkeninin beklenen değerine bağlayan bir link fonksiyonunu kullandığı görülmektedir. Bu link fonksiyonları içerisinde genelde logit, probit ve couchit fonksiyonları kullanılmaktadır. Lojistik regresyon modelinde beklenen varyansın gözlenen varyansın küçük olması aşırı yayılım olarak ifade edilmektedir (Kaya ve Yeşilova, 2011: 53).

Son zamanlarda sık sık kullanılan lojistik regresyon analizi, kümeleme analizi ve diskriminant analizi gibi gözlemlerin gruplara atanmasında kullanılmaktadır. Diskriminant ve lojistik regresyon analizleriyle kümeleme analizleri arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Diskriminant ve lojistik regresyon analizinde grup sayısı bilinmemekte iken kümeleme analizinde gözlemlerin atanacağı küme sayısı tam olarak bilinmemektedir. Mevcut veriler kullanılarak bir

ayrısama modeli oluşturulabilmekte ve böylelikle veri kümesine eklenen yeni gözlemler gruplara atanabilmektedir (Coşkun vd, 2004: 42).

IV. Ampirik Bulgular

Bu araştırmada, Tokat ilinde yaşayan hanehalklarının otomobil sahipliğini belirlemede etkili olan sosyo-ekonomik ve demografik değişkenler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, öncelikle çalışmada ekonometrik analizde yer verilen değişkenler ile ilgili tanımlayıcı istatistikler sunulacak ve bulguların açıklanmasına geçilecektir.

A. Tanımlayıcı İstatistiksel Bilgiler

Hanehalkının otomobil sahipliğini belirlemede etkili olabilecek değişkenler; hane reisinin cinsiyeti, hane reisinin yaşı, hane reisinin eğitimi, hane reisinin mesleği, ailenin aylık geliri, evin sahipliği ve kredi kartı sahipliği gibi demografik ve sosyo-ekonomik göstergeler olabilecektir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken Tanımı (N=438)	Değişken Gösterimi	Ortalama	Standart sapma
Araba sahipliği (0=hayır; 1=evet)	ARBSH	,4932	,50052
Hane reisinin cinsiyeti (bayan=0; bay=1)	CNS	,8607	,34662
<u>Hane reisinin yaşı</u>	YAŞ		
≤ 25 yaş=1; değilse=0	YAŞ1*	,1256	,33174
26 ≤ yaş ≤ 40=1; değilse=0	YAŞ2	,3767	,48512
41 yaş ≥=1; değilse=0	YAŞ3	,4977	,50057
<u>Hane reisinin eğitimi</u>	EĞT		
İlköğretim=1; değilse=0	EĞT1*	,3516	,47802
Lise=1; değilse=0	EĞT2	,6484	,47802
Üniversite=1; değilse=0	EĞT3	,3219	,46775
<u>Hane reisinin mesleği</u>	MSLK		
Memur=1; değilse=0	MSLK1	,2237	,41723
İşçi=1; değilse=0	MSLK2	,2169	,41260
Esnaf=1; değilse=0	MSLK3	,1598	,36686
Serbest meslek=1; değilse=0	MSLK4	,0799	,27146
<u>Ailenin aylık geliri</u>	GLR		
≤ 1000 TL=1; değilse=0	GLR1*	,2078	,40617
1000 TL ≤ gelir ≤ 2500 TL=1; değilse=0	GLR2	,5479	,49827
> 2500 TL=1; değilse=0	GLR3	,2443	,43016
Evin sahipliği (0=hayır; 1=evet)	EVSH	,6849	,46507
Kredi kartı sahipliği (0=hayır; 1=evet)	KKSH	,6210	,48569

* Temel sınıf olarak alınmıştır.

Araştırmada yer verilen bağımlı ve açıklayıcı değişkenlere ilişkin tanımlamalar ve istatistikî sonuçlar Tablo 1’de verilmiştir. Araştırmadaki bağımlı değişken kategorik ve iki şıklı olup, Tokat ilindeki hanehalkının otomobil sahipliğidir. Bu değişken nominal ölçekle ölçülmüş bir değişkendir. Çalışmada bu bağımlı değişkenle ilişkili olabileceği düşünülen çok sayıda bağımsız değişken tarif edilmiştir. Bu bağımsız değişkenlerin bazıları nominal ölçekle, bazıları ordinal ölçekle ölçülmüştür. Araştırmada tek bir model tahmin edilmiştir.

Araştırmada ana kütleli Tokat ilindeki hanehalkları oluşturmaktadır. Bağımlı değişken otomobil sahibi olma(ma) durumudur. Otomobile sahip olma 1 ile sahip olmama 0 ile kodlanmıştır. Modelde bağımsız değişkenlere ilişkin kodlamalar Tablo 1’de verilmiştir. 438 aile reisinden veriler derlenmiştir.

Katılımcıların %86’sını bay, %14’ünü bayan katılımcı oluşturmaktadır. Hane halkı reislerinin çoğunlukla erkeklerden oluşması, cinsiyet dağılımında açıkça anlaşılmaktadır. Bireylerin %49’unun otomobili varken %51’nin otomobili yoktur. Katılımcıların % 49’u 41 yaşında veya 41 yaşından büyük, %64’ü lise mezunu, %54’ünün geliri 1.000 TL ve 2.500 TL’ye eşit veya arasındadır. Araştırmaya katılan bireylerin %62’sinin kredi kartı bulunmaktadır.

Araştırma bölgesinde yaşayan ailelerin otomobil sahipliğini belirleyen sosyo-ekonomik faktörler araştırılmış ve sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Otomobil Sahipliğine İlişkin Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart hata	Wald testi	Serbestlik derecesi	Önem düzeyi	Bahis oran
CNS	,565**	,327	2,985	1	,084	1,759
YAŞ2	,457	,378	1,460	1	,227	1,579
YAŞ3	,554	,390	2,026	1	,155	1,741
EĞT2	-,394	,288	1,874	1	,171	,674
EGT3	,284	,302	,883	1	,347	1,328
MSLK1	,425	,334	1,613	1	,204	1,529
MSLK2	-,085	,344	,061	1	,804	,918
MSLK3	1,027*	,366	7,884	1	,005	2,792
MSLK4	,318	,430	,545	1	,460	1,374
GLR2	,988*	,318	9,629	1	,002	2,685
GLR3	2,002*	,408	24,074	1	,000	7,401
EVSH	,782*	,255	9,427	1	,002	2,186
KKSH	,807*	,237	11,619	1	,001	2,241
Sabit	-3,150	,584	29,056	1	,000	,043

*%1 ve ** %10 önem seviyesinde anlamlılığı belirtmektedir.

Tablo 2’deki regresyon sonuçlarına göre Tokat ili hanehalkının otomobil sahipliğinde ön plana çıkan faktörlerin bireysel anlamlılıklarına bakıldığında, MSLK3, GLR2, GLR3, EVSH ve KKSH değişkenleri %1, CNS değişkeni ise %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı (önemli) bulunmuştur. Diğer değişkenlerin anlamlı olmadığı görülmektedir.

Parametresi anlamlı bulunan CNS değişkenine ait 1,759 olarak bulunan odds (bahis) oranı, diğer şartlar sabitken aile reisinin bayan yerine erkek olması otomobil sahip olma bahsini 1,759 kat artıracakını ifade eder. Araştırma bölgesinde halen erkek egemen bir toplum söz konusudur. Ailedeki kararlar alınırken genellikle erkekler tarafından alınması böyle bir sonucu kaçınılmaz kılmaktadır.

MSLK3 değişkeni için 2,792 olarak bulunan odds oranının anlamı, aile reisinin esnaf olması diğer mesleklere göre otomobil sahip olma bahsini 2,792 kat artıracakı söylenebilir. Esnafın otomobil sahipliği hem işlerinin gereği

olabileceği gibi hem de esnafın diğer sabit gelirli ailelere göre daha fazla gelir elde etmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

GLR2 değişkeni için 2,685 olarak bulunan odds oranının anlamı, ailenin ortalama aylık gelirinin 1000 TL ile 2500 TL arasında olması diğerlerine göre otomobil sahip olma bahsini 2,685 kat artıracakı tespit edilmiştir. Otomobil sahipliği ile yüksek gelir grubundaki ilişkinin pozitif olduğu görülmektedir. Gelir düzeyi yüksek olan ailelerin otomobile sahip olmaları doğal olacaktır. Dolayısıyla böyle bir sonucun çıkması literatüre ve iktisat politikalarını uygundur.

GLR3 değişkeni için 7,401 olarak bulunan odds oranının anlamı, ailenin ortalama aylık gelirinin 2500 TL'den fazla olan ailelerin diğerlerine göre otomobil sahipliği bahsini 7,401 kat artıracakı ifade edilebilir. Gelir düzeyi daha yüksek olana ailelerin otomobile sahip olma olasılıkları artmaktadır.

EVSH değişkeni için 2,186 olarak bulunan odds oranının anlamı, ev sahibi olan ailelerin ev sahibi olmayanlara göre otomobil sahip olma bahsini 2,186 kat artıracakı tespit edilmiştir. Bu değişkenin işareti pozitif olup ev sahipliği olan ailelerin refah seviyelerinin daha yüksek olabileceği nedeniyle bu sonucun doğal karşılanması uygun olacaktır.

KKSH değişkeni için 2,241 olarak bulunan odds oranının anlamı, kredi kartına sahip olan ailelerin olmayanlara göre otomobil sahip olma bahsini 2,241 kat artıracakı söylenebilir. Bu değişkenin de katsayı işareti pozitif olup kredi kartı sahipliğinin alışverişi kolaylaştırması ve refahı artırıcı bir unsur olması düşünülebilir.

Literatürdeki çalışmalara bakıldığında elde ettiğimiz sonuçların diğer çalışmalarla benzerlik gösterdiği gözlemlenmektedir.

Aslan (2006) , bireylerin otomobil segmenti tercihini incelemiş olduğu çalışmada bireylerin otomobil segment tercihleri üzerinde cinsiyet, eğitim durumu, yaş, ödenen miktar, evde bulunan otomobil sayısı ve kişi sayısı değişkenlerinin etkili olduğunu gözlemiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlar çalışmamız sonuçlarıyla benzer sonuçlar göstermiştir.

Saydan (2008), çalışmada otomobil seçiminde tüketicileri harekete geçiren hedonik ve rasyonel faydaların demografik açıdan farklılık gösterdiğini tespit etmiştir. Çalışmamızla benzer sonuçlar göstererek demografik faktörlerin otomobil seçiminde etkili olduğu gözlemlenmiştir.

Karatekin (2009) , çalışmada sosyal sınıflar içerisinde mesleklere göre tüketicilerin otomobil alma ve kullanma alışkanlıklarına etkisini incelemiş, bireylerin ve oluşturdukları sosyal sınıfların eğitim düzeyleri, yaş, aylık gelir gibi özelliklerinin otomobil alma ve kullanma alışkanlıklarını etkilediği gözlemlenmiştir.

Belirtildiği üzere çalışmamız literatürde yer alan çalışmalarla benzer sonuçlar göstermiş, demografik ve sosyo-ekonomik birtakım faktörlerin otomobil seçiminde etkili olduğu gözlemlenmiştir.

Model oluşturmadaki amaç, modelde bulunması gereken değişkenlerin belirlenmesidir. Bu amaçla, araştırmacının yapması gereken mevcut değişkenler arasında en uygun değişkenleri seçmektir (Oktay ve Orçanlı, 2014: 75). Lojistik

regresyon analizinde elde edilen tahmin modelinin yorumlanabilmesi için modelin uyum iyiliği testlerinin ve katsayı testinin yapılması gerekir. Çalışmada söz konusu testler yapılmış ve sonuçları aşağıda kısaca özetlenmiştir.

B. Model Uyum İyiliğinin Değerlendirilmesi

Oluşturulan modelin uyum iyiliğini değerlendirmek için sıklıkla parametrelerin anlamlılığının sınanmasında kullanılan Omnibus ve Wald istatistikleri, Hosmer-Lemeshow Testi, doğru sınıflama oranları gibi yöntemler kullanılmaktadır. Parametrelerin anlamlılığının sınanmasında birçok test çeşidi kullanılmaktadır. Omnibus ve Wald istatistikleri bu testlerin en çok kullanılanlarındandır (Oktay ve Orçanlı, 2014: 77-78). Çalışmada modelin uyumluluğu ilk olarak Wald İstatistiği ve takibinde Omnibus Testi açısından değerlendirilecektir.

Anlamli çıkan bağımsız değişkenlerin katsayıları incelendiğinde CNS değişkeni hariç diğer değişkenler Wald Testine göre 0,01 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu durum Tablo 2’de görülmektedir. Tablo 3’de Omnibus Testine göre modelin 0,01 önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. (Model ki-kare: 109,554 sd.:13 p=0.000)

Tablo 3: Model Katsayılarının Omnibus Testleri

	Ki-kare (X^2)	Serbestlik derecesi (df)	Önem düzeyi (p)
Step	109,554	13	,000
Block	109,554	13	,000
Model	109,554	13	,000

Modelin uyum iyiliğinin değerlendirilmesinde kullanılan yöntemlerden diğeri Tablo 4’de yer alan sınıflandırma tablosudur.

Tablo 4: Otomobil Sahipliği Modeline İlişkin Sınıflandırma Tablosu

Gözlenen		Beklenen		
		Otomobil Sahipliği		Doğruluk Yüzdesi
		Yok	Var	
Otomobil Sahipliği	Yok	162	60	73,0
	Var	63	153	70,8
Toplam Yüzde				71,9

Tabloya göre, otomobil sahip olmamayı doğru olarak tahmin etme oranı %73,0, otomobile sahip olmayı doğru tahmin etme oranı ise %70,8 olarak elde edilmiştir. Modelde doğru sınıflandırma yapma oranının %71,9 olduğu görülmektedir.

Modelin uyum iyiliğini değerlendirmek için Sınıflandırma Tablosu ve parametrelerin anlamlılığının sınanmasında kullanılan Omnibus ve Wald istatistikleri haricinde diğer yöntem ise Hosmer ve Lemeshow Testidir. Hosmer-Lemeshow test istatistiğini (model ki-kare istatistiği) hesaplamak için gereksinim duyulan gözlenen ve beklenen frekanslar Tablo 6’da ve test istatistikleri Tablo 5’te yer almaktadır.

Hosmer-Lemeshow test istatistiği, lojistik regresyon modelini genel olarak test etmektedir. Bu istatistik, sabit terimin dışındaki tüm logit katsayılarının sıfıra eşit olup olmadığını sınamaktadır. Hosmer-Lemeshow testi regresyon analizindeki F testine benzemektedir (Kalaycı, 2010: 292).

“H₀” ve “H₁” hipotezleri altında hesaplanan H-L test istatistiğine ilişkin Ki-kare değerleri hesaplanmış ve Tablo 5’te verilmiştir. Modelde 8 serbestlik derecesinde H₀ hipotezi kabul edilmiştir.

Bu istatistiğe yönelik hipotez ise,

H₀: Parametreler belirleyicilik açısından iyi bir ayrımcılığa sahip

H₁: Parametreler belirleyicilik açısından iyi bir ayrımcılığa sahip değil

Model Ki-kare (χ^2) = 8,654 < $\chi^2_{(0,1;8)}=13,362$ olduğundan H₀ hipotezi kabul edilir. Parametreler belirleyicilik açısından iyi bir ayrımcılığa sahiptir.

Tablo 5: Hosmer-Lemeshow Testi

Yöntem	Ki – kare (χ^2)	Serbestlik derecesi (df)	Önem düzeyi (p)
Hosmer-Lemeshow	8,654	8	0,372

Tablo 6: Hosmer-Lemeshow Testi İçin Gözlenen ve Beklenen Frekanslar

	Otomobil Sahipliği =Yok		Otomobil Sahipliği = Var		Toplam
	Gözlenen	Beklenen	Gözlenen	Beklenen	
1	41	39,376	3	4,624	44
2	31	34,923	13	9,077	44
3	33	30,847	11	13,153	44
4	28	26,879	16	17,121	44
5	22	22,892	20	19,108	42
6	23	21,141	22	23,859	45
7	16	16,656	28	27,344	44
8	10	14,197	34	29,803	44
9	9	9,777	35	34,223	44
10	9	5,313	34	37,687	43

Lojistik Regresyon Modeli’nin otomobil sahibi olan ve otomobil sahibi olmayan bireyleri gruplara ayırmada yeterli bir model olduğu bulunmuştur. Buradan, model uyumunun oldukça iyi olduğu ve parametreler belirleyicilik açısından iyi bir ayrımcılığa sahip olduğu sonucuna varılabilir.

C. Lojistik Regresyon Modelinin Uygunluğunun Değerlendirilmesi

İstatistikte geliştirilen bir modelin uygunluğunun değerlendirilmesi çok önemlidir. Elde edilen sonuçlar üzerinde dikkatli bir denetim yapmadan sonuç modelinin kullanılmamasında fayda vardır. Bu amaçla çeşitli kontrol yöntemleri bulunmaktadır.

Doğrusal Regresyon Analizindeki bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi R² istatistiği ölçmektedir. Fakat lojistik regresyon analizinde böyle bir istatistik bulunmamaktadır. Bu nedenle, regresyon analizindeki R² değeri ile lojistik regresyon analizindeki R² değerini karşılaştırmak

doğru olmaz. Literatürde lojistik regresyon analizi için birkaç R^2 istatistiğine yer verilmektedir. En sık kullanılan istatistikler McFaden R^2 , Cox-Snell ve Nagelkerke R^2 istatistikleridir. Bu istatistikler genel olarak küçük çıkma eğiliminde olduklarından farklı modellerin performansını değerlendirmek için kullanılmalrı önerilmektedir. Bu nedenle bazı yazarlar sonuçlar sunulurken R^2 istatistiklerini verilmesini önermemektedir (Oktay ve Orçanlı, 2014: 82).

Cox ve Snell R^2 , olabilirlik esasına göre çoklu R^2 istatistiğine benzemektedir. İstatistiğin maksimum değerinin genelde 1'den küçük olması bu istatistiğin yorumunda güçlük çıkartmaktadır (Kalaycı, 2010: 293). Uygulamamızda Cox ve Snell R^2 istatistiği yaklaşık olarak %22,1'dir. Bu oran, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında yaklaşık %22,1'lik bir ilişkinin olduğunu gösterir.

Nagelkerke R^2 istatistiği ise Cox ve Snell R^2 istatistiğinin 0-1 aralığında değerler almasını sağlamak amacıyla geliştirilmiş bir ilişki ölçümüdür (Kalaycı, 2010: 293). Nagelkerke R^2 istatistiği Tablo 7'de yaklaşık olarak %30 olarak elde edilmiştir. Bu istatistik bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında yaklaşık %30'luk bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

R^2 istatistiklerinin 0,20 ile 0,40 arasında çıkması çoğu kaynakta yeterli olarak açıklanmaktadır. Bu sebepten ötürü modelin uygunluğunun değerlendirmesinde elde edilecek olan değer bu değerler arasında olması beklenir. Sonuç olarak, elde edilen değerler bu değerler arasında ise kurulan modelin uygun olduğunu söyleyebiliriz (Oktay ve Orçanlı, 2014: 83).

Tablo 7: Modelin R^2 Tablosu

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	497,560	,221	,295

V. Sonuç

Bu çalışma ile Tokat ili hanehalkının otomobil sahipliği üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, hazırlanan anket formu Tokat ili hanehalklarına uygulanmıştır. Otomobil sahipliğini etkileyen faktörler, logit regresyon modeli ile analiz edilmiştir. Regresyon analizi bir bütün olarak yapılmıştır. Regresyon analizine birçok faktör dâhil edilmiş ancak bazıları istenilen önem seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır.

Tokat ili kentsel alanda hanehalklarının otomobil sahipliğinde ön plana çıkan faktörlerin bireysel anlamlılıklarına bakıldığında, CNS, MSLK3, GLR2, GLR3, EVSH ve KKSŞ değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Elde edilen bulgulardan, ailelerin otomobil sahipliğinde sosyo-ekonomik ve demografik faktörlerin göz ardı edilmeyecek kadar önemli oldukları söylenebilir. Otomobil üretim ve satışı ile ilgili faaliyet gösteren firmaların planlamalarını yaparken ailelerin sosyo-ekonomik ve demografik özelliklerini dikkate almaları önemlidir.

KAYNAKÇA

- Agresti, A. (1996) "An Introduction to Categorical Data Analysis", John Wiley and Sons. Inc.
 Alper, C. E. ve Mumcu Serdar, A. (2000) "Türkiye'de Otomobil Talebinin Tahmini", Ekonomi Bölümü ve Ekonomi ve Ekonometri Merkezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

- Arabacı, Ö. (2002) “Lojistik Regresyon Analizi ve Bir Uygulama Denemesi”, Uludağ Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Aslan, H. (2006) “Bireylerin Otomobil Seçiminin Çoklu Tercih Modelleri İle Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Bolak, M. (1986) “Finansal Başarının Ölçülmesi için Çok Değişkenli Bir Analiz Yöntemi ve Sektörel Bir Uygulama”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Cankurt, M. ve Miran, B. (2010) “Aydın Yöresinde Çiftçilerin Traktör Satın Alma Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma”, *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 47(1): 43-51.
- Coşkun, S., Kartal, M., Coşkun, A. ve Bircan, H. (2004) “Lojistik Regresyon Analizinin İncelenmesi ve Dış Hekimliğinde Bir Uygulaması”, *Cumhuriyet Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi Dergisi*, Cilt:7,Sayı:1 , 42-50.
- Çokluk, Ö. (2010) “Lojistik Regresyon Analizi: Kavram ve Uygulama”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri / Educational Sciences: Theory & Practice* 10 (3) ,Yaz / Summer 2010, s: 1357-1407.
- Erdoğan, C. (2006) “Tüketicinin Otomobil Tercihinin Konjoint Analizi İle Belirlenmesi”, Yüksek lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gujarati, D. N. (2006) “Temel Ekonometri” (Çev. Ü. Şenesen ve G.G. Şenesen), Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Güven, Ö. Z. ve Davudov, G. (2012) “Türkiye ve Azerbaycan’da Tüketicilerin Otomobil Satın Alımına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi ve Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Araştırma”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 30, Mayıs-Haziran.
- İnal, M. E. , Topuz, D. ve Uçan, O. (2006) “Doğrusal Olasılık ve Logit Modelleri İle Parametre Tahmini”, *Sosyoekonomi*, 2006-2.
- İzmirlioğlu, K. (2008) “Konumlandırma Kuşak Analizi Yardımıyla Tüketici Algularının Tespiti: Türk Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama”, Muğla Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Kalaycı, Ş. (2010) “SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri”, 5.Baskı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Karatekin, U. (2009) “Sosyal Sınıflar İçinde Mesleklere Göre Tüketicilerin Otomobil Alma ve Kullanma Alışkanlıklarına Etkisinin İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Isparta.
- Kaya, Y. ve Yeşilova, A. (2011) “İki Durumlu Karışımli Lojistik Regresyona İlişkin Bir Uygulama”, *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, Cilt:4, Sayı:3.
- Murat, D. ve Işığöç, E. (2007) “Seçim Döneminde Ekonomik ve Siyasi Duruma Dönük Beklentiler: Bursa Uygulaması”, *VIII. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*, <http://eisemp8.inonu.edu.tr/bildiri-pdf/murat-isigocok.pdf>, Erişim: 28.03.2014.
- Oktay, E. ve Orçanlı, K. (2014) “Atatürk Üniversitesinde İnternet Bankacılığının Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:18,Sayfa:57-91, Uşak.
- Orhan, S. M, Öndeş, T. ve Yazarkan, H. (2012) “Sahipliğin Toplam Maliyeti Yaklaşımının Satın Alma Kararlarında Sanayi İşletmeleri Tarafından Kullanılma İsteğinin Logit Model Yardımıyla Belirlenmesi”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 6.
- Reggiani, A. ve Nijkamp, P. (1997) “The Role Of Transalpine Freight Transport In A Common European Market: Analysis And Empirical Applications, Innovation,” *The European Journal of Social Sciences*, Sep 97, Vol. 10 Issue 3, p259, 13p.
- Saydan, R. (2008) “Otomobil Seçiminde Etkili Olan Hedonik ve Rasyonel Yararlar Demografik Faktörlere Göre Değişiklik Gösteriyor Mu? Van İli Uygulaması”, *Finans Politik& Ekonomik Yorumlar*, Cilt:45, Sayı:525.
- Şerbetçi, A. ve Özçomak, M. S. (2013) “Sıralı Lojistik Regresyon Analizi İle İstatistik ve Ekonometri Derslerinde Başarıyı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:03, Sayı:1.

- Terzi, Ü. , Hacaloğlu, S. E. ve Aladağ, Z. (2006) “Otomobil Satın Alma Problemi İçin Bir Karar Destek Modeli”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimler Dergisi*, Yıl:5, Sayı: 10, Güz 2006/2, s:43-49.
- Yaşar, O. (2013) “Türkiye’de Otomotiv Ana ve Yan Sanayi ve Marmara Bölgesi’nde Kümelenme”, *Turkish Studies Journal*, Vol: 8/6, Spring 2013, p: 779-805.
- Yavuz, S. (2012) “Öğretmenlerin Otomobil Tercihlerinde Etkili Olan Faktörlerin Analitik Hiyerarşi Yöntemiyle Belirlenmesi”, *DPUISS*, No: 32, Vol: 2, April 2012.

Tarımsal Mamullerde Lisanslı Depoculuk Sisteminin Rolü¹

Salih MEMİŞ*

H. Dilara KESKİN**

ÖZ

Lisanslı depoculuk sistemi, tarımsal mamullerde belirli bir standardı yakalamayı sağlamakta, mamul alıcı ve satıcılarının daha geniş bir alan içerisinde, mamullerin kalite ve gerçek değerler ölçüsüne göre fiyatlandırma yapabilmelerine olanak vermektedir. Bu çalışmada, lisanslı depoculuk sisteminin tarımsal mamuller açısından uygulanabilirliği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Mamuller, Depolama, Lisanslı Depoculuk Sistemi

JEL Sınıflandırması: Q1,Q13,M31

The Role of The Licensed Warehousing System In Agricultural Products

ABSTRACT

Licensed warehousing system provides to catch a certain standard in agricultural products and enables product buyers and sellers price in a wider area according to the quality and actual values of the products. In this study, the applicability of licensed warehousing system in terms of agricultural products was tried to be assessed.

Key Words: Agricultural Products, Storage, Licensed Warehousing System

JEL Classification: Q1,Q13,M31

I. GİRİŞ

Günümüzde işletmelerin rekabet üstünlüğünü koruyabilmeleri, varlıklarını devam ettirebilmeleri, farklı stratejiler geliştirerek pazar paylarını ve piyasa değerlerini arttırabilmeleri fiziksel dağıtım sürecine verilen öneme bağlı olmaktadır. Fiziksel dağıtımın en önemli fonksiyonlarından birisi depolamadır. Depolama sistemlerinin iyi tanımlanması ve hangi mamullerin nasıl depolanacağına bilinmesi, mamulleri depolardan ve depoda gerekli yerlere iletirken günümüz için çok değerli olan zaman tasarrufunu sağlamaya yardımcı olmaktadır. Özellikle tarımsal mamullerin çok çabuk bozulabilen mamuller olması nedeniyle depolama koşullarının buna dikkat edilerek yapılması gerekmektedir.

Türkiye’de tarımsal mamullerin daha sağlıklı koşullarda depolanmasının sağlanabilmesi için 2004 yılında Dünya Bankası ile ortaklaşa “Birliklerde Lisanslı Depoculuğu Geliştirme Projesi” başlatılarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu’nda 10 Şubat 2005 tarihinde 5300 Sayılı Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanunu (TÜLDK) kabul edilmiş ve Resmi Gazete’nin 17 Şubat 2005

¹ Bu çalışma Salih MEMİŞ tarafından hazırlanan ve K.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü’nce kabul edilen “Lisanslı Depo Yer Seçimini Etkileyen Faktörlerin Fındık Mamulü İhracatı Yapan İşletme Yöneticileri Tarafından Algılanması” başlıklı Doktora Tezi’nden türetilmiştir.

* Öğr. Gör. Dr., Giresun Üniversitesi, SBMYO, salihmemis@yahoo.com

** Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, dkeskin@ktu.edu.tr

tarihli ve 25730 sayılı nüshasında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 5300 Sayılı Kanun ile depolanacak tarım mamulleri; depolanmaya uygun özellikteki hububat, pamuk, bakliyat, tütün, yağlı tohumlar, bitkisel yağlar, fındık, şeker gibi standardize edilebilen ham ve işlenmiş tarım mamulleri olarak ifade edilmiştir.

Bu çalışmada, lisanslı depoculuk sisteminin tanımı, işleyişi, tarım mamulü ticaretindeki önemi, dünyada ve Türkiye’deki gelişimi ve tarımsal mamullerde lisanslı depoculuk sisteminin uygulanışı ele alınmıştır.

II. LİSANSLI DEPOCULUK SİSTEMİNİN TANIMI VE AMACI

Lisanslı depolar, “iç ve dış ticarete konu olan uzun süreli depolanmaya uygun nitelikteki tarım mamullerinin depolanmasına yönelik hizmet veren kuruluşlar” olarak tanımlanmaktadır (Hekimoğlu ve Altındağ, 2006: 2). Ayrıca, lisanslı depolar, depolanmaya uygun nitelikteki hububat, fındık, pamuk vb. standardize edilebilen ham ve işlenmiş mamulleri standartlara ve mamul özelliklerine göre koruma altına alarak depolamaktadır.

Lisanslı depoculuk sistemi (LDS), tarımsal mamullerde belli bir standardı yakalamayı sağlayarak, mamul alıcı ve satıcılarının daha geniş bir alan içerisinde mamullerinin kalite ve gerçek değerleri ölçütüne göre fiyatlandırma yapabilmelerine imkân vermektedir. Bir yandan LDS, Türk tarım piyasalarındaki mevcut mamullerin finans piyasalarına ve tarım mamulleri borsasına açılımını sağlayarak, lisans makbuzunun bankalara teminat verilerek çiftçilerin rahatlıkla kredi almasını sağlamaktadır. Diğer yandan ise LDS ile tarımsal mamulleri kullanan kuruluşlara kalite sorunu ortadan kalkmış uygun nitelikte hammadde ya da mamul satın alma garantisi verilmiş olmaktadır (Albayrak vd., 2010: 1308).

Ülkemizde 10 Şubat 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5300 Sayılı Lisanslı Depoculuk Kanunu’nun amacı; tarım mamullerinin ticaretini kolaylaştırmak, tarım mamullerinin depolanması için yaygın bir sistem oluşturmak, mamul sahiplerinin mamullerinin emniyetini sağlayarak kalitesini korumak, mamullerin sınıf ve derecelerinin yetkili sınıflandırıcılar tarafından saptanmasını sağlamak, mamullerin mülkiyetini temsil eden, finansmanını, satışını ve teslimini sağlayan ürün senedi çıkarmak, standartları belirlenmiş tarım mamullerinin ticaretini geliştirmek üzere LDS’nin kuruluş, işleyiş ve denetimine ilişkin usul ve esasları düzenlemektir (Büyükcabeci, 2006: 53). LDS ile hedeflenenler (Ünal, 2011: 6-7):

- Nakliye maliyetleri ve mamul kayıplarının azaltılması,
- Tarımsal mamul ticaretinin kayıt altına alınması, vergi gelirlerinin artırılması ve milli gelire katkı sağlanması,
- Mamulün fiziki olarak yeri değiştirilmeksizin, mülkiyetini temsil eden ürün senedi aracılığıyla el değiştirmesinin sağlanması ve bu sayede ürün senetlerinin hububat borsalarında işlem görmesini sağlayarak borsaların geliştirilmesi, ürün senedi aracılığı ile kredi kullanımının yaygınlaştırılması,
- Mamullerin güvenliğinin ve sağlıklı ortamlarda depolanmasının sağlanması,
- Mamullerin sınıf ve derecelerinin yetkili sınıflandırıcılar aracılığıyla saptanmasının sağlanması,

- Mamulünü hasat dönemi sonrasında satmak isteyen üreticiye depo sağlanarak, üreticinin ihtiyacı olduğu dönemde mamulünü değerlendirmesine imkân verilerek piyasadaki mamul arzının daha uzun bir döneme yayılmasının sağlanması,
- Lisanslı depo işleticilerinin kişiler arasında ayırım yapmaksızın tarım mamullerini kabul etmelerinin temin edilmesi şeklinde sıralamak mümkündür.

III. DÜNYA'DA LİSANSLI DEPOCULUK SİSTEMİ

Dünya'da tarımsal mamuller ve değerli madenler üzerine ilk futures sözleşmeler ve organize piyasalar 1700'lerin ilk yarısında Japonya'da yapılmaya başlamıştır. Resmî olarak dünyada bilinen ilk vadeli işlem piyasası Dojima Pirinç Ticaret Borsası tarafından 1730 yılına Osaka'da kurularak, Osaka pirinç borsasında yapılan forward sözleşmeler resmen tanınmıştır. Japon feodal sisteminde toprak sahipleri, pirinç üretimlerini teminat göstermek kaydıyla ekonomide para gibi kabul gören alını sertifikaları çıkarmışlardır. Osaka, pirinç tarlalarına yakınlığı ve önemli bir liman şehri olması sebebiyle pirinç ticareti için bir merkez olmuştur (İMKB, 2008: 451).

Amerika Birleşik Devletleri: Dünya'da günümüze kadar gelişerek gelen ilk düzenli vadeli işlemler borsası Chicago'da 1848 yılında kurulmuştur. Bu borsada buğday ve mısır alım satımını nakit ve vadeli olarak yapmak, nakit piyasada iç savaş sebebiyle meydana gelen fiyat dalgalanmalarından korunmak amacıyla forward sözleşmelerini kullanmak ve bu sözleşmeler üzerinden işlem yapmak yaygın duruma gelmiştir (Chicago Merchantile Exchange Education Department, 2006: 2). Bunun neticesinde Chicago Ticaret Kurulu, 1865 yılında genel kurallar koyarak modern vadeli işlem piyasalarının temellerini atmıştır (İMKB, 2008: 451). Bu gelişmelerle birlikte 1872 yılında New York Pamuk Borsası'nda da vadeli işlemler yapılmaya başlanmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri hükümeti, stratejik ihtiyaçları karşılığında aldığı mamulleri özel lisanslı depolarda muhafaza ederek sisteme destek vermektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde lisanslı depoculuk ve mamul borsacılığı tamamen özel sektör eliyle yürütülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde federal düzeyde 863 adet, eyalet düzeyinde 6937 adet lisanslı depo faaliyette bulunmaktadır. Bu borsalarda başta pamuk, kahve, mısır, portakal suyu, soya fasulyesi, buğday ve diğer birçok mamul sözleşmesi alınıp satılmaktadır. Bu borsalar, lisanslı depolarla bütünleşmiş olarak çalışmakta, teslim şartlı vadeli sözleşmelerde, mamul teslimi lisanslı depolardan yapılmaktadır. Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere gelişmiş ülkelerde etkin ve yaygın bir lisanslı depoculuk ile mamul ticareti sistemi bulunmaktadır (TBMM Tutanak Dergisi, 2004: 49). Bugün Amerika Birleşik Devletleri'nde yüksek kapasiteli binin üzerinde, Hindistan'da ise sekiz bine yakın lisanslı depo faaliyet göstermektedir (<http://www.atb.gov.tr/>, 10.01.2013).

Slovakya: Yasal olarak, makbuz yasası Nisan 1998 tarihinde geçmiştir. Tarım Bakanlığı yasayı tanımlayan yönetmelikler hazırlamıştır. Bu yönetmelikte (Varangis ve Larson, 1998: 127):

- Buğday, yağlı tohumlar ve patates için gerekli koşullar,
- Lisanslı depolar için koşullar,
- Depolar için teftiş prosedürleri,
- Fiziksel zararlar (yangın, sel, deprem vb.) ve hırsızlığa karşı depoların sigortalınması için gerekli şartlar yer almaktadır.

Slovakya’da Eylül 1998 tarihinden itibaren kurulan yaklaşık 635.000 ton kapasiteli 48 lisanslı deposu olan 28 işletme bulunmaktadır.

Bulgaristan: Hükümetin yapmış olduğu reformlar, özellikle hububat sektörü gibi tarım sektörlerinin serbestleştirilmesi için uygulanmaya başlamıştır. Yapılan reformlar sırasında çiftçilere pazarlama ve finansman araçlarının sağlanması önemli bir sorun haline gelmiştir. Kredi tarım sektörünün finansmanında önemli kısıtlar olmuştur. Güvenli bir teminat eksikliğinden dolayı yerel bankaların finansman sağlama konusunda isteksiz oluşları sistem işleyişinin en önemli problemlerinden biri olmuştur.

Bulgaristan’da Hububat Kanunu, tahıl depolamak için depo sertifikaları aracılığıyla depolara lisanslılık yetkisi tanımaktadır. Bu kanun kapsamında yer alan başlıca gereksinimler; asgari sermaye tutarları, banka teminatı, depolanmış tahılı kapsayan sigorta poliçesi ve ücret yapısı dahil olmak üzere faaliyetleriyle ilgili bilgileri içeren unsurlardır. Lisanslar, hükümetin Ulusal Tahıl Servisi tarafından verilmektedir (Fries ve Akın, 2004: 20).

1998 tarihinde Bulgar hükümeti, bir depolama ve tahıl hareket ticareti yürürlüğe koymuştur. Bu hareket depolama ve tahıllar, devlet organlarının yetki ve söz konusu faaliyetlerin ifası ve tüzel kişilerin hak ve yükümlülükleri ile ilgili ticaret koşullarını düzenlemekte; tahıl tüccarları için lisans işlemleri, depolar için lisanslama prosedürleri ve Ulusal Hububat Hizmet faaliyetlerine ilişkin yönetmeliklerden oluşmaktadır (Varangis ve Larson, 1998: 128).

IV. TÜRKİYE’DE LİSANSLI DEPOCULUK SİSTEMİ

Gelişmiş ülkelerde ürün borsalarının yaklaşık 150 yıllık tarihi bulunmaktadır. Bu ülkelerle birlikte Polonya, Bulgaristan, Romanya, Macaristan gibi eski doğu bloğu ülkelerinde de LDS kurulmuş olmakla birlikte, Türkiye bu sistemi Zambiya, Etiyopya gibi Afrika ülkeleri ile birlikte kurmaya çalışan ülkeler arasında yer almaktadır (Üzümoğlu, 2008: 19).

Türkiye’nin ilk vadeli işlemler borsası 19 Ekim 2001 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile İzmir’de kurulmuştur (Saygılılar, 2009: 9). Türkiye’de Sanayi ve Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda 2003 yılında tamamlanan “Ürün Borsalarının Geliştirilmesi Projesi” kapsamında LDS’nin oluşturulmasına yönelik alt yapı çalışmaları yürütülmüştür. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’nın girişimleriyle, 2004 yılında Dünya Bankası ile ortaklaşa “Birliklerde Lisanslı Depoculuğu Geliştirme Projesi” başlatılarak, TBMM Genel Kurulu’nda 10 Şubat 2005 tarihinde 5300 Sayılı TÜLDK kabul edilmiş ve Resmi Gazete’nin 17 Şubat 2005 tarihli ve 25730 sayılı nüshasında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece tarımsal mamullerin depolanması ve ticaretinde önemli bir yeri olan birliklerin LDS’ye uyum sağlaması hedeflenmiştir (<http://tr.wikipedia.org/>, 18.01.2013).

5300 Sayılı Lisanslı Depoculuk Kanunu ile depolanacak tarım mamulleri; depolanmaya uygun özellikteki hububat, pamuk, bakliyat, tütün, yağlı tohumlar, bitkisel yağlar, fındık, şeker gibi standardize edilebilen ham ve işlenmiş tarım mamulleri olarak ifade edilmiştir. 2005 yılında çıkan bu kanunda, LDS Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından verilecek izinle kurulabilmekte iken; 12.11.2011 tarihinde 28110 Sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan yönetmelik ile kuruluş izni Gümrük ve Ticaret Bakanlığı’na verilmiştir (Ünver ve Görecek, 2012: 16).

5300 Sayılı Kanun’a istinaden bugüne kadar uygulamaya yönelik olarak 8 adet yönetmelik çıkartılmıştır. Bunlar:

- Hububat, Baklagiller ve Yağlı Tohumlar Lisanslı Depo Yönetmeliği,
- Fındık Lisanslı Depo Yönetmeliği,
- Pamuk Lisanslı Depo Yönetmeliği,
- Zeytin Lisanslı Depo Yönetmeliği,
- Zeytinyağı Lisanslı Depo Yönetmeliği,
- Lisanslı Depoculuk Tazmin Fonu Yönetmeliği,
- Elektronik Ürün Senedi Yönetmeliği,
- Yetkili Sınıflandırıcıların Lisans Alma, Faaliyet ve Denetim Hakkındaki Yönetmelik’tir.

Türkiye’de buğday ve pamuk pilot mamuller olarak seçilmiştir. Konya, Eskişehir, Polatlı, Edirne, İzmir, Adana, Şanlıurfa ve Gaziantep Ticaret Borsaları proje kapsamında yer almıştır. Proje için sağlanan Dünya Bankası kredileri, hazırlanan “Yatırım Programları” kapsamında projede yer alan borsaların otomatik numune alma, otomatik tartma, laboratuvar, bilgi işlem, kantar vb. yatırımları için kullanılmıştır.

Ayrıca, Giresun Ticaret Borsası “Fındık Lisanslı Depo ve Pazar Yeri Projesi” için Avrupa Birliği Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı’ndan 9,5 milyon Euro kredi almaya hak kazanmıştır. Bu kapsamda, 29,5 dönüm alan üzerine kurulacak ve 17 bin ton kapasiteye sahip olacak proje uygulama aşamasında ve inşaatı devam etmektedir (<http://www.tobb.org.tr>, 10.02.2013).

Türkiye’de lisanslı depoculuk uygulamalarında Polatlı’da Polatlı Ticaret Borsası ile Toprak Mahsulleri Ofisi ve İzmir Ticaret Borsası, Ege Lisanslı Depoculuk Anonim Şirketi lisanslı depo sisteminin ilk çalışmalarını yürütmüşlerdir.

Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)-Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Anonim Şirketi’nin (A.Ş) Faaliyetleri: Türkiye’nin ilk lisanslı depoculuk şirketi olan TMO-TOBB Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk A.Ş. 12.07.2011 tarihinde lisanslı depo işletmesi lisansı almıştır. Polatlı’da yer alan 40.000 ton kapasiteli tesis hububat konusunda lisanslı depoculuk faaliyetine başlamıştır (Yücel, 2011: 1). TMO-TOBB Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk A.Ş.’nin faaliyetleri aşağıda özetlenmiştir (Mızrak, 2012: 20-21):

- Depolara teslim edilen mamullerin kalite sınıflandırması yetkili sınıflandırıcı olan Polatlı Ticaret Borsası laboratuvarı tarafından gerçekleştirilmektedir.
- Kalite, sınıf ve dereceleri belirlenmiş mamuller, tarafların hak ve yükümlülüklerini içeren bir sözleşme ile cüzi bir bedelle birlikte kalitelerine göre ayrı depolarda koruma altına alınmakta, mamulün aynı sınıf ve kalitedeki diğer mamullerle karıştırılmasını istemeyen mudiler için ayrı depo tahsis edilmektedir.
- Lisanslı depoya teslim edilen mamuller, lehtarını mudi olmak üzere tüm risklere karşı sigortalanmaktadır.
- Miktarı ve kalitesi tespit edilerek koruma altına alınan mamullere karşılık, mudiye ürün senedi verilmektedir. Lisanslı depo tarafından düzenlenen ürün senetleri, Ürün İhtisas Borsası kuruluncaya kadar Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'na yetkilendirilen Polatlı Ticaret Borsası'nda alınıp satılma işlemi yapılır.
- Bu süreç zarfında Ürün İhtisas Borsası'nın kurulamaması, Elektronik Kayıt Kuruluşu'nun sistem dışında kalmasından ötürü, lisanslı depoculuk bilgisayar otomasyon sistemi bu kuruluşun muhafaza görevini geçici olarak üstlenmiş olup, ürün senetleri de matbu olarak düzenlenerek karşı tarafa verilmektedir.

Ayrıca TMO-TOBB Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk A.Ş., 2011 yılında hububatta pilot uygulama başlattıktan sonra 2012 döneminde faaliyet konusuna findığı da dahil ederek Ünye ve Düzce'yi pilot bölge olarak belirlemiştir. Bu amaçla Ünye'deki 25.000 ton ve Düzce'deki 10.000 ton kapasiteli depolama tesisleri kiralanmış, bu kapsamda 26 Temmuz 2012 tarihinde Ünye ve Düzce Şube Müdürlükleri kurulmuştur. Kuruluşu takiben Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'ndan Ünye Şube Müdürlüğü 08.10.2012 tarihinde, Düzce Şube Müdürlüğü ise 16.11.2012 tarihinde faaliyet izni (lisans) alarak ürün kabulüne başlamıştır (<http://www.unyetb.org.tr>, 13.02.2013).

Ege Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk A.Ş.'nin Faaliyetleri: Türkiye'de ilk lisanslı depoculuk çalışmalarını yürüten diğer lisanslı depo ise İzmir Ticaret Borsası (İTB) öncülüğünde kurulan 19 ortaklı "Ege Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk A.Ş. (ELİDAŞ)" olmuştur. ELİDAŞ'ın kuruluş çalışmaları 2011 yılı başında tamamlanmıştır. Bu şirketin faaliyet izni almak için organizasyon ve altyapı çalışmaları hızlı bir şekilde sürdürülmektedir. Şirketin başlangıçta pamuk depolama faaliyeti gerçekleştirmesi planlanırken; gelişmeler sonucunda başka tarımsal mamuller için de çalışmalar yapılmaktadır. Şirketin faaliyetine pamuk mamulü ile başlamasının ana nedeni, pamuğun standardizasyon konusunda diğer tarımsal mamullere göre daha kolay olması ve İTB'nin spot pamuk ticaretinin merkezi olmasıdır (İzmir Ticaret Borsası, 2011: 1). Bu kapsamda Selçuk Belevi'de 70.000 metrekare arazide, 16.390 metrekare depo ve 1.414 metrekare idari bina ile toplam 17.804 metrekarelik tesis yatırımı yapılmıştır (Alp, 2013: 1).

Türkiye’de uygulamaya geçen 7 adet lisanslı depo bulunmaktadır. Bunlar; Polatlı, Gölbaşı, Bandırma, Lüleburgaz, Çorum, Ünye ve Düzce lisanslı depolarıdır. Hububat, baklagiller, yağlı tohumlar ve fındık mamullerini kapsayan bu depoların toplam kapasitesi 190.000 tona ulaşmaktadır (<http://www.ticaretgazetesi.com.tr/>, 22.01.2013). Lisanslı depolara teslim edilen mamullere ait senetler borsalarda işlem görmektedirler (Erbay, 2007: 76):

V. LİSANSLI DEPOCULUK SİSTEMİN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI

Sistemin sağlayacağı avantajları sistem içerisinde yer alan gruplar açısından incelemek mümkündür (Karabaş ve Gürler, 2010: 202).

A. Üreticiler Açısından Avantajları

LDS’nin hayata geçmesiyle birlikte üretici:

- Güvenli, sigortalı ve sağlıklı koşullarda mamullerini saklama olanağı bulmaktadırlar (Faber *vd.*, 2002: 382). Böylece üretici mamulünü hırsızlık, yangın, sel vb. doğal afetlere karşı korunmasını devredeceğinden dolayı hiçbir endişe duymamaktadır.
- Fiyatların düşük olduğu hasat döneminde mamullerini satmak yerine lisanslı depolara koyarak ve mamul senetlerini teminat göstererek uygun koşullarda kredi temin etme imkânını elde etmektedir.
- Ürettiği mamullerin objektif laboratuvar koşullarında standardını belirleme, kalite unsurlarına göre fiyat talep etme ve pazarlama olanağına kavuşmakla birlikte kaliteli üretime de teşvik edilmektedir.
- Depo kurma masraflarından kurtularak en yakın lisanslı depoyu kullanabilmektedir.
- Mamulünü çevresindeki dar alanda satma yerine elektronik ortamda ürün senedinin işlem gördüğü borsada çok sayıda alıcının rekabetinden yararlanma ve daha yüksek gelir elde etme olanağı olmaktadır (Ulaş, 2007: 711).
- Depo, banka ve borsa arasında sağlanacak iyi bir iletişim ağı ile mevcut talep, stok miktarı ve teslim edilen mamulün belirtilen tarih ve sözleşmeleri ile eşleştirilebilmeleri sağlanmaktadır. Küçük üreticiler belli bir standartta üretim yapmaya teşvik edilmekte ve bu sayede modern ve etkili pazarlara açılabilme durumu söz konusu olmaktadır (Coulter ve Onumah, 2002: 326).
- Vergi düzenlemeleri ile sağlanacak avantajdan dolayı stopaj (Zirai Vergi Tevkifatı) ödememektedir (Yemişçi, 2004: 5).

B. Ürün Borsaları Açısından Avantajları

LDS’nin hayata geçmesiyle birlikte ürün borsası (Ulaş, 2007: 712):

- Ürün senedi ticaretinin yapılması sonucunda tescil gelirlerinde bir artış söz konusu olmaktadır.

- Sistem sayesinde mamulün alıcı ve satıcıları daha geniş bir alanda mamullerinin gerçek değerine göre fiyatlarının oluşumuna ve işlem hacimlerinin artışına katkı sağlamaktadır.
- Elektronik ticaretin gelişerek mamul ticaretinin yaygınlaşması ile borsaların gerçek faaliyetlerine dönüşmesi sağlanarak modern yapıya kavuşulmaktadır.
- Güçlü ve modern borsa yapısına sahip olmanın yanı sıra, diğer ülke pazarlarına açılmak ve ülkenin ticari payı yüksek olan mamullerin pazarlanması söz konusu olmaktadır.
- Ülkedeki etkinliği zayıf ticaret borsalarının birleşmesi sağlanarak, ürün ihtisas borsalarına dönüştürülmesi teşvik edilmektedir.

C. Sanayi Ve Tüccarlar Açısından Avantajları

LDS'nin hayata geçmesiyle birlikte sanayi ve tüccar (Yemişçi, 2004: 7):

- Kendi işletmeleri ve bireysel ihtiyaçları için depo inşa etme maliyetinden kurtulma ve temel faaliyet alanına yoğunlaşmasını sağlamaktadır.
- Talep ettikleri miktar, aynı cins ve kalitedeki mamulü güvenilir bir şekilde, elektronik ortamda yer sınırlaması olmaksızın kısa zamanda temin edebilme imkânına kavuşmaktadır.
- Elllerinde tutacakları ürün senetleri sayesinde ileride muhtemel fiyat dalgalanmalarından korunma, risklerini azaltma ve işletmelerinin kâr/zarar durumunu tahmin edebilmesine yardımcı olmaktadır.
- Elllerinde ürün senetleri aracılığıyla işletmelerin mamul ihtiyacını garanti altına almanın yanı sıra bu senetleri teminat olarak göstererek bankalardan kredi sağlama olanağı söz konusu olmaktadır.
- Elllerinde ürün senedi bulunan sanayici ve/veya tüccar, fabrika ve işletmelerine en yakın lisanslı depodan mamulünü teslim alabilmekte, gereksiz mamul taşımacılığı en aza indirgenerek nakliye masrafları da azalmaktadır.

D. Devlet Açısından Avantajları

LDS'nin hayata geçmesiyle birlikte devlet (Ulaş, 2007: 712):

- Devam etmekte olan Tarım Reformu Uygulama Projesi ile Ürün İhtisas Borsaları Geliştirme Projesi ve LDS aracılığıyla, mamul pazarlamada özel sektör daha faal hale dönüştürülmektedir.
- TMO, FİSKOBİRLİK gibi kuruluşların devlet adına alım yapmaktan uzaklaşması sonucunda piyasada doğan mamul pazarlaması probleminin aşılmasına yardımcı olmaktadır.
- Bazı mamullerde devlet üzerindeki alım ve stoklama maliyetlerinde azalma söz konusu olmaktadır.

- Üretim miktar ve kalitesi ile ilgili istatistikî bilgileri içeren sağlıklı bir veri tabanı oluşturularak buna uygun tarım politikaları geliştirilebilmektedir.
- Sistem sayesinde, üretilen ve pazarlanan mamuller kayıt altına alınmakla birlikte vergi kaybı önlenmektedir.
- Tarımsal mamullerde kalite unsurları ve standardı objektif olarak değerlendirilmesiyle dış ticarete yaşanan sorunların önüne geçilmesi sağlanmaktadır.
- Yeni doğacak lisanslı depoculuk ve laboratuvar sistemi ile banka ve sigorta sektöründe yeni iş alanları ve istihdama katkı sağlamaktadır.
- Herhangi bir felaket halinde ülke genelinde devlete ait depolanmış tüm rezervlerin korunması sağlanmış olmaktadır.

E. Piyasalar Açısından Avantajları

LDS'nin hayata geçmesiyle birlikte piyasalar (Mızrak, 2012: 5):

- Ürün Senedi aracılığıyla, yatırımcılar için hisse senedi, döviz, altın, faiz gibi yatırım araçlarına alternatif bir yatırım aracı ortaya çıkmaktadır.
- Standardı belirlenmiş mamul ve lisanslı depo sistemiyle tarım mamullerinde vadeli piyasalara geçiş etkinleştirilmektedir.
- Elektronik ticaretle büyük bir pazar potansiyeli oluşturulmaktadır.
- Mamul analizi, depolanması, sigortalanması ve kredi kullanılması nedeniyle bu sektörler yeni gelir ve iş alanları kazandırılmaktadır.
- Lisanslı depoların ve Ürün İhtisas Borsaları'nın yurt içinde ve dışında açacakları şubeler aracılığıyla mamul pazarlanması ve dağıtımını kolaylaşmaktadır.
- Sistemin dezavantajlarını ise aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Karabaş ve Gürler, 2010: 204- 205; Uras, 2006:1):
- Küçük üreticinin depoya koyacak miktarda mamulü olmadığından, ek bir depo maliyetine katlanacak gücü olmamaktadır.
- Sistemin işleyebilmesi için her üretim merkezinde çok sayıda lisanslı depo olması gerekmektedir.
- Makbuz senedi karşılığı mudiye kredi sağlayacak mevcut bir banka bulunması zor olmaktadır.
- Lisanslı depoya teslim edilen mamulü sigortalatmada zorluklar yaşanabilmektedir.
- Ülkemizdeki ticaret borsaları tescil ofisi özelliğinde olup, faal konumda değildir.
- Makbuz senetleri el değiştirdiğinden sistemin sorunsuz işleyebilmesi için banka, borsa ve lisanslı depo arasında güçlü bir bilgi işlem ağı kurulması gerekmektedir.

Lisanslı depoculuğun ilk yatırım maliyetinin yüksek olması ve kâr oranlarının düşük tahmin edilmesi de bu alana yapılacak yatırımlara ilişkin olumsuz

durumlardan birini oluşturmaktadır. Bu nedenle kâr amacı gütmeyen kurum ve kuruluşların LDS’de atılacak adımlara liderlik etmeleri kritik önem taşıyan bir unsur olmaktadır (Ünal, 2011: 34).

VI. TARIM MAMULÜ TİCARETİNDE LİSANSLI DEPOCULUK SİSTEMİNİN ÖNEMİ VE İŞLEYİŞİ

Serbest piyasa ekonomisinin gereği olan mamul borsaları ile birlikte çalışmakta olan LDS; tarım mamullerine yönelik ticareti kolaylaştıran, tarımsal mamuller için yurtiçinde yaygın bir depolama sistemi meydana getiren, mudilere mamullerinin emniyeti ve kalitesi ile ilgili güvenilir muhafaza sağlayarak pazar alanını genişleten, piyasalarda fiyat istikrarının oluşmasına yardımcı olan ve ekonomide kayıt dışının önlenmesinde önemli bir araç olan çağdaş bir yapıyı oluşturmaktadır (Karabaş ve Gürler, 2010: 197).

Tarım mamulleri piyasasındaki fiyatlar arz miktarına bağlı olarak yıldan yıla dalgalanmalar göstermektedir. Bu durum ise önceden öngörülemezliği nedeniyle üreticiler açısından önemli bir risk faktörünü beraberinde getirmektedir. Tarımsal mamul fiyatlarındaki dalgalanmaların giderilmesi için uygulanacak lisanslı depo hizmetinin risk oranını azaltması ile küresel piyasalarda mevsimselliğin de etkilerini azaltması sonucunda rekabette üstte yer almayı sağlayacaktır (Deniz vd., 2011: 174).

Lisanslı depoculuk faaliyeti sayesinde ham ve işlenmiş mamulün belli standartlar dahilinde temini bakımından bölgedeki sanayi kuruluşları stoklu çalışma yerine, piyasadaki geçerli borsa fiyatları üzerinden gerektiği kadar mamulü temin etmesi söz konusu olacaktır. Bu sayede, stok maliyeti ve diğer finans giderlerinden kurtulabileceklerdir. Bunun yanı sıra lisanslı depoculuk faaliyetini yürüten kuruluşlar da ayrıca bir gelir elde edebileceklerdir.

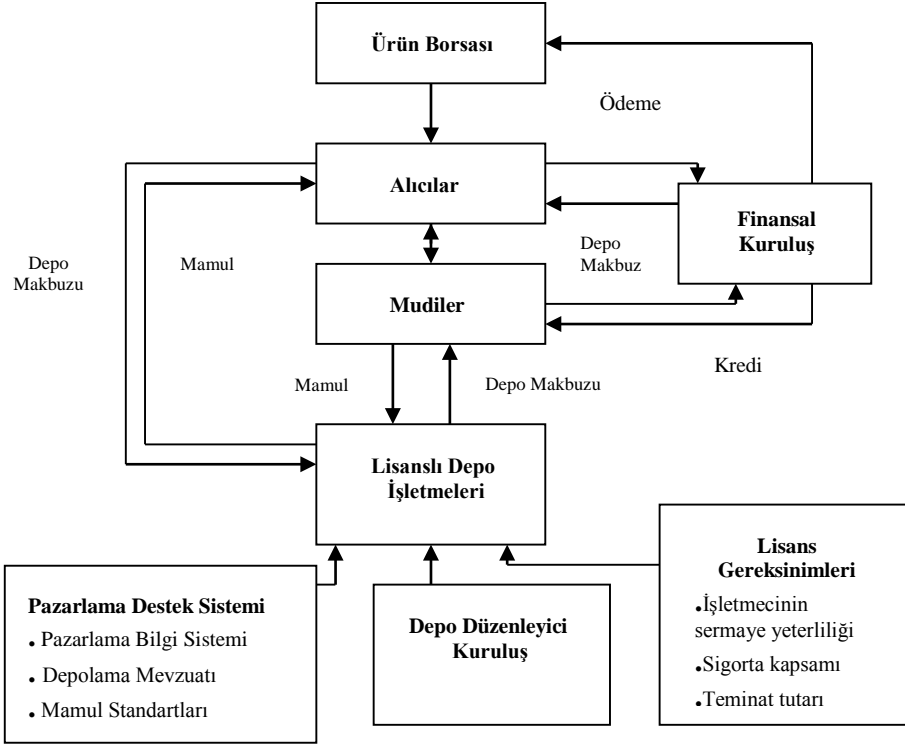
Türkiye’de LDS’nin kurulması ile hem vadeli işlemlere geçilmesinde hem de teslimata bağlı işlemlerde önemli bir yarar söz konusu olacaktır. Bunun yanı sıra az da olsa vadeye kadar bekletilen teslimat işlemlerinin gerçekleştirilebileceği mekânların oluşmasına olanak sağlayacaktır. Bunun için de LDS önem arz eden bir araçtır.

LDS’nin borsalar ve bu konuda uzmanlaşmış olan kurumlar liderliğinde oluşturulması ile birlikte, bu depolardan alınacak olan geçerli belgeler, tarıma dayalı sanayilerin hammadde temin sorununu çözmekle kalmayıp aynı zamanda mamuller ile ilgili dereceleme ve standardizasyon yapılabilmesi de söz konusu olacaktır (Tektaş, 2008: 66). Ayrıca, üreticiler tarafından, emanet vermek amacıyla getirilen mamul, öncelikle laboratuvarla kalite ve sınıflandırılması yapılarak lisanslı depolarda depolanacak, teslim edilen mamul karşılığı mamulü temsil edene ürün senedi düzenlenecektir (Önen, 2009: 40). Bu sayede tarım sektörünün geçmişten bu güne kadar ki kaderi olan istikrarsızlıkla baş edebileceklerdir.

LDS’nin işleyişinde ilk aşama üreticinin mamulünü lisanslı depolara getirmesi ile başlamaktadır. Lisanslı depo işletmeleri gelen mamulün gerekli standartları sağlayıp sağlayamadığını belirlemek için laboratuvar ortamında objektif olarak ölçülmektedir. Mamul depoya kabul edilebilecek düzeyde ise mamulün türü, miktarı, cins ve kalitesini gösterir ürün senedi düzenlenerek

üreticiye verilir. Depo işleticileri tarafından verilen ürün senedi bir kıymetli evrak ve dolayısıyla delil niteliğinde olmaktadır. Depo işleticileri, emanet yoluyla bırakılan mamullerin yangın, hırsızlık veya hasar gibi nedenlerden ötürü değer kaybına uğramasından dolayı yasal olarak sorumludurlar (Coulter ve Onumah, 2002: 323). LDS'nin kilit elemanları Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Lisanslı Depo Teslim Sistemi Örneği

Kaynak: Onumah, 2010: 3

1: Lisanslı Depo Teslim Sistemi Örneği

Mamulün lisanslı depoya kabulü ve ürün senedi verilmesi süreci aşağıdaki aşamalardan geçerek gerçekleşmektedir (Mızrak, 2012: 3-4):

- Üretici mamulünü, ürün ihtisas borsası veya anlaşmalı bir lisanslı depoya getirir.
- Üreticinin mamulü tartılıp analiz için numune alınır. Tartım makbuzunun birer kopyası üreticiye verilir.
- Yetkili laboratuvarında yapılan analizden sonra bir derecelendirme sertifikası verilir.
- Mamul, lisanslı depoya alınarak sigortalanması işlemi yapılır.
- Tartım makbuzu ve derecelendirme sertifikasındaki bilgiler, lisanslı depo ve Elektronik Kayıt Kuruluşu (EKK) veri tabanına kaydedilir.

- Lisanslı depo, teslim aldığı mamul için bir Elektronik Ürün Senedi (EÜS) çıkarır. Bu senetler, EKK veri tabanına kopyalanıp borsa tarafından tescil edilir.
- EKK, güvenli elektronik ürün senetlerini oluşturacak yazılımı sağlama, kendisinden sağlanan ara yüz vasıtasıyla anlaşmalı olduğu lisanslı depo tarafından oluşturulmuş elektronik ürün senetlerini ve bunlara bağlı hak, yükümlülükler ve işlemleri ilgili taraflar itibarıyla izler.
- EÜS, mamulün miktarı ve kalite nitelikleri, tartan ve temsili numune alan kurum, depolayan lisanslı depo, tescil kurumu, sigorta, ürün senedi ve rehin durumu ile ilgili bilgileri içerir.
- Ürün senedi sahibi ya EÜS'ni rehin vererek bankadan kredi sağlar ya da EÜS'nin borsada satılmasını ister. Satış yapıp EÜS'nin transferi ve bilgilendirme işlemleri yapıldıktan sonra mamul sahibine ödeme yapılır.
- EÜS'yi satın alan mamulün yeni sahibi olur.

Üretici lisanslı depo işleticisinden aldığı ürün senedini teminat olarak göstererek depodaki mamulü rehin edip bankadan kredi kullanabilmektedir. Eğer üretici kullandığı krediyi geri ödeyemezse banka, rehin altındaki depodaki mamulünün satışının yapılmasıyla riskini kapatabilmektedir.

Eğer üretici ürün senedini satmaya karar verip, ticaret borsasına ürün senedini götürdüğünde ticaret borsasınca yapılacak işlemler şunlardır (Önen, 2009: 40):

- Ürün senedinin gerçek olup olmadığını bilgi bankası bilgisayarına bağlanarak kontrol eder.
- Ürün senedi için kredi kullanıp kullanılmadığını bilgi bankasına bağlanarak sorgular, eğer kredi kullanılmışsa, banka ile elektronik ortamda iletişim kurar ve kredinin anapara ve faizinin teyidini alır. Rehinli ürün senedinin satışı ve satışından sonraki ödeme şekli konusunda anlaşma yapılır.
- Ürün senedinin, o güne kadarki depo kira bedeli, bilgi bankası bilgisayarından kontrol edilir. Üretici tarafından satılan ürün senedindeki kira bedeli yükümlülüğü sanayiye aktarılır. Mamulün yeni sahibi kim olursa olsun, mamulünü teslim almaya gittiğinde, lisanslı depo işleticisine mamulün tüm kira ücretini ödeyerek mamulünü teslim alır.

VII. SONUÇ

Küresel ölçekte meydana gelen önemli ve hızlı değişimler ile birlikte teknolojiye yaşanan gelişmeler tarımsal mamullerle ilgili politikaları oluştururken; ülkeleri ve işletmeleri yalnızca iç dinamiklerini değil, aynı zamanda dış dinamikleri de dikkate alma durumuna getirmiştir. Yaşanan bu değişim ve gelişmelere tarımsal mamul piyasalarında faaliyet gösteren işletmelerin uyum sağlayabilmesi ve rekabet üstünlüğü elde edebilmesi için, ihtiyaç duyulan yenileşme sürecine öncelikle devlet tarafından oluşturulacak tarım politikaları ile başlanmalıdır.

Tarımsal mamul piyasalarında faaliyet gösteren işletmelerin uluslararası platformda rekabet üstünlüğü elde edebilmesinin en önemli yolu, tarımsal

mamullerin kalitesine göre sınıflandırabileceği ve fiyattaki dalgalanmaların önlenmesinin sağlanacağı uluslararası standartlara uygun stoklama işleminin yapıldığı alanların oluşturulmasıdır. LDS, bu manada tarım mamulleri ticaretini kolaylaştıran, pazar alanını küreselleştiren, mamul piyasalarının gelişmesine yardımcı olmakla birlikte bu piyasalardaki tarımsal mamullerin fiyat istikrarını sağlayan ve sanayi üretiminde ihtiyaç duyulan hammaddeyi aynı kalitede tedarik etmesini kolaylaştıran bir yapı oluşturmaktadır.

LDS'nin ülkemizde bir tarım politikası olarak ele alınması gelişmiş ülkelere bakıldığında daha yeni bir oluşumdur. LDS'nin tarımsal mamuller üzerinde işleyebilmesi için bu sistemde yer alan (devlet, ürün borsaları, bankalar, üreticiler ve sanayiciler) paydaşlara düşen görevler:

- Devletin özel sermayenin LDS'ye dahil edilmesi için gerekli çalışmalar yapması gerekir. Özel sektörün LDS'ye dahil edilebilmesi için devletin vergi avantajı, işveren sosyal güvenlik prim desteği, yatırım yeri tahsisi gibi kamu desteklerinde bulunması gerekmektedir.
- LDS'nin üreticiler tarafından kullanılabilmesi için devletin, tarımsal arazilerinin parçalanmasını önleyecek hukuki düzenlemeler yaparak "tek mirasçı" uygulamasını yaygınlaştırması gerekmektedir. Bu uygulamanın başlatılmasıyla birlikte ehil kişiler tarafından daha verimli mamul üretimi söz konusu olabilecek ve bu mamullerin LDS'de depolanması sağlanabilecektir.
- LDS'nin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için ürün ihtisas borsalarının kurulması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Depoya teslim edilen mamule verilecek ürün senedinin alım satımının yapılması ve ikincil piyasanın oluşması için ürün ihtisas borsaları önemli bir unsurdur. Ürün ihtisas borsalarının oluşturulmasında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'ne görevler düşmektedir.
- LDS'de yer alan taraflar arasında güvenli bilgi akışının gerçekleşmesine ihtiyaç vardır. Üretici, mamulünü lisanslı depoya getirdiği anda depo işleticisi mamulün laboratuvar analizlerini yapar. Analiz sonucunda mamul, belirlenen kriterlere uygun ise depo işleticisi tarafından teslim alınır ve üreticiye mamulün tüm özellikleri ve laboratuvar sonuçlarının işlenmiş olduğu bir ürün senedini verilir. Üretici mamulünün fiyat oluşumlarını takip etmeye başlar ve istediği anda ürün senedini ticaret borsasına getirerek açık arttırma usulü ile satar. Bu işlemlerin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için bilgi akışının sağlanacağı iletişim alt yapısının oluşturulması gerekir.
- Elektronik ortamda tarım mamulleri ticaretinin yapılabilmesi için bir an önce gerekli olan alt yapı sağlanarak, e-ürün senedi sayesinde, mamuller taşınmadan yurtiçi ve yurtdışı piyasalarda kolaylıkla alınıp satılmalıdır.
- LDS'nin işleyişini kolaylaştıracak olan ürün senedinin teminat gösterilmesi suretiyle sağlanacak kredi ve koşullarıyla ilgili gerekli düzenlemeler, bankalar ile devletin ilgili kurumları arasında yapılarak, mudiye finansman imkânı sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, M., Taşdan, K., Güneş, E., Saner, G., Atış, E., Çukur, F. ve Pezikoğlu, F. (2010). Küresel Rekabet Açısından Türkiye’de Tarım ve Gıda Ürünleri Pazarlama Sistemlerine Bakış: Mevcut Yapı, Sorunlar, Fırsatlar, Hedefler. *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi*, Ankara, 1305-1320.
- Alp, A. (2013). Pamuk Üreticisi Lisanslı Depoculukta Gün Sayıyor, <http://www.dunya.com/pamuk-ureticisi-lisansli-depoculukta-gun-sayiyor--179169h.htm>, (24.01.2013).
- Büyükcebeci, Ö. (2006). *Vadeli İşlem Piyasaları ve Türkiye’de Buğdaya Dayalı Vadeli İşlemlerin Uygulanabilirliği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Chicago Merchantile Exchange Education Department (2006). An Introduction to Futures and Options. http://www.aac.ttu.edu/faculty/sharahma/aac%204317_fut_opt.pdf, (10.01.2013).
- Coulter, J. ve Onumah, G. (2002). Role of Warehouse Receipt Systems in Enhanced Commodity Marketing and Rural Livelihoods in Africa. *Food Policy* 27, 319-337.
- Deniz, M. H., Özçelebi, O. ve Hobikoğlu, H. E. (2011). Küresel Rekabet Koşullarında Türkiye’de Lisanslı Depoculuğun Gelişmesinin Türk Tarım Ürünlerinin Rekabet Gücüne Etkisi. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası Dergisi*, 61(2), 75. Yıl Özel Sayısı, 165-186.
- Erbay, R. (2007). Lisanslı Depoculuğun ve Teslimata Bağlı İşlemlerin Türkiye Tarım Ürünleri Piyasasına ve Vadeli İşlemlere Olası Etkileri. İstanbul: *İstanbul Ticaret Odası Yayınları*, 26.
- Faber, N., Koster, B. M. De ve Velde De V. (2002). Linking Warehouse Complexity to Warehouse Planning and Control Structure. *Industrial Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 32 (5), 381-395.
- Fries, R. ve Akin, B. (2004). Value Chains and Their Significance For Addressing The Rural Finance Challenge. *Accelerated Microenterprise Advancement Project (AMAP)*, USAID.
- Hekimoğlu, B. ve Altındağ M. (2006). *Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Sistemi ve Etkileri*. http://samsun.tarim.gov.tr/Belgeler/Yayinlar/Tarimsal_strateji/tarim_urunleri_lisansli_depoculuk_sistemi_ve_etikeleri.pdf, (08.01.2013).
- İMKB (2008). *Sermaye Piyasası ve Borsa Temel Bilgiler Kılavuzu*. 20. Basım. İstanbul: İMKB Yayınları.
- İzmit Ticaret Borsası (2011). <http://www.itb.org.tr/tr/yeniProje.asp#link1>. (19.01.2013).
- Karabaş, S. ve Gürler, A. Z. (2010). Lisanslı Depoculuk Sisteminin İşleyişi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 5 (1), 196-210.
- Mızrak, G. (2012). Ürün İhtisas Borsacılığı Sisteminde Lisanslı Depoculuğun Rolü. [http://www.ordutb.org.tr/admin/dosya/lisansli_depoculuk\(gurbuz_mizrak\).pdf](http://www.ordutb.org.tr/admin/dosya/lisansli_depoculuk(gurbuz_mizrak).pdf), (08.11.2012).
- Onumah, G. (2010). *Implementing Warehouse Receipt Systems In Africa Potential And Challenges*. Africa Agricultural Markets Program (AAMP). Lilongwe- Malawi.
- Önen, F. K. (2009). *Ticaret Borsalarının Türkiye Ekonomisindeki Gelişimi ve Performans*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Saygılıher, G. (2009). *İzmir Pamuk Borsasının Etkinleşme ve Gelişeme Nedenleri, Çözüm Önerileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TBMM *Tutanak Dergisi* (2004). 22. Dönem. 30. Birleşim. 67.
- Tektaş, S. N. (2008). *Lisanslı Depoculuğun Türkiye Tarım Ürünleri Piyasalarına Olası Etkileri: Trakya Bölgesi Örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Namık Kemal Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Ulaş, D. (2007). EU Market Access: The Way of Licensed Warehousing System For Turkish Food Producers And Exporters. Bologna: Italy, *Poster Paper prepared For Presentation At The*

105th EAAE Seminar: International Marketing and International Trade of Quality Food Products, 707-715.

- Uras, G. (2006). Lisanslı Depolar. Milliyet Gazetesi. <http://www.milliyet.com.tr/lisanslidepocular/gungoruras/ekonomi/yazardetayarsiv/21.08.2006/168628/default.htm>, (25.01.2013).
- Ünal, M. R. (2011). *Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Araştırma Raporu*. Malatya: T.C. Fırat Kalkınma Ajansı.
- Ünver, Ç. T. ve Görecek, U. (2012). *Türkiye’de Tarımsal Ürün Borsalarının Analizi*. (Yayınlanmamış Lisans Projesi) Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Üzümoğlu, S. S. (2008). *Tarımsal Ürün Borsaları Ve Vadeli İşlemler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi). Kocaeli Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Varangis, P. ve Donald, L. (1998). *How Warehouse Receipts Help Commodity Trading And Financing*. Organization: The World Bank.
- Yemişçi, T. (2004). *Türkiye’de Tarımsal Ürün Pazarlanmasında Yeniden Yapılanma: Ürün ihtisas Borsaları ve Vadeli İşlem Borsaları*. İzmir: İzmir Ticaret Borsası Raporu.
- Yücel, İ. (2011). Tarımsal Ürün Piyasalarının Geliştirilmesi Projesi- Lisanslı Depoculuk ve Ürün İhtisas Borsacılığı Sistemi. http://www.itfcidb.org/files/LISANSLI_DEPOCULUK_SUNUM__15.12.2011_0.pdf. (14.12.2012).
- URL, “Lisanslı Depoda Geline Son Nokta”, (t.y.), <http://www.atb.gov.tr/baskan.aspx?id=1800a975-0cf7-4de2-aabd-2ceedd5ec702>, (10.01.2013).
- URL, “Türkiye’de Lisanslı Depoculuk Sistemi”, (t.y.), <http://tr.wikipedia.org/wiki/Marmarabirlik>, (18.01.2013).
- URL, “Giresun’da Lisanslı Depoculuk Sistemi” (2009), <http://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=416&lst=MansetListesi>, (10.02.2013).
- URL, “Lisanslı Depoculuk Raporu” (t.y.), <http://www.unyetb.org.tr/upload/images/images/files/L%C4%B0SANSLI%20DEPO%20RAPOR%20BORSA%202013.pdf>, (13.02.2013).
- URL, “Lisanslı Depoculukta Rekabet Şart” (2013), http://www.ticaretgazetesi.com.tr/haberler_quotlisansli_depoculuk_rekabet_icin_sartquot-l-1-sayfa_id-666-id-141716, (22.01.2013).

Giresun İlinin Kentsel Rekabet Gücünün DOKA Kapsamında İncelenmesi ve Değerlendirilmesi*

Selçuk İPEK**

Mehmet ÖKSÜZ***

ÖZ

Giresun ilinin kentsel rekabet gücünün DOKA (Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı) kapsamında incelenmesi ve değerlendirilmesi için “beşeri sermaye ve yaşam kalitesi”, “markalaşma becerisi ve yenilikçilik”, “ticaret becerisi” ve “erişilebilirlik” olmak üzere dört endeks altında toplam 35 değişken kullanılmıştır. Bu değişkenler önce normalize edilmiş, daha sonra belirtilen formüllerle analiz edilmiştir. Bu işlem DOKA kapsamındaki 6 il için de yapılmıştır. Analiz sonucunda Giresun, DOKA içerisinde üçüncü sırada yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Rekabet Gücü, DOKA, Giresun.

JEL Sınıflandırması: O18, P25, R15, Y10

Evaluating And Examing Urban Competitiveness Of Giresun Province Within The Scope Of Eastern Black Sea Development Agency

ABSTRACT

A total of 35 variables were used under 4 indexes namely “human capital and life quality”, “branding skill and innovation” business skills” and “accessibility” in order to examine and evaluate the competitive power of Giresun province within the scope of Eastern Black Sea Development Agency. These variables were normalized first, and then analyzed with the aid of specified formulas. This analysis process was made for 6 provinces within Eastern Black Sea Development Agency. As a result of analysis, Giresun is in the third place in terms of competitiveness within Eastern Black Sea Development Agency

Key Words: Urban competitive power, Eastern Black Sea Development Agency, Giresun

JEL Classification: O18, P25, R15, Y10

GİRİŞ

Günümüzde ekonomik yapıda meydana gelen değişimlerle birlikte rekabet gücü yaklaşımı giderek daha fazla önem kazanmıştır. Firmalar kadar kentler de rekabet güçlerini artırmak için birbirleriyle yarışmaktadır. Bu süreçte ekonomik yapı kadar kentsel altyapı, sosyal ve kültürel donatılar ve yenilikçilik özellikleri de etkili olmaktadır. Bu nedenle kentlerin sahip olduğu özelliklere ve gelişmişlik farklarına göre rekabet düzeyleri değişmektedir.

Çalışmanın temel amacı, Giresun ilinin kentsel rekabet gücünün DOKA kapsamında değerlendirilmesidir. Bu amaçla, DOKA içerisinde yer alan 6 ilin kentsel rekabet gücü ölçülerek, Giresun ilinin bulunduğu konum tespit edilmiştir ve bulunduğu konumu yükseltebilmesi için çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

* Bu makale Doç. Dr. Selçuk İPEK’in danışmanlığında Mehmet ÖKSÜZ tarafından hazırlanan Yüksek Lisans tezi kapsamında yazılmıştır.

** Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF, selcukipek@comu.edu.tr

*** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, SBE, moksuz@comu.edu.tr

I. KENTSEL REKABET GÜCÜ KAVRAMI

Toplum hayatının temel çekirdeğini ve karakteristiğini oluşturan tarihi ve yasal bir oluşum (Yılmaz, 2004: 252) olan kentler aynı zamanda, medeniyetin ortaya çıktığı, ilerlediği, tüm insanların faydalanması için genişleyip yayıldığı, şekillendiği ve somutlaştığı yerlerdir (Bekdemir vd., 2014: 280). Kentlerin küresel ekonomide artan önemi anlaşılmadan bir kentin kendisini bölgesel, ulusal ve uluslararası ekonomide uygun bir şekilde konumlandırması mümkün gözükmemektedir (Geyik ve Coşkun, 2004: 687).

Küreselleşme süreci, özellikle 1980'lerden beri, ekonomik birimlerin (firmalar, kentler, bölgeler ve ülkeler) küresel pazarda sahip oldukları payını koruma ve artırma yönünde rekabet etmeleri gerekliliğini ortaya koymuş ve bu sayede rekabete dayalı bir ortam oluşturmuştur (Eroğlu ve Yalçın, 2013: 98).

Günlük hayatta, belirli bir menfaat elde edebilmek amacıyla başkalarını geçmeye çalışmak ya da benzer konumda olan kişilere karşı belirli yararları temin etmek için üstünlük sağlamak amacıyla yarışmak anlamında kullanılan rekabet kavramı (Aktan ve Vural, 2004: 13); çalışmanın temelini oluşturan rekabet gücü kavramını içeren yaklaşıma göre ise, ekonomik aktörlerin sahip oldukları bilgi ve donanımlar bakımından aralarında var olan uyumsuzluklarla belirginleşen aktif bir rol oynama süreci olarak tanımlanabilir. (Erdut, 1998: 1).

Rekabet gücü genel olarak, firmaların, endüstrinin, kentin, bölgenin, ülkenin ya da birliklerin (AB, NAFTA gibi) görece olarak daha yüksek gelir ve istihdam seviyesindeki üretim gücü olarak tanımlanabilir (Kırankabeş, 2006: 236). Günümüzde ülkeler arası rekabet yerini kentler arası rekabete bırakmıştır. Daha yaşanabilir, daha iyi hizmet sunan, yerli ve yabancı yatırımları kendine çekmeye çalışan kentlerin yarışında diğerlerine üstünlük sağlayan kentler rekabetçi kent olarak nitelendirilmektedir (Ak, 2013: 29). Görece bir ölçüt olan rekabet gücü, sektörlerin, kentlerin, bölgelerin veya ülkelerin birbirine göre mevcut durumlarını ortaya koymaya yarar (Demir, 2002: 299).

II. GİRESUN İLİNİN REKABET GÜCÜ VE DOKA İLLERİ İÇERİSİNDEKİ YERİ

Kentsel rekabet gücü kapsamında yapılan araştırmalarda kentlerin mevcut rekabet güçlerinin ölçülmesinde kullanılan değişkenler ile rekabet gücünün artırılması için gerekli faktörler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak, her kentin kendine has bazı özellikleri olması nedeniyle, rekabet edebilirliği ortaya koyan ortak bir dizi değişken bulunmamakta, değişik çalışmalarda rekabet gücünün farklı yön ve boyutları öne çıkarılmaktadır (Kara, 2008: 19).

A. Kentsel Rekabet Gücünün Ölçülmesinde Kullanılan Değişkenler

Çalışmada, Giresun'un ve diğer illerin rekabet güçlerinin ölçülebilmesi için dört ana değişken belirlenmiştir. Bu ana değişkenler; beşeri sermaye ve yaşam kalitesi, markalaşma becerisi ve yenilikçilik, ticaret becerisi ve erişilebilirliktir.

Beşeri sermaye ve yaşam kalitesi ana değişkeni 11, markalaşma becerisi ve yenilikçilik ana değişkeni 4, ticaret becerisi ana değişkeni 11 ve erişilebilirlik ana değişkeni de 9 alt değişken içermektedir. Böylece ana değişkenler toplamda 35 alt

değişken içermektedir. Ayrıca, aşağıdaki tablolarda (Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4) her bir alt değişkenin ağırlığı ve hesaplanma yöntemlerine de yer verilmiştir. Bu değişkenlerin belirlenmesi sırasında daha önceden benzeri çalışmalarda kullanılan değişkenler ve değişkenlerin anlamlandırılmasında kullanılan analiz yöntemi referans alınmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz Alkin vd., 2007). Ayrıca, analizde kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu, Kalkınma Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Yükseköğretim Kurulu, Sağlık Bakanlığı, Türkiye Bankalar Birliği, Alışveriş Merkezleri ve Yatırımcıları Derneği, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş., Türkiye İhracatçılar Meclisi, Türk Patent Enstitüsü, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türk Patent Enstitüsü, Türkiye Futbol Federasyonu, Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, Karayolları Genel Müdürlüğü, Devlet Demiryolları ve Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı gibi kurumlardan elde edilmiştir.

— *Beşeri Sermaye ve Yaşam Kalitesi*

İncelenecek ilk ana değişken beşeri sermaye ve yaşam kalitesi ana değişkenidir. Tüm ekonomik birimlerin, stratejik rekabet ve üstünlük kaynağı olarak günümüzde bilgiye ve nitelikli insan gücüne önem verdiği bilinen bir gerçektir. İktisadi gelişme düzeylerinin en ilerisinin bilgi toplumu, bilgi çağı vb. gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılması, bilgiye verilen önemi açıkça göstermektedir. Böyle olmasında, şüphesiz gelişmiş ülkelerin bugünkü refah seviyelerine ulaşmasında fiziki sermaye ve altyapı yanında, sahip oldukları nitelikli insan gücünün önemli bir rolü vardır. Nitekim, günümüzde ulusların gelişmişlik düzeyi, yalnızca fiziki sermaye olanakları ile değil, aynı zamanda beşeri sermaye gücüyle de ölçülmektedir (Yumuşak, 2008: 7).

Yaşam kalitesi, insanların biyolojik durumları, yaşam biçimleri, ilişkileri ve içinde buldukları çevrenin nicel ve nitel değerlerinin toplamı olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle yaşam kalitesi, bireyin isteklerini gerçekleştirme, etkinliklere katılması, kişisel gelişim olanaklarından yararlanması, nitelikleri bakımından yeterli kaynaklara sahip olması ve bu kaynakların sosyal karşılaştırmalar yoluyla yeterli bulunması durumudur (Şeker, 2010: 21-22).

Beşeri sermaye ve yaşam kalitesi, kentlerin rekabetçilik düzeyleri için büyük önem arz etmektedir. Nitekim uluslararası ve ulusal düzeyde yapılan bütün çalışmalarda beşeri sermaye değişkeninin kullanıldığı görülmektedir. Yaşam kalitesi ise, hem rekabetçiliğin bir sonucu hem de onu etkileyen temel faktörlerden birisidir (Alkin vd., 2007: 225).

Tablo 1’de beşeri sermaye ve yaşam kalitesi ana değişkeninin 11 alt değişkenine yer verilmiştir. Buna göre endekse en çok etki edecek olan değişkenlerin; ilde bir yükseköğretimden mezun olan kişi sayısı ve ilde mesleki ve teknik okuldan mezun olan kişi sayısı olduğu görülmektedir. Endekse en az etki edecek olan değişkenler ise; ilde süper lig ve 1. Lig takımı varlığı ve ilde alışveriş merkezi varlığı değişkenleridir. Buna ek olarak endeks, bir de ters karakterli değişken içermektedir. İlde işlenen suç nedeniyle kişi başına ceza infaz kurumuna

giren hükümlü sayısı değişkeninin eksi değerli ağırlığı olması nedeniyle illerin bu değişkendeki puanı kadar endeks puanı düşmektedir.

Tablo 1: Beşeri Sermaye ve Yaşam Kalitesi Alt Değişkenleri ve Ağırlıkları

Değişkenler	Ağırlığı	Hesaplama Yöntemi
İlde yükseköğrenim programından mezun olan kişi sayısı	5	İlde bir yükseköğrenim programından mezun olan kişi sayısı
İlde mesleki ve teknik okuldan mezun olan kişi sayısı	5	İlde mesleki ve teknik okuldan mezun olan kişi sayısı
YGS başarı yüzdesi	3	YGS başarı yüzdesi
Kişi başına düşen hastane yatağı sayısı	4	İldeki hastane yatağı sayısı / İl nüfusu
Kişi başına düşen otomobil sayısı	3	İldeki otomobil sayısı / İl nüfusu
Kişi başına mevduat miktarı	4	İldeki mevduat miktarı / İl nüfusu
İlde işlenen suç sebebiyle kişi başına ceza infaz kurumuna giren hükümlü sayısı	-3	Suçun işlendiği ile göre ceza evine giren hükümlü sayısı / İl nüfusu
Şehirleşme oranı	3	İl ve ilçe merkezi nüfusu / İl toplam nüfusu
İlde süper lig ve 1. lig takımı olup olmadığı	2	Süper ligde takımı olan şehirlere 1, 1. Ligde takımı olan şehirlere 0,5 değeri verilmiştir
İlde alışveriş merkezi olup olmadığı	2	İlde alışveriş merkezi varsa 1, yoksa 0 değeri verilmiştir
İlde 5 yıldızlı otel olup olmadığı	3	İlde 5 yıldızlı otel varsa 1, yoksa 0 değeri verilmiştir

— Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik

Markalaşma becerisi ve yenilikçilik, rekabetçilik için en önemli değişkenler arasında yer almakta ve yapılan bütün endeks çalışmalarında kullanılmaktadır. Markalaşma becerisi, hem yüksek katma değer oluşturulması hem de rekabetçiliğin bir göstergesi olması açısından endekse eklenmiştir. Yenilikçiliği ölçümleyebilmek için en sık kullanılan değişken patent sayısıdır. Bununla beraber, yenilikçilik için önemli olan endüstriyel tasarım ve faydalı model sayıları da endekse dahil edilmiştir (Alkin vd., 2007: 225). Tablo 2’de yer alan alt değişkenler, markalaşma becerisi ve yenilikçilik ana değişkenin alt değişkenleri olarak tespit edilmiştir. Buna göre son beş yıla ait patent tescil ortalaması ve son beş yıla ait marka tescil ortalaması değişkenleri endekse en çok etkide bulunacak değişkenlerdir.

Tablo 2: Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik Alt Değişkenleri ve Ağırlıkları

Değişkenler	Ağırlığı	Hesaplama Yöntemi
Patent tescil	5	Son beş yıla ait patent tescil ortalaması
Marka tescil	5	Son beş yıla ait marka tescil ortalaması
Faydalı model tescil	4	Son beş yıla ait faydalı model tescil ortalaması
Endüstriyel tasarım tescil	4	Son beş yılın endüstriyel tasarım tescil ortalaması

— *Ticaret Becerisi*

İncelenecek üçüncü ana değişken ticaret becerisidir. Günümüz küresel ortamında rekabet olgusu, ulusaldan daha yerele kayma eğilimine girmiştir. Ülke genelindeki rekabetçiliğin ötesinde kent seviyesinde rekabet algısı, artık şehirlerin rekabet güçlerine odaklanmayı zorunlu kılmaktadır. Ticari başarı elde edebilmek ancak rekabetçi bir yapıya sahip olmakla mümkün olabilmektedir.

Tablo 3'te yer alan alt değişkenler, ticaret becerisi ana değişkenin alt değişkenleri olarak tespit edilmiştir. Buna göre ticaret becerisini ölçmek için 11 alt değişken kullanılmıştır. Ticaret becerisi endeksine en çok etki edecek değişkenler; kullanılan kredi miktarı, tahakkuk eden vergi miktarı, ilin ihracat hacmi, dış ticaret yapan firma sayısı, sanayi sektörünün elektrik tüketim miktarı ve bir önceki yıla göre açılan şirket sayısındaki değişim oranı olarak göze çarpmaktadır. Endekse en az etki edecek değişken ise, yatırım teşvik belgesi verilen sabit yatırım miktarı değişkenidir. Buna ek olarak endeks, bir de ters karakterli değişken içermektedir. Bir önceki yıla göre kapanan şirket sayısındaki değişim oranı değişkeninin eksi değerli ağırlığı olması nedeniyle illerin bu değişkendeki puanı kadar endeks puanı düşmektedir.

Tablo 3: Ticaret Becerisi Alt Değişkenleri ve Ağırlıkları

Değişkenler	Ağırlığı	Hesaplama Yöntemi
Kullanılan kredi miktarı	5	İlde kullanılan kredi miktarı
Tahakkuk eden vergi miktarı	5	İlde tahakkuk eden vergi miktarı
İlin ihracat hacmi	5	İlde kayıtlı firmalar tarafından gerçekleştirilen ihracat toplamı
Dış ticaret yapan firma sayısı	5	İldeki dış ticaret yapan firmaların sayısı
Kamu yatırımları	3	İldeki toplam kamu yatırımları(enerji, ulaşırma-haberleşme hariç)
Sanayi elektrik tüketim miktarı	5	İlde sanayide tüketilen elektrik miktarı
Bir önceki yıla göre açılan şirket sayısındaki değişim oranı	5	Bir önceki yıla göre açılan şirket sayısındaki değişim oranı
Bir önceki yıla göre kapanan şirket sayısındaki değişim oranı	-5	Bir önceki yıla göre kapanan şirket sayısındaki değişim oranı
İlde gümrük varlığı	3	İlde gümrük bulunuyorsa bu ile 1, bulunmuyorsa 0 değeri verilmiştir
Yatırım teşvik belgesi verilen sabit yatırım miktarı	2	İlde yatırım teşvik belgesi verilen sabit yatırım miktarı
İlin iç talep potansiyeli	3	İlin toplam nüfusu / Türkiye nüfusu

— Erişilebilirlik

Bir yerden, başka bir yere istenilen sürede, ekonomik, güvenli, konforlu ve çevresine zarar vermeden gidebilmek, gidilecek yerin yakınına yaklaşabilmek, erişilebilirlik sözcüğü ile tanımlanmaktadır. Erişilebilirlik değişkeni, bölgenin her türlü iletişim imkanını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Piyasalara yakın olan bölgelerin uzak olan bölgelere oranla daha gelişmiş olması yanında, ulaştırma altyapısının bölgelerin ekonomik performanslarını önemli ölçüde etkilediği kaydedilmektedir. Dolayısıyla, endeks çalışmalarında ulaşım altyapısının sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Diğer yandan, bölgenin dış dünya ile olan iletişim kanallarının da değerlendirilmesi gerekli görülmüş ve internet kullanıcıları ile telefon abone sayısı da endekse dahil edilmiştir (Alkin vd., 2007: 227).

Tablo 4: Erişilebilirlik Alt Değişkenleri ve Ağırlıkları

Değişkenler	Ağırlığı	Hesaplama Yöntemi
İlde kişi başına düşen geniş bant internet aboneliği sayısı	5	İldeki geniş bant internet abone sayısı / İl Nüfusu
İlde kişi başına düşen sabit telefon hattı aboneliği sayısı	5	İldeki sabit telefon hattı abone sayısı / İl Nüfusu
Hava trafiğine açık havalimanı varlığı	5	Hava trafiğine açık havaalanı bulunuyorsa bu ile 1, havalimanı bulunan ile en çok 80 km mesafede bulunan illere 0,5 ve bu iller dışında kalan illere 0 değeri verilmiştir.
Haberleşme-Ulaştırma alanında kamu yatırımı	3	İlde haberleşme ve ulaştırma sektörlerine yönelik yapılan kamu yatırımları
İlin otoyol ağına bağlı olup olmaması durumu	5	İl otoyol ağına bağlı ise 1, değilse 0 değeri verilmiştir.
İlde kilometrekare başına düşen bölünmüş yol uzunluğu	3	İldeki bölünmüş yol uzunluğu / İlin yüzölçümü
İlin demiryolu ağına bağlı olup olmaması durumu	5	İl demiryolu ağına bağlı ise 1, değilse 0 değerleri verilmiştir.
İlde limanın varlığı	5	İlde liman bulunuyorsa 1, liman bulunan ile en çok 80 km mesafede bulunan illere 0,5 ve bu iller dışında kalan illere 0 değeri verilmiştir
Kilometrekare başına düşen araç sayısı	-3	İldeki toplam araç sayısı / ilin yüzölçümü

Tablo 4'te de görüldüğü gibi erişilebilirlik endeksi için 11 değişkenden yararlanılmıştır. Bu değişkenlerden endekse en çok etki edenler; kişi başına düşen geniş bant internet aboneliği sayısı, kişi başına düşen sabit telefon hattı aboneliği sayısı, hava trafiğine açık havalimanı varlığı, ilin otoyol ağına bağlı olup olmaması, ilin demiryolu ağına bağlı olup olmaması ve ilde limanın olup olmaması değişkenleridir. Ayrıca endeks, bir de ters karakterli değişken içermektedir. Kilometrekare başına düşen araç sayısı değişkeninin eksi değerli ağırlığı olması nedeniyle illerin bu değişkendeki puanı kadar endeks puanı düşmektedir.

B. Analiz Yöntemi

Daha önce de belirtildiği gibi, endeks hesaplamalarının yapılabilmesi için 4 ana değişken belirlenmiş, bu ana değişkenlere de alt değişkenler tanımlanmış ve

bu alt değişkenlere bir ağırlık kat sayısı verilmiştir. Bu alt değişkenler ve katsayıları Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

Araştırmalar sonucu elde edilen veriler 0 ile 100 arasında normalize edilmiştir. Normalize işlemleri sırasında kullanılan denklem aşağıda gösterilmiştir. Buna göre normalize edilmek istenilen il için değişken değerine X denilmektedir. Bu X değeri ile aynı değişkendeki en küçük değer çıkartılarak denklemdeki pay elde edilmektedir. Aynı değişkenin en büyük değeri ile en küçük değeri arasındaki fark da paydayı oluşturmaktadır. Daha sonra, bu bölme işleminin sonucu 100 ile çarpılarak ilin normalize edilmiş değerine ulaşılmaktadır. Bu işlem sonucunda değişken değeri en yüksek olan il 100 puan alırken, değişken değeri en düşük olan il ise 0 puan almaktadır (Denk. 1).

$$\text{Normalize } X = 100 * \frac{(X - \text{Değişken min})}{(\text{Değişken max} - \text{Değişken min})} \quad (1)$$

Veriler normalize edildikten sonra ana değişkenler (alt endeksler) aşağıdaki denklem kullanılarak hesaplanmıştır (Denk. 2). Bu denklemde endeks değeri bulunacak il Endeks j ile gösterilmiştir. Denklemin payında, iller için normalize edilmiş değerler tek tek kendi ağırlıkları ile çarpılmakta, daha sonra da bu değerlerin toplamı alınmaktadır. Paydasında ise, ana değişkenin alt değişkenleri için belirtilen ağırlık değerlerin toplamı alınmaktadır.

$$\text{Endeks } j = \left(\frac{\sum_i A_{ji} X_{ji}}{\sum_i |A_{ji}|} \right)$$

A_{ji} = j ana değişkeninin i 'inci alt değişkeninin ağırlığı

X_{ji} = j ana değişkeninin i 'inci alt değişkeninin normalize edilmiş değeri

(2)

Kentsel rekabet gücü endeksine ulaşılması sırasında, Denk. 2'deki işlemler sonucu bulunan ana değişkenlerin ortalaması alınmıştır. Yani, beşeri sermaye ve yaşam kalitesi, markalaşma becerisi ve yenilikçilik, ticaret becerisi ve erişilebilirlik alt endekslerinin ortalaması alınmıştır (Denk. 3).

$$\text{Kentsel Rekabet Gücü Endeksi} = \frac{(BSYK + MBY + TB + E)}{4}$$

BSYK = Beşeri Sermaye ve Yaşam Kalitesi

MBY = Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik

TB = Ticaret Becerisi

E = Erişilebilirlik

(3)

C. Analizin Uygulanması ve Endeks Sonuçları

Analiz, belirlenen dört ana değişken olan beşeri sermaye ve yaşam kalitesi, markalaşma becerisi ve yenilikçilik, ticaret becerisi ve erişilebilirlik ana

değişkenleri bazında yapılmıştır. Daha sonra bu dört endeksin aritmetik ortalaması alınarak kentsel rekabet gücüne ulaşılmıştır.

— *Beşeri Sermaye ve Yaşam Kalitesi Endeksi*

İlk ana değişken olan beşeri sermaye ve yaşam kalitesi ana değişkeni 11 alt değişken ile oluşturulmuştur. Bu alt değişken verileri normalize edildikten sonra yukarıda belirtilen denklem (Denk. 2) yardımıyla beşeri sermaye ve yaşam kalitesi endeksi oluşturulmuştur. Tablo 5’te beşeri sermaye ve yaşam kalitesi endeksi alt değişkenlerinin normalize edilmiş değerleri verilmiştir.

Beşeri sermaye ve yaşam kalitesi endeksinin normalize edilmiş sonuçlarını göz önünde bulundurarak Giresun ilinin performansını değerlendirdiğimizde en yüksek değerinin ilde alışveriş merkezinin bulunması alt değişkeninde olduğu görülmektedir. Alışveriş merkezleri rekabeti geliştirdiği gibi bulunduğu ildeki yaşam kalitesini de artırmaktadır. Alışveriş merkezleri barındırdıkları işletmeleri; tüketici odaklı olmaya, potansiyel tüketicilerinin profilini tanımaya ve onların değişen ihtiyaç ve isteklerini sürekli olarak takip edip karşılamaya zorlamaktadır. Böylece alışveriş merkezlerinin hem üretici açısından hem tüketici açısından hem de ülke ekonomisi açısından birçok faydası olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Beşeri Sermaye ve Yaşam Kalitesi Endeksinin Normalize Edilmiş Değerleri

Değişkenler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Ordu	Rize	Trabzon
İlde bir yükseköğrenim programından mezun olan kişi sayısı	0	47,22	8,12	18	25	100
İlde mesleki ve teknik okuldan mezun olan kişi sayısı	8,15	54,98	0	82,37	33,40	100
YGS başarı yüzdesi	88,08	94,14	100	93,58	0	94,32
Kişi başına düşen hastane yatağı sayısı	0	52,18	13,04	21,74	43,48	100
Kişi başına düşen otomobil sayısı	38,40	47,77	0	53,57	54,69	100
Kişi başına mevduat miktarı	53,90	69,50	0	21,60	46,93	100
İlde kişi başına ceza infaz kurumuna giren hükümlü sayısı	7,13	97,38	100	69,50	0	47,84
Şehirleşme oranı	11,40	18,60	0	100	24,40	100
İlde süper lig veya 1. lig takımı olup olmadığı	0	50	0	0	100	100
İlde alışveriş merkezi olup olmadığı	100	100	0	100	0	100
İlde 5 yıldızlı otel olup olmadığı	0	0	0	100	100	100

İkinci en yüksek puan aldığı değişken ise, YGS başarı yüzdesidir. Bu değişkende 94,14 puan alması, DOKA illeri içerisinde eğitim kalitesi yüksek illerden birisi olduğunun göstergesidir. Diğer yüksek puan aldığı değişkenler de

sırasıyla; kişi başına düşen mevduat miktarı, mesleki ve teknik eğitimden mezun olan kişi sayısı, kişi başına düşen hastane yatağı sayısı, ilde 1. lig takımı olması, kişi başına düşen otomobil sayısı, yükseköğretim programından mezun olan kişi sayısı ve şehirleşme oranıdır. Ayrıca, ilde 5 yıldızlı otel bulunmadığı için bu değişkenden de sıfır puan almıştır. Beşeri sermaye ve yaşam kalitesi değişkeninde dikkat çeken başka bir değer ise, ilde işlenen suç sebebiyle kişi başına ceza infaz kurumuna giren hükümlü sayısı değişkenidir. İncelenen diğer illerle kıyaslandığında bu konuda en yüksek ikinci değere sahip olduğu görülmektedir. Bunun anlamı diğer illere göre Giresun ilinde kişi başına hükümlü sayısının daha fazla olduğudur. Bu yaşam kalitesini düşüren bir etkidir.

— *Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik Endeksi*

İkinci ana değişken olan markalaşma becerisi ve yenilikçilik endeksinin içinde 4 alt değişken bulunmaktadır. Fikri sermayenin ve inovasyon kapasitesinin artırılmasına katkı sağlayan markalaşma becerisi ve yenilikçilik endeksinde Giresun ili incelenen iller içerisinde ikinci sırada yer almaktadır. Tablo 6’da görüldüğü gibi Giresun, patent tescili ile dünya çapında yeni olan ve sanayiye uygulanabilen buluşların sahiplerine koruma sağlayan bir sınai mülkiyet hakkı olan faydalı model tescili değişkenlerinde DOKA illeri içerisinde en iyi ildir. Endüstriyel tasarım tescil değişkeninde de Giresun ilinin ikinci sırada yer aldığı görülmektedir.

İldeki firmaların çok azında Ar-Ge biriminin bulunması ve genelde Ar-Ge faaliyetlerini firma sahibinin yapması firmaları tarafından yenilikçi ürün geliştirilememesine ve rekabet edebilirliğin görece düşük kalmasına neden olmaktadır. Bu konuda teşviklerin verilmesi Giresun’un markalaşma becerisi ve yenilikçilik endeksinden aldığı puanı artıracaktır.

Tablo 6: Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik Endeksinin Normalize Edilmiş Değerleri

Değişkenler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Ordu	Rize	Trabzon
Patent tescil ortalaması	0	100	44,44	55,55	55,55	88,88
Marka tescil ortalaması	2,64	28,26	0	35,46	65	100
Faydalı model tescil ortalaması	14,29	100	0	47,62	42,86	76,20
Endüstriyel tasarım tescil ortalaması	0	43,75	6,25	22,32	8,93	100

— *Ticaret Becerisi Endeksi*

Üçüncü ana değişken olan Ticaret becerisi endeksi 11 alt değişken ile oluşturulmuştur. Bu alt değişken verileri normalize edildikten sonra yukarıda belirtilen formül yardımıyla ticaret becerisi endeksi oluşturulmuştur. Tablo 7’de ticaret becerisi endeksinin normalize edilmiş değerleri verilmiştir. Ticaret becerisi endeksinin normalize edilmiş değerlerini göz önünde bulundurarak Giresun ilinin performansı değerlendirildiğinde en yüksek değerini ilde gümrük olmasından dolayı elde edildiği görülmektedir. İlde gümrük varlığı ülkelerarası ticaretin hızlanmasını ve ticari gelirlerin artmasını sağlar. Dış ticaret sayesinde arz fazlası olan mallara dış pazarlar bulunarak küresel piyasanın avantajlarından yararlanmak,

ülke içindeki üretim daha pahalı ve/veya yetersiz olduğu durumlarda iç talebi dış ülkelerden karşılamak gibi önemli işlevler yerine getirilebilmektedir. Bu açılardan gümrük büyük önem arz etmektedir. Bu değişkeni sırasıyla; ilin iç talep potansiyeli, enerji ve ulaştırma-haberleşme hariç kamu yatırımları, ilde kullanılan kredi miktarı, yatırım teşvik belgesi verilen sabit yatırım miktarı, tahakkuk eden vergi miktarı, dış ticaret yapan firma sayısı ve ilin ihracat hacmi değişkenleridir. Bunlara ek olarak, sanayi sektöründeki elektrik tüketim miktarı ve bir önceki yıla göre açılan şirket sayısındaki değişim değişkenlerinden de sıfır puan almıştır. Ayrıca, endekste ters yönlü değişken olan bir önceki yıla göre kapanan şirket sayısındaki değişim oranı değişkeninden de tam puan almıştır. Bunun anlamı, diğer illere göre bir önceki yıla göre kapanan şirket sayısındaki en büyük değişim Giresun'da gerçekleşmiştir.

Tablo 7: Ticaret Becerisi Endeksinin Normalize Edilmiş Değerleri

Değişkenler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Ordu	Rize	Trabzon
Kullanılan kredi miktarı	9,86	32,87	0	58	36,22	100
Tahakkuk eden vergi miktarı	12,59	22,34	0	47,29	34,40	100
İlin ihracat hacmi	4,85	13,07	0	25,54	31,80	100
Dış ticaret yapan firma sayısı	27,97	18,21	0	28,76	34,04	100
Kamu yatırımları	4,58	41,60	0	29,90	13,83	100
Sanayi elektrik tüketim miktarı	22,64	0	37,07	100	53,28	54,37
Açılan şirket sayısındaki değişim oranı	100	0	67,74	38,71	12,90	24,20
Kapanan şirket sayısındaki değişim oranı	0	100	54,20	67,22	87,75	79,24
İlde gümrük varlığı	100	100	0	100	100	100
Yatırım teşvik belgesi verilen sabit yatırım miktarı	10,43	32,68	0	100	3,38	57,75
İlin iç talep potansiyeli	4,53	45,98	0	95,66	30,28	100

— Erişilebilirlik Endeksi

Dördüncü ve son ana değişken olan erişilebilirlik endeksi 9 alt değişken ile oluşturulmuştur. Bu alt değişken verileri normalize edildikten sonra yukarıda belirtilen formül yardımıyla erişilebilirlik endeksi oluşturulmuştur. Tablo 8'de erişilebilirlik endeksinin normalize edilmiş değerleri verilmiştir.

Erişilebilirlik endeksinde en dikkat çekici nokta tablo 8'de de görüldüğü gibi DOKA illerinde ne otoyol ağı ne de demiryolu ağı bulunmasıdır. Yani, DOKA bölgesinde yer alan 6 ilde de otoyol ve demiryolu ağı bulunmamaktadır.

Giresun ilinin erişilebilirlik endeksindeki durumuna bakıldığında, endekste en yüksek puanı limana sahip olduğu için aldığı, bunun yanında 3 değişkenden de hiç puan alamadığı görülmektedir.

Tablo 8: Erişilebilirlik Endeksinin Normalize Edilmiş Değerleri

Değişkenler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Ordu	Rize	Trabzon
İlde kişi başına düşen geniş bant internet aboneliği sayısı	96,38	49,85	0	26,92	96,51	100
İlde kişi başına düşen sabit telefon hattı aboneliği sayısı	100	90,98	0	14,12	91,25	96,56
Hava trafiğine açık havalimanı varlığı	0	100	0	100	50	100
Haberleşme-Ulaştırma alanında kamu yatırımı	24,32	0	1,28	100	7,20	1,79
İlin otoyol ağına bağlı olup olmaması durumu	0	0	0	0	0	0
İlde kilometrekare başına düşen bölünmüş yol uzunluğu	0	35,22	19,76	45,30	81,96	100
İlin demiryolu ağına bağlı olup olmaması durumu	0	0	0	0	0	0
İlde limanın varlığı	100	100	0	100	100	100
Kilometrekare başına düşen araç sayısı	4,05	26,17	0	53,34	45,31	100

— *Kentsel Rekabet Gücü Endeksi*

Daha önce de belirtildiği gibi kentsel rekabet gücü analizini oluşturan dört ana endeks bulunmaktadır. Bu endekslerden elde edilen puanların aritmetik ortalaması alınarak kentsel rekabet gücü endeksi ortaya çıkmaktadır.

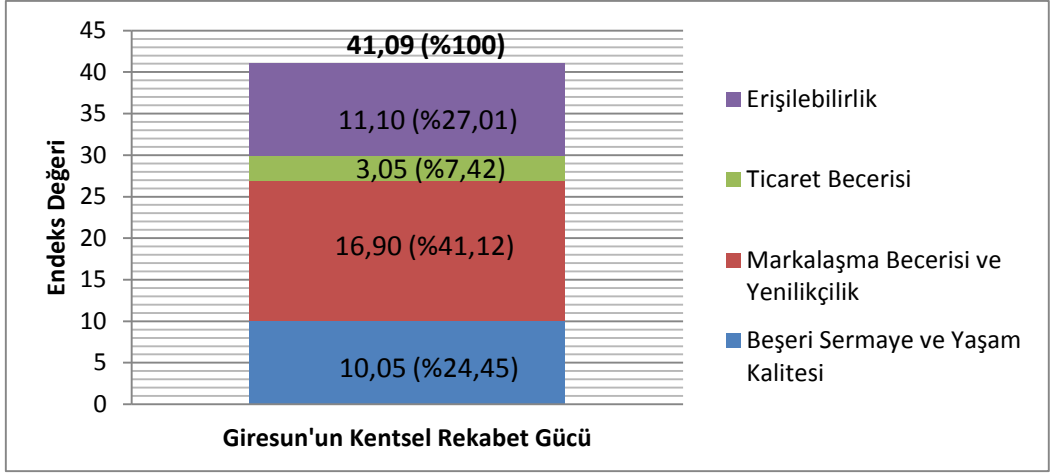
Tablo 9: Kentsel Rekabet Gücü Endeksi

Endeksler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Ordu	Rize	Trabzon
Beşeri Sermaye ve Yaşam Kalitesi	22,94	40,20	2,50	46,17	37,60	87,55
Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik	3,91	67,57	13,74	40,82	45	91,62
Ticaret Becerisi	26,9	12,18	5,50	44,18	22,04	65,48
Erişilebilirlik	39,56	44,40	1,62	37,98	46,68	50,98
KENTSEL REKABET GÜCÜ	23,33	41,09	5,84	42,29	37,83	73,91

Kentsel rekabet gücü endeksi değerleri Tablo 9’da verilmiştir. Burada da görüldüğü üzere, kentsel rekabet gücü en yüksek olan il 73,91 puanla Trabzon

olmuştur. Bu ili sırasıyla; 42,29 puanla Ordu, 41,09 puanla Giresun, 37,83 puanla Rize, 23,33 puanla Artvin ve 5,84 puanla Gümüşhane takip etmektedir. Buna göre, Trabzon en rekabetçi il durumunda iken Gümüşhane ise rekabet gücü en düşük il olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca iller bazında endeks sonuçları Şekil 5'te grafik şeklinde verilmiştir.

Giresun ilinin kentsel rekabet gücü skoru 41,09 olarak belirlenmiştir. Bu skorla, DOKA illeri içerisinde 3. sırada yer almaktadır. Giresun'un belirlenen dört ana değişkenlerden elde ettiği puanlar ve bu puanların genel endekse yüzdelik etkisi Şekil 1'de gösterilmiştir. Buna göre, Giresun'un kentsel rekabet gücüne en fazla katkıda bulunan endeks markalaşma becerisi ve yenilikçilik endeksidir. En az katkıda bulunan endeks ise, ticaret becerisi endeksi olarak görülmektedir.

Şekil 1: Giresun İlinin Kentsel Rekabet Gücü Endeksi

Giresun ili için ana endekslerin, kentsel rekabet gücü endeksinde yüzdelik olarak etkisi değerlendirildiğinde, %41,12 ile birinci sırada markalaşma becerisi ve yenilikçilik endeksi, ikinci olarak %27,01 ile erişilebilirlik endeksi, üçüncü olarak %24,45 ile beşeri sermaye ve yaşam kalitesi endeksi ve son olarak da %3,05 ile ticaret becerisi endeksinin etki ettiği görülmektedir (Şekil 1).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Küreselleşme süreci, yaşanan teknolojik gelişmeler ve yeni üretim süreçleri, günümüzde kentlerin birbirleri ile rekabet içinde olmasına zorlamaktadır. Kentlerin daha yüksek yaşam kalitesi ve daha iyi hizmet sunmalarına yol açan bu rekabet, kentlerin ilerlemesine ve gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Kentsel rekabet gücünün ölçülmesi, kentleri hem güçlü ve avantajlı yönlerinin hem de zayıf ve tehdit altındaki yönlerinin tespit edilmesi anlamına gelmektedir. Rekabet gücünü bilen kentler, zayıf yönlerini geliştirmek, avantajlı yönlerini sürdürülebilir hale getirmek açısından diğerlerine göre bir adım öndedir.

Kentsel analizler ve karşılaştırmalar yapmaya yarayan kentsel rekabet gücünü ölçülebilir hale getirebilmek için bazı göstergeler kullanılmaktadır. Bu

göstergeler sayesinde kentlerin rekabet güçleri ve özellikleri ortaya konulabilmekte ve diğer kentlerle karşılaştırma imkânı elde edilmektedir.

DOKA kapsamındaki iller ele alındığında; beşeri sermaye ve yaşam kalitesi, markalaşma becerisi ve yenilikçilik, ticaret becerisi ve erişilebilirlik değişkenleri açısından yapılan kentsel rekabet gücü analizine göre Giresun ili DOKA içinde 3. sırada yer almaktadır. Bahsedilen dört ana değişkenin aritmetik ortalaması alınarak belirlenen Giresun ilinin kentsel rekabet gücü skoru 41,09 olarak gerçekleşmiştir.

Giresun ili için ana endekslerin, kentsel rekabet gücü endeksine yüzdelik olarak etkisi değerlendirildiğinde, %41,12 ile birinci sırada markalaşma becerisi ve yenilikçilik endeksi, ikinci olarak %27,01 ile erişilebilirlik endeksi, üçüncü olarak %24,45 ile beşeri sermaye ve yaşam kalitesi endeksi ve son olarak da %3,05 ile ticaret becerisi endeksinin etki ettiği görülmektedir. Buna göre, Giresun'un kentsel rekabet gücüne en fazla katkıda bulunan endeks markalaşma becerisi ve yenilikçilik endeksidir. En az katkıda bulunan endeks ise, ticaret becerisi endeksi olarak görülmektedir.

Giresun'un kentsel rekabet gücü açısından bulunduğu konumun yükseltilebilmesi için her bir değişken açısından farklı önerilerde bulunulabilir.

İlk olarak, beşeri sermaye ve yaşam kalitesi açısından baktığımızda Giresun ilinin Trabzon ve Ordu'dan sonra 3. sırada yer aldığı görülmektedir. Giresun ilinin bulunduğu konumu yükseltilebilmesi için şu konularda çalışmalar yapılması gerekmektedir;

- İlde 5 yıldızlı otel yapılması,
- İlde bulunan hastanelerin kapasitesinin artırılması ve/veya yeni hastaneler yapılması,
- Ortaöğretim seviyesindeki eğitim kalitesinin artırılması,
- İlde bulunan üniversitenin kapasitesinin artırılması,
- İldeki sportif faaliyetlerin desteklenmesi,
- Ara eleman ihtiyacını karşılayabilmek için mesleki ve teknik eğitim konusunda farkındalığın sağlanması,
- Bankacılık sisteminin daha yaygın kullanılmasının sağlanması.

İkinci olarak, fikri sermayenin ve inovasyon kapasitesinin artırılmasına katkı sağlayan markalaşma becerisi ve yenilikçilik açısından baktığımızda ise Giresun'un Trabzon'dan sonra 2. sırada yer aldığı görülmektedir. Fakat bu durum Giresun ilinin incelenen değişkenler açısından sahip olduğu değerlerin iyi olduğu anlamına gelmemektedir. Trabzon aynı endekste 91,62 puan almışken, Giresun'un puanı 67,57'de kalmıştır. Endekste bulunduğu konumu yükseltilebilmesi için ilde DOKA tarafından Ar-Ge faaliyetleri konusunda farkındalık çalışmalarının yapılması ve bu konuda teşviklerin verilmesi gerekmektedir. Ayrıca, ildeki firmaların çok azında Ar-Ge biriminin bulunması ve genelde Ar-Ge faaliyetlerini firma sahibinin yapması, firmaları tarafından yenilikçi ürün geliştirilememesine ve rekabet edebilirliğin düşük kalmasına neden olmaktadır.

Üçüncü olarak, ticaret becerisi endeksindeki sıralamaya bakıldığında Giresun'un 5. sırada olduğu görülmektedir. Bu da açıkça belirtmektedir ki Giresun,

ticari becerileri düşük olan bir il konumundadır. Bunun başlıca nedenleri; ildeki şirketlerin kısa ömürlü olması, yeni açılan şirketlerin sayısının az olması, ilde sanayi sektörünün payının çok küçük olması, ihracat rakamlarının çok düşük olması gibi nedenler gösterilebilir. Ticaret becerisi alanında rekabet gücünü artırabilmesi için karar verici mercilerin şu konularda iyileştirmeler yapması gerekmektedir;

- Girişimcilik konusunda farkındalığın artırılması,
- Girişim sermayesi olanaklarının artırılması,
- DOKA ve KOSGEB gibi kurumların Giresun'a destek için ayırdıkları bütçelerin artırılması,
- Kamusal yatırımların artırılması,
- Mevcut işgücünün tarım dışı sektörlerde donanımlarının güçlendirilmesi için çalışmalar yapılması,
- İşletmeler ve eğitim kurumları arasında staj Ar-Ge bağlantılarının geliştirilmesi,
- İl dışında yaşayan başarılı iş insanlarının kazanım ve birikimlerinin hemşehrilik ve sosyal sorumluluk ilkesiyle il yararına aktarılması sağlanmalı,
- Firmaların katma değeri yüksek ürün çeşitliliği ile yeni pazarlara ulaşabilmeleri için uluslararası pazara girişte kurumsal, finansal ve teknik kapasitelerinin geliştirilmesi için çalışmalar yürütülmesi,
- Finansal açıdan öz kaynak yetersizlikleri çözülmeli, yabancı kaynaklara erişim kolaylaştırılmalı, kredilerden faydalanmak isteyen firmalara hafifletilmiş teminat şartları uygulanmalı,
- Ulusal ve uluslararası piyasalarda imalat sanayi firmalarının kurumsal yapıya büründürülmeleri hususunda gerekli tedbirler alınmalı.

Dördüncü ve son olarak, Giresun ilinin erişilebilirlik endeksindeki durumuna bakıldığında; Trabzon ve Rize'nin gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu endeksteki sıralamada yükselmesi için şu konularda çalışmalar yapılmalıdır;

- Ulaşımın kolaylaştırılması için otoyol ve demiryolu ağı kurulması gerekmektedir,
- Haberleşme-Ulaştırma alanında ile yapılan kamu yatırımlarının artırılması gerekmektedir,
- İldeki bölünmüş yol uzunluğu artırılmalıdır,

Elbette bu önerilere farklı öneriler de eklenebilir. Ancak genel olarak analiz sonuçları incelendiğinde Giresun ilinin DOKA kapsamındaki diğer illere göre ortalama bir çizgide olduğu söylenebilir. Kentin dezavantajlı yönlerinin geliştirilmesi ve avantajlarının sürdürülebilir hale gelebilmesi için rekabet gücünün artıracak müdahale ve girişimlere ihtiyaç duyulduğu açıktır.

KAYNAKÇA

- AK, Duygu (2013), "Kentler Arası Rekabette İzmir'in Yeri", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 5(1), 29-43.
AKTAN, Coşkun C. Ve İstiklal Y. VURAL (2004), *Rekabet Gücü ve Türkiye*, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Yayın No: 255, Ankara: Ajans-Türk.

- ALKİN, Kerem, BULU, Melih ve Hüseyin KAYA (2007), “İller Arası Rekabet Endeksi: Türkiye’deki İllerin Rekabetçilik Seviyelerinin Göreceli Olarak Ölçülebilmesi İçin Bir Yaklaşım”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 221-235.
- BEKDEMİR, Ünsal, KOCAMAN, Sinan ve Suat POLAT (2014), “Yeni Büyükşehir Yasası Sonrasında Türkiye’de Şehir Nüfusu ve Şehir Yerleşmeleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(32), 277-297.
- DEMİR, İbrahim (2002), “Alt Sektörlerde Rekabet Gücü Ölçüm Yöntemleri”, *Planlama Dergisi DPT*, DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı – Özel Sayı, 229-234.
- ERDUT, Zeki (1998), *Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi*, İzmir: Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası.
- EROĞLU, Osman ve Azmi YALÇIN (2013), “Rekabet ve Mekânsal Kuramlara İlişkin Genel Bir Değerlendirme”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(6), 95-114.
- GEYİK, Mahmut ve Recai COŞKUN (2004), “Şehirler Arası Rekabette Bilginin Yeri”, 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, Eskişehir, 25 – 26 Kasım 2004, Osmangazi Üniversitesi Yayınları No: 108, 677-685.
- KARA, Murat (2008), *Bölgesel Rekabet Edilebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları*, Ankara: DPT Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- KIRANKABEŞ, Mustafa C. (2006), “Küresel Rekabet Gücü Boyutunda AB Ülkeleri ile Türkiye’nin Karşılaştırmalı Analizi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 231-254.
- ŞEKER, Murat (2010), *İstanbul’da Yaşam Kalitesi Araştırması*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2010-103.
- YILMAZ, Nail (2004), “Farklılaştırıcı ve Ayrıştırıcı Bir Mekanizma Olarak Kentleşme”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 48, 249-267.
- YUMUŞAK, İbrahim G. (2008), “Beşeri Sermayenin İktisadi Önemi ve Türkiye’nin Beşeri Sermaye Potansiyeli”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 55, 3-48

Türkiye’de Bütçe Dengesi ve Finans Hesabı Dengesi Arasında Bir İlişki Var Mı?

Taner TURAN*

ÖZ

Bütçe dengesi ve diğer makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki uzun zamandan beri iktisatçıların ilgisini çekmiştir. Bu kapsamda bütçe dengesi ile finans hesabı dengesi arasında da bir ilişki olabileceği ileri sürülmüştür. Teorik olarak bütçe dengesi ve finans hesabı dengesinin değişik kanallarla birbirlerini etkilemeleri mümkündür. Bu çalışmada Türkiye için 1975-2014 dönemi verileri kullanılarak merkezi yönetim bütçe dengesi ve finans hesabı dengesi arasındaki ilişki hem eşbütünleşme hem de nedensellik testleri yardımıyla incelenmiştir. Değişkenlerin farklı bütünleşme derecelerine sahip olmaları nedeniyle ARDL yaklaşımı kullanılmıştır. ARDL yaklaşımına göre bütçe dengesi ve finans hesabı dengesi arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca söz konusu değişkenler arasında bir Granger nedensellik ilişkisinin varlığı Toda-Yamamoto yöntemiyle test edilmiş ve bu değişkenler arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bütçe dengesi, finans hesabı dengesi, eşbütünleşme ilişkisi, nedensellik
JEL Sınıflandırması: E60, E62, F32, F40

Is There A Relationship Between The Budget Balance And Financial Account Balance In Turkey?

ABSTRACT

The relationship between the government budget balance and other macroeconomic variables has drawn attention from economists for a long time. In this context it is argued that there would be a relation between the budget balance and financial account balance. Theory suggests that the budget balance and financial account balance would affect each other through different channels. This paper examines the relationship between the central government budget balance and financial account balance in Turkey by using annual data over the period 1975-2014 and employing ARDL approach to co-integration and Toda-Yamamoto approach to test for Granger causality. ARDL bounds testing results indicate that there is no long run relationship between the budget balance and financial account balance during the period examined. However, Granger causality tests suggest that there is a bi-directional causality between the budget balance and financial account balance.

Key Words: Budget balance, financial account balance, co-integration, causality.

JEL Classification: E60, E62, F32, F40

I. GİRİŞ

1970’li yıllardan itibaren çok sayıda ülkede, optimal maliye politikasının bir sonucu veya gereği olarak görülemeyecek ölçüde, sürekli bütçe açıkları verilmeye başlanmasıyla söz konusu açıkların ekonomik karar ve faaliyetleri hangi kanallarla ve nasıl etkileyebileceği daha önemli hale gelmiştir. Bu kapsamda bütçe açıklarının ekonomik büyüme, faiz oranları, tasarruf ve yatırım düzeyi, cari denge

* Doç. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, turantaner01@yahoo.com

gibi önemli diğer makroekonomik değişkenler üzerindeki muhtemel etkileri uzun süreden beri yoğun olarak araştırılmaktadır.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de özellikle 1980’lerden sonra uzun süre yüksek bütçe açıkları verilmiştir. Türkiye’de finans hesabı dengesinde de zaman içinde önemli değişimler yaşanmış, kriz dönemlerindeki azalmalara rağmen, net sermaye girişi ciddi şekilde artmıştır. Finans hesabındaki değişimler veya sermaye hareketlerinin de faiz oranları, üretim, yatırım, tüketim ve bütçe dengesi gibi değişkenleri doğrudan etkileyebileceği kabul edilmektedir. Bu nedenle uzun süreli yüksek bütçe açıkları ve önemli artışların görüldüğü finans hesabı dengesi arasında güçlü bir ilişki olması beklenebilir. Teorik açıdan da bütçe dengesinin ve finans hesabı dengesinin değişik yollarla birbirlerini etkilemeleri mümkündür. Türkiye’de başta ikiz açıklar hipotezi olmak üzere bütçe dengesinin diğer makroekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini inceleyen çok sayıda çalışma yapılmış olmasına karşın bütçe dengesiyle finans hesabı arasındaki ilişkiyi ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye’de merkezi yönetim bütçesi ile finans hesabı dengesi arasındaki ilişkiyi 1975-2014 dönemi verilerini kullanarak incelemektir. Değişkenlerin farklı bütünleşme derecelerine sahip oldukları anlaşıldığından Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL Sınır Testi yaklaşımı kullanılarak eşbütünleşme ilişkisinin varlığı test edilmektedir. Ayrıca Toda ve Yamamoto (1995) Granger nedensellik testi de gerçekleştirilmektedir. Ampirik bulgular incelenen dönemde Türkiye’de bütçe dengesi ve finans hesabı dengesi arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ancak bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde teorik çerçeve ve literatür özetlenmekte, üçüncü bölümünde bütçe açıkları ve finans hesabı dengesinin zaman içindeki gelişimi değerlendirilmekte, dördüncü bölümünde veri setine değinilmekte ve birim kök testleri yapılmakta, beşinci bölümünde uygulanacak ampirik yöntem açıklanmakta ve bulgular analiz edilmekte, altıncı ve son bölümünde ise kısa bir sonuca yer verilmektedir.

II. TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR ÖZETİ

Bütçe dengesi ve finans hesabı dengesi arasında ilişkiye yol açabilecek çok sayıda kanal bulunmaktadır. Bahmani-Oskooee ve Payesteh (1994) bütçe dengesi ve sermaye girişi arasındaki ilişkinin bütçe dengesi ve cari hesap dengesi arasındaki ilişkiye nazaran daha doğrudan bir nitelik taşıdığını belirtmektedirler. Buna göre bütçe açıkları ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki temelde bütçe açıklarının faiz oranlarını yükseltmesi, yerli paranın yabancı paralar karşısında değer kazanması, netice olarak rekabet gücünün ve ihracatın azalması, ithalatın artmasına dayalıdır. Oysa bütçe dengesinin finans hesabı üzerinde daha doğrudan etkide bulunabilmesi mümkündür. Örneğin borçlanma ile finanse edilen sürekli ve yüksek bütçe açıkları faiz oranlarının artmasına, ülkeye daha fazla sermaye gelmesine başka bir anlatımla finans hesabının pozitif olmasına yol açabilir. Ayrıca bir ülkedeki mali disiplin ve sağlam kamu maliyesi makroekonomik istikrarın önemli bir göstergesi olarak ülkeye sermaye girişini destekleyebilir. Diğer yandan

Bahmani-Oskooee ve Payetesh (1994) tarafından da belirtildiği gibi aslında sermaye veya finans hesabı dengesi de bütçe dengesi üzerinde etkide bulunabilir. Togay ve Berument (2011) sermaye girişlerinin faydalarını firmaların finansman ihtiyacının karşılanması, krediler aracılığıyla tüketimin artması ve yerli paranın değer kazanması olarak 3'e ayırmaktadırlar. Bunların tamamının bütçe dengesini önemli ölçüde etkileyebileceği düşünülmektedir. Ülkeye sermaye girişi yatırımların dolayısıyla üretimin ve istihdamın artmasına katkıda bulunarak bütçe dengesinin düzelmesine yardımcı olabilir. Yıldız ve Gürkaynak (2012) Türkiye'de ithalat üzerinden alınan vergilerin yüksekliği nedeniyle cari açığın bütçe dengesini olumlu etkilediğini belirtmektedirler. Gerçekten de Türkiye gibi dış ticareten alınan vergilerin nispeten yüksek olduğu bir ülkede sermaye girişinin yerli paranın değerinin artmasına, bu şekilde ithalde alınan vergiler kanalıyla bütçe açığının düşmesine katkıda bulunabileceği ileri sürülebilir. Bunların dışında sermaye girişinin faiz oranları üzerinde aşağı yönlü bir baskı yaratarak yatırım ve tüketimi artırma ve ayrıca bütçede faiz ödemelerinin miktarını azaltma yoluyla da bütçe dengesini olumlu etkilemesi mümkündür.

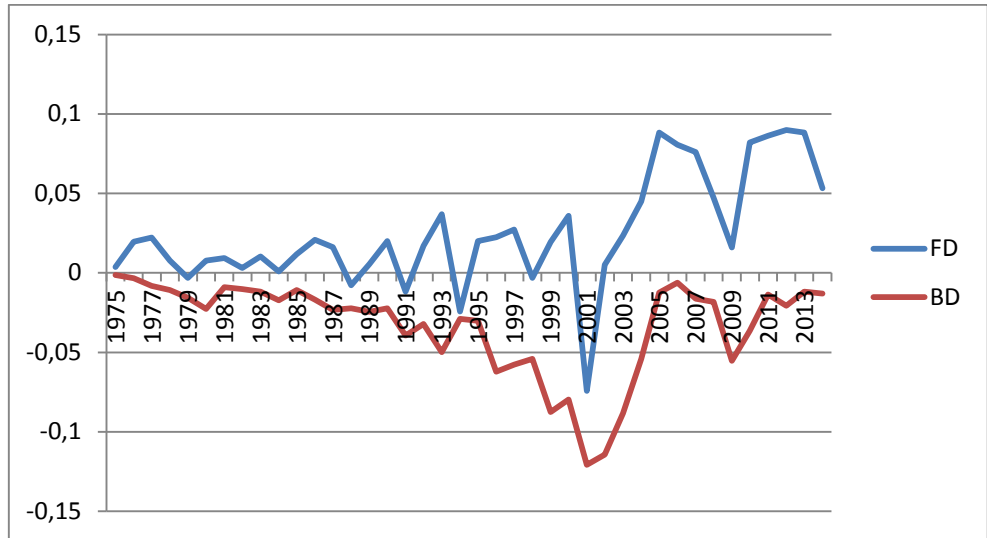
Şaşırtıcı olmakla birlikte bütçe dengesi ve finans veya sermaye hesabı arasındaki ilişkiyi inceleyen çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bahmani-Oskooee ve Payetesh (1994) ABD ile ilgili 1973-1988 dönemi için eşbütünlük yöntemi kullanarak bütçe açığı ve sermaye girişi (capital inflows) arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmektedirler. Murtyh ve Phillips (1996) de ABD için bütçe açıkları ve sermaye girişi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ileri sürmektedirler. Tang (2014) ABD için 1960-2013 dönemi verilerini kullanarak dış ticaret açığı, finans hesabı ve bütçe dengesi arasındaki ilişkiyi analiz etmekte ve bu değişkenler arasında bir eşbütünlük olduğu sonucuna varmaktadır. Ayrıca cari açığın hem bütçe dengesi hem de sermaye hesabının Granger nedeni olduğunu belirtmektedir.

Bütçe dengesi ve finans hesabı dengesi arasında güçlü ve doğrudan bir ilişki olması teorik açıdan mümkünse de literatür yoğun biçimde bütçe dengesi ve cari açık veya dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bu kapsamda ikiz açıklar hipotezini inceleyen, Miller and Russek (1989), Khalid ve Guan (1999), Vamvuokas (1999), Salvatore (2006), Marinheiro (2008), Kumhof ve Laxton (2013), Makin ve Narayan (2013), Xie ve Chen (2014) gibi, çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak ikiz açıkların geçerli olup olmadığı konusunda ampirik çalışmalar arasında bir mutabakat yoktur. Türkiye için Ümit ve Yıldırım (2008), Bayrak ve Esen (2010), Erdoğan ve Yıldırım (2014) ikiz açıklar hipotezini destekleyen bulgular elde ederken Kuştepeli (2001), Aksu ve Başar (2009), Kılavuz ve Dumrul (2012) ve Varol İyidoğan ve Erkam (2013) ikiz açıklar hipotezi için önemli bir kanıt olmadığı sonucuna ulaşmaktadırlar. Ayrıca literatürde bazı çalışmalar, Fry vd. (1995) ve Yan (2005), Yan and Yang (2008), Lau and Fu (2011), Erden ve Çağatay (2011) ve Turan (2015) gibi, cari açık ve finans veya sermaye hesabı arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır.

Bütçe açıklarının faiz oranları üzerindeki etkisini inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları, Cebula (2003), Aisen and Hauner (2008), Laubach (2010), Hsing (2010) gibi, bütçe açıklarının faiz oranları üzerinde pozitif bir etkiye bulunduğu sonucuna ulaşırken diğerleri, Barro (1987), Evans (1985, 1987), Gupta, (1989) gibi, genel olarak bütçe açıkları ve faiz oranları arasında güçlü ve sağlam bir ilişki olmadığını ileri sürmektedirler. Kapsamlı bir literatür taramasında Gale ve Orszag (2003) bütçe açıkları ve faiz oranları arasındaki ilişkinin net olmamasına karşın, gelecek dönemlerdeki bütçe açıkları dikkate alındığında genel olarak pozitif bir ilişki bulunduğuna vurgu yapmaktadırlar. Ayrıca Cebula ve Koch (1994) ABD’de sermaye akımlarının bütçe açıklarının faiz oranları üzerindeki etkisini azalttığına dikkat çekerken, Warnock ve Warnock (2009) da uluslararası sermaye girişlerinin ABD Hazine tahvillerinin faiz oranlarını önemli ölçüde düşürdüğünü belirtmektedirler. Benzer şekilde Cebula (1997) Fransa’da sermaye girişinin faiz oranlarını düşürdüğü, Saher ve Herbert (2010) de Pakistan’da bütçe açıklarının faiz oranlarını yükselttiği ancak sermaye girişlerinin faiz oranlarını düşürdüğü sonucuna ulaşmaktadırlar.

III. BÜTÇE DENGESİ VE FİNANS HESABI DENGESİNİN GELİŞİMİ

Ekonometrik analize geçmeden önce bütçe dengesi (BD) ve finans hesabı dengesinin (FD), GYSH’nin oranı olarak, zaman içindeki gelişiminin kısaca değerlendirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda BD ve FD’nin gelişimi Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Bütçe dengesi ve finans hesabı dengesi (GSYH’nin oranı olarak)

İncelenen dönem boyunca merkezi yönetim bütçesi sürekli açık vermiştir. 1975 yılında yüzde 0.1 civarında olan bütçe açığı 2001 yılında yüzde 12’ye ulaşmıştır.

Bütçe açıklarında önce 1980'lerin, sonra 1990'ların ikinci yarısından itibaren önemli artışların olduğu görülmektedir. 2001 krizinden sonra Güçlü Ekonomiye Geçiş programının uygulamaya konulmasıyla 2002 yılından itibaren bütçe açıklarında ciddi bir azalma gerçekleşmiştir. Küresel krizin etkisiyle 2009 yılında bir artış olmuşsa da 2010 yılından itibaren bütçe açığı yaklaşık yüzde 1 civarında sabitlenmiştir. Finans hesabı dengesi de 1990'lı yılların başına kadar genelde istikrarlı bir seyir izlemiştir. 1989 yılından sonra finansal piyasaların daha da serbestleştirilmesiyle birlikte finans hesabı dengesinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. 1991, 1994 ve 1998 yılları hariç 1990'larda finans hesabı dengesi sürekli pozitif olmuş, başka bir anlatımla sermaye girişi gerçekleşmiştir. 1991 yılında körfez krizinin, 1994 yılında yurtiçinde yaşanan ekonomik krizin, 1998 yılında ise Asya ve Rusya krizlerinin etkili olduğu düşünülmektedir. 1990'lı yıllarda genel olarak bütçe dengesi ve finans hesabı dengesi arasında daha çok ters yönlü bir ilişki gözlemlenmekte, bütçe açıkları yükselirken finans hesabı dengesi artmaktadır. 2001 yılında yaşanan krizin etkisi, bütçe dengesi üzerinde olduğu gibi, finans hesabı dengesi üzerinde de açıkça görülmektedir. 2001 yılında finans hesabı dengesi yaklaşık yüzde -7.5 ile incelenen dönemdeki en düşük değeri almıştır. Bu aslında kriz döneminde sermaye çıkışının boyutlarını anlamak açısından önemlidir. 2001 krizinden sonra finans hesabı dengesi yeniden düzelmiş, özellikle 2004 yılından sonra, küresel krizin çok etkili olduğu 2008 ve 2009 yılları dışında, 2013 yılına kadar sürekli olarak yüzde 7.5'in üzerinde seyretmiştir. Başka bir anlatımla bu dönemde Türkiye'ye önemli ve sürekli bir sermaye girişi olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu dönemde bütçe açıklarının faiz oranlarını yükselterek finans hesabı dengesini artırdığını veya ülkeye sermaye girişini teşvik ettiğini söylemek zor görünmektedir. Tam tersine bütçe açıklarının azaldığı bir dönemde ülkeye sermaye girişi en yüksek düzeye ulaşmıştır. Mali disiplin ve düşük bütçe açıkları faiz oranları üzerinde yukarı yönlü bir etkide bulunmaktan ziyade yatırımcılar nezdinde ülkedeki ekonomik istikrar ve yatırım ortamının iyileşmesinin bir işareti olarak değerlendirilip sermaye girişini olumlu yönde etkilemiş olabilir. 2001 krizinden sonra bütçe dengesi ve finans hesabı dengesi arasındaki yakın ilişki dikkat çekmektedir. Ancak bu görsel analiz bütçe dengesi ve finans hesabı dengesi arasında uzun dönemli veya nedensel bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılması için yeterli değildir. Bunun için ekonometrik yöntemlere başvurulması gerekmektedir.

IV. VERİ SETİ VE BİRİM KÖK TESTLERİ

1975-2014 dönemini kapsayan konsolide/merkezi yönetim bütçe dengesi Maliye Bakanlığı'ndan, finans hesabı dengesi Merkez Bankası'ndan, GSYH ise Kalkınma Bakanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınmıştır. Bütçe dengesi ve finans hesabı GSYH'ye oranlanmıştır. Bütçe dengesi negatifse bütçe açığı pozitif ise bütçe fazlası verilmektedir. Benzer şekilde finans hesabı dengesinin pozitif (negatif) olması sermaye girişi (çıkışı) şeklinde değerlendirilmektedir.

Öncelikle BD ve FD serilerinin durağan olup olmadıklarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla Augmented Dickey Fuller (ADF) ve KPSS testleri yapılmaktadır. Test sonuçları Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1. ADF ve KPSS Test Sonuçları

Variables	ADF		KPSS	
	Düzey	Birinci fark	Düzey	Birinci fark
BD	-1.948478 (0)	-5.771121* (0)	0.284143	0.133005
FD	-3.17303** (0)	-8.604750* (0)	0.572631**	0.046840

Not: *, **, *** sırasıyla % 1, 5 ve 10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Gecikme sayıları Schwarz Bilgi Kriterleriyle (SIC) belirlenmektedir. Gecikme sayıları parantez içinde verilmektedir. Birim kök testleri sabit terim kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

ADF testlerine göre BD’nin düzeyde birim kök içerdiği boş hipotezi reddedilememektedir. FD’nin birim kök içerdiği hipotezi ise % 5 önem düzeyinde reddedilmektedir. KPSS testlerine göre ise BD’nin durağan olduğu hipotezi reddedilemezken, FD’nin durağan olduğu hipotezi % 5 önem düzeyinde reddedilmektedir. Ayrıca BD ve FD’nin birinci farklarının hem ADF hem de KPSS testlerine göre birim kök içermedikleri anlaşılmaktadır.

V. AMPİRİK YÖNTEM VE BULGULAR

Bu bölümde öncelikle bütçe dengesi ve finans hesabı dengesi arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı araştırılmakta daha sonra Toda-Yamamoto yaklaşımı kullanılarak Granger nedensellik testleri yapılmaktadır. BD ve FD serilerinin bütünleşme dereceleri farklı olduğundan alışılmış eşbütünleşme (cointegration) testlerinin, Engel ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen and Juselius (1990) gibi, gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Çünkü bu testlerin yapılabilmesi ilgili serilerin bütünleşme derecelerinin aynı olmasını gerektirmektedir. Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL Sınır Testi ise değişkenlerin aynı derecede bütünleşmelerine gerek olmaksızın eşbütünleşme testi yapılmasına imkan vermektedir. Başka bir anlatımla eşbütünleşmeye ARDL yaklaşımı farklı derecelerde bütünleşen seriler arasında, örneğin I(0) ve I(1) olan iki değişken durumunda, bir eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını anlamak için kullanılabilir. Bu teste göre önce bir şartlı (conditional) hata düzeltme modeli tahmin edilmekte, daha sonra da F veya Wald testi yardımıyla ilgili değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı sınanmaktadır. Değişkenler arasında bir eşbütünleşme olduğu anlaşıldığında ise uzun ve kısa dönem katsayılar tahmin edilmektedir. Bu kapsamda ilgili değişkenler dikkate alınarak ARDL modeli izleyen şekilde yazılabilir:

$$\Delta BD_t = \beta_0 + \beta_1 BD_{t-1} + \beta_2 FD_{t-1} + \sum_{i=1}^m \beta_3 \Delta BD_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_4 \Delta FD_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta FD_t = \lambda_0 + \lambda_1 FD_{t-1} + \lambda_2 BD_{t-1} + \sum_{i=1}^m \lambda_3 \Delta FD_{t-i} + \sum_{i=0}^m \lambda_4 \Delta BD_{t-i} + u_t \quad (2)$$

bu denklemlerde m optimal gecikme uzunluğunu, ε ve v ise sıfır ortalama ve sabit varyansla dağıldığı varsayılan hata terimlerini göstermektedir. Optimal gecikme uzunluğu seçilirken hata terimleri arasında serisel ilişki olmamasına dikkat edilmesi gerekmektedir. 1 ve 2 numaralı modeller EKK (En Küçük Kareler) ile tahmin edildikten sonra eşbütünlük testi ilgili gecikmeli değişkenlerin sıfıra eşit olduğu boş hipoteziyle test edilmektedir. Başka bir anlatımla 1 numaralı denklem için $H_0: \beta_1 = \beta_2 = 0$ ve 2 numaralı denklem için $H_0: \lambda_1 = \lambda_2 = 0$ hipotezlerinin test edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde hesaplanan F istatistikleri Pesaran vd. (2001) tarafından belirtilen kritik üst ve alt sınır değerleriyle karşılaştırılmaktadır. Tahmin edilen F istatistiği belirtilen kritik üst değer üzerinde ise söz konusu değişkenler arasında bir eşbütünlük ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmakta ve uzun ve kısa dönem katsayılar tahmin edilmektedir. 1 ve 2 numaralı denklemlerle ilgili ARDL Sınır Testi sonuçları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	m	F-istatistiği	Kritik değerler (alt sınır –üst sınır)
BD	0	3.8805	F-ist.
FD	2	2.9646	%1 (6.84-7.84) %5 (4.94-5.73) %10 (4.04-4.78)

Not: m Schwarz Bilgi Kriteri ve LM testiyle belirlenen gecikme uzunluğunu göstermektedir. F- istatistiği $k=1$ için Pesaran vd. (2001, p.300) tarafından belirlenen kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır.

Tablo 2’de özetlenen ARDL Sınır Testi sonuçlarına göre değişkenler arasında bir eşbütünlük ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Çünkü tahmin edilen F istatistikleri Pesaran vd. (2001) tarafından belirtilen kritik alt ve üst sınır değerlerinin altında kalmaktadır. Bu nedenle söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı anlaşıldığından , uzun dönem katsayıların ve kısa dönem hata düzeltme modelinin hesaplanması da mümkün değildir. Bu iki değişken arasında bir eşbütünlük ilişkisinin olmaması şaşırtıcıdır.

Değişkenler arasında bir eşbütünlük ilişkisinin olmaması nedensellik testi yapılamayacağı anlamına gelmemektedir. Granger (1969) tarafından önerilen nedensellik testi genel olarak bir değişkenin gecikmeli değerlerinin başka bir değişkenin şimdiki değerinin tahmin edilmesinde, bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri de dikkate alınarak, yardımcı olup olmadığını anlamaya imkan vermektedir. Olağan Granger nedensellik testi ilgili değişkenler durağan olduklarında güvenilir sonuçlar verebilir. Buna karşın durağan olmayan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi için Toda ve Yamamoto (1995) tarafından önerilen farklı bir yaklaşım kullanılabilir. Başka bir anlatımla değişkenlerden birinin veya tamamının durağan olmadığı durumda Toda-Yamamoto yaklaşımı Granger nedensellik ilişkisinin incelenmesine izin vermektedir. BD ve FD arasında nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto yaklaşımı esas alınarak izleyen biçimde bir VAR modeliyle tahmin edilebilir:

$$BD_t = \delta_0 + \sum_{i=1}^{p+h} \delta_{1i} BD_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+h} \delta_{2i} FD_{t-i} + \sigma_t \quad (3)$$

$$FD_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p+h} \alpha_{1i} BD_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+h} \alpha_{2i} FD_{t-i} + \epsilon_t \quad (4)$$

Burada p optimal gecikme uzunluğunu, h en yüksek bütünleşme derecesine sahip değişkenin bütünleşme derecesini, σ ve ϵ ise hata terimlerini göstermektedir. Öncelikle optimal gecikme uzunluğu, p , SIC, AIC gibi bilgi kriterleri kullanılarak belirlenmektedir. Ancak optimal gecikme sayısı belirlenirken hata terimleriyle ilgili otokorelasyon testinin yapılması, otokorelasyon olmadığı boş hipotezi reddedilirse gecikme sayısının artırılması gerekmektedir. Toda-Yamamoto yaklaşımında optimal gecikme uzunluğuna en yüksek bütünleşme derecesine sahip değişkenin bütünleşme derecesinin ilave edilmesi önem taşımaktadır. Bu şekilde asomptotik dağılım sağlanmakta ve normal sınırlamalar uygulanarak Wald testleri yapılabilmektedir. Bu testler yapılırken orijinal optimal gecikme uzunluklarının kullanılmasına dikkat edilmektedir. Nedensellik testi 3 numaralı denklemde $\delta_{2i}=0$ ve 4 numaralı denklemde ise $\alpha_{1i}=0$ hipotezleri ile gerçekleştirilmektedir. Bu hipotezlerden birisi reddedilirse tek yönlü, ikisi birden reddedilirse iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılrken, hipotezlerin reddedilememesi ise değişkenler arasında nedensel bir ilişki olmadığı anlamına gelmektedir. Bu kapsamda örneğin $\delta_{2i}=0$ hipotezinin reddedilememesi “FD BD’nin Granger nedeni değildir” sonucuna yol açmaktadır. Benzer şekilde $\alpha_{1i}=0$ eşitliğinin reddedilmesi ise “BD FD’nin Granger nedeni değildir” hipotezinin reddedilmesi, başka bir anlatımla BD’nin FD’nin Granger nedeni olması şeklinde yorumlanmaktadır. İlgili değişkenler kullanılarak gerçekleştirilen Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları Tablo 3’te özetlenmektedir.

Tablo 3: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

H ₀ Hipotezi	p	$p+h$	X ² İstatistiği	Sonuç
FD Granger nedeni değildir BD	7	7+1	16.34275 (0.0222)	Ret
BD Granger nedeni değildir FD	7	7+1	22.61118 (0.0020)	Ret

Not: Optimal gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriteri ve otokorelasyon LM testi sonuçlarına göre belirlenmiştir. Olasılık (prob.) değerleri parantez içinde gösterilmektedir.

Toda-Yamamoto Granger nedensellik testi sonuçlarına göre “FD BD’nin Granger nedeni değildir” hipotezi yüzde 5 önem düzeyinde reddedilirken “BD FD’nin Granger nedeni değildir” hipotezi 1 önem düzeyinde reddedilmektedir. Bu nedenle BD ve FD arasında incelenen dönemde iki yönlü veya karşılıklı bir nedensel ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durum aslında teorik beklentilere de uygundur. Çünkü bütçe dengesinin ve finans hesabı dengesinin, yukarıda da değinildiği gibi, birbirlerini karşılıklı olarak etkilemelerine yol açan

değişik kanallar bulunmaktadır. Ayrıca iki yönlü nedensellik ilişkisi Bahmani-Oskooee ve Payesteh (1994)in ABD için elde ettiği bulgularla da uyumludur. Son olarak “BD FD’nin Granger nedeni değildir” hipotezinin reddedilmesiyle ilgili bulgunun, genel olarak seçilen lag sayısına fazla duyarlı olmadığı, bu anlamda daha sağlam bir nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır.

VI. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye’de merkezi yönetim bütçe dengesi ve finans hesabı dengesi arasındaki ilişki 1975-2014 dönemi verileri kullanılarak incelenmektedir. Değişkenlerin farklı bütünleşme derecelerine sahip oldukları anlaşıldığından alışıldık eşbütünleşme testleri yerine ARDL Sınır Testi yaklaşımı kullanılmaktadır. Sınır Testi sonuçlarına göre bütçe dengesi ve finans hesabı dengesi arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bununla birlikte eşbütünleşme ilişkisinin olmaması değişkenler arasında nedensel bir ilişki olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu nedenle ayrıca bütçe dengesi ve finans hesabı dengesi arasında nedensel bir ilişkinin olup olmadığı Toda-Yamamoto yaklaşımıyla incelenmektedir. Granger nedensellik testleri değişkenler arasında iki yönlü bir nedensel ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. İncelenen dönemde özellikle sürekli hale gelen ve bazı dönemlerde ciddi oranlara ulaşan bütçe açıklarıyla finans hesabı dengesi arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunması aslında teorik beklentilere uygundur. Ancak bu nedensellik ilişkisinin bütçe açıklarının faiz oranları üzerinde yukarı yönlü bir baskı yaratarak sermaye girişine neden olduğu şeklinde yorumlamak en azından tartışmaya açıktır. Mali disiplin ve düşük bütçe açıkları yatırımcılar nezdinde makroekonomik istikrarın bir göstergesi olarak değerlendirilip sermaye girişini teşvik etmiş olabilir. Sermaye girişinin de üretim ve istihdamın artmasına katkı sağlayarak ve faiz oranlarının yükselmesini engelleyerek veya düşmesi yönünde baskı yaparak bütçe dengesi üzerinde olumlu bir etkide bulunmuş olabileceği ileri sürülebilir.

2001 krizinden sonra uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş programıyla Türkiye mali disiplini sağlama ve bütçe açıklarını düşürme konusunda başarılı olmuş, sermaye girişinde de önemli bir artış yaşanmıştır. Bununla birlikte kriz dönemlerinde kolaylıkla ülkeden ayrılabilen, dahası krizleri tetikleyebilen portföy yatırımlarından ziyade özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının daha fazla çekilebilmesi için sadece mali disiplin ve düşük bütçe açıklarının yeterli olmadığı düşünülmektedir. Ulusal tasarruf düzeyi düşük sayılabilecek bir yükselen piyasa ekonomisi olarak Türkiye’nin daha fazla yabancı sermaye çekmeye yönelik bazı politikalara öncelik vermesi doğru olacaktır. Bu kapsamda ülkedeki genel yatırım ortamının iyileştirilmesi, rekabet gücünü ve verimliliği yükseltecek bazı reformların yapılması, yüksek cari açıklardan kaynaklanan kırılganlıkların azaltılması, kısaca geniş kapsamlı bir ekonomik programın kabul edilmesi gereklidir. Bu politika tedbirlerinin özellikle küresel likiditenin görece olarak daraldığı, gelişmekte olan ülkelerdeki parasal genişleme politikalarının sona erdiği dönemlerde daha belirleyici hale gelebileceği düşüncesi gözden uzak tutulmamalıdır. Yabancı sermaye yatırımlarının belirsizliklerin ve risklerin değil, öngörülebilirliğin ve istikrarın egemen olduğu ülkelere daha fazla yöneleceği

gerçeği dikkate alındığında ilgili tedbirlerin geç kalımsızın hayata geçirilmesi büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Aisen, A., Hauner, D. (2008). Budget deficits and interest rates: A fresh perspective. *IMF Working Paper* WP/08/42. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2008/wp0842.pdf>
- Akkaya, Y., Gürkaynak, R. S. (2012). Cari açık, bütçe dengesi, finansal istikrar ve para politikası: Heyecanlı bir dönemin izi. *İktisat, İşletme ve Finans* 27(315), 93-119. DOI: 10.3848/iif.2012.315.9319
- Aksu, H., Başar, S. (2009). Türkiye için ikiz açıklar hipotez’inin tahmini: Bir sınır testi yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(4), 1-14. http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/64/4/3_Aksu_Basar.pdf
- Bahmani-Oskooee, M., Payesteh, S. (1994). Do Budget Deficits Cause Capital Inflows? Evidence from the United States. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 34(1), 63-74. doi:10.1016/1062-9769(94)90053-1
- Barro, R. J. (1987). Government spending, interest rates, prices, and budget deficits in the United Kingdom, 1701-1918. *Journal of Monetary Economics*, 20, 221-247. doi:10.1016/0304-3932(87)90015-8
- Bayrak, M., Esen, Ö. (2012). Bütçe açıklarının cari işlemler dengesi üzerine etkileri: İkiz açıklar hipotezinin Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Ekonomik Yaklaşım*, 23(82), 23-49. http://ekonomikyaklasim.org/pdfs2/EYD_V23_N82_A02.pdf
- Cebula, R. J. (2003). Budget deficits and interest rates in Germany. *International Advances in Economics Research*, 9(1), 64-68. <http://link.springer.com/article/10.1007/BF02295302>
- Cebula, R. J., Koch, J. V. (1994). Federal budget deficits, interest rates and international capital flows: A further note. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 34(1), 117-120. doi:10.1016/1062-9769(94)90057-4
- Cebula, R. J. (1997). The Impact of Net International Capital Inflows on Nominal Long-Term Interest Rates in France. *Atlantic Economic Journal*, 25 (2), 179-190. <http://link.springer.com/article/10.1007%2FBF02298384>
- Engle, R. F., Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276. URL: <http://www.jstor.org/stable/1913236>
- Erden, L., Çağatay, O. (2011). Türkiye’de cari işlemler ve sermaye hesapları arasındaki ilişki. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), 49-67. <http://www.iibfdergi.hacettepe.edu.tr/article/viewFile/5000113471/5000105646>
- Erdoğan, S., Yıldırım D.Ç. (2014). The relationship between the budget deficit and current account deficit in Turkey. *Emerging Markets Journal*, 3(3), 81-86. DOI 10.5195/emaj.2014.52
- Evans, P. (1987). Do budget deficits raise nominal interest rates?: Evidence from six countries. *Journal of Monetary Economics*, 20(2), 281-300. doi:10.1016/0304-3932(87)90017-1
- Evans, P. (1985). Do large deficits produce high interest rates? *The American Economic Review*, 75(1), 68-87. URL: <http://www.jstor.org/stable/1812704>
- Fry, M. J., Claessens, S., Burridge, P., Blanchet, M.-C. (1995). Foreign direct investment, other capital flows, and current account deficits, what causes what? *The World Bank International Economics Department, Debt and International Finance Division, Policy Research Working Paper*, No: 1527. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/1995/10/01/000009265_3961019151844/Rendered/PDF/multi_page.pdf
- Gale, W. G., Orszag, P.R. (2003). Economic effects of sustained budget deficits. *Brookings Research Papers*, <http://www.brookings.edu/research/papers/2003/07/17budgetdeficit-gale>.
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438. <http://www.jstor.org/stable/1912791>
- Gupta, K. L. (1989). Budget deficits and interest rates in the United States. *Public Choice*, 60(1), 87-92. <http://www.jstor.org/stable/30024985>

- Hsing, Y. (2010). The government debt and long-term interest rate: Application of the loanable funds model to Greece. *Journal of Economic Integration*, 25(4), 722-733. <http://www.jstor.org/stable/23000956>
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3) 231-254. [doi:10.1016/0165-1889\(88\)90041-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3)
- Johansen, S., Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration: With Applications to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2) 169-210. DOI: 10.1111/j.1468-0084.1990.mp52002003.x
- Khalid, A. M., Guan, T. W. (1999). Causality tests of budget and current account deficits: Cross-country comparisons. *Empirical Economics*, 24, 389-402. <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs001810050062>
- Kılavuz E., Dumrul, Y. (2012). İkiz açıklar hipotezinin geçerliliği: Teori ve uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(3-4), 239-58. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniiibd/article/viewFile/1025007401/1025006983>
- Kumhof, M., Laxton, D. (2013). Fiscal deficits and current account deficits. *Journal of Economic Dynamics & Control*, 37, 2062-2082. [doi:10.1016/j.jedc.2013.05.001](https://doi.org/10.1016/j.jedc.2013.05.001)
- Kuştepelı, Y. R. (2001). An empirical investigation of the Feldstein chain for Turkey. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(1), 99-108. <http://www.deu.edu.tr/userweb/yesim.kustepeli/dosyalar/fakultedergisi.pdf>
- Lau, E., Fu, N. (2011). Financial and current account interrelationship: An empirical test. *Journal of Applied Economic Sciences*, 6(15), 34-42. http://www.jaes.reprograph.ro/articles/spring2011/LauE_FuNelson.pdf
- Laubach, T. (2009). New evidence on the interest rate effects of budget deficits and debt. *Journal of the European Economic Association*, 7(4), 858-885. DOI: 10.1162/JEEA.2009.7.4.858
- Makin, A. J., Narayan, P. K. (2013). Re-examining the ‘Twin Deficit Hypothesis’: Evidence from Australia. *Empirical Economics*, 45, 817-829. <http://link.springer.com/article/10.1007/s00181-012-0628-7>
- Marinho, C. F. (2008). Ricardian equivalence, twin deficits, and the Feldstein–Horioka puzzle in Egypt. *Journal of Policy Modeling*, 30, 1041-1056. [doi:10.1016/j.jpolmod.2007.12.001](https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2007.12.001)
- Merza, E., Alawin, M., Bashayreh, A. (2012). The relationship between current account and government budget balance: The case of Kuwait. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2(7), 168-177. http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_2_No_7_April_2012/19.pdf
- Miller, S. M., Russek, F.S. (1989). Are the Twin Deficits Really Related? *Contemporary Economic Policy*, 7(4), 91-115. DOI: 10.1111/j.1465-7287.1989.tb00577.
- Murthy, V. N. R., Phillips, J.M. (1996). The relationship between budget deficits and capital inflows: Further econometric evidence. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 36(4), 485-494. [doi:10.1016/S1062-9769\(96\)90047-2](https://doi.org/10.1016/S1062-9769(96)90047-2)
- Pesaran, H. M., Shin, Y., Smith, R.J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. DOI: 10.1002/jae.616
- Saher, N., Herbert, M. (2010). Response of long-term interest rate to fiscal imbalance: Evidence from Pakistan. *SPB Research Bulletin*, 6(1).
- Salvatore, D. (2006). Twin deficits in the G-7 countries and global structural imbalances. *Journal of Policy Modeling*, 28, 701-712. [doi:10.1016/j.jpolmod.2006.06.003](https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2006.06.003)
- Tang, T. C. (2014). Fiscal deficit, trade deficit, and financial account deficit: Triple deficits hypothesis with the U.S. experience. *Monash University Department of Economics, Discussion Paper*, 06/14. https://business.monash.edu/_data/assets/pdf_file/0004/339430/fiscal_deficit_trade_deficit_and_financial_account_deficit_triple_deficits_hypothesis_with_the_u.s_experience.pdf
- Toda, H. Y., Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250. [doi:10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)

- Togan, S., Berument, H. (2011). Cari işlemler dengesi, sermaye hareketleri ve krediler. *Bankacılar Dergisi*, 78, 3-21. https://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Arastirma_ve_Raporlar/togan.pdf
- Turan, T. (2015). The causal relationship between current account and financial account balance in selected CEE countries. Yayınlanmamış çalışma.
- Ümit, Ö. A., Yıldırım, K. (2008). Twin deficits hypothesis. *İktisat İşletme ve Finans*, 23(267), 116-132. DOI: 10.3848/iif.2008.267.4504
- Vamvoukas, G. A. (1999). The twin deficits phenomenon: Evidence from Greece. *Applied Economics*, 31(9), 1093-1100. DOI:10.1080/000368499323571
- Varol İyidoğan P., Erkam, S. (2013). İkiz açıklar hipotezi: Türkiye için ampirik bir inceleme (1987-2005). *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 39-48. http://www.journalagent.com/pausbed/pdfs/PAUSBED_2013_15_39_48.pdf
- Warnock, F. E., Warnock, V.C. (2009). International capital flows and U.S. interest rates. *Journal of International Money and Finance*, 28, 903-919. doi:10.1016/j.jimonfin.2009.03.002
- Xie, Z., Chen, S.-W. (2014). Untangling the causal relationship between government budget and current account deficits in OECD countries: Evidence from bootstrap panel Granger causality. *International Review of Economics and Finance*, 31, 95-104. doi:10.1016/j.iref.2014.01.014
- Yan, H., Yang, C. (2008). Foreign capital inflows and the current account imbalance: Which causality direction? *Journal of Economic Integration*, 23(2), 434-461. <http://www.e-jei.org/upload/N255T51217X55463.pdf>
- Yan, H. (2005). Causal relationship between the current account and financial account. *International Advances in Economic Research*, 11(2), 149-162. DOI:10.1007/s11294-005-3012.y

Effects Of Organizational Identification On Job Satisfaction: Moderating Role Of Organizational Politics

Ufuk BAŞAR*

Nejat BASIM**

ABSTRACT

The purpose of this study was to investigate the potential predictive effect of organizational identification on job satisfaction and to determine the moderating role of perceptions of organizational politics within this process after controlling for the latter. To that end the data were collected from 363 employees, who work at an international home appliances producing facility in Istanbul, Turkey via survey method. Collected data were analyzed through structural equation models. Findings indicated that organizational identification was a positive and organizational politics was a negative predictor of job satisfaction. Besides, organizational politics moderated organizational identification's positive predictive effect on job satisfaction by lessening its effect size.

Key Words: Organizational identification, job satisfaction, organizational politics, moderating effect.

JEL Classification: D23, M12

Örgütsel Özdeşleşmenin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Örgütsel Politikanın Düzenleyici Rolü

ÖZ

Bu çalışmanın amacı örgütsel özdeşleşmenin iş tatmini üzerindeki nedensel etkisini ve örgütsel politika algısının bu süreç üzerindeki düzenleyici etkisini araştırmaktır. Bu amaçla İstanbul'da bir beyaz eşya üretim tesisinde çalışan 363 işgörenen anket yöntemi ile veri toplandı. Toplanan veri yapısal eşitlik modelleri kurularak analiz edildi. Elde edilen bulgulara göre örgütsel özdeşleşme iş tatmininin pozitif, örgütsel politika algısı ise negatif bir yordayıcısıdır. Ayrıca örgütsel politika algısı örgütsel özdeşleşmenin iş tatmini üzerindeki pozitif yordayıcı etkisini azaltmak suretiyle düzenlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel özdeşleşme, iş tatmini, örgütsel politika algısı, düzenleyici etki.

JEL Sınıflandırması: D23, M12

INTRODUCTION

Organizations desire to hire employees who strive to achieve individual and organizational goals. Therefore organizations not only expect employees to commit to their works but also identify themselves with the organization, because employees, who identify themselves with the organization tend to internalize image and values of the organization (Miller et al., 2000). Identification derives from loyalty and stimulate formation of positive believes, attitudes and emotions toward organization (Mael & Ashforth, 2001). Organizational identification points at a

* Baskent University, SBE, ufuk-basar@hotmail.com

** Prof. Dr., Baskent University, İİBF, Ankara, Turkey, nbasim@baskent.edu.tr

psychological tie between employee and the organization. (Reade, 2001). This psychological tie occurs when employees adopt organizations' characteristics as theirs. In this way employees feel "one" with the organization (Reade, 2001). Thereby employees who identify themselves with the organization may tend to perform above and beyond expectations and stand up to adversities such as economic recessions, financial troubles, and mismanagement. Moreover the more employees identify, the more they would be satisfied with their jobs. However employees sometimes desire to obtain specific goals not determined by the management of organization or to obtain organizationally determined goals through informal mechanisms of influence. Such behaviors form organizational politics (Mayes & Allen, 1977). Politics at workplace may harm employee well-being, because when employees perceive politics, they generally try to avoid politics, tend to leave the organization or engage in political games (Ferris & Kacmar, 1992). Therefore politics in workplace may cause employee dissatisfaction.

In this context the purpose of this study is to find out whether organizational identification causes job satisfaction and organizational politics moderate this association. To that end a theoretical framework is presented based on a review of the related literature. Next, research variables, namely organizational identification, job satisfaction and perceptions of organizational politics are described and theoretical interactions among these variables are detailed. Later on analyses are explained. We believe that this research contributes to the field of management substantially, because to the best of our knowledge, research model of this paper has not been studied before. Thereby we hope that our study would open new avenues for future research and guide managerial practices, which aim to improve employee job satisfaction.

I. ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION

Individuals tend to categorize people around them and define their social environment according to those categorizations. Likewise employees categorize themselves as members of the same organization, which later on cause them to behave in the interest of it (Foote, 1951). Drawing on Foote's (1951) approach on social categorization, Brown (1969) studied identification in organizations and used Kelman's (1958) procedure which explains organizational identification as a self-defining answer deriving from relationships in social context. According to this procedure individuals desire to establish relationships with other individuals or groups which helps self-definition. In this respect individuals develop self-definitions when they interact with organizations as well (Kelman, 1958). If organizations provide an environment in which employees can express themselves, strive for both individual and organizational success, employees may tend to identify themselves with the organization. (Brown, 1969). The degree of organizational identification may change due to duration and character of the interaction between employee and the organization. In other words the more employees interact with and spend time at an organization, the more they may tend to identify themselves with it. If organization provides fair opportunities for promotion, the level of identification is expected to increase (March & Simon,

1993). Patchen's (1970) conceptualization of organizational identification covers cohesiveness, support of organization and shared characteristics with other employees. Patchen (1970) defined feeling of solidarity as being "one" with and a part of the group in addition to expression of self with organizational characteristics and values. In the same way Lee (1971) defined identification as a concept which covers belongingness, loyalty and shared characteristics. According to this approach belongingness and loyalty occur when employees feel themselves and their functions in organization as important. While explaining the organizational identification, Hall et al. (1970) emphasize the extent to which employees internalize their organizations' values and goals. Herein values and goals of the organization become employees' values and goals. In this way internalization of organizational values and goals cause formation of strong affective ties between employees and the organization (Hall et al., 1970). Another prominent researcher, who studied organizational identification, is George Cheney. Drawing on the previous studies, which defined identification as a means of fostering participation to shared social roles, Cheney (1983a, b) proposed that individuals identify themselves with particular formations. Those formations may be other individuals, family, social groups or communities. Identification occurs when symbolic ties between individuals and groups are formed and developed (Edwards, 2005).

The studies mentioned so far helped conceptualization of organizational identification over time. However one of the prominent conceptual frameworks to explain organizational identification is social identity approach. Social-identity approach is comprised of social identity theory and self-categorization theory (Van Dick, 2001). Social identity theory explains inter-group behaviors and out-group discrimination through individuals' self-definition. In other words individuals' self-concept and self-esteem are formed by social identity to some extent which derives from memberships to several groups (Tajfel, 1978; Tajfel & Turner, 1979; 1986; Van Dick, 2001, Van Dick et al., 2005). According to social identity theory *personal identity* which covers idiosyncratic attributes, such as dispositions and abilities and *social identity* which covers salient group classifications, such as nationality and political affiliation constitute individuals' self-concept (Mael & Ashforth, 2001). On the other hand self-categorization theory, which was developed by Turner et al. (1987), advances social identity theory through explaining in-group behaviors (Van Dick, 2001). Therefore self-categorization theory deals with inter-group processes and contextual effects on organizational identification (Van Dick et al., 2005). Self-categorization theory underscores individuals' categorizations of themselves and others depending on the several group memberships. According to this point of view groups take place through common sensation of different individuals toward same categorization (Van Dick & Wagner, 2002). In this context self-categorization theory may be conceived as a part of social identity theory. According to basic assumptions of self-categorization theory individuals may categorize themselves at different levels and make comparisons. Those levels are personal level as unique individuals, intermediate or group level as group members distinct from members of other groups and

superordinate level as human beings in comparison with other species (Van Dick, 2001).

Throughout this process Asforth and Mael (1989) adapted social identity approach to the organizational context. They thought that an organization, a group or an individual seek the answer to the question of “*Who am I?*” or “*Who are we?*”. In the same way others, who are members of a different organization or group, seek the answer to the question of “*Who are they?*” when trying to identify the ones who are out of their group or organization. Therefore identities may determine the position of both individuals and groups (Albert et al., 2000). In this regard according to social identity approach organizations may help answer the question of “*Who am I?*”, because organizations constitute a form of social groups. For example when individuals introduce themselves to others, they can mention where they work or which organization they are a fun or member of, such as sports clubs or syndicates in addition to specific facts, such as name and citizenship. Thus organizational identification is conceived as a form of social identification, which improves organizational effectiveness, productivity and employees’ job satisfaction (Mael & Ashforth, 1992). Given the importance of organizational identification in terms of managerial processes it is noteworthy to mention the difference between organizational identification and other related concepts, such as organizational commitment or citizenship. As distinct from other related constructs organizational identification is a form of social identification which indicates the tie between individual and organization above and beyond commitment, belongingness or citizenship in a way that individuals identify themselves and feel “*one*” with the organization (Van Knipenberg & Sleebos, 2006; Karabey & İşcan, 2007; Tokgöz & Seymen, 2013; Evans & Davis, 2014; Ng, 2015; Polat & Meydan, 2011). In the course of time, following its conceptualization, researchers tried to explain organizational identification through developing new models and uncovering its antecedents and consequences (Tüzün & Çağlar, 2008; Edwards & Peccei, 2010; Polat et al., 2011; Polat & Meydan, 2010; Turunç & Çelik, 2010a; Turunç & Çelik, 2010b; Walumbwa et al., 2011; Yıldız, 2013; Qi & Ming-Xia, 2014; Ghadiri & Beheshtifar, 2015; Prati & Zani, 2013). In this respect we tried to enhance those findings by investigating the moderating role of organizational politics between organizational identification and job satisfaction.

II. JOB SATISFACTION AND ITS ASSOCIATION WITH ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION

Job satisfaction is one of important topics of management and organizational behavior. Employees’ satisfaction from their jobs may change from organization to organization. While some employees are satisfied with their jobs others may not (Seta et al., 2000). Job satisfaction is the level of admiration and contentment that employees feel toward their jobs. If employees are content with their jobs, then it means that those jobs satisfy their needs and wants. On the contrary if employees feel negative feelings toward their jobs, it indicates low level of job satisfaction (Catt & Miller, 1991).

According to Locke (1969) satisfaction or dissatisfaction with a job depends on the gap between actual gains and desired gains. If there is no gap between actual and desired gains or actual gains go beyond desired gains, job satisfaction occurs. However if actual gains fall behind desired gains, this time job dissatisfaction occurs. Adam's (1965) equity theory explains job satisfaction well. According to equity theory employees compare their output/input ratio to their coworkers' ratios. If these ratios are unequal, employees, whose ratios are larger, are embarrassed and therefore feel guilty because they are overpaid. On the other hand employees, whose ratios are smaller, feel angry because they are underpaid. If the ratios are equal, employees feel satisfied. Employees, who perceive any injustice, react by striving to change the inequitable state. However Salancik and Pfeffer (1977, 1978) propose that employees decide to what extent they are satisfied with their jobs by observing other employees' satisfaction levels. Therefore job satisfaction may occur as a result of other employees' reaction to their jobs. This approach features emotional reactions of employees toward their jobs in terms of coworkers' roles. Thereby employees' job satisfactions are affected to some extent by their coworkers' manners (Wexley & Yukl, 1984). In this context since satisfaction refers to employees' positive feelings toward their jobs, employees, whose identification with the organization is stronger than others, may be satisfied with their jobs more than those, whose identification with the organization is weaker. Therefore the more the relationship between organizational identification and job satisfaction is uncovered, the more employees' satisfaction and performance may be improved. In fact despite the scarcity of research, existing empirical findings indicate the association between organizational identification and job satisfaction in a way that the strong feeling of identification with the organization improves employees' job satisfaction (Van Dick et al., 2004). In other words employees, whose identification with the organization is stronger than others, may be satisfied with their jobs despite several negative environmental effects and managerial issues, such as mismanagement, economic recessions, scarcity of resources or temporary low wages, because organizational identification fosters employees' feeling of being "one" with the organization in all circumstances. Thereby employees may ignore such negative factors and tend to be satisfied with their jobs due to strong organizational identification (Oktuğ, 2013; Loi et al., 2014). Likewise Van Dick et al. (2004) found mediation effect of job satisfaction between organizational identification and intention to quit. Similarly De Maura et al. (2009), Hall and Schneider (1972), Van Knippenberg and Sleebos (2006), Beyth-Marom et al. (2006), Van Knippenberg and Van Schie (2000), Riketta (2005), Amiot et al. (2006), Efraty et al. (1991), Ming et al. (2014), Feater and Rauter (2004), Özel (2014) and Tüzün (2009) also found significant relationship between organizational identification and job satisfaction which support our argument here. In the light of these evaluations we hypothesize that:

Hypothesis 1: Organizational identification predicts job satisfaction positively.

III. MODERATING ROLE OF ORGANIZATIONAL POLITICS

Employees tend to use several influence tactics in order to achieve specific goals not determined by the organization or to achieve specific goals determined by the organization. Employees prefer informal means to achieve those goals. Organizational politics refers to utilization of those influence tactics (Mayes & Allen, 1977). In this regard organizational politics explain certain behaviors and attitudes of employees directed toward achievement of specific goals. Attacking or blaming others, use of information, impression management and image building, support building for ideas, praising others and ingratiation, setting power coalitions and getting strong allies, associating with the influential people, creating obligations and reciprocity are among commonly used political tactics (Allen et al., 1979). Therefore organizational politics is perceived by employees as self-serving behaviors often times at the expense of others and even sometimes contrary to interests of the organization management. However some employees may receive benefits, such as extra pay, promotion or rewards by engaging in organizational politics (Vigoda-Gadot, 2007). Nevertheless employees in general perceive politics in workplace as immoral, unethical and unfair behaviors or attitudes, because ill deserved benefits received through political games damage justness of managerial practices, feeling of equity and organizational justice perceptions. Thereby organizational politics may disturb employees and cause them to perceive it as a threat to their well-being. In this context employees may tend to behave politically when there is lack of management and cohesiveness in workplace. Significantly when employees perceive organizational politics, they generally prefer to react it negatively. For instance employees intend to quit their jobs and leave their organization or prefer to ignore the political behaviors and attitudes by immersing themselves in their works. On the other hand some employees may prefer to participate in political games as well (Ferris & Kacmar, 1992). Likewise, according to Ferris et al. (1989), Kacmar et al. (1999) and Sıgır and Başar (2015) if employees perceive politics in workplace and they can't deal with it or manage it, they perceive organizational politics as a threat to their well-being, tranquility and dignity which cause specific negative outcomes, such as job dissatisfaction, low performance, morale, productivity, ineffectiveness and resignations.

In this context we propose that employees' perceptions of organizational politics may decrease the effect size of organizational identification on job satisfaction. When employees perceive politics in workplace their beliefs about organizational values may be damaged and the strength of the tie, which forms the basis for organizational identification, between them and the organization may lessen. Employees, whose organizational identification level is higher than others, may try to struggle with organizational politics by voicing, helping, whistle blowing or working faithfully. However due to negative reactions of employees to political behaviors and attitudes as Ferris et al. (1989), Kacmar et al. (1999) and Sıgır and Başar (2015) stated, strength of employees' organizational identification may lessen. To the best of our knowledge there is no empirical study investigating the association between perceptions of organizational politics and organizational

identification yet. Results of our comprehensive searches in academic databases verify absence of such studies as well. However we think that relationship between perceptions of organizational politics and organizational commitment may give an idea about relationship between organizational identification and perceptions of organizational politics, because organizational identification and organizational commitment are close constructs. Findings of Miller et al. (2008), Chang et al. (2009), Indartono and Chen (2011), Kimura (2013) and Shrestha and Mishra's (2015) indicate negative significant relationships between organizational commitment and perceptions of organizational politics. Thereby existence of negative relationship between organizational identification and perceptions of organizational politics may be inferred from those findings.

Due to negative reactions of employees to political behaviors and attitudes and employees' perception of politics in workplace as a threat to their well-being, we propose that the more employees perceive politics in the workplace, the more they may be dissatisfied with their jobs, because job satisfaction refers to positive feelings and attitudes of employees toward their jobs (Catt & Miller, 1991). Moreover job satisfaction occurs when employees' expectations, needs and wants are met by the organization and the job itself. In this regard perceptions of politics in workplace may damage the feeling of equity and fairness in managerial processes. Thereby employees may be dissatisfied with their jobs due to undeserved gains of others through political tactics. Likewise findings of Cropanzano et al. (1997), Vigoda (2000), Valle and Witt (2001), Miller et al. (2008), Chang et al. (2009), Ferris and Kacmar (1992), Harrell-Cook et al. (1999) and Kacmar et al.'s (1999) indicate negative significant relationship between perceptions of organizational politics and job satisfaction. Therefore, in the light of those arguments and depending on employees' negative reactions to politics in workplace we hypothesize that:

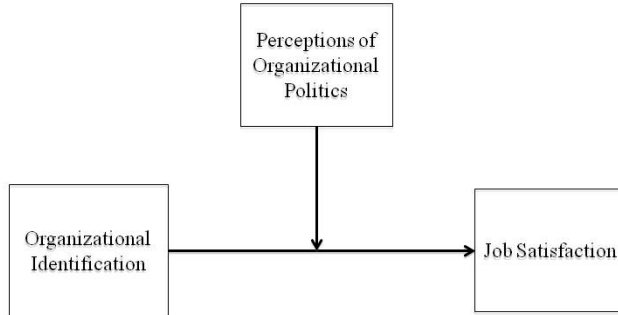
Hypothesis 2: Perceptions of organizational politics lessens the positive effect of organizational identification on job satisfaction.

IV. METHOD

A. Research Design

In this research we used a cross sectional research design in order to analyze the relationship between organizational identification and job satisfaction as well as the moderating role of perceptions of organizational politics in this process. Research model is depicted in Figure 1 below.

Figure 1. Research Design

B. Sample

Employees of an international home appliances production facility located in Istanbul, Turkey are determined as the universe for this research. The universe comprises 384 employees. We used convenience-sampling technique. Out of 21 employees, who were absent on the days of survey, all of them, namely a total of 363 employees participated in our survey upon request of their manager. The data were gathered through questionnaires. 230 of the participants (63%) are males and 133 of them (37%) are females. Ages of the participants vary from 23 to 60 years with an average of 36.22 years (SD=7.39). 230 of the participants (63%) are married and 133 of them (37%) are bachelor. Participants' tenure in this firm varies from 1 year to 36 years with an average of 10.26 years (SD=8.02). Among all participants 109 employees (30%) have high school degree, 231 (64%) have graduate degree and 23 (6%) have postgraduate degree.

C. Data Collection Instruments

Measure of organizational identification

Organizational identification is measured with the scale which was developed by Mael and Ashforth (1992) and adapted to Turkish by Tüzün (2006). Five point Likert-type scale (1=strongly disagree, 5=strongly agree) consists of six items and measures organizational identification within one dimension. Sample item for organizational identification is "what others think about my workplace is very important for me". Higher scores indicate the strength of each item. Reliability of the scale was assessed using Cronbach's coefficient alpha of $\alpha=.93$. Validity of scale was tested with confirmatory factor analysis ($\Delta\chi^2=15.5$, $p=.01$, $SD=6$, $\Delta\chi^2/SD=2.58$, $GFI=.98$, $NFI=.99$, $RMSEA=.06$) which verifies its one factor structure. Factor loadings of items vary from .81 to .92 explaining 75.39% of variance. Results of KMO measure of sampling adequacy (.90) and significance ($p=.000$) of Bartlett's test of sphericity indicate convenience of factor analysis.

Measure of job satisfaction

Job satisfaction is measured with the scale which was developed by Hackman and Oldham (1975) and adapted to Turkish by Basım and Şeşen (2009). Five point Likert-type scale (1=strongly disagree, 5=strongly agree) consists of 5 items and measures job satisfaction within one dimension. Sample item for job satisfaction is "I highly enjoy my job". Higher scores indicate strength of each item.

Reliability of the scale was assessed using Cronbach's coefficient alpha of $\alpha=.93$. Validity of scale was tested with confirmatory factor analysis ($\Delta\chi^2=6.14$, $p=.10$, $SD=3$, $\Delta\chi^2/SD=2.04$, $GFI=.98$, $NFI=.99$, $RMSEA=.05$) which verifies its one factor structure. Factor loadings of items vary from .76 to .95 explaining 78.96% of variance. Results of KMO measure of sampling adequacy (.87) and significance ($p=.000$) of Bartlett's test of sphericity indicate convenience of factor analysis.

Measure of perceptions of organizational politics

Perceptions of organizational politics is measured with the scale which was developed by Hochwarter et al. (2003) and adapted to Turkish by Akdoğan and Demirtaş (2014). Five point Likert-type scale (1=strongly disagree, 5=strongly agree) consists of 6 items and measures perceptions of organizational politics within one dimension. Sample item for perceptions of organizational politics is "There is a lot of self-serving behavior going on in this workplace." Higher scores indicate strength of each item. Reliability of the scale was assessed using Cronbach's coefficient alpha of $\alpha=.96$. Validity of scale was tested with confirmatory factor analysis ($\Delta\chi^2=16.10$, $p=.02$, $SD=7$, $\Delta\chi^2/SD=2.30$, $GFI=.98$, $NFI=.99$, $RMSEA=.06$) which verifies its one factor structure. Factor loadings of items vary from .88 to .94 explaining 84.10% of variance. Results of KMO measure of sampling adequacy (.93) and significance ($p=.000$) of Bartlett's test of sphericity indicate convenience of factor analysis.

D. Procedure

Before beginning this survey an appointment was taken from manager of the facility. Upon acceptance of our application, a meeting was held with manager at his office in Istanbul, Turkey on 13rd of April 2015. During this meeting the aim and scope of the research were explained to the manager and all the permissions needed were taken. Later on following a short briefing about the aim and scope of the survey and instructions about how to fill, the questionnaires were given to foremen and section chiefs on 14th of April 2015. Foremen and section chiefs delivered questionnaires to their employees. One week later filled questionnaires were taken from section chiefs and foremen. Collected data were entered into SPSS software. Subsequently reliability and validity analyses of each scale were done and correlations among each variable were measured. Finally each hypothesis was tested through structural equation models.

V. FINDINGS

Prior to hypotheses testing, descriptive statistics and correlation coefficients between research variables are analyzed. Results are presented in Table 1. Significant relationships between organizational identification, job satisfaction and perceptions of organizational politics support our logic behind hypotheses.

Table 1. Means, Standard Deviations and Correlation Coefficients

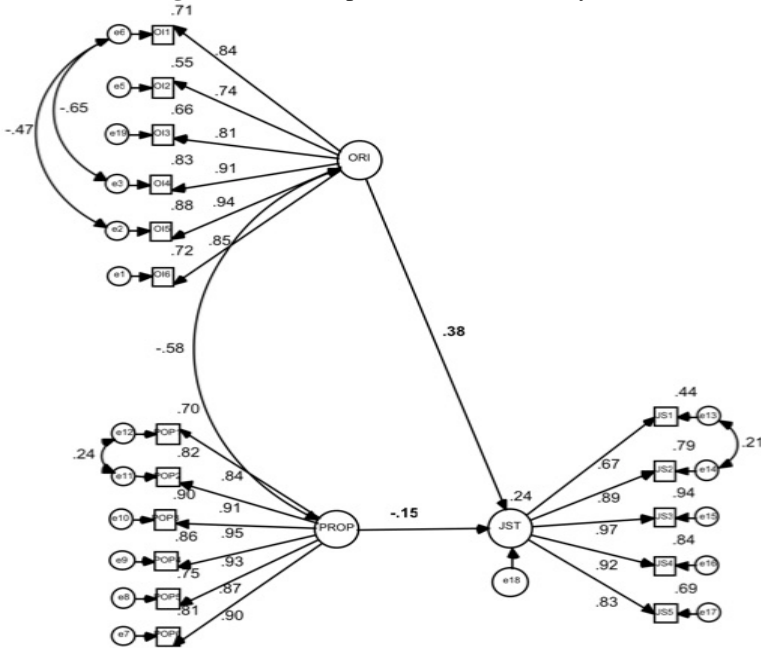
Variables	<i>M</i>	<i>SD</i>	1	2	3
1. Organizational Identification	4.06	1.05	1		
2. Job Satisfaction	3.40	1.06	(.47*)	1	
3. Perceptions of Organizational Politics	2.54	1.33	(-.57*)	(-.37*)	1

* $p < .01$; The values in parenthesis show correlation coefficients.

The hypotheses of this research are tested through moderation analyses. Moderation analysis is conducted according to Aiken and West's (1991) technique. That is, when predictors are quantitative as in our research it is necessary to center the scores on each predictor before forming the product term (interaction term). Product term represents the interaction. The purpose of centering is to reduce the correlation between the interaction term and the predictors, namely organizational identification and perceptions of organizational politics. In this way the effects of the predictors become distinguishable from the interaction. Scores of organizational identification and perceptions of organizational politics are centered through SPSS software. Later on "compute" procedure of SPSS software is used to produce the interaction term by multiplying centered scores of organizational identification and perceptions of organizational politics. Then organizational identification and perceptions of organizational politics are entered into the regression analysis in the first step as presented in Figure 2.

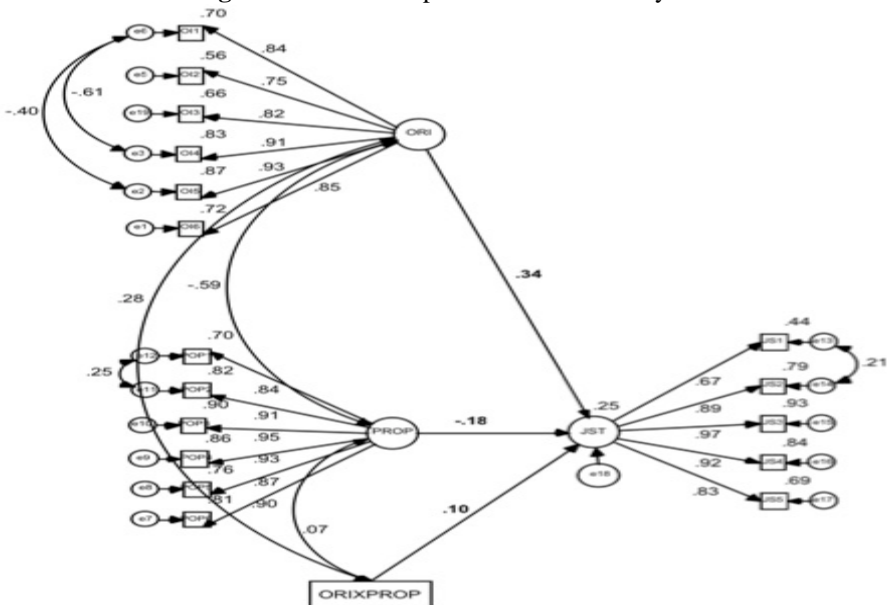
The list of abbreviations for the figures is as follows: ORI: organizational identification, PROP: perceptions of organizational politics and JST: job satisfaction. Values on the paths in Figure 2, namely ORI -> JST ($p < .01$) and PROP-> JST ($p < .05$) indicate standardized β coefficients. The structural equation model has acceptable fit indices ($\Delta\chi^2 = 263.68$, $SD = 112$, $GFI = 0.92$, $CFI = 0.97$, $RMSEA = 0.06$). Findings indicate that organizational identification has positive ($\beta = .38$, $p < .01$) and perceptions of organizational politics have negative and significant ($\beta = -.15$, $p < .01$) effects on job satisfaction. Therefore hypothesis 1 is supported.

Figure 2. First Step of Moderation Analysis

In the second step, interaction term (ORI X PROP) is entered into the analysis together with organizational identification and perceptions of organizational politics as presented in Figure 3.

Figure 3. Second Step of Moderation Analysis

Values on the paths in Figure 3, namely ORI → JST ($p < .01$) and PROP → JST ($p < .05$) and ORI X PROP → JST ($p < .05$) indicate standardized β coefficients. The structural equation model has acceptable fit indices ($\Delta\chi^2 = 315.36$, $SD = 126$, $GFI = 0.91$, $CFI = 0.97$, $RMSEA = 0.06$). Findings indicate that when interaction term (ORI X PROP) is entered into the analysis predictive effect of organizational identification on job satisfaction decreased from $\beta = .38$ ($p < .01$) to $\beta = .34$, ($p < .01$) significantly while negative effect of perceptions of organizational politics on job satisfaction remained significant. This happens due to moderation effect of perceptions of organizational politics. Therefore hypothesis 2 is supported. Significant effect of interaction term (ORI X PROP) on job satisfaction ($\beta = .10$, $p < .05$) ensures moderating role of perceptions of organizational politics too.

VI. DISCUSSION

Higher mean scores correspond to the strength of each research variable. Therefore mean scores above and below 2.4 can give us a message about the evaluation of research variables by employees. In this context results of descriptive statistics indicate that in this firm employees identify themselves with the organization ($M = 4.06$, $SD = 1.05$), satisfy with their jobs ($M = 3.40$, $SD = 1.06$) and slightly perceive politics in work place ($M = 2.54$, $SD = 1.33$). In addition significant relationships between research variables provide basis for hypotheses. In other words negative relationships between organizational identification and perceptions of organizational politics as well as between job satisfaction and perceptions of organizational politics, plus positive relationship between organizational identification and job satisfaction help forming the research model and positioning perceptions of organizational politics as a moderator. Besides, to the best of our knowledge there is no empirical study which has been conducted on the relationship between perceptions of organizational politics and organizational identification yet. However we have uncovered the association between organizational identification and perceptions of organizational politics. Thereby we believe that our finding of negative relationship between organizational identification and perceptions of organizational politics fills a gap and contributes to the field of management.

Regression analyses indicate that there is significant, causal and negative predictive effect of perceptions of organizational politics on job satisfaction which supports and improves findings of Cropanzano et al. (1997), Vigoda (2000), Valle and Witt (2001), Miller et al. (2008), Chang et al. (2009), Ferris and Kacmar (1992), Harrell-Cook et al. (1999) and Kacmar et al.'s (1999). Besides, this finding provides basis for the idea: despite its benefits, employees perceive organizational politics as immoral and unethical behaviors and attitudes. Moreover employees react to politics in workplace as a threat to their well-being, because our findings explain how perceptions of organizational politics cause job dissatisfaction.

Another finding indicates that organizational identification has positive predictive effect on job satisfaction. This finding supports and improves studies of Van Dick et al. (2004), De Maura et al. (2009), Hall and Schneider (1972), Van

Knippenberg and Sleebos (2006), Beyth-Marom et al. (2006), Van Knippenberg and Van Schie (2000), Riketta (2005), Amiot et al. (2006), Efraty et al. (1991), Loi et al., 2014, Ming et al. (2014), Feater and Rauter (2004), Başar (2011), Oktuğ, (2013), Özel (2014) and Tüzün (2009). In other words the more employees identify themselves and feel “one” with the organization the more they satisfy with their jobs. As a result of social identity approach employees tend to categorize and identify themselves with their social groups, such as their organizations. Our finding confirms this approach, because significant causal relationship between organizational identification and job satisfaction explains the role of identification in terms of job satisfaction. In other words employees, who identify themselves with the organization, can stand up to many difficulties and form strong ties between themselves and the organization, whereby they may ignore the factors which lead to job dissatisfaction.

However when interaction term (ORI X PROP) is entered into the analysis, effect size of organizational identification on job satisfaction decreased considerably. Significant decline in the effect size of organizational identification on job satisfaction indicates moderation effect of perceptions of organizational politics. To the best of our knowledge this is another new finding. It means that when employees perceive organizational politics slightly they tend to identify themselves with the organization and satisfy with the job more than when they perceive organizational politics strongly, because as we argued before, in general employees perceive organizational politics as a threat to their well-being. In other words political behaviors and attitudes may harm positive working atmosphere and employees’ motivation. That is, even if employees believe in organizational values, feel “one” with the organization and perceive managerial practices as fair and moral, existence of political behaviors or attitudes may cause discontent among employees. Actually politics in workplace may derive from people’s endless desires which are waiting to be satisfied. In this regard engaging in political behaviors or attitudes may be comprehended as an easy way of fulfilling those desires. Therefore what is important in finding the moderation effect of perceptions of organizational politics is to understand its consequences. Likewise we uncovered how perceptions of politics decreased positive effect of organizational identification on job satisfaction. Maybe politics in workplace can not be eliminated, but it can be controlled. Creating and sustaining positive and ethical working climate, whereby organizational identification may strengthen, might pay dividends in controlling politics in workplace, because organizational politics may negatively predict other variables too, such as organizational psychological capital, organizational trust, organizational justice perceptions, organizational citizenship behaviors, voice behavior or employee loyalty. Therefore we believe that finding of perceptions of organizational politics’ moderation effect may inspire researchers for conducting new researches.

A. Theoretical Implications

To the best of our knowledge moderating role of perceptions of organizational politics in organizational identification's effect on job satisfaction is uncovered for the first time. This new finding may give birth to other new studies in the future. Organizational theories may be improved and new research models may be developed. For example role of politics in group dynamics or in social identity approach may be questioned further. Besides, arguments made in this research can be tested on different samples and in different cultures. In this way findings of those studies can be compared with ours. Furthermore moderating or mediating effect of perceptions of organizational politics may be studied with different variables. For example moderating effect of perceptions of organizational politics on organizational identification's effects on organizational citizenship behaviors may be studied in the future. In this way new research models can be developed.

B. Practical Implications

Managers should pay attention to our findings, because they reveal important consequences of perceptions of organizational politics. According to findings perceptions of organizational politics lessen positive predictive effect of organizational identification on job satisfaction. As we mentioned earlier, organizational identification is a predictor of job satisfaction and organizational politics is only a factor which moderates organizational identification's effect on job satisfaction. Most likely there are other such organizational factors too. In this regard we believe that control of organizational politics may encourage employees to identify themselves with the organization. Therefore if managers take some precautions against politics in workplace, it may pay dividends in terms of organizational identification. For example managers may disfavor employees who engage in politics. By this means managers encourage employees to work sincerely and avoid politics. Moreover if managers strive to form a favorable working climate, they may eliminate negative effects of politics to some extent, because findings indicate that the more employees identify themselves with their organizations the more they satisfy with their jobs. If employees work honestly and in harmony with other colleagues, avoid politics and are rewarded by managers fairly, their ties with the organization would get stronger. Thereby employees would feel "one" with the organization. Moreover employees, who identify themselves with the organization, can ease a good many of difficulties, because they can confront many challenges, such as economic crises, low wages or lack of resources.

C. Limitations

Despite its contributions, our research has some limitations. First, only questionnaires were used as a means of data collection. However we could have used other data collection techniques as well, such as interviews or observations. Thereby participants may have expressed their opinions more comprehensively. Second, research data were collected only from one sample. If we had collected data from another sample too, we could have compared results of each data

analyses. In this way we could have generalized our findings and increased their validity. Yet lack of time and fund forced us to study only on one sample.

VII. CONCLUSION

The aim of this research was to find out potential predictive effect of organizational identification on job satisfaction along with moderation effect of perceptions of organizational politics in this process. According to findings both organizational identification and perceptions of organizational politics are significant predictors of job satisfaction. However while organizational identification predicts job satisfaction positively, perceptions of organizational politics predicts negatively. Besides we found that perceptions of organizational politics moderate organizational identification's effect on job satisfaction by lessening its effect size. In other words employees tend to identify themselves with the organization and satisfy with their jobs when they perceive politics in workplace slightly more than when they perceive politics in workplace strongly.

As distinct from other studies, to the best of our knowledge moderating effect of perceptions of organizational politics on organizational identification's predictive effect on job satisfaction was uncovered for the first time. The value of this research derives from its new findings and contributions to the field of management as well as its theoretical and practical implications for the future researches. As we stated earlier if employees engage in politics in workplace permanently, in the course of time others, who don't engage in such tactics, perceive it as a threat to their well-being. In this case employees may lose their belief in fairness of managerial practices. In this regard we believe that uncovered consequences of perceptions of organizational politics may constitute a gap in the field of management. Thus findings of this study may have filled this gap to some extent and shed more light for the future studies by attracting attention on the moderating role of perceptions of organizational politics.

REFERENCES

- Adams, J. S. (1965). Inequity in social change. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 267-299). New York, NY: Academic Press.
- Aiken, L. S., & West, S. G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting Interactions*. Newbury Park: Sage.
- Akdoğan, A., & Demirtaş, Ö. (2014). Etik liderlik davranışlarının etik iklim üzerindeki etkisi: örgütsel politik algılamaların aracılık rolü. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 16(1), 103-120. doi: 10.5578/jeas.7819
- Albert, S., Ashforth, B. E., & Dutton, J. E. (2000). Organizational identity and identification: charting new waters and building new bridges. *Academy of Management Review*, 25(1), 13 – 17. doi: 10.5465/AMR.2000.2791600
- Allen, R. W., Madison, D. L., Porter, L. W., Renwick, P. A., & Mayes, B. T. (1979). Organizational politics tactics and characteristics of its actors. *California Management Review*, 12(1), 77-83. doi: 10.2307/41164852
- Amiot, C. E., Terry, D. J., Jimmieson, N. L., & Callan, V. J. (2006). A longitudinal investigation of coping processes during a merger: implications for job satisfaction and organizational identification. *Journal of Management*, 22(4), 552 – 574. doi: 10.1177/0149206306287542
- Ashforth, B. E., & Mael, F. (1989). Social Identity Theory and The Organization. *Academy of Management Review*, 14(1), 20 – 39. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/258189>

- Basım, N., & Şeşen, H. (2009, May). *Örgütsel adalet algisi-örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinde iş tatmininin aracılık rolü (Mediation role of job satisfaction between organizational justice perception and citizenship behaviors)*. Paper presented at the 17'nci Yönetim ve Organizasyon Kongresi (17th National Management and Organization Congress), Eskişehir, Türkiye. Retrieved from <http://www.ydd.org.tr/uploads/files/y%C3%B6netim%20ve%20organizasyon%20bildiri%20kitab%C4%B1.pdf>
- Başar, U. (2011). *Örgütsel adalet algisi, örgütsel özdeşleşme ve iş tatmini arasındaki ilişkilere yönelik görgül bir araştırma (An empirical research investigating relationships between organizational justice perceptions, organizational identification and job satisfaction)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Unpublished Master's Thesis). Kara Harp Okulu, Ankara, Türkiye.
- Beyth-marom, R., Harpaz-gorodeisky, G., Bar-haim, A., & Godder, E. (2006). Identification, job satisfaction and work motivation among tutors at the open university of Israel. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 7(2), 1 – 13. Retrieved from <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/302/617>
- Brown, M. E. (1969). Identification and some conditions of organizational involvement. *Administrative Science Quarterly*, 14(3), 346 – 355. Retrieved from <http://connection.ebscohost.com/c/articles/4080025/identification-some-conditions-organizational-involvement>
- Catt, S. E., & Miller, D. S. (1991). *Supervision Working With People*, Boston: Richard D. Irwin Inc.
- Chang, C., Rosen, C. C., & Levy, P. E. (2009). The relationship between perceptions of organizational politics and employee attitudes, strain, and behavior: a meta analytic examination. *Academy of Management Journal*, 52(4), 779-801. doi: 10.5465/AMJ.2009.43670894
- Cheney, G. (1983a). The rhetoric of identification and the study of organizational communication. *Quarterly Journal of Speech*, 69, 143 – doi: 158. 10.1080/00335638309383643
- Cheney, G. (1983b). On the various and changing meanings of organizational membership; a field study of organizational identification. *Communication Monographs*, 50, 342 – 362. doi: 10.1080/03637758309390174
- Cropanzano, R., Howes, J. C., Grandey, A. A., Toth, P. (1997). The Relationship of Organizational Politics and Support to Work Behaviors, Attitudes, and Stress. *Journal of Organizational Behavior*, 18, 159-180. doi: 10.1002/(SICI)1099-1379(199703)18:2<159::AID-JOB795>3.0.CO;2-D
- De Moura, G. R., Abrams, D., Retter, C., Gunnarsdottir, S., & Ando, K. (2009). Identification as an organizational Anchor: How identification and Job Satisfaction Combine to Predict Turnover Intention. *European Journal of Psychology*, 39, 540 – 557. doi: 10.1002/ejsp.553
- Edwards, M. R. (2005). Organizational Identification: A Conceptual and Operational Review. *International Journal of Management Reviews*, 7(4), 207 – 230. doi: 10.1111/j.1468-2370.2005.00114.x
- Edwards, M. R., & Peccei, R. (2010). Perceived organizational support, organizational identification, and employee outcomes. *Journal of Personnel Psychology*, 9(1), 17-26. doi: 10.1027/1866-5888/a000007
- Efraty, D., Sirgy J., & Claiborne, C. B. (1991). The effects of personal alienation on organization identification: A quality of work life model. *Journal of Business and Psychology*, 6(1), 57 – 78. Doi: 10.1007/BF01013685
- Evans, R. W., & Davis, W. (2014). Corporate citizenship and the employee: An organizational identification perspective. *Human Performance*, 27, 129-146. doi: 10.1080/08959285.2014.882926
- Feater, N. T., & Rauter, K. A. (2004). Organizational citizenship behaviors in relation to job status, job insecurity, organizational commitment and identification, job satisfaction

- and work values. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77, 81-94. doi: 10.1348/096317904322915928
- Ferris, G. R., & Kacmar, K. M. (1992). Perceptions of organizational politics. *Journal of Management*, 18(1), 93-116. doi: 10.1177/014920639201800107
- Ferris, G. R., Russ, G. S., & Fandt, P. M. (1989). Politics in organizations. In R. A. Giacalone & P. Rosenfeld (Eds.), *Impression management in the organization* (pp. 143-170). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Foote, N. N. (1951). Identification as the basis for a theory of motivation. *American Sociological Review*, 16 (1), 14 – 21. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2087964>
- Ghadiri, M., & Beheshtifar, M. (2015). Investigate the relationship between organizational identification and positive self-concept and confidence of employees. *International Journal of Academic Research*, 7(1), 76-80. Retrieved from <http://connection.ebscohost.com/c/articles/101203522/investigate-relationship-between-organizational-identification-positive-self-concept-confidence-employees>
- Hackman, R., & Oldham, G. R. (1975). Development of the job diagnostic survey. *Journal of Applied Psychology*, 60(2), 159-170. doi: 10.1037/h0076546
- Hall, D. T., Schneider, B., & Nygren, H. T. (1970). Personal factors in organizational identification. *Administrative Science Quarterly*, 15(2), 176 – 190. Retrieved from <http://connection.ebscohost.com/c/articles/3980480/personal-factors-organizational-identification>
- Hall, D. T., & Schneider, B. (1972). Correlates of organizational identification as a function of career pattern and organizational type. *Administrative Science Quarterly*, 17(3), 340 – 350. Retrieved from <http://connection.ebscohost.com/c/articles/3991619/correlates-organizational-identification-as-function-career-pattern-organizational-type>
- Harrel-cook, G., Ferris, G. R., Dulebohn, J. H. (1999). Political behaviors as moderators of the perceptions of organizational politics-work outcomes relationships. *Journal of Organizational Behavior*, 20, 1093-1105. doi: 10.1002/(SICI)1099-1379(199912)20:7<1093::AID-JOB945>3.0.CO;2-#
- Hochwarter, W. A., Kacmar, C., Perrewe, P. L., & Johnson, D. (2003). Perceived organizational support as a mediator of the relationship between politics perceptions and work outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 63, 438-456. doi: 10.1016/S0001-8791(02)00048-9
- Indartono, S., & Chen, C. V. (2011). Moderating effect of tenure and gender on the relationship between perception of organizational politics and commitment and trust. *South Asian Journal of Management*, 18(1), 7-36. Retrieved from <https://www.questia.com/library/journal/1P3-2347124701/moderating-effects-of-tenure-and-gender-on-the-relationship>
- Kacmar, K. M., Bozeman, D. P., Carlson, D. S., & Anthony, W. P. (1999). An examination of the perceptions of organizational politics model: replication and extension. *Human Relations*, 52(3), 383-416. doi: 10.1177/001872679905200305
- Karabey, C. N., & İşcan, Ö. F. (2007). Örgütsel özdeşleşme, örgütsel imaj ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi: bir uygulama (The relationship between organizational identification, organizational image and organizational citizenship behaviors: an application). *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 231-241. Retrieved from <http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniibd/article/view/1025003751>
- Kelman, H. C. (1958). Compliance, identification and internalization: Three processes of attitude change. *Conflict Resolution*, 2(1), 51 – 60. Retrieved from http://scholar.harvard.edu/hckelman/files/Compliance_identification_and_internalization.pdf
- Kimura, T. (2013). The moderating effects of political skill and leader-member exchange on the relationship between organizational politics and affective commitment. *Journal of Business Ethics*, 116, 587-599. doi: 10.1007/s10551-012-1497-x

- Lee, S. M. (1971). An empirical analysis of organizational identification. *Academy of Management, 14*(2), 213 – 226. doi: 10.2307/255308
- Loi, R., Hang-yue, N., & Foley, S. (2014). The effect of professional identification on job attitudes: a study of lawyers in Hong Kong. *Organizational Analysis, 12*(2), 109-128. doi: 10.1108/eb028988
- Locke, E. A. (1969). What is job satisfaction?. *Organizational Behavior and Human Performance, 4*(4), 309 – 336. Retrieved from <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0030507369900130>
- Mael, F., & Ashforth, B. E. (2001). Identification in work, war, sports, and religion: contrasting the benefits and risks. *Journal for The Theory of Social Behavior, 31*(2), 197 – 222. doi: 10.1111/1468-5914.00154
- Mael, F., & Ashforth, B. E. (1992). Alumni and their alma mater: a partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior, 13*, 103 – 123. doi: 10.1002/job.4030130202
- March, J. G., & Simon, H. A. (1993). *Organizations*, Cambridge, MA: Blackwell Publishers.
- Mayes, B. T., & Allen, R. W. (1977). Toward a definition of organizational politics. *Academy of Management Review, 2*(4), 672-678. doi: 10.5465/AMR.1977.4406753
- Miller, V. D., Allen, M., Casey, M. K., & Johnson, J. R. (2000). Reconsidering the organizational identification questionnaire. *Management Communication Quarterly, 13*(4), 626 – 658. doi: 10.1177/0893318900134003
- Miller, B. K., Rutherford, M. A., & Kolodinsky, R. W. (2008). Perceptions of organizational politics: A meta-analysis of outcomes. *Journal of Business Psychology, 22*, 209-222. doi: 10.1007/s10869-008-9061-5
- Ming, G., Ganli, L., & Fulei, C. (2014). High-performance work systems, organizational identification and job satisfaction: Evidence from China. *Pakistan Journal of Statistics, 30*(5), 751-766. Retrieved from [http://www.pakjss.com/journals/30\(5\)/30\(5\)12.pdf](http://www.pakjss.com/journals/30(5)/30(5)12.pdf)
- Ng, T. W. G. (2015). The incremental validity of organizational commitment, organizational trust, and organizational identification. *Journal of Vocational Behavior, 88*, 154-163. doi: 10.1016/j.jvb.2015.03.003
- Özel, N. (2014). İş tatmini iş güvencesi ve örgütsel özdeşlik algılarının çalışanların işte kalma niyetleri üzerindeki etkisi: Bolu imalat sektör çalışanları üzerinde bir araştırma (Effect of job security, job satisfaction and organizational identification on intention to remain: A research on employees of manufacturing sector in Bolu). *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 24*, 262-280. doi: 10.11611/JMER366
- Patchen, M. (1970). *Participation, achievement and involvement in the job*, New Jersey, NJ: Printice Hall Inc.
- Oktuğ, Z. (2013). The moderating effects of age and tenure on the relationship between organizational identification and job satisfaction. *Management, 3*(4), 218-222. doi: 10.5923/j.mm.20130304.04
- Polat, M., & Meydan, C. H. (2010). Örgütsel özdeşleşmenin sinizm ve işten ayrılma niyeti ile ilişkisi üzerine bir araştırma (An empirical study on the relationship of organizational identification with cynicism and intention to leave). *Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Dergisi, 9*(1), 145-172. Retrieved from http://www.kho.edu.tr/akademik/enstitu/savben_dergi/91/Makale8.pdf
- Polat M., Meydan, C. H. (2011). Örgüt kültürü bağlamında güç eğilimi ve örgütsel bağlılık ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü (Organizational identification as the mediator of the relationship between power tendency and organizational commitment in the context of organizational culture). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25*(1), 153-170. Retrieved from <http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniiibd/article/view/1025006561>
- Polat, M., Meydan, C. H., & Tokmak, İ. (2010). Personel Güçlendirme, Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Sinizm İlişkisi Üzerine Bir Araştırma (A Research on Empowerment, Organizational Identification, and Organizational Cynicism). *KHO Bilim Dergisi, 20*(2), 1-22. Retrieved from http://www.kho.edu.tr/akademik/kho_bilim_dergi/2010_2/3.pdf

- Prati, G., & Zani, B. (2013). The relationship between psychological empowerment and organizational identification. *Journal of Community Psychology*, 41(7), 851-866. doi: 10.1002/jcop.21578
- Qi, Y., & Ming-xia, L. (2014). Ethical leadership, organizational identification and employee voice: Examining moderated mediation process in the Chinese insurance industry. *Asia Pacific Business Review*, 20(2), 231-248. doi: 10.1080/13602381.2013.823712
- Reade, C. (2001). Antecedents of organizational identification in multinational corporations: fostering psychological attachment to the local subsidiary and the global organization. *Journal of Human Resource Management*, 12(8), 1269 – 1291. doi: 10.1080/09585190110083794
- Riketta, M. (2005). Organizational identification: a meta analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 66, 358 – 384. doi: 10.1016/j.jvb.2004.05.005
- Salancik, G. R., & Pfeffer, J. (1977). An examination of need satisfaction models of job attitudes. *Administrative Science Quarterly*, 22, 427 – 456. Retrieved from <http://connection.ebscohost.com/c/articles/4005629/examination-need-satisfaction-models-job-attitudes>
- Salancik, G. R., & Pfeffer, J. (1978). A social information processing approach to job attitudes and task design. *Administrative Science Quarterly*, 23, 224 – 253. Retrieved from <http://connection.ebscohost.com/c/articles/4021462/social-information-processing-approach-job-attitudes-task-design>
- Seta, C. E., Paulus, P. B., & Baron, R. A. (2000). *Effective human relations a guide to people at work*, Needham Heights, MA: Allyn and Bacon.
- Sıgır, Ü., & Başar, U. (2015, May). *Etik liderliğin iyileştirici etkisi üzerine görgül bir araştırma (An empirical research on healing effect of ethical leadership)*. Paper presented at the 23'üncü Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi (23rd National Management and Organization Congress Proceedings), Muğla, Türkiye. Retrieved from [http://yonetimgongresi2015.mu.edu.tr/Belgeler/8/8/merged%20\(3\).pdf](http://yonetimgongresi2015.mu.edu.tr/Belgeler/8/8/merged%20(3).pdf)
- Shrestha, A. K., & Mishra, A. K. (2015). Interactive effects of public service motivation and organizational politics on Nepali civil service employees' organizational commitment. *Business Perspectives and Research*, 3(1), 21-35. doi: 10.1177/2278533714551862
- Tajfel, H. (1978). Social categorization, social identity, and social comparison. In H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between social groups. studies in the social psychology of intergroup relations* (pp. 61 – 76). London: Academic Press..
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin, & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33 – 47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel, & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of Intergroup Relations* (pp. 7 – 24). Chicago, IL: Nelson.
- Tokgöz, E., & Seymen, A. (2013). Örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: bir devlet hastanesinde araştırma (Relationship between organizational trust, organizational identification and organizational citizenship behavior: a study at a state hospital). *Öneri*, 10(39), 61-76. Retrieved from <http://e-dergi.marmara.edu.tr/maruoneri/article/view/1012000308>
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group*, Oxford: Blackwell.
- Turunç, Ö., & Çelik, M. (2010a). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi (The effect of perceived organizational support and work stress on organizational identification and job performance). *Yönetim ve Ekonomi*, 17(2), 183-206. Retrieved from http://www2.bayar.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C17S22010/183_206.pdf

- Turunç, Ö., & Çelik, M. (2010b). Algılanan örgütsel desteğin çalışanların iş-aile, aile-iş çatışması, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetine etkisi: savunma sektöründe bir araştırma (The effect of perceived organizational support on work-family conflict, family-work conflict, organizational identification and turnover intention: a research on defence sector). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 209-232. Retrieved from <http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunisobil/article/view/1020002819>
- Tüzün, İ. K. (2006). *Örgütsel güven, örgütsel kimlik ve örgütsel özdeşleşme ilişkisi: uygulamalı bir çalışma (An empirical research on the relationships between organizational trust, organizational identity and organizational identification)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi (Unpublished Doctoral Dissertation). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye.
- Tüzün, İ. K., & Çağlar, İ. (2008). Örgütsel özdeşleşme kavramı ve iletişim etkinliği ilişkisi (The relationship between organizational identification and effectiveness of communication). *Journal of Yaşar University*, 3(9), 1011- 1027. Retrieved from http://journal.yasar.edu.tr/wpcontent/uploads/2012/05/no9_vol3_03_tuzun_caglar.pdf
- Tüzün, İ. K. (2009). The impact of identification and commitment on job satisfaction the case of a Turkish service provider. *Management Research News*, 32(8), 728-738. doi: 10.1108/01409170910977942
- Walumbwa, F. O, Mayer, D. M., Wang, P., Wang, H., Workman, K., & Christensen, A. L. (2011). Linking ethical leadership to employee performance: the roles of leader-member exchange, self-efficacy, and organizational identification. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 115, 204-213. doi: 10.1016/j.obhdp.2010.11.002
- Wexley, K. N., & Yukl, G. A. (1984). *Organizational Behavior and Personnel Psychology*, Homewood, IL: Richard D. Irwin Inc.
- Valle, M., Witt, L. A. (2001). The moderating effect of teamwork perceptions on the organizational politics-job satisfaction relationship. *The Journal of Social Psychology*, 141(3), 379-388. doi: 10.1080/00224540109600559
- Van Dick, R. (2001). Identification in organizational contexts: linking theory and research from social and organizational psychology. *International Journal of Management Reviews*, 3(4), 265 – 283. doi: 10.1111/1468-2370.00068
- Van Dick, R., & Wagner, U. (2002). Social identification among school teachers: dimensions, foci, and correlates. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 11(2), 129 – 149. doi: 10.1080/13594320143000889
- Van Dick, R., Christ, O., Stellmacher J., Wagner, U., Ahlswede, O., Grubba, C., Hauptmeier, M., Hohfeld, C., Moltzen, K., & Tissington, P. A. (2004). Should I stay or should I go? Explaining turnover intentions with organizational identification and job satisfaction. *British Journal of Management*, 15, 351 – 360. doi: 10.1111/j.1467-8551.2004.00424.x
- Van Dick, R., Wagner, U., Stellmacher J., Christ, O., & Tissington, P. A. (2005). To be (long) or not to be (long): Social identification in organizational contexts. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 131(3), 189 – 218. doi: 10.3200/MONO.131.3.189-218
- Van Knippenberg, D., & Van Schie. E. C. M. (2000). Foci and correlates of organizational identification. *Journal of Organizational Psychology*, 73, 137 – 147. doi: 10.1348/096317900166949
- Van Knippenberg, D., & Sleebos, E. (2006). Organizational identification versus organizational commitment: Self-definition, social exchange, and job attitudes. *Journal of Organizational Behavior*, 27, 571 – 584. doi: 10.1002/job.359
- Vigado-gadot, E. (2007). Leadership style, organizational politics, and employees' performance an empirical examination of two competing models. *Personnel Review*, 36(5), 661-683. Doi: 10.1108/00483480710773981
- Vigoda, E. (2000). Organizational politics, job attitudes, and work outcomes: exploration and implications for the public sector. *Journal of Vocational Behavior*, 57, 326-347. doi: 10.1006/jvbe.1999.1742

Yildiz, K. (2013). Analysis of the relation of teachers' organizational identification and organizational communication. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 13(1), 264-272. Retrieved from <https://edam.com.tr/kuyeb/tr/makale.asp?ID=792&act=detay>

Manisa Gördes’de 2008-2014 Yılları Arasında Tarımsal Üretim-Fiyat İlişkisi¹

Uğur BİLGEN**

Coşkun ÇILBANT*

ÖZ

İnsanlık tarihi incelendiğinde üç önemli devrim karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi yerleşik hayata geçilmesiyle başlayan tarım devrimi, ikincisi buhar gücünün makinelerde kullanılmasıyla başlayan sanayi devrimi ve sonuncusu da bilgi toplumuna geçiş devrimidir. Bu devrimlerin güçlendirdiği tarım ve sanayi sektörleri arasındaki karşılıklı bağımlılık gün geçtikçe daha da artmaktadır. Teknolojinin gelişmesi tarım sektörünü, sanayi ve hizmetler sektörü ile birlikte milli gelir içerisinde önemli bir konuma getirmiştir.

Çalışmada Manisa ilinin Gördes ilçesi veri alınarak, bu ilçede yetişen on iki ürünün toplam maliyet yapıları, birim fiyat satış değerleri ve karlılıkları dekar başına ayrı ayrı hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda üretim maliyetlerinin en yüksek olduğu ve de en yüksek karlılığa sahip ürünler belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarım Sektörü, Maliyet, Fiyat, Üretim

Jel Sınıflaması: Q13, Q11, Q10

Crop Yield-Price Relation Between The Years 2008-2014 in Gordes, Manisa

ABSTRACT

Human history has seen three important revolutions. The first one is the agricultural revolution which started when the human race started settled life. The second one is the industrial revolution which started with the industrial use of steam power. The interdependence of agriculture and industry sectors, which are powered by these two revolutions, increases day by day. Ever developing technology has placed agriculture in an important position in terms of national income, together with industry and service sectors.

This study takes data from Gordes town of Manisa province and calculates total cost structures, unit price sale values and profitability of 12 crops separately per one thousand square meter. It uses these data to see which crop has higher production costs and which crops yield the highest profitability.

Key Words: Agricultural Sector, Cost, Price, Crop

JEL Classification: Q13, Q11, Q10

1.Giriş

Ekonomik faaliyet, bilindiği gibi, insanların gereksinimlerini karşılamak ve refahını sağlamak, kıt kaynaklarla geniş boyutlu gereksinimler arasında denge kurmak amacı taşıyan etkinlikler olarak ifade edilmektedir. Özellikle tarımsal faaliyetlerde, dengenin kurulması ve sürdürülmesi çok önemlidir. Çünkü insanoğlunun beslenme ihtiyacı, her çağda, her toplum öncelikli ekonomik

¹Bu çalışma, ilk yazarın “1980 Sonrası Türkiye’de Tarım Sektöründe Üretim-Fiyat İlişkisi ve Gördes Örneği” isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Öğr. Gör., Kırkağaç Meslek Yüksek Okulu, ub.bilgen@hotmail.com

* Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, coşkun.cilbant@cbu.edu.tr

meseleleri olmuştur. Ekonomilerin gelişmesini belirleyen temel unsurun inovasyon ve bilgi bazlı sanayi ürünleri üretiminin artırılması olduğunu söyleyebiliriz.. Ancak tarım da, insanın temel gereksinimleriyle ilgili olması, sanayi kesimine hammadde, sermaye, emek ve gıda sağlama gibi nedenlerle vazgeçilmez bir nitelik taşıdığı için ekonomik gelişme süreci içinde önemli yere sahiptir (Ekmekçi, et al., 2011 s. 50-51).

Ekonomi kaynakların sınırlı, buna karşılık insanoğlunun ihtiyaçlarının sonsuz olması nedeniyle, çeşitli sorulara yanıt arayan bir bilim dalı olarak ortaya çıkmış ve gelişme göstermiştir. Ekonomi Bilimi, bu yönüyle kısıtlı kaynaklar ile hangi malın, kimin için, ne miktarda üretileceği ve kimler tarafından tüketileceği sorularına ve fiyatın oluşum mekanizmasını algılamaya çalışan bir bilim dalıdır (Alkin, 2004 s. 1). Bu durumda tüketici, üretici, firma gibi birimleri ile tarım ve sanayi gibi sektörler veya genel anlamıyla ekonominin çözüm aradığı esas sorunlardan birisi, mevcut sınırlı kaynakların etkin kullanımı olarak ortaya çıkmaktadır. Tarımda diğer alanlar gibi araştırma, gözlem ve incelemeye dayanan bir bilim dalıdır; bu yüzden tarım ekonomisi bilim dalı, tarım tekniği ile ilgili temel bilgilerin yanı sıra istatistik, matematik, işletme, ekonomi ve sosyal bilimlerin birçok dalından bilginin bilinmesi ve onun uygulanmaya aktarılması ile uğraşan bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde tarımsal üretim için geçmişe nazaran daha yoğun bir şekilde modern girdi ve teknolojiler kullanırken, elde edilen tarımsal ürünler farklı düzeylerde işlemde geçirilerek yurt içi ve dışındaki tüketicilere ulaşmaktadır (Çetin, 2010 s. 24). Türkiye’de 1961 tarihinde çıkarılan 193 sayılı Gelir Vergisi Kanuna göre tarım; “arazide, deniz, göl ve nehirlerde, ekim, dikim, bakım, üretme, yetiştirme ve ıslah yollarıyla veyahut doğrudan doğruya tabiatın istifade etmek suretiyle nebat, orman, hayvan, balık ve bunların mahsullerinin istihsalini, avlanmasını, avcılarını ve yetiştiricilerini tarafından muhafazasını, taşınmasını, satılmasını veya bu mahsullerden sair bir şekilde faydalanılmasını ifade eder (Resmi Gazete, 1961).

Gelişmiş ülkelerde tarımın tanımına bakacak olursak; örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde tarım sadece tarım ürünlerinin fiziksel ve biyolojik üretimini gerçekleştiren bir sektör olarak kabul edilmemektedir. Tarım, küçük aile işletmeleri, tarımsal girdi üreten ve dağıtan ya da tarım ürünlerini pazarlayan ve işleyen kooperatifler, pazarlama şirketleri, gıda maddeleri toptancıları ve perakendecileri, pamuklu yünlü vb. dokuma maddeleri pazarlayan kuruluşlar, taşıma ve dağıtım sistemleri ile pek çok sayıda firmadan oluşan kompleks bir sektördür. Bütün bu tanımlarda birleşen noktalara göre ve kısaca tarım, bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretimi ve değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir (İnan, 1992 s. 10).

2. Tarımın Kalkınma Sürecinde Önemi

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde tarım sektörü ekonominin temelini oluşturur. Bu ekonomilerde ortaya çıkan sorunların en önemlilerinden bir tanesi de kalkınmayı sadece sanayileşme olarak gören ekonomik politikalar yüzünden, az gelişmiş ülkelerde özellikle gelişmekte olan ekonomilerde ortaya çıkan sorunlardan bir tanesi de kalkınmayı sadece sanayileşme olarak gören

politikalar üretilmesidir. Bu temelsiz politikalar sonucunda düzensiz kentleşme, çarpık sanayileşme gibi çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerdeki hızlı nüfus artışı ise, toplumun giderek artan tarım ürünleri talebini karşılamaya olanak vermemektedir (İnan, 1992 s. 10). Bu açıdan bakıldığında tarım kesimi kalkınma sürecinde önemli role sahip bulunmaktadır. Tarımın kalkınma sürecindeki önemini aşağıdaki maddeler ile belirtebiliriz:

- a. Geniş emek potansiyeli ile tarım sektörü sanayileşmenin işgücü kaynağıdır. Artan tarımsal verimlilik gıda maddeleri arzında herhangi bir azalma olmadan tarımdan sanayiye işçi akımına izin vermektedir.
- b. Tarım Sektörü sanayi sektörüne ve kent kesimine hammadde ve gıda maddesi sağladığı için ihmal edilmemesi gerekir.
- c. Sanayileşmenin ilk safhalarında yurtiçinde üretilmeyen makine ve hammaddenin ithalatı için gerekli olan finansman kaynağı da tarım sektöründe yapılan temel ihraç mallarından sağlanan dövizlerdir.
- d. Kalkınma planları ve sanayileşme yatırımlarına önem vermektedir. Ancak milli gelirin büyük bir kısmı tarımdan yaratıldığından tarım sektörü en önemli tasarruf kaynağı olarak dikkate alınmalıdır.

Tarım sektörü yukarıda açıklanan sebepler nedeniyle, kalkınmayı teşvik eden ve destekleyen bir rol oynamaktadır (Dülgeroğlu, 1988 s. 51).

3. Tarımın Tarihsel Süreçteki Yeri

Toprağa yerleşme, yeni tarım ürünlerinin bulunması, hayvanların evcilleştirilmesi ve teknik yenilikler sayesinde üretimin biçimi değişmiştir (Özgüven, 1977 s. 5). Dünyanın tarımla uğraşan nüfusunu radikal biçimde azaltarak insanı artan ölçüde hizmet ve mamul mal üreticisi haline getiren Endüstri Devrimi üretim biçimini tekrar değiştirmiştir (Torun, 2003 s. 181).

Tarım tarihsel süreçte farklı ırklarda farklı şekilde yer edinmiştir. Eski Yunan ve Romalılarda tarım tek zenginlik kaynağı iken ortaçağ da üretimin başlaması paranın oluşmasıyla daha farklı bir şekilde ele alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda da tarım, ekonomik ve askeri gücün sürekliliği açısından son derece önemli bir rol üstlenmiştir. Cumhuriyetten sonra Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesiyle miri toprak sistemi, Osmanlı toplumundaki özel mülkiyete doğru yönelen tarihi evrimini bitirerek ortadan kalkmıştır. Medeni Kanunun yürürlüğe girmesi ve Tatbikat Kanununun 43. Maddesine dayanılarak 1926 yılında miri toprak sistemi tamamıyla ortadan kalkmıştır. İzmir İktisat Kongresinden sonra alınan karardan sonra, TBMM 17 Şubat 1341 (1925) tarih ve 552 sayılı 'aşarın ilgası ile yerine ikame edilecek vergi hakkında kanunla' Osmanlıdan intikal etmiş olan aşar vergisi tamamen kaldırılmıştır. (Topuz, 2007 s. 380).

Kuşkusuz, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kırsal nüfusun toplam ülke nüfusunun %80'ini oluşturması ve %90'nın da tarım ile uğraşması tarıma önem verilmesini gerektirmekteydi.

Ülkenin tarımsal durumunu ortaya çıkarmak için ilk tarım sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Bu sayıma göre, tarımda ortalama olarak 25 dekar büyüklüğünde 1.751.239 aile işletmesi bulunmaktaydı. Çalışan nüfusun %78'i

tarımla uğraşmaktaydı. Uzun yıllar süren yıpratıcı savaşların önemli bir yükünü çeken bu işletmeler, artı değer üretebilen ekonomik işletme görünümünden uzak geçimlik aile işletmeleri idi. İşletmelerin çoğu asgari geçim seviyesinin altındaydı. Köylünün %85'i 3-6 hektar dolayında bir toprak parçasına sahip olup, büyük ölçüde kendi ihtiyaçlarına yönelik üretime yönelmişlerdi. Üretim ve verimliliğin düşük olması sebebiyle, bunların pazarlayabilecekleri ürün miktarı da sınırlı seviyedeydi. Zaten ulaşım olanakları da buna müsaade etmiyordu. Küçük aile işletmeleriyle birlikte varlıklarını sürdüren büyük toprak sahipleri ise bu dönemde toplam toprakların %65'ini ellerinde bulunduruyordu. Tarım sayımına göre 43.637.727 dönüm olarak saptanan ekili alanlar ülke yüzölçümünün %4,86'nı oluşturuyordu. Tarıma elverişli ekilebilir araziler ise ülke topraklarının %32'si civarındaydı. Başka bir ifadeyle ekilebilir arazinin ancak 1/7 kısmında tarım yapılmaktaydı (Abasov, 2007 s. 16).

Cumhuriyet döneminde tarımla ilgili kırılmalardan en büyüğü 1980 yılında yaşanmıştır. 1980'li yılların başlarında ithal ikameci sistemden vazgeçilerek dışa dönük büyüme stratejisi izlenmeye başlanılmıştır. Bu gelişmeler Türkiye'nin en büyük sektörlerinden biri konumunda olan tarımı etkilemiştir.

4. Tarım Sektörünün Önemi

Beslenme ihtiyacını doğrudan karşılayan sektör olması ve her toplum için ekonomik kalkınmayı sürekli kılan kaynakları sağlaması; tarım sektörünün en önemli iki faktörünü ortaya koymaktadır (Aydemir, et al., 2008 s. 130). Tarım sektörü besin ihtiyaçlarını karşıladığı gibi aynı zamanda sanayi sektörünün en büyük alıcısıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, yetiştirip sattığı ürün karşılığında çiftçinin eline uygun bir fiyat geçmesi gerekmektedir (Güne, 1994 s. 47-48). Besin ihtiyacı ve gerekse sanayi ürünlerinin satılmasından elde edilecek gelir çiftçilerin hayat standartlarını belirleyecektir. Yani tarım sektörü milyonlarca çiftçimizin geçim kaynağı olmaktadır.

Türkiye bulunduğu coğrafi konuma göre genellikle dağlık bir arazi yapısına sahiptir. Türkiye'de arazilerin çoğunlukla yaklaşık %56'sı 1.000 m'nin üstünde yükseltiye sahiptir. Bununla birlikte deniz seviyesinde ki arazileriyle birlikte farklı iklim yapılarına sahip bir üretim yelpazesine sahiptir. Genellikle işletmeler ise özel mülkiyete ait aile işletmeleridir (Türkiye Odalar Ve Borsalar Birliği, 2013).

Ülkemizde tarım sektörüne ilişkin sağlıklı istatistiksel bilgilere ulaşmak, aile şirketi şeklinde yapılanma ve kayıt dışı çalışanların sayılarının sağlıklı olarak belirlenememesi nedeniyle zordur (Tonus, 2015).

Tarım üç önemli sektörden bir tanesidir. Tarım sektörünün, Türkiye'nin milli gelirinin sektörel dağılımındaki gelişmeler tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1. Türkiye’de Milli Gelirin Sektörel Dağılımındaki Gelişmeler

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	İnşaat	Toplam
1962	35,2	17,1	44,0	3,1	100,0
1972	31,6	18,0	45,6	4,9	100,0
1980	25,8	19,0	49,6	5,6	100,0
1990	17,3	25,3	51,2	6,2	100,0
1998	12,5	26,8	54,9	5,8	100,0
2002	10,3	21,0	64,5	4,2	100,0
2005	9,4	20,3	65,9	4,4	100,0
2009	8,3	19,1	68,8	3,8	100,0
2010	8,4	19,4	68,0	4,2	100,0
2012	7,9	19,4	68,3	4,4	100,0
2013	7,4	18,5	69,7	4,4	100,0
2014	7,1	18,8	69,5	4,6	100,0

Kaynak: Türkiye Ekonomisi, Aslan Eren, Ekin Basım Yayın Dağıtım 2015, s.88

Gelir dağılımı 2000’li yıllara kadar sürekli olarak tarım sektörünün aleyhine, sanayi sektörünün ise lehine gelişme göstermiştir. Türkiye’de tarım sektörünün milli gelir içerisindeki yeri %75 azalmasına rağmen, gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında hala yüksek bir seviyededir. 2007 yılına kadar gerçekleşen bu düşüş 2007’den sonra durmuştur. Türkiye’de milli gelir içerisinde tarımın payı yaklaşık %8 iken gelişmiş ülkelerde bu rakam %1-3 arasındadır. Az gelişmiş ülkeler de ise bu oran %15-25 arasında bir seyir izlemektedir (Eren, 2015).

Tablo 2: Türkiye’de 1962-2014 Arasında İstihdamın Sektörel Paylarındaki Değişmeler

Yıllar	Tarım Sektörü İstihdam ki Payı	Sanayi Sektörü İstihdam ki Payı	Hizmetler Sektörü İstihdam ki Payı
1962	77,0	7,9	15,1
1972	68,3	10,7	21,0
1980	25,8	14,1	30,8
1990	17,0	15,3	36,0
1999	10,5	17,2	42,6
2001	37,6	17,5	44,9
2005	25,7	20,8	53,5
2009	24,6	19,4	56,0
2010	25,2	19,9	54,9
2012	24,4	19,5	56,5
2014	21,2	20,4	51,0
Değişim	%-74,7	%158,2	%237,7

Kaynak: Türkiye Ekonomisi, Aslan Eren, Ekin Basım Yayın Dağıtım 2015, s.88

Türkiye'nin yapısal değişiklikleri ile birlikte, gelişen sanayi ve hizmet sektörü; istihdamın yönünü de değiştirmektedir. 1962'de tarımın istihdamdaki payı %77 iken, 2014 yılında bu oran %21,2'ye gerilemiştir. Sanayinin gelişmesi ise sanayiye olan istihdamı arttırmış 1962 yılında %7,9 olan istihdam payı, 2014 yılında %20,4'e yükselmiştir. Hizmet sektörü ise değişimin en çok olduğu sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. 1962 yılında %15,1 olan istihdam payı 2014 yılında %51'e yükselmiştir. Bu 52 yıllık süreçte en çok istihdam artışı yaklaşık %237 ile hizmet sektöründe gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisinin gelişiminde, lokomotif rolünü üstlenen ve ilerleyen dönemde yerini sanayi ve hizmetler sektörüne bırakan tarım sektörünün genel yapısı hakkındaki değerlendirmeler, bölgesel bazda ele alındığında bazı farklılıklar gösterebilmektedir. Coğrafi açıdan incelendiğinde, Türkiye'de hala tarımın ön planda olduğu ve ekonomik gücün ediniminde söz sahibi olduğu bölgelerin olduğunu söyleyebiliriz. Ege Bölgesi, bu açıdan bakıldığında tarımın ve sanayinin iç içe girdiği en güzel örneklerden biridir. Bölgedeki illerin ekonomik faaliyet kolları incelendiğinde ilginç sonuçlar çıkarılabilmektedir. Örneğin, Aydın ilinde tarımın hala çok önemli olduğunu, Denizli ve Manisa'da tarım ve sanayinin birlikte il ekonomilerine çok önemli katkılar sağladığını söyleyebiliriz. Manisa, bu açıdan, hem sanayisinin hem de tarımın son derece önemli olduğu, yüksek katma değer yaratan, gelişmiş yöntemlerin uygulandığı bir ildir. Manisa'nın önemli ilçelerinden biri olan Gördes ise; tarımın ön planda olduğu, ürün çeşitliliği bakımından önemli ve incelenmesi gereken bir yerleşim yeridir.

5.Gördes İlçesi İle İlgili Tarımsal İnceleme

Manisa'nın ilçesi olan Gördes'de; 2013 yılında Çiftçi Kayıt Sistemine (ÇKS) göre toplamda 213.553 dekar alanda ürün yetiştirilmiştir. Çiftçi Kayıt Sistemi kayıtlarına göre 2008-2014 yılları arasında Gördes'te yetiştirilen ürünler aşağıdaki tablo-3'te gösterilmiştir.

Tablo-3: 2008-2014 Yılları Arasında Gördes İlçesinde Yetiştirilen Ürünler

2008- 2014 ÇKS Kayıtlarına Göre Gördes'te Yetiştirilen Ürünler		
Tütün	Susam	Buğday
Arpa	Domates	Patates
Hıyar (Turşuluk)	Fiğ	Haşhaş
Kırmızı Mercimek	Kuru Soğan	Börülce
Kavun	Karpuz	Zeytin
Üzüm	Kiraz	Armut

Kaynak: Gördes Ziraat Odası

Bu dönem içerisinde yıllar itibariyle yukarıda belirtilen ürün grupları dışında da ürünler ekilmiştir ancak, ekim alanları bakımından ilk sıraları bu ürünler almıştır.

6.Gördes İlçesinde Yetiştirilen Ürünlerin Maliyet Föyü

Sanayi kesiminde, malın fiyatı satıcı tarafından iki şekilde belirlenir: Ya üretimden önce sipariş üzerine veya üretimden sonra belirlenen fiyata göre. Her iki durumda da, fiyat ve kârı belirleyen genellikle satıcıdır. Tarımsal işletmede ise satıcı yukarıdaki her iki yolu, üç sebepten dolayı uygulayamaz:

- a. Satıştan önce fiyatların belirlenmesi mümkün olmakla beraber, genellikle üretim için daha fazla zamanın zorunluluğu. Çünkü üretici, istediği mahsulü, istediği zaman ve istediği kadar elde edemez.
- b. Tarımsal ürün piyasalarının sertliği; çünkü piyasalar fiyat değişimleri karşısında duyarlı değildir.
- c. Ürünün bozulma ve çürüme riski nedeniyle belli bir sürede satılması zorunluluğu

Diğer yandan, sanayide kâr önceden belirlendiği halde, tarımda belli değildir. İkinci olarak, sanayide kar satıcı, tarımda ise adeta alıcı tarafından kabul ettirilmektedir. Bu bakımdan, tarım sanayinin rakibi değildir, aksine ona bağlı olarak gelişir.

Tarımda maliyetleri hesaplamakta şu sebeplerden dolayı kolay değildir:

- i. Yapılan masraflar içinde, sadece bu yılın değil, önceki yılların masrafları da yer almaktadır.
- ii. Bu yıl yapılan bazı yatırımlar, meyvesini gelecek dönemlerde vermektedir.
- iii. Bazı makine ve alet hem işletme, hem aile ihtiyaçları için kullanılmaktadır.
- iv. Bazı ürünler (buğday vb.,) üretimde hammadde fonksiyonu görmektedir.
- v. Ürünün bir kısmı üretici ailesi tarafından tüketim amacı ile alıkonulduğundan bu miktar kesinlikle bilinmemektedir (Özgüven, 1977 s. 121-122).

7.2008-2014 Yılları Arasında Üretim-Fiyat-Maliyet Karşılaştırmaları

2008-2014 yılları arasında bir dekar da ne kadar verim elde edildiği ve 1 dekar da ürünün toplam maliyet föyleri tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4'de Gördes ilçesinin seçili ürünlerdeki 2008 ile 2014 yılları arasında tek tek verilen maliyet kalemlerinin toplanmış halleri vardır. Genellikle maliyet 2008 yılından 2014 yılına doğru artış trendindedir.

Toplam maliyetler içinde en düşüğü 2008-2014 yılları arasında can suyudur. 2008 yılı için 12 ürünün toplam maliyeti 4459 TL'dir can suyunun maliyeti bu miktarın %0.11'dir. 2008 yılında Hasat maliyeti 12 ürünün toplam maliyetinin %14,64'lük bir kısmını oluşturur. Hasat önemli bir maliyet kalemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Maliyet kalemlerinin bu 12 ürünün toplam maliyetleri için yıllara göre yüzdesel değişim analizini yapmak gerekirse; 1. Sürüm 2008 yılından 2009 yılına geçerken %12,5 azalmıştır. 2009'dan 2010'a geçişte %1,59 azalmış bu oran 2010 yılından sonra artışa geçmiştir. 1. Sürüm 2010'dan 2011 yılına geçişte %8,06

artmıştır. 2012 yılına geçişte ise %7,46 artmıştır. 2012'den 2013 yılına geçiş sürecinde toplam maliyette değişim olmamıştır. 2013'den 2014'e geçiş sürecinde 1. Sürüm toplam maliyet %16,67 oranında artmıştır.

Tablo-41: 2008-2014 Maliyet Kalemlerinin İncelenmesi (da/TL)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1. Sürüm	360	315	310	335	360	360	420
2. Sürüm	300	75	75	75	60	60	70
Taban Sürüğü	95	99	99	106	120	135	180
Tohum Fide Bedeli	332	328,2	392,8	488,6	516,6	456,6	565,4
Fide Dikimi	248	202	212	250	290	330	380
Tohum Kapatma	20	20	23	26	29	34	29
Can Suyu	5	5	7	7,5	10	10	13
Kanal Karık Açma	30	31	31	40	50	50	80
Çapa	282	258	270	313	455	520	630
Sulama Ve İşçiliği	304	286	252	260	290	312	340
Zirai Mücadele Ve İşçiliği	437	503	478	582	596,6	646	684,9
Gübre V İşçiliği	699	831,05	624,95	622,8	815	823	875
Budama	155	121	121	155	175	245	220
Hasat	653	744	805	843,8	1018	1070	1236
Nakliye	365	363	343	381	404	424	407
Diğer	174	210	244	264,5	304,9	323	413,25

Kaynak: Gördes İlçe Tarım Müdürlüğü ve Tarafımızca Derlenmiştir.

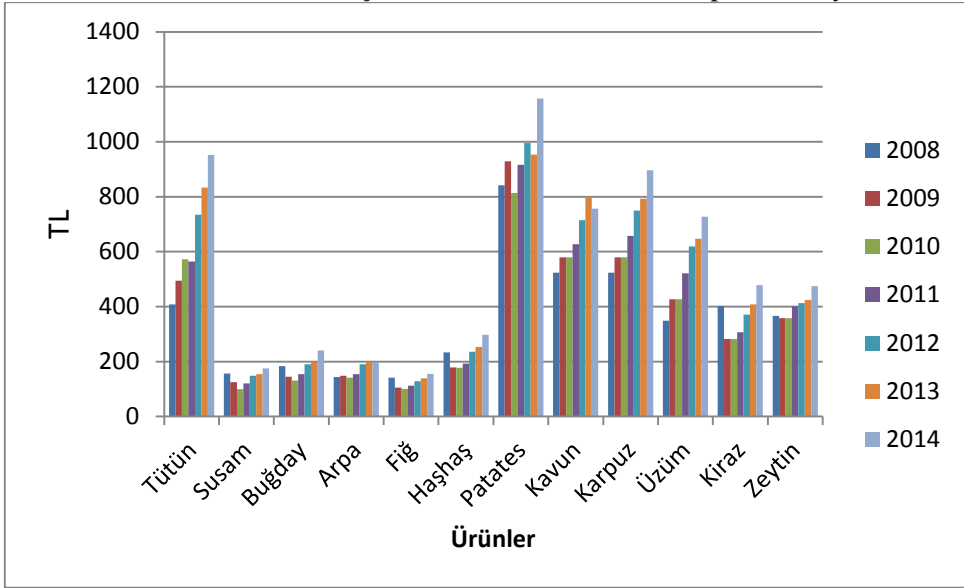
2009 yılında 12 ürünün tüm maliyet kalemlerindeki toplamı 4391,25 TL'dir. 2009 yılının maliyetler toplamında en önemli maliyet kalemi %18,93 ile gübre ve işçilik masrafı oluşturmaktadır.

Gübre ve işçilik maliyet kalemi toplam maliyetlerin içinde önemli bir yer tutmaktadır. Gübre ve işçilik maliyeti 2008 yılından 2009 yılına geçildiğinde %18,89 oranında artmıştır. 2009 yılında gübre maliyetlerinde azalma olmuştur ve 2009'dan 2010 yılına geçerken %24,80 oranında azalmıştır. 2010 yılında 2011 yılına geçişi sürecinde %0,34 oranında azalmıştır. 2011 yılında 2012 yılına geçişi sürecinde %30,86 oranında artış yaşanmıştır. Böyle yüksek bir maliyet kaleminde bu artışlar yüksek maliyetlere neden olmaktadır. 2012 yılında 2013 yılına geçişi sürecin %0,98 oranında artış yaşanmıştır ve 2013 yılından 2014 yılına geçiş sürecinde %6,32 oranında artış yaşanmıştır.

8.2008-2014 Yılları Arasında Yetiştirilen Ürünlerin Toplam Maliyetleri

Gördes ilçesinde Grafik 1’de 2008 ile 2014 yılları arasında seçili 12 üründe 1 dekada üretilen ürün için toplam maliyetleri grafikleştirilmiştir.

Grafik-1: 2008-2014 Seçili Ürünlerin 1 Dekardaki Toplam Maliyetleri

Kaynak: Gördes İlçe Tarım Müdürlüğü ve Tarafımızca Derlenmiştir.

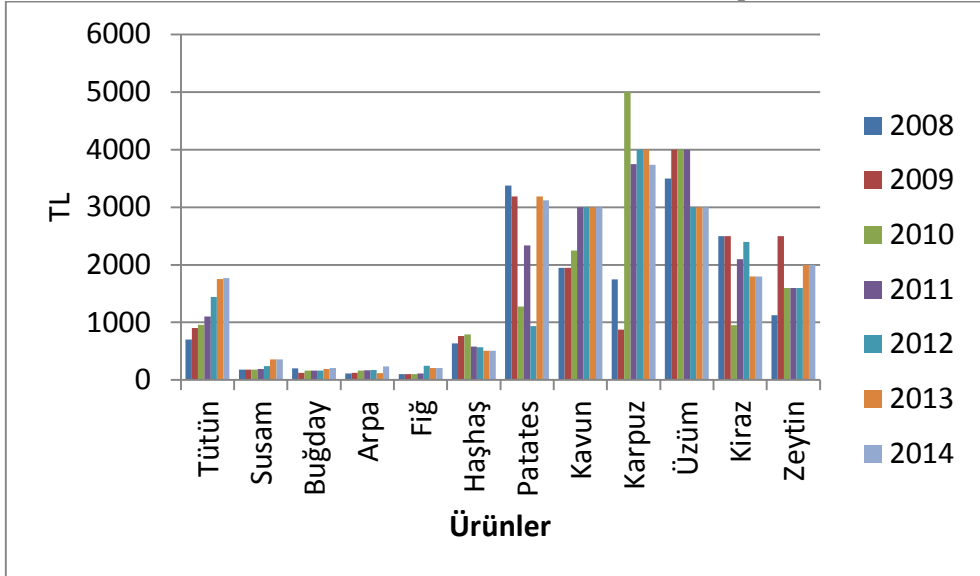
Grafik 1’de Gördes ilçesinin 2008 ile 2014 yılları arasındaki seçili 12 ürün için toplam maliyetleri verilmiştir. Maliyet bakımından en yüksek ürün patatestir. Patatesin geçen tüm yıllarda diğer ürünlerden maliyetleri yüksek seviyede seyir etmiştir.

Patatesi; karpuz, kavun, tütün ve üzüm takip etmektedir. Maliyetlerin yüksek olması çiftçilerde tedirginlik oluşturmaktadır. Ürünü yetiştirmeden önce maliyetleri ortalama tahmin edebilir ancak bu maliyeti karşılayabilmesi ve kâr elde edebilmesi kendisinin gayreti dışında dış faktörlerinde etkisi vardır. Örneğin o dönemde hava koşulları istediği gibi gitmeyebilir bu da ürünlerin hastalık kapması yani ürünün veriminin düşmesine neden olmaktadır. İşte patates ürünü buna örnektir dekadaki toplam maliyeleri 2008 yılında 1 dekada 820 TL 2009 yılında %10,33 artarak 929 TL, 2010 yılında %12,38 azalarak 814 TL, 2011 yılında %12,59 artarak 916,5 TL, 2012 yılında %8,66 artarak 995,9 TL, 2013 yılında %4,31 azalarak 953 TL ve 2014 yılında %21,48 artarak 1157,75 TL olmuştur. Yıllar içerisindeki maliyet kalemlerin artması toplam maliyeti oldukça etkilemiştir.

9.2008-2014 Yılları Arasında Yetiştirilen Ürünlerin Toplam Gelirleri

Gördes ilçesinde Aşağıdaki tabloda 2008 ile 2014 yılları arasında seçili 12 üründe 1 dekada üretilen ürün için toplam gelir verilmiştir.

Grafik-2: 2008-2014 Yılları Arasında Ürün Bazında Toplam Gelirleri

Kaynak: Gördes İlçe Tarım Müdürlüğü ve Tarafımızca Derlenmiştir.

Grafik 2’de 2008 yılı ile 2014 yılları arasındaki toplam gelir miktarları verilmiştir. Tütün 2008 yılında 702 TL getiri sağlamıştır. Bu miktar 2009 yılında %28,49 oranında artış sağlanarak 902 TL olmuştur. 2010 yılında %22,17 artarak 957 TL olmuştur. 2011 yılında %20,9 artış 2012 yılında %18,18 artış 2013 yılında %13,89 ve 2014 yılında %11,42 artarak 1771 TL’lik getiri sağlamıştır. 2014 yılında 2008 yılına göre dekar da getiri oranı %152,28 oranında artmıştır.

2008 yılında buğday bir dekar da 200 lira getiri sağlamıştır. 2009 yılında buğdayın getirisi azalmıştır yaklaşık %38,1 oranında düşüş yaşayarak 123,75 lira olmuştur. 2010 yılında 2009 yılına göre %30,91 artarak 162 lira olmuştur. 2011 yılında getiri değişmeyerek 162 lira olmuştur. 2013 yılında %16,67 artarak 189 lira 2014 yılına ise %11,11 artarak 210 lira olmuştur.

2008 yılında dekar da getirisi 3375 TL olan patates 2009 yılında %5,54 azalarak 3188 TL olmuştur. 2010 yılında %60,01 azalarak 1275 TL’ye gerilemiştir. 2010 yılında patatesin gerisi çok düşüş yaşamasına rağmen 2011 yılına gelindiğinde %83,33 artarak 2337,5 TL olmuştur. Ancak hala 2008 yılının getirisi sağlanamamıştır. Patatesin getirisi 2012 yılında tekrardan azalmıştır. Azalma ve artma oranları çok yüksektir. 2012 yılında getiri oranı %60 azalarak 935 TL’ye düşmüştür. Patates grafikten de anlaşılacağı gibi kırılgan bir yapıya sahiptir. Bir yıl çok fazla getiri sağlarken diğer yıl çok düşebiliyor. Maliyetleri yüksek olduğundan üretimi konusunda riskli bir ürün olmaktadır.

2008 ile 2014 yılları arasında 5000 TL ile getirisi en yüksek ürün 2010 yılında karpuz olmuştur. Karpuz 2009 yılında düşüş yaşasa da sonraki yıllar da artış trendindedir.

Üzüm 2008 yılında 3500 TL getiri sağlarken 2009 yılında bu oran %14,29 artarak 4000 liraya yükselmiştir. 2011 yılında da getiri oranı aynı kalmıştır. 2012 yılında üzümün geliri düşmüştür. 2012 yılında %25 azalarak 3000 TL'ye düşmüştür. 2013 ve 2014 yıllarında bu değer değişmeyerek 3000 TL'de kalmıştır.

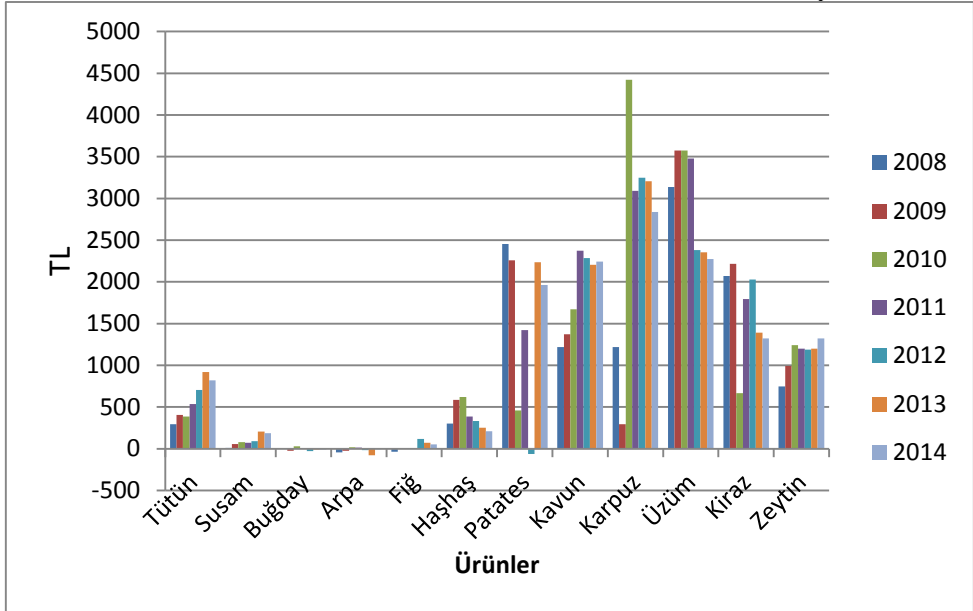
Kiraz da ise kırılma 2010 ve 2011 yıllarında yaşanmıştır. 2010 yılında bir önceki yıla göre getiri oranı %62 azalmış ve 2011 yılında da 2010 yılına göre %121,05 artarak 2100 TL olmuştur.

Kavunda ise kırılma 2011 yılında gerçekleşmiştir. 2011 yılında getiri oranı %33,33 artarak 3000 lira olmuştur ve bu trende devam etmiştir.

10.2008-2014 Yılları Arasında Yetiştirilen Ürünlerin Toplam Kârı

Gördes ilçesinde grafik 3'de 2008 ile 2014 yılları arasında seçili 12 üründe 1 dekada üretilen ürün için toplam kâr miktarları verilmiştir.

Grafik-1: 2008-2014 Yılları Arasında 1 Dekarda Elde Edilen Toplam Kar

Kaynak: Gördes İlçe Tarım Müdürlüğü ve Tarafımızca Derlenmiştir.

Grafik 3'de 2008-2014 yılları arasında 1 dekar da elde edilen kâr oranları verilmiştir. En düşük kârlılık hatta zarara yol açan ürünler buğday, arpa ve fığdır.

Buğday 2008 yılında gelir maliyet analizine göre incelendiğinde 4 TL getiri sağlamıştır. 2009 yılında çok büyük kırılma yaşayarak üreticilerine zarar yaşatmıştır. Çünkü 2009 yılında %706,25 oranında azalma yaşayarak dekar da 24,25 TL'lik zarara neden olmuştur.

Sonuç

Tarım sektörünün gerek milli gelir içerisinde gerekse istihdam payları içerisinde ki payı incelendiğinde 1980 yılına kadar ülkemizin lokomotif gücünü sağlamış bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980'li yıllardan sonra ise sanayi ve hizmetler sektörlerinin gelişmesi istihdamın ve milli gelirin bileşenlerinin bu sektörlerle doğru yönelmesine sebep olmuştur. Ancak tarım sektörü hala çok önemli gelir getirici ve istihdam sağlayıcı bir sektör olarak önemini korumaktadır.

Çalışma da Manisa'nın Gördes ilçesindeki üretilen on iki ürün için 2008-2014 yılları arasında bir dekada yetiştirilen ürünlerdeki toplam maliyet analizi ayrı ayrı incelenmiştir. Tütün, susam, buğday, arpa, karpuz, kavun, patates, haşhaş, fiğ, kiraz, zeytin ve üzüm ürünleri için bir dekada maksimum verim ve birim fiyatları kullanılarak gelir maliyet analizi yapılmış ve her ürün için bir dekardaki kârlılık miktarları hesaplanmıştır. Seçili ürünler için bir dekardaki toplam maliyet, gelir ve kâr rakamlarının 2008 ile 2014 yılları arasında nasıl değişim gerçekleştirdiği grafiksel olarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda Tütün ürünü, Tütün ürünün yetiştirilmesindeki amaçlardan bir tanesi de kuru tarımda üretilebilecek ve getirisi diğer kuru tarım ürünlerine göre daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. 2008 yılından sonraki süreçte tütün üretiminin artmasındaki sebeplerden bir tanesi de tütünün birim fiyatlarının sürekli artış yaşanmasıdır. Özellikle 2011 yılından sonraki dönemde kuru tarımda birinciliğe yerleşmiştir. 2014 yılında 2008 yılına birim fiyattaki yaklaşık iki kat oranındaki artış tütün ürünü üreticiliğini cazip hale getirmiştir. Bunun bir diğer etkisi ise son dört yıldır tüccarların tütün üreticilerine yapacakları üretimin yarı parasını daha ürünü yetiştirmeden önce vermeleri de tütün ürününün eski popülerliğini tekrardan kazandırmaya başlamıştır. Arpa, buğday, susam ve fiğ ticari amaçlı ekilecek yüksek kar getirecek ürün grupları arasında yer almamaktadır. Genelde bu ürünler çiftçilerin kendi ihtiyaçları için yetiştirdikleri ürünler olarak karşımıza çıkmaktadır. Patates ürünü Gördes ilçesi için yüksek gelir sağlayan ürünlerin başında geldiği gibi en yüksek toplam maliyete sahip olan ürün olarak da karşımıza çıkmaktadır. 2008 ile 2014 yılları arasında dekardaki toplam maliyetler incelendiğinde en yüksek maliyet patates ürününe aittir. Patates, üreticisine çok yüksek gelir sağlayabileceği gibi, doğa ve piyasa koşullarına bağlı olarak ciddi oranda zarar da verebilecek bir üründür. Haşhaş maliyeti düşük ve arpadan sonra münavebe nedeniyle üretim yapılacak ürün grubundadır. Sulama imkânının olmadığı kıraç alanlarda değerlendirilebilecek bir ürün grubudur. Maliyetler genel hatlarıyla düşük geliri ise çok fazla değildir. Eğer atıl arazi veya münavebe nedeniyle üretim yapılacaksa haşhaş arpa yerine tercih edilebilir. Kiraz meyvecilikte ihracat amaçlı yapılan ürünümüzdür. Son iki yıl hariç kilogram fiyatı meyvelerin içinde en yüksek olan üründür. Zeytin bakımı kolay ve değerlendirmesi de kolay olan bir üründür. Çekirdeğine kadar yararlanılabilen bir ürün olduğu için çiftçinin elinde kalma sıkıntısı olmamaktadır. Atıl alanda meyvecilik yapmak isteyen üreticiler için tercih edilebilecek bir üründür. Üzüm meyvesi 2008 yılı hariç diğer bütün yıllarda kiraz ve zeytine göre maliyeti yüksek olan bir üründür. Ancak getirisi açısından incelediğimizde yıllar itibari ile diğer meyve gruplarına göre getirisi çok daha yüksek gerçekleşmiştir. Alıcı konusunda

sıkıntı olmayan bir üründür. Karpuz ve kavun ürünleri Gördes ilçesinde üretilebilecek ticari anlamda kar sağlayacak ürünlerin başında gelmektedir. Getirisi yüksek olmasına rağmen maliyeti de yüksek olan ürün grubudur. İncelenen ürün gruplarında maliyet yüksekliği bakımından ilk üç ürün içerisinde yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Abasov, F. (2007). Kırsal Kalkınma Finansmanı: Tarımsal İşletmelerin Finansman Sorunları ve Çözüm Önerileri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alkin, K. (2004). Sermaye Piyasası Faaliyetleri Temel Düzey Lisans Eğitimi-Genel Ekonomi, İstanbul: TSPAKB.
- Aydemir, C., Pıçak, M. (2008). Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10), 129-147.
- Çetin, B. (2010). Tarım Ekonomisi. Bursa: Dora.
- Dülgeroğlu, E. (1988). Kalkınma Ekonomisi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Ekmekçi, Ö.F., Güner, G. (2011). TMO'nun Hububat Piyasasındaki Rolü ve Tarımsal Ekonomide Üretim-Fiyat İlişkileri. *Türktarım Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dergisi*, Ocak-Şubat, 50-51.
- Eren, A. (2015). Türkiye Ekonomisi. Bursa: Ekin.
- Güne, T. (1994). Türkiye'de Tarım ve Sanayi İlişkilerinin Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, (2), 46-61.
- İnan, İ.K. (1992). Tarım Ekonomisi. Tekirdağ: Hasad.
- Özgüven, A. (1977). Tarım Ekonomisi ve Politikası. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Tonus, Ö. (2015). Temel Yapı ve İstihdam/Temel Göstergelerle Türkiye Ekonomisi. Bursa: Ekin.
- Topuz, H. (2007). Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(3), 377-390.
- Torun, İ. (2003). Endüstri Toplumunun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi ve Sınayi Faktörler. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 181-196.
- TOBB. (2013). Türkiye Tarım Sektörü Raporu. Ankara: TOBB.
- Resmî Gazete, (1961). Gelir Vergisi Kanunu, İkinci Bölüm, Zirai Kazanç, Madde 52, Ankara.
- Gördes İlçe Tarım Müdürlüğü ve Ziraat Odası. (2014).

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
YÖNETİM VE EKONOMİ DERGİSİ
(YAZIM KURALLARI VE YAYIN İLKELERİ)

Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, kurulduğu 1995 yılından günümüze değin başta İktisat, İşletme ve Maliye olmak üzere Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler ile Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri gibi çeşitli bilim alanlarında yayın hayatını sürdürmektedir.

“*Uluslararası hakemli dergi*” niteliğine sahip CBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Haziran ve Aralık dönemlerinde olmak üzere yılda iki kez yayınlanmaktadır. Dergimiz, “*EconLit Veri Tabanı*”, “*EBSCO Veri Tabanı*”, “*ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı*”, “*Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)*”, “*DOAJ Veri Tabanı*”, “*Index Copernicus*”, “*DergiPark*” ve “*ProQuest Veri Tabanı*” na kayıtlıdır. Editörlüğümüze gelen makaleler, bir ön incelemeden sonra Hakem Kurulu içerisinde konunun uzmanı olan iki, gerektiğinde üç hakemin değerlendirmesinden geçmektedir.

Dergimizin bundan sonraki sayılarında yayınlanması arzu edilen çalışmaların aşağıda belirtilen yazım kurallarına ve diğer koşullara uygun bir şekilde editörlüğümüze ulaştırılması gerekmektedir.

● Dergiye ancak başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan yazılar gönderilebilir. Hakem değerlendirme süreci sonunda yazı yayına kabul edilirse, yazının tüm yayın hakları CBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi’ne aittir.

● Başlık makaleyi betimleyici olmalı, makalenin esas konularını teşkil etmelidir. Türkçe ve İngilizce başlıklar mümkünse 12 kelimeyi aşmamalıdır. Yazının başlığı büyük harflerle **15 punto ve koyu** olarak yazılmalı; Özet yerine “**Öz**” kavramı kullanılmalıdır. Öz makalenin ana bölümlerinin her birinin kısa özetini içermeli, okuyucunun makaleyi bütünüyle okumaya karar vermesini sağlayacak bilgileri içermelidir. Öz, özet dahil tüm ana başlıklar **12 punto büyük harflerle**, alt başlıklar ise **küçük harflerle, koyu ve 12 punto** olarak yazılmalıdır. Sayfanın altında yazarların kurumları ve iletişim bilgileri yer almalıdır.

● Dergimize gönderilecek makaleler Türkçe veya yabancı dilde (İngilizce, Fransızca veya Almanca) olabilir. Makalenin Türkçe ve İngilizce dilleriyle hazırlanmış en çok 100-250 kelimelik özetinin de eklenmesi gerekir (İngilizce ve Türkçe başlık da yer almalıdır). Ayrıca bu özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek Türkçe ve İngilizce “anahtar sözcükler, (keywords)” de bulunmalıdır.

● Özet, varsa; Makalenin **sonunda** yer almalı, verilen bilgiler öz’e oranla daha geniş kapsamlı ifade edilmeli. Araştırma metninde yer almayan herhangi bir

bulgu veya sonuca yer verilmemeli. Metin içindeki bilgilere referansta bulunulmamalıdır.

•Dergimiz Yıl:2009 Cilt:16 Sayı:1 den itibaren ***Journal of Economic Literature*** (JEL) Kodu uygulamasına geçmiş bulunmaktadır. Gönderilecek çalışmalarda yazarın JEL Kodlarını da belirtmesi gerekmektedir. Türkçe ve İngilizce özetlerin altında, anahtar kelimeler (en az 3 en çok 5 kelime) ile (JEL) kodu bulunmalıdır. JEL Kodlarının belirlenmesi ile ilgili internet başvuru adresine aşağıdaki bağlantıdan ulaşılmaktadır:

<http://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php>

•Yazılar A4 ebatlı kağıda aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Makale kaynakça dahil; Sayfa sayısı olarak **25 sayfayı**, kelime sayısı olarak da **8000 kelimeyi** geçmemelidir.

Üst : 3 cm Sol : 4 cm Alt : 8 cm Sağ : 4 cm

Karakter : Times New Roman 11 punto Satır Aralığı : 1.5

•Makale, iibf-dergi@cbu.edu.tr e-posta adresine gönderilmelidir. Ayrıca yazar/lar tarafından imzalı "Yayın Devir Hakkı Formu" nun da taranarak aynı e-posta adresine gönderilmesi gerekmektedir.

•Yazıda yer alan konu başlıkları I,II,III, ... gibi Romen rakamlarıyla, alt başlıklar ise A,B,C, ... gibi büyük harflerle sıralanmalıdır. Makaleyi bölümlere ayırmada ondalık sistem kullanılmalıdır. Tablo ve şekillerin hazırlanmasında derginin boyutları ve genel dizayn dikkate alınmalıdır. Şekillere ve tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde şekillerin ise altında yer almalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın en sağında bulunmalıdır.

•Tüm yazılar; Amerikan Psikologlar Derneği (American Psychological Association, **APA**) tarafından yayınlanan “ **The Publication manual of the American Psychological Association (6th edition), 2001** “ isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uygun bir biçimde yazılmalıdır.

Apa'nın 6. Baskısı yazarların dikkate alacağı versiyon olmalıdır.

Bahsedilen kaynağa ilişkin internet adresi ; <http://www.apastyle.org/> ,

http://www.muhsenberg.edu/library/reshelp/apa_example.pdf

Kaynaklar latin alfabesi ile yazılmış olmalıdır.

•Dergilerin varsa **DOI** numaraları kaynağın sonuna eklenmelidir. Örneğin;

Silverman, B. E. (2011). Fundamental of Personal Initiative. Journal Of Management and Economics: General, 224, 202 – 253. Doi: 10.1037/0056- 3245.134.2.248

Yoksa makaleye dair URL numaraları yazılır ,

<http://www2.bayar.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C22S12015/1-%202014.pdf>

- Klasik eserlerin (Adam Smith , Marx , Locke vb) özgün tarihleri biliniyorsa kaynağın sonunda şu şekilde verilmektedir : (Özgün eser 1882 tarihlidir)
- Aynı soyadlı yazarlardan, yayını daha eski olsa bile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen kaynakçada önce belirtilmektedir. Örneğin; *Vasfi, E. (1998). Hukuki Terimler, Ankara: Vadi. Vasfi, L. (2007). Hukuk Reformları Sürecinde Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu. İnsan Hakları Haberciliği, (derl.) Sevda Alankuş, İstanbul: STE Vakfı.*
- Kitap ve Raporların kaynakçada gösteriminde önce yayınlandığı yer ve sonra kitabevi, yayınevi adı “ kitabevi” “yayınevi” “yay” vb. **ekler** belirtilmeksizin verilir. Örneğin; *Ankara: Dost
İstanbul: Nesa
İstanbul: Sabancı Vakfı
New York, NY: McGraw – Hill*

- **Tek Yazarlı Kitap**

*Ansel, N. (2006). Sessiz Gün. İstanbul: Deki.
Carlsen, S. (2009). Matrix: Ya da Sapkınlığın İki Yüzü. Bahadır Turan (Çev.). İstanbul: Encore.*

- **Çok Yazarlı Kitap**

Abisel, N., Arslan, U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S.R. & Ulusay, N. (2005). Çok Tuhaf Çok Tanıdık. İstanbul: Metis.

- **Editörlü Kitap**

Katip, M. (Ed.) (2007). Kamusal Fayda. Ankara: İmge.

- **Editörlü Kitapta Bölüm**

AKYOL, B. (2004). Saha Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Kemal Özbek (Ed.), Kamusal Alan Dahilinde (s. 689-713). Ankara: Dost.

- **Birden Çok Baskısı Olan Kitap**

Straight, W. Jr. & Walles, E. B. (2004). The Elements of World(7. Baskı). New York: Longman.

- **Sadece Elektronik Basılı Kitap**

*O'Keefe, E. (n.d.). Egoism & the cnsts in Western values. erişim
<http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp?item=I135>*

- **Kitabın Elektronik Versiyonu**

*Shelton, M. A (1989). Magazine addiction? A study of Social Life [DX Reader version]. Retrieved from
<http://www.ebookstore.tandf.co.uk/html/index.asp>*

- **Elektronik Adresten Yararlanılan Kaynakta**

Kaynağın erişilebileceği URL verilir ,
<http://www.antraktsinema.com/makale.php?id=729>

- **Elektronik Makaleler**

Bulunması durumunda digital object identifier (DOI) numarası belirtilmelidir.

Rousseau, S. C. (2009). *What is Freedom ?*. Knowledge Management Research & Practice. Advance online publication. doi: 1 0.1 057/palgrave.kmrp.8500141

• **Elektronik Gazete Makaleleri**

Seran, Ö. (2010, 21 Ocak). *Televizyon alışkanlıklarımız ve çocuklar*. www.hurriyet.com.tr

• **Daha Önceki Bir Baskının Yeni Basımı (Özellikle Klasik Eserlerde)**

Smith, A. (1976). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. E. Cannan (Ed.). Chicago: University of Chicago Press. (İlk baskı 1776).

Metin İçinde Kullanımı : (Smith, 1776/1976)

• **Kitaptan Cevrilmiş Bölüm**

Kaynakçada: Hengel, M. (1958). *The Best Quality*. T. Prast (Çev.). Chicago: Charles Scribner's Son. (İlk baskı. 1912-1917).

• **Rapor ve Teknik Makaleler**

Özer, H. (2008). *Mediscap Turkey 2000* (Report No. 2). Ankara:

SERAUM

• **Dergi Tek Yazarlı Makale**

Cenah, Y. (2009). Geçmişin Sosyolojik Baskısı: Tarihsel ve Toplumsal Akla Doğru. *Toplum ve Bilim*, 12, 202-240.

• **Dergi Çok Yazarlı Makale**

Bilken, F. S., Çelik, P. (1998). Müzakere Yöntemleri. *Kültür ve İletişim*, 2 (1), 397-414.

• **Yazarı Belirsiz Editör Yazıları**

Editorial: "What is a Chaos" [Editorial]. (2006). *Journal of Management and Business*, 25, 8-10.

• **Yazarı Belirsiz Gazete Ve Dergi Yazıları İçin**

Kaynakçada: Türkiye ve Rusya İlişkileri Ne Yönde: Bir Tarih, İki Devlet. (2003, 13 Aralık). *Hürriyet*, 36.

Metin İçinde : (Türkiye Rusya İlişkileri Ne Yönde, 2003)

• **Yazarı Belli Gazete ve Dergi Yazıları**

Öymen, F. (2013, 29 Aralık). *Siyaset ve Ekonomi*. Milliyet, s.21.

• **Basılmamış Tezler , Poster Yazılar , Tebliğler**

Eğer Yök'den indirilmiş ise Url adresi kaynağın sonuna yazılmalıdır.

Erkan, F. (2012). *Politika ve Yansıması: Mardin'de Sosyolojik Altyapı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Celal Bayar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

• **Ansiklopediler**

Kaynakçada: Ottomans: History. (1997). *Encyclopaedia Britannica* içinde (12. Baskı. Cilt. 14, s. 1170- 1188). Chicago: Encyclopaedia Britannica.

Metin İçinde: (Ottomans: History, 1987)

• **Sözlükler**

- Kaynakçada:** Hellmender. (208). Political Dictionary (11. Baskı). Los Angeles, Longman.
- Metin İçinde:** (Helmmender, 2008)
- **Görüşme**
Şenay, YILDIZ. (2012).Rusya Ukrayna'ya Girerse Çekoslovakya Gibi Olur. Cengiz SAĞAN ile söyleşi. Akşam. 28 Temmuz 2003.Erişim Tarihi 13 Ocak 2004, <http://www.aksam.com.tr/roportaj/rusya-ukraynaya-girerse-cekoslovakya-gibi-olur/haber-289039>
 - **Televizyon Programı**
Kaynakçada: Long, T. (Yazar), ve Moore, S. D. (Yönetmen). (2002). Bart vs. Lisa vs. 3. Sınıf [Televizyon Dizisi]. B. Oakley ve J. Weinstein (Yapımcı), Simpsonlar içinde. Bölüm: 1403 F55079. Fox.
Metin İçinde Gösterimi: (Simpsonlar, 2002)
 - **Film**
Kaynakçada: Micheal, K. (Yönetmen/Senaryo Yazarı). (2001). Economist[Film]. U.S.: Warner Bros.
Metin İçinde Gösterimi: (Economist, 2001)
 - **Fotoğraf**
Kaynakçada: Ara, Güler. (1987). Ankara Milli Parkı [Fotoğraf]. Güzel Sanatlar Fakültesi, Ankara.
Metin İçinde Gösterimi : (Ara, 1987)

Makale yayınlama süreci şöyledir:

-Makale; “Hakem Kurulu” içerisinde belirlenecek hakemlerin değerlendirme sürecinden geçtikten sonra, eğer varsa, düzeltmeleri yapması için yazara geri gönderilecektir. Yazar, hakem tarafından istenen düzeltmeleri yaptıktan sonra, makaleyi, yazının düzeltme istenilen nüshası ile birlikte geri göndermelidir.

-Yazı ve makalesi yayımlanan her yazara derginin ilgili sayısından 1(Bir) adet gönderilir. Ayrıca telif ücreti ödenmez.

Bu duyuruda belirtilen kurallara uyulmamasının tüm sorumluluğu yazar(lar)a aittir. Böyle bir durumda hakem değerlendirme raporuna bakılmaksızın Dergi Yayın Komisyonu ilgili makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.

YAZIŞMA ADRESİ

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ
(Maliye Bölümü Öğretim Üyesi-Yönetim ve Ekonomi Dergisi Editörü)
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uncubozköy Mevkii 45030 MANİSA-TÜRKİYE
e-posta: iibf-dergi@bayar.edu.tr

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY
THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES
JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

CBU, Journal of Management and Economics (ISSN-1302-0064) is a bi-annual, multi-disciplinary, refereed journal. Articles from a variety of social science disciplines like economics, business administration, international relations, political science and public administration have been published since 1995. Journal of Management and Economics is a referred international journal published twice a year, June and December. Manuscripts in Turkish, English, German and French are welcomed.

Guidelines for Submitting Articles

- Manuscripts submitted to the journal will first be viewed by the Editorial Board then forwarded to the referees. In line with the evaluation of the referees, Editorial Board will make the final decision, either in favour or against publication, or return the manuscript back to the author for any revision required by the referees. Authors will be informed of the decision of the Editorial Board regarding publication in the shortest time possible. Manuscripts which are not published will not be returned back the authors.

- The article should begin with an indented and italicised summary (abstract) of around 100 words, which should describe the main arguments and conclusions of the article. Abstract should be accompanied by up to 5 key words or phrases that characterise the content of the article.

- **References should be in text in parenthesis and give the author's surname, year of publication and page number.** Footnotes should be preferred for any explanation. The required format is Microsoft Word for Windows. (at least version 6.0) Text should be typed single-spaced, in Times New Roman, font size 11. (Font size for Resources is 9). The whole article should not exceed 20 pages and the margins for a page should be as follows: Top 3 cm, Bottom 8 cm, Left 4 cm, Right 4 cm.

- Apart from the one on a computer disc, two hard copies of the manuscript should be submitted. In one copy, which will be sent for review, first page should not include name(s) of author(s) but just the title of article.

CONTACT INFORMATION

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Editor of Journal of Management and Economics

Manisa Celal Bayar University

The Faculty of Economic and Administrative Sciences

Uncubozköy Mevkii 45030 MANİSA - TURKEY

e-mail: iibf-dergi@bayar.edu.tr